

М.Х. РУСТАМБАЕВ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ
КУРСИ

4
ТОМ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АДЛИЯ
ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЮРИДИК ИНСТИТУТИ

М.Ҳ. РУСТАМБАЕВ

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ
К У Р С И**

IV ТОМ

МАХСУС ҚИСМ

**ИҚТИСОДИЁТ СОҲАСИДАГИ ЖИНОЯТЛАР.
ЭКОЛОГИЯ СОҲАСИДАГИ ЖИНОЯТЛАР.
ҲОКИМИЯТ, БОШҚАРУВ ВА ЖАМОАТ
БИРЛАШМАЛАРИ ОРГАНЛАРИНИНГ
ҲАММАНДАШЛИК ТАРТИБИГА ҚАРШИ
ЖИНОЯТЛАР**

Олий таълим муассасалари
учун дарслик

«ILM ZIYO» нашриёт уйи
Тошкент — 2011

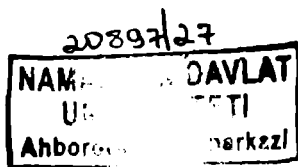
УДК 343(575.1)(075)
ББК 67.408(5Ў)
P92

Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан юридик таълим муассасалари учун дарслик сифатида тавсия этилган.

Мазкур дарслик Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига 2011 йил 1 январгача киритилган қўшимча ва ўзгартиришлар инobatга олинган ҳолда тайёрланган. Унда амалдаги жиноят қонуни, тергов ва суд амалиёти, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорлари асосида жиноят ҳуқуқи Умумий ва Махсус қисми масалалари ёритилган.

Дарслик беш томдан иборат. Дастлабки икки том ЖК Умумий қисмига бағишланган. Биринчи томда жиноят қонуни ва жиноят, иккинчи томда — жазо, жавобгарлик ва жазодан озод қилиш масалалари, бошқа жиноят-ҳуқуқий таъсир чоралари тадқиқ этилган. Дарсликнинг учинчи, тўртинчи ва бешинчи томлари ЖК Махсус қисмида назарда тутилган жиноятлар учун жавобгарлик масалаларига бағишланган. Муаллиф барча жиноят таркибларининг белгиларини таҳлил қилган, уларни квалификация қилиш масалаларини, жиноятларнинг турдош таркибларини фарқлаш муаммоларини тадқиқ этган.

Дарслик олий ўқув юргларининг бакалаврлари ва магистрлари, Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академиясининг тингловчилари, аспирантлар ва ўқитувчилар учун мўлжалланган. Шунингдек, ундан ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг амалий ходимлари ва жиноят ҳуқуқи муаммолари билан қизиқувчи шахслар фойдаланишлари мумкин.

ISBN 978-9943-380-09-7

© Рустамбаев М.Х., 2011 й.
© «ILM ZIYO» нашриёт уйи, 2011 й.

МУНДАРИЖА

I боб. Ўзгалар мулкни талон-торож қилиш

1-§. Ўзгалар мулкни талон-торож қилиш тушунчаси ва турлари	9
2-§. Босқинчилик (ЖК 164-моддаси)	17
3-§. Товламачилик (ЖК 165-моддаси)	35
4-§. Талончилик (ЖК 166-моддаси)	42
5-§. Ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш (ЖК 167-моддаси)	44
6-§. Фирибгарлик (ЖК 168-моддаси)	53
7-§. Ўғирлик (ЖК 169-моддаси)	58

II боб. Ўзгалар мулкни талон-торож қилиш билан боғлиқ бўлмаган жиноятлар

1-§. Алдаш ёки ишончни суиистеъмом қилиш йўли билан мулкий зарар этказиш (ЖК 170-моддаси)	67
2-§. Жиной йўл билан топилган мулкни олиш ёки ўтказиш (ЖК 171-моддаси)	70
3-§. Мулкни қўриқлашга виждонсиз муносабатда бўлиш (ЖК 172-моддаси)	73
4-§. Мулкни қасдан нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш (ЖК 173-моддаси)	74

III боб. Иқтисодиёт асосларига қарши жиноятлар

1-§. Ўзбекистон Республикасининг манфаатларига хилоф равишда битимлар тузиш (ЖК 175-моддаси)	79
2-§. Қалбаки пул, акциз маркаси ёки қимматли қоғозлар ясаш, уларни ўтказиш (ЖК 176-моддаси)	83
3-§. Валюта қимматликларини қонунга хилоф равишда олиш ёки ўтказиш (ЖК 177-моддаси)	87
4-§. Чет эл валютасини яшириш (ЖК 178-моддаси)	97
5-§. Сохта тадбиркорлик (ЖК 179-моддаси)	105
6-§. Сохта банкротлик (ЖК 180-моддаси)	107
7-§. Банкротликни яшириш (ЖК 181-моддаси)	109
8-§. Божхона тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (ЖК 182-моддаси)	112

9-§. Монополияга қарши қонун ҳужжатларини бузиш (ЖК 183-моддаси)	123
10-§. Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлашдан бўйин товлаш (ЖК 184-моддаси)	130
11-§. Бюджет интизомини бузиш (ЖК 184 ¹ -моддаси)	139
12-§. Қимматбаҳо металллар ёки тошларни топшириш қоидаларини бузиш (ЖК 185-моддаси)	149
13-§. Рангли металллар, уларнинг парча ва резги-чиқитларини тайёрлаш, олиш, улардан фойдаланиш ҳамда уларни ўтказиш қоидаларини бузиш (ЖК 185 ¹ -моддаси)	151
14-§. Электр, иссиқлик энергияси, газ, водопроводдан фойдаланиш қоидаларини бузиш (ЖК 185 ² -моддаси)	152

IV боб. Хўжалик фаолияти соҳасидаги жиноятлар

1-§. Хавфсизлик талабларига жавоб бермайдиган товарларни ўтказиш мақсадини кўзлаб ишлаб чиқариш, сақлаш, ташиш ёхуд ўтказиш, ишлар бажариш ёки хизматлар кўрсатиш (ЖК 186-моддаси)	161
2-§. Этил спирти, алкоғолли маҳсулот ва тамаки маҳсулотини қонунга хилоф равишда ишлаб чиқариш ёки муомалага киритиш (ЖК 186 ¹ -моддаси)	167
3-§. Чигитдан олинадиган маҳсулотларни қонунга хилоф равишда ишлаб чиқариш ёки муомалага киритиш (ЖК 186 ² -моддаси)	174
4-§. Сифатсиз ёки қалбакилаштирилган дори воситаларини ёхуд тиббий буюмларни ўтказиш мақсадида ишлаб чиқариш, тайёрлаш, олиш, сақлаш, ташиш ёки ўтказиш (ЖК 186 ³ -моддаси)	179
5-§. Савдо ёки воситачилик фаолияти билан қонунга хилоф равишда шуғулланиш (ЖК 188-моддаси)	185
6-§. Савдо ёки хизмат кўрсатиш қоидаларини бузиш (ЖК 189-моддаси)	189
7-§. Фаолият билан лицензиясиз шуғулланиш (ЖК 190-моддаси)	191
8-§. Қонунга хилоф равишда ахборот тўплаш, уни ошкор қилиш ёки ундан фойдаланиш (ЖК 191-моддаси)	194
9-§. Рақобатчини обрўсизлантириш (ЖК 192-моддаси)	198

V боб. Атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва табиатдан фойдаланиш соҳасидаги жиноятлар

1-§. Экология хавфсизлигига оид нормалар ва талабларни бузиш (ЖК 193-моддаси)	204
2-§. Атроф табиий муҳитнинг ифлосланганлиги тўғрисидаги маълумотларни қасдан яшириш ёки бузиб кўрсатиш (ЖК 194-моддаси)	207
3-§. Атроф табиий муҳитнинг ифлосланиши оқибатларини бартараф қилиш чораларини кўрмаслик (ЖК 195-моддаси)	212
4-§. Атроф табиий муҳитни ифлослантириш (ЖК 196-моддаси)	214
5-§. Ер, ер ости бойликларидан фойдаланиш шартларини ёки уларни муҳофаза қилиш талабларини бузиш (ЖК 197-моддаси)	217
6-§. Экинзор, ўрмон ёки бошқа дов-дарахтларга шикаст етказиш ёки уларни нобуд қилиш (ЖК 198-моддаси)	219
7-§. Ўсимликлар касалликлари ёки зараркунандалари билан кураш талабларини бузиш (ЖК 199-моддаси)	222
8-§. Ветеринария ёки зоотехника қоидаларини бузиш (ЖК 200-моддаси)	224
9-§. Зарарли кимёвий моддалар билан муомалада бўлиш қоидаларини бузиш (ЖК 201-моддаси)	227
10-§. Хайвонот ёки ўсимлик дунёсидан фойдаланиш тартибини бузиш (ЖК 202-моддаси)	229
11-§. Сув ёки сув хавзаларидан фойдаланиш шартларини бузиш (ЖК 203-моддаси)	237
12-§. Алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг тартибини бузиш (ЖК 204-моддаси)	240

VI боб. Бошқарув тартибига қарши жиноятлар

1-§. Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш (ЖК 205-моддаси)	247
2-§. Ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш (ЖК 206-моддаси)	254
3-§. Мансабга совуққонлик билан қараш (ЖК 207-моддаси)	256
4-§. Ҳокимият ҳаракатсизлиги (ЖК 208-моддаси)	259
5-§. Мансаб сохтакорлиги (ЖК 209-моддаси)	260
6-§. Пора олиш (ЖК 210-моддаси)	263
7-§. Пора бериш (ЖК 211-моддаси)	268
8-§. Пора олиш-беришда воситачилик қилиш (ЖК 212-моддаси)	270

9-§. Хизматчини пора эвазига оғдириш (ЖК 213-моддаси)	272
10-§. Товламачилик йўли билан ҳақ беришни талаб қилиш (ЖК 214-моддаси)	275
11-§. Давлат рамзларига ҳурматсизлик қилиш (ЖК 215-моддаси)	278
12-§. Жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотларни қонунга хилоф равишда тузиш (ЖК 216-моддаси)	281
13-§. Ғайриқонуний жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар фаолиятида қатнашишга ундаш (ЖК 216 ¹ -моддаси)	285
14-§. Диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (ЖК 216 ² -моддаси)	288
15-§. Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоишлар уюштириш, ўтказиш тартибини бузиш (ЖК 217-моддаси)	291
16-§. Тақиқланган иш ташлашга раҳбарлик қилиш ёки фавқулодда ҳолат шароитида корхона, муассаса ёхуд ташкилотлар ишига тўсқинлик қилиш (ЖК 218-моддаси)	295
17-§. Ҳокимият вакилига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсга қаршилик кўрсатиш (ЖК 219-моддаси)	298
18-§. Озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасаларининг ишини издан чиқарувчи ҳаракатлар (ЖК 220-моддаси)	302
19-§. Жазони ижро этиш муассасаси маъмуриятининг қонуний талабларига бўйсунмаслик (ЖК 221-моддаси)	306
20-§. Қамоқдан ёки кўриқлов остидаги сақлаш жойидан қочиш (ЖК 222-моддаси)	307
21-§. Қонунга хилоф равишда чет элга чиқиш ёки Ўзбекистон Республикасига кириш (ЖК 223-моддаси) ...	309
22-§. Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларини бузиш (ЖК 224-моддаси)	314
23-§. Ҳарбий ёки муқобил хизматдан бўйин товлаш (ЖК 225-моддаси)	319
24-§. Маъмурий назорат қоидаларини бузиш (ЖК 226-моддаси)	326
25-§. Ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар, автото- транспорт воситаларининг ва улар тиркамаларининг (ярим тиркамаларининг) давлат рақам белгиларини эгаллаш, нобуд қилиш, уларга шикаст етказиш ёки уларни яшириш (ЖК 227-моддаси)	330

26-§. Хужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар тайёрлаш, уларни қалбакилаштириш, сотиш ёки улардан фойдаланиш (ЖК 228-моддаси)	335
27-§. Давлат проба тамгаларини тайёрлаш ва улардан фойдаланиш қондаларини бузиш (ЖК 228 ¹ -моддаси)	337
28-§. Ўзбошимчалик (ЖК 229-моддаси)	338
29-§. Ер участкаларини ўзбошимчалик билан эгаллаб олиш (ЖК 229 ¹ -моддаси)	341
30-§. Диний таълимотдан сабоқ бериш тартибини бузиш (ЖК 229 ² -моддаси)	342

VII боб. Одил судловга қарши жиноятлар

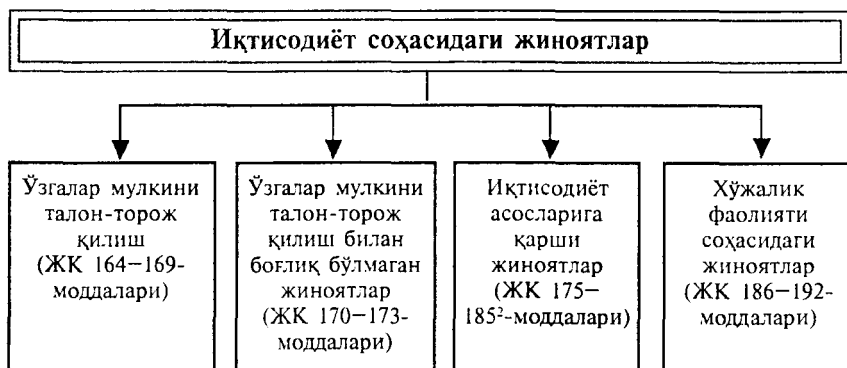
1-§. Айбсиз кишини жавобгарликка тортиш (ЖК 230-моддаси)	350
2-§. Адолатсиз ҳукм, ҳал қилув қарори, ажрим ёки қарор чиқариш (ЖК 231-моддаси)	353
3-§. Суд ҳужжатини ижро этмаслик (ЖК 232-моддаси)	357
4-§. Банд солинган мулкни қонунга хилоф равишда тасарруф этиш (ЖК 233-моддаси)	359
5-§. Қонунга хилоф равишда ушлаб туриш ёки ҳибсга олиш (ЖК 234-моддаси)	362
6-§. Қийноққа солиш ва бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ҳамда жазо турларини қўллаш (ЖК 235-моддаси)	368
7-§. Тергов қилишга ёки суд ишларини ҳал этишга аралашиш (ЖК 236-моддаси)	377
8-§. Ёлғон хабар бериш (ЖК 237-моддаси)	381
9-§. Ёлғон гувоҳлик бериш (ЖК 238-моддаси)	382
10-§. Суриштирув ёки дастлабки тергов маълумотларини ошкор қилиш (ЖК 239-моддаси)	385
11-§. Жиноят процессини юритиш қатнашчиларининг ўз зиммасидаги вазифани бажаришдан бўйин товлаши (ЖК 240-моддаси)	387
12-§. Жиноят ҳақида хабар бермаслик ёки уни яшириш (ЖК 241-моддаси)	388
13-§. Жиноятни ҳисобга олишдан қасддан яшириш (ЖК 241 ¹ -моддаси)	391
Алфавит-предметли кўрсаткич	398

*ЖКнинг 174-моддаси Ўзбекистон Республикасининг 2007 йил 25 декабрдаги «Ахборотлаштириш ва маълумотлар узатиш соҳасида қонунга хилоф ҳаракатлар содир этганлик учун жавобгарлик кучайтирилганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги ЎРҚ-137-сон Қонуни билан бекор қилинган (1-модданинг 1-банди).

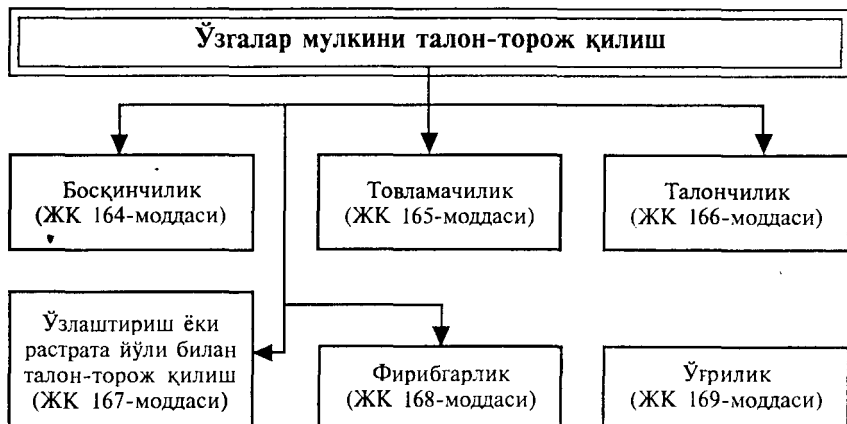
** ЖКнинг 187-моддаси Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 15 декабрдаги «Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш, шунингдек айримларини ўз кучини йўқотган деб топиш тўғрисида»ги 175-II-сон Қонуни билан бекор қилинган (9-банд).

1 БОБ. ЎЗГАЛАР МУЛКИНИ ТАЛОН-ТОРОЖ ҚИЛИШ

1-схема

2-схема

1-§. Ўзгалар мулкни талон-торож қилиш тушунчаси ва турлари

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 53-моддасига мувофиқ, мамлакатимиз иқтисодиётининг негизини хилма-хил шакллардаги мулк ташкил этади. Мулк дахлсиздир ва у давлат томонидан муҳофаза қилинади, унга қилинган ҳар қандай тажовуз қонунга хилоф деб ҳисобланади¹.

¹Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: Ён иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ён биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган. - Т.: «Ўзбекистон», 2009. - 11-б.

NOTA BENE !

Талон-торож қилиш — ўзганинг мулкни ўзининг ёки бошқа шахсларнинг фойдаси учун, мулкдорга ёки ушбу мулкнинг бошқа эгасига зарар келтириб, қонунга хилоф тарзда ва ҳақ тўламай олиб қўйишидир.

Талон-торож қилиш турдош тушунча бўлиб, мулкка қарши жиноятларнинг муайян бир гуруҳини, яъни босқинчилик, товламачилик, талончилик, ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш, фирибгарлик ҳамда ўғрилиқни ўз ичига қамраб олади.

Талон-торож қилишнинг **объекти** ўзгалар мулкдир.

NOTA BENE !

Мулк — мол-мулкка эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этиш бўйича мулк эгаси ва жамиятнинг бошқа аъзолари (мулкдор бўлмаганлар) ўртасида юзага келадиган ҳуқуқий муносабатдир.

Фуқаролик кодексининг 167-моддасига мувофиқ, Ўзбекистон Республикасида мулкнинг **хусусий ва оммавий** шакллари мавжуд. Фуқаролар, хўжалик ширкатлари ва жамиятлари, кооперативлар, жамоат бирлашмалари, ижтимоий фондлар ва бошқа нодавлат шахслар **хусусий мулк** ҳуқуқининг субъектлари ҳисобланадилар.

Оммавий мулк — бу республика мулки ва маъмурий-ҳудудий тузилмалар мулкidan (муниципал мулк) иборат бўлган давлат мулкдир.

Республика мулкига ер, ер ости бойликлари, сув, ҳаво ҳавзаси, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ҳамда бошқа табиий бойликлар, республика давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг мол-мулки, давлат аҳамиятига эга бўлган маданий ва тарихий бойликлар, республика бюджетининг маблағлари, олтин захираси, давлатнинг валюта ва бошқа фондлари, шунингдек, корхоналар ва бошқа моддий бойликка эга бўлган комплекслар, ўқув, илмий, илмий тадқиқот муассасалари ва ташкилотлари, давлатнинг бюджет маблағлари ва бошқа маблағлари ҳисобидан яратилган ёки сотиб олинган интеллектуал фаолият натижалари, бошқа мол-мулклар ҳам киранди (ФК 214-моддаси).

Муниципал мулк таркибида давлат ҳокимияти маҳаллий органларининг мулки, маҳаллий бюджет маблағлари, муниципал уй-жой фонди ва коммунал хўжалик, корхоналар ва бошқа мулккий комплекслар, халқ таълими, маданият, соғлиқни сақлаш муассасалари, шунингдек, бошқа мулклар бўлади.

ЖКнинг Х бобида назарда тутилган «Ўзгалар мулкни талон-торож қилишнинг» **махсус объекти** фуқаролик ҳуқуқининг мулк ҳуқуқи институти доирасига кирувчи шахснинг ўз мулкига эгалик қилиши, ундан фойдаланиши ва тасарруф этиши билан боғлиқ мулк-кий муносабатлар ҳисобланади. Мулк-кий муносабатлар доирасига, шунингдек, мол-мулкни қонунга мувофиқ қўлга киритиш ҳуқуқини ҳам киритиш лозим.

Талон-торож қилишнинг **предмети** мулк (кўчар ва кўчмас) ва мулкни олиш ҳуқуқини берувчи предметлар, яъни инсон меҳнати сингган моддий дунё предметлари, муайян ашёлар, шунингдек, уй ҳайвонлари бўлиши мумкин.

Талон-торож қилиш **предмети моддий борлиқ предмети сингари аниқ хусусиятларга**, белгиларга (оғирлиги, сифати, ҳажми ва ҳоказоларга) эга бўлиши керак. Шу муносабат билан электр энергияси, газ кабилар талон-торож қилиш жиноятларининг предмети бўлиши мумкин эмас. Бироқ бундай ҳаракатлар бошқа жиноят таркибини: электр, иссиқлик энергияси, газ, водопроводдан фойдаланиш қоидаларини бузиш (ЖК 185²-моддаси) жиноятини келтириб чиқаришда айбли бўлиши мумкин. Шунингдек, интеллектуал меҳнатни ўзлаштириш (плагиат) талон-торож қилишнинг предмети бўла олмайди, бундай ҳаракатлар муаллифлик ёки ихтирочилик ҳуқуқларини бузиш (ЖК 149-моддаси) жинояти таркибини ташкил қилади.

Талон-торож қилишнинг предмети бўлиб фақатгина инсон меҳнати сингган ва маълум **иқтисодий қийматга** эга бўлган мол-мулк, ашёлар ҳисобланиши мумкин.

Мол-мулкнинг қиймати деганда, одатда, унинг пул билан ўлчанган нархи тушунилади. Шунинг учун, пул, пул бирликлари, муомала алмашинуви эквиваленти бўлган қимматли қоғозлар талон-торожнинг предмети бўлиши мумкин.

Маълум бир қийматга эга бўлмаган нарсалар, масалан, шахсий ёзишмалар, шахсий кундалик, кимнингдир фотосурати талон-торож предмети бўлиши мумкин эмас. Бу ерда аукцион савдосига қўйилган ва олди-сотди қилиш мумкин бўлган машҳур шахсларнинг расмлари (айниқса, автограф қўйилган), шахсий кундалиги, хат ёзишмалари истисно этувчи ҳолатлардан бири саналади.

Ўз хўжалик қийматини йўқотган нарса буюмлар ёки инсон меҳнати сингмаган табиат объектлари талон-торож қилиш предмети ҳисобланмайди. Иккинчи ҳолат ўзгалар мулкни талон-торож қилиш билан экология соҳасидаги жиноятларни фарқлаш имкониятини яратади. Давлат мулкнинг объектлари бўлган ер, ер ости бойликлари, ўрмонлар талон-торожнинг предмети бўлиши мумкин эмас. Бироқ, ер, ер ости бойликларидан фойдаланиш қоидалари бузилган-

да, айбдор ер, ер ости бойликларидан фойдаланиш шартларини ёки уларни муҳофаза қилиш талабларини бузиш учун жавобгарлик белгиланган ЖК 197-моддасига (Ер, ер ости бойликларидан фойдаланиш шартларини ёки уларни муҳофаза қилиш талабларини бузиш) кўра жазоланади.

Агар ўрмондаги дарахтлар ғайриқонуний кесилган бўлса, айбдорнинг қилмиши — экинзор, ўрмон ёки бошқа дов-дарахтларга шикаст етказганлик, уларни нобуд қилганлик учун жавобгарлик белгиланган ЖК 198-моддаси (Экинзор, ўрмон ёки бошқа дов-дарахтларга шикаст етказиш ёки уларни нобуд қилиш) билан квалификация қилинади. Ов қилиш, балиқ тутиш қоидаларини ёки ҳайвонларнинг бошқа турларини ушлаш қоидаларини бузиш, ноёб ҳайвонларни тутиш ёхуд дори-дармон, озик-овқат ва манзарали ўсимлик турларини йиғиш ёки тайёрлаш тўғрисидаги белгиланган тартиб ёки шартлар бузилганда, айбдор шахснинг ҳаракатлари ҳайвонот ёки ўсимлик дунёсидан фойдаланиш тартибини бузиш, деб топилади ҳамда ЖК 202-моддасига (Ҳайвонот ёки ўсимлик дунёсидан фойдаланиш тартибини бузиш) кўра жавобгарликни вужудга келтиради.

Шу объектларга тажовуз қилиш талон-торож қилишдан фарқланади, чунки фақат инсон меҳнати сарфланган, алмашув қийматига, яъни моддий қимматига эга бўлган мол-мулккина талон-торожнинг предмети бўлиши мумкин. Масалан, тайёрлаб қўйилган ёғочни ўғирлаш, кўриқхонада ўстирилган ҳайвонларни талон-торож қилиш, махсус мослаштирилган ҳовузларда етиштирилган балиқларни тутиш, балиқчилик хўжаликлари овлаган балиқларни эгаллаб олиш талон-торож қилиш тарикасида квалификация қилинади.

Қимматбаҳо металллар ёки тошларни ўзбошимчалик билан қазиб олиш талон-торож қилиш ҳисобланмайди, балки қимматбаҳо металллар ёки тошларни топшириш қоидаларини бузиш ЖК 185-моддасида (Қимматбаҳо металллар ёки тошларни топшириш қоидаларини бузиш) назарда тутилган мустақил жиноят ҳисобланади. Агар қимматбаҳо металллар ёки тошлар уларни қазиб олувчи корхоналарнинг ҳудудидан топиб олинган бўлса, бундай ҳаракатлар ҳам талон-торож сифатида квалификация қилиниши лозим. Бундай корхоналарнинг ҳудуди, қазिश ишлари олиб борилаётган майдон, тайёрланган майдончалар, хандақлар, яъни қимматбаҳо металллар ёки тошларни қазиб олиш, улар бор жойларда қидирув ишларини олиб бориш учун тайёрланган жойлар корхоналарнинг ҳудуди деб қаралади.

Юқорида айтиб ўтилганидек, талон-торожнинг предмети **кўчар** ва **кўчмас мулклар** бўлиши мумкин. Уй, квартира, ер участкаси ва бошқалар ўз объектив хусусиятларига кўра яширин равишда ўғир-

лаб кетиш мумкин бўлмаган мол-мулклар саналса-да, улар алдаш ёки ишонччи суниестъмол қилиш йўли билан (фирибгарлик) ёхуд зўрлик ишлатиш билан таҳдид қилиш орқали (товламачилик) талон-торож қилиниши мумкин. Алоҳида ҳолларда кўчмас мулк кўчар мулкка «айлантирилиши» мумкин. Масалан, алоқа линиясини демонтаж қилиш, индивидуал турар жойни йиғиш, ташиш ва бошқа шу кабилар.

Пул бирлигидан ташқари, қимматли қоғозлар ҳам талон-торожнинг предмети бўлиб ҳисобланади. ФК 96-моддасига мувофиқ, мулккий ҳуқуқларни белгиланган шаклда ва зарурий реқвизитларда расмийлаштирилган ва мулкка бўлган ҳуқуқни тасдиқловчи ҳужжатлар қимматли қоғозлар ҳисобланади ва улар тақдим этилган тақдирдагина мазкур ҳуқуқларни амалга ошириш ёки бошқа шахсларга бериш мумкин. Облигациялар, векселлар, чеклар, депозит ва жамғарма сертификатлари, банкнинг тақдим қилувчига пул бериладиган жамғарма дафтарчаси, акциялар ва қонунда қимматли қоғозлар деб белгиланган қоғозлар қимматли қоғозлар ҳисобланади.

Тақдим қилувчига пул бериладиган қимматли қоғозларгина талон-торожнинг предмети бўлиши мумкин. Тақдим қилувчига пул берилмайдиган қимматли қоғозлар талон-торож предмети бўла олмайди, чунки улар айбдорга қимматли қоғозда мавжуд бўлган мулккий ҳуқуқни олиш имкониятини бермайди.

Лотерея билетлари, почта маркалари, откриткалар, конвертлар, ёнилғи-мойлаш материаллари учун талонлар, метрода юриш жетонлари ҳам талон-торожнинг предмети бўлиши мумкин. Бироқ поезд, самолёт чипталари талон-торож қилиш предмети бўла олмайди. Чунки улар ўзича моддий бойлик ҳисобланмайди, қўшимча ҳужжатлар (масалан, паспорт) тақдим этилгандагина моддий бойликка айланиши мумкин. Шунга ўхшаш ашёларни эгаллаб олиш, ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкаларни эгаллаш, нобуд қилиш, уларга шикаст етказиш ёки уларни яширганлик ЖК 227-моддаси (Ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкаларни эгаллаш, нобуд қилиш, уларга шикаст етказиш ёки уларни яшириш) билан квалификация қилинади. Агар шахс шу ҳужжатлардан фойдаланишга қасд қилган бўлса, унинг қилмиши жиноятлар жамига кўра алдаш ёки ишонччи суниестъмол қилиш йўли билан мулккий зарар етказишга (ЖК 170-моддаси) тайёргарлик кўриш деб ҳисобланади.

Талон-торожнинг предмети бўлиб, фақатгина муомаладаги, махсус рухсатнома талаб қилмайдиган мол-мулклар ва нарсалар ҳисобланиши мумкин. Агар жиноят предмети фуқаролик муомаласидан чиқарилган алоҳида турдаги нарсалар (масалан, гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар, ўқотар қуроллар, портловчи моддалар, кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддалар ва ҳоказо-

лар) бўлса, айбдорнинг ҳаракатлари талон-торож қилиш эмас, балки махсус жиноятлар таркиби (ЖКнинг «Жамоат хавфсизлигига қарши жиноятлар» (XVII) боби таркибидаги махсус моддалар) билан квалификация қилиниши лозим.

Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш зарурки, талон-торожнинг предмети **фақатгина ўзганинг мулки, яъни айбдор томонидан эгалланаётган мулкнинг эгаси бўлмаслиги ёки унинг қонуний эгалигида бўлмаган мулк бўлади.** Шахс мол-мулкка эгалик ҳуқуқига эга бўла туриб, белгиланган тартибни бузиб уни қўлга киритган ҳолларда, талон-торожнинг таркиби мавжуд бўлмайди. Унинг ҳаракатлари бошқа жиноят — ўзбошимчалик (ЖК 229-моддаси) деб ҳисобланиши мумкин. Шунингдек, умумий улусдаги шахснинг шерикчилик асосидаги мулкни ноқонуний эгаллашида ҳам талон-торож қилиш белгилари мавжуд бўлмайди.

Тасодифий равишда топиб олинган мол-мулк (топилма) талон-торожнинг предмети бўлиши мумкин эмас. ФК 192-моддасига мувофиқ, йўқолган ашёни топиб олган шахс бу ҳақда уни йўқотган ёки эгалик ҳуқуқига эга бўлган, ўзига маълум шахсларга дарҳол хабар бериши ҳамда топилган ашёни шу шахсга қайтариши шарт.

Агар ашё бино ичида ёки транспортда топилган бўлса, у шу бинонинг ёки транспорт воситасининг эгасига топширилиши лозим. Топилма топширилган шахс уни топиб олган шахснинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини ўз зиммасига олади,

Топилган ашё қайтарилишини талаб қилиш ҳуқуқига эга бўлган шахс номаълум бўлса ёки унинг манзили маълум бўлмаса, ашёни топиб олган шахс топилма тўғрисида милицияга, тегишли давлат органларига ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органига маълум қилиши шарт.

Ашёни топиб олган шахс уни ўзида сақлаб туришга ёки сақлаш учун милиция ёки тегишли давлат органи ёхуд фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органига ё улар кўрсатган шахсга топширишга ҳақлидир.

Хазина ҳам талон-торож қилиш жиноятининг предмети бўла олмайди.

NOTA BENE !

Хазина — ерга кўмилган ёки бошқа усулларда яширилган пул ёки қимматбаҳо нарсалар. Уларнинг эгасини аниқлаш мумкин бўлмайди ёки у қонунга мувофиқ равишда мулкка эгалик қилиш ҳуқуқини йўқотган бўлади ва бу мулк хазина яширилган жой (ер майдони, уй-жой ва ҳ.к.) эгасининг эгалигига ўтади.

Хазинага бўлган мулк ҳуқуқини тартибга солишга оид масалалар фуқаролик ҳуқуқий нормаларига асосланиб ҳал қилинади. Хазина, ушбу хазина топилган жой (ер участкаси, қурилиш ва шу кабилар) эгаси бўлган шахс ёки уни топган шахс мулкига, агар улар ўртасидаги келишувга мувофиқ бошқача тартиб белгиланган бўлмаса, тенг улушларда ўтади.

Объектив томондан талон-торож ўзганинг мол-мулкини ўз фойдасига ёки бошқа шахслар фойдасига қонунга хилоф равишда, бепул олиб қўйишда ифодаланади.

Ўзбекистон Республикаси қонунларида талон-торож қандай усулда содир этилганига қараб унинг учун жавобгарлик дифференциация қилинган.

Жиноят кодексига **талон-торожнинг қўйидаги шакллари** назарда тутилган:

- 1) босқинчилик (ЖК 164-моддаси);
- 2) товламачилик (ЖК 165-моддаси);
- 3) талончилик (ЖК 166-моддаси);
- 4) ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш (ЖК 167-моддаси);
- 5) фирибгарлик (ЖК 168-моддаси);
- 6) ўғрилиқ (ЖК 169-моддаси).

Қонунга хилофлик ҳар-қандай талон-торожнинг зарурий белгиси ҳисобланади.

NOTA BENE !

Қонунга хилофлик деганда, айбдор шахс томонидан бунга ҳеч қандай ҳуқуқи бўлмай туриб, ўзганинг мол-мулкини олиб қўйиш тушунилади.

Талон-торожнинг мазкур белгиси нафақат қонун билан тақиқланган жиноят содир этишнинг усулини (объектив ҳуқуққа хилофликни), шу билан бирга айбдорнинг мазкур мол-мулкка нисбатан мулкий ҳуқуқларининг (субъектив ҳуқуққа хилофликни) ҳам мавжуд эмаслигини англатади. Шахс мол-мулкка эгалик ҳуқуқига эга бўла туриб, белгиланган тартибни бузиб, ЖК 164–169-моддаларида назарда тутилган талон-торожнинг бирор-бир усули асосида уни қўлга киритган ҳолларда ҳам талон-торожнинг таркиби мавжуд бўлмайди. Юқорида айтиб ўтилганидек, унинг ҳаракатлари бошқа жиноят — ўзбошимчалик (ЖК 229-моддаси) деб ҳисобланиши мумкин.

Талон-торожнинг иккинчи зарурий белгиси **ҳақини тўламадан (бепул) олинганлиги** ҳисобланади.

NOTA BENE !

Мулк, ашёнинг ҳақини тўламаслик (текинга олиш) талон-торож қилинган мол-мулк эвазига муайян эквивалент бермасдан ўзганинг мол-мулкни олиб қўйишни билдиради.

Агар шахс талон-торож қилиш вақтида талон-торож қилинган мулк ўрнига талон-торож қилинган мулк қийматини, нархини тўлиқ қоплаган бўлса, жиноят таркиби мавжуд бўлмайди. Бу ҳаракатлар натижасида мулкний зарар етказилмайди. Шуни назарда тутиш лозимки, шахсни ўзганинг мулкни талон-торож қилишда айбдор деб топиш учун, ушбу мулкни айбдор ўз фойдасига ёки бошқа шахслар фойдасига ўтганлиги ҳақида гувоҳлик берувчи муайян далилларни аниқлаш лозим бўлади. Қонунга хилоф тарзда олиб қўйилган мулкнинг қийматини қисман тўлаш ҳам қилмишда талон-торож таркибининг йўқлигини англатмайди, бироқ ушбу ҳолат талон-торож натижасида етказилган зарар миқдорини ҳисоблашда инobatга олиниши мумкин.

Ўзганинг мулкни олиб қўйиш деганда, ушбу мулкни айбдорнинг ўзи ёки бошқа шахс фойдасига қаратилиши тушунилади.

Бу ҳолатда айбдор талон-торож қилинган мулкка нисбатан гўёки ўз эгаллигини ўрнатади. У мазкур мулкдан, худди ўз мулкидек, фойдаланиш ва тасарруф этиш имкониятига эга бўлади. Аммо қонуний нуқтаи назардан айбдор жинoий йўл билан топилган мулкка нисбатан эгалик ҳуқуқига эга бўла олмайди. Айни чоғда, жабрланувчи талон-торож қилинган мулкка нисбатан ўз эгалик ҳуқуқини йўқотмайди.

Ўзганинг мулкни талон-торож қилишнинг тугалланган вақти талон-торож қилишнинг шаклига боғлиқ бўлади. Кўп ҳолларда талон-торож қилиш айбдор ўзганинг мулкни эгаллаган ва ушбу талон-торож қилинган мулкни ўзининг хоҳишича ҳақиқий тасарруф этиш (сотиш, алмаштириш, яшириш ва ҳ.к.) имконияти пайдо бўлган вақтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади. Шунинг учун, агар айбдор ўзганинг мол-мулкни қўлга киритган бўлса-ю, бироқ ҳали уни ўз мулки сифатида тасарруф этиш имкониятига эга бўлмаса, қилмиш талон-торож қилишга суиқасд тариқасида квалификация қилиниши лозим. Босқинчилик ва товламачилик ҳоллари бундан мустасно бўлиб, бу жиноятларнинг тугалланиш вақти бошқа тартибда ҳал қилиниб, бу ҳақда қуйида маълумот бериб ўтамиз.

Таъкидлаш ўринлики, амалиётда қўриқланувчи объектдан мол-мулк талон-торож қилинишининг тугалланган вақтини аниқлашда бироз қийинчилик келиб чиқмоқда. Бизнингча, мазкур объектдан

мол-мулк талон-торож қилинганда, мол-мулк кўриқланаётган ҳудуд чегарасидан ташқарига олиб чиқилиши жиноятни тугалланган деб ҳисоблаш учун асос бўлади.

Субъектив томондан талон-торож ғараз мақсадларда тўғри қасд билан содир этилади. Жиноятнинг субъекти ўз ҳаракатларининг ғайриқонунийлигини англайди, ўзгалар мулкани текинга қўлга киритишни хоҳлайди ва истайди. Бу ҳолатда жиноят содир этган шахснинг талон-торож қилинаётган мулкнинг эгаси ҳақидаги нотўғри тасавури квалификацияга таъсир қилмайди.

Ғараз мақсад талон-торож қилишнинг зарурий белгиси ҳисобланиб, бу айбдорнинг ўзи учун ёки бошқа шахслар учун моддий манфаат ундиришга бўлган уринишидир. Бу ҳолатда беғараз мақсадда, масалан, ўзганинг мулкани келгусида қайтариб бериш мақсадида вақтинча фойдаланиш ёки ғараз қилинган ҳуқуқлар доирасида ўзганинг мол-мулкани эгаллашга қаратилган ижтимоий хавфли қилмишлар ўғрилиқ ёки талончилик жинояти таркибини ташкил этмайди. Бундай ҳаракатлар иш ҳолатларига кўра ўзбошимчалик (ЖК 229-моддаси) ёки ЖК Махсус қисмининг бошқа моддалари билан квалификация қилиниши мумкин.

Жиноятнинг субъекти қонунда белгиланган ёшга тўлган, ҳар қандай ақли расо шахс ҳисобланади. Жиноий жавобгарликка тортиш мумкин бўлган жиноят содир этишнинг ёши турли шаклдаги талон-торож жиноятлари учун бир хил эмас.

2-§. Босқинчилик (ЖК 164-моддаси)

Босқинчилик ўзганинг мол-мулкига қарши қаратилган энг хавфли жиноятлардан бири бўлиб, уни содир этганлик учун жавобгарлик **ЖК 164-моддасида** назарда тутилган.

Босқинчилик **ижтимоий хавфлилигининг** юқорилиги, аввало, шу билан боғлиқки, бу жиноят натижасида ўзганинг мол-мулки эгаллаб олинаётганда жабрланувчиларнинг ҳаёти ёки соғлиғига ҳам зиён етказилади ёхуд бундай зиён етказилиши учун реал хавф вужудга келади.

Босқинчиликнинг **бевосита асосий объекти** сифатида ўзганинг мол-мулкани муҳофаза қилишни таъминловчи ижтимоий муносабатлар, **бевосита кўшимча объекти** сифатида эса, фуқароларнинг ҳаёти ёки соғлиғи хавфсизлигини таъминлашга қаратилган ижтимоий муносабатлар намоён бўлади.

Объектив томондан босқинчилик ўзганинг мол-мулкани талон-торож қилиш мақсадида шу мулкнинг эгалланишига қаршилиқ кўрсатган шахснинг ҳаёти ёки соғлиғи учун хавфли бўлган зўрлик ишлатиш ёхуд шундай зўрлик ишлатиш билан кўрқитиб ҳужум қилишда ифодаланади.

Босқинчилик содир этишдаги **хужум қонунга хилоф равиш**-да очикдан-очик ёки яширин равишда тўсатдан жабрланувчига, яъни мулкдорга, мол-мулкка қонуний равишда эгалик қилувчи мулк эгасига, шунингдек, талон-торож қилишга қаршилик кўрсатаётган бошқа учинчи шахсларга зўрлик ишлатиб гайриқонуний таъсир кўрсатишда ифодаланади.

Аксарият ҳолларда, босқинчилик вақтида шахсга очикдан-очик хужум қилинади, баъзан эса жабрланувчига сездирмасдан яширинча (масалан, орқадан ўқ узиб, панадан пичоқ уриб) содир этилиши ҳам мумкин. Хужум жабрланувчига нисбатан заҳарловчи ёки фалаж қилишга қаратилган воситалар ва моддалар орқали очикдан-очик ёки яширин равишда содир этилиши мумкин.

Босқинчиликда ишлатиладиган **зўрлик** жисмоний ёки руҳий бўлиши мумкин. Одатда, босқинчиликда зўрлик ишлатиш хужум билан айна бир вақтда содир бўлади, аммо бевосита хужумдан кейин куч ишлатилиши ҳоллари ҳам учрайди. Хужум бошқа бир шахсга қаратилиб, мол-мулкни эгаллашга тўсқинлик қилмоқчи бўлган бошқа шахсга нисбатан зўрлик ишлатилган ҳоллар ҳам учрайди.

Ҳаёт учун хавфли бўлган зўрлик ишлатиш деганда, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг қарорига кўра, «унинг ишлатилиши жабрланувчининг ҳаёти учун аниқ бўлган хавфни вужудга келтирувчи ҳолат (масалан, жабрланувчини бўғиш, бошини сув остида ушлаб туриш ва ҳ.к.) тушунилади. (Ҳаёт учун хавфли бўлган зўрлик ишлатиш — *М.Ҳ. Рустамбаев.*)

Соғлиқ учун хавфли бўлган зўрлик ишлатиш деганда, жабрланувчига соғлиғининг бузилишига сабаб бўлган тан жароҳати етказиш ёки шундай тан жароҳатини етказиш хавфини туғдирувчи ҳаракатлар (чаккага, қуёш чигалига уриш ва ҳ.к.) тушунилади»¹.

Ўзганинг мол-мулкни талон-торож қилиш мақсадида шу мулкнинг эгаллинишига қаршилик кўрсатган шахснинг ҳаёти ёки соғлиғи учун хавфли бўлган зўрлик ишлатиб ёхуд шундай зўрлик ишлатиш билан қўрқитиб содир этилган хужум **ЖК 164-моддаси 1-қисми** билан квалификация қилинади.

¹ *Қаранг:* Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1999 йил 30 апрелдаги «Ўзгалар мулкни ўғирлик, талончилик ва босқинчилик билан талон-торож қилиш жиноят ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги 6-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорлари тўплами. 1991–2006, 1-жилд. — Т.: «O'qituvchi» НМИУ, 2007. — 222-б. (кейинги ўринларда — Тўплам, 1-жилд).

Қонун зўрлик ишлатишни босқинчиликнинг белгиси сифатида уни умумий ҳолда «ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфли» деб белгилайди. Бироқ жабрланувчининг унга зўрлик ишлатиши натижасида ўлим ҳолати келиб чиқса, босқинчилик жиноятининг таркибига кирмайди, шунинг учун ҳам бу белги фақатгина қасддан баданга шикаст стказишинигина қамраб олади. Босқинчилик жараёнида баданга оғир шикаст стказганлик учун жавобгарлик ЖК 164-моддаси 3-қисмида назарда тутилган. ЖК 164-моддасининг 1-қисми жабрланувчи соғлиғига ўртача оғир шикаст стказиш (ЖК 105-моддаси) ёки енгил шикаст стказиш (ЖК 109-моддаси 2-қисми) оқибатларини ҳам қамраб олади ва ЖК 105- ёки 109-моддалари билан қўшимча квалификация қилиш талаб қилинмайди.

Алдаш йўли билан танасига кучли таъсир кўрсатувчи, заҳарли, ухлатадиган ёки бошқа қарахт қиладиган моддалар жабрланувчига берилганида, қилмиш қандай квалификация қилинади, деган савол туғилиши табиий. Албатта, агар бундай моддаларнинг берилиши жабрланувчининг ҳаёти ва соғлиғига хавф туғдирган бўлса, айбдорнинг ҳаракатларини **ЖК 164-моддаси** билан квалификация қилиш зарур.

Жабрланувчининг ҳаёти ёки соғлиғига хавф туғдирувчи кучли таъсир қилувчи, заҳарли, ухлатадиган (масалан, кучли спиртли ичимликлар билан бирга клофелинни қўшиб бериш) ва бошқа қарахт қиладиган воситаларни бериш орқали уни ҳушсиз аҳволга келтириб мулкни талон-торож қилиш ҳам босқинчилик деб ҳисобланиши лозим.

Агар қонунга хилоф равишда ўзганинг мол-мулкни эгаллаш жараёнида жабрланувчи қонунга хилоф равишда зўрлик ҳаракатлари натижасида озодликдан маҳрум қилинса, бу ҳаракатларни босқинчилик ёки талончилик сифатида баҳолашда амалга оширилган зўрлик ҳаракатларининг шахс ҳаёти ва соғлиғига стказиши мумкин бўлган зарари, шунингдек, бу каби ҳаракатлар натижасида юз берган ёки юз бериши мумкин бўлган оқибатларнинг хавфлилик даражаси ва хусусиятлари инобатга олиниши лозим (мисол учун оёқ-қўли боғланган ва ёрдамга чақириш имкониятига эга бўлмаган шахсни совуқ ҳавода ёки жойда қолдириш).

Босқинчиликда ишлатиладиган зўрлик жабрланувчидан тортиб олинган мол-мулкни эгаллаш ёки ўзида сақлаб қолиш усули ҳисобланади. Босқинчиликни квалификация қилиш учун айбдор томонидан зўрликнинг мол-мулк эгаси ёки уни кўриқлаётган шахс ёхуд мулк тасарруфида бўлган шахс ёхуд ўзганинг мулкни эгаллашга тўсқинлик қилган шахсларга нисбатан ишлатилганлигининг аҳамияти йўқ. Ўзганинг мол-мулкни эгаллаш ёки сақлаб қолиш мақсадида зўрликнинг ишлатилиши жиноятнинг зарурий белгиси ҳисобланади. Агар зўрлик бошқа мақсадда, масалан, содир этилган

Ўғирликдан кейин қўлга тушишдан қутулиб қолиш мақсадида ишлатилган бўлса, бундай қилмишни босқинчилик деб ҳисоблаш мумкин эмас, айбдорнинг ҳаракатлари ўғрилик (ЖК 169-моддаси) ва шахсга ёки бошқарув тартибига қарши жиноят деб ҳисобланади.

Айбдор қачонки шахс ҳаёти ёки соғлиғига зўрлик ишлатиш билан таҳдид қилган тақдирдагина, ҳужумни босқинчилик деб квалификация қилиш мумкин.

Бундай зўрлик ишлатиш таҳдиди жабрланувчига руҳий зўрлик орқали ҳам амалга оширилиши мумкин. Зўрликнинг хусусиятини оғзаки, қуролни кўрсатиш, имо-ишора (масалан, «ўлдираман», «майиб қиламан», «кўзингни ўйиб оламан» дейиш) қилиш, жабрланувчининг ҳаётига ёки соғлиғига оғир тан жароҳати етказиши мумкин бўлган қурол, тўппончани, пичоқни ёхуд шу мақсадларда фойдаланиш мумкин бўлган бошқа предметларни жабрланувчига кўрсатиш, шунингдек, ҳужум ҳаракатларини амалга ошириш (оғир предмет билан бошига уришга ҳаракат қилиш, ўқотар қурол ёки пичоқни ўқталиш ва ҳ.к.) орқали ҳам ифодалаш мумкин. Зўрлик ишлатиш билан таҳдид қилишни амалга ошириш усули: оғзаки, қўл ҳаракатлари ва бошқалар **ЖКнинг 164-моддаси** билан квалификация қилишга таъсир қилмайди.

Босқинчилик ҳужуми вақтидаги таҳдид қуйидаги белгиларга эга бўлиши зарур:

1) жисмоний зўрлик дарҳол қўлланилиши мумкинлиги хавфни ўз ичига олган, яъни **реал (ҳақиқий)** бўлиши;

2) келгусида эмас, айнан ҳужум пайтида **ҳақиқатда мавжуд** бўлиши.

Босқинчилик амалга оширилаётган пайтдаги қўрқитиш аниқ ёки ноаниқ бўлиши мумкин.

Аниқ қўрқитишга қурол ёки қурол сифатида ишлатиладиган нарсалар билан қўрқитиш, шахсни ўлдириш ёки унинг соғлиғига зарар етказиш ниятини оғзаки айтиш, шундай нияти борлигини имо-ишоралар билан ифодалаш киради.

Ноаниқ хусусиятдаги қўрқитиш ниқобланган шаклда ифодаланади. Масалан, жабрланувчига кўринмайдиган нарсалар, муайян имо-ишоралар (қуролни қўлдан-қўлга олиш) билан қўрқитиш ва ҳ.к. кўринишда бўлиши мумкин.

Босқинчилик воситаси сифатида таҳдиднинг мақсади мулкнинг талон-торож қилинишини енгиллаштириш учун жабрланувчининг иродасини сусайтиришдан иборатдир. Таҳдиднинг жиноят таркиби белгиси бўлиши мумкинлиги масаласини ҳал этиш учун судлар босқинчилик ва ўғрилик воситаси сифатида муайян иш ҳолатларини, биринчи навбатда, босқинчилик содир этилган жой ва вақтни, жиноятчилар сони, шакли бўйича ноаниқ бўлган таҳдидни мустаҳкам-

лаш мақсадида ишлатилган ашёлар ва воситаларни инобатга олган ҳолда, таҳдиднинг мазмуни ва йўналтирилганлигини ўрганишлари лозим.

Фақат суд ҳар бир алоҳида ҳолда, содир этилган жиноят ҳолатларини ҳисобга олган ҳолда, таҳдиднинг реаллиги ва ҳақиқатда мавжуд бўлганлигига баҳо беради. Бундай ҳолларда суд жабрланувчининг реал таҳдид мавжуд бўлганлиги тўғрисидаги субъектив фикрига эмас, балки аниқ фактларга таяниши керак.

Масалан, жиноятчи ярим тунда жабрланувчининг орқасидан келиб: «қимирлама, акс ҳолда ёмон бўлади» деган сўзлар билан орқасига бармоғини тиради. Судда жабрланувчи ўз ҳаёти хавф остида қолганлигини даъво қилган, бироқ суд бундай ҳолатларда жабрланувчининг ҳаёти ёки соғлиғи учун реал хавф бўлмаган деб ҳисоблашни лозим топган.

Шу билан бирга, ўғрилик, талончилик (шунингдек, зўрлик ишлатилган талончилик) жиноятлари сифатида бошланган, аммо кейинчалик содир этиш жараёнида ҳаёт ва соғлиқ учун хавfli бўлган зўрлик ишлатиш йўли билан содир этилган талон-торожга айланган жиноятлар ЖК 164-моддасида назарда тутилган тажовуз сифатида кўрилади.

Босқинчилик ҳаёт ёки соғлиқ учун хавfli бўлган зўрлик ишлатиб ёхуд шундай зўрликни ишлатиш билан кўрқитиб ҳужум қилинган пайтдан эътиборан, айбдор ўзганинг мол-мулкни эгаллаган ёки эгалламаганидан қатъи назар, **тугалланган** жиноят деб ҳисобланади.

Кўриниб турганидек, нафақат мол-мулкни олганлик факти, балки шахс ҳаётига етказилган зарарнинг реал ҳолати ҳам жиноят туғалланишининг зарурий белгиси эмас. Шунинг учун, қоида тариқасида босқинчиликка суиқасд қилиш ҳолати юз бермайди. Ҳужум ҳаракатларигача бўлган ҳолатларда фақатгина босқинчиликка тайёргарлик кўриш ҳақида сўз юритиш мумкин. Биринчи ҳужум ҳаракатлари амалга оширилган вақтдан бошлаб жиноят туғаллаган ҳисобланади (кесик таркибли жиноят).

Босқинчилик **субъектив томондан тўғри қасд ва ғаразли мақсадларда** ифодаланади. Айбдор жиноят содир этишда унинг томонидан содир этилаётган зўрликнинг жабрланувчи ҳаёти ёки соғлиғи учун хавfliлигини ва ушбу зўрлик ўзганинг мулкни ўзи ва ўзга шахслар фойдасига эгаллаш воситаси сифатида ишлатилаётганлигини тушунади ва шуни хоҳлайди.

Жиноятнинг **субъекти** 14 ёшга тўлган, ақли расо жисмоний шахсдир.

ЖК 164-моддаси 2-қисмида жавобгарликни оғирлаштирувчи бир неча ҳолатларда содир этиладиган босқинчилик учун жавобгарлик белгиланган, жумладан:

а) қурол ёки қурол сифатида фойдаланиш мумкин бўлган бошқа нарсаларни ишлатиб;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

в) анча миқдордаги мулкни талон-торож қилиш билан боғлиқ ҳолда содир этилиши.

Босқинчиликда қурол ёки қурол сифатида фойдаланиш мумкин бўлган бошқа нарсаларни қўллаш жиноятнинг ижтимоий хавфлилигини оширади. Чунки бу жабрланувчининг қаршилигини синдириш, жиноят қурбонининг айбдорнинг жинойий режасини амалга оширишига қаршилик кўрсатиши имкониятидан маҳрум қилиш, ҳужум қилувчига кўп куч сарфламасдан жабрланувчининг қаршилигини енгилтириш имконини беради.

Босқинчилик пайтида айбдор томонидан ишлатиладиган қурол ўқотар ёки совуқ қуролни, шунингдек, барча турдаги портловчи мосламалар — граната, динамит патрони, шашка ва бошқаларни ўз ичига олади. **ЖК 164-моддаси 2-қисми «а» банди** билан квалификация қилишга босқинчилик жиноятида қуролнинг махсус рухсатнома билан олиб юриладиган қуроллар ёки рухсат этилган қуроллар (масалан, ов қуроли) турига кириши аҳамиятга эга эмас.

NOTA BENE !

Ўқотар қуроллар деганда, хўжалик-маиший мақсадларда ишлатилмайдиган ва фақат жонли нишонни уриш ёки спорт гадбирларини ўтказиш учун мўлжалланган, снаряд, ўқ отишда порох газлари кучидан фойдаланиладиган барча турдаги қуроллар тушунилиши керак.

Портлатиш қурималари деганда, портловчи моддалар билан тўлдирилган ва портлашни амалга ошириш учун мўлжалланган йиғилган ҳолдаги қурималар тушунилиши лозим. Бунда **портловчи моддалар** деганда, порох, динамит, тротил, нитроглицерин ва кислородли ҳаво стишмаган вазиятда портлаш хусусиятига эга бўлган кимёвий моддалар ва аралашмалар тушунилади.

NOTA BENE !

Жабрланувчининг бевосита баданига одам мушак кучи ёрдамида тегиши натижасида жонли нишонни жароҳатлаш учун махсус мўлжалланган буюмлар **совуқ қурол** ҳисобланиши лозим. Ўтмишда зарба беришнинг усули ва хусусиятига қараб совуқ қуролларнинг ҳар хил турлари ясалган ва улар муайян шаклга эга бўлган. Уларнинг санчувчи (стилёт — кичкина энсиз ханжарча, кортик — денгиз ва ҳаво флоти офицерларининг

қисқа ханжари, санчувчи турдаги найзалар ва ҳоказо), санчиб кесувчи (узун, оғир қилич ва ҳоказо), кесувчи (шамшир, қилич ва ҳоказо), майдаловчи (кастет, гурзи, чўқмор ва ҳоказо) ҳамда урувчи турлари мавжуддир. Шунингдек, маълум масофадан инсон мускул кучи ёрдамида объектга зарар етказиш мумкин бўлган қурооллар (болта, найзалар) ҳамда механик воситалар (камон, арбалет ва бошқалар) ҳам киради.

Буюмни совуқ қурол деб топишнинг асосий мезони унинг жонли нишонни жароҳатлаш учун мўлжалланганлигидир. Қатор ҳолларда, мазкур буюмлардан фақат жанговар қурол сифатида фойдаланилади, масалан, ханжар, милтиқ найзалари, қиличлар, шамширлар, чўқморлар, гурзилар ва ҳ.к. Мазкур буюмлар ўз табиатига кўра фақат фуқароларнинг ҳаёти ёки соғлиғига зарар етказиш учун мўлжалланган бўлади.

Совуқ қурооллар криминалистик белгиларига кўра турли хил тоифаларга бўлинади:

Мўлжалланган мақсадига кўра, совуқ қурооллар жанговар (ҳарбий, полиция, махсус), фуқаровий (спорт, овчилик), жинойий совуқ қуроолларга бўлинади.

Тайёрланиш усулига кўра, совуқ қурооллар заводда тайёрланган, ҳунармандчилик совуқ қурооллари ва қўлбола турларига ажратилади. Алоҳида гуруҳ сифатида ҳам заводда тайёрланган, ҳам ҳунармандчилик асосида тайёрланиш белгиларини ўз ичига олган ўзлаштирилган қурооллар ажратиб кўрсатилади.

Совуқ қуроолларнинг **тайёрланиш жойига қараб** маҳаллий ва хорижда тайёрланган совуқ қурооллар гуруҳлари ажратиб кўрсатилади.

Тузилишининг ўзига хослигига кўра, совуқ қурооллар тиели, зарбали-мажақловчи, комбинациялаштирилган (турли қуроолларнинг бирлаштирилгани) ва ниқобланган бўлади.

Аниқ бир қуроолнинг совуқ қурол жумласига кириш ёки кирмаслиги масаласини ҳал қилиш учун суд экспертизаси тайинланиши лозим.

NOTA BENE !

Қурол сифатида фойдаланиш мумкин бўлган бошқа нарсалар — бу ишлатилганда жабрланувчининг ҳаёти ёки соғлиғига объектив зарар етказиши мумкин бўлган ҳар қандай ашёлар (отвёртка, занжир, скальпель, катта тош, арматура бўлаги, тўқмоқ ва бошқалар), шунингдек, жабрланувчига вақтинчалик шикаст етказишга йўналтирилган ашёлар (кўздан ёш оқизувчи воситалар, вақтинчалик ҳушсизлантирувчи воситалар ва бошқалар).

Қурол сифатида фойдаланиш мумкин бўлган нарсаларнинг олинган тайёрлаб қўйилганлиги ёки жиноят содир этилган жойдан олинганлигининг босқинчиликни квалификация қилишда аҳамияти йўқ.

Ўзганинг мулкани қўлга киритиш мақсадида инсон ҳаёти ва соғлиғига хавф солиши мумкин бўлган ит ёки бошқа ҳайвонлардан фойдаланиш ёки фойдаланиш таҳдидини **ЖКнинг 164-моддаси 2-қисми «а» бандининг** қурол сифатида фойдаланиш мумкин бўлган бошқа нарсалардан фойдаланган ҳолда босқинчилик содир этиш сифатида баҳолаш лозим.

Босқинчиликда **қурол ёки қурол сифатида фойдаланиш мумкин бўлган бошқа буюмларни** ишлатиш деганда, амалда улардан белгиланган мақсадда фойдаланилиши тушунилиши лозим.

Босқинчиликни содир этишда ишлатишга яроқсиз қурол ёки қуролга ўхшатиб ясалган буюмларнинг қўлланилганлиги босқинчиликни оғирлаштирувчи ҳолат ҳисобланмайди. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми юқорида қайд этилган қарориди: «Била туриб яроқсиз қуролдан ёки ёлғондакам қуролдан (масалан, тўппонча ёки старт тўппончаси макетларидан) баданга шикаст етказишни ният қилмаган ҳолда фойдаланилганда, ҳаёт ва соғлиқ учун хавfli бўлмаганда қуролли босқинчилик сифатида баҳолаш мумкин эмас»¹. Бундай ҳаракатлар **ЖК 164-моддаси 1-қисми** бўйича оддий босқинчилик сифатида квалификация қилиниши лозим. Бироқ, агар қуролга ўхшатиб ясалган нарсалардан қурол сифатида фойдаланилган ва улар билан жабрланувчининг ҳаёти ёки соғлиғига хавfli зиён етказилган бўлса, айбдорнинг ҳаракатларини қурол сифатида ишлатиш мумкин бўлган бошқа буюмлардан фойдаланиб жиноят содир этиш деб ҳисоблаш мумкин.

Босқинчиликда газ қуролларининг қўлланилиши муҳим масалалардан биридир.

NOTA BENE !

Газ тўппончалари, газ баллончалари, кўздан ёш оқизувчи, безовта қилувчи ёки заҳарли моддалар тўлдирилган пуркагич ва бошқа ҳар қандай қурилмалар **газли қуроллар** сирасига киритилиши лозим.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1999 йил 30 апрелдаги «Ўзгалар мулкани ўғирлик, талончилик ва босқинчилик билан талон-торож қилиш жиноят ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги 6-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорлари тўплами. 1991–2006, 1-жилд. – Т.: «O‘qituvchi» НМИУ, 2007. – 222-б. (кейинги ўринларда – Тўплам, 1-жилд).

Фикримизча, шахс босқинчиликни содир этишда ҳаёт ёки соғлиқ учун хавfli бўлган модда тўлдирилган газли қуролни ишлатса, айбдорнинг қилмиши қуролли босқинчилик деб ҳисобланиши керак. Агар газли қуролдаги модда шахснинг ҳаёти ёки соғлиғи учун хавfli бўлмаса, унинг ишлатилиши айбдорнинг ҳаракатларини қуролли босқинчилик деб квалификация қилиш учун асос бўлмайди.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Қонунга хилоф равишда қуролга эғалик қилиш тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 1996 йил 27 февралдаги 3-сонли қарорига мувофиқ, «пневматик милтиқ, сигнал, старт, газ пистолетлари ёки газ баллонлари, ракетницалар ва бошқа имитация-пиротехник ва ёритгич воситалари қурол жумласига кирмайди»¹.

Қуролли босқинчилик ҳужуми содир этилганида ҳаракатлар жиноятлар жами, яъни босқинчилик ЖК 164-моддаси 2-қисми «а» банди ва қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурималарига қонунга хилоф равишда эғалик қилиш (ЖК 248-моддаси) билан квалификация қилиниши лозим. Босқинчилик ҳужумида қурол сифатида портловчи, заҳарли моддалар ва ҳ.к.лар ишлатилган тақдирда, айбдорнинг қилмишлари жиноятлар жами бўйича квалификация қилинади.

Босқинчиликни ЖК 164-моддаси 2-қисми «б» бандига кўра квалификация қилиш учун босқинчилик ҳужумида бу ҳақида олдиндан келишиб олган икки ёки ундан ортиқ шахслар иштирок этган бўлишлари лозим. Айбдор шахслар босқинчиликни содир этишда қандай зўрлик ишлатиш ҳақида аниқ келишиб олмаган бўлишлари ҳам мумкин.

Олдиндан тил бириктирган шахслар гуруҳи таркибига босқинчиликни содир этишга маслаҳатлари, йўл-йўриқлари, жиноятни содир этиш қуроллари ва воситаларини бериб туриш билан кўмаклашган шахслар эмас, балки ҳужумда бевосита иштирок этган бажарувчиларгина кирадилар. Бундай шахслар ЖК 28-моддасига кўра босқинчиликнинг иштирокчилари деб ҳисобланиши мумкин.

Босқинчиликни бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган деб квалификация қилиш учун ҳар бир иштирокчининг 14 ёшга тўлганлиги ва ақли расолигини ва бу жиноятни содир этиш учун олдиндан тил бириктирганликларини аниқлаш лозим.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 27 февралдаги «Қонунга хилоф равишда қуролга эғалик қилиш тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 3-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли ва 2003 йил 19 декабрдаги 20-сонли қарорларига асосан киритилган ўзгартириш ва кўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. — 46-б.

Агар бир гуруҳ шахслар таркибидаги бир шахс жиноят субъекти ҳисобланиб, қолганлари муомалага ласқатсиз ёки жиноят содир этиш ёшига етмаган бўлса, улар фактик жиҳатдан босқинчиликда бевосита иштирок этган бўлсалар-да, юридик жиҳатдан, яъни жиноят қонунчилиги талаблари нуқтаи назаридан гуруҳ таркибига кирмайдилар. Бошқа оғирлаштирувчи ҳолатлар мавжуд бўлмаса, ёши катта жиноятчи **ЖК 164-моддаси 1-қисми** билан ва қўшимча жиноятлар мажмуи тариқасида **ЖК 127-моддаси 3-қисми** бўйича жавобгарликка тортилади. Бу ҳолатда шуни унутмаслик лозимки, агар вояга етган шахс босқинчилик жиноятини содир этишда ўзи бевосита қатнашмасдан, вояга етмаган ёки ақли норасо шахсдан жиноятни содир этишда фойдаланган бўлса, вояга етган шахсни вояга етмаган шахс ёки ақли норасо шахсдан жиноят қуроли сифатида фойдаланган шахсни билвосита жиноятни бажарувчиси сифатида жавобгарликка тортиш лозим.

Агар бир гуруҳ шахслар ўғрилиқ ёки талончилик содир этиш ҳақида келишиб олган бўлсалар ва шу жиноятларни содир этиш жараёнида иштирокчилардан бири бошқа жиноятчилар билан келишиб олмасдан мол-мулкни эгаллаш мақсадида жабранувчиларга нисбатан ҳаёт ёки соғлиқ учун хавfli бўлган зўрликни ишлатса, қилмиш эксцесс бажарувчи томонидан содир этилган деб ҳисобланади, шунинг учун қилмишни бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган босқинчилик (**ЖК 164-моддаси 2-қисми «б» банди**) сифатида квалификация қилиниши мумкин эмас. Бунда ҳаёт ёки соғлиқ учун хавfli бўлган зўрликни ишлатган шахс босқинчилик (**ЖК 164-моддаси 1-қисми**) учун жавобгар бўлади, жиноятнинг қолган иштирокчилари эса ўғрилиқ (**ЖК 169-моддаси**) ёки талончилик (**ЖК 166-моддаси**) учун жавобгар бўладилар.

Бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган босқинчилик қатнашчисининг ҳаракатлари жиноятнинг қолган иштирокчилари қонунда назарда тутилган асосларга кўра (вафот этиши ва ҳ.к. муносабати билан) жинойий жавобгарликка тортилмаганликларидан қатъи назар, гуруҳ бўлиб содир этилган жиноят деб квалификация қилиниши керак.

Талон-торож қилинган мол-мулкнинг миқдори энг кам ойлик иш ҳақининг ўттиз бараваридан юз бараваригача бўлса, **анча миқдорда** содир этилган босқинчилик деб ҳисобланади.

Бозор иқтисодиёти шароитида давлат томонидан қатъий нарх белгилаш имконияти йўқлиги сабабли талон-торож қилинган нарсаларнинг қийматини аниқлашда муайян қийинчиликлар юзага келади. Шуни назарда тутиш керакки, ўзганинг талон-торож қилинган мол-мулкнинг қиймати шу қилмиш содир этилган пайтда мазкур минтақадаги ўртача бозор нархлари бўйича белгиланиши лозим. Та-

лон-торож қилинган нарсаларнинг қийматини белгилашда уларнинг ҳолатини, ишлаб чиқарилган вақтини, эскирганлигини, товар кўри-нишини, шу нарсалардан фойдаланиш имкониятлари даражаси ва ҳ.к.ларни эътиборга олиш тўғри ва зарурдир. Яъни товаршунослик экспертизасини тайинлаш ва ваколатли экспертлар хулосаси асоси-да талон-торож қилинган мол-мулкнинг қиймати масаласини ҳал этиш зарур.

«Агар шахснинг ҳаракатлари давомли жиноят хусусиятига эга бўлмасдан бир неча мустақил эпизодлардан, мисол учун, ўғир-лик, талончилик, босқинчилик ва бошқалардан иборат бўлса, бу ҳаракатлар талон-торож қилинган умумий суммадан келиб чиқ-қан ҳолда тавсифланиши мумкин эмас. Бундай ҳолларда жиноят-ни ўзганинг мулкани талон-торож қилганлик учун жавобгарлик-ни назарда тутувчи Жиноят кодексининг тегишли моддалари дис-позициясига мувофиқ, жумладан, такрорийлик белгиси билан тавсифлаш лозим»¹. Такроран содир этилган талон-торожни ква-лификация қилишда барча эпизодлар бўйича аниқланган умумий талон-торож суммаси эмас, балки зарар миқдори энг кўп бўлган эпизод бўйича талон-торож суммаси асос қилиб олинади².

ЖК 164-моддаси 3-қисмида:

а) такроран, давфли рецидивист ёки илгари ЖК 242-моддасида назарда тутилган жиноятни содир этган шахс томонидан;

б) кўп миқдорда;

в) уй-жойга, омборхона ёки бошқа биноларга ғайриқонуний равишда кирган ҳолда;

г) баданга оғир шикаст етказган ҳолда содир этилган босқин-чилик учун жавобгарлик назарда тутилган.

Такроран босқинчилик содир этиш деганда, шахснинг икки ёки ундан кўп марта босқинчиликни содир этганлиги, ammo уларнинг бирортаси учун ҳам судланмаганлиги тушунилади. Биринчи босқинчи-лик ҳужуми тамом бўлган ёхуд жиноятга тайёргарлик кўриш ёки суиқасд қилиш босқичида тўхтатилган ёки иштирокчиликда содир этилган бўлса, босқинчилик такроран содир этилган деб ҳисобланади.

¹ *Қаранг:* Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1999 йил 30 апрелдаги «Ўзгалар мулкани ўғирлик, талончилик ва босқинчилик билан талон-торож қилиш жиноят ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги 6-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. – 223-б.

² *Қаранг:* Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2004 йил 21 майдаги «Жазоларни либераллаштириш тўғрисидаги қонуни иқтисодиёт соҳасидаги жиноятларга нисбатан қўллашнинг айрим масалалари ҳақида»ги 4-сонли қарори // Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорлари тўплами. 1991–2006, 2-жилд. – Т.: «O'qituvchi» НМИУ, 2007. – 171-б. (кейинги ўринларда – Тўплам, 2-жилд).

Агар илгари содир этилган босқинчилик учун шахс қонунда белгиланган тартибда жиноий жавобгарлик ёки жазодан озод қилинган бўлса, босқинчилик такроран содир этилган деб ҳисобланмайди. Агар янги босқинчилик содир этилган пайтгача айбдордан судланганлиги қонунда белгиланган тартибда олиб ташланган ёки бскор бўлган айбдор шахсни жиноий жавобгарликка тортиш муддати ўтган ёки илгари содир этилган босқинчилик учун жавобгарлик амнистия акти ёки афв этиш асосида олиб ташланган бўлса, такрорийлик бўлмайди.

Агар босқинчиликни содир этган шахс илгари босқинчилик содир этганлиги учун судланган бўлса, қилмиш **хавфли рецидивист** томонидан содир этилган деб ҳисобланади.

Босқинчилик ҳужумини содир этган шахс илгари ЖК 242-моддаси (жиноий уюшма ташкил этиш)да жавобгарлик назарда тутилган жиноятни содир этган бўлса, унинг қилмиши **ЖК 164-моддаси 3-қисми «а» банди** билан квалификация қилиниши керак.

Талон-торож қилинган мол-мулк миқдори энг кам ойлик иш ҳақининг юз баробаридан уч юз баробаригача бўлса, **кўп миқдорда (ЖК 164-моддаси 3-қисми «б» банди)** босқинчилик содир этилган деб ҳисобланади.

ЖК 164-моддаси 3-қисмининг «в» бандида уй-жойга, омборхона ёки бошқа биноларга ғайриқонуний равишда кириш орқали содир этилган босқинчилик жинояти учун жавобгарлик белгиланган.

Айбдор қилмишларида уй-жойга, омборхонага ёки бошқа биноларга ғайриқонуний равишда кириш квалификация белгиси мавжуд деб ҳисоблаш учун қуйидаги белгиларга эга бўлиши керак: 1) ғайриқонунийлик; 2) кириш; 3) уй-жой, омборхона ёки бошқа бинолар. Буларнинг барчаси қонун тўғри қўлланилиши учун таҳлил қилишни талаб қилади.

NOTA BENE !

Уй-жой деганда, кишиларнинг доимий ёки вақтинчалик туришига мўлжалланган (шахсий уй, хонадон, меҳмонхонадаги, санаториядаги хона, дала ҳовли, боғ ҳовли ва бошқалар) бино, шунингдек, унинг таркибига кирувчи дам олиш учун, мулкни сақлаш учун ёхуд инсоннинг бошқа эҳтиёжларини қондириш учун (балконлар, ойнабанд айвонлар, омборлар ва бошқалар) мўлжалланган бинолар тушунилади¹.

¹ *Қаранг:* Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1999 йил 30 апрелдаги «Ўзгалар мулкни ўғирлик, талончилик ва босқинчилик билан талон-торож қилиш жиноят ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги 6-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартiriш ва қўшимчалар билан) // Тўплам. 1-жилд. – 224-б.

Одамларнинг доимий ёки вақтинча яшаши учун мўлжалланмаган ва мослаштирилмаган бинолар (масалан, уй-жой иморатларидан алоҳида турган ертўлалар, омборлар, гаражлар ва бошқа хўжалик бинолари)нинг уй-жой деб ҳисобланиши мумкин эмас.

Поезд транспорт воситаси бўлса ҳам, поезд купеси вақтинчалик уй-жой деб ҳисобланиши мумкин. Чунки у одамларнинг вақтинча яшаши учун мўлжалланган. Палаткалар, вагончалар, кема каюталарини ҳам вақтинчалик уй-жой деб ҳисоблаш зарур.

Шунингдек, турар жой биносига бевосита туташ қурилган, у билан яхлит бирликни ташкил этувчи балконлар ва пешайвонлар, чордоқлар, ертўлалар ҳам «уй-жой» деб тушунилади. Кўп қаватли уйларнинг ертўлалари, чордоқлари, транспорт воситалари уй-жой ҳисобланмайди.

NOTA BENE !

Омборхона деганда, товар-моддий бойликларнинг талон-тоғроқ қилиниши, бузилиши ёки йўқ қилинишидан, табиат ҳодисалари ва бошқа шу кабилардан эҳтиёт қилиб доимий ёки вақтинча сақлаш учун махсус жиҳозланган, мослаштирилган ёки мўлжалланган алоҳида қурилма ёки жой (масалан, сейфлар, темир шкафлар, контейнерлар, авторефрижераторлар, совиткичлар, қўриқланадиган платформалар, молхоналар, атрофи ўралган дон омборлари, автофургонларнинг усти ёпиқ кузовлари ва бошқа шу каби)лар тушунилади¹.

Шунингдек, суд-тергов амалиётида товар-моддий бойликларини доимий ёки вақтинчалик сақлаш учун мўлжалланган ҳудудлар ҳам «омборхона» деб қабул қилинади. Масалан, темир йўл станцияларининг, дарё ва денгиз портларининг, аэропортларнинг қўриқланадиган ҳовиллари, элеватор, мол учун ўраб олинган молхоналар ва бошқалар.

NOTA BENE !

Бино деганда, одамларни жойлаштириш ёки моддий бойликларни вақтинча қўйиш учун мўлжалланган иморат, иншоот тушунилади.

У доимий, вақтинчалик, кўчмас ва кўчар бўлиши мумкин. Товар-моддий бойликларни сақлаш учун қурилган ҳар қандай иншоот ёки бундай мақсадлар учун мўлжалланмаган, аммо зарурат туфай-

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди... // Тўплам, 1-жилд. – 224-б.

ли, товар-моддий бойликлар сақланадиган иншоотлар (омборлар, дўконлар, цехлар, дўкончалар ва ҳ.к.лар)га айлантирилган «бинолар» шулар жумласига киради.

NOTA BENE !

Ғайриқонуний кириш деганда, ўғрилик, талончилик ва босқинчилик қилиш мақсадида уй-жойга, омборхона ёки бошқа бинога кириш тушунилади. Ғайриқонуний кириш нафақат яширин, балки очикдан-очик, тўсиқлар, одамларнинг, шунингдек, кўриқловчи ходимларнинг қаршилигини енгиб содир этилиши мумкин. Алдаш йўли билан, шунингдек, қалбаки рухсатномалардан фойдаланиб, масалан, сантехник, алоқа бўлими ходими, газ, электр энергия ва ёнғиндан назорат қилувчи ходимлар ва бошқалар тариқасида бинода пайдо бўлиши ғайриқонуний кириш деб баҳоланиши керак¹.

Уй-жой, омборхона ёки бошқа бинога кириб олиш усуллари турлича бўлиб, қандай усулдан фойдаланиб кирилганлиги (масалан, айбдорнинг эшик, деразаларни бузиши, девор, шифтдан туйнуклар очиш, ясама калитлардан фойдаланиш йўли билан бинога кириб олиши) босқинчиликнинг квалификациясига таъсир кўрсатмайди.

Кириш уй-жой, омборхона ёки бошқа бинога яширин ёки ошқора бостириб кириш, мол-мулкни талон-торож қилиш ниятида ғайриқонуний бинонинг ичида пайдо бўлишдир. Бундай кириш тўсиқларни ёки одамлар қаршилигини енгиб ўтиб ёки буларсиз ҳам содир этилиши мумкин.

Мулкдорнинг, турар жой эгасининг ёки бинодан хабардор бўлиб турган бошқа шахснинг розилигисиз ёхуд қалбаки ҳужжатлар ёрдамида уй-жой, омборхона ёки бошқа бинога кириш ғайриқонуний деб топилади.

Агар шахс белгиланган вақтда бинода бўлиш ҳуқуқига эга бўлса (мисол учун, цехда иш вақтида бўлиш ҳуқуқи, савдо маркази ичида — савдо қилиш вақтида ва ҳ.к.), бундан бошқа вақтда бинога киришни ҳам ғайриқонуний кириш сифатида баҳолаш лозим.

Мисол учун, агар шахс банкнинг иш вақтида ёки савдо маркази иш олиб бориш вақтида яшириниб олиб, иш вақти тугаганидан сўнг кўриқчиларга ҳужум қилиш орқали пул ёки бошқа моддий бойликларни қўлга киритишини **ЖК 164-моддаси 3-қисми «в»**

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди... // Тўплам, 1-жилд. — 223-б.

банди билан квалификация қилиш лозим. Акс ҳолда, бинонинг иш вақтида содир этилган босқинчилик ҳаракатларини қонунга хилоф равишда кириб содир этилган босқинчилик сифатида тавсифлаш мумкин эмас.

Айбдорнинг қилмишини **ЖК 164-моддаси 3-қисми «в» банди** билан квалификация қилиш учун унинг бинога кириб олганлигининг ўзи етарли бўлмай, балки ўзганинг мол-мулкини талон-торож қилишга қасд қилган ёки қилмаганини ҳам аниқлаш зарур. Бунда қасд бинога кириб олгунга қадар юзага келган бўлиши керак. Айбдор талон-торож содир этиш ниятисиз уй-жойга, омборхонага ёки бошқа бинога кирган ва моддий бойликларни кўрганидан сўнг ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфли зўрлик ишлатса, бундай ҳаракатларда ғайриқонуний кириш белгилари мавжуд бўлмайди ва қилмишни **ЖК 164-моддаси 3-қисми «в» банди** билан квалификация қилиш мумкин эмас, айбдорнинг қилмишида бошқа оғирлаштирувчи ҳолатлар бўлмаса, у **ЖК 164-моддаси 1-қисми** бўйича жавобгар бўлади.

Бинога киришда уй-жой, омборхона ёки бошқа бинога кириш ҳуқуқига эга бўлган ёки шу объектларни қўриқловчи, аммо кириб олиш пайтида кириш ҳуқуқига эга бўлмаган шахслар иштирок этган бўлса, бу ҳам кириш дб ҳисобланади.

Киришнинг усуллари турли хил бўлиши мумкин (бино эшиги, ойнаси, деворини бузиш орқали, тайёрланган калитлардан фойдаланган ҳолда ва бошқа тарзда), лекин бу жиноятни квалификация қилишга таъсир кўрсатмайди. Бу ҳолатда кириш тўсиқларни бартараф этиш ёки шахслар қаршилигини енгиш тарзида содир этилиши мумкин.

Тегишли уй-жой, омборхона ёки бошқа бинога кирмасдан махсус мосламалар (илгаклар, қармоқлар, магнитлар, сўриб олувчи резинка ичаклар, қисқичлар ва ҳоказолар) ёрдамида ўзганинг мол-мулкини талон-торож қилиш, уй-жойга, омборхонага кириб талон-торож содир этиш дб квалификация қилиниши мумкин эмас.

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, айбдор босқинчилик жиноятини содир қилиш мақсади билан уй-жой, омборхона ёки бинога кирганда, ушбу иншоотнинг бутунлигига путур етказса ва шу билан бирга жиноят предмети бўлмаган жабрланувчининг бошқа мол-мулкларига анча миқдорда моддий зарар келтирса, унинг ҳаракатлари жиноятлар мажмуи бўйича кириб олиш билан содир этилган босқинчилик ва **ЖК 173-моддаси 1-қисми** — ўзганинг мулкини қасддан нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш сифатида квалификация қилиниши лозим.

Агар босқинчилик содир этиш пайтида жабрланувчининг баданига оғир шикаст етказилган бўлса, бундай босқинчилик **ЖК**

164-моддаси 3-қисмининг «г» бандида назарда тутилган квалификация қилиш белгиси бўйича (баданга оғир шикаст етказган ҳолда содир этилган) жавобгарликка тортишга асос бўлади.

Баданга қасддан оғир шикаст етказиш белгилари ЖК 104-моддаси ва ушбу моддага шарҳларда берилган. Босқинчилик вақтида баданга оғир шикаст етказиш **ЖК 164-моддаси 3-қисмининг «г» банди** билан қамраб олинади ва ЖК 104-моддаси бўйича қўшимча квалификация қилишни талаб этмайди.

Агар босқинчилик вақтида баданга оғир шикаст етказиш натижасида жабрланувчининг ўлими келиб чиққан бўлса, у ҳолда босқинчилик билан қасддан одам ўлдиришни ўзаро фарқлаш зарурати юзага келади. Одам ўлдиришда одам ўлдиришга тўғри ёки эгри қасднинг мавжуд бўлиши зарур, баданга оғир шикаст етказиш натижасида одам ўлдиришда эса, айбдорнинг жабрланувчи ўлимига муносабати айбнинг эҳтиётсизлик шаклида ифодаланади. Босқинчилик жиноятида одам ўлдирилиши **ЖК 164-моддаси 3-қисмининг «г» банди** чегарасидан чиқиб кетади, шунинг учун квалификация қилишда айб шаклидан келиб чиққан ҳолда жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилиш талаб қилинади. Бунда босқинчилик жинояти содир этишда эҳтиётсизликдан одам ўлдириш жинояти жиноятлар мажмуи бўйича ЖК 102-моддаси 1-қисми ва **ЖК 164-моддаси 3-қисми «г» банди** билан квалификация қилиниши керак. Босқинчилик жараёнида оғирлаштирувчи ҳолатлар мавжуд бўлмаган ҳолда қасддан одам ўлдириш жинояти эса, ЖК 97-моддаси 2-қисмининг «и» банди -- тамагирлик ниятида одам ўлдириш ва ЖК 164-моддасининг 1-қисми бўйича квалификация қилиниши керак.

ЖК 164-моддаси 4-қисмида:

- а) жуда кўп миқдорда;
- б) ўта хавфли рецидивист томонидан;
- в) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган босқинчилик учун жавобгарлик назарда тутилган.

Агар талон-торож қилинган мол-мулк миқдори энг кам ойлик иш ҳақининг уч юз бараваридан ортиқ бўлса, жуда кўп миқдорда (**ЖК 164-моддаси 4-қисми «а» банди**) содир этилган деб ҳисобланади.

Ушбу ҳолатда етказилган зарар миқдорини аниқлаш қоидалари кўп миқдорда талон-торож қилиш миқдорини аниқлаш қоидалари билан бир хил, яъни зарар миқдори товаршунослик экспертизаси ёрдамида аниқланиши керак.

Қилмишни **ЖК 164-моддаси 4-қисмининг «б» банди** бўйича квалификация қилиш учун қуйидаги белгилар бўлиши зарур: а) босқинчилик жиноятини содир этишдан олдин шахсни **ўта хавфли рецидивист** деб топиш тўғрисида суд ҳукми; б) ушбу ҳукмининг

қонуний кучга кирганлиги. Юқоридаги белгилардан бирининг мавжуд эмаслиги шахснинг қилмишини ўта хавфли рецидивист томонидан содир этилган дсб квалификация қилиш имконини бермайди.

Уюшган гуруҳ — бу жиноятдаги иштирокчиликнинг энг хавфли шаклларида бири. Уюшган гуруҳ тушунчасининг умумий мазмуни ЖК 29-моддасида ўз аксини топган. ЖК 30-моддасида эса уюшган гуруҳ ташкил этган ёки унга раҳбарлик қилган, шунингдек, бундай гуруҳ аъзоларининг мазкур иштирокчилик шаклида содир этган жинояти учун жавобгарлик асослари, шартлари ва ҳажми аниқ ифодаланган. Шу билан бирга қонунда белгиланишича, Жиноят кодексига назарда тутилган асосларда ва чегарада уюшган гуруҳ томонидан содир этилган жиноят оғирроқ жазога сазовордир. Босқинчилик жиноятига нисбатан бундай асос ва чегаралар **ЖК 164-моддаси 4-қисмининг «в» банди** диспозициясида ва оғирлаштирилган жазосида ифодаланган.

Босқинчилик жиноятини содир этишда уюшган гуруҳнинг барқарорлик белгиси кўпинча гуруҳ жиний фаолиятининг давомийлигида, уни жиний ихтисослаштирилганлигида, фаолият соҳасининг бошқа шу каби гуруҳлар билан тақсимланишида, ҳар бир аъзосининг вазифалари аниқ бўлинганлигида (ташкилотчи, бошлиқ), қаттиқ ички интизом, жиний фаолиятни маълум бир вақт доирасида режалаштиришда ифодаланади. Ушбу санаб ўтилган хусусиятлар ҳар бир уюшган гуруҳ томонидан босқинчилик жинояти содир этилганда у ёки бу маънода мавжуд бўлади. Бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган жиноятга кўра, уюшган гуруҳ томонидан содир этилган жиноятда ички ташкил-лаштирилганлик даражаси юқорироқ бўлади. Шунинг учун ҳам ЖК 29-моддаси қондаларига кўра, уюшган гуруҳ аъзолари томонидан ўзганинг мол-мулкни талон-торож қилганлик учун жавобгарлик масаласида асос, шартлар ва жиний жавобгарлик даражасига талаблар қаттиқроқдир. Хусусан, уюшган гуруҳ ташкилотчиси ёки бошлиғи, агар гуруҳ томонидан содир этилган барча жиноятлар унинг қасди билан қамраб олинган бўлса, барча босқинчилик жиноятлари учун бажарувчи сифатида жавобгарликка тортилади. Бунда унинг бевосита жиноятларни содир этишда қатнашганлиги масаласи аҳамият касб этмайди. Уюшган гуруҳнинг бошқа аъзолари ҳам ўзганинг мол-мулкни талон-торож қилишда иштирок этган ёки тайёрлаган бўлсалар, худди шундай даражада жавобгарликка тортиладилар. Уюшган гуруҳнинг оддий аъзоси бевосита мулкни талон-торож қилишда иштирок этмаган бўлса, унинг уюшган гуруҳнинг ушбу ҳаракатларидан хабардор бўлиши уни айблаш учун етарли бўлмайди. Босқинчилик жиноятини содир этишда уюшган гуруҳнинг барча аъзолари

қатнашган ёки иштирок этишган бўлсагина, у уюшган гуруҳ томонидан содир этилган босқинчилик деб ҳисобланиши мумкин. Акс ҳолда, қилмишни уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб содир этилган деб квалификация қилиш керак.

Уюшган гуруҳни у ёки бу ижтимоий хавfli қилмишни содир этиш ёхуд уларнинг амалга ошиши учун қулай шароит яратувчи ҳолатларни уюшган гуруҳ манфаатлари белгиси сифатида тушуниш лозим. Гуруҳ манфаатлари, масалан, товар-моддий бойликлар сақланаётган жой ҳақида маълумот, у ёки бу одамни йўқ қилиш ёки босқинчилик жиноятини содир этиш кабилар бўлиши мумкин.

Қилмишни уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб содир этилган деб топиш учун суд-тергов органлари қуйидаги иккита белгининг мавжудлигига аҳамият бериши зарур:

а) айбдор ўзи томонидан содир этилаётган жиноятлар гуруҳ манфаатларини, сўнг айбдорнинг субъектив манфаатларини кўзлаб амалга ошириш учун содир этилаётганлигини тушуниши лозим;

б) уюшган гуруҳ аъзолари ёки унинг ташкилотчиси ҳаракатлари гуруҳ манфаатларини кўзлаб содир этилаётганлигини тушуниши лозим.

Юқоридаги белгилардан бирининг мавжуд бўлмаслиги босқинчилик жиноятини уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб содир этилган деб квалификация қилишга имкон бермайди.

Уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб содир этилган босқинчилик шундай гуруҳ аъзоси томонидан, шунингдек, унга кирмаган шахс томонидан ҳам содир этилиши мумкин. Аммо бу ҳол қилмишни квалификация қилишга таъсир этмайди.

Шу билан бирга, шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, гуруҳ аъзоси бўлмаган шахс томонидан уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб босқинчилик жиноятини содир этишда ғаразли мақсад мавжуд бўлиши шарт эмас. Чунки бунда жиноятчи бошқа мақсадларни кўзлаган, масалан, ўзининг жиноят содир этиши мумкинлигини кўрсатиб гуруҳга кириши ва ҳоказо бўлиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорига мувофиқ, ўзганинг мулкани талон-торож қилишдан иборат бўлган айбдорнинг ҳаракатларига ҳуқуқий баҳо беришда унинг содир этилиш усулидан (ўғирлик, талончилик, босқинчилик ва ҳ.к.) қатъи назар, жиноят Жиноят кодекси тегишли моддасининг оғирроқ жазони кўзда тутувчи қисми билан квалификация қилиниши ва ушбу модданинг бошқа қисмлари билан қўшимча квалификация қилиниши талаб этилмаслиги судларга тушунтирилсин. Масалан, жиноят жуда кўп миқдорда талон-торож қилиш белгиси бўйича **ЖК 164-**

моддасининг 4-қисми билан квалификация қилинганда ЖК ушбу моддаси 1, 2 ёки 3-қисмлари билан қўшимча квалификация қилиш талаб қилинмайди¹.

Худди шундай қоида ЖКнинг 33-моддаси 2-қисмида куйидагича назарда тутилган:

«Агар шахс содир этган қилмишда ушбу Кодекс Махсус қисми айна бир моддасининг турли қисмларида назарда тутилган жиноятларнинг аломатлари мавжуд бўлса, у модданинг оғирроқ жазо белгиланган қисми бўйича жавобгарликка тортилади».

3-§. Товламачилик (ЖК 165-моддаси)

Товламачиликнинг **бевосита асосий объекти** талон-торож қилинаётган мол-мулкни тартибга солишга қаратилган ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. **Бевосита қўшимча объекти** товламачилик натижасида тажовуз қаратилган жабрланувчининг қонун билан қўриқланадиган шахсий ҳуқуқлари ҳисобланади.

Товламачиликнинг қўшимча объекти айбдор томонидан қўлланиладиган руҳий зўрликнинг характери билан тавсифланади. Масалан, зўрлик ишлашда қўлланиладиган таҳдидда фуқаронинг соғлиғини таъминлашга қаратилган, жабрланувчи сир сақланишини хоҳлайдиган шахсий дахлсизлиги, шаъни, кадр-қимматини таҳқирлайдиган маълумотларни ошкор этиш билан боғлиқ ижтимоий муносабатлар намоён бўлиши мумкин.

Товламачиликнинг **предмети** бўлиб, нафақат мол-мулклар, балки унга бўлган мулкий ҳуқуқлар (товламачининг ёки бошқа айбдор деб кўрсатилган шахснинг қарзи борлигини тасдиқловчи тилхат, шартнома ёки бошқа ҳужжат ёхуд муайян мулкий ҳуқуқлар товламачига ёки у кўрсатган шахсга ўтишига асос бўладиган бошқа ҳужжат), бошқа турдаги мулкий ҳаракатлар (ишни бажариш, хизматлар таклиф этиш ва товарни паст нархда ёхуд текинга бериш ва бошқалар) ва мулкий кўринишдаги фойдалар ҳам бўлиши мумкин.

Айбдор товламачиликни содир этаётиб мулкка бўлган ҳуқуқни талаб қилмай, ўзганинг мол-мулкидан фойдаланиш ёки уни тасарруф этиш ҳуқуқини талаб қилиши ҳам мумкин.

¹ **Қаранг:** Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 17 апрелдаги «Иқтисодиёт соҳасидаги жиноий ишлар бўйича суд амалиётида юзга келган айрим масалалар тўғрисида»ги 11-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли, 2002 йил 25 октябрдаги 28-сонли ва 2006 йил 3 февралдаги 5-сонли қарорларига асосан киритилган ўзгариш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. — 115-116-б. Бунга ўхшаш қоида Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1999 йил 30 апрелдаги «Ўзгалар мулкни ўғирлик, талончилик ва босқинчилик билан талон-торож қилиш жиноят ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги 6-сонли қарорининг 8-бандида ҳам мустақамланган.

Мулк — муайян жисмоний шаклга эга, сезиш мумкин бўлган моддий дунё предметларидир. Товламачилик таркибида мулк деганда кўчар ва кўчмас мулк тушунилади.

Мол-мулкка бўлган ҳуқуқ — шахснинг ўзига тегишли мол-мулкка эгалик қилиш, ундан ўз хоҳишига кўра ҳамда ўз манфаатларини кўзлаб фойдаланиши ва уни тасарруф этиши, шунингдек, ўзининг мулкий ҳуқуқи ким томонидан бузилишидан қатъи назар, ўз мулкий ҳуқуқлари бузилишини бартаaraf этилишини талаб қилиш ҳуқуқидир. Товламачиликнинг предмети бўлиб кўчар ва кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқ намоён бўлади.

Мулкий йўсиндаги ҳаракатлар деганда, ҳақи тўланиши лозим бўлган ҳар қандай ишларни текинга бажариш ёки хизматлар кўрсатиш (иморатлар қуриш, уларни таъмирлаш, автомобилларни таъмирлаш, товар-моддий бойликларни ташиб бериш ва ҳ.к.) тушунилади.

Бундан ташқари, мулкий йўсиндаги ҳаракатлар жумласига айбдорга мулкий манфаатлар келтириши мумкин бўлган бошқа ҳаракатларни (умумий улуш, меросдан воз кечиш ва бошқа) ҳам кири-тиш мумкин.

Товламачиликнинг предмети бўлиб, фақатгина ўзганинг мулки ёки мулкий ҳуқуқи намоён бўлади.

Жабрланувчи ёки унинг яқин кишиларига зўрлик ишлатиб, унинг мулкига шикаст етказиш ёки уни нобуд қилиш ёхуд жабрланувчи сир сақланишини хоҳлаган маълумотларни ошкор қилиш билан кўрқитиб ёхуд жабрланувчининг манфаатларига хавф соладиган шароитни яратиш йўли билан жабрланувчи шахсни унда турган (масалан, қарзга, кредитга олган, жиноят содир этиши натижасида вақтинча сақланиб турган ва ҳоказо) ўзининг мол-мулкни беришга мажбур этганида, у ўзганинг мулкни товламачилик йўли билан талон-торож қилганлик учун жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин эмас. Бундай қилмиш, қонунда назарда тутилган аломатлар мавжуд бўлса, ўзбошимчалик деб ҳисобланади. Қарздордан қарзни талаб қилиш Жиноят кодексининг **165-моддаси** билан квалификация қилиниши мумкин эмас, лекин айрим ҳолларда ўзбошимчалик (ЖК 229-моддаси) тариқасида баҳоланиши лозим.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумида қуйидагилар алоҳида таъкидлаб ўтилган: «...қарздордан қарзни талаб қилиш Жиноят кодексининг 165-моддаси билан тавсифланиши мумкин эмас, лекин айрим ҳолларда ўзбошимчалик (ЖКнинг 229-моддаси) тариқасида баҳоланиши лозим. Қарздор ва қарз берувчи ўртасида фонзлар тўлаш бўйича олдиндан келишув бўлмаган бўлса берилган қарз учун фонз талаб қилиш товламачилик жинояти таркибини ташкил қилади»¹.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди... // Тўплам, 1-жилд. — 119 б.

Объектив томондан товламачилик жабрланувчи ёки унинг яқин кишиларига зўрлик ишлатиш, мулкка шикаст етказиш ёки уни но-буд қилиш ёхуд жабрланувчи учун сир сақланиши лозим бўлган маълумотларни ошкор қилиш билан қўрқитиб ўзгачан мулкни ёки мулккий ҳуқуқни топширишни, мулккий манфаатлар беришни ёхуд мулккий йўсиндаги ҳаракатлар содир этишни талаб қилиш ёхуд жабрланувчини ўз мулки ёки мулкка бўлган ҳуқуқини беришга мажбур қиладиган шароитга солиб қўйишда ифодаланади.

ЖК 165-моддаси 1-қисмида кўриб ўтилганидек, товламачилик мураккаб таркибли жиноят бўлиб, бир томондан айбдор мулкдордан била туриб, ғайриқонуний равишда ўзига ёки у кўрсатган шахсларга муайян мулкни, мулкка бўлган ҳуқуқни топширишни, мулккий манфаатлар беришни ёхуд улар фойдасига муайян мулккий йўсиндаги ҳаракатлар содир этишни талаб қилса, бошқа томондан таҳдидга асосланган руҳий зўрлик ишлатади.

Мулкни бериш талаби товламачининг жабрланувчидан кўчар ва кўчмас мулкни ёки мулкдан ўз мулкидек фойдаланиш ҳуқуқини берувчи ҳужжатларни тақдим этишини талаб қилишни англатади. Талаб рад этилса, ўч олиш билан қўрқитишда ифодаланган бўлиши керак. Қўрқитиш билан мустаҳкамланмаган талаблар товламачиликни ҳосил қилмайди.

Шуни таъкидлаб ўтиш керакки, фуқаролик муомаласидан чиқарилган мол-мулк (предмет)ларни товламачилик йўли билан талаб қилиш махсус жиноят таркиби бўлган ЖКнинг 247-моддаси (Ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларини қонунга хилоф равишда эгаллаш), 251-моддаси (Кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларни қонунга хилоф равишда эгаллаш), 271-моддаси (Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга хилоф равишда эгаллаш) билан квалификация қилишга олиб келади.

Товламачининг талаби, албатта, жабрланувчининг мулкига зарар етказиш ёки унинг яқин кишиларига зўрлик ишлатиш ёхуд улар учун сир сақланиши лозим бўлган маълумотларни ошкор қилиш тарзидаги қўрқитиш билан биргаликда содир қилиниши лозим. Қўрқитиш билан амалга оширилмаган талаблар жиноятнинг товламачилик таркибини вужудга келтирмайди. Мулк ҳуқуқини талаб қилишда айбдор мазкур мулкни унга мулк сифатида бутунлигича беришни талаб қилмасдан бир вақтнинг ўзиде унга бир ёки бир неча мулк ҳуқуқи ваколатларини (эгаллик қилиш, фойдаланиш ва тасарруф қилиш) беришни талаб қилиши мумкин.

Мулккий йўсиндаги ҳаракатлар қилиш ёки мулккий манфаатлар беришни талаб қилиш деганда, айбдор фойдасига ёки у кўрсатган шахс фойдасига мулккий йўсиндаги моддий манфаатлар бериш ёки аниқ моддий хизматлар қилиш «таклифи» назарда тутилади.

Барча ҳолатларда талаб тўғридан-тўғри айбдор томонидан амалга оширилиши билан бирга, воситачи орқали, шунингдек, оғзаки, телефон, факс, хат орқали ва бошқа усулларда амалга оширилиши мумкин.

Товламачи томонидан қўйиладиган талаблар рухий зўрлик — **қўрқитиш** билан доимо боғлиқ бўлиши керак. Қўрқитиш билан амалга оширилмаган талаб товламачилик жинояти таркибини ташкил этмайди.

Товламачиликдаги қўрқитишга қуйидаги белгилар хос:

1) ўз мазмунига қўра унда жабрланувчи ёки унинг яқин кишиларига зўрлик ишлатиш, мулкка шикаст етказиш ёки уни нобуд қилиш ёхуд улар сир сақлаши лозим деб топган маълумотларни ошкор қилиш нияти билдирилган бўлиши, яъни жабрланувчини **қўрқитиш**, иродасини сўндириш **воситаси** бўлиши керак;

2) қўрқитиш **реал**, яъни агар жабрланувчи товламачининг талабларини бажармаса, таҳдид амалга оширилиши мумкинлигидан хавотир бўлиши лозим. Қўрқитишнинг хусусияти, усули, жойи ва вақти, товламачининг шахси, унинг олдинги хулқ-атвори қўрқитишнинг реаллигидан далолат беради. Жиноят таркибининг мавжудлигини аниқлаш учун қўрқитишни ким амалга оширганлиги: бевосита товламачининг ўзими ёки унинг иштирокчиларими, бу аҳамият касб этмайди;

3) қўрқитиш **келажақда** (дарҳол ёки талабни бажаришдан бош тортганлик учун) **амалга оширилишга қаратилган** бўлади. Шунинг учун ҳам ушбу жиноятнинг таркиби учун айбдорнинг ҳақиқатдан ҳам ўз ниятини амалга оширмақчи бўлган-бўлмаганлиги аҳамият касб этмайди.

Товламачиликни квалификация қилишда таҳдиднинг бевосита мол-мулк эгасига йўналтирилганлиги ёки унинг яқин қариндошларига қаратилганлигининг аҳамияти йўқ.

Жабрланувчи томонидан қўрқитишнинг хусусияти ва жадаллиги, қандай қабул қилинганлиги жиноятни квалификация қилишга таъсир кўрсатмаслиги лозим.

Жадаллиги бир хил бўлган таҳдид, жабрланувчиларнинг рухий ҳолати, тарбияси, феъл-атвори, жисмоний хусусиятларидаги фарқлар туфайли, улар томонидан турлича қабул қилинади. Жабрланувчи қандай қабул қилганлигидан қатъи назар, таҳдиднинг кучи ошмайди ва камаймайди, унинг ўзи қандай бўлса, шундайлигича қолаверади. Агар айбдорнинг айтганлари объектив томондан таҳдидни ўз ичига олмаган бўлса, қилмиш товламачилик деб баҳоланиши мумкин эмас.

Суд-тергов амалиётида товламачиликни босқинчилик (ЖК 164-моддаси) ва талончиликдан (ЖК 166-моддаси) фарқлашда кўп муаммолар мавжуд.

Шуни назарда тутиш керакки, босқинчилик ва талончиликда зўрлик ишлатиш билан кўрқитиш мулкни эгаллаб олиш ёки талон-торож қилинганидан сўнг уни ушлаб қолиш воситаси бўлиб хизмат қилса, товламачиликда ушбу кўрқитиш жабрланувчининг иродасини сўндириш ва уни товламачининг талабларини бажаришга мажбур этиш воситаси бўлиб хизмат қилади.

Шуни ҳам назарда тутиш керакки, босқинчилик ва талончиликда ўзганинг мулкни эгаллаб олиш кўрқитиш билан бир вақтда содир бўлади, товламачиликда эса, айбдор жабрланувчининг мулкни келажакда қўлга киритади.

Агар товламачиликни содир этишда кўрқитиш жабрланувчига ҳеч қандай таъсир кўрсатмаган бўлиб, товламачи ўша вақтдаёқ ўзганинг мулкни талон-торож қилган бўлса, унинг ҳаракатлари ўзганинг мулкни товламачилик (**ЖК 165-моддаси**) қилиш ва кўрқитишнинг хусусиятига қараб, босқинчилик (**ЖК 164-моддаси**) ёки талончилик (**ЖК 166-моддаси**) сифатида жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилиниши керак.

Товламачиликни содир этишда зўрлик ишлатиш билан кўрқитиш деганда, уриш, зарба бериш, баданга энгил, ўртача оғир ва оғир шикаст етказиш таҳдиди билан кўрқитиш, агар айбдорнинг талаби бажарилмаса, шундай зўрлик ишлатиш хавфи мавжуд бўлиши тушунилиши керак. **ЖК 165-моддасининг** диспозициясида уларнинг ҳаммаси кўрсатилган ва бундай қилмиш содир этилганида шахсга қарши жиноятлар бўйича қўшимча квалификация талаб қилинмайди. Товламачиликни содир этишда ўлдириш билан кўрқитишни ҳам **ЖК 165-моддаси** ўз ичига олади.

Мулкка шикаст етказиш ёки уни нобуд қилиш билан кўрқитиш ҳаракатлари моддий қимматликларга зарар етказишга қаратилгандир.

Мулкка шикаст етказиш деганда, мулкка зарар етказилиши туфайли, ашёнинг ўз сифатини шунчалик йўқотиши, яъни ундан ўз вазифасига кўра фойдаланиш учун вақтинча ёки қисман яроқсиз бўлиб қолиши ва уни тиклашга муайян меҳнат ёки маблағ сарфланганидан кейин аввалги қимматига эга бўлиши тушунилади.

Мулкни нобуд қилиш деганда, уни қайта тиклаб бўлмайдиган ва ундан вазифасига кўра фойдаланиб бўлмайдиган ҳолатга келтирилганлиги тушунилади.

Шахс ёки унинг яқин қариндошлари сир сақлашни хоҳлаётган маълумотларни ошкор этиш билан кўрқитиш шантаж ҳам деб аталади.

Шахс учун сир сақланиши лозим бўлган (шахс сир сақланишини хоҳлаётган) маълумотлар деганда, ўзининг шахсий ҳаёти, иш фаолияти, яқин кишилари, қариндош-уруғлари ҳақидаги ва шу каби ҳар қандай ахборотлар тушунилиши керак.

Шахснинг маълумотларни ёр сақлашни хоҳлаган ёки хоҳламаганлиги ҳар бир алоҳида ҳолда суд томонидан аниқланади. Одатда, суд бундай шантаж жабрланувчининг иродасига таъсир қилган ёки қилмаганлигига қараб, жабрланувчининг маълумотларини ёр сақлашини хоҳлаган ёки хоҳламаганлигини аниқлайди.

Агар жабрланувчи маълумотлар **ошкор қилинишидан қўрқиб** товламачининг талабларини бажарган бўлса, демак жабрланувчи ушбу маълумотларнинг ёр сақлашини хоҳлаган бўлади. Маълумотларни ошкор қилиш деганда, жабрланувчининг фикрича, ошкор қилиниши номаъқул бўлган (масалан, фарзандликка олиш, касаллик, судланганлик тўғрисидаги ва ҳ.к.) ахборотларни бошқа шахсларга маълум қилиш тушунилади. Айбдор шахс маълумотларни оғзаки, хат, телефон, факс орқали ва бошқа тарзда ошкор қилиши мумкин. Маълумотларни ошкор қилиш усули товламачиликнинг квалификациясига таъсир қилмайди.

Жабрланувчини ўз мулки ёки мулкка бўлган ҳуқуқини беришга мажбур қиладиган шароитга солиб қўйиш деганда, айбдорнинг жабрланувчини ноиложлик туфайли, ўз хоҳишига қарши товламачининг талабларини бажариш (масалан, электр энергиясини узиб қўйиш, газни ўчириб қўйиш, транспорт воситасини бсрмаслик, нефть маҳсулотлари билан таъминламаслик ва ҳ.к.)га мажбур қиладиган ҳар қандай ҳаракатларни содир этиши тушунилиши лозим.

Товламачилик ўзганинг мулкни ёки мулкка бўлган ҳуқуқини топшириш, мулккий манфаатлар бериш ёхуд мулккий йўсиндаги ҳаракатларни содир этиш талаб қилинган пайтдан эътиборан **тугалланган** жиноят деб ҳисобланади.

Товламачиликни босқинчилик ва талончиликдан фарқлашда товламачиликда зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш мулкни зўрлик ишлатаётган вақтда эмас, балки келажакда қўлга киритишга қаратилишига эътибор бериш лозим. Агар қўрқитиш амалга оширилса, қилиш ЖКнинг товламачилик учун жавобгарлик белгиланган моддаси ва асослар бўлганда, қўрқитиш амалга оширилатганда содир этилган ҳаракат учун жавобгарликни назарда тутувчи моддаси билан ҳам тавсифланиши лозим.

Товламачиликни тугалланган деб топиш учун айбдорга мулк ёки мулкка бўлган ҳуқуқнинг топширилганлиги аҳамиятга эга эмас. Товламачилик ўзганинг мулкни ёки мулкка бўлган ҳуқуқини топшириш, мулккий манфаатлар бериш ёхуд мулккий йўсиндаги ҳаракатларни содир этишини талаб қилинган пайтдан эътиборан тугалланган ҳисобланади. Бунда ушбу талабларнинг бажарилганлиги аҳамият касб этмайди. Аммо, товламачига мулк ёки мулккий ҳуқуқни берган жабрланувчи мулкнинг мулкдори, эгаси бўлмай, унга мазкур мулк ишониб топширилган (сотувчи, кассир) ёки унинг муҳофазасида (қоровул, махсус қўриқлов хизмати) бўлса, бу ҳолда товламачи талабини

қондиришга қаратилган ҳаракатлар билан қонунга ҳилоф равишда ўзгаришнинг мулкни эгаллаш ўртасида боғлиқлик, алоқадорлик мавжуд бўлади. Талон-торож қилинган мулкка нисбатан жабрланувчи ваколатларининг мавжудлиги ёки мавжуд эмаслигига кўра унинг қилмиши ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш (агар мулк шахсга ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида бўлса) ёки ўғрилиқ (агар мулк шахсга ишониб топширилмаган ёки унинг ихтиёрида бўлмаган бўлса) жинояти таркибини беради. Бу ҳолда жабрланувчининг ҳаракатларида ҳам жиноят аломатлари бўлиши мумкин. Аммо, шахс охириги зарурат ҳолатида ҳаракат қилган бўлса (товламачи жисмоний зўрлик ишлатган бўлса), мулк ишониб топширилган шахс жавобгарликка тортилмайди.

Субъектив томондан товламачилик **тўғри қасд** билан содир этилади. Бунда айбдор жабрланувчидан мол-мулкни ёки мулкка бўлган ҳуқуқни ўзига ёки бошқа шахсга беришни қўрқитиш билан талаб қилиши асосланмаганлигини ва ғайриқонунийлигини билдирилади. Айбдор ғаразли мотивларга амал қилади ва ашёни ноқонуний равишда қўлга киритиш мақсадини кўзлайди.

Жиноятни содир этишдан мақсад — **ғараздир**.

Жиноятнинг **субъекти** 14 ёшга тўлган, ақли расо жисмоний шахсдир.

Оғирлаштирувчи ҳолатларда содир этилган товламачилик **ЖК 165-моддаси 2-қисмида** назарда тутилган ҳамда у қуйидаги квалификация қилиш белгиларини қамраб олади:

а) такроран ёки хавfli рецидивист томонидан товламачилик содир этилиши;

б) кўп миқдорда содир этилиши;

в) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилиши.

Ушбу белгилар ЖК 164-моддасининг шарҳида кўриб чиқилган бўлиб, товламачилик бошқа ҳеч қандай алоҳида хусусиятларга эга эмас. Фақатгина шуни таъкидлаш ўринлики, қилмишни **ЖК 165-моддаси 2-қисми «в» банди** билан квалификация қилишда, таҳдидни амалга оширган шахсгина товламачиликнинг бажарувчиси ҳисобланади.

Товламачиликнинг махсус квалификация қилинган тури **ЖК 165-моддаси 3-қисмида** ўз аксини топган ва қуйидаги белгилардан лоақал биттасининг мавжуд бўлиши билан тавсифланади:

а) жуда кўп миқдорда;

б) ўта хавfli рецидивист томонидан;

в) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган жиноят.

Кўрсатилган белгилар босқинчилик жиноятининг таркиби таҳлил қилинганида кўриб чиқилган эди ва товламачиликка нисбатан ортиқча фарқларга эга эмас.

4-§. Талончилик (ЖК 166-моддаси)

Талончиликнинг бевосита объекти ўзганинг мол-мулкни муҳофаза қилишга қаратилган ижтимоий муносабатлар ва шу мулкка бўлган мулк ҳуқуқи ҳисобланади.

Аммо, қонунчиликда белгиланишича, талончилик ҳаёт ва соғлиқ учун хавfli бўлмаган зўрлик билан ёки шундай зўрликни ишлатиш билан қўрқитиш ёрдамида амалга оширилиши мумкин бўлиб, алоҳида жиноий-ҳуқуқий муҳофаза ҳолларда факультатив объект жабрланувчининг соғлиғи ва дахлсизлиги ҳам бўлиши мумкин.

Талончиликнинг **предмети** бўлиб, айбдор ҳақиқий ва фараз қилинган ҳуқуқлар асосида ҳам эгалик қилиши мумкин бўлмаган ўзганинг мулки ҳисобланади.

Объектив томондан талончилик ўзганинг мол-мулкни очиқдан-очиқ талон-торож қилишда ифодаланади. Мулкни очиқдан-очиқ талон-торож қилиш усули иккита: объектив ва субъектив хусусиятларга эга.

Очиқдан-очиқ талон-торож қилишнинг **объектив хусусияти** айбдор томонидан ўзганинг мулкни мол-мулк эгаси ёки мол-мулк ихтиёрида ёхуд муҳофазасида бўлган шахсларнинг, ўзганинг мулки талон-торож қилинаётганлигини англаб турган бегона кишиларнинг кўзи олдида талон-торож қилишда намоён бўлади.

Очиқдан-очиқ талон-торож қилишнинг **субъектив хусусияти** шундаки, талончи ўзганинг мулкни очиқ-ойдин талон-торож қилаётган вақтида ўзининг хатти-ҳаракатлари мулк эгаси томонидан ёхуд мол-мулк тасарруфида бўлган ёки бегона шахслар томонидан кузатиб турилганлигини англайди.

Бу ўринда шуни алоҳида таъкидлаш керакки, қилмишни талончилик сифатида квалификация қилишда юқоридаги иккита хусусиятнинг биргаликда мавжуд бўлиши талаб этилмайди. Талончиликнинг объектив хусусияти ёрдамчи вазифани бажаради ҳамда қатор ҳолатларда умуман ҳисобга олинмаслиги ҳам мумкин.

Объектив белгилар шароитга қараб ўзгарувчанлик хусусиятини ўзида касб этади. Агар айбдор томонидан ўзганинг мол-мулкни яширин равишда талон-торож қилиш мол-мулк эгаси ёки бегона шахслар томонидан билиб қилинган бўлса, аммо шунга қарамай, жиноятчи ўзганинг мулкни тортиб олиш ёки қўлдан бермаслик учун ҳаёт ёки соғлиқ учун хавfli бўлмаган зўрлик ишлатиш билан қўрқитса ёхуд шундай зўрлик ишлатса, айбдорнинг ўғрилиқ сифатида бошланган ҳаракатлари талончиликка айланади ва қилмиш **ЖК 166-моддаси** бўйича квалификация қилинади. Бироқ, айбдор қўлга тушиб қолишдан қўрқиб, талон-торож қилинган нарсани ташлаб, ҳодиса жойидан қочиб яширинса, унинг ҳаракатлари ўзганинг мулкни ўғирлашга суиқасд қилиш сифатида квалификация қилиниши керак.

Агар очикдан-очиқ ўзганинг мулкни талон-торож қилиш ҳаракатлари бошқа жиноий ҳаракатлар, номусга тегиш, бэзорилик ва бошқа жиноятлар содир этиш билан боғлиқ равишда содир этилган бўлса, бу ҳолда ҳаракатларни жиноятларнинг жами тариқасида тегишли жиноятлар билан тавсифлаш лозим.

Таъкидлаганимиздек, талончилик икки хил кўринишда бўлади: зўрлик ишлатмасдан содир этиладиган (**ЖК 166-моддаси 1-қисми**) ва зўрлик ишлатиб содир этиладиган (**ЖК 166-моддаси 2-қисми «а» банди**).

Зўрлик ишлатмасдан содир этилган талончилик учун жавобгарлик ЖК 166-моддаси 1-қисмида назарда тутилган. Шахс мулкни «юлиб» олиб кетса, унинг ҳаракатлари ЖК 166-моддасининг 1-қисми бўйича квалификация қилинади. Масалан, ашёлар солинган сумкани жабрланувчининг қўлидан тортиб олиш, бўйнидан занжирни узиб қочиш, бошидан телпакни юлиб олиш, пештахтадан товарни чангаллаб олиб қочиш ва ҳ.к. Бунда айбдор томонидан мол-мулкни талон-торож қилиш учун ҳеч қандай зўрлик ишлатилмайди.

Ўзганинг мол-мулки талон-торож қилинган ва айбдорда талон-торож қилинган мол-мулкни ўз ихтиёрига кўра тасарруф этиш имконияти пайдо бўлган пайтдан эътиборан талончилик тугалланган жиноят деб ҳисобланади.

Субъектив томондан талончилик тўғри қасд билан **ғаразли мақсадда** содир этилади. Жиноятчи талончиликни содир эта туриб, ўзганинг мулкни очикдан-очиқ талон-торож қилиш ҳаракатларининг ижтимоий хавфлилигини англайди ҳамда ушбу қилмишининг ижтимоий хавfli оқибатларини олдиндан билади ва шундай оқибат келиб чиқишини хоҳлайди.

Кўриб чиқиладиган жиноятнинг **субъекти** 14 ёшга тўлган, ақли расо ҳар қандай жисмоний шахс бўлиши мумкин.

ЖК 166-моддасининг 2-қисмида:

а) ҳаёт ва соғлиғи учун хавfli бўлмаган зўрлик ишлатиб ёхуд шундай зўрлик ишлатиш билан кўрқитиб;

б) анча миқдорда;

в) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган талончилик учун жавобгарлик назарда тутилган.

Жабрланувчининг **ҳаёти ёки соғлиғи учун хавfli бўлмаган зўрлик ишлатиш** деганда, баданга енгил шикаст стказиш тушунилиши лозим. Бундай зўрлик жабрланувчига жисмоний азоб берувчи ёки унинг эркинлигини чеклаб кўювчи ҳаракатларда ифодаланиши мумкин¹.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1999 йил 30 апрелдаги «Ўзгалар мулкни ўғирлик, талончилик ва босқинчилик билан талон-торож қилиш жиноят ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги 6-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. – 221-б.

Жабранувчини зўрлик ишлатиб хонага қамаб, боғлаб қўйиш, оғзига латта тикиб қўйиш ва ҳ.к. шулар жумласидандир.

Ўзганинг мулки талон-торож қилинаётган вақтда зўрлик ишлатиб, шахс эркинликдан маҳрум қилинган бўлса, айбдорнинг қилмиши зўрлик ишлатиб содир қилинган талончилик ҳисобланади (ЖК 166-моддаси 2-қисми). Айбдор жабранувчи билан тўқнашмаслик, унинг мол-мулкни тортиб олинишига тўсқинлик қилишининг олдини олиш мақсадида зўрлик ишлатмасдан эркинликдан маҳрум этса (айбдор турган хона эшигини қулфлаб қўйса), айбдорнинг ҳаракатлари зўрлик ишлатмасдан содир этилган талончиликни вужудга келтиради (ЖК 166-моддаси 1-қисми).

Жабранувчининг ҳаёти ёки соғлиғи учун хавfli бўлмаган зўрлик ишатиш билан қўрқитиш жабранувчини мол-мулкни беришга ёки унинг талон-торож қилинишига тўсқинлик қилмасликка мажбур қилиш мақсадида унга руҳий таъсир кўрсатишдан иборатдир. Қўрқитиш мол-мулк эгасига ёхуд мол-мулк ихтиёрида ёки муҳофазасида бўлган шахсга нисбатан ёхуд мол-мулкни талон-торож қилиш бегона шахслар кўзи олдида содир этилаётган бўлса, ўша шахсларга қаратилган бўлиши мумкин. Талончиликда қўрқитиш ҳақиқатда мавжуд ва реал бўлиши керак.

(Талон-торожни анча миқдорда ёки бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этиш тўғрисида ЖК 164-моддаси 2-қисми «б» ва «в» бандлари таҳлилига қаранг.)

ЖК 166-моддаси 3-қисмида:

- а) тақроран ёки хавfli рецидивист томонидан;
- б) уй-жойга, омбулхона ёки бошқа хонага ғайриқонуний равишда кириб;
- в) кўп миқдорда содир этилган талончилик учун жавобгарлик назарда тутилган.

ЖК 166-моддаси 4-қисмида:

- а) жуда кўп миқдорда;
- б) ўта хавfli рецидивист томонидан;
- в) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган талончилик учун жавобгарлик назарда тутилган.

Ушбу жавобгарликни оғирлаштирувчи барча ҳолатлар ЖК 164-моддаси таҳлилида ўрганилган эди ва кўриб чиқиляётган жиноят бўйича ҳеч қандай ўзига хос хусусиятларга эга эмас.

5-§. Ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш (ЖК 167-моддаси)

Ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш жиноятининг **бевосита объекти** айбдорга ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида бўлган ўзганинг мулкни муҳофаза қилишга қаратилган ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Ҳар қандай мулк, шунингдек, қимматли қоғозлар ҳам ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш жинояти **предмети** ҳисобланади ва айбдор мулкка нисбатан алоҳида ҳуқуқий муносабатда бўлади, яъни мулк айбдорга ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида бўлади ва вужудга келган имкониятдан фойдаланиб, уни талон-торож қилади.

Айбдорга ишониб топшириб қўйилган ёки унинг ихтиёрида турган мулк — мансаб вазибалари ёки шартномавий муносабатларга кўра ёхуд махсус топшириқ муносабати билан ўзганинг мулкни тасаруф қилиш, бошқариш, стказиб бериш ёки сақлаш бўйича қонуний ваколатларни амалга оширувчи шахснинг (масалан, омбор мудири, экспедитор, таъминотчи, сотувчи, кассир ва бошқа шахслар) эгалигида бўлган мулк.

Объектив томондан жиноят айбдорга ишониб топширилган ёки унинг эгалигида бўлган ўзганинг мулкни ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилишда намоён бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Иқтисодиёт соҳасидаги жиноий ишлар бўйича суд амалиётида юзага келган айрим масалалар тўғрисида»ги қароридан белгилаб ўтилганидек, «Мансаб вазибалари ёхуд шартномавий муносабатларга кўра, ўзганинг мулкни тасаруф қилиш, бошқариш, стказиб бериш ёки сақлаш бўйича қонуний ваколатларни амалга оширувчи шахснинг мазкур мулкни қонунга хилоф равишда текинга ўзининг мулкига ёки бошқа шахснинг мулкига айлантириши айбдорга ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида бўлган ўзганинг мулкни ўзлаштириш ёки растрата қилиш деб (ЖК 167-моддаси) тавсифланиши лозим.

Юқорида кўрсатилган қонуний ваколатларга эга бўлмаган, аммо топширилган ишни ёхуд хизмат вазибаларини бажариши туфайли мулк сақланадиган жойга кириш ҳуқуқига эга бўлган шахс томонидан ўзгалар мулкнинг талон-торож қилиниши ўғирлик деб тавсифланиши керак¹.

NOTA BENE !

Ўзлаштириш айбдорга ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида бўлган ўзганинг мулкни ҳуқуққа хилоф, бепул ушлаб қолиш ва кейинчалик мулкдорга ёки бу мулкнинг бош-

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 17 апрелдаги «Иқтисодиёт соҳасидаги жиноий ишлар бўйича суд амалиётида юзага келган айрим масалалар тўғрисида»ги 11-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли, 2002 йил 25 октябрдаги 28-сонли ва 2006 йил 3 февралдаги 5-сонли қарорларига асосан киритилган ўзгариш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. — 115-б.

қа эгасига мулкий зарар етказган ҳолда ўз фойдасига ёки бошқа шахсларнинг фойдасига қаратишда ифодаланувчи, агар айбдор мазкур мулкни ҳали сарфламаган ёки бегоналаштиришни амалга оширмаган бўлса, талон-торожнинг бир шакли ҳисобланади.

Мулкни ушлаб қолиш уни қонуний эгасига қайтариш тўғрисида талабларни бажармасликда, шу мулкни тафтиш вақтида тақдим этмасликда ифодаланади. Шахс бундай ҳолларда ундан ўз мулкидай фойдаланади.

Талон-торожнинг ўзлаштириш шакли мулк ушлаб қолинган пайдан эътиборан, яъни ўзганинг мулкига гайриқонуний равишда ўзиникидек эгаллик қилинган пайдан эътиборан **туғалланган** жиноят деб ҳисобланади.

NOTA BENE !

Растрата айбдорга ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида бўлган ўзганинг мулкни мулкдор ёки мулкнинг бошқа эгаларига зарар етказгани ҳолда, агар айбдор талон-торож ҳодисаси аниқланган пайтга қадар кўрсатилган мулкни бегоналаштиришни амалга ошириб бўлган бўлса, ўзининг фойдасига ёки бошқа шахсларнинг фойдасига гайриқонуний равишда, текинга қаратишида ифодаланувчи талон-торожнинг бир шакли ҳисобланади.

Растрата айбдорга ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида турган мол-мулк бегоналаштирилган (масалан, сарфлаб юборилган, сотилган, ҳадя қилинган, истеъмол қилинган ва ҳ.к.) пайдан эътиборан **туғалланган** жиноят деб ҳисобланади.

Талон-торожнинг растрата шакли ўзлаштиришдан шу билан фарқ қиладики, ўзлаштиришда талон-торож қилинган мулк қонуний эгасига қайтарилиши мумкин, растратада талон-торож қилинган мулк айбдорда бўлмайди, у сотилган, ҳадя қилинган, истеъмол қилинган бўлиши мумкин, яъни мулк эгасига талон-торож қилинган мулкнинг фақат қийматини қайтариш имконияти мавжуд бўлади.

Растрата мулк ихтиёрида бўлган ёки ўзига ишониб топширилган шахс мулкни тафтиш чоғида ёки мулк эгасининг талабига биноан текшириш чоғида уни тақдим эта олмаган пайдан эътиборан тамом бўлган жиноят деб ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят фақат **тўғри қасд** билан ва **гараз мақсадларда** содир этилади. Яъни, айбдор ўз ҳаракатларининг но-

қонунийлигини англайди ва улар амалга оширилишини хоҳлайди. Айбдорнинг ушбу жиноятни содир этишдаги ғаразли мақсади субъектив томоннинг зарурий белгиси ҳисобланади.

Жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган, ақли расо шахслардир. Мулк ишониб топшириб қўйилган ёки ихтиёрида мулк турган шахсина, яъни хизмат бурчи, шартнома муносабатлари ёки махсус топшириқ муносабати билан шу мулкни тасарруф этиш, бошқариш, етказиб бериш, сақлаш бўйича ваколатларини амалга ошираётган шахс (масалан, омборчи, экспедитор, таъминловчи, сотувчи, кассир ва бошқа шахслар) ўзлаштириш ёки растрата жиноятининг субъекти бўлиши мумкин.

Қоидага кўра, мулк ишониб топширилган ёхуд ихтиёрида мулк турган шахслар моддий жавобгар шахслар ҳисобланадилар, аммо бундай бўлмаслиги ҳам мумкин.

Мулк ҳар қандай шахсга ишониб топширилиши мумкин бўлиб, унга турли битимлар асосида (масалан, ижара, кира, сақлаш, ташиш шартномалари ва ҳ.к. асосида) шу мулкни тасарруф этиш, бошқариш, элтиб қўйиш ёки сақлаш бўйича ҳуқуқлар, ваколатлар берилиши мумкин. Шу сабабли, айбдор шахслар ўзларига ишониб топширилган мулкни ўзлаштирадилар ёки растрата қилсалар, уларнинг ҳаракатлари **ЖК 167-моддаси** бўйича квалификация қилиниши зарур.

Суд-тергов амалиётида ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилишни ўзганинг мол-мулкни ўғирлашдан фарқлашда муайян қийинчиликлар мавжуд. Бу жиноятларни фарқлашда жиноят субъектининг талон-торож қилган мол-мулкка нисбатан ҳуқуқий ваколатини тўғри аниқлаш зарур.

Шуни назарда тутиш керакки, ўзганинг мулкни ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилишда, мулк айбдорга ишониб топширилган бўлиб, унинг ихтиёрида туради ва айбдор шахс мол-мулкни тарқатиш, бошқариш, ташиш ёки сақлаш бўйича ҳуқуқий ваколатларга эга бўлади.

Ўғрилиқ йўли билан талон-торожни содир этишда эса, шахснинг талон-торож қилинган мол-мулкка ҳеч қандай алоқаси бўлмайди ёхуд ишлаб чиқариш зарурати, топширилган иш муносабати билан ундан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлади, холос (масалан, бугдой ўраётган комбайнчи, корхоналардаги юкчилар, ҳайдовчилар ва ҳ.к.).

Шунга эътибор бериш лозимки, ўзганинг мулкни ўзлаштириш ёки растрата қилиш орқали талон-торож қилишда, мулк шахсга қонуний асосларда ишониб топширилган ёки айбдор шахсга бошқариш, етказиб бериш ёхуд сақлаш ваколатлари билан берилган бўлади. «Юқорида кўрсатилган қонуний ваколатларга эга бўлмаган, аммо топширилган ишни ёхуд хизмат вазифаларини бажариши ту-

файли мулк сақланадиган бинога кириш ҳуқуқига эга бўлган шахс томонидан ўзгарадиган мулкнинг талон-торож қилиниши ўғрилиқ деб квалификация қилиниши керак».

Шартнома бўйича ўз вақтида қайтариш шarti билан кимдандир муайян миқдорда пул суммаси олган қарздоргина ўзлаштириш ёки растрата қилиш жиноятининг субъекти бўлмайди. Қарздорда кимдандир қарзга олинган пуллари талон-торож қилиш ва эгасига қайтариб бермаслик ниятининг мавжуд эмаслиги кредитор ва қарздор ўртасидаги фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларни келтириб чиқаради. Бу муносабатлар кредиторлар томонидан судларга даъво киритиш орқали ҳал этилади. Шу билан бирга, қайсидир фуқаро пул «қарз» ола туриб, уни бошидан эгасига қайтармаслик ва қопламаслик ниятида ўзининг фойдасига қасддан айлантирмоқчи бўлганлиги исботланса, унинг ҳаракатларини фирибгарлик сифатида квалификация қилиш лозим.

ЖК 167-моддаси 2-қисмида:

а) анча миқдорда;

б) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;

в) бир гуруҳ шахслар томонидан олдин тил бириктириб;

г) мансаб мавқеини суистеъмол қилиш йўли билан содир этилган ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилганлик учун жавобгарлик назарда тутилади.

(Бу белгилар билан квалификация қилиш тартиби ва хусусиятлари ҳақида ЖК 164-моддаси таҳлилига қаранг.)

Суд-тергов амалиётида ўзганинг мулкни ўзлаштириш ёки растрата қилиш орқали талон-торож қилишни такроран содир этишни квалификация қилишда баъзи бир қийинчиликлар вужудга келади.

Такрорийликни ягона жиноят ҳисобланувчи давомли талон-торож қилишдан фарқлаш лозим.

Умумий мақсадга эга бўлган ва талон-торож қилаётган шахснинг ягона қасди билан қамраб олинган, бир-бирига ўхшаш жиний қилмишлардан иборат бўлган ўзганинг мулкни бир неча ҳаракат билан олиниши давомли талон-торож қилиш деб топилади. Шундай қилиб, айбдор шахс қасдининг ягоналиги, талон-торож қилинаётган манбанинг ягоналиги, талон-торож усулининг бир хил эканлиги давомли талон-торож қилишнинг аломатлари ҳисобланади.

Айбдор шахсларни **ЖК 167-моддаси 2-қисми «в» банди** бўйича квалификация қилиш учун жиноятнинг барча иштирокчилари мулк ишониб топширилган ёки ихтиёрига берилган шахслар бўлиши лозим. Агар талон-торож қилишнинг иштирокчиларидан биттаси мулк ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида бўлган шахс бўлиб, қолганлари бундай ваколатларга эга бўлмаган шахслар бўлса, унда жиноятчиларнинг ҳаракатларини ЖК 167-моддаси 2-қисмининг «в»

банди бўйича квалификация қилиб бўлмайди. Бундай ҳолатларда мулк ишониб топширилган ёки уни бошқарувчи шахс қилмиши ЖК 167-моддаси 1-қисми бўйича, қолган иштирокчиларнинг жиноий ҳаракатлари эса ЖК 28-моддасининг тегишли қисмига ҳавола қилган ҳолда ЖК 167-моддаси 1-қисми бўйича квалификация қилиниши лозим.

Мансаб мавқеини суниестеъмол қилиш йўли билан ўзлаштириш ёки растрата қилиш деганда, мансабдор шахс ёки масъул мансабдор шахс томонидан ўзганинг мулкани эгаллашда ўз мансаб ваколатларидан фойдаланишини тушуниш керак. Шундай қилиб, ЖК 167-моддаси 2-қисми «г» банди жиноятининг субъекти мансабдор шахс ҳисобланади.

(«Мансабдор шахс» тушунчасига ЖК 205-моддаси таҳлилига қarang.)

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорига кўра, «Мансабдор шахснинг ўзганинг мулкани қонунга хилоф равишда қайтариб бермаслик шарти билан ғараз ниятда тскинга ўзининг мулкига ёки бошқа шахсларнинг мулкига айлантиришида ифодаланувчи мансаб ваколатларини суниестеъмол қилиши талон-торож қилиш деб қаралиши ва Жиноят кодекси 167-моддаси 2-қисмининг «г» банди билан тавсифланиши лозим бўлади.

Бу ўринда шуни назарда тутиш лозимки, агар ўзгалар мулкнинг ғайриқонуний равишда тскинга айбдорнинг мулкига айлантириш мақсади билан олиб қўйилганлиги аниқланмаган бўлиб, лекин бошқа ғайриқонуний ҳаракатлар мавжуд бўлган тақдирда бундай ҳаракатлар (масалан, товар-моддий бойликларининг камомади ёки уни яшириш ҳолатининг ўзигина; ўзганинг мулкидан ўзиникига айлантириб олиш мақсадисиз вақтинча фойдаланиш, ўзганинг мулкани қарзга бериб юбориш ва ҳ.к.) талон-торож қилиш деб тавсифланиши мумкин эмас. Етарли асослар мавжуд бўлганда, кўрсатилган ҳаракатлар мансаб ваколатларини суниестеъмол қилиш деб тавсифланиши керак»¹.

Суд-тергов амалиётида мансабдор шахслар томонидан ўз ваколатини суниестеъмол қилиш орқали содир этиладиган талон-торож қилишнинг бир неча турлари мавжуд.

Уларни шартли равишда уч гуруҳга ажратиш мумкин:

1) мансабдор шахсга ишониб топширилган мулкни ўзлаштириш ёки растрата қилиш; 2) бўйсунувчи шахсларга ишониб топширилган ёки уларнинг бошқарувида бўлган мулкни эгаллаш ёки

¹ Қarang: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 17 апрелдаги «Иқтисодиёт соҳасидаги жиноий ишлар бўйича суд амалиётида юзага келган айрим масалалар тўғрисида»ги 11-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли, 2002 йил 25 октябрдаги 28-сонли ва 2006 йил 3 февралдаги 5-сонли қарорларига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. – 115-б.

учинчи шахсларга топшириб юбориш; 3) мансабдор шахсга ишониб топширилмаган ва унинг бошқарувида бўлмаган мулкни эгаллаб олиш.

Юқориди кўрсатилган талон-торож турларидан иккитаси ўзлаштириш ёки растрата йўли билан содир этилади, шунинг учун **ЖК 167-моддаси** билан квалификация қилинади. Учунчи тури эса ўзганинг мулкни олиш усулига боғлиқ равишда талон-торож қилишнинг бошқа шакллари учун жавобгарликни назарда тутувчи моддалар бўйича квалификация қилинади.

Мансаб мавқеини суиистеъмол қилган ҳолда ўзлаштириш ёки растрата тариқасида талон-торож қилиш жиноятининг тамом бўлиш пайти суиистеъмолликни амалга ошириш вақти эмас, балки жиний йўл билан талон-торож қилинган мулкни эгаллаган ёки уни бошқа шахсларга қасд мақсадларида ўтказган вақти ҳисобланади.

Мансаб мавқеини суиистеъмол қилган ҳолда ўзлаштириш ёки растрата турларидан яна бири қилинган ишларнинг ҳажмини ошириб кўрсатиш орқали улар томонидан қўшимча олинган пул маблағларини ишчилардан олиш. Бундай ҳаракатлар **ЖК 167-моддаси 2-қисмининг «г» бандида** назарда тутилган жиноятлар таркибини тўлиқ қамраб олади ва **ЖК 205-моддаси** (Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш) билан қўшимча квалификация қилишни талаб қилмайди.

Агар мансабдор шахс ўзи содир этган талон-торож жиноятини енгиллаштириш ёки яшириш мақсадида расмий ҳужжатларга била туриб ёлғон маълумотлар ва ёзувлар киритган бўлса, унинг қилмиши **ЖК 167-** ва **209-моддаларида** (Мансаб сохтакорлиги) назарда тутилган жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилиниши керак.

Мансаб мавқеини суиистеъмол қилган ҳолда ўзлаштириш ёки растрата турларидан яна бири қилинган ишларнинг ҳажмини ошириб кўрсатиш орқали улар томонидан қўшимча олинган пул маблағларини ишчилардан олиш. Бундай ҳаракатлар **ЖК 167-моддаси 2-қисмининг «г» бандида** назарда тутилган жиноятлар таркибини тўлиқ қамраб олади ва **ЖК 205-моддаси** билан қўшимча квалификация қилишни талаб қилмайди.

Ўзганинг мулкни мансаб ваколатини суиистеъмол қилган ҳолда ўзлаштирган ёки растрата қилган шахснинг ҳаракатларини хом ашё харажатлари нормаларини бузиб кўрсатиш орқали, ишлаб чиқариш технологияларини бузиш ва табиий харажат нормаларини ошириб кўрсатиш орқали тўплаган мулкни ўзининг фойдасига ўзлаштиришга қаратилган жиноят сифатида квалификация қилиш лозим. Шу ўринда, агар мансаб ҳолатини суиистеъмол қилиш ўч олиш мотивларида содир этилса ҳам, ўзганинг мол-мулкни қопламасдан олиш билан боғлиқ бўлмаса, мансабдор шахснинг ҳаракатларини ушбу модда бўйича квалификация қилиш мумкин эмас.

Мансабдор шахснинг солиқни тўлашдан бўйин товлаш, ишчи кучидан ёки давлат ёхуд жамоат транспортдан фойдаланиш ҳаракатлари орқали моддий фойда тўплаши, агар мансабдор шахс ҳаракатлари ўзганинг мулкани ўзининг фойдасига айлантириш билан боғлиқ бўлмаса, ўзлаштириш ёки растрата сифатида квалификация қилиниши мумкин эмас. Давлат ёки жамоат маблағлари ўзининг жамоаси учун турли хил «тадбирлар» ўтказиш ёки турли хил комиссия, «меҳмон»ларни кутиб олиш учун ғайриқонуний равишда сарфланганлиги ҳолатлари ҳам юқоридагидек ҳал этилади. Бундай ҳаракатларни жиноятларни содир этиш ҳолатига қараб ЖК 205- ёки 206-моддалари билан квалификация қилиш лозим.

ЖК 167-моддаси 3-қисмида:

а) жуда кўп миқдорда;
б) ўта хавфли рецидивист томонидан;
в) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб;
г) компьютер техникаси воситаларидан фойдаланиб содир этилган ўзлаштириш ёки растрата қилиш йўли билан талон-торож қилганлик учун жавобгарлик кўзда тутилади.

(Оғирлаштирувчи ҳолатларда жиноятни квалификация қилишнинг ЖК 167-моддаси 3-қисми «а», «б», «в» бслгилари ҳақида ЖК 164-моддаси таҳлиliga қаранг.)

ЖК 167-моддаси 3-қисмидаги талон-торож қилишни компьютер техникаси воситаларидан фойдаланиб содир этиш ўзлаштириш ёки растрата орқали содир этишнинг квалификация қилиш туридир.

Компьютер воситалари инсоният томонидан эришилган энг улкан ютуқлардан бири бўлиб, ҳозир ҳеч қайси ташкилот, муассаса ва корхоналар уларсиз фаолият юритмайди. Компьютер воситалари ҳозирги вақтда илмий-техник жараёнда энг кенг ривожланаётган соҳадир. ЖК 167-моддаси 3-қисмининг «г» бандида барча компьютер воситалари эмас, балки улардан фойдаланиш жиноятчига ўзининг қасд мақсадларига эришишига ёрдам берадиган қисмигина назарда тутилган.

Компьютер техникаси воситаларини иккита катта гуруҳга ажратиш мумкин:

Аппарат воситалари — бу маълумотларни қайта ишлаш учун фойдаланиладиган техник воситалар. Уларга: шахсий компьютер (санок ва ахборот масалаларини ечиш жараёнида маълумотларни автоматик равишда қайта ишлаш учун мўлжалланган техник воситаларнинг йиғиндиси), периферия ускуналари (марказий процессорнинг бевосита бошқарувига кирмайдиган ЭХМнинг ташқи воситалари йиғиндисидир) ва машина ахборотларининг моддий ташувчилари (дискетлар, кассеталар, лазер дисклар ва бошқалар) кирази.

Дастур воситалари — бу муайян натижага эришиш мақсадида, компьютер ва аппарат воситаларини бошқаришга мўлжалланган маълумотлар ҳамда буйруқлар йиғиндисини ифода этувчи объектив шакл, шунингдек, уларни қайта ишлаш ва улар ёрдамида шакллантириладиган аудио-визуал тасвирларни қайд этган моддий ташувчи материаллардир.

Уларга қуйидагилар киради:

— **система дастурларидан** иборат (операцион система ва техник хизмат кўрсатиш дастурлари) **дастурий таъминотлар** (бошқарувчи ва қайта ишловчи дастурлар йиғиндисини), **қўшимча дастурлар** (муайян турдаги масалаларни счишга мўлжалланган дастурлар, масалан, матн муҳаррирлари, антивирус дастурлари ва ҳоказо), шунингдек, жиҳоз дастурлари (дастурлаш тилларидан иборат дастурлаш системалари: Turbo С, Microsoft Basic ва бошқалар) ҳамда **таржимонлар** (алгоритмик ва белгили тиллардан машина кодларига автоматик таржимани таъминлайдиган дастурлар йиғиндисини);

— **фойдаланувчи ва компьютер эгасининг машина маълумотлари.**

Компьютер техникасининг ўзига хос хусусияти шундаки, улар бир вақтда фойдаланилади ва алоҳида ишлатилиб бўлмайди, чунки улар махсус яратилган ва бир-бирини тўлдириб туради.

Компьютер техника воситаларидан фойдаланиш, мулкни ўзлаштириш учун зарур бўлган (масалан, товар-транспорт юк хати) қалбаки ҳужжатларни тайёрлаш, ташкилот ҳисоб рақамидан айбдорнинг ҳисобига пул ўтказиш учун тармоқ компьютер воситаларидан фойдаланиш шаклида ифодаланади.

Компьютер техникаси воситаларидан қалбаки ҳужжатларни ёки бошқа ижтимоий хавфли қилмишларни содир этишда фойдаланилса, унда бу ҳаракатлар **ЖК 167-моддаси 3-қисмининг «г» банди** таркибини тўлиқ қамраб олмайди ва жиноятларнинг мажмуи қондаси бўйича Жиноят кодексининг тегишли моддалари билан қўшимча квалификация қилинади.

Агар мансабдор шахс ўзи содир этган ўзлаштириш ёки растратани енгиллаштириш ёки яшириш мақсадида компьютер техникаси воситаларидан фойдаланиб расмий ҳужжатларга ёлғон маълумотлар киритган бўлса, унда қилмиш, бошқа оғирлаштирувчи ҳолатлар мавжуд бўлмаса, **ЖК 167-моддаси 3-қисмининг «г» банди** ҳамда **ЖК 209-моддаси 1-қисми** билан квалификация қилинади.

Шуни қайд этиш лозимки, гуруҳ томонидан содир этилган талон-торож қилишларнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуддир. Чунки ушбу жиноят махсус субъект (мансабдор шахс ёки масъул мансабдор шахс) томонидан содир этилиши мумкин, мансабдор ҳисобланмайдиган, шунингдек, мулк ишониб топширилмаган ёки ихтиёрига берилмаган, лекин талон-торож қилишда иштирок этган шахслар **ЖК 167-моддаси 3-қисмининг «г» банди** (жиноят ман-

сабдор шахс томонидан содир этилган ёки этилмаганлигига боғлиқ равишда) ЖК 28-моддасига ҳавола этиш орқали квалификация қилинади. Бироқ, мансабдор шахс (масъул мансабдор шахс) томонидан жиноят уюшган гуруҳ таркибида ёки унинг манфаатлари йўлида содир этилган бўлса, мансабдор шахс (масъул мансабдор шахс) билан бирга бундай гуруҳнинг барча иштирокчилари Жиноят кодексининг анча оғирроқ жавобгарликни назарда тутувчи **167-моддаси 3-қисмининг «г» баъди** билан жавобгарликка тортилиши лозим. Ҳукмнинг баён қисмида ҳар бир айбланувчига нисбатан барча моддалар ва барча белгилар бўйича қилмиш тўлиқ квалификация қилиниши лозим.

Агар жиноят туфайли келтирилган моддий зарар тўлиқ равишда қопланса, айбдорга нисбатан озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо қўлланилмайди (**ЖК 167-моддаси 4-қисми**).

6-§. Фирибгарлик (ЖК 168-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита объекти** — ўзганинг мулки ёки мулкий ҳуқуқларини муҳофаза қилишга қаратилган ижтимоий муносабатлар.

Фирибгарликнинг **предмети** мулкдан ташқари юридик категория сифатида ўзганинг мулкига бўлган ҳуқуқ, мулкка бўлган алоҳида ваколатлар (масалан, айбдор уйда яшаш ҳуқуқини қўлга киритиши мумкин) ҳисобланади.

Бу ҳуқуқлар турли хил ҳужжатларда, масалан, васиятнома, сугурта полиси, муайян бойликларни олиш учун ишончнома, турли хил қимматли қоғозларда мустаҳкамланган бўлиши мумкин. Номи ёзилган қимматли қоғозларда тасдиқланган мулкий ҳуқуқлар талаб қилинганда, талаблар (цессия)ни қондиришнинг белгиланган тартиби асосида берилади. Ордер бўйича ҳуқуқ, яъни шахсга ёки унинг топшириғига кўра ушбу ҳужжат бўйича ўзга шахсга берилган ҳуқуқ хусусидаги ўтказиш ёзуви — индоссамент киритилиб, ижро амалга оширилиши мумкин. Қимматли қоғозда амалга оширилаётган индоссамент ушбу ҳужжат ўтказилаётган шахсга унга эгаллик қилишга бўлган барча ҳуқуқларни ўтказиши.

Талон-торожнинг предмети ва қимматли қоғозлар хусусида юқорида батафсил таҳлил қилинди.

Объектив томондан фирибгарлик алдаш ёки ишончни суистеъмол қилиш йўли билан ўзганинг мулкни ёки ўзганинг мулкий ҳуқуқини эгаллашдан иборат.

Ушбу жиноятнинг ўзига хослиги шундаки, ташқи тарафдан мулкдор томонидан мулкни «ихтиёрий» равишда берилган ёки бегоналаштириш ва жиноятчига ўтказиш кузатилади. Айнан алдаш ёки ишончни суистеъмол қилиш мулкдорда ёки мулкнинг бошқа

қонуний эгасида мулкни ёхуд мулккий ҳуқуқларни жиноятчига ўтказиш фикрини тўғдиради. Шу усулда жабрланувчининг онги ва ихтиёрига таъсир этиш ёки унинг ишончини суниестъмол қилиш орқали фирибгар мулкни ўз фойдасига ёки бошқа шахслар фойдасига ўтказиш мақсадига эришади. Бу ерда алдаш ёки ишончни суниестъмол қилиш талон-торож қилишнинг зарурий усули сифатида гавдаланади.

NOTA BENE !

Алдаш деганда, мол-мулк эгаси ёки мол-мулк ишониб топширилган шахснинг ўзи уни фирибгарга ихтиёрий равишда, ўз хоҳиши билан беришига эришиш мақсадида, жабрланувчини чалғитиш учун айбдор шахс томонидан ҳар қандай фактни бузиб кўрсатиш ёки ҳақиқатни яшириш ёхуд била туриб ёлғон маълумотларни хабар қилиш тушунилади.

Алдаш биринчи навбатда шахснинг онгли равишда ўзгага нотўғри маълумотларни тарқатишида ифодаланади. Алдаш фирибгарлик билан талон-торож қилиш усули сифатида айбдорнинг ҳақиқий мақсадларига (масалан, мулкни қайтариб бермаслик мақсадида қарзга олиш); предметга, унинг нархи, миқдори ва сифатига (рангли металлдан фойдаланган ҳолда тилла буюмлар сифатида ҳар хил нарсалар ишлаб чиқариш, тўлиқ бўлмаган товарни тўлиқ нархида сотиш) тааллуқли бўлиши мумкин. Алдаш, шунингдек, фирибгарнинг шахси, унинг мансаби ва ижтимоий мавқеи, касбига ҳам боғлиқ бўлиши мумкин (масалан, шахс ўзини солиқ инспекцияси ходими сифатида таништиради ва солиқ тўловлари сифатида пул маблағларини олади).

Алдаш таркибига, шунингдек, бевосита мулкни топшириш учун асос ҳисобланмайдиган, лекин жабрланувчи томонидан мулкни топшираётган вақтда ҳисобга олинадиган бошқа ҳолатлар ҳам кириши мумкин. Бундай ҳолатлар сифатида қалбаки гувоҳномани тақдим этиш, «квитанция» ёзиш, қалбаки сертификат кўрсатишни мисол қилиб келтириш мумкин.

Айбдор фирибгарликни содир этишда сохта ҳужжатлардан фойдаланса, унинг қилмиши фирибгарлик таркиби билан қамраб олинади ва у ЖК 209-моддаси (Мансаб сохтакорлиги) ёки 228-моддаси билан қўшимча квалификация қилишни талаб қилмайди. Бироқ, фирибгарлик ҳаракатларини содир этиш мақсадида айбдор шахснинг ўзи ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар тайёрласа, уларни қалбакилаштира, унинг қилмишлари жиноятлар жами бўйича **ЖК 168-** ва 228-моддалари (Ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар тайёрлаш, уларни қалбакилаштириш, сотиш ёки улардан фой-

даланиш) билан квалификация қилиниши лозим. Шунга эътибор бериш лозимки, агар сохта ҳужжат (касаллик варақаси, ҳайдовчилик гувоҳномаси, маълумотнома ва ҳоказо) фирибгар томонидан тайёрланмаган бўлиб, у бошқа шахс томонидан тайёрланиб, ушбу шахс ҳужжатдан талон-торож қилишда фойдаланишини билган бўлса, унда бу шахс нафақат ҳужжатларни қалбакилаштирганлик учун, балки фирибгарлик орқали талон-торож қилишда ёрдамчи сифатида жавобгарликка тортилади.

Фирибгарлик ҳаракатларини содир этишда айбдор ўзини бошқа шахс сифатида (давлат ҳокимият органи расмий вакили кийимини кийиш ёки ҳокимият вакилининг гувоҳномасини қалбакилаштириш) намоён қилиш орқали ўзганинг мулкани қўлга киритиши мумкин.

Амалиётда фирибгарликни иқтисодиёт асосларига қарши қаратилган алдов йўли билан содир этиладиган сохта тадбиркорлик (ЖКнинг 179-моддаси) ва сохта банкротлик (ЖКнинг 180-моддаси) каби жиноятлар билан фарқлаш зарурияти юзага келади. Бу каби чегара ва фарқларни жиноятлар объектлари орқали аниқлаш мумкин. Демак, фирибгарлик фақатгина ўзганинг мулкига қарши қаратилган бир объектли жиноят ҳисобланса, иқтисодиёт асосларига қарши жиноятлар бир вақтнинг ўзида иккита объект, яъни ўзганинг мулки билан бир қаторда хўжалик юритувчи субъектларнинг нормал фаолият олиб бориши билан боғлиқ ижтимоий муносабатларга ҳам зарар етказишга қаратилган бўлади.

NOTA BENE !

Ишончни сунистеъмол қилиш деганда, айбдор шахс томонидан ўзганинг мулкани қонунга хилоф равишда ўз фойдасига олиш учун ўзи ва мулк эгаси ёхуд мулк эгалиги ихтиёрида турган шахс ўртасидаги алоҳида, ўзаро ишончга асосланган муносабатлардан қонунга хилоф равишда мулкни ўз фойдасига олиш учун фойдаланиши тушунилиши лозим.

Одатда, ишончга асосланган муносабатлар фирибгар ва жабрланувчи шахс ўртасида прокат, ижара, олди-сотди, топшириқ шартномаси ва ҳ.к.ларда вужудга келиши мумкин.

Фирибгар ниятига эришиш учун хизмат, қариндошчилик, дўстлик муносабатларидан ҳам фойдаланиши мумкин.

Суд-тергов амалиётини ўрганиш фирибгарлик кўпроқ ижара шартномасини тузиш орқали содир этилишини кўрсатади. Шахсда ижара шартномасини тегишлича расмийлаштиргани ҳолда ижара олинган нарсани қайтариш нияти бўлмайди; заём шартномасини расмийлаштиришда айбдор олдиндан заём нарсасини қайтармаслик

ниятида бўлиб шартнома тузади; олди-сотди шартномаси тузиш ва олдиндан тўланадиган ҳақни олишда айбдор шартномада кўрсатилган товарни бериш ниятида бўлмайди. Қайтариб бериш ниятисиз нарсаларни олиш энг кўп тарқалган усуллардан ҳисобланади.

Фирибгарлик ўзганинг мулки қўлга киритилган ва айбдорда ўз ихтиёрига кўра талон-торож қилинган мулкни тасарруф этиш имконияти пайдо бўлган пайтдан бошлаб **туғаллангай** жиноят ҳисобланади.

Агар шахс алдаш ёки ишончни суиистъмом қилиш йўли билан ақли норасо шахснинг ёхуд ўзига нисбатан содир этилган ҳаракатларнинг хусусиятини тушунмайдиган ёш боланинг мулкни қўлга киритиб олса, айбдор фирибгарлик учун эмас, балки ўғрилик учун жиноий жавобгарликка тортилиши керак.

Олий суд Пленумининг «Ўзгалар мулкни ўғирлик, талончилик ва босқинчилик билан талон-торож қилиш жиноят ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги қарорида «айбдор томонидан содир этилган воқеани тушуниб этиш қобилиятига эга бўлмаган (масалан, ёши жуда кичиклар, руҳий жиҳатдан ақли норасолар, алкоғолдан ёки наркотик моддалардан кучли мастлик даражасида бўлган ёки уқлаб қолган) шахсларнинг мулкни ўғирлаш ўзганинг мол-мулкни яширин равишда талон-торож қилиш деб тавсифланиши керак»¹.

Субъектив томондан фирибгарлик **тўғри қасддан ғараз мақсадда** содир этилади, ғараз мақсаднинг мавжудлиги фирибгарликнинг зарурий белгиси ҳисобланади.

Айбдор ўзганинг мулкни қўлга киритиш мақсадида жабрланувчини чалғитаётганлигини ёки била туриб ишончини суиистъмом қилаётганлигини англаб этади ва бунинг содир этилишини хоҳлайди. Шунингдек, ушбу жиноий қилмишни айбдор мулкий фойда олиш ва бойиб кетиш мақсадида содир этади. Ғараз мақсаднинг мавжудлиги фирибгарликнинг зарурий аломати ҳисобланади, шу билан бирга, агар мулкни алдаш йўли билан ғаразли мақсадларсиз эгаллаган бўлса (масалан, бошқа шахснинг номидан ойлик иш ҳақини унга бериб қўйиш мақсадида олиш), қилмишни фирибгарлик сифатида квалификация қилиб бўлмайди.

«Бу ўринда ўзганинг мулкни қўлга киритиш мақсади нафақат мулкий битимларни амалга оширишдан олдин, балки уларни бажариш жараёнида ҳам пайдо бўлиши мумкинлиги эътиборга олиниши лозим. Баён қилинганлардан келиб чиқиб, узрли сабабларга

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1999 йил 30 апрелдаги «Ўзгалар мулкни ўғирлик, талончилик ва босқинчилик билан талон-торож қилиш жиноят ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги 6-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорлари тўплами. 1991–2006, 1-жилд. – Т.: «O'qituvchi» ИМИУ, 2007. – 221-б. (кейинги ўринларда – Тўплам, 1-жилд).

кўра қарзни ўз вақтида қайтармаган ва ўзганинг мулкини текинга қўлга киритиш мақсади бўлмаган шахснинг ҳаракатини фирибгарлик деб баҳолаб бўлмайди»¹.

Фирибгарлик жиноятининг субъекти 16 ёшга тўлган, ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс бўла олади.

Суд-тергов амалиётида фирибгарликни ўғирликдан фарқлашда айрим қийинчиликлар мавжуд. Фирибгарликни содир этишда алдаш ёки ишончни суниестъмол қилиш ўзганинг мулкини қўлга киритиш усули бўлиб хизмат қилади, ўғирлик содир этишда алдашни қўллаш ўғирланадиган нарсани қўлга туширишни энгиллаштириш воситаси ҳисобланади. Фирибгарлик содир этилганда жабрланувчи шахс мулкни ёки мулккий ҳуқуқни фирибгарга ўз ихтиёри билан топширади, ўғирликда эса айбдор шахс уни мулк эгасининг ёки мулк кимнинг ихтиёрида турган бўлса, ўша шахснинг рухсатисиз яширин равишда талон-торож қилади. Фақат ўзганинг мулкигина ўғирлик предмети бўлиши мумкин, фирибгарлик предмети эса ўзганинг мулки ёки мулкка бўлган ҳуқуқи ҳам бўлиши мумкин.

ЖК 168-моддаси 2-қисмида:

- а) кўп миқдорда;
- б) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;
- в) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;
- г) компьютер техника воситаларидан фойдаланиб содир этилган фирибгарлик учун жавобгарлик назарда тутилади.

ЖК 168-моддаси 3-қисмида:

- а) жуда кўп миқдорда;
- б) ўта хавфли рецидивист томонидан;
- в) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган фирибгарлик учун жавобгарлик назарда тутилади.

Юқорида санаб ўтилган жавобгарликни оғирлаштирувчи барча ҳолатлар аввалги параграфларда таҳлил қилинганлиги учун уларга тўхталишни лозим топмадик.

ЖК 168-моддаси 4-қисмида рағбатлантирувчи норма назарда тутилган бўлиб, унга кўра агар айбланувчи стказилган моддий зарарнинг ўрнини қоплаган тақдирда, озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо қўлланилмайди. Жиноят кодексида моддий зарар қанча миқдорда қопланиши лозимлиги кўрсатилмаган, бироқ моҳиятидан моддий зарар тўла ҳажмда қопланиши келиб чиқади.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 17 апрелдаги «Иқтисодий соҳасидаги жиноий ишлар бўйича суд амалиётида юзага келган айрим масалалар тўғрисида»ги 11-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли, 2002 йил 25 октябрдаги 28-сонли ва 2006 йил 3 февралдаги 5-сонли қарорларига асосан киритилган ўзгариш ва қўшимчалар билан) // Тўплам. 1-жилд. — 119-б.

7-§. Ўғирлик (ЖК 169-моддаси)

Ўғирлик талон-торожнинг энг кўп тарқалган шаклидир. Бунга сабаб, аввало, тергов амалиётида ўғирликни очиш фоизларининг унчалик катта эмаслиги бўлса керак, чунки ўғирлик яширин равишда содир этилади, бу эса жиноятнинг ижтимоий хавфлилики даражасини анча оширади, унинг очилишини қийинлаштиради.

Жиноятнинг **бевосита объекти** ўзганинг мол-мулкни муҳофаза қилиш билан боғлиқ ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Объектив томондан ўғирлик ўзганинг мулкни яширин равишда талон-торож қилишда ифодаланади.

NOTA BENE !

Талон-торож қилишнинг яширин усули деганда, мулк эгаси ёки мулк ишониб топширилган ёки ихтиёрида турган шахсга сездирмасдан, улар йўқ вақтда ёхуд мулкдор ёки бошқа шахслар мулкнинг талон-торож қилинаётганини тушунмаган вақтда содир этилиши тушунилади.

Агар мулк эгаси ёки мулк ихтиёрида бўлган ёки у ишониб топширилган шахс талон-торож қилиш чоғида ҳозир бўлса-ю, ammo талон-торож содир бўлаётганини тушуниб етмаса, шахснинг қилмиши (масалан, мулк эгаси, қоровул ухлаётган бўлади ёхуд алкоголь ёки наркотик мастлик ҳолатида бўлиб, мулк талон-торож қилинаётганини англаб етмайди) ўғирлик деб квалификация қилинади.

Мулкни очиқдан-очиқ талон-торож қилиш атрофдаги шахсларнинг кўзи олдида содир этилган бўлса-ю, атрофдагилар буни англамаса (масалан, айбдор бировнинг чамадонини эгаси йўқлигидан фойдаланиб атрофдагиларнинг кўзи олдида ўғирлайди, бунда жиноятчи атрофдагилар у ўз чамадонини олиб кетяпти, деб ўйлашларига ишонади ва ҳоказо ҳолларда) ҳам қилмиш ўзганинг мулкни яширин равишда талон-торож қилиш деб ҳисобланмоғи лозим. Шахс ўзганинг мулкни эгаллашга қаратилган ҳаракатлари бошқаларга маълум бўлганлигини билиб, ўз хатти-ҳаракатини тўхтатса ва жиноят жойидан қочиб, яширинса, унинг қилмиши ўғирликка суиқасд бўлади.

Бироқ барча ҳолатларда талон-торож қилишни яширин деб ҳисоблаш учун, ўзаро боғлиқ бўлган иккита: объектив ва субъектив мезонни таҳлил қилиш ва баҳолаш лозим.

Талон-торож қилиш усулини баҳолашнинг объектив мезони шундан иборатки, мол-мулкни очиқдан-очиқ талон-торож қилиш атрофдаги шахсларнинг кўзи олдида содир этилган бўлса-ю, атроф-

дагилар буни англамаса, бу ҳолда қилмиш ўзганинг мулкини яширин равишда талон-торож қилиш деб ҳисобланиши лозим. Жиноятни содир этиш объектив мезонлари баҳосига асосланиб, бу ерда талон-торожликни яширин деб топишнинг бир неча усуллари мавжуддир. Улардан биринчиси, амалиётда кўпроқ учрайдиган шакли, яъни умуман гувоҳлар мавжуд бўлмаганда, масалан, қўриқланмаётган товар-моддий қимматликлари улгуржи базаси омборидан кечаси ёки эгаси уйда бўлмаганда ўгрининг қулфни бузиб ўғирлашидир. Иккинчиси, эгаси ёки бошқа шахслар бўлса ҳам, уларга билдирмасдан, яширин равишда мол-мулкни талон-торож қилиш, масалан, чўнтак ўғирликлари ва ҳоказо. Бундай ҳолатларда ўғирлик камданкам ҳолатларда адашиб мулкни ошкора талон-торож қилиш, талончилик деб топилиши мумкин.

Яширинлик белгиси ўғирлик жиноятининг муҳим белгиси бўлиб, бу жиноятнинг зўрлик ишлатмай содир этиладиган жиноятлар тоифасига киришини англатади. Бу белгилар ўғирлик жиноятини bosқинчилик ва талончилик жиноятларидан фарқлаш имкониятини беради.

«Ўзганинг мулкини яширин равишда талон-торож қилиш билан бошланган, лекин жабрланувчи ёки бошқа шахслар томонидан сезиб қолинганига қарамасдан, айбдор томонидан мулкка эгалик қилиш мақсадида уларнинг ҳаёти ва соғлиғи учун хавфли бўлмаган зўрлик ишлатиб ёхуд шундай зўрлик ишлатиш билан қўрқитиб қилинган ҳаракатлар талончилик деб, ҳужум қилиб ҳаёти ёки соғлиғи учун хавфли бўлган зўрлик ишлатганда ёхуд шундай зўрлик ишлатиш билан қўрқитганда эса bosқинчилик деб тавсифланади»¹.

Ушбу қилмишни квалификация қилишда катта аҳамият касб этадиган белгилардан бири унинг талон-торож қилишнинг зўрлик ишлатмайдиган усули эканлигидир. Бундан яширин равишда мулкни олиш зўрлик ишлатиш билан амалга оширилса ёки зўрлик мулкни олишга сабаб бўлган бўлса, қилмишни ўғирлик тариқасида квалификация қилиш мумкин эмас, деган хулоса келиб чиқади. Шунингдек, ушбу ҳолатга, мулкни яширин равишда олиш, зўрлик ишлатиш йўли билан жабрланувчини айбдорнинг жиноий ҳаракатларини кузатишдан маҳрум қилиши (қамаб қўйиш, бошқа жойга олиб бориш) ҳам киради. Ушбу ҳаракатларни зўравонлик ишлатиш

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1999 йил 30 апрелдаги «Ўзгалар мулкини ўғирлик, талончилик ва bosқинчилик билан талон-торож қилиш жиноят ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги 6-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорлари тўплами. 1991–2006, 1-жилд. – Т.: «O'qituvchi» НМИУ, 2007. – 221-б. (кейинги ўринларда – Тўплам, 1-жилд).

характерига қараб ЖК 164- ёки 166-моддалари билан квалификация қилиш лозим.

Ўзганинг мулкни олиб қўйилган ва айбдор шахсда ўғирланган мулкни ўз хоҳишига кўра тасарруф этишининг реал имконияти, яъни айбдорда ўзи ўғирлаган мулкни яшириш, сотиш, бериш, ҳадя қилиш, белгиланган мақсадда фойдаланиши имконияти пайдо бўлган пайтдан эътиборан ўғирлик тугалланган жиноят деб ҳисобланади.

Агар айбдор ўғирланган мулкни тасарруф этиш ёки ундан фойдаланиш имкониятига эга бўлмаган бўлса, унинг ҳаракатлари ўғирликка суиқасд ҳисобланади. Масалан, шахс заводнинг кириш-чиқиш жойида ўғирланган нарсалар билан ушланди, дейлик, бу ҳолда айбдор шахс мулкни қўлга киритган, аммо ҳали уни ўз ихтиёрича тасарруф этиш имкониятига эга бўлмайди. Бироқ, агар айбдор шахс тайёр маҳсулот цехидан товарни ўғирлаган бўлса ва завод ҳудудидан чиқмасдан шу маҳсулотдан ўз мақсадида фойдаланган (истеъмол қилган) бўлса, айбдорнинг ҳаракатлари тугалланган ўғирликнинг таркибини ташкил қилади.

Башарти қўриқлаш ходими била туриб, ўғирликни содир этаётган шахсга мулкни ўзи қўриқлаётган ҳудуддан олиб чиқишга қўмақлашса ёки ўғирликнинг содир этилишига халақит берувчи тўсиқларни бартараф этса, у ўзганинг мулкни талон-торож қилишда иштирок этганлик учун жавобгар бўлади.

Субъектив томондан ўғирлик тўғри қасд билан ва гараз мақсадларда содир этилади. Айбдор олинган ўзганинг мулкнинг нафақат ғайриқонунийлигини ва қайтариб берилмаслигини, балки ўз ҳаракатларининг яширин усулларини ҳам тушуниб стади.

Ушбу жиноятнинг **субъекти** 14 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин.

Шуни таъкидлаш лозимки, мулкни яширин талон-торож қилиш ўғирланаётган мулкка нисбатан уни тасарруф этиш, бошқариш, етказиб бериш ёки сақлаш бўйича муайян ваколатларга эга бўлган шахс томонидан содир этилган бўлса, унда қилмишни ЖК 167-моддаси бўйича квалификация қилиш лозим.

ЖК 169-моддаси 2-қисмида:

а) жабрланувчининг кийими, сумкаси ёки бошқа қўл юкидаги ашёга нисбатан (киссавурлик);

б) анча миқдорда;

в) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

г) уй-жой, омборхона ёки бошқа хонага ғайриқонуний равишда кириб содир этилган ўғирлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

Жабрланувчининг кийими, сумкаси ёки бошқа қўл юкидаги ашёга нисбатан содир этилган ўғирлик (киссавурлик) республикамизнинг

жиноят қонунига янги киритилган оғирлаштирувчи ҳолатдир. Киссавуриликнинг ижтимоий хавфлилиги: биринчидан, унинг анча кўп тарқалганлиги билан; иккинчидан, айбдор бевосита жабрланувчининг ўзида турган мулкни тортиб олиши, бу эса жабрланувчи ўз мулкига суиқасд қилинаётганини пайқаб қолса, жабрланувчига нисбатан зўрлик ишлатилиши хавфи туғилиши мумкинлиги билан изоҳланади.

Қўл юки деганда, жабрланувчи шахсан олиб ўтувчи, шакли ва тузилишидан қатъи назар, енгил олиб ўтилувчи буюм ва ашёлар тушунилади¹.

Ушбу буюмлар, одатда, жабрланувчининг ўзида бўлади, яъни унинг қўлида, елкасида, ёнбошида ёки устида жойлашган ёхуд судраб, итариб кетаётган бўлади. Шу ўринда ушбу буюмларни жабрланувчи жисмоний куч ишлатиб бевосита ўзи олиб юришига алоҳида эътибор бериш лозим. Шунинг учун турли хил транспорт воситаларида (уларнинг миқдори ва шаклидан қатъи назар) олиб ўтиладиган буюм ва ашёлар қўл юки ашёси сифатида таҳлил этилиши мумкин эмас.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Ўзганинг мулкни ўғирлаш, талончилик ва босқинчилик йўли билан талон-торож қилиш жиноят ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги қарориди: «Жабрланувчининг эғнида бўлган кийим-кечаги, қўлидаги ёки бевосита ёнида бўлган сумка, чамадон ва бошқа анжомларидан содир этилган яширин талон-торож қилиш киссавурилик деб ҳисобланади ва ЖКнинг 169-моддаси 2-қисми «а» банди билан тавсифланади»², деб кўрсатилган.

¹Мазкур тушунча Ўзбекистон Республикаси Давлат чегарасидан автомобиль, темир йўл, авиация ва дарё ўтказиш пунктларида чегара ва божхона назорати тартиби тўғрисидаги Намунавий йўриқнома (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1999 йил 6 июлдаги 765-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган) 2-банд 17-қисмининг; шунингдек, Темир йўл транспортида юрвчи йўловчилар йўл юки, юки, валюта ва валюта қимматликларининг божхона назорати ва расмийлаштириш Тартиби (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1999 йил 5 февралдаги 619-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган) 1-банд 2-қисмининг қондаларидан келиб чиқади (Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат қўмиталари ва идораларининг меъриий ҳужжатлари ахборотномаси, 1999 й., 3-сон).

²Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1999 йил 30 апрелдаги «Ўзгалар мулкни ўғирлик, талончилик ва босқинчилик билан талон-торож қилиш жиноят ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги 6-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартiriш ва қўшимчалар билан) // Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорлари тўплами, 1991-2006, 1-жилд. — Т.: «O'qituvchi» НМИУ, 2007. — 221-б. (кейинги ўриқларда — Тўплам, 1-жилд).

•

Ҳар бир алоҳида ишда суд барча ҳолатларни ҳисобга олган ҳолда, сумка ёки бошқа қўл юкининг жабрланувчининг ёнида бўлганлиги фактини аниқлаши керак.

Қўл юки тушунчасига кирувчи буюм ва ашёлар жиноят содир этилган шахснинг тасарруфида бўлгандагина қўл юки ашёсини **жабрланувчининг бевосита ўзида жойлашган** деб ҳисоблаш мумкин. Бошқача айтганда, жабрланувчи бу ашёларга нисбатан махсус техник назорат воситаларидан фойдаланмасдан, уларни кузатиш ёки бошқа усулларда субъектив назоратни амалга оширади. Қўл юки воситаларининг бевосита жабрланувчи ёнидалигини қуйидаги ҳолатлар кўрсатиб туради: жабрланувчи ёнида аёллар сумкачасининг ётиши; ўғирлик содир этилганда катмоннинг шахс чўнтагида бўлиши ва бошқалар. Агар қўл юки буюм ва ашёлари жабрланувчининг субъектив назорат доирасидан (масалан, катмонни қулфланмайдиган шкафта сақлаш) ташқарида ёки қандайдир жойга яшириб қўйилган бўлса, талон-торож қилишни кассавурлик сифатида баҳолаш мумкин эмас. Бундай ҳолатда айбланувчининг ҳаракатлари бошқа оғирлаштирувчи ҳолатлар мавжуд бўлмаса, **ЖК 169-моддасининг 1-қисми** бўйича квалификация қилинади.

ЖК 169-моддасининг 2-қисмида назарда тутилган ўғирликни бошқа оғирлаштирувчи ҳолатларда квалификация қилиш белгиларини **ЖК 164-** (Босқинчилик) ёки **166-моддалари** (Талончилик) таҳлилида батафсил баён этиб ўтилган.

ЖК 169-моддасининг 3-қисмида ўзганинг мулкани яширин талон-торож этишнинг қуйидаги квалификация қилиш белгилари назарда тутилган:

- а) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;
- б) компьютер тизимида рухсатсиз кириб;
- в) кўп миқдорда содир этилган ўғирлик.

Айбдор компьютер тизимидан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлмагани ҳолда унга кирган ва ўзганинг ҳисобидан ўзининг ҳисобига пул ўтказган ҳолларда ўғирлик **ЖК 169-моддаси 3-қисмининг «б» банди** бўйича квалификация қилиниши лозим. Бундай ўғирлик компьютер орқали айбдор шахснинг ҳисобига пул маблағи ўтказилган пайдан эътиборан тугалланган жиноят деб ҳисобланади.

ЖК 169-моддаси 4-қисмида:

- а) жуда кўп миқдорда;
- б) ўта хавфли рецидивист томонидан;
- в) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган ўғирлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

Мазкур оғирлаштирувчи ҳолатларда ўғирлик содир этганлик учун жавобгарлик ҳолатларини юқорида таҳлил қилиб ўтганмиз.

«Ўзгалар мулкни талон-торож қилиш» мавзуси бўйича яқуний саволлар

1. Талон-торожнинг барча шакллариغا хос бўлган хусусиятлар ва оғирлаштирувчи белгиларини тавсифлаб беринг. Талон-торож қилишнинг жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатларини тушунтириб беринг.

2. Босқинчилик тушунчасини, унинг зарурий белгиларини ва жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатларини тушунтириб беринг.

3. Баданга оғир шикаст етказиб содир этилган босқинчиликни тамагирлик ниятида баданга оғир шикаст етказишдан фарқини кўрсатиб беринг.

4. Товламачиликнинг таркибига тавсиф беринг. Товламачиликда зўрликнинг қандай шакллари ишлатилиши мумкин?

5. Товламачиликнинг талончиликдан қандай фарқи бор? Талончиликда қўлланиладиган зўрликнинг хусусиятлари қандай?

6. Талончиликнинг босқинчиликдан қандай фарқи бор?

7. Ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш ҳаракатларини квалификация қилишнинг ўзига хос хусусиятлари. Растрата ва ўзлаштиришнинг фарқлари.

8. Мансабдор шахслар томонидан ўз мансаб ваколатларини суистеъмол қилиш йўли билан талон-торож қилишнинг қандай турлари мавжуд? Уларнинг юридик таҳлили ва ўзига хос хусусиятлари.

9. Фирибгарлик тушунчаси, унинг белгилари ва фирибгарликнинг ўғирлик ва талончиликдан фарқи. Фирибгарликни содир этиш усуллари деганда нима тушунилади?

10. Талон-торож қилишнинг шакли сифатида ўғирлик тушунчаси.

11. Анча миқдор, кўп миқдор ва жуда кўп миқдор деганда нима тушунилади?

12. Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 169-моддаси бўйича айбланувчининг ҳаракатларини квалификация қилишнинг ўзига хос хусусиятлари қандай?

Кўшимча адабиётлар

Ўқув қўлланмалар, махсус адабиётлар

Абдусаломов М., Қаракетов Ю. Ответственность за вымогательство. Учебное пособие. — Т.: «Адолат», 1997. — 387 Б.

Абдуқодиров Ш. Ё., Мирзаев У.М. Мулкни талон-торож қилганлик учун жиноий жавобгарлик. Ўқув қўлланма. — Тошкент: ТДЮИ, 2009. — 156 Б.

Бойцов А.И. Преступления против собственности. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. — 775 Б.

Волженкин Б.В. Мошенничество: Серия «Современные стандарты в уголовном праве и уголовном процессе». — СПб.: «Юридический центр Пресс», 1998.

Заринов З.С., Кабулов Р. Квалификация краж, грабежей, разбоев, совершенных путем проникновения в помещение или иное хранилище. Лекция. — Т.: 1981.

Кабулов Р. Понятие хищения чужого имущества и его отграничение от смежных составов преступлений. Учебное пособие. — Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 1997. — 133 Б.

Каракетов Ю.М., Абдусаломов Е. О. Ответственность за вымогательство. — Т.: «Адолат», 1997. — 89 Б.

Каракетов Ю.М., Алауов Е.О. Повторность как обстоятельство, отягчающее ответственность за вымогательство. — Алма-Аты: «Поиск», 1997. — 120–129-б.

Каракетов Ю.М. Ответственность за разбой по уголовному законодательству УзССР. — Нукус: «Каракалпакстан», 1990.

Кочои С.М. Ответственность за корыстные преступления против собственности. — М.: 2000.

Севрюков А.П. Хищение имущества: криминологические и уголовно-правовые аспекты. — М.: «Экзамен», 2004. — 352 Б.

Утанов М.А. Уголовно-правовая ответственность за вымогательство. Учебное пособие. — Петропавловск: 2005.

Илмий мақолалар

Абдурасулова К.Р. Квалификация вымогательства, совершенного повторно // Ж. Научные труды Академии финансовой полиции. Астана. 2003. № 1. — 104–114-б.

Абдурасулова К.Р. Ответственность за мошенничество и получение кредита путем обмана // Мустақил Ўзбекистонда фалсафа ва ҳуқуқ фанларининг долзарб муаммолари. — Т.: «Фан», 199. — 48–52-б.

Абдухаликов М.А. Конструкция статьи об ответственности за вымогательство // Новые Кодексы Республики Узбекистан: теория и практика. Терроризмга қарши кураш: назария ва амалиёт. Конференция материаллари. — Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ, Олий мактаб, 1994. — 121–123-б.

Абдухаликов М.А. О некоторых квалифицирующих обстоятельствах вымогательства // Конституция — ҳуқуқий давлат қуришининг асоси. Илмий-амалий анжуман материаллари. — Т.: ТДЮИ, 1996. — 45–50-б.

Абдухаликов М.А. Психическое насилие как средство завладения имуществом в вымогательстве, грабеже и разбое // Ўзбекистоннинг

мустақил ҳуқуқий йўли: тажриба ва муаммолар. Илмий-амалий конференция материаллари. — Т.: «Камалак», 1994. — 124–126-б.

Кабулов Р. Имушество как предмет хищения // Ж. Экономика и статистика. 1997. № 2. — 38–40-б.

Кабулов Р. Особенности квалификации грабежа // Ж. Экономика и статистика. 1997. № 7–8. — 64–65-б.

Кабулов Р. Разграничение кражи и мошенничества // Ж. Именем закона. 1997. № 3. — 73–74-б.

Кабулов Р. Разграничение хищения транспортного средства от угона // Конституция ҳуқуқий давлат қуришнинг асоси. Илмий-амалий конференция материаллари. — Т.: ТДЮИ, 1996. — 203–207-б.

Кабулов Р. Совершенствование уголовного законодательства за хищение имущества // Ўзбекистон Республикасининг янги кодекслари: назария ва амалиёт. Илмий-амалий конференция материаллари. — Т.: ТДЮИ, 1994. — 110–113-б.

Кабулов Р. Уголовно-правовое значение форм хищения чужого имущества // Мустақиллик ва Ўзбекистон Республикасида ҳуқуқий демократик давлатни ва фуқаролар жамиятини шакллантириш муаммолари. Илмий-амалий конференция материаллари. — Т.: ТДЮИ, 1996. — 203–207-б.

Кабулов Р. Хищение как разновидность экономической преступности // Ж. Экономика и статистика. 1997. № 1. — 46–48-б.

Клепицкий И.А. Имущественные преступления (сравнительно-правовой аспект) // Ж. Законодательство. 2000. № 1.

Матмуратов Б.Ж. Квалификация имущественных преступлений // Ж. Вести Каракалпакстана. 1993. № 6. — 38–40-б.

Мирзаев У.М. «Талон-торож»нинг умумий тушунчаси ва юридик таҳлили // Ж. ТДЮИ Ахборотномаси. — Тошкент: 2006. № 6. — 89–91-б.

Мирзаев У.М. Жиноят ҳуқуқида ўзлаштириш ва растрата тушунчаси // ТДЮИ Ахборотномаси. — Тошкент: 2008. № 3. — 70–73-б.

Мирзаев У.М. Ўзлаштириш ёки растрата қилиш йўли билан талон-торож қилиш жиноятига умумий тавсиф // ТДЮИ Ахборотномаси. — Тошкент: 2008. № 4. 59–61-б.

Мирзаев У.М. Мансаб мавқеини суистеъмол қилган ҳолда талон-торож қилганлик учун жиноий жавобгарлик // Ўзбекистон Республикаси Олий судининг Ахборотномаси. — Тошкент: 2008. № 6. — 31–34-б.

Мирзаев У.М. Етказилган зарар миқдорининг талон-торожни квалификация қилишга таъсири // ТДЮИ Ахборотномаси. — Тошкент: 2008. № 8. — 84–86-б.

Мирзаев У.М. Компьютер техникаси воситаларидан фойдаланиб талон-торож қилишни квалификация қилиш // *Фан ва ёшлар*. — Тошкент: 2009. № 2. — 85–88-б.

Мирзаев У.М. Бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилган ўзлаштириш, растрата қилиш жиноятини квалификация қилиш масаласи // *ТДЮИ Ахборотномаси*. — Тошкент: 2009. № 2. — 99–101-б.

Рустамбаев М.Х., Пинхасова Э.Б. Вниманис, рэкет! // *Ж. Диалог*. 1992. № 1.

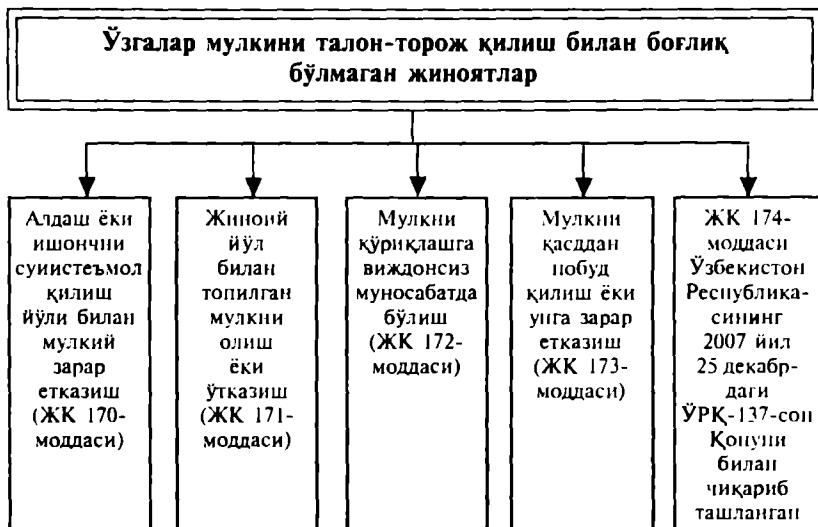
Рустамбаев М.Х. Насилие какотягчающее обстоятельство корыстно-насильственных преступлений // *Сборник научных трудов*. — Т.: «Адолат», 1993.

Рустамбаев М.Х. в соавторстве. Криминальная экономика и насильственные преступления против собственности граждан. // *Ж. Давлат ва ҳуқуқ*. 2003. № 4. — 36–40-б.

Скляр С. Уголовная ответственность за хищение недвижимого имущества // *Ж. Российская юстиция*. 2001. № 6.

II БОБ. ЎЗГАЛАР МУЛКИНИ ТАЛОН-ТОРОЖ ҚИЛИШ БИЛАН БОҒЛИҚ БЎЛМАГАН ЖИНОЯТЛАР

3-схема

1-§. Алдаш ёки ишончни суиистеъмом қилиш йўли билан мулккий зарар етказиш (ЖК 170-моддаси)

Жиноятнинг бевосита объекти ҳар хил шартномавий ва бошқа мажбуриятлардан келиб чиқувчи мулккий муносабатлар ҳисобланади.

Жиноятнинг предмети мулк шаклидан қатъи назар, ҳар қандай мулк бўлиши мумкин.

Объектив томондан жиноят талон-торож аломатлари бўлмагани ҳолда, алдаш ёки ишончни суиистеъмом қилиш йўли билан мулкдорга анча миқдорда зарар етказишдан иборат.

(Бу моддада кўзда тутилган «алдаш» ва «ишончни суиистеъмом қилиш» тушунчалари ҳақида ЖК 168-моддаси (Фирибгарлик) таҳлилига қаранг.)

Ушбу моддада кўрсатилган жиноят бир қатор белгилари бўйича фирибгарлик билан ўхшашдир. Айбдор таҳлил қилинаётган жиноятни содир этишда ўз мақсадига эришиш учун фирибгарлик жиноятидаги каби алдаш ва ишончни суиистеъмом қилишдан фойдаланади, бироқ фирибгарликдан айбдорнинг мулккий фойдани ғайриқонуний равишда қўлга киритиш механизми билан ажралиб туради. Агар фирибгарликда талон-торож қилишнинг бошқа шакллари каби мулкдордан мулкни қўлга киритиш ва уни айбдор-

нинг ёки бошқа шахсларнинг фойдасига гайриқонуний ўтказиш содир этилса, алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан мулккий зарар етказишда мулк қўлга киритилмайди. Ушбу жиноятда талон-торож қилишнинг у ёки бу мулкдорнинг мулкчини шахсий фондидан қўлга киритиш каби белгиси мавжуд эмас, яъни мулкдорга тегишли ёки бошқа қонуний эгаси қўлида бўлган мулкнинг мавжуд массаси камайиши содир бўлмайди. Одатда айбдор мулккий фойдани ўзганинг мулкчини эгаллаб олиш орқали эмас, балки лозим бўлган суммани тўламаслик орқали қўлга киритади.

Талон-торож қилишнинг ўзига хослигини белгиловчи хусусият мол-мулкни қонуний эгаликдан айбдорнинг эгаллигига ўтиш жараёнидир. Ўзганинг мулкчини ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан мулккий зарар етказиш жиноятида мулк эгаси ёки қонуний мулкка эгалик қилаётган шахснинг мол-мулки ҳисобининг камайиши орқали айбдор ёхуд мулккий манфаатлар кўриши мумкин бўлган шахснинг мулккий ҳолати ошиб боради¹.

Суд-тергов амалиётида ушбу жиноятни содир этишнинг турли шакллари учрайди. Масалан, кассир ёки проводникнинг чиптасиз юрганлиги учун йўловчилардан пул олиши; бажарилган иш учун мижозлар тўлаган пулнинг турли хизмат кўрсатиш ходимлари томонидан ўзлаштирилиши ва ҳ.к.

Алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан мулккий зарар етказиш шакллари турли хил бўлиши мумкин. Масалан, қонунда белгиланган тартибда хизмат ёки топшириқ асосида фойдаланиш учун берилган транспорт воситасидан ўз шахсий манфаатлари йўлида фойдаланиш шаклида алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан ишониб топширилган мулкни белгиланмаган тартибда фойдаланишда кўринади. Ушбу ҳолатда шунга эътибор бериш лозимки, корхонага тегишли бўлган материаллар, моддий, қурилиш молларидан ўзининг манфаатлари йўлида фойдаланиш шарҳланаётган жиноят таркибига кирмайди ва тегишли шаклда ўзганинг мулкчини талон-торож қилиш (растрата ёки ўғрилик) сифатида қўшимча квалификация қилиниши лозим.

Алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан мулккий зарар етказиш республика ёки маҳаллий бюджетларга бож ёки бошқа мажбурий тўловларни тўламасликда (ёки уларнинг ҳажмини камайитиришда) ифодаланиши мумкин. Масалан, олди-сотди шартномасини яшириш мақсадида мулкдан ҳақини тўламасдан фойдаланиб туриш тўғрисида шартнома тузиш орқали; ер участкаси ёки кўчмас мулкни сотиб олишда шартнома тузаётганда унинг ҳақиқий нархи-

¹ *Қарағ:* Уголовное право: Учебник. Т.2: Особенная часть / Под ред. Игнатов А.Н. и Красикова Ю.А. – М.: НОРМА – ИНФРА*М, 1998. – 215-6.

ни камайтириб кўрсатиш орқали; солиқ юкини камайтириш мақсадида қалбаки ҳужжатларни тақдим этиш ва даромад солиғи ҳажмини камайтириш орқали, агар бунда ЖК 184-моддасида назарда тутилган жиноят белгилари мавжуд бўлмаса ва бошқалар. Шунинг назарда тутиш лозимки, таҳлил қилинаётган жиноятни содир этишда фақат сохта ҳужжат (унинг қалбакилаштирилгани эмас) тақдим этилган бўлиши лозим (у алдаш воситаси ва ушбу жиноятнинг белгиси ҳисобланади), шунинг учун айбдор ўзи томонидан тайёрланган қалбаки ҳужжатларни тақдим этиш орқали алдаса, унинг ҳаракатлари жиноятлар мажмуи бўйича **ЖК 170-моддаси** ва 228-моддаси биринчи қисмлари билан квалификация қилиниши лозим.

Таҳлил этилаётган жиноят моддий таркибли ҳисобланади ва мулкдорга ёки мулк эгасига анча миқдорда зарар етказилган пайдан эътиборан **туғалланган** деб ҳисобланади.

Бу ҳолатда шунинг таъкидлаш лозимки, «моддий зарар етказиш» баҳоловчи тушунча ҳисобланади. Терговчи, суриштирувчи, шунингдек, судья ҳар бир аниқ ҳолатда зарар миқдори ва ҳажмини ҳал қилиши лозим.

Анча миқдордаги зарар деганда, энг кам ойлик иш ҳақининг ўттиз баробаридан юз баробаригача бўлган миқдордаги зарар тушунилади.

Агар энг кам ойлик иш ҳақининг ўттиз баробаридан кам бўлган миқдорда зарар етказилса, **ЖК 170-моддасида** жавобгарлик назарда тутилган жиноят таркиби мавжуд бўлмайди.

Субъектив томондан жиноят била туриб, тўғри қасд билан ғараз мақсадда содир этилади. Айбдор ёлғон хабар бераётиб ёки мавжуд далилларни яшираётиб мулкдорни ёхуд мулкнинг қонуний эгасини алдаётганлигини тушуниб етади ва ушбу ҳаракати орқали жабрланувчига мулкий зарар етказилишини кўра билади ҳамда ушбу зарарни етказишни хоҳлайди.

Кўриб чиқиляётган жиноят **субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин. Мансабдор шахс мазкур жиноятни содир этганлиги учун бошқарув тартибига қарши жиноятлар бўйича жавобгарликка тортилади. Мансабдор шахслар ўз хизмат мавқеидан фойдаланиб жинойи ҳаракатлар содир этганларида, уларнинг қилмишлари хизмат мавқеини суиистеъмол қилиш ёки пора олиш деб квалификация қилинади.

ЖК 170-моддаси 2-қисмида:

- а) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;
- б) моддий жавобгар шахс томонидан;
- в) кўп миқдорда зарар етказган ҳолда алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан мулкий зарар етказганлик учун жавобгарлик белгиланган.

ЖК 170-моддаси 2-қисмида назарда тутилган квалификация қилиш белгилари юқорида кўриб чиқилган.

ЖК 170-моддаси 2-қисми «б» банди билан квалификация қилиш учун махсус субъект — моддий жавобгар шахснинг мавжудлиги зарурий белгидир.

NOTA BENE !

Мулк ишониб топширилган ёки шартнома, битим, топшириққа мувофиқ ёки фаолияти турига кўра мулкдорнинг жамғармаси учун пул маблағларини йиғиш топширилган шахс **моддий жавобгар шахс** дейилади.

Кўп миқдордаги зарар деганда, энг кам ойлик иш ҳақининг юз баробаридан уч юз баробаригача бўлган миқдордаги зарар тушунилади.

Етказилган моддий зарарнинг ўрни қопланган тақдирда қамоқ тариқасидаги жазо қўлланилмайди (ЖК 170-моддаси 3-қисми).

2-§. Жиноий йўл билан топилган мулкни олиш ёки ўтказиш (ЖК 171-моддаси)

Жиноятнинг бевосита объекти мулк ҳуқуқи ва бошқа мулкий ҳуқуқлар, шунингдек, жамиятда шаклланган ва қонунчиликда акс эттирилган мулкни тасарруф этиш бўйича муносабатлар ҳисобланади.

Фақат **жиноий йўл билан**, яъни жиноий фаолият натижасида топилган мулк жиноятнинг **предмети** бўлиши мумкин. Масалан, ҳар қандай шаклдаги талон-торож қилиш натижасида топилган, божхона қонун ҳужжатларини бузиш натижасида ва ҳ.к. тарзида олинган мулк. Фуқаролик муомаласидан чиқарилган предметлар (ўқотар қуроллар, гиёҳвандлик воситалари) жиноятнинг предмети бўлиши мумкин эмас. Бундай қилмиш учун айбдор Жиноят кодексининг бошқа моддалари билан жавобгарликка тортилади.

Жиноий жавобгарлик субъекти бўлолмайдиган ёш болалар ёки бошқа шахслар томонидан жабрланувчидан яширин равишда қўлга киритилган мулклар жиноий йўл билан топилган деб ҳисобланмайди. Шундай қилиб, мазкур жиноят предметининг зарурий белгиси мулкни олишнинг жиноий характери ҳисобланади (масалан, маъмурий жавобгарликка тортиладиган майда талон-торож қилиш содир этиш натижасида қўлга киритиладиган мулк жиноят предмети ҳисобланмайди).

Шу билан бирга, уни ишлаб чиқариш жиноят ҳисобланса ҳам, ишлаб чиқарилаётган мулкни қўлга киритиш жиноий йўл билан қўлга киритилган мулк сифатида тан олиниши мумкин эмас (масалан,

қалбаки ҳужжатлар, пуллар). Бироқ, ушбу ашёлар ўғрилик, талончилик ҳужуми орқали қўлга киритилган бўлса ёки ўзгача талон-торож қилиш ёхуд бошқа ғайриқонуний жиноий йўл билан қўлга киритилса ва қўлга киритилиши ишлаб чиқариш натижаси ҳисобланмаса, уларни жиноий йўл билан топилган деб тан олиш лозим.

Бундай мулкни сотиб олиш ёки ўтказишда айбдор ҳаракатлари жиноятлар мажмуи бўйича жиноий йўл билан топилган мулкни олиш ва ўтказиш сифатида квалификация қилинади. Шунингдек, уни тарқатиш ижтимоий хавфли ҳисоблангани ҳолда, бундай мулкни тарқатиш ушбу модда билан квалификация қилинади (масалан, порнографик материалларни ўғрилик йўли билан қўлга киритиш ва кейинчалик тарқатишни шундай квалификация қилиш керак).

Шунингдек, жиноий йўл билан топилган маблағларга сотиб олинган мулклар ушбу жиноят предмети сифатида эътироф этилиши мумкин эмас.

Объектив томондан ЖК 171-моддасида назарда тутилган жиноят жиноий йўл билан топилган мулкни олиш ёки ўтказишда ифодаланади.

Жиноий йўл билан топилган мулкни олиш деганда, мулкни жиноий йўл билан топган шахсдан ўша мулкни ўз эгалигига ва тасарруфига ўтказишга қаратилган ҳар қандай (ҳақ эвазига ёки бепул) битим тузилиши тушунилади.

Жиноий йўл билан топилган мулкни била туриб олиш турли усулларда (арзон нархда сотиб олиш, бошқа буюмга айирбошлаш, ҳада тариқасида олиш, қарзга олиш ёки бериш ва ҳ.к.) амалга оширилиши мумкин.

Жиноий йўл билан топилган мулкни олган шахс унинг эгаси бўла олмайди.

Жиноий йўл билан топилган мулкни ўтказиш деганда, мазкур мулкни бошқа шахсга ўтказишнинг барча усуллари (сотиш, ҳада қилиш, қиморда ютқазиш, айирбошлаш ва ҳ.к.) тушунилиши лозим.

Ушбу қилмиш жиноий йўл билан топилган мулк олинган ёки ўтказилган пайтдан тугалланган деб ҳисобланади.

Жиноят субъектив томондан тўғри қасд билан содир этилади. Айбдор била туриб жиноий йўл билан топилган мулкни олаётганлигини ёки ўтказётганлигини англайди ёки ишнинг объектив ҳолатларига кўра англаши лозим бўлади ва бундай ҳаракатлар содир этилишини хоҳлайди ёки имконият яратиб беради. Шу билан бирга, мазкур мулк қайси жиноий йўл билан топилганлиги, ким, қачон ва қайси ҳолатларда ушбу жиноятни содир этганлигини аниқлаш мажбурий аҳамият касб этмайди. Агар мулк бундай муайян жиноятни содир этиш орқали қўлга киритилганлигини шахс

билганлиги аниқланадиган бўлса, унда унинг ҳаракатлари жиноий йўл билан топилган мулкни олиш ёки ўтказиш сифатида, шунингдек, айбдорнинг ҳаракатларида ЖК 241-моддасида назарда тутилган жиноят ҳақида хабар бермаслик ёки уни яшириш каби белгилар мавжуд бўлганда, жиноятлар жами бўйича квалификация қилиниши лозим.

Одатда, жиноят **мотиви** ғаразли, шунингдек, ўзгача ҳам бўлиши мумкин, бироқ улар жиноятни квалификация қилишга таъсир кўрсатмайди. Масалан, шахсий характердаги мотивларга таяниб, шахс билад туриб жиноий йўл билан топилган мулкни ўтказиши мумкин.

Мулкни жиноий йўл билан топган шахсга уни аввалдан сотиб олиш ёки ўтказишга ваъда берилмаганлиги ҳам жиноятни квалификация қилишда зарурий шарт ҳисобланади.

NOTA BENE !

Жиноий йўл билан топилган мулкни **олдиндан ваъда бермаган ҳолда** олиш ёки ўтказиш деганда, агар субъект бундай ҳаракатларни содир этишга, жиноят содир этиш йўли билан мулк топувчи шахсларга аввалдан ваъда (розилик) бермаган бўлса, шунингдек, улар томонидан содир этилаётган жиноятлардан олдин ёки ўша вақтда ваъда бермаган (масалан, доимий равишда билад туриб айнан бир шахслардан жиноий йўл билан топилган мулкларни олиш) ҳамда уларга унинг ёрдамига ишоннишига имконият берадиган ҳаракат қилмаган ҳолатлар тушунилади.

Агар айбдор жиноий йўл билан топилган мулкни олишни аввалдан, яъни талон-торож ёки бошқа жиноят содир этилишидан илгари ваъда қилган бўлса, айбдор шахс содир этган жиноятда иштирок этганлик учун жавобгарликка тортилиши керак. Шунингдек, шахс ўғирланган нарсаларни мунтазам равишда сотиб олган ва ўғрини жиноий йўл билан топилган ҳар қандай мулкни олишга ишонтирган бўлса, бундай шахс ўзганинг мулкни талон-торож қилишининг иштирокчиси деб ҳисобланади.

Жиноий йўл билан топилган мулкни олиш ёки ўтказиш жиноятининг **субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин.

Мансабдор шахс ўз хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда жиноий йўл билан топилган мулкни олса ёки ўтказса, унинг қилмиши жиноятлар жами бўйича **ЖК 171-моддаси** ва Жиноят кодексига ҳокимият ёки мансаб ваколатини сунистеъмом қилганлик учун жавобгарлик белгиланган 205-модда билан квалификация қилинади.

ЖК 171-моддаси 2-қисмида жавобгарликни оғирлаштирувчи куйидаги ҳолатлар белгиланган:

- а) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;
- б) кўп миқдорда содир этилган бўлса.

ЖК 171-моддаси 3-қисмида:

- а) жуда кўп миқдорда;
- б) ўта хавфли рецидивист томонидан;
- в) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб мулкнинг жиноий йўл билан топилганлигини била туриб, уни олдиндан ваъда бермаган ҳолда олиш ёки ўтказиш учун жавобгарлик назарда тутилган.

Мазкур ҳолатларни биз юқорида кўриб чиққанлигимиз сабабли уларга тўхталмаймиз.

3-§. Мулкни қўриқлашга виждонсиз муносабатда бўлиш (ЖК 172-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита объекти** айбдор шахсга ишониб топширилган ёки унинг муҳофазасида турган ўзганинг мулкни хавфсизлигини, сақланишини таъминлашга қаратилган ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят шахснинг мулкни қўриқлашга виждонсиз муносабатда бўлиши натижасида мулкнинг талон-торож қилиниши, унга шикаст етказилишида ёки унинг нобуд бўлиши сабабли мулк эгасига кўп миқдорда зарар етказилишига сабаб бўлишида ва бу қилмишда мансабдорлик жиноятларининг аломатлари йўқлигида ифодаланади.

Виждонсизларча муносабатда бўлиш — бу мулкни қўриқлаш бўйича вазифаларни бажармаслик (масалан, қоровулнинг ўз қўриқлаш навбатида келмаслиги ёки қўриқланаётган мулкни ташлаб кетиши) ёки мулкни қўриқлаш бўйича тегишли бўлмаган мажбуриятларни бажаришдир.

Шахснинг ҳаракатларини таҳлил қилинаётган модда бўйича квалификация қилиш учун шахснинг мулкни қўриқлаш юзасидан ўз мажбуриятларини бажаришга виждонсиз муносабатда бўлиши ва унинг талон-торож қилиниши, кўп миқдорда зарар етказилиши натижасида унга шикаст етказилиши ёки унинг нобуд қилиниши ўртасидаги сабабий боғланиш мавжудлигини аниқлаш зарур. Агар сабабий боғланиш бўлмаса, шахсни **ЖК 172-моддаси** бўйича жавобгар қилиб бўлмайди.

Ишониб топширилган мулкнинг **талон-торож қилиниши** деганда, мулкнинг бир қисмини ташкил этувчи алоҳида предметлар (масалан, эҳтиёт қисм ва мотор) ёки муҳофазада турган мулкни ташкил этувчи предметларнинг бутун мажмуаси талон-торож қилинганлигини тушуниш лозим.

•

Нобуд қилиниши моддий предметга ташқи таъсирнинг шундай усулики, бунинг натижасида мулк ўзининг жисмоний мавжудлигини йўқотади ёки тўлиқ равишда мақсадли йўналтирилганлиги бўйича ишлатиб бўлмайдиган ҳолатга келиб қолади. Нобуд қилиш — ёқиб юбориш, кислотада эритиб юбориш, бузиш каби мулкни тўлиқ йўқ қилишда ифодаланади ёки мулкни шундай ҳолатга келтириш тушуниладики, бунинг натижасида у ўзининг сифат ва фойдалилик хусусиятларини тўлиқ йўқотади. Нобуд қилишнинг ўзига хос хусусияти шундаки, мулк тиклаш ёки таъмирлаш орқали қайта тикланмайди ва ҳўжалик муомаласидан тўлиқ чиқиб кетади.

Агар мулкни кўриқлаш мажбуриятини бажараётган вақтда енгиб бўлмас куч (масалан, тўсатдан оғир касал бўлиш, ёнғин, сув тошқини, зилзила) мавжуд бўлиб, бунинг натижасида шахс мулкнинг талон-торож қилинишига, зарар етказилишига ва йўқ қилинишига тўсқинлик қилиш имкониятидан маҳрум бўлса, айбдор **ЖК 172-моддаси** бўйича жавобгарликка тортилмайди.

Субъектив томондан жиноят эҳтиётсизликдан содир этилади. Айбдор ўз мажбуриятларига виждонсизларча муносабатда бўлиши натижасида мулк талон-торож қилиниши, шикаст етказилиши ёки нобуд қилиниши каби оқибат келиб чиқиши мумкинлигини олдиндан кўра билади ва била туриб ўз мажбуриятларини бажармайди ёки бундай оқибатлар келиб чиқмаслигига ишониб, тўлиқ равишда бажармайди ёхуд оқибатлар келиб чиқиши мумкинлигини кўра билмайди.

Жиноятнинг **мотив** ва **мақсади** квалификацияга таъсир қилмайди.

Жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний, мулкни кўриқлаш вазифаларини бажараётган шахс ҳисобланади.

Мансабдор шахс мулкни муҳофаза қилиш бўйича ўз вазифаларига лоқайдлик ёки виждонсизларча муносабатда бўлиб, уларни бажармаслиги ёки лозим даражада бажармаслиги натижасида кўп миқдорда зарар етказилган бўлса, иш ҳолатларига қараб унинг қилмиши **ЖК 207-моддаси** (Мансабга совуққонлик билан қараш) ёки **ЖК 208-моддаси** (Ҳокимият ҳаракатсизлиги) билан квалификация қилинади.

4-§. Мулкни қасдан нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш (ЖК 173-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита объекти** ўзганинг мулкни муҳофаза қилиш ва хавфсизлигини таъминлаш билан боғлиқ ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Ушбу жиноят **предмети** кўчмас (бинолар, иншоотлар) ва кўчар мулклар бўлиши мумкин.

Объектив томондан жиноят ўзганинг мулкни қасддан нобуд қилиш ёки унга анча миқдорда зарар етказишда ифодаланади.

(«Ўзганинг мулкни нобуд қилиш», «мулкка зарар етказиш» тушунчалари ҳақида ЖК 172-моддаси таҳлилига қаранг.)

Мулкни қасддан нобуд қилганлиги ёки унга зарар етказганлиги учун шахсни жинойий жавобгарликка тортишда содир этилган ҳаракат ва кўрилган зарар ўртасидаги сабабий боғлиқликнинг мавжудлигини аниқлаш зарур.

Мулкни қасддан нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш мулк анча миқдорда нобуд қилинган ёки унга зарар етказилган пайтдан эътиборан **тамом бўлган** жиноят деб ҳисобланади.

Анча миқдордаги зарар деганда, энг кам ойлик иш ҳақининг ўттиз бараваридан юз бараваригача бўлган миқдордаги зарар тушунади.

Субъектив томондан жиноят **тўғри қасд** билан ҳам, **эгри қасд** билан ҳам содир этилади. Уни квалификация қилиш учун жиноятни содир этиш **мотиви** ва **мақсадининг** аҳамияти йўқ, лекин ўхшаш жиноятлардан (терроризм, кўпуровчилик, безорилик ва бошқалар) фарқлаш имкониятини беради.

Жиноятнинг **субъекти ЖК 173-моддаси 1-қисми** бўйича 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс бўлади. **ЖК 173-моддаси 2, 3-қисмларида** кўрсатилган жиноятнинг квалификация қилинган таркиби бўйича жинойий жавобгарлик 14 ёшдан келиб чиқади.

Агар мулкни қасддан нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш:

а) миллатлараро ёки ирқий адоват ёхуд диний таассублар замирида;

б) атрофдагилар учун хавfli усулда;

в) кўп миқдорда зарар етказган ҳолда содир этилган бўлса, айбдорнинг қилмишлари **ЖК 173-моддаси 2-қисми** бўйича квалификация қилинади.

Шуни таъкидлаш зарурки, **миллатлараро ёки ирқий адоватни** нафақат шахснинг муайян миллат ёки ирққа тегишлилиги билан, шунингдек, инсоният фаолиятининг турли соҳаларида акс этувчи ўзига хос хусусиятларга эга бўлган турли хил маданият, ижтимоий ва бошқа гуруҳларга (қабилла, уруғ) тегишлилиги билан ҳам ифодалаш мумкин.

Диний таассублар — бу шахснинг муайян гуруҳ, диний йўналиш, конфессия вакилларининг норасолиги, чекланганлиги, зарарлилиги тўғрисидаги объектив асосга эга бўлмаган ички тасавури. Одатда, ушбу тасавурулар диний фанатизм, диний ғояларни нотўғри тушуниш, зарур диний маданиятнинг мавжуд эмаслиги билан асосланади.

Атрофдагилар учун хавfli усулда деганда, мол-мулкни нобуд қилиш ёки унга зарар етказишга қаратилган ҳаракатларни содир

етишда катта табиий офат ва вайроналик юз бериши хавфини келтириб чиқариш ва инсонларнинг қурбон бўлиши, инсон соғлиғи учун хавфли ҳолатнинг вужудга келишига сабаб бўлувчи усуллардан фойдаланиш тушунилади. Уларга мулкка ўт қўйиш, уни портлатиш, чўктириб юбориш, ҳайвонларни заҳарлаш, транспорт ҳалокатларини уюштириш ва ҳоказо усулларни қўллаш киради.

Масалан, жиноятчи овлоқ жойда жабрланувчининг машинасини ёндириб юборди ва бунда атрофдагилар учун хавфни вужудга келтирмайди.

Агар айбдорнинг қасдан ўзганинг мулкни нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш билан боғлиқ ҳаракатлари натижасида фуқароларнинг соғлиғи ёки ҳаётига зарар етказиладиган бўлса, айбдорнинг ҳаракатларини **ЖК 173-моддаси 2-қисмининг «б» банди** ва **ЖКнинг Махсус қисми** алоҳида моддалари билан жиноятлар жами тариқасида квалификация қилиш лозим.

ЖК 173-моддаси 3-қисмида:

а) хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариши муносабати билан шахннинг ёки унинг яқин қариндошларининг мулкига нисбатан;

б) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб мулкни нобуд қилганлик ёки зарар етказганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

Бу квалификация қилиш белгиларини биз юқорида кўриб чиққанмиз.

Агар ўзганинг мулкни нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш талон-торож қилиш жараёнида содир этилган бўлса, мазкур ҳаракатларни талон-торож учун ўрнатилган махсус жавобгарлик нормаси билан жиноятлар жами тариқасида квалификация қилинади.

ЖК 173-моддасининг 4-қисмида рағбатлантирувчи норма назарда тутилган бўлиб, унга мувофиқ «етказилган моддий зарар уч карра миқдорида қопланган тақдирда озошликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо қўлланилмайди».

«Ўзгалар мулкни талон-торож қилиш билан боғлиқ бўлмаган жиноятлар» мавзуси бўйича яқуний саволлар

1. Алдаш ёки ишончни суиистеъмом қилиш йўли билан мулккий зарар етказиш нималарда ифодаланади? Бу жиноят учун жавобгарлик асослари.

2. Алдаш ёки ишончни суиистеъмом қилиш йўли билан мулккий зарар етказишнинг фирибгарликдан фарқини айтиб беринг.

3. Жинорий йўл билан топилган мулкни олиш ёки ўтказиш деганда нима тушунилади? Мулк деганда нимани тушуниш керак? Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 171-моддасида назарда тутилган жиноят субъектив томонининг ўзига хос хусусиятлари.

4. Мулкни кўриқлашга виждонсиз муносабатда бўлиш деганда нима тушунилади? Бу жиноят объектив ва субъектив томонининг ўзига хос хусусиятлари.

5. Мулкни нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш деганда нима тушунилади?

6. Мулкни қасддан нобуд қилиш ёки унга зарар етказганлик учун жинойий жавобгарликка тортишнинг зарурий шартлари.

Кўшимча адабиётлар

Ўқув қўлланмалар, махсус адабиётлар

Вайнер Л. Уголовная ответственность за причинение ущерба государству или общественной организации путем обмана или злоупотребления доверием при отсутствии признаков хищения: Автореф. дисс. канд. юрид. наук. — М.: 1977.

Иваник Н. Ответственность за приобретение или сбыт имущества, заведомо добытого преступным путем. — М.: 1977.

Кабулов Р. Понятие хищения чужого имущества и его отграничение от смежных составов преступлений. Учебное пособие. — Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 1997. — 133 Б.

Кольшикина В.Ф. Уголовная ответственность за уничтожение или повреждение имущества: Автореф. дисс. канд. юрид. наук. — М.: 1977.

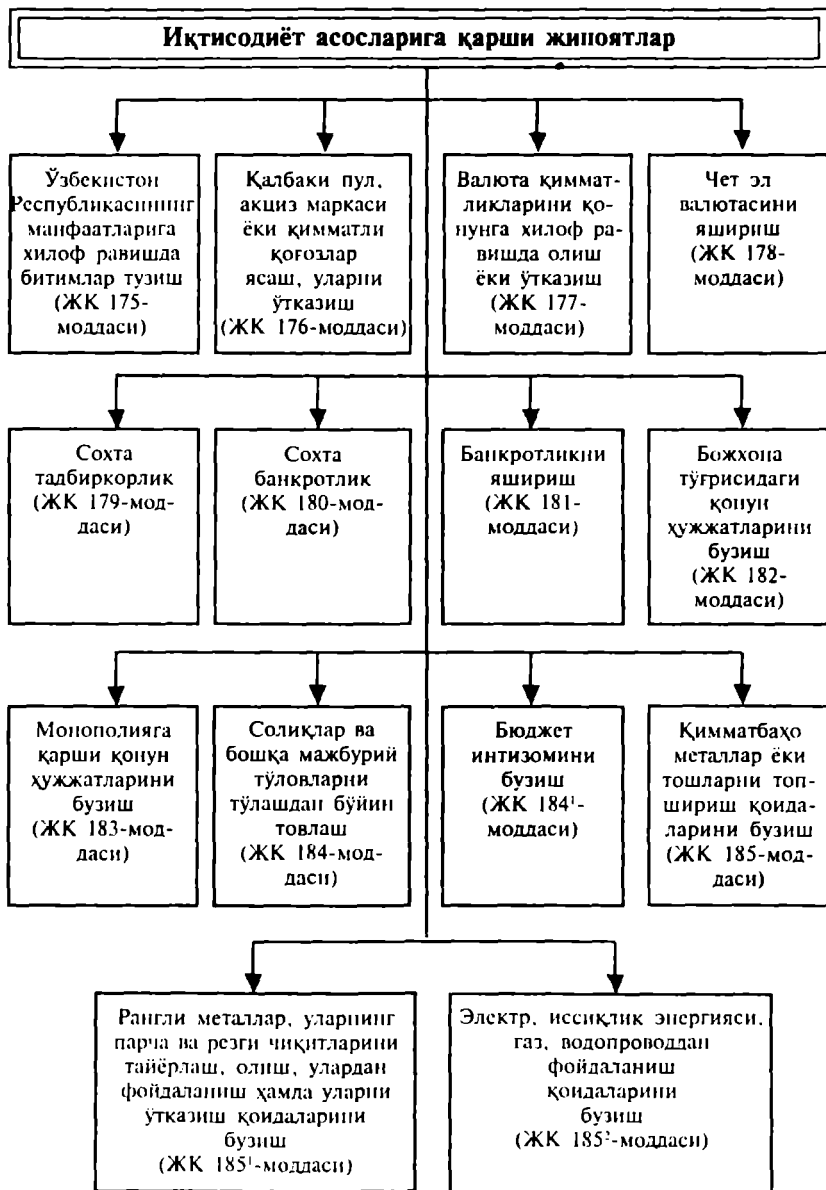
Кольшикина В.Ф. Формы вины квалифицированного уничтожения и повреждения имущества // Пути повышения эффективности борьбы с преступностью. — Барнаул: Алтайский университет, 1983.

Илмий мақолалар

Иваник Н. Объект приобретения или сбыта имущества, заведомо добытого преступным путем. — Ученые записки Сар. ЮИ, 1965, № 12.

III БОБ. ИҚТИСОДИЁТ АСОСЛАРИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

4-схема

**1-§. Ўзбекистон Республикасининг манфаатларига
хилоф равишда битимлар тузиш
(ЖК 175-моддаси)**

Жиноятнинг бевосита объекти Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг асослари, Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий тизимини бир маромда фаолият олиб боришини таъминловчи ижтимоий муносабатлар.

Объектив томондан жиноят республика манфаатларига кўп миқдорда зарар етказилишига сабаб бўлган, наф келтирмаслиги аён бўлган битимнинг тузилишида ифодаланади.

Битим деб, фуқаролар ва юридик шахсларнинг фуқаролик ҳуқуқ ва бурчларини белгилаш, ўзгартириш ёки бекор қилишга қаратилган ҳаракатларига айтилади.

Тузилган битимнинг шакли қилмишнинг квалификациясига таъсир этмайди, аммо айбдорга жазо тайинлашда суд томонидан инobatга олиниши лозим.

Битим тузиш — бу битимнинг барча шартлари бўйича шахс (тараф)нинг ўз эркини қонунда назарда тутилган тарзда ифодалашидир.

Қуйидаги икки шартга риоя қилгандагина битим тузилган ҳисобланади:

1) битимнинг барча шартлари бўйича эрк-ирода ифодаланган бўлиши керак;

2) эрkning ифода этилиш шакли битимларга қўйилган барча талабларга жавоб бериши керак.

Қўйилган талабларга риоя қилинганда битим тузилган ҳисобланади, акс ҳолда битим ҳақида гапиришга ҳожат ҳам йўқ. Агар эрк қонунда назарда тутилганидан бошқача шаклда ифодаланса ва битимни рўйхатдан ўтказиш (масалан, кўчмас мулк олди-сотдиси билан боғлиқ шартномалар) талабига риоя этилмаган бўлса, уни тузилган деб бўлмайди, чунки у ҳақиқий ҳисобланмайди, яъни фуқаролик ҳуқуқ ва мажбуриятларини юзага келтирмайди, ўзгартирмайди ва тугашига олиб келмайди. Бундай ҳолда айбдорнинг ҳаракатларини ЖК 25-моддаси 2-қисми ва 175-моддаси 1-қисми (жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлар бўлмаганда) бўйича ЖК 175-моддасида назарда тутилган жиноятни содир этишга суиқасд қилиш деб квалификация қилинади.

Наф келтирмайдиган битим деганда, шартлари давлат манфаатларига зид келувчи битимни тушуниш зарур (масалан, маҳсулот етказиб бериш баҳосининг аниқ пасайтирилганлиги ёки маҳсулотни олиш, уни транспортда ташиш нархларини аниқ ошириб

кўрсатиш; давлат мулкани тасарруф қилишда паст нархлаш, Ўзбекистон Республикаси иқтисодий санкция қўллаган резидентлар билан савдо операцияларини амалга ошириш ва ҳоказолар)¹.

Ўзбекистон Республикаси манфаатлари деганда, самарали бозор иқтисодиётини яратиш, мулкый ва ашёвий муносабатларни, умум-миллий қадриятларни ҳимоя қилиш, товар мустақиллигига эришиш ва шу кабилар тушунилади. Кўрсатиб ўтилган манфаатлар битимларни тузишга алоҳида талаблар белгиланган қонунчиликда акс эттирилган ва мустаҳкамланган, шу жумладан бу савдо операцияларини ўтказиш ва тузиладиган ташқи иқтисодий битимларга ҳам тааллуқли.

Жиноят объектив томонининг зарурий белгиси Ўзбекистон Республикаси манфаатларига хилоф равишда битим тузилиши натижасида кўп миқдорда зарар етказилиши ҳисобланади.

Кўп миқдордаги зарарни аниқлашда «зарар» тушунчаси жиноий қилмишдан кўрилган зарарнигина ўз ичига олишини назарда тутиш лозим.

Зарар миқдорини аниқлашда Ўзбекистон Республикасининг манфаатларига хилоф равишда битим тузиш сабабли бой берилган наф эътиборга олинмайди.

Агар битим тузилиши натижасида республика манфаатларига кўп миқдорда зарар етказилган бўлса, жиноят **туғалланган** деб ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят фақат тўғри қасд билан содир этилади. Мансабдор шахс битим тузилгунга қадар унинг Республика манфаатлари учун наф келтирмаслигини билиши керак.

Битимнинг Ўзбекистон Республикаси манфаатларига зид тузилганлиги ишга тегишли мутахассислар жалб қилиниб аниқла-ниши лозим².

Агар мансабдор шахс ўзининг хизмат вазифасига совуққонлиги натижасида шундай битим тузса, унинг хатти-ҳаракати ЖК 207-моддасига биноан (мансабга совуққонлик билан қараш) квалификация қилинади.

Жиноятнинг **мотив ва мақсади** ҳар хил бўлиши мумкин, ammo у квалификацияга таъсир қилмайди. Агар жиноят содир этилишига айбдорда ғараз ёки бошқа паст ниятлар бўлганлиги аниқ-

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 17 апрелдаги «Иқтисодиёт соҳасидаги жиноий ишлар бўйича суд амалиётида юзага келган айрим масалалар тўғрисида»ги 11-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли, 2002 йил 25 октябрдаги 28-сонли ва 2006 йил 3 февралдаги 5-сонли қарорларига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам. 1-жилд. — 118-б.

²Уша жойда.

ланса, бундай жиноятни квалификация қилишда Жиноят кодексининг ҳоқимият ва мансаб мавқеидан фойдаланиб содир этиладиган тегишли жиноятлар учун жавобгарликни белгилловчи моддалари билан квалификация қилинади. Масалан, агар шарҳланаётган жиноят пора олиш эвазига содир этилган бўлса, айбдорнинг ҳаракатлари жиноятлар мажмуи тарихида **ЖК 175-** ва **210-**модда (Пора олиш)лари бўйича квалификация қилиниши керак.

Агар айбдор битим тузиши билан Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий хавфсизлигига путур етказмоқчи эканлиги аниқланса, унинг ҳаракатлари **ЖК 157-**моддаси билан давлатга хоинлик қилиш сифатида қўшимча квалификация қилинади.

Шарҳланаётган жиноятнинг **субъекти** **ЖК 175-**моддасида кўрсатилган давлат органи, мулкчилик шаклидан қатъи назар корхона, муассаса, ташкилот ёки жамоат бирлашмасининг фақат мансабдор шахслари бўлиши мумкин.

(«Мансабдор шахс» тушунчаси ҳақида **ЖК 205-**моддаси таҳлиliga қаранг.)

Давлат органи деганда, давлатнинг жамият устидан раҳбарлик қилишида вужудга келган масалаларни ҳал этиш учун зарур бўлган ҳоқимият ваколатлари ва воситалари билан таъминланган давлат механизмининг ташкиллашган қисмини тушуниш зарур. Давлат органи сифатида битта мансабдор шахс ёки мансабдор шахсларнинг ташкиллашган гуруҳи бўлиши мумкин¹.

Корхона — юридик шахс ҳуқуқига эга бўлган, мулкчилик ҳуқуқи ёки ҳўжаликни тўла юритиш ҳуқуқи бўйича ўзига қарашли мол-мулкдан фойдаланиш асосида маҳсулот ишлаб чиқарадиган ва сотадиган ёки маҳсулотни айирбошлайдиган, ишларни бажарадиган, хизмат кўрсатадиган, мулкчиликнинг барча шаклларида тенг ҳуқуқлик асосида амалдаги қонунларга мувофиқ ўз фаолиятини амалга оширадиган мустақил ҳўжалик юритувчи субъект ҳисобланади².

Муассаса бошқарув, ижтимоий-маданий ёки бошқа нотижорат вазифаларни амалга ошириш учун мулкдор томонидан ташкил этилган ва тўла ёки қисман молиявий таъминлаб туриладиган ташкилот ҳисобланади³.

Ташкилот деганда, Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига мувофиқ ташкил қилинган ҳар қандай тижорат юридик шахс, шу-

¹Большой юридический словарь / Под ред. А.А. Сухарева, В.Е. Крутских, изд. второе, переработанное и дополненное. — М.: ИНФРА-М, 2000. — 399-б.

²Мазкур таъриф-тушунча ҳозирги кунда ўз кучини йўқотган Ўзбекистон Республикасининг 1992 йил 15 февралдаги «Ўзбекистон Республикасидаги корхоналар тўғрисида»ги 229-ХII-сон Қонунининг I-моддасидан олинган. Фикримизча, кўрсатилган норматив ҳужжатнинг бекор қилинишига қарамасдан, таъриф ўзининг долзарблигини йўқотмади.

³Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 76-моддаси.

нингдек, хорижий юридик шахслар, компаниялар ҳамда фуқаролик ҳуқуқ лаёқатига эга ва хорижий давлатлар қонунчилигига мувофиқ тузилган бошқа корпоратив уюшмалар тушунилади.

Жамоат бирлашмалари маънавий ёки ўзга номоддий эҳтиёжларни қаноатлантириш учун ўз манфаатларининг муштараклиги асосида қонунда белгиланган тартибда бирлашган фуқароларнинг ихтиёрий бирлашмалари ҳисобланади. Бунга ўсмирлар, ёшлар, болалар, ногиронлар, илмий, техникавий, маданий, спорт ва бошқа фуқаролар бирлашмалари мисол бўла олади. Сиёсий партиялар, оммавий ҳаракатлар, касаба уюшмалари, хотин-қизлар, ўсмирлар ва болалар ташкилотлари, ветеранлар ва ногиронлар ташкилотлари, илмий-техникавий, маданий-маърифий, физкультура-спорт ва бошқа кўнгилли жамиятлар, ижодий уюшмалар, юрtdошлар уюшмалари, ассоциациялар ва фуқароларнинг бошқа бирлашмалари жамоат бирлашмалари деб эътироф этилади¹.

Шахсга битимларни тузиш бўйича қонунда белгиланган тартибда ваколат берилгандагина уни жавобгарликка тортиш мумкин. Ақс ҳолда унинг ҳаракатларини **ЖК 175-моддаси** бўйича квалификация қилиш мумкин эмас. Агар етарли далиллар бўлса, айбдор шахс бу битимдан манфаатдор бўлса, унинг ҳаракатлари фирибгарлик сифатида квалификация қилиниши мумкин.

ЖК 175-моддаси 2-қисмида Ўзбекистон Республикасининг манфаатларига хилоф равишда битим тузишда айбдор бўлган мансабдор шахс қилмиши:

- а) такроран;
- б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;
- в) жуда кўп миқдорда зарар етказган ҳолда содир этганлиги учун жавобгарлик назарда тутилади.

ЖК 175-моддасининг 2-қисми «а» ва «б» бандларида кўрсатилган алоҳида квалификация қилинадиган белгилар олдин шарҳланган босқинчилик белгиларини такрорлайди ва ушбу жинойтга нисбатан ҳеч қандай маҳсуе ўзига хос хусусиятларга эга эмас.

ЖК 175-моддаси 3-қисмига мувофиқ, етказилган моддий зарарни уч барабар қонлаган ҳолларда айбдорга нисбатан оёзликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо қўлланилмайди.

¹Қаран: Ўзбекистон Республикасининг 1991 йил 15 февралдаги «Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги 223-ХП-сон Қонуни, 1-модда //Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1991 й., 4-сон, 76-модда; 1992 й., 9-сон, 363-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 й., 4-5-сон, 126-модда; 1998 й., 3-сон, 38-модда; 2004 й., 1-2-сон, 18-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 25-сон, 287-модда; 51-сон, 514-модда; 2008 й., 52-сон, 513-модда, 2009 й., 37-сон, 403-модда.

2-§. Қалбаки пул, акциз маркаси ёки қимматли қоғозлар яшаш, уларни ўтказиш (ЖК 176-моддаси)

Қалбаки пул ёки қимматли қоғозлар яшаш, уларни ўтказишнинг **ижтимоий хавфлилиги** қоғоз пул ёки қимматли қоғозлар кўпайиб кетишига, яъни пул ва товар массаси ўзаро мутаносиблигининг бузилишига сабаб бўлади. Муомалада товар билан таъминланмаган қоғоз пуллар пайдо бўлади, бу эса пулнинг қадрсизланишига, иқтисодий беқарорликка сабаб бўлади, давлат иқтисодиётининг асосларига путур етказилади.

Жинойятнинг **бевосита объекти** давлатнинг пул ва кредит тизими ҳамда хўжалик юритувчи субъектларнинг нормал фаолият олиб боришини таъминловчи муносабатлар.

Жинойятнинг **предмети** банк билетлари (банкнотлар), яъни пулдир. Ўзбекистон Республикасининг пул бирлиги сўм, шунингдек, металл тангадир. Жинойятнинг предмети Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг банк билетлари (банкнотлар), шунингдек, металл тангалар, акциз маркалар, Ўзбекистон Республикаси валютасидаги қимматли қоғозлар, чет эл валютаси, чет эл валюта-сидаги қимматли қоғозлар ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг 1995 йил 21 декабрдаги «Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида»ги¹ 154-1-сон Қонунининг 32-моддасига кўра банк билети ҳисобланган сўм пуллар (сўмлар) — 1 сўмдан 1000 сўмгача бўлган шаклда муомалага киритилади.

Ўзбекистон Республикасининг ҳар қандай **металл тангалари**, шу жумладан олтин, кумуш ва платина тангалар (бу тангалар сони чекланганлиги туфайли, асосан, тўлов воситасидан кўра кўпроқ, коллекция буюми сифатида фойдаланилади).

Банк билетлари (банкнотлар) Ўзбекистон Республикаси ҳудудида Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан эмиссия қилинади.

Акциз маркалари маркировкаланиши шарт бўлган маҳсулотни ишлаб чиқарувчи хўжалик юритувчи субъектларнинг талабномалари бўйича акциз маркалари учун ҳақ тўланиб, Давлат солиқ кўмитаси ва Давлат божхона кўмитасининг ҳудудий органларида рўйхатдан ўтилганидан кейин «Агробанк»нинг минтақавий бўлимлари томонидан берилади. Акциз маркаси акциз солиғи тўланганига далилдир. Акциз маркалари қатъий ҳисобда турадиган бланклар ҳисобланади.

¹Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 1995 й., 12-сон. 247-модда; 1998 й., 9-сон. 181-модда; 1999 й., 5-сон. 124-модда; 2001 й., 1-2-сон. 23-модда; 2003 й., 1-сон, 8-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 51-сон, 514-модда; 2006 й., 37-38-сон, 373-модда; 2007 й., 52-сон. 533-модда; 2009 й., 15-сон, 176-модда. 37-сон, 403-модда. 39-сон, 423-модда.

ФК 96-моддасига мувофиқ, «мулкӣ ҳуқуқларни белгиланган шаклга ва мажбурий реквизитларга амал қилган ҳолда тасдиқловчи ҳужжатлар қимматли қоғозлар ҳисобланиб, улар тақдим этилган тақдирдагина мазкур ҳуқуқларни амалга ошириш ёки бошқа шахсларга бериш мумкин бўлади».

Қимматли қоғозлар жумласига: облигациялар, векселлар, чеклар, депозит ва жамғарма сертификатлари, банкнинг тақдим қилувчига пул бериладиган жамғарма дафтарчаси, коносамент, акция ҳамда қонун ҳужжатлари билан қимматли қоғозлар жумласига киритилган бошқа ҳужжатлар кирази.

Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 7 майда қабул қилинган «Валютани тартибга солиш тўғрисида»ги¹ Қонунига мувофиқ, **чет эл валютаси** жумласига тегишли хорижий давлатда муомалада бўлган ва қонуний тўлов воситаси ҳисобланган банкнот кўринишдаги чет эл пуллари, шунингдек, муомаладан чиқарилган ёки муомаладаги, аммо Ўзбекистон Республикаси пул белгиларига алмаштирилиши лозим бўлган чет эл пуллари; ҳисобварақларда ва омонатларда бўлган хорижий давлатларнинг пул бирликларидаги ва халқаро ҳисоб-китоб бирликларидаги маблағлар кирази.

Чет эл валютасидаги қимматли қоғозлар — чет эл валютасидаги фонд бойликлари (акциялар, облигациялар ва бошқалар), чет эл валютасидаги тўлов ҳужжатлари (чеклар, векселлар, аккредитивлар ва бошқалар), шу жумладан йўл чекларидир.

Объектив томондан жиноят ўтказиш мақсадида қалбаки банк билетлари (банкнотлар), металл тангалар, акциз маркалар, қимматли қоғозлар ёхуд чет эл валютаси ёки чет эл валютасидаги қимматли қоғозлар ясашда ва уларни ўтказишда ифодаланади.

NOTA BENE !

Қалбаки билетлар ёки қимматли қоғозлар ясаш (сохта пул ясаш) деганда, мазкур нарсаларни тўла ясаш ёхуд ҳақиқий қоғоз пуллар ёки қимматли қоғозларга қисман ўзгартиришлар киритиш (шу нарсаларнинг рақамларини ёки бошқа зарурий қисмларини ўзгартириш) тушунилади.

Қалбаки билетлар ёки қимматли қоғозларни ясаш усуллари ҳар хил бўлиши мумкин. Бу фотосуратлар, компьютер техникасидан фойдаланиш, чизиш, матбаа йўли билан пул ёки қимматли

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 7 майдаги «Валютани тартибга солиш тўғрисида»ги 841-ХII-сон Қонуни (Янги таҳрири) (Ўзбекистон Республикасининг 2003 йил 11 декабрдаги 556-III-сон Қонуни билан тасдиқланган), 3-модданинг 2-қисми // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгагининг Ахборотномаси, 1993 й., 5-сон, 225-модда; 1994 й., 11-12-сон, 285-модда.

қоғозларни босма усулда чиқариш ва ҳ.к. усуллари бўлиши мумкин. Жиноятнинг квалификацияси учун уни содир этиш усулларининг аҳамияти йўқ.

Бироқ, қалбаки пул ёки қимматли қоғозларнинг барча ўлчамлари, зарурий белгилари, яъни реквизитлари ҳақиқийсига чиндан ҳам ўхшаш бўлиши жиноятни квалификация қилишнинг зарурий шарти ҳисобланади. Акс ҳолда, айбдорнинг ҳаракатларини кўриб чиқиладиган модда бўйича квалификация қилиш мумкин эмас. Масалан, шахснинг журналдан янги пулнинг намуна нусхаларини қирқиб олиб, уларни ёпиштириб сотишга уринишини қалбаки пул ясаш ёки уларни ўтказиш деб бўлмайди.

Бундай қилмиш муайян шароитда фирибгарлик деб баҳоланиши мумкин. Чунки бундай пуллар муомалада бўла олмайди ва давлатнинг пул-кредит тизими асосларига путур етказмайди.

Пул бирликлари, акциз маркалари, қимматли қоғозларни тўла ёки қисман қалбакилаштириш (номиналини ўзгартириш, акциз марка ва қимматли қоғозларнинг реквизитларини ўзгартириш) мумкин. Қалбакилаштириш шакли квалификацияга таъсир этмайди, аммо жазо тайинлашда суд томонидан инobatга олиниши мумкин.

Қалбаки пул ёки қимматли қоғозлар ясаш, агар уларни ўтказиш мақсади борлиги аниқланса, лоақал бир нусха ясалган пайдан эътиборан **туғалланган** жиноят ҳисобланади.

Ўтказиш деганда, уларни муомалага киритиш, яъни улардан тўлов, айирбошлаш, ҳадя қилиш воситаси сифатида фойдаланиш ва шу нарсаларнинг муомалада бўлишига имкон берадиган бошқа ҳаракатларни содир этиш тушунилади. Айбдорнинг қалбаки пуллар ёки қимматли қоғозларга жисмоний, юридик шахслар ёки давлатга тегишли бўлган мулкни сотиб олишини жиноятнинг қалбаки предметларини ўтказиш деб ҳисоблаш лозим. Қалбакилаштирилганлиги олдиндан маълум бўлган предметларни кейинчалик ҳақиқатда ўтказиш учун олиш **ЖК 176-моддасида** кўзда тутилган жиноятни содир этишга жинoий жазоланадиган тайёргарлик кўришни вужудга келтиради (ЖК 25-моддаси 2-қисми).

Бир дона бўлса-да, қалбаки предмет қабул қилинган ёки ҳақиқий пул белгиси, акциз марка ёки қимматли қоғоз сифатида фойдаланилган вақтдан бошлаб жиноят **туғалланган** ҳисобланади. Ўтказилган пайтида қалбакилаштирувчи шахснинг алдови фош этилиши (башарти бу шахс уни тайёрлаш билан шуғулланмаган бўлса) жиноят содир этишга суиқасдни ташкил этади.

Қалбаки пул бирликларининг муомалага киритилиши натижасида нафақат давлатнинг пул-кредит тизимига салбий таъсир кўрсатилади, балки ўзгаларнинг мулкига (берилган товар ва кўрсатилган хизмат учун ҳақ сифатида, айирбошлашда, қарз беришда, олди-сотдида ва бошқалар) ҳам зарар етказилади. Бундай ҳолларда,

жиноятни фақатгина **ЖК 176-моддаси** билан жавобгар қилиш етарли, ўзганинг мулкани талон-торож қилиш учун жавобгарлик белгиланган моддалар бўйича қўшимча квалификация қилиш талаб этилмайди.

Агар қалбакилиги айбдорга аён бўлган валюта қимматликлари кўринишидаги, пул муомаласида қўлланишини истисно қиладиган даражада ҳақиқийсига рўй-рост ўхшамайдиган купюралар ўтказилган бўлса, шунингдек, айбдорда жабрланувчини қўпол равишда алдаш нияти бўлганлигидан гувоҳлик берувчи бошқа ҳолатлар мавжуд бўлса бундай қилмиш Жиноят кодекси 176-моддасининг тегишли қисми бўйича квалификация қилиниб, Жиноят кодексининг 168-моддаси (Фирибгарлик) билан қўшимча квалификация қилиш талаб қилинмайди. Пул-буюм лотерея билетлари ва бошқа ҳужжатларни ишлаб чиқариш, қалбакилаштириш ёки уларни ўтказиш **ЖК 176-моддаси** билан жавобгарликни юзага келтирмайди. Пул-буюм лотерея билетлари ва бошқа ҳужжатларни қалбакилаштириш ёки уларни ўтказганлик учун ЖК 168-моддаси бўйича жавобгарликка тортилиши керак.

Субъектив томондан жиноят **тўғри қасд** билан содир этилади. Ўтказиш мақсадининг борлиги қалбаки пул ёки қимматли қоғозлар ясашнинг зарурий белгисидир.

Ўтказиш **мақсадининг** борлиги қалбаки пул ёки қимматли қоғозлар ясашнинг зарурий белгисидир. Шахс қалбаки пул ёки қимматли қоғозларни ўтказиш мақсадида эмас, айтилик, ўзи учун, масалан, ўз қобилияти маҳоратини кўрсатиш ва ҳ.к. учун ясаган ҳолларда унинг ҳаракатлари жиноий қилмиш ҳисобланмайди.

Қалбаки пуллар ёки қимматли қоғозларни ўтказиш фақат **тўғри қасд** билан содир этилиши мумкин. Айбдор шахс қалбаки пул ёки қимматли қоғозларни ўтказаетганини олдиндан билган бўлиши керак, агар у сохта пул ёки қимматли қоғозларни ўтказаетганлигини билмаган бўлса, унинг ҳаракатларида жиноят таркиби бўлмайди.

Жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган, ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин.

ЖК 176-моддаси 2-қисмида:

- а) тақдоран ёки хавфли рецидивист томонидан;
- б) кўп миқдорда;
- в) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган, ўтказиш мақсадида қалбаки пул ёки қимматли қоғозлар ясаганлик ёки уларни ўтказганлик учун жавобгарлик назарда тутилади.

ЖК 176-моддаси 3-қисмида:

- а) жуда кўп миқдорда;
- б) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган жиноят учун жавобгарлик назарда тутилган.

3-§. Валюта қимматликларини қонунга хилоф равишда олиш ёки ўтказиш (ЖК 177-моддаси)

ЖК 177-моддаси 4-қисмида рағбатлантирувчи норма назарда тутилган бўлиб, унга кўра тайёргарлик кўриладиган ёки содир этиладиган жиноят ҳақида ўз ихтиёри билан арз қилган ва жиноятни очишга фаол ёрдам берган шахс жавобгарликка тортилмайди.

Таҳлил қилинаётган жиноятнинг **ижтимоий хавфлилиги** шундаки, валюта қимматликларини қонунга хилоф равишда олиш ёки ўтказиш билан айбдор миллий валютанинг барқарорлигига таъсир қилиб, инфляция жараёнининг кескинлашуви учун шарт-шароит яратади. Бундан ташқари, «валюта қимматликларини қонунга хилоф равишда олиш ва ўтказиш Ўзбекистон Республикасининг валюта яқка ҳукмронлигига путур етказди, улар кўпинча талон-торож қилиш, порахўрлик, божхона қонунчилигини бузиш каби жиноятлар билан боғлиқ бўлади»¹.

Жиноятнинг **бевосита объекти** давлатнинг иқтисодиёт асосларини таъминлашга қаратилган ижтимоий муносабатлардир.

Жиноятнинг **предмети** «валюта қимматлигидир».

Ўзбекистон Республикасининг 2003 йил 11 декабрда қабул қилинган «Валютани тартибга солиш тўғрисида»ги Қонуни (Янги таҳрири) 3-моддасига биноан қуйидагилар **валюта қимматликларига киритилади**:

чет эл валютаси — муомалада бўлган ҳамда хорижий давлатда қонуний тўлов воситаси ҳисобланган банкнотлар, хазина билетлари ва тангалар кўринишидаги чет эл пул белгилари, муомаладан чиқарилган ёки чиқариладиган ҳамда худди шу хорижий давлатнинг пул белгиларига алмаштирилиши лозим бўлган чет эл пул белгилари, шунингдек, ҳисобварақларда ва омонатларда бўлган хорижий давлатларнинг пул бирликларидаги ҳамда халқаро пул ёки ҳисоб-китоб бирликларидаги маблағлардир;

чет эл валютасидаги қимматли қоғозлар — қиймати чет эл валютасида ифодаланган пул ҳужжатларидир (акциялар, облигациялар ва ҳоказолар);

чет эл валютасидаги тўлов ҳужжатлари (чек, вексель, аккредитив ва бошқалар), шунингдек, уларга йўл чеклари ҳам кирази.

соф куйма олтин — саноат усулида тозаланган ва ишлов берилган, таркибида бошқа элементлар аралашмаси бўлмаган ёки қабул қилинган меъёрларга мувофиқ кам миқдорда бўлишига йўл қўйилмаган олтиндир. Ўзбекистон Республикаси давлат стандартлари ёки хорижий давлат стандартларига мувофиқ куйма шакл берилган тозалangan олтингина жиноят предмети бўла олади.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 28 апрелдаги «Валюта қимматликларини қонунга хилоф равишда олиш ёки ўтказишга доир ишлар юзасидан суд амалиёти тўғрисида»ги 8-сонли қарори // Тўплам. 2-жилд. — 18-б.

Олтиндан ясалган заргарлик ва маиший буюмлар, шу билан бирга олтин лом ва уларнинг парчаси жиноят предмети бўла олмайди. Шунингдек, кўриниши ва ҳолатидан қатъи назар, бошқа қимматбаҳо металллар ва қимматбаҳо тошлар (шу жумладан сунъий тошлар ҳам) шарҳланётган қилмиш предмети бўла олмайди.

Олтин, кумуш, платина ва платина гуруҳига кирувчи металллардан (палладий, иридий, родий, рутений ва осмийдан) ясалган, асиллик даражасига эга бўлган ва қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда тамғаланиши лозим бўлган буюмлар **қимматбаҳо металллардан ясалган заргарлик буюмлари** ҳисобланади¹.

Олмос, лаъл, сапфир, зумрад, александрит ва дур ишлатиб ясалган безак предмети қимматбаҳо тошлардан ясалган заргарлик буюмлари ҳисобланади. Қимматбаҳо тошлардан ясалган заргарлик буюмлари амалдаги қонунчиликка мувофиқ тамғаланиши шарт эмас.

Қимматбаҳо метал (тош)лардан ясалган рўзгор буюмлари — бу кундалик фаолиятда учрайдиган металл (тош)дан ясалган ва доимий ишлатиладиган буюмлар. Буларга соат, портсигар, ёзув қуроллари ва бошқалар киради.

Давлат тамғаси бор ёки йўқлигидан қатъи назар саноат ёки ҳунармандчилик услуби билан қимматбаҳо металллардан ва табиий қимматбаҳо тошлардан тайёрланган буюмларни қимматбаҳо металллардан ва табиий тошлардан ясалган заргарлик ва бошқа рўзгор буюмлари қаторига киритиш лозим².

«Валютани тартибга солиш тўғрисида»ги Қонун таҳлили шуни кўрсатиб турибдики, ишлаб чиқариш ва лабораторияларга мўлжалланган ҳар қандай ашёлар, яримфабрикатлар ва шунга ўхшаш қисмлар, ишлаб чиқариш чиқиндилари (опилкалар, қириндилар, шламлар ва бошқалар), шунингдек, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида муомалада бўлган қимматли металллардан танга шаклида ишланган «сўм» пул бирлигидан ташқари қимматли металллардан тайёрланган тангалар валюта қимматликларига кириди³.

Ишлаб чиқаришга мўлжалланган буюмлар деб, тегишли қимматбаҳо металллар ва қимматбаҳо тошлардан тайёрланган ёки улардан фойдаланилган ҳолда тайёрланган буюмларга, масалан, айрим заргарлик асбобларига айтилади.

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 2001 йил 7 декабрдаги «Қимматбаҳо металллардан ясалган буюмларнинг асиллик даражаси ва тамғаланиши тўғрисида»ги 317-П-сон Қонуни, 4-модда // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2002 й., 1-сон, 17-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 25-сон, 287-модда; 2005 й., 37-38-сон, 277-модда.

²Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 28 апрелдаги «Валюта қимматликларини қонунга ҳилоф равишда олиш ёки ўтказишга доир ишлар юзасидан суд амалиёти тўғрисида»ги 8-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 2-жилд. — 19-б.

³Ўша жойда.

Лабораторияга мўлжалланган ашёларга тегишли металллар ёки тошлардан ясалган ва фақат лаборатория тадқиқотларида ишлатиладиган асбоб-ускуналар ва бошқа буюмлар киради.

Қимматбаҳо металллар ва тошлардан ясалган буюмларнинг яримфабрикатлари — бу кейинчалик юқоридаги буюмларни ясаш учун керак бўлган қимматбаҳо металллар ва тошлардан иборат материаллар ҳисобланади. Ҳом ашёдан фарқли ўлароқ, яримфабрикатга бир марта ишлов берилган бўлади, яъни алоҳида ишлаб чиқариш операциялари амалга оширилган бўлади. Яримфабрикатларни тўйинтирилган ҳам ашёдан фарқлаш лозим. Тўйинтирилган ҳам ашё ишлаб чиқариш операцияларига тегишли бўлмай, рудани қимматбаҳо металл ёки тошлардан тозалаш имкониятини берувчи технология маҳсулидир. Яримфабрикатларга, масалан, жиҳозлар ишлаб чиқарилишида сарф бўладиган элементлар киради.

Юқорида санаб ўтилган буюмлар учун **деталлар** ўша буюмлардан самарали фойдаланишга ёрдам беради. Шунини таъкидлаш керакки, деталлар ишлов берилган яримфабрикат сифатида ўтмайди.

Ишлаб чиқариш чиқиндилари (опилкалар, қириндилар, шламлар ва бошқалар) — бу ишлаб чиқариш фаолиятини амалга ошириш жараёнида қимматбаҳо металллар ва тошлардан олинган чиқиндилар бўлиб, кейинчалик ишлов бермасдан улардан фойдаланиб бўлмайди.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида муомалада бўлган қимматли металллардан танга шаклида ишланган «сўм» пул бирлиги валюта қимматлиги саналмайди. Шунингдек, пуркалган олтин ва кумуш, тиш протезларини ясашда ишлатиладиган қолиплар валюта қимматликларига қирмайди¹.

Қимматбаҳо металл ва тошлардан ясалган қурол, орден, нишонлар мазкур жинойт предмети деб баҳоланмайди.

Илмий-техникавий ривожланиш натижасида алоҳида турдаги сунъий қимматбаҳо тошларни кўп миқдорда ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш имкони юзага келади. **Сунъий қимматбаҳо тош** — бу бирорта қимматбаҳо тошга яқин, унга ўхшайдиган минераллардан инсон ишлов бериши натижасида («ўстирилган», «эритмадан тортиб олинган» ёки бошқа усулда) яратилган тошдир. Бундай тошлар сифат жиҳатдан ҳақиқий тошдан ҳам чиройли кўриниб, жуда кўп миқдорда ишлаб чиқарилади.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 28 апрелдаги «Валюта қимматликларини қонунга ҳилоф равишда олиш ёки ўтказишга доир ишлар юзасидан суд амалиёти тўғрисида»ги 8-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 2-жилд. — 19-б.

Объектив томондан жиноят шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин фуқароларнинг қонунга хилоф равишда анча миқдорда валюта қимматликларини олиши ёки ўтказишида ифодаланади.

NOTA BENE !

Қонунга хилоф равишда **олиш** деганда, валюта қимматликларини банкларни четлаб (масалан, чет эл валютасини чайқов бозоридан) сотиб олишни тушуниш лозим. Бундай қимматликларни вақтинчалик сақлаш, совға қилиш ёки бошқа беғараз усуллар орқали валюта қимматликларини олиш (масалан, мерос олиш натижасида) мазкур модда мазмунини ташкил қилмайди.

Агар айбдор валюта қимматликларини товламачилик, талончилик, ўзлаштириш ёки растрата, фирибгарлик, ўғирлик, алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан, пора олиш, пора олиш-беришда воситачилик қилиш, пора эвазига оғдириш, қимматбаҳо валюта билан рағбатлантиришдан қўлга киритган бўлса, тергов ва суд органлари уларнинг хатти-ҳаракатларини Жиноят кодексининг ана шундай жиноятлар учун жавобгарликни кўзда тутувчи модласи бўйича квалификация қилиши лозим ва ЖК 177-моддаси бўйича қўшимча квалификация қилиш талаб этилмайди¹.

NOTA BENE !

Қонунга хилоф равишда **ўтказиш** деганда, валюта қимматликларини банк муассасаларидан четда сотиш ёки алмаштиришни тушуниш керак.

Валюта қимматликларини сотиш, алмаштириш, у орқали хизматлар учун ҳақ тўлаш, меҳнат шартномаси бўйича ҳақ тўлаш ҳам ўтказиш сифатида квалификация қилиниши лозим. Валюта қимматликлари билан боғлиқ бошқа битимлар (мерос қолдириш, омонат сақлаш, қарзга, қарз ўрнига бериш) **ЖК 177-моддаси** назарда тутувчи жавобгарликни вужудга келтирмайди. Агар юқоридаги ҳаракатлар валюта қимматликларини олиш учун амалга оширилган бўлса,

¹ *Қаранг:* Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 28 апрелдаги «Валюта қимматликларини қонунга хилоф равишда олиш ёки ўтказишга доир ишлар юзасидан суд амалиёти тўғрисида»ги 8-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам. 2-жилд. — 21-б.

айбдорнинг қилмиши **ЖК 177-моддаси** бўйича квалификация қилинади. Валюта қимматликларни пора сифатида бериш уларни қонунга хилоф равишда ўтказиш деб топилмайди.

Валюта қимматликларини қонунга хилоф равишда олиш ёки ўтказиш деганда, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ушбу ҳаракатлар содир этилган вақтда валюта қимматликларини ўрнатилган тартибларни бузган ҳолда сотиб олиш, сотиш ёки алмаштириш тушунилади¹.

Амалдаги қонунчиликка мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларга нақд сўмларга нақд хорижий валютани сотиб олиш Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг валюта операцияларини ўтказиш бўйича Бош лицензиясига эга бўлган тижорат банкларининг пул алмаштириш шохобчалари орқали амалга оширилади². Шу билан бирга, қонунчилик томонидан чет эл валюта қимматликларини сотиб олишга чеклов берилмаган, буни бузиш эса, ўз навбатида, валюта қимматликларини ноқонуний олиш деб баҳоланиши мумкин.

Барча мулк шаклидаги юридик шахсларнинг валюта алмаштириш операциялари уларнинг ваколатли банклари орқали амалга оширилади, банklar хўжалик юритувчи субъектлар номидан биржадан ташқари бозорда хорижий валютани сотиб олиш бўйича операциялар ўтказиш ваколатига эга³. Юридик шахс манфаати учун чет эл валютасини харид қилиш ва сотишда белгиланган тартибга риоя қилмаслик валюта қимматликларини қонунга хилоф равишда олиш ёки ўтказиш деб баҳоланиб, қилмиш **ЖК 177-моддаси** ва мансабдорлик жинояти бўйича қўшимча квалификация қилинади.

¹ *Қаранг:* Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 28 апрелдаги «Валюта қимматликларини қонунга хилоф равишда олиш ёки ўтказишга доир ишлар юзасидан суд амалиёти тўғрисида»ги 8-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 2-жилд. – 20-б.

² *Қаранг:* Айирбошлаш шохобчаси тўғрисидаги Низом (Янги таҳрири) (Ўзбекистон Республикаси Марказий банк Бошқарувининг 2002 йил 21 февралдаги 505-сонли қарори билан тасдиқланган, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2002 йил 14 мартда 1114-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган) // Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат кўмиталари ва идораларининг меъёрий ҳужжатлари ахборотномаси, 2002 й., 5-сон, 10-сон, 2003 й., 17-18-сон, 24-сон.

³ *Қаранг:* Биржадан ташқари валюта бозорида хорижий валютани харид қилиш ва сотиш операцияларини ўтказиш тартиби тўғрисидаги Низом (Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 10 июлдаги 294-сон қарорига 2-илова) // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2001 й., 13-сон, 90-модда; 2001 й., 20-сон, 142-модда; 2002 й., 1-сон, 7-модда; 19-сон, 150-модда; 2003 й., 1-2-сон, 6-модда; 4-сон, 42-модда; 14-сон, 115-модда; 15-16-сон, 129-модда; 19-сон, 178-модда; 19-сон, 181-модда; 2004 й., 16-сон, 187-модда; 2005 й., 8-9-сон, 69-модда; 2006 й., 30-сон, 294-модда.

Валюта қимматликларини қонунга хилоф равишда олиш ёки ўтказиш сифатида Ўзбекистон Республикаси ҳудудида содир этилган ҳаракатлар, яъни товарлар, хизматлар, ишлар учун чет эл валютасида ҳақ тўлаш жавобгарликни вужудга келтиради. Бундай тўловларни фақат қонунда белгиланган тартибда тегишли жойларда амалга ошириш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ҳаракатланиши тақиқланган қимматли қоғозларни олиш ёки ўтказиш ёхуд Ўзбекистон Республикаси ҳудудида тегишли валюта қимматликларини қонун талабларини бузган ҳолда жойлаштириш қимматли қоғозларни қонунга хилоф равишда олиш ёки ўтказиш деб ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси республика сарҳадларидан ташқаридаги эмитентлар чиқарган қимматли қоғозларни Ўзбекистон Республикаси ҳудудида муомалага киритишнинг умумий қоидалари, ҳар йилги меъёрлари ва тартибини белгилаб қўяди. Бундай ҳолда эмитент ҳукуматнинг Умумиқтисодий бўлимига тегишли ҳужжатларни йўллаши даркор.

Ўзбекистон Республикасида қимматли қоғозлар Вазирлар Маҳкамасининг квотаси билан муайян суммада жойлаштирилади. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида эмитентлар чиқарган қимматли қоғозларни инвестицион институтлар — Ўзбекистон Республикаси резидентлари ёки уларнинг ўрнатилган тартибда рўйхатдан ўтган ва лицензияга эга филиаллари Ўзбекистон Республикаси Давлат мулки қўмитаси қошидаги қимматбаҳо қоғозлар бозори Координация ва назорат маркази орқали жойлаштиради. Қимматбаҳо қоғозларни жойлаштиришда Қимматбаҳо қоғозларнинг ягона давлат реестридан рўйхатдан ўтказиш лозим.

Пуркаладиган олтинни қазиб олиш ва уни қуйма шаклга келтириш (қазиб олинган рудадан ажратиш, олтин моддаси бор бошқа металллардан ажратиш, чиқиндилардан ажратиш) ишлари давлат рўйхатидан ўтмасдан ва тегишли рухсатномасиз амалга оширилса, жиноят ҳисобланади.

Бўйсунуви, мулкчилик шакли, илмий, ҳарбий, ижтимоий-маданий, ўқув мақсадидан, кўрсатадиган фаолият туридан қатъи назар, олтин қазиб чиқарувчи, қайта ишловчи барча корхона, ташкилот, муассаса, ҳарбий қуроллардан қимматбаҳо металллар, тошларни ажратиш олувчи Мудофаа вазирлиги, Миллий хавфсизлик хизмати, Ички ишлар вазирлигига қарашли ҳарбий қисмлар ва ҳарбий-техникавий утилизация (чиқиндиларни қайта ишлаш) ишлари билан шуғулланувчи бошқа вазирлик ва қўмиталар давлат рўйхатидан ўтиши шарт. Қимматбаҳо металллар ва тошлар билан операцияларни якка тартибда меҳнат ва якка тартибда тадбиркорлик фаолиятини амалга оширувчи Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар ҳам албатта давлат рўйхатидан ўтиши шарт.

Анализлар учун керак бўладиган азоткислотали кумуш, таркибида кумуш бўлган ёруғлик сезувчи материаллар (киноносуха қилувчи ташкилот ва киностудиялардан ташқари), электр техникаси жиҳозлари, автоматика, йиғувчи маҳсулотлар ёки деталлар таркибида мавжуд қимматбаҳо металллар билан шуғулланувчи корхона ва жисмоний шахслар давлат рўйхатидан ўтказилмайди¹.

Қимматбаҳо металллар ва тошларни сотиш, сотиб олиш билан бир марталик фуқаролик ҳуқуқий муносабатга кирувчи шахслар давлат рўйхатидан ўтмайди. Агар рўйхатдан ўтмасдан ва рухсатнома олмай туриб қимматбаҳо металллар ва тошлар олди-сотдиси билан шуғулланилса, айбдорнинг хатти-ҳаракатлари жиноятлар мажмуи тариқасида **ЖК 177-моддаси** ва фаолият билан лицензиясиз шуғулланганлиги учун жинойий жавобгарликни назарда тутувчи **ЖК 190-моддаси** бўйича квалификация қилинади.

Валюта қимматликларини, хусусан, соф олтинни қуйма ҳолда, қонунга ҳилоф равишда хазина ва топилмаларни ўзлаштириш натижасида олиш ноқонуний ҳисобланиши лозим.

Амалдаги қонунчиликка мувофиқ, қуйидаги тартибга риоя қилмасдан ўзлаштирилган ашё ноқонуний ўзлаштирилган ҳисобланади, яъни йўқолган ашёни топиб олган шахс бу ҳақда уни йўқотган шахсни ёки ашё эгасини ёхуд уни олиш ҳуқуқига эга бўлган ўзга маълум шахслардан биронтасини дарҳол хабардор этиши ҳамда топилган ашёни шу шахсга қайтариши шарт. Башарти, ашё бинода ёки транспортда топилган бўлса, у шу бинонинг ёки транспорт воситасининг эгаси бўлмиш шахсга топширилмоғи лозим. Топилма топширилган шахс ашёни топиб олган шахснинг ҳуқуқларини қўлга киритади ва унинг мажбуриятларини ўз зиммасига олади. Башарти, топилган ашё қайтарилишини талаб қилиш ҳуқуқига эга бўлган шахс номаълум бўлса ёки унинг манзили маълум бўлмаса, ашёни топиб олган шахс топилма тўғрисида милицияга, тегишли давлат органларига ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органига маълум қилиши шарт. Ашёни топиб олган шахс уни ўзида сақлаб туришга ёки сақлаш учун милиция, тегишли давлат органи ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органига ёхуд улар кўрсатган шахсга топширишга ҳақлидир. Топилма тўғрисида милицияга ёки тегишли давлат органига хабар қилинган пайдан эътиборан олти ой мобайнида йўқолган ашёни олишга ҳақли бўлган шахс аниқланмаса ҳамда ашёни топган шахсга ёхуд мили-

¹Қимматбаҳо металллар ва қимматбаҳо тошлар билан операциялар бажарувчи корхона, муассаса, ташкилотларни, жисмоний шахсларни рўйхатдан ўтказиш тартиби тўғрисидаги Йуриқнома (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1995 йил 22 майда 144-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан 1995 йил 22 майда 58-сон билан тасдиқланган). 2-банд.

ция, тегишли давлат органи ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органига ана шу ашёга бўлган ўз ҳуқуқи тўғрисида арз қилмаса, ашёни топиб олган шахс унга эгалик ҳуқуқини олади.

Хазина борасида фикр юритилганда, хазина у яшириб қўйилган ер участкаси ёки бошқа мол-мулк эгасининг розилигисиз қазилма ишларини олиб борган ёки бойлик қидирган шахс томонидан топилган тақдирда, бу хазина жойлашган ердаги мол-мулкни ўзлаштириш ғайриқонуний бўлади.

Тарих ва маданият ёдгорликлари жумласига кирадиган, валюта қимматликлари ҳисобланадиган ашёлардан иборат хазина топилган тақдирда, улар давлат мулкига топширилиши керак. Бунда хазина яшириб қўйилган ер участкаси ёки бошқа мол-мулкнинг эгаси ва хазинани топган шахс биргаликда хазина қийматининг эллик фоизи миқдорида мукофот олиш ҳуқуқига эгадирлар. Агар улар ўртасидаги келишувда бошқача тартиб белгиланган бўлмаса, мукофот бу шахслар ўртасида тенг улушларда тақсимланади.

Валюта қимматликларни сақлаш ёки жўнатиш қонунга хилоф равишда олиш ёки ўтказиш деб ҳисобланмайди.

Тайёрловчи ёки буюртмачига қонуний равишда тегишли бўлган, валюта қимматлиги ҳисобланувчи қимматбаҳо металллар ва тошлардан заргарлик буюмларининг, ясама тишлар ва бошқа маиший буюмларнинг тайёрланиши, шу жумладан бундай нарсаларнинг қимматбаҳо металллар ва тошлардан ҳамда уларнинг резгиларидан иборат бошқа заргарлик ва бошқа маиший буюмлардан тайёрланиши валюта қимматликларини қонунга хилоф равишда олиш ёки ўтказиш сифатида баҳоланиши мумкин эмас¹.

Қилмиш учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин фуқаролар қонунга хилоф равишда **анча миқдорда** валюта қимматликларини олган ёки ўтказган пайтдан эътиборан жиноят содир этилган деб топилади.

Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш керакки, чет эл валютасининг анча, кўп ва жуда кўп миқдорда эканлигини белгилаш масаласини ҳал этиш тергов ва суд органлари ваколатига киради. Улар бу масалани битимлар амалга оширилган кунда Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан белгиланган чет эл валютасининг Ўзбекистон Республикаси сўм бирлигига нисбатан курсидан келиб чиқиб ҳал этиладилар².

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 28 апрелдаги «Валюта қимматликларини қонунга хилоф равишда олиш ёки ўтказишга доир ишлар юзасидан суд амалиёти тўғрисида»ги 8-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам. 2-жилд. – 20-б.

² Ҳақиқатда.

Биринчи маротаба содир этилган анча миқдордан ошмайди-ган миқдордаги валюта қимматликларини қонунга хилоф равишда олиш ёки ўтказиш Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Кодекси 170-моддасида белгиланган маъмурий жавобгарликка асос бўлувчи маъмурий ҳуқуқбузарлик ҳисобланади¹. Аммо бундай ҳолда тергов ва суд органи айбдорнинг мақсадига эътибор бериши керак, чунки у валюта қимматликларини қисмлаб олишни ўзига мақсад қилиши мумкин ва қилмиш квалификацияси мақсадга боғлиқлиги сабаб айбдор Жиноят кодексининг 177-моддаси билан жавобгарликка тортилади².

«Агар қалбакилиги айбдорга аён бўлган валюта қимматликлари кўринишидаги, пул муомаласида қўлланишини истисно қиладиган даражада ҳақиқийсига рўй-рост ўхшамайдиган купюралар ўтказилган бўлса, шунингдек, айбдорда жабрланувчини кўпол равишда алдаш нияти бўлганлигидан гувоҳлик берувчи бошқа ҳолатлар мавжуд бўлса бундай қилмиш Жиноят кодекси 176-моддасининг тегишли қисми бўйича тавсифланиб Жиноят кодексининг 168-моддаси (Фирибгарлик) билан қўшимча тавсифлаш талаб қилинмайди. Қалбаки пул ёки қимматли қоғозларни олган шахснинг қилмиши эса валюта қимматликларини қонунга хилоф равишда олишга суиқасд сифатида тавсифланиши лозим.

Қалбакилигини билмагани ҳолда қалбаки валюта қимматликларини олган ва кейинчалик уларни ўтказган шахснинг қилмиши валюта қимматликларни қонунга хилоф равишда ўтказиш сифатида тавсифланиши лозим»³.

Бу ҳолатда Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорида берилган жиноятни квалификация қилиш тартиби нотўғри.

Биринчидан, агар қалбакилиги айбдорга аён бўлган валюта қимматликлари кўринишидаги, пул муомаласида қўлланишини истисно қиладиган даражада ҳақиқийсига рўй-рост ўхшамайдиган купюралар ўтказилган тақдирда айбдор айнан фирибгарлик (ЖК 168-моддаси) жинояти учун жавобгарликка тортилиши лозим. Бу ҳолатда ҳақиқийсига рўй-рост ўхшамайдиган купюралар кенг қўламда муомалага кириб кетмайди ва давлатнинг молия-кредит тизимига зарар етказилмайди.

Иккинчидан, қалбакилигини билмагани ҳолда қалбаки валюта қимматликларини олган ва кейинчалик уларни ўтказган шахснинг

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 28 апрелдаги «Валюта қимматликларини қонунга хилоф равишда олиш ёки ўтказишга доир ишлар юзасидан суд амалиёти тўғрисида»ги 8-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 2-жилд. – 20-б.

² Ўша жойда.

³ Ўша жойда. – 21-22-б.

қилмиши валюта қимматликлардан қонунга хилоф равишда ўтказиш сифатида тавсифланиши мумкин эмас. Чунки, бу ҳолатда шахснинг ҳаракатларида жиноятнинг субъектив томони мавжуд эмас ҳамда бу ҳаракатларни **ЖК 177-моддаси** билан тавсифлаб бўлмайди.

Айбдорнинг қилмишини **ЖК 177-моддаси 1-қисми** бўйича квалификация қилиш учун қонунга хилоф равишда олинган ёки ўтказилган валюта қимматликларининг миқдорини ва илгари шундай ҳаракатлар содир этгани учун айбдорга нисбатан маъмурий жазо чоралари қўлланганлигини аниқлаш зарур. Худди шундай қилмиш учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин фуқароларнинг қонунга хилоф равишда анча миқдорда валюта қимматликларини олган ёки ўтказган вақтдан эътиборан жиноят **туғалланган** деб ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят **тўғри қасд** билан содир этилади. Бунда айбдор валюта қимматликларини қонунга хилоф равишда олаётганлиги ёки ўтказётганлигига ҳамда бу хатти-ҳаракатларни амалга оширишни хоҳлаганлигига иқрор бўлади. **Мақсад** ва **мотив** мазкур жиноятни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас. Одатда, бундай жиноят ғаразгўйлик мақсадида содир қилинади.

Жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган, ақли расо жисмоний шахс ҳисобланади.

ЖК 177-моддаси 2-қисмида:

- а) такроран ёки хавfli рецидивист томонидан;
- б) кўп миқдорда;
- в) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб қонунга хилоф равишда валюта қимматликларини олганлик ёки ўтказганлик учун жавобгарлик белгиланган.

Мазкур квалификация қилиш белгилари юқорида таҳлил қилиб ўтилган.

ЖК 177-моддаси 3-қисмида:

- а) жуда кўп миқдорда;
- б) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб қонунга хилоф равишда валюта қимматликларини олганлик ёки ўтказганлик учун жавобгарлик назарда тутилган. Бу жиноятларнинг квалификация қилиш белгилари тушунчаси ва ўзига хослиги юқорида таҳлил қилиб ўтилган.

«Қилмишни Жиноят кодексининг 177-моддаси иккинчи ва учинчи қисми билан тавсифлашда жиноят ишида айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилиш тўғрисидаги қарорда, айблов хулосаси ва ҳукмда айбдорнинг қилмиши айнан қандай белгисига кўра жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолат сифатида қаралаётганлиги албатта, ифодаланган бўлиши лозим. Бу ўринда шуни инобатга олиш керакки, валюта қимматликларини қонунга хилоф равишда олиш ёки ўтказишнинг такроран ёки хавfli рецидивист томонидан кўп

миқдорда, бир гуруҳ шахслар томонидан, олдинда тил бириктириб, жуда кўп миқдорда, уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилганлиги жиноий жавобгарликка, яъни қилмишни Жиноят кодексининг 177-моддаси тегишли қисми билан тавсифлашга асос бўлади ва шундай ҳаракатлар учун муқаддам маъмурий жазо қўлланилган бўлиши талаб этилмайди.

Валюта қимматликларини босқинчилик, товламачилик, талончилик, ўзлаштириш ёки растрата қилиш, фирибгарлик, ўғирлик йўли билан талон-торож қилиш, шунингдек, валюта қимматликларида пора олиш, пора бериш, пора олиш-беришда воситачилик қилиш, хизматчини пора эвазига оғдириш, товламачилик йўли билан ҳақ беришни талаб қилиш Жиноят кодексининг фақат ана шундай жиноятлар учун жавобгарликни кўзда тутувчи моддаси билан тавсифланиши лозим ва Жиноят кодексининг 177-моддаси билан кўшимча тавсифлаш талаб қилинмайди.

Божхона назоратини четлаб ёки божхонадан яшириб ёхуд божхона ҳужжатлари ва воситаларига ўхшатиб ясалган ҳужжатлардан алдаш йўли билан фойдаланган ҳолда ёки декларациясиз ёхуд бошқа номга ёзилган декларациядан фойдаланиб, кўп миқдорда, жуда кўп миқдорда, хизмат лавозимидан фойдаланган ҳолда, чегарани бузиб ўтиш йўли билан, уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб валюта қимматликларини Ўзбекистон Республикасининг божхона чегарасидан ўтказиш, кейинчалик улар билан Ўзбекистон Республикаси ҳудудида битимлар (сотйш, алмаштириш) амалга оширилганда божхона қонунларини бузиш ва валюта қимматликларини қонунга хилоф равишда ўтказиш сифатида баҳоланиши ва шу жиноятлар мажмуи бўйича тавсифланиши лозим»¹.

4-§. Чет эл валютасини яшириш (ЖК 178-моддаси)

Жиноятнинг бевосита объекти иқтисодий ресурсларни шакллантиришнинг республикада белгилаб қўйилган тартибидир. Яъни, Ўзбекистон Республикасида ваколатли банклар ҳисобварақларидан рўйхатдан ўтиши керак бўлган чет эл валютасини белгиланган субъектлар томонидан ўтказиш билан боғлиқ ижтимоий муносабатлар ва иқтисодий ресурсларни шакллантиришнинг республикада белгилаб қўйилган тартибидир.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 28 апрелдаги «Валюта қимматликларини қонунга хилоф равишда олиш ёки ўтказишга доир ишлар юзасидан суд амалиёти тўғрисида»ги 8-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 2-жилд. – 21-б.

Жиноят предмети Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларига кўра, ваколатли банклар ҳисобварақларига ўтказилиши шарт бўлган чет эл валютаси, яъни:

— чет эл давлатида эркин муомалада бўлган ва тўлов воситаси сифатида қабул қилинадиган банкнот шаклидаги чет эл валютаси;

— чет элдаги ҳисоб рақамида турган чет эл валютаси ёки халқ-аро пул бирликлари ҳисобланади.

Ваколатли банклар деганда, чет эл валютасида операцияларни амалга ошириш учун белгиланган тартиб асосида Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг бош, ички лицензиясини олган ҳолда банк фаолиятини амалга оширувчи юридик шахслар, хорижий банклар ваколатхоналари ёки филиаллари тушунилади¹.

Валюта қимматликларини ушбу жиноят предмети деб топиш учун яна бир асос — бу уларнинг хўжалик юритувчи субъектлар ҳисобварағига Ўзбекистон Республикаси ваколатли банклари томонидан ўтказилиши шартлигидир.

Ўзбекистон Республикаси «Валютани тартибга солиш тўғрисида»ги Қонунининг 16-моддасига мувофиқ, «Резидент юридик шахслар томонидан олинадиган чет эл валютаси, шу жумладан, товарлар (ишлар, хизматлар) экспортдан олинган валюта тушуми, агар Ўзбекистон Республикаси Марказий банки бошқача қоида белгиланган бўлмаса, уларнинг ваколатли банклардаги ҳисобварақларига ўтказилиши шарт.

Резидент юридик шахслар Ўзбекистон Республикасидан ташқаридаги банкларда Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан белгиланган тартибда миллий валютада ва чет эл валютасида ҳисобварақлар очишга ҳамда улардан фойдаланишга ҳақлидир.

Ўзбекистон Республикасининг резидент жисмоний шахслари, дипломатия ва бошқа ваколатхоналари, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси ташкилотларининг чет элдаги, хўжалик ёки бошқа тижорат фаолияти билан шуғулланмайдиган ваколатхоналари Ўзбекистон Республикасидан ташқарида ҳисобварақлар очишига ҳамда бу ҳисобварақлардан фойдаланишига уларнинг фақат хорижда

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 7 майдаги «Валютани тартибга солиш тўғрисида»ги 841-ХII-сон Қонуни (Янги таҳрири) (Ўзбекистон Республикасининг 2003 йил 11 декабрдаги 556-III-сон «Валютани тартибга солиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш ҳақида»ги Қонуни билан тасдиқланган), 11-модда; Тижорат банкларига чет эл валютасида операцияларни амалга ошириш учун лицензиялар бериш қоидалари (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1998 йил 3 августда 463-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан 1998 йил 28 мартда 31-сон билан тасдиқланган), 2-банд // Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат қўмиталари ва идораларининг меъърий ҳужжатлари ахборотномаси, 2001 й., 16-сон, Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 13-сон, 162-модда.

бўлиши ва фаолият кўрсатиши даврида йўл қўйилади. Уларнинг чет элда бўлиши ёки фаолият кўрсатиши тугагач, ҳисобварақлар ёпилиши лозим. ҳисобварақлардаги маблағларнинг қолдиқлари эса Ўзбекистон Республикасига ўтказилади».

Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунчилигига мувофиқ, **корхона, муассаса, ташкилотларнинг валюта ҳисобварақларига ўтказилиши лозим бўлган чет эл валютаси** деганда, қуйидагиларни тушуниш керак:

— Ўзбекистон Республикасидан ташқаридаги норезидентлар товарлар (ишлар, хизматлар) ҳақиға ўтказган пуллар, шунингдек, уларнинг устав фондидаги улушлари;

— ҳисобварақлар эгалари томонидан Ўзбекистон Республикаси валюта бозорида сотиб олинган маблағ;

— Ўзбекистон Республикаси Марказий банки руҳсат этган ҳолларда товарлар (ишлар, хизматлар) ҳақиға олинган нақд хорижий валюта;

— чет эл валютасидаги фоизлар ва дивидендлар;

— қонунчиликда кўзда тутилган ҳолларда — нақд чет эл валютаси;

— ҳисобварақ эгасига Ўзбекистон Республикасининг бошқа банкларида очилган ўз ҳисобварақларидан ўтказилган пуллар, шунингдек, амалдаги қонунларда кўзда тутилган бошқа маблағ тушумлари.

Мулкчилик шаклидан қатъи назар, барча хўжалик юритувчи субъектлар (кейинги ўринларда корхоналар деб аталади) чет эл валютасидаги тушумни мажбурий тартибда сотадилар. Корхоналар мажбурий сотишни товарлар ва хизматлар экспортидан олинган чет эл валютасидаги тушумдан амалга оширади.

Бунда экспорт қилинган товарлар ва хизматлар учун **чет эл валютасидаги тушум** деганда, корхоналарнинг ваколатли банклардаги ҳисоб рақамларига ва кассаларига товарлар ва хизматларни экспорт қилишдан тушган чет эл валютасидаги пул маблағлари (кейинги ўринларда тушум деб аталади) тушунилади. Бунда:

— воситачилик фаолиятидан даромад олувчи корхоналар учун мажбурий сотиш мақсадлари учун чет эл валютасидаги тушум деганда, бажарилган битишувлар бўйича олинган воситачилик ҳақи (фоизлар) миқдори тушунилади;

— банклар бўйича чет эл валютасидаги тушум деганда, воситачилик ҳақи кўринишида олинган маблағлар, ваколатли банкларнинг хорижий банклардаги ҳисоб рақамлари бўйича қўшилган фоизлар, шунингдек, банклар томонидан норезидентлардан олинган хорижий валютадаги бошқа даромадлар (маслаҳат хизматлари кўрсатишдан олинган даромадлар, олинган жарималар, пеня ва ҳоказолар) тушунилади;

— чет элда лойиҳа-қидирув, қурилиш-монтаж, ишга тушириш-созлаш ва оталиқ-монтаж ишларини, шунингдек, қурилган объект-

ларни мукамал тузатиш, реконструкция қилиш, модернизациялаш ва техник текшириш ишларини амалга оширувчи, қурилган объектлардан фойдаланиш ва кадрлар тайёрлаш бўйича хизматлар кўрсатувчи корхоналар бўйича чет эл валютасида ишларни бажариш, хизматлар кўрсатиш лойиҳа қиймати миқдорининг мазкур контрактлар бўйича валюта харажатларидан ортиқ бўлиши тушунилади. Бунда чет эл валютасидаги тушумни мажбурий сотиш бўйича ҳисобкитоблар контрактлар бўйича ишлар (ишларнинг босқичлари) тамом бўлгандан кейин амалга оширилади, бу тегишли ҳужжатлар ва тўлов ҳужжатлари билан тасдиқланади;

– суғурталовчилар бўйича чет эл валютасидаги тушум деганда, суғурта (қайта суғурта) муддати тамом бўлгандан кейин суғурта товони тўлови, воситачилик ва агентлик тўловлари чиқариб ташланган ҳолда ҳисоблаб чиқилган суғурталанувчилар (қайта суғурталанувчилар)нинг тўловларини суғурта қилиш сифатида олинган маблағлар, шунингдек, фаолиятнинг бошқа турларидан олинган хорижий валютадаги бошқа тушумлар тушунилади. Хорижий суғурта компаниялари билан операциялар амалга оширилган тақдирда чет эл валютасидаги тушум деганда, суғурта (қайта суғурта) муддати тамом бўлгандан кейин хорижий қайта суғурталовчига ўтказилиши керак бўлган маблағ; суғурта товони тўлови; воситачилик ва агентлик тўловлари чиқариб ташланган ҳолда ҳисоблаб чиқилган суғурталанувчиларнинг суғурта тўловлари сифатида олинган маблағлар тушунилади;

– Ўзбекистон Республикаси божхонаси ҳудудида олиб келинадиган хом ашёни қайта ишлаш ёхуд божхона назорати остида қайта ишлаш юзасидан контрактлар бўйича хорижий валютадаги тушум деганда, резидентлар томонидан хом ашёни қайта ишлаш бўйича норезидентларга кўрсатиладиган хизматлар қиймати тушунилади¹.

Ички валюта бозорида сотиб олинган чет эл валютаси — бу Ўзбекистон Республикаси валюта биржасида сотиб олинган чет эл валютасидаги пул маблағларидир. Қонунчиликка мувофиқ, со-

¹ Қаранг: Хўжалик юритувчи субъектлар томонидан хорижий валютадаги тушумни мажбурий сотиш тартиби (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 29 июндаги «Биржадан ташқари валюта бозорини янада ривожлантириш ва мустақамлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 245-сон қарорига 1-илова), 2-банд // Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати қарорлари тўплами, 2000 й., 6-сон, 33-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2001 й., 6-сон, 31-модда, 12-сон, 78-модда, 13-сон, 90-модда; 2002 й., 1-сон, 7-модда, 19-сон, 150-модда, 22-сон, 180-модда; 2003 й., 1-2-сон, 11-модда, 12-сон, 95-модда, 14-сон, 115-модда, 15-16-сон, 129-модда, 19-сон, 178-модда, 19-сон, 181-модда; 2004 й., 3-сон, 31-модда; 2005 й., 32-33-сон, 246-модда, 32-33-сон, 252-модда; 2006 й., 46-47-сон, 458-модда; 2007 й., 37-38-сон, 385-модда; 2008 й., 52-сон, 515-модда; 2009 й., 7-сон, 69-модда, 10-11-сон, 115-модда.

тиб олинган валюта ушбу маблағларни сотиб олган шахснинг вакил банкидаги махсус ҳисоб рақамига ўтказилиши керак. Ушбу маблағлар чет эл валютасини сотиб олишда кўрсатилган мақсадларга ишлатилади¹.

Биржадан ташқари валюта бозорида операциялар ўтказиш учун кафолатли банклар ўз мижозларига махсус валюта ҳисоб рақамлари очади, ушбу ҳисоб рақамларига валюта бозорида сотиб олинган хорижий валюта ўтказилади. Махсус валюта ҳисоб рақами очмасдан банк мижози томонидан чет эл валютаси харид қилинишига йўл қўйилмайди. Махсус валюта ҳисоб рақамига, шунингдек, мазкур ҳисоб рақамидан илгари чиқарилган ва фойдаланилмаган ёки қайтарилган валюта ҳам ўтказилади.

Махсус валюта ҳисоб рақамларига қўшиб қўйилган маблағлар корхоналар ва ташкилотлар томонидан тузилган шартномаларга мувофиқ қатъиян мақсадли равишда сарфланади².

Амалдаги қонунчиликка мувофиқ, қуйидаги ҳолларда **нақд чет эл валютаси** ваколатли банклардаги ҳисобварақаларга олинади:

— нақд валюта маблағи товарлар (ишлар, хизматлар)ни экспорт қилишдан тушган бўлса, кичик ва ўрта бизнес корхоналари — ҳисоб рақами бўйича³;

— хизмат сафарига жўнаётган шахсга йўл харажатлари, уй-жой ижараси, иш ва кўзда тутилмаган харажатлари учун берилган чет эл валютаси тўлиқ ёки қисман сарфланмаган бўлса — қолдиқ қисми бўйича⁴;

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикаси валюта бозорида операцияларни амалга ошириш тартиби (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1998 йил 3 августда 467-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан 1998 йил 28 мартда 40-сон билан тасдиқланган), 11-банд.

²Қаранг: Биржадан ташқари валюта бозорида хорижий валютани харид қилиш ва сотиш операцияларини ўтказиш тартиби тўғрисидаги Низом (Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 10 июлдаги 294-сон қарорига 2-илова) 27-, 44–45-бандлар.

³Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 22 июндаги «Валюта бозорини янада эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 263-сонли қарори, 5-банд // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2001 й., 12-сон, 78-модда; 2002 й., 11-12-сон, 96-модда; 2003 й., 1-2-сон, 11-модда, 4-сон, 42-модда, 19-сон, 178-модда; 2004 й., 3-сон, 31-модда, 16-сон, 187-модда; 2005 й., 8-9-сон, 69-модда; 2009 й., 7-сон, 69-модда, 25-сон, 288-модда.

⁴Вазирликлар, идоралар, корхоналар ва ташкилотлар ходимларига Ўзбекистон Республикасидан ташқаридаги хизмат сафари харажатлари учун маблағлар бериш тартиби (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2000 йил 5 июнда 932-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан 2000 йил 7 февралда 16-сон билан тасдиқланган), 7.6-банд // Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат қўмиталари ва идораларининг меъёрий ҳужжатлари ахборотномаси, 2000 й., 12-сон, 2002 й., 6-сон.

— бутун операцион кун давомида келиб тушган чет эл валютасидаги пул маблағлари ўша иш кунининг ўзидаёқ тегишли ҳисобвараққа киритилиши керак¹;

— хўжалик судининг қарори билан нақд чет эл валютаси олиб қўйилган бўлса — ўша кунининг ўзидаёқ хўжалик судининг депозит ҳисоб рақамига ўтказилиши, бунинг иложи бўлмаса — ҳаракат энг яқин банк иш кунида амалга оширилиши керак²;

— корхона, муассаса, ташкилот кассасидаги нақд пул қолдиғи лимитининг кўпайиши вужудга келса — лимитнинг кўпайган суммаси корхона, муассаса, ташкилотнинг ҳисоб рақамига ўтказилиши учун банкка топширилиши керак³.

Жиноят объектив томондан республиканинг ваколатли банкларидаги ҳисобварақларга ўтказилиши лозим бўлган чет эл валютасини яшириб қолишга қаратилган фаол ҳаракат ёки ҳаракатсизликда ифодаланади.

Чет эл валютасини яшириш — бу чет эл валютасидаги маблағларни Ўзбекистон Республикасининг ваколатли банкида ёки бошқа ваколатли субъектида⁴ сақлаш мажбуриятини бажармасликдан иборат бўлиб, оддий ҳаракатсизлик, чет эл валютасини хориждан Ўзбекистон Республикасининг ваколатли банкига ўтказиш тўғрисида кўрсатма бермаслик, банк ҳужжатларини имзоламаслик, хориж валютасини хорижий банкдаги ҳисоб рақамида сақлаш каби йўллар билан содир этилади⁵.

Шунингдек, хорижий валютани яшириш фаол ҳаракатлар, масалан, уни бошқага ўтказиш, келиб тушган фойдани пасайтириб

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси банк муассасаларида валюта бойликлари билан касса ишларини амалга ошириш тўғрисидаги Низом (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1998 йил 3 августда 468-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан 1998 йил 28 мартда 34-сон билан тасдиқланган), 43-банд // Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг норасмий манбаси.

² Қаранг: Ўзбекистон Республикаси хўжалик судларининг қарорларини ижро этиш тартиби тўғрисидаги Йўриқнома (Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди Раиси томонидан 1997 йил 12 февралда тасдиқланган), 33-бобнинг 3-банди.

³ Мазкур хулоса Ўзбекистон Республикаси ҳудудида чет эл валютаси билан касса операцияларини юритиш тартиби 2-бандининг таҳлилидан келиб чиққан (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1999 йил 22 январда 611-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан 1998 йил 28 мартда 35-сон билан тасдиқланган) // Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат қўмиталари ва идораларининг меъърий ҳужжатлари ахборотномаси, 1999 й., 1-сон, 2000 й., 16-сон.

⁴ Масалан, хорижий банкда — Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан чет элда ҳисобварақлар очиш учун рухсатнома берилган ҳолда.

⁵ Чет элда ҳисобварақлар очиш учун рухсатнома йўқлигида.

кўрсатиш, маблағларни бошқа ҳисоб рақамга ўтказиш, яшириш кабилар орқали содир этилиши мумкин¹.

Нақд чет эл валютасини **яшириш** деганда, олинган нақд маблағларни белгиланган муддатда хизмат кўрсатувчи банкка топширмаслик, товар ва маҳсулот сотиш жойларида тегишли тарзда бухгалтерлик ва бошқа ҳужжатлар билан расмийлаштирилмаган маблағлар мавжудлиги тушунилади.

Хорижий валютани яшириш маблағларни банкдаги ҳисоб рақамга ўз вақтида ўтказмаслик ёки тўлиқ ўтказмасликда ифодаланиши мумкин.

Банкдаги ҳисоб рақамга ўз вақтида ўтказмаслик деганда, амалга оширилган операциялар натижасида олинган чет эл валютасини Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларида белгиланган муддатларга риоя қилмаган ҳолда ўтказилиши тушунилади.

Банкдаги ҳисоб рақамга тўлиқ ўтказмаслик деганда, амалга оширилган хўжалик фаолияти ва бошқа операциялар натижасида келиб тушган хорижий валютанинг фоизлар, дивидендлар ва бошқа даромад кўринишида амалда олинган валюта маблағларига мувофиқ бўлмаган ҳажмда ўтказилиши тушунилади.

Жиноятни баҳолаш учун айбдор валюта маблағларини ваколатли банкдаги ҳисоб рақамга ўтказиш мажбуриятини қайси йўл билан бажармаганлиги аҳамиятга эга.

Чет эл валютасини яшириш жинояти солиқ ва бошқа тўловларни тўлашдан бош тортиш билан амалга оширилса, шахснинг хатти-ҳаракатлари Жиноят кодексининг 178- ва 184-моддалари билан жиноятлар жами тарикасида квалификация қилинади.

Жиноят чет эл валютаси яшириб қолинган, яъни уни ваколат берилган банклардаги ҳисобварақларга ўтказиш учун белгиланган муддат тутаган ёхуд чет эл валютаси қисман ўтказилган ва қолган сумма яшириб қолинган пайтдан эътиборан **туталланган** ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасддан содир этилади. Агар корхона, муассаса ёки ташкилотда валюта операцияларини амалга оширувчи шахс ўз вазифасини лозим даражада бажармаганлиги

¹ *Қаранг:* Хўжалик юритувчи субъектлар томонидан хорижий валютадаги тушумни мажбурий сотиш тартиби (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 29 июндаги 245-сон қарорига 1-илова), 20-банд // Ўзбекистон Республикаси ҳукумати қарорлари тўплами, 2000 й., 6-сон, 33-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2001 й., 6-сон, 31-модда, 12-сон, 78-модда, 13-сон, 90-модда; 2002 й., 1-сон, 7-модда, 19-сон, 150-модда, 22-сон, 180-модда; 2003 й., 1-2-сон, 11-модда, 12-сон, 95-модда, 14-сон, 115-модда, 15-16-сон, 129-модда, 19-сон, 178-модда, 19-сон, 181-модда; 2004 й., 3-сон, 31-модда; 2005 й., 32-33-сон, 246-модда, 32-33-сон, 252-модда; 2006 й., 46-47-сон, 458-модда; 2007 й., 37-38-сон, 385-модда; 2008 й., 52-сон, 515-модда; 2009 й., 7-сон, 69-модда, 10-11-сон, 115-модда.

туфайли чет эл валютаси яшириб қолинган бўлса, у муайян ҳолатларда мансабига совуққонлик билан қараганлиги учун жавобгарликка тортилиши мумкин.

Ҳисобга ўтказиш, уни тўла ўтказмаслик, инсон эркига боғлиқ бўлмаган ҳолларда — ҳисоб-китоб техникасининг ишламай қолиши, шахснинг алдаши ва бошқалар чет эл валютасини яшириш ҳисобланмайди, чунки бундай вазиятда айб-шакли мавжуд эмас. Бироқ ҳар бир ҳолат бўйича шахснинг иродасига боғлиқ бўлган бўлмаган фактлар аниқланиши керак.

Валютани банк ҳисобига ўтказиш муддатларини эҳтиётсизлик оқибатида ўтказиб юборган шахсни ҳам жавобгарликка тортиб бўлмайди. Эҳтиётсизлик валютани ўтказиш муддатини жуда қисқа муддатга бузганлиги, валюта билан аҳамияти кам операцияларни бажарганлиги билан ифодаланади. Бундай ҳолларда қилмишни мансабга совуққонлик билан қараш сифатида тавсифлаш мумкин.

Мотив ва мақсад жиноятни квалификация қилишга таъсир кўрсатмайди, лекин жазо тайинлашда инобатга олинishi мумкин.

Жиноят субъекти 16 ёшга тўлган, қонунчилик ва шартнома билан ташкилот, корхона ва муассасаларда валюта операцияларини амалга ошириш вазифаси юклатилган ҳар қандай шахс ҳисобланади.

ЖК 178-моддаси 2-қисмида чет эл валютасини яширишнинг қуйидаги квалификация қилиш белгилари кўрсатилган:

а) ғаразгўйлик билан;

б) такроран;

в) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилганда.

Ғаразгўйлик билан деганда, шахснинг чет эл валютасини яшириш натижасида бирон-бир моддий наф чиқариб олишга интилиши (масалан, валютани даромадга айлантириш, қарзни тўлаш ва ҳоказолар) тушунилади. Чет эл валютасини яшириш фактини ғаразгўйлик туфайли содир этилган деб квалификация қилиш учун айбдорда ғаразли интилиш **ЖК 178-моддасида** кўзда тутилган жиноят содир этилишидан олдин юзага келганлигини аниқлаш зарур. Башарти айбдор валютани яширгач, уни ноқонуний ўзлаштирган бўлса, унинг ҳаракатини чет эл валютасини яшириш сифатида (бошқа оғирлаштирувчи ҳолатлар бўлмаса) жиноятлар мажмуи тарихида **ЖК 178-моддасининг 1-қисми** ҳамда **ЖК 167-моддаси** (Ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш) бўйича квалификация қилиш зарур.

Агар чет эл валютасини яшириш уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган бўлса, жиноятчи **ЖК 178-моддасининг 3-қисми** бўйича жавобгарликка тортилади.

Кўрсатилган оғирлаштирувчи ва алоҳида оғирлаштирувчи ҳолатларда жиноятни квалификация қилиш белгилари юқорида таҳлил қилинган ва улардан алоҳида хусусиятларга эга эмас.

5-§. Сохта тадбиркорлик (ЖК 179-моддаси)

Жиноятнинг **объекти** корхоналар ёки бошқа тадбиркорлик билан шуғулланувчи тузилмаларнинг қонунда, ўз уставида белгиланган фаолиятини таъминловчи ижтимоий муносабатлар, шунингдек, давлат, жамият ва фуқаронинг тадбиркорлик фаолияти соҳасидаги иқтисодий манфаатлари ҳисобланади.

Жиноятнинг **объектив томони** уставда кўрсатилган фаолиятни амалга ошириш мақсадини кўзламасдан, қарз, кредит олиш, фойда (даромад)ни солиқлардан озод қилиш ёки бошқа мулкый манфаат кўриш мақсадида корхоналар ва бошқа тадбиркорлик ташкилотларини тузишда ифодаланади.

ФК 40-моддасига мувофиқ, фойда олишни ўз фаолиятининг асосий мақсади қилиб олган (тижоратчи ташкилот) ёки фойда олишни шундай мақсад қилиб олмаган (тижоратчи бўлмаган ташкилот) юридик шахс бўлиши мумкин.

Тижоратчи ташкилот бўлган юридик шахс хўжалик ширкати ва жамияти, ишлаб чиқариш кооперативи, унитар корхона ва қонунларда назарда тутилган бошқача шаклда тузилиши мумкин.

Тижоратчи ташкилот бўлмаган юридик шахс жамоат бирлашмаси, ижтимоий фонд ва мулкдор томонидан молиявий таъминлаб туриладиган муассаса шаклида, шунингдек, қонунларда назарда тутилган бошқача шаклда ташкил этилиши мумкин.

ФК 41-моддасида юридик шахс ўзининг таъсис ҳужжатларида назарда тутилган фаолияти мақсадларига мувофиқ фуқаровий ҳуқуқ лаёқатиغا эга бўлади. Юридик шахснинг махсус ҳуқуқ лаёқати унинг низоми ёки қонун ҳужжатларида белгиланган бўлади.

Тижоратчи ташкилотни тузиш деганда, тузиладиган тижоратчи ташкилотнинг керакли таъсис ҳужжати ва уни ваколатли органлардан рўйхатдан ўтказиш учун керак бўлган ҳужжатларни йиғиш билан боғлиқ бўлган ташкилотчилик жараёни (масалан, бозор ташкил этиш учун ҳокимиятнинг розилиги талаб этилади) тушунилади. Тижоратчи ташкилот давлат рўйхатидан ўтган пайтдан бошлаб тузилган ҳисобланади.

Агар ташкилот айбдорга боғлиқ бўлмаган ҳолда давлат рўйхатидан ўтмаган бўлса, унинг ҳаракатларини ЖК 25-моддаси 2-банди ва ЖК 179-моддаси билан уставда кўрсатилган фаолиятни амалга оширмаслик мақсадида ташкилот тузиш (Сохта тадбиркорлик) жиноятига суиқасд деб квалификация қилинади. Бироқ бунда айбдорнинг устав фаолиятини амалга оширмаслик қасдини аниқлаш зарур, ақс ҳолда унинг ҳаракатлари Жиноят кодексининг ушбу моддаси билан квалификация қилинмайди.

Устав фаолияти деганда, фаолиятнинг шундай тури тушуниладики, тадбиркорлик ташкилоти томонидан уни амалга ошириш учун

барпо этилади ва бу унинг таъсис ҳужжатларида қайд этилади. Шунинг ҳам айтиб ўтиш керакки, таъсис ҳужжатида тури ва шаклидан қатъи назар, унда қайд этилган фаолият турлари уставга оид ҳисобланади. Ният йўқлигини, содир этилган ҳаракатлар ҳақиқий эмаслигини аниқлашнинг ўзига хослиги ва мураккаблиги фуқаролик-ҳуқуқий битимнинг ҳақиқий эмаслигини баҳолашда юзага келадиган шу каби тегишли масалаларга монанд бўлиб, устав фаолиятини амалга оширишни кўзламай юридик шахсни ташкил этишни ҳам амалда худди шундай деб аташ мумкин. Бу каби ният мавжудлигидан юридик шахснинг таъсис ҳужжатларидан келиб чиқадиган мажбуриятларни Ўзбекистон Республикаси ФК 6-моддасида тартибга солинган иш муомаласи одатларига мувофиқ, зарур ва етарли бўлган вақт мобайнида бажармаслик ҳам далолат беради.

Сохта тadbиркорлик билан шуғулланувчи ташкилот давлат рўйхатидан ўтган пайтдан бошлаб жиноят **туғалланган** ҳисобланади. Мулкий зарар келтириш ёки мулкий фойда кўрганлик жиноятнинг зарурий белгиси ҳисобланмайди.

Субъектив томондан жиноят **тўғри қасд** шаклидаги айб билан тавсифланади. Айбдор устав фаолиятини амалга оширмайдиган тadbиркорлик ташкилотини тузаётганлигини англайди ва ана шундай ташкилот тузишни истайди.

Жиноятни содир этишдаги **мотив** жиноятни квалификация қилишга таъсир кўрсатмайди. Қоида тариқасида жиноят субъектлари бу вақтда тамагирлик ниятида ҳаракат қилади.

Сохта тadbиркорликнинг зарурий белгиси унинг **мақсади** — таъсис ҳужжатларида назарда тутилган фаолиятни амалга оширмай туриб ноқонуний кредитлар олиш, солиқлардан озод бўлиш, эгаллашга ҳуқуқи бўлмаган бошқа мулкий фойда кўриш мақсадини кўзлаганлиги ҳисобланади.

Жиноятнинг биринчи мақсади — ноқонуний **кредитлар, ссудалар олиш** жуда содда тарзда амалга оширилиши мумкин. Мисол учун, банкдан муддатли, қайтариб бериш ва фоиз шартлари асосида имтиёзли кредитлар олиниши мумкин.

Фойда (даромад)ни солиқлардан озод қилиш ёки камайтириш деганда, қонунга мувофиқ тузилган вақтдан бошлаб маълум муддат ёки бутунлай айрим солиқлардан озод қилинган ёки имтиёзли тарзда солиқ олиниши мумкин бўлган тижорат ташкилотини (масалан, ногиронлар жамияти, турли хил шакллардаги нотижорат ташкилотлари) тузиш сифатида тушуниш керак.

Бошқа мулкий фойда кўриш мақсади деганда, белгиланган ташкилий-ҳуқуқий шакллардаги тижорат ташкилотини тузиш ва у орқали имтиёзли кредитлар олиш, солиқ имтиёзларини қўлга киритиш, имтиёзли тарзда пул маблағларини фаолиятига жалб қилиш каби операцияларни амалга оширишни тушуниш лозим.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қўйидагича тушунтириш беради: «Сохта тадбиркорлик тўғрисидаги ишларни кўришда шахснинг таъсис ҳужжатларида назарда тутилган фаолиятни амалга оширмай туриб ноқонуний кредитлар олиш, солиқлардан озод бўлиш, эгаллашга ҳуқуқи бўлмаган бошқа мулкий фойда кўриш мақсадини кўзлаганлиги ҳисобга олинishi лозим. Бундай мақсаднинг аниқланиши шахснинг хатти-ҳаракатларини Жиноят кодексининг 179-моддаси ҳамда талон-торож этишга суиқасд қилиш ва солиқ тўловлари тўлашдан бўйин товлаш ва ҳ.к. учун жавобгарликни назарда тутувчи моддалари мажмуи билан тавсифлашга асос бўлиши мумкин»¹.

Агар сохта тадбиркорлик жамиятини тузишдан мақсад тақиқланган фаолиятни (диний таълимотлар бериш, орден ва медал, муҳр ва штамплар, гиёҳванд, қаттиқ таъсир қилувчи ва заҳарли моддаларни тайёрлаш ва бошқаларни) амалга ошириш бўлса, айбдор шахс жиноятлар мажмуи тариқасида ЖК 179-моддаси ва тегишли жиноят учун жавобгарликни назарда тутувчи моддалар билан жавобгарликка тортилади.

Сохта тадбиркорлик ташкилоти айбдор фойдасига ғайриқонуний мол-мулкни эгаллаш, алдаш ва ишончли сунистеъмол қилиш йўли билан мол-мулкни тортиб олиш ҳаракатларини амалга ошириш учун тузилган бўлса, айбдор ЖК 168-моддаси билан жавобгарликка тортилади, чунки бу фирибгарлик ҳисобланади.

Сохта тадбиркорликнинг **субъекти** ҳар қандай 16 ёшга тўлган, сохта ташкилот ақли расо таъсисчиси ёки таъсисчилари бўлган жисмоний шахслар ҳисобланади.

6-§. Сохта банкротлик (ЖК 180-моддаси)

Ўзбекистон Республикасининг амалдаги «Банкротлик тўғрисида»ги Қонунига кўра, **банкрот** деб, «хўжалик суди томонидан эътироф этилган, қарздорнинг пул мажбуриятлари бўйича кредиторлар талабларини тўла ҳажмда қондиришга ва (ёки) мажбурий тўловлар бўйича ўз мажбуриятини тўла ҳажмда бажаришга қодир эмаслиги»² тушунилади.

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди ва Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди қўшма Пленумининг 2000 йил 28 апрелдаги «Тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ қонуinchликни қўллаш суд амалиёти тўғрисида»ги 2/84-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди ва Олий хўжалик суди қўшма Пленумининг 2002 йил 25 октябрдаги 2Ў/108-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 2-жилд. — 10-б.

²Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 1994 й. 5 майдаги «Банкротлик тўғрисида»ги 1054-ХII-сон Қонуни (Ўзбекистон Республикаси 2003 й. 24 апрелдаги 474-II-сон Қонунининг тахририда), 3-модданинг 2-қисми // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2003 й., 5-сон, 63-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2005 й., 51-сон, 375-модда; 2008 й., 52-сон, 513-модда; 2009 й., 3-сон, 9-модда, 15-сон, 176-модда, 37-сон, 403-модда.

Қарздорнинг пул мажбуриятлари бўйича кредиторлар талабларини қондиришга ва (ёки) мажбурий тўловлар бўйича ўз мажбуриятини бажаришга қодир эмаслиги, агар тегишли мажбуриятлар ва (ёки) тўловлар мажбурияти юзага келган кундан эътиборан уч ой давомида қарздор томонидан бажарилмаган бўлса, унинг банкротлик аломатлари деб эътироф этилади. («Банкротлик тўғрисида»ги қонуннинг 4-моддаси)

Жиноятнинг объекти тадбиркорлик тузилмаларининг нормал фаолият кўрсатишини, хўжалик юритувчи субъектларнинг манфатларини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир.

Объектив томондан жиноят хўжалик юритувчи субъектнинг ўз мажбуриятларини иқтисодий жиҳатдан бажара олмаслиги ҳақида била туриб, ҳақиқатга тўғри келмайдиган эълон бериши натижасида кредиторларга кўп миқдорда зарар етказилишида намоён бўлади.

Хўжалик юритувчи субъект ҳақиқатда кредиторлар олдидаги ўз мажбуриятларини бажаришга қодир бўлгани ҳолда, уларни бажаришдан атайлаб бўйин товлаб, ўзини банкрот деб эълон бериши атайлаб ҳақиқатга тўғри келмайдиган эълон бериш ҳисобланади.

Хўжалик фаолияти субъектлари (тадбиркорлик субъектлари) исталган ташкилий-ҳуқуқий шаклдаги юридик шахс ёки юридик шахс ташкил этмасдан тадбиркорлик фаолиятини амалга ошираётган, белгиланган тартибда рўйхатдан ўтган ҳамда тадбиркорлик фаолиятини амалга ошираётган **юридик** ва жисмоний шахслардир.

Ўзбекистон Республикасининг «Банкротлик тўғрисида»ги Қонунига мувофиқ, **банкротликни эълон қилиш** қонунчиликда белгиланган доирада қуйидаги ҳаракатлардан бирини содир этгандан сўнггина амалга оширилиши мумкин:

— банкротлик аломатлари юзага келган тақдирда, қарздор юридик шахснинг раҳбари, яқка тартибдаги тадбиркор қарздори бу ҳақда қарздорнинг муассисларига (иштирокчиларига), бошқарув органларига ёки қарздорнинг мол-мулки эгасига судгача санация ўтказиш мақсадида банкротлик белгилари ҳақида ёзма шаклда хабар қилиши шарт;

— лозим даражада хабардор этиш деганда, кредиторга, ваколатли органга, шунингдек, ушбу Қонуннинг 10-моддасига мувофиқ, кредиторлар йиғилишида иштирок этиш ҳуқуқига эга бошқа шахсга кредиторлар йиғилиши ўтказилиши ҳақидаги хабарни кредиторлар йиғилиши ўтказиладиган санадан камида икки ҳафта олдин почта алоқаси орқали ёки бундай хабар кредиторлар йиғилиши ўтказиладиган санадан камида беш кун олдин олиншини таъминловчи бошқа усул билан юбориш тушунилади.

Хўжалик юритувчи субъект қонунда белгиланган тартибни бузиб, ўзининг иқтисодий ночорлигини эълон қилган ҳолларда, айбдорнинг қилмиши муайян ҳолатлар мавжуд бўлганида фирибгарликни (ЖК 168-моддаси) вужудга келтиради.

Жиноят кредиторларга кўп миқдордаги зарар етказиш тарзидаги ижтимоий хавfli оқибат келиб чиққан пайтдан эътиборан тугалланган ҳисобланади.

(«Кўп миқдордаги» зарар тушунчасига ЖКнинг 8-бўлимига қаранг.) Мазкур модда таҳлилида назарда тутилаётган кўп миқдордаги зарар етказилган ҳақиқий (реал) зарар билан бирга бой берилган фойдани ҳам ўз ичига олади.

Кўп миқдорда зарар етказилмаган тақдирда иш фуқаролик тартибида ҳал қилинади.

Агар айбдорнинг ҳаракатлари кредиторга кўп миқдорда зарар етказишга қаратилган бўлса-да, айбдорга боғлиқ бўлмаган ҳолларда зарар келиб чиқмаган тақдирда, айбдорнинг ҳаракатини **ЖК 180-моддасида** назарда тутилган жиноятга суиқасд (ЖК 25-моддаси 2-қисми) сифатида квалификация қилиниши керак.

Агар мансабдор шахс сохта ҳужжатлар тақдим этиб, банкротлик тўғрисида эълон берса, унинг қилмишлари жиноятларнинг жами бўйича ЖК 209-моддаси (Мансаб сохтакорлиги) билан ҳам квалификация қилинади.

Субъектив томондан жиноят тўғри ёки эгри қасд билан содир этилади. Айбдор ўзини ёки тижорат ташкилотини била туриб ёлгон равишда банкрот деб эълон қилаётганлигини англаб етади, кредиторларнинг манфаатларига кўп миқдорда зарар етказётганлигини билади ва шуни хоҳлайди ёки била туриб шунга йўл кўяди.

Қоида бўйича, шарҳланётган ушбу жиноят гаразли **мотив** бўйича содир этилади, лекин бошқа **мақсадлар** ҳам мавжуд бўлиши мумкин. Лекин бу квалификацияга таъсир қилмайди.

Жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс ва тадбиркорлик билан шуғулланувчи, хўжалик субъекти номидан ҳаракат қила оладиган, яъни хўжалик судига банкротлик тўғрисида иш кўзғатиш лозимлиги тўғрисида қарор қабул қилиши мумкин бўлган шахс ҳисобланади. Бундан ташқари, ҳар бир алоҳида ҳолатда, шахсни жиноят субъекти сифатида жавобгарликка тортишда унинг ваколатли давлат органларига ёки реал ва потенциал контрагентларга маълумотларни топшириш учун масъуллигини аниқлаш лозим, акс ҳолда, унинг ҳаракатларини **ЖК 180-моддаси** билан тавсифлаш мумкин эмас.

Жиноят кодексининг **180-моддаси 2-қисмига** кўра, «Етказилган моддий зарар уч қарра миқдорда қопланган тақдирда, озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо қўлланилмайди».

7-§. Банкротликни яшириш (ЖК 181-моддаси)

Таҳлил этилаётган жиноятнинг **бевосита объекти** бозор иқтисодиёти шароитида банкротликни амалга оширишнинг белгилаб қўйилган тартибини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ва кредиторларнинг манфаатларидир.

(«Банкротлик» тушунчаси учун ЖК 180-моддаси таҳлилига қаранг.)

Объектив томондан жиноят хўжалик юритувчи субъектнинг ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумот ёки ҳужжатларни тақдим этиши, бухгалтерия ҳисоботларини бузиб кўрсатиш йўли билан иқтисодий жиҳатдан ўзининг тўловга қодир эмаслигини ёки иқтисодий ночорлигини бошқача тарзда қасддан яшириши кредиторларга кўп миқдорда зарар етказилишига сабаб бўлишда ифодаланади.

Иқтисодий ночорликни яшириш — бу бир марталик ҳаракатларни содир этиш, шунингдек, чоралар мажмуаси бўлиб, ваколатли давлат органига, реал ёки потенциал контрагентга узайтирилган қарздорлик мажбуриятларини амалга оширишнинг имконияти йўқлиги билан боғлиқ маълумотларни ёки ёлғон маълумотларни тақдим этиш билан боғлиқ фаолият. Шунини таъкидлаб ўтиш лозимки, яшириш фақатгина фактик вужудга келган ҳолатлар бўйича юзага келган муносабатларга хосдир. Шунинг учун хўжалик субъектининг келажакда бўлиши мумкин бўлган қарзларини тўлай олмаслиги билан боғлиқ маълумотларни тақдим этмаслиги банкротликнинг яширилиши деб қаралиши мумкин эмас.

Бу ўринда шунга алоҳида эътибор бериш лозимки, хўжалик субъектининг тўловга қобилиятсизлиги фактини белгилашда фақатгина узайтирилган қарздорлик мажбуриятлари инобатга олиниши лозим, чунки тўлаш муддати етиб келмаган мажбуриятлар бўйича хўжалик юритувчи субъект қарздор деб топилмайди¹. Шунингдек, тўловга қобилиятсизликни белгилашда алоҳида эътиборни хўжалик субъектида мавжуд (балансида рўйхатда бўлган) мулкнинг таҳлиliga қаратмоқ лозим, чунки банкротлик нақд пул ёки нақд пулсиз шаклдаги юқори ликвидли активларгина эмас, балки фақатгина қарздорлик бўйича тўловга бутун мол-мулки етмаганда юзага келади.

Маълумотлар ва ҳужжатларни почта орқали жўнатиш билан, бевосита ваколатли шахс томонидан ёки хўжалик субъектининг бошқа вакили орқали тақдим этиш орқали тақдим этиш мумкин — ушбу ҳолатлар қилмишнинг квалификациясига таъсир этмайди. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумот ва ҳужжатларни тақдим этиш улар шундай маълумотларни тақдим этишга ваколатли ёки жавобгар шахс томонидан расмий равишда тақдим этилгандагина ижтимоий хавфли қилмишни вужудга келтиради. Ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумотлар норасмий равишда тақдим этилганда банкротликни яшириш деб қаралмаслиги лозим.

Банкротликни яшириш бухгалтерия ҳисоботларини бузиб кўрсатиш орқали ҳам амалга оширилиши мумкин.

¹ Бу ҳулоса Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 242–243-моддалари таҳлилидан келиб чиқади.

Бухгалтерия ҳисоботларини бузиб кўрсатиш деганда, хўжалик субъекти молиявий-хўжалик фаолиятининг ҳаққоний ҳолатини акс эттирмайдиган ҳар қандай ҳаракатлар натижасида келиб чиқадиган ушбу оқибатларни тушунмоқ лозим. Ушбу ҳаракатлар маълумотларни тўлиқ ёки қисман тақдим этмаслик, балансни шакллантиришда айрим усуллардан фойдаланиш, бухгалтерия ҳисоботларини бузиб кўрсатишнинг аниқ усуллари ва ҳоказо — жиноятнинг квалификациясига таъсир этмайди.

Бухгалтерия ҳисоботи деганда, ташкилотнинг мулкий ва молиявий ҳолати ҳамда унинг ҳисобот даври (ой, квартал, йил) мобайнида бухгалтерия ҳисоби маълумотлари асосида белгиланган шаклда тузиладиган маълумотларнинг ягона тизими тушунилади¹.

Хўжалик субъектининг иқтисодий ночорлигини бошқача яшириш белгиси бўйича тадбиркорлик субъекти фаолиятининг банкротлик белгиларини аниқлаш имконини берадиган маълумотларни давлатнинг ваколатли органлари томонидан етарлича олинмаслигига қаратилган ҳаракатлари натижаларини квалификация қилиш лозим. Бу усуллар қаторига, масалан, банк ҳисоб рақамини ёпмаслиги ва бу ҳақда ваколатли давлат органларига хабар бермаганлиги учун ҳисоб рақамида кам аҳамиятли операцияларни амалга ошириб қўйиш, бухгалтерия ҳисоботларини, бошқа ҳужжат ва маълумотларни турли баҳоналар билан тақдим этмасликни киритиш мумкин.

Шуни эътиборга олиш лозимки, банкротликни яшириш ҳам, иқтисодий ночорликни яшириш каби, давлат ваколатли органларига маълумотларни топширмаслик, яъни хўжалик субъекти томонидан ҳисобот бериши лозим бўлган ва ушбу органларнинг Иқтисодий ночор корхоналар ишлари бўйича қўмига керакли маълумотларни тақдим эта олмаслигидир², бундан ташқари, хўжалик субъектининг банкротликни реал ва потенциал контрагентларидан яширишидир.

¹Қаранг: Большой юридический словарь / Под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. — 66-б.

²Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунчилигига мувофиқ ушбу органлар қаторига солиқ органлари, иқтисодиёт ва статистика органлари, айрим ҳолатларда, шунингдек, Иқтисодий ночор корхоналар ишлари бўйича қўмига ва унинг жойлардаги бўлинмалари кириши мумкин. Қаранг: Иқтисодий ночор корхоналар ишлари бўйича қўмига хўжалик юритувчи субъектларнинг молия хўжалик фаолияти тўғрисида ахборот тақдим этиш ва маъмурий жаримани қўллаш тартиби (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2000 йил 9 февралда 894-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган, Ўзбекистон Республикаси Макроиқтисодиёт ва статистика вазирлиги ҳузуридаги Иқтисодий ночор корхоналар ишлари бўйича қўмига томонидан 1999 йил 29 декабрда 13-сон билан тасдиқланган). 2.1- ва 2.3-бандлар // Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат қўмиталари ва идораларининг меъёрий ҳужжатлари ахборотномаси. 2000 й., 3-сон.

Жиноят кўп миқдордаги зарар етказиш тарзидаги ижтимоий хавфли оқибат келиб чиққан пайтдан эътиборан **туғалланган** ҳисобланади. Зарар кредиторларга, шунингдек, давлатга мажбурий тўловларни ва йиғимларни тўлаш бўйича етказилади. Шунинг алоҳида эътиборга олиш лозимки, қарздор қайси фуқаронинг ҳаёти ёки соғлиғига зарар етказилганлиги учун мулкий жавобгар бўлса, айти шу фуқаро, шунингдек, ўз иштирокидан келиб чиқадиган мажбуриятлар бўйича қарздор юридик шахснинг муассислари (иштирокчилари) кредиторлар ҳисобланишмайди.

Субъектив томондан жиноят **тўғри ёки эгри қасд** билан содир этилиши мумкин. Шахс қарздор ташкилот ёки якка тартибдаги тадбиркор банкрот ҳолатидалигини ва унинг содир этган ҳаракатлари ҳуқуққа хилофлигини англаб етади, кўп миқдорда зарар етказиши мумкинлигини кўра билади ва буни хоҳлайди ёки англаган ҳолда содир этилишига йўл қўяди ёхуд унинг оқибатига бефарқ қарайди.

Жиноят мотивлари **ғаразли**, баъзида бошқача бўлиши мумкин, лекин жиноий қилмиш квалификациясига таъсир этмайди. Банкротликни яширганлиги учун мансабдор шахс мукофотланган бўлса, унинг қилмиши жиноятлар мажмуи тариқасида **ЖК 181-** ва **210-** моддаси (Пора олиш) бўйича квалификация қилиниши керак.

Жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган, ақли расо ҳар қандай жисмоний шахс бўлиши мумкин.

Жиноят кодексининг **181-моддаси 2-қисмига** кўра, «Етказилган моддий зарар уч қарра миқдоридида қопланган тақдирда, озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо қўлланилмайди».

8-§. Божхона тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (ЖК 182-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита объекти** товар ёки бошқа қимматликларни Ўзбекистон Республикасининг божхона чегараси орқали ўтказишнинг белгилаб қўйилган тартиби ва шу муносабат билан Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг асослари ҳисобланади.

Жиноятнинг **предмети** фуқаролик муомаласидаги ҳар қандай товарлар (масалан, озиқ-овқат маҳсулотлари, кийим-кечак, мебель, ҳайвонлар ва ҳоказо) ёки моддий қимматликлар бўлиши мумкин.

Товарлар «ҳар қандай кўчар мол-мулк, шу жумладан, валюта ва валюта бойликлари, электр, иссиқлик энергиялари ва энергиянинг бошқа турлари, транспорт воситалари, интеллектуал мулк объектлари» бўлиши мумкин (Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 7-моддаси). Товар сифатида, шунингдек, уй ва ёввойи ҳайвонлар ҳам ҳисобланади. Санаб ўтилганлардан қуйидагилар товар ҳисобланмайди: йўловчилар ва товарларни ташиш учун фойдаланиладиган воситалар, шу жумладан контейнерлар ва бошқа транспорт ускуналари.

Шунга алоҳида эътибор бериш лозимки, кўрсатилган ашёлар ушбу жиноятнинг предмети бўлиши учун эркин суратда бошқа шахсларга берилиши ёки универсал ҳуқуқий вобислик (мерос қилиб олиш, юридик шахсни қайта ташкил этиш) тартибида ёхуд бошқа усул билан, агар улар муомаладан чиқарилмаган ёки уларнинг муомалада бўлиши чеклаб қўйилмаган бўлса, бир шахсдан иккинчи шахсга ўтишини ва муайян муомала иштирокчиларигагина қарашли бўла оладиган ёки муомалада бўлишига махсус рухсатнома билан йўл қўйиладиган фуқаролик ҳуқуқлари объектларининг (чет эл валютаси, дори-дармон) турлари қонунда кўрсатилган тартибда белгиланади. Муайян ашёнинг муомала муносабатларида мавжуд эмаслиги ушбу ашё мазкур жиноят предмети бўла олмаслигидан далолат беради (масалан, боғхона қонунчилигини бузишга лицензия, штамп, муҳрга оид муносабатларни киритиб бўлмайди).

Бошқа қимматликларга шундай ашё ва буюмлар кирадики, улар ўзининг тури, ҳолати ва қийматидан қатъи назар, алоҳида тарихий, бадий, илмий ёки маданий аҳамият касб этади¹. Бундай қимматликларга нумизматика, қадимий буюмлар, санъат асарлари, палеонтологик қолдиқлар ва бошқалар киради. Ушбу ашё ва буюмлар муомала воситаси бўла олади, лекин уларнинг фарқли жиҳати алоҳида тарихий, бадий, илмий ёки маданий аҳамиятидир. Қимматликларнинг ушбу жиҳатларини белгилаш учун тергов органлари ва судлар тегишли экспертларни тайинлашлари лозим.

Ушбу модда доирасида ашё ва буюмларнинг товар ёки қимматликлар эканлигини белгилашда айбдор томонидан улардан қандай мақсадларда фойдаланилиши аҳамият касб этмайди. Улар тадбиркорлик ёки шахсий истеъмол мақсадларида фойдаланилиши мумкин. Қуйидагилар ушбу жиноятнинг предмети бўла олмайди: кучли таъсир қилувчи, заҳарли, заҳарловчи, радиоактив, портловчи моддалар, портлатиш қурилмалари, қурол-яроғ, ўқотар қуроллар, ўқ-дорилар, гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар, диний экстремизм, сепаратизм, фундаментализмни тарғиб қилувчи материаллар, ядровий, кимёвий, биологик ва оммавий қирғин қуролларининг бошқа турлари, оммавий қирғин қуролларини яратишда фойдаланилиши мумкин бўлган материал ва мосламалар. Чунки шарҳланаётган ижтимоий хавfli қилмишни ушбу

¹Мазкур маданий бойликлар сонига, хусусан, уларга нисбатан Ўзбекистон Республикаси Маданий бойликларнинг олиб чиқилиши ва олиб кирилиши тартиби тўғрисида Низом қўлланиладиган бойликлар киради (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 23 мартдаги 131-сон қарорига 1-илова) // Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами, 1999 й., 3-сон, 15-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 22-23-сон, 267-модда.

предметлар билан содир этиш ЖК тегишли моддаларида назарда тутилган ижтимоий хавфли фаолият назарда тутилган жавобгарликни келтириб чиқаради¹.

Божхона қонунчилигини бузишнинг **объектив томони** маъмурий жазо қўлланилганидан кейин божхона назоратини четлаб ёки божхона назоратидан яшириб ёхуд божхона ҳужжатлари ёки воситаларига ўхшатиб ясалган ҳужжатлардан алдаш йўли билан фойдаланган ҳолда ёки декларациясиз ёхуд бошқа номга ёзилган декларациядан фойдаланиб, товар ёки бошқа қимматликларни кўп миқдорда Ўзбекистон Республикасининг божхона чегарасидан ўтказишда ифодаланади.

NOTA BENE !

Божхона ҳудуди сарҳадлари, шунингдек, эркин божхона зоналари ва эркин омборларнинг тегралари Ўзбекистон Республикасининг **божхона чегараси** ҳисобланади. (Божхона кодекси 3-моддаси).

Ўзбекистон Республикасининг **божхона чегараси** мамлакатнинг давлат чегарасига мос келмайди, чунки у нафақат Ўзбекистон Республикаси чегараси билан (Ўзбекистон Республикасининг қуруқликдаги ҳудуди, ҳудудий ва ички сувлари ҳамда улар устидаги ҳаво бўшлиғи божхона ҳудудини ташкил этади), балки Ўзбекистон ҳудудидаги эркин божхона зоналари ва эркин омборлар билан ҳам белгиланади. Юқоридаги ҳудудлар Ўзбекистон Республикасининг божхона ҳудудидан ташқарида жойлашган деб қаралади, божхона ҳудуди сарҳадлари, шунингдек, эркин божхона зоналари ва эркин омборларнинг тегралари божхона чегараси ҳисобланади.

NOTA BENE !

Ўзбекистон Республикасининг қуруқликдаги ҳудуди, ҳудудий ва ички сувлари ҳамда улар устидаги ҳаво бўшлиғи **божхона ҳудудини** ташкил этади.

¹ЖК ушбу моддаси ЖК 182-моддасига қараганда жамият учун кўпроқ хавф туғдирадиган жиноят учун жиноий жавобгарликни назарда тутати, шу сабабли Жиноят кодексининг 182-моддаси билан қўшимча таснифлашни талаб қилмаслигини судларга тушунтирилсин – қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 28 декабрдаги «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан 1997 йил 26 декабрда тасдиқланган Божхона кодексининг қабул қилиниши муносабати билан суд амалиётида вужудга келган айрим масалалар тўғрисида»ги 30-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли ва 2002 йил 25 октябрдаги 28-сонли қарорларига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. – 210-б.

Божхона чегарасидан олиб ўтиш — товарлар ёки транспорт воситаларини ҳар қандай усулда, шу жумладан халқаро почта жўнатмаларини юбориш, қувур транспортидан ҳамда электр узатиш тармоғидан фойдаланиш йўли билан божхона ҳудудига олиб кириш ёки олиб чиқиш ҳаракатларини амалга ошириш. Шундай ҳаракатлар жумласига қуйидагилар киради: товарлар ёки транспорт воситалари божхона ҳудудига олиб кирилганда, шу жумладан эркин божхона зоналари ва эркин омборлар ҳудудидан олиб кирилганда — божхона чегарасидан амалда ўтиш; товарлар ёки транспорт воситалари божхона ҳудудидан олиб чиқилганда, шу жумладан эркин божхона зоналари ва эркин омборлар ҳудудига олиб чиқилганда — божхона декларациясини тақдим этиш ёки товар ёхуд транспорт воситаларини олиб чиқиш мақсадини амалга оширишга бевосита қаратилган ўзга ҳаракатни бажариш (Божхона кодекси 7-моддаси).

NOTA BENE !

Эркин божхона зонаси ва эркин омбор шундай режимларки, бунда чет эл товарлари муайян ҳудудлар ва жойларда бож, солиқлар ҳамда иқтисодий сиёсат чоралари қўлланилмасдан жойлаштирилади ва ишлатилади, Ўзбекистон товарлари эса экспорт режимига мувофиқ олиб чиқишда қўлланиладиган шартларга кўра жойлаштирилади ва ишлатилади (Божхона кодекси 27-моддаси).

Товарлар ёки бошқа қимматликларни божхона назоратини четлаб олиб ўтиш уларни божхона органлари мавжуд бўлмаган жойдан ёки божхона расмийлаштируви ва назорати амалга оширилмаган вақтдан ташқари олиб ўтказишни англатади¹.

NOTA BENE !

Божхона назорати — иқтисодий хавфсизликни, қонун ва халқаро шартномаларга риоя этилишини таъминлаш мақсадида божхона органлари томонидан амалга ошириладиган тадбирлар мажмуидир (Божхона кодекси 27-моддаси).

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 27 февралдаги «Контрабанда ва божхона қонунларини бузиш тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 2-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. — 42-б.

NOTA BENE!

Божхона расмийлаштируви — товарлар ва транспорт воситалари устидан божхона назоратини таъминлаш мақсадида божхона органларининг мансабдор шахслари амалга оширадиган операциялар мажмуи.

Божхона назоратидан яшириш деганда, шахснинг божхона чегараси орқали олиб ўтиладиган товарларнинг ёки бошқа қимматликларни хуфий жойларда ва топишни қийинлаштирадиган усуллардан фойдаланиб ёхуд бир тусдаги ашёга бошқа иккинчисининг кўринишини бериб ўтказишни тушуниш лозим. Мулкни махсус сақлаш жойларига яшириб олиб ўтиш усулига алоҳида эътибор бериш керак, бундай жойларга хуфий жойларни, шунингдек, контрабанда мақсадларида транспорт воситаларига олдиндан қайта ишланиб, йиғилиб ва шунга ўхшаш йўллар билан жиҳозланган ва мослаштирилган конструктив сифмли идишларни ва бошқа ашёларни киритиш мумкин¹.

Ҳужжатлардан алдаш йўли билан фойдаланиш деганда, ашёларни, товар ва бошқа қимматликларни божхона чегарасидан олиб ўтиш учун асос тариқасида қалбаки ҳужжатларни, қонунга хилоф йўллар билан олинган ҳужжатларни ёхуд ёлғон маълумотлар ёзилган ҳужжатларни божхона назоратига тақдим этишни тушуниш лозим². Қонунга хилоф йўллар билан олинган ҳужжат деганда, айбдор тасарруфига ўрнатилган тартибни бузган ҳолда ёки ёлғон маълумотларни тақдим этиш орқали ёхуд қандайдир қонунга хилоф ҳаракатни (масалан, пора олиш натижасида) содир этиши натижасида келиб тушган ҳужжат тушунилади.

Бошқача айтганда, кўриб чиқиладиган модда мазмунида ҳужжатлардан алдаш йўли билан фойдаланиш божхона органларининг мансабдор шахсларини улар товарлар ва бошқа предметларни чиқариш юзасидан қонунга хилоф қарорлар қабул қилиши учун чалғитиш мақсадида содир этиладиган қилмиш бўлиб, у божхона назоратига ҳақиқий эмаслиги аён бўлган ҳужжатларни, чунончи:

1) қалбаки ҳужжатларни, яъни бутунлай сохта бўлган — асл нусхага кўп жиҳатдан ўхшатиб тайёрланган ёки ҳақиқий бўлган, лекин матнга тузатиш киритиш ёки унинг бир қисмини йўқ қилиб

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 27 февралдаги «Контрабанда ва божхона қонуларини бузиш тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 2-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. — 43-б.

²Уша жойда.

ташлаш ёхуд унга қўшимча маълумотлар киритиш йўли билан киритилган бузиб кўрсатилган маълумотларни ўз ичига олган ҳужжатларни ёки қалбаки штамп ёки муҳр босилган ҳақиқий ҳужжатларни;

2) ноқонуний йўл билан (масалан, пора олиш, сохтакорлик натижасида) олинган ёки тузилган ҳужжатларни ёхуд бериш учун асос сифатида ёлғон маълумотлар ёки бошқа қалбаки (сохта) ҳужжатлар тақдим этилиши натижасида ёки ўзга шахсларнинг ғайриқонуний ҳаракатлари орқали олинган ҳужжатларни;

3) амалда ҳақиқий ҳисобланган ва лозим тарзда расмийлаштирилган, лекин ёлғон маълумотларни ўз ичига олган ҳужжатларни;

4) белгиланган талабларга жавоб берадиган, лекин Ўзбекистон Республикасининг божхона чегарасидан бошқа товарлар ва ўзга бойликларни ўтказиш учун асос ҳисобланадиган, товарларни бундай ўтказишни ниқоблаш учун тузилган ҳужжатларни тақдим этишдан иборат.

Ушбу ҳолатни қўллаш учун божхона органига тақдим этилаётган ҳужжатнинг ёлғонлигини айбдор билганлигини ва билмаслиги мумкин эмаслигини исботлаш лозим. Акс ҳолда, шарҳланаётган моддани унга қўллаш мумкин эмас, чунки уни содир этишдан мақсад мавжуд эмас.

Агар қалбаки ҳужжат божхона қонунчилигини бузган ҳолда тайёрланган бўлса, унинг қилмишини жиноятлар мажмуи бўйича **ЖК 182-** ва иш ҳолатига қараб **ЖК 209-** ёки **228-**моддалари билан квалификация қилиш лозим¹.

Божхона қонунчилигига кўра, **божхона идентификация воситалари** деганда, сўрғичлаш, муҳрлаш, рақамли, ҳарфли ва бошқача тамғалар, идентификация белгиларини қўйиш, штамплаш, намуна ва нусхалар олиш, товарларни, бошқа қимматликларни хатлаш, чизмалар тузиш, миқёсини тасвирлаш, фотосуратлар, расмлар тайёрлаш, товарлар билан бирга юбориладиган ва бошқа ҳужжатлардан фойдаланиш ва ҳоказолар тушунилади. Идентификация воситалари, агар мавжуд товарлар ёки транспорт воситалари йўқолишига ёхуд қайта тиклаб бўлмас даражага келишига реал хавф мавжуд бўлган ҳолатлардан ташқари, барча ҳолларда божхона органлари томонидан ёки уларнинг руҳсати билан ўзгартирилиши, бекор қилиниши ёки йўқотилиши мумкин.

Божхона идентификация воситаларидан алдаш йўли билан фойдаланиш деганда, шахсларнинг Ўзбекистон Республикаси ёки бошқа

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 27 февралдаги «Контрабанда ва божхона қонунларини бузиш тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 2-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. — 43-б.

давлат божхона органлари томонидан татбиқ этилган идентификация воситаларини ўзгартириши, йўқ қилиши, бузиши ёхуд йўқотиши билан боғлиқ ҳаракатлари тушунилиши лозим¹.

Божхона идентификация воситалари фақатгина божхона органлари томонидан ўзгартирилиши ёки йўқ қилиниши мумкин. Товарлар ёки транспорт воситаларининг бузилиши ёки қайта тикланмайдиган даражада шикаст етиши ёхуд йўқотилишига реал хавф мавжуд бўлган ҳолатлар бундан мустасно.

Божхона идентификация воситаларининг ноқонуний ўзгартирилиши уларни сохталаштириш билан боғлиқ бўлиши мумкин.

NOTA BENE !

Декларациялаш деганда, товарлар ёки транспорт воситалари тўғрисидаги, улар жойлаштириладиган божхона режимлари ҳақидаги аниқ маълумотларни, божхона мақсадлари учун зарур бўлган бошқа маълумотларни белгиланган шаклда баён этиш орқали амалга ошириш тушунилади.

Ўзбекистон Республикаси божхона чегарасидан олиб ўтилувчи товар ва қимматликлар ёки ўзининг божхона режимини янгилаетганлар (масалан, божхона омборлари режимидан эркин омборлар режимига ўтаётганлар) декларацияланади. Бироқ таҳлил қилинаётган модда моҳиятидан келиб чиқиб, кўрсатилган усулларни божхона қонунчилигини бузиш деб ҳисоблаш учун божхона чегарасидан олиб ўтилаётган товар ёки қимматликларни декларация қилмаслик ёки бошқа номда декларация қилиниши қайд этилади.

Декларациялаш Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида ўрнатилган тартиб ва шаклларда ариза бериш орқали амалга оширилади. Шунга алоҳида эътибор бериш лозимки, Божхона декларацияси қабул қилинганлиги расмийлаштирилган пайтдан бошлаб, у юридик аҳамиятга молик фактлардан далолат берувчи ҳужжатга айланади.

Декларациялаш юритилмайдиган ва товарларни олиб ўтишнинг ҳуқуқий режимига боғлиқ предметларнинг алоҳида турларига нисбатан қонун билан махсус қондалар ўрнатилган.

Товарларни ёки бошқа қимматликларни декларацияга киритмаслик ёхуд ўзгача ном билан декларацияга киритиш деганда, шахсларнинг чегарадан ўтказилиши лозим бўлган контрабанда ашёларини

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 27 февралдаги «Контрабанда ва божхона қонунларини бузиш тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 2-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. – 43-б.

ёхуд товар ёки бошқа қимматликларни декларация қилиш тартибини бузиши билан боғлиқ ҳаракатлари, яъни божхона қонунлари томонидан ўрнатилган декларация қилиш шакли ва жойи тўғрисидаги, уни амалга ошириш тартиби тўғрисидаги, декларация ва бошқа қўшимча ҳужжатлар тақдим этиш муддатлари тўғрисидаги талабларга риоя этмаслик, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб кириляётган ёки унинг ҳудудидан олиб чиқилаётган контрабанда ашёлари, товар ёки бошқа қимматликларнинг тури, сони ҳусусида декларацияга сохта маълумотлар киритиш тушунилади¹.

ЖК 182-моддаси 1-қисмида назарда тутилган қилмиш учун жиноий жавобгарлик худди шундай қилмиш учун маъмурий жазо қўлланилгандан сўнг, бир йил давомида **кўп миқдорда** содир этилганда келиб чиқади.

Ҳуқуқбузарлик предмети бўлган товарларнинг қиймати 1998 йил 1 январдан кучга кирган Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 29 августда қабул қилинган «Божхона тарифи ҳақида»ги Қонуни, шунингдек, Божхона кодексининг 179-моддаси билан белгиланган тартибда бозор баҳосидан келиб чиққан ҳолда аниқланган².

Товарлар ғайриқонуний равишда Ўзбекистон Республикаси божхона чегараси орқали амалда олиб ўтилган вақтдан эътиборан **туғалланган** ҳисобланади. «Ана шундай олиб ўтишга тайёргарлик кўришга қаратилган ҳаракатлар жиноятга суиқасд деб таснифланиши лозим»³. Товарларни ёки бошқа қимматликларни божхона чегарасидан ғайриқонуний олиб ўтганлик учун жиноий жавобгарлик, товар ёки бошқа қимматликларни олиб ўтиш усулидан қатъи назар, кўп миқдорда содир этилган бўлса ва айбдор шахсга нисбатан шундай ҳаракатлари учун маъмурий чоралар қўлланилган бўлса, Ўзбекистон Республикаси божхона чегарасидан ўтказилгандан сўнг қўлланилади.

«Товарларни ғайриқонуний равишда Ўзбекистон Республикасининг божхона чегараси орқали олиб ўтиш ғайриқонуний равишда чегарадан ташқарига чиқиш, Ўзбекистон Республикасига кириш ёки

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 27 февралдаги «Контрабанда ва божхона қонунларини бузиш тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 2-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгариш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. — 43-б.

²Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 28 декабрдаги «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан 1997 йил 26 декабрда тасдиқланган Божхона кодексининг қабул қилиниши муносабати билан суд амалиётида вужудга келган айрим масалалар тўғрисида»ги 30-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли ва 2002 йил 25 октябрдаги 28-сонли қарорларига асосан киритилган ўзгариш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. — 209-б.

³Уша жойда.

белгиланган тартибларни бузиб, чегарадан ўтиш билан боғлиқ бўлса, бундай ҳаракатлар Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 182- ва 223-моддаларида кўзда тутилган жиноятларнинг йиғиндиси сифатида тавсифланиши лозим¹.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасддан содир этилади. Айбдор шахс товар ёки қимматликларни божхона чегарасидан ғайриқонуний олиб ўтаётганлигини англаб етади ва ўзининг жиноий мақсадини амалга оширишни хоҳлайди. **Мотив ва мақсад** жиноятни квалификация қилишга таъсир кўрсатмайди.

Жиноят **субъекти** 16 ёшга тўлган, ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин.

Таҳлил қилинаётган жиноятни **ЖК 182-моддаси 2-қисмига** мувофиқ квалификация қилиш белгилари қуйидагилар:

а) жуда кўп миқдорда;

б) чегарани бузиб ўтиш, яъни божхона хизматининг розилигини олмасдан туриб, товар ёки бошқа қимматликларни Ўзбекистон Республикасининг божхона чегарасидан очиқдан-очиқ ўтказиш йўли билан;

в) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб;

г) хизмат лавозимидан фойдаланган ҳолда содир этилганлиги ҳисобланади.

Бузиб ўтиш деганда, товар ёки бошқа қимматликларни божхона хизматининг розилигини олмасдан очиқчасига олиб ўтиш тушунилади.

Ушбу модда бўйича **божхона хизмати** деганда, Ўзбекистон Республикаси божхона органлари ва божхона органларининг мансабдор шахсларини тушунмоқ лозим.

Бузиб ўтишни қуйидаги ҳолатлар йиғиндиси ташкил этади:

а) товар ва қимматликларни очиқча олиб ўтиш; б) божхона хизмати ваколатли шахсининг рухсатсиз олиб ўтиш. Кўрсатилган ҳолатлардан бирортасининг мавжуд бўлмаслиги шахснинг ҳаракатида шарҳланаётган **ЖК 182-моддасидаги** квалификация белгилари мавжуд деб топилишига йўл қўймайди.

Очиқчасига олиб ўтиш деганда, божхона хизмати ходимларининг товарлар олиб ўтилиши ҳақида хабардорлиги тушунилади. Божхона хизматининг хабардорлиги қонунчилик қоидаларига зид содир этилаётган маълумотлар тақдим этилишидан ва божхона органининг олиб ўтишни бевосита назорат қилишидан келиб чиқади. Жиноятчи субъектга квалификация қилинаётган ушбу белгилар бўйича айбни қўллаш учун шахсга товар ёки қимматликларни ғайриқонуний олиб ўтишаётганлиги ҳақида божхона органлари хабардорлигини билганлигини ва билмаслиги мумкин эмаслигини аниқлаш

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди ... // Тўплам, 1-жилд. – 209-б.

лозим. Агар айбдор товар ёки қимматликларни ноқонуний олиб ўтаётганлигидан божхона хизматининг хабардорлигини (масалан, божхона чегарасидан товарларни олиб ўтаётган шахснинг ҳаракатлари видеокамерага олинаётганлигини) билмаса, қилмиш очикчасига олиб ўтиш деб топилмайди.

Товарларни очикча олиб ўтиш ҳам божхона хизматининг рухсатини олмасдан туриб амалга оширилиши керак, яъни бундай ҳаракатни амалга оширишга расмий рухсатнома бўлмаслиги лозим. Товарларни олиб ўтишга рухсатноманинг мавжуд эмаслиги тўғрисида, шунингдек, бундай ҳаракатларни санкциялаш ваколати мавжуд бўлган мансабдор шахснинг тўғридан-тўғри тақиқ қўйиши ҳам даволат беради¹.

Товарларни очикча олиб ўтиш, зўрлик ишлатмасдан, шунингдек, зўрлик ишлатиш орқали ёки мол-мулкка зарар етказиш тарзида амалга оширилиши мумкин. Бу ҳолатда жиноятни ЖКнинг Махсус қисми шахсга қарши жиноятлар ёки ўзгалар мулкига қарши қаратилган жиноятлар учун белгиланган жавобгарлик моддалари билан жиноятлар жами тариқасида тавсифлаш лозим.

Божхона қонунчилигини бузишга доир муносабатларда шарҳланаётган белгилар шундан иборатки, **ЖК 182-моддаси** бўйича жавобгарликка нафақат божхона чегарасидан товар ёки бошқа қимматликларни бевосита олиб ўтаётган шахслар, балки уюшган гуруҳнинг барча иштирокчилари (масалан, божхона чегарасидан ғайриқонуний олиб ўтиш мақсадида харид қилганлар ёки олиб ўтилгандан сўнг қонунга хилоф равишда олиб ўтилганлигини олдиндан била туриб харид қилганлар, бунда уларга божхона назорат пунктида ёки ундан ташқарида ноқонуний олиб ўтишга ёрдам берганлар) кирди.

Уюшган гуруҳ аъзоси бўлмаган шахс томонидан чет элдан олиб келинган товар ёки қимматликни олдиндан ваъда бериб харид қилиш шарҳланаётган белгининг иккинчи қисмини — жиноят уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб содир этилишини ташкил этади.

Божхона қоидаларини бузиш орқали Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб кирилган мол-мулкларнинг жиноий йўл билан то-

¹Ушбу мазмунда рухсатномасиз ўтказиш тушунчаси Божхона органлари томонидан махсус воситаларни қўллаш тартиби тўғрисидаги Йўриқнома (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирилик томонидан 1999 йил 9 ноябрда 835-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган, Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитасининг раиси томонидан 1999 йил 6 августда тасдиқланган) 2-бандида ва Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига аъзо бўлган давлатларнинг Божхона қонунчилигининг асослари (МДҲга аъзо бўлган давлатлар раҳбарлари Кенгашининг қарорига илова), 217-моддасида тушунилади.

пилганини била туриб, олдиндан ваъда бермаган ҳолда олиш ёки ўтказиш ҳаракатларига нисбатан ЖКнинг 171-моддаси билан жавобгарлик келиб чиқади.

ЖК 182-моддаси 2-қисмида етказилган зарарнинг миқдоридан қатъи назар **хизмат ваколатидан фойдаланган** ҳолда божхона қонунчилигини бузганлик учун жавобгарлик ўрнатилган. **Хизмат ваколатидан фойдаланган** ҳолда божхона қонунчилигини бузиш — божхона органларининг мансабдор шахси, яъни ваколат доирасига назорат функцияси ва божхона қонунчилигида белгиланган бошқа мажбуриятлар юклатилган шахс томонидан ўз ваколатларини суниестъмол қилган ҳолда товар ва бошқа қимматликларни божхона чегарасидан олиб ўтишидир. Ушбу жиноятни содир этишда мансаб ваколатидан фойдаланиш деганда, шунингдек, божхона қонунчилигини бузиш бошқа давлат органлари мансабдор шахсларининг ўз ваколатини суниестъмол қилиши орқали содир этилишини ҳам тушуниш лозим.

«Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси 182-моддаси 2-қисмининг «г» бандида назарда тутилган жиноятнинг субъекти чегарада назорат функциясини амалга ошираётган мансабдор ва бошқа шахслар, шунингдек, товар ва бошқа қимматликларни Ўзбекистон Республикаси чегарасидан қонунга хилоф равишда ўтказиш мақсадлида ҳокимият ёки мансаб ваколатини суниестъмол қилган шахслар ҳисобланади»¹.

Хизмат ваколатидан фойдаланиш божхона қонунчилигини бевосита бузишда, яъни тегишли мансабдор шахс товар ёки бошқа қимматликларни мустақил равишда божхона чегарасини бузган ҳолда олиб ўтишида ҳам ифодаланади. Бундай ҳолатда у шарҳланаётган жиноятнинг ижрочиси ёки бажарувчиси ҳисобланади. Мансабдор шахснинг ҳаракатлари ЖК 205- ёки 206-моддалари бўйича қўшимча квалификация қилишни талаб қилмайди, чунки улар **ЖК 182-моддаси 2-қисмида** назарда тутилган таркибни тўлиқ қамраб олади. Агар товар ва бошқа қимматликларни олиб ўтиш мансаб ваколатига эга бўлмаган шахс томонидан, мансабдор шахс ёрдамида содир этилса, унда унинг ҳаракатлари жиноятлар мажмуи бўйича ЖК 28-моддаси ва 182-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноятлар билан, шунингдек, содир этилган жиноятнинг аниқ ҳолатларига боғлиқ равишда ЖК 205- ёки 206-моддалари билан квалификация қилинади.

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 27 февралдаги «Контрабанда ва божхона қонунларини бузиш тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 2-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. — 44-б.

9-§. Монополияга қарши қонун ҳужжатларини бузиш (ЖК 183-моддаси)

Ўзбекистон Республикасининг 1996 йил 27 декабрдаги «Товар бозорларида монополистик фаолиятни чеклаш ва рақобат тўғрисида»¹ги 355-1-сон Қонуни товар бозорларида монополистик фаолият ва инсофсиз рақобатнинг олдини олиш, уни чеклаш, тўхтатишнинг ташкилий ва ҳуқуқий асосларини белгилаб беради, рақобат муносабатларининг шаклланиши ва самарали амал қилиши учун шароитлар таъминлашга қаратилган.

Монополияга қарши қонун ҳужжатларини бузишнинг ижтимоий хавфлилиги шундаки, ушбу жиноят содир этилиши натижасида бозорнинг энг муҳим элементи, яъни алоҳида шахслар, жамият ва давлат манфаатларига путур етади.

Монополияга қарши қонун ҳужжатларини бузиш жиноятининг **бевосита объекти** ўрнатилган тартиб ва бозорни самарали бошқариш қоидалари шаклидаги Ўзбекистон иқтисодиётининг асослари, хўжалик юритувчи субъектларнинг ўз ҳуқуқ ва имкониятларини амалга оширишларига тўсқинлик қилувчи монополистик фаолиятни амалга оширишнинг олдини олувчи муносабатлар ҳисобланади. **Факультатив объекти** хўжалик субъекти сифатида фаолият кўрсатмайдиган алоҳида фуқаролар ва давлатнинг қонун билан қўриқланадиган ҳуқуқ ва манфаатлари бўлиши мўмкин.

NOTA BENE !

Рақобат хўжалик юритувчи субъектларнинг мусобақалашуви бўлиб, уларнинг мустақил ҳаракатлари ҳар бир субъект томонидан тегишли товар бозоридаги товарлар муомаласининг умумий шарт-шароитларига таъсир кўрсатиш имкониятини чеклайди.

NOTA BENE !

Монополистик фаолият — хўжалик юритувчи субъектларнинг, давлат бошқаруви органлари ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг монополияга қарши кураш ҳақидаги қонун ҳужжатларига хилоф бўлган, рақобатга йўл қўймасликка, уни чеклаш ёки бартараф этишга қаратилган ҳаракатлари ёки ҳаракатсизлиги.

¹Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 й., 2-сон, 54-модда; 1999 й., 9-сон, 229-модда; 2001 й., 1-2-сон, 23-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 41-сон, 405-модда.

Объектив томондан ЖК 183-моддасининг 1-қисмида назарда тутилган ҳаракатлар монополияга қарши фаолият олиб бориш ваколат доирасига кирувчи органга ахборот бермасликдан ёки била туриб ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумотларни тақдим қилишдан, худди шундай қилмиш учун маъмурий жазо қўлланилгандан сўнг содир этилишида ифодаланади.

Ўзбекистоннинг амалдаги қонунчилигига кўра, «Товар бозорларида рақобатни ривожлантиришга кўмаклашиш, хўжалик юритувчи субъектлар, давлат бошқаруви органлари ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг монополистик фаолиятини ва инсофсиз рақобатини чеклаш ҳамда тўхтатиб қўйиш соҳасида давлат сиёсатини монополияга қарши давлат органи олиб боради»¹. Буларга Ўзбекистон Республикаси Монополиядан чиқариш, рақобат ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш давлат қўмитаси², шунингдек, унинг ҳудудий органлари киради. Айнан қўмита бўлинмалари ва қўмитанинг ўзи бир бутунликда монополияга қарши фаолият олиб боришга ваколатли орган сифатида қабул қилинади. Шу сабабли ахборот бермаслик ёки ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумотларни, била туриб, бошқа давлат органларига тақдим қилиш монополияга қарши қонунчиликни бузиш сифатида квалификация қилиниши мумкин эмас.

Ўзбекистон Республикасининг «Товар бозорларида монополистик фаолиятни чеклаш ва рақобат тўғрисида»ги амалдаги Қонунига асосан, давлат монополияга қарши органи сўров асосида унинг тури ва сифат хусусияти ҳамда хўжалик субъекти учун аҳамиятлилигидан қатъи назар исталган ахборотни олиш ҳуқуқига эга³. Масъул шахслар давлат қўмитасига ҳар қандай ахборотни, яъни:

— хўжалик юритувчи субъектнинг устав жамғармасидаги акцияларнинг ўттиз бешдан ортиқ улушини ҳар қандай усулда (харид қилиш, алмаштириш, ҳадяга олиш, ишончли бошқарув ва ҳоказо) олиши тўғрисида;

— хўжалик юритувчи субъектнинг тадбиркорлик фаолиятини олиб бориш ёхуд унинг ижроия органи вазифаларини амалга оши-

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 1996 йил 27 декабрдаги «Товар бозорларида монополистик фаолиятни чеклаш ва рақобат тўғрисида»ги 355-1-сон Қонуни, 9-модданинг 1-қисми.

²Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 30 апрелдаги «Ўзбекистон Республикаси монополиядан чиқариш, рақобат ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш Давлат қўмитасини ташкил этиш тўғрисида»ги ПФ-3602-сон Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2005 й., 17-18-сон, 127-модда.

³Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 1996 йил 27 декабрдаги «Товар бозорларида монополистик фаолиятни чеклаш ва рақобат тўғрисида»ги 355-1-сон Қонуни, 11–12-моддалар.

риш шартларини белгилаш имконини берувчи ҳуқуқларни ҳар қандай усулда (сайлаш, келишув, топшириқ ва бошқалар орқали) олиши тўғрисида;

— битимлар тўғрисида, яъни унинг натижасида табиий монополия субъекти товар ишлаб чиқариш (реализация) учун мўлжалланмаган, давлат томонидан тартибга солинадиган, асосий воситаларга мулк ҳуқуқини қўлга киритиши ёки асосий воситалардан фойдаланиш ҳуқуқини олиши, агар ушбу асосий воситаларнинг баланс қиймати табиий монополия субъекти маблағининг ўн фоизидан ортигини ташкил этса;

— табиий монополия субъекти бошқа ҳўжалик субъектига эгаллик ҳуқуқини ёки табиий монополия¹ тўғрисидаги қонунчилик билан тартибга солинадиган асосий воситаларнинг бир қисмидан фойдаланиш ҳуқуқини берадиган битимлар тўғрисида, агар ушбу асосий воситаларнинг баланс қиймати табиий монополия субъекти маблағининг ўн фоизидан ортигини ташкил этса;

— холдинг ташкил этиш, яъни активлари қаторига бошқа ташкилотларнинг назорат пакети акциялари кирадиган очиқ турдаги акциядорлик жамиятларини тузиш тўғрисида;²

— муайян ҳўжалик субъектининг товар бозоридаги, савдо-сотиқ ҳажми ва бозордаги улуши чегарасини белгиловчи маълумотларни. Бундай маълумотлар қаторига, масалан, товарларни реализация қилиш, уларни муайян ҳудудларга олиб кириш ва улардан олиб чиқиш ҳажми тўғрисидаги маълумотларни киритиш мумкин;

— Ўзбекистон Республикаси Монополиядан чиқариш, рақобат ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш давлат қўмитаси Комиссияси ёки уларнинг ҳудудий органлари томонидан монополияга қарши қонунчиликни бузганлик тўғрисидаги ишларни тайёрлаш ва кўриш учун талаб этиладиган, шунингдек, унинг қарор ва йўриқномаларини ижро этиш учун зарур бўладиган маълумотлар. Жавобгар шахслар нафақат керакли ҳужжатларни тақдим этиши, балки зарур ҳолларда ўзлари сўхбатларга келиб, ёзма тушунтириш беришлари лозим;

— монопол маҳсулотга қатъий ва тартибга солувчи нархларни (тарифларни) шакллантириш, асослаш ва қўллашга доир;

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 24 апрелдаги «Табиий монополиялар тўғрисида»ги 398-1-сон Қонуни (Ўзбекистон Республикаси 1999 й. 19 августдаги 815-1-сон Қонунининг таҳририда) // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1999 й., 9-сон, 212-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 41-сон, 405-модда; 2007 й., 50-51-сон, 499-модда.

²Қаранг: Холдинглар тўғрисидаги Низом (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1995 йил 12 октябрдаги 398-сон қарори билан тасдиқланган) // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2001 й., 15-16-сон, 106-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2002 й., 17-18-сон, 135-модда.

— табиий монополия субъектлари томонидан истеъмолчиларга реализация қилинадиган товарлар ҳажми бўйича шартномаларига риоя қилинишига доир;

— табиий монополия субъектларини ташкил этиш, қайта ташкил этиш ва тугатишга доир;

— қонунчиликда белгиланган ҳолатларда молиявий-ишлаб чиқариш гуруҳларини ташкил этишга доир маълумотларни беришлари шарт.

Маъмурий органларнинг талаби билан ёки талабисиз тақдим этилиши лозим бўлган маълумотлар рўйхати юқоридагилар билан чегараланмасдан, Монополиядан чиқариш, рақобат ва тadbиркорликни қўллаб-қувватлаш давлат қўмитаси талаби билан жавобгар шахслар бошқа маълумотларни ҳам тақдим этишлари лозим. Шу ўринда қуйидагиларга алоҳида эътибор бериш зарурки, монополияга қарши органлар томонидан талаб қилинадиган ҳужжатлар фақат монополия фаолиятини амалга ошириш ёки монополия фаолиятини амалга ошириш эҳтимоли мавжудлиги билан боғлиқ масалаларга тегишли бўлади, бундай масалаларга тегишли бўлмаган ҳужжатларни ушбу органлар талаб қилиши мумкин эмас. Акс ҳолда ҳокимият ваколатларини очиқчасига суиистеъмол қилиш сифатида айбдор шахсларни жиноий жавобгарликка тортиш лозим бўлади.

Амалдаги қонунчиликда белгиланган тартибда масъул шахснинг мустақил равишда ёки монополияга қарши курашувчи органнинг талаби билан тақдим этиши лозим бўлган ҳужжатларни монополияга қарши курашувчи органларга тақдим этмаслиги **маълумотларни тақдим этмаслик деб тан оlinиши** лозим.

Маълумотларни тақдим этмаслик монополияга қарши фаолиятни амалга оширишга ваколатли органга беришдан бош тортишда ёки турли хил баҳоналар билан белгиланган муддатда топширмасликда намоён бўлиши мумкин. Маълумотларни тақдим этмаслик, шунингдек, юклатилган мажбуриятларга масъулиятсизларча муносабатда бўлиш ёки эсдан чиқариб юборишда ҳам намоён бўлиши мумкин.

Давлат монополияга қарши органига маълумотларни тақдим этмаслик формал таркибли жиноят ҳисобланади, яъни муайян бир оқибат келиб чиқишидан қатъи назар, мажбурият юклатилган шахс ушбу маълумотларни тақдим этиши лозим бўлган вақтдан бошлаб **тугалланган** ҳисобланади. Жиноятни қачондан бошлаб тугалланган деб топиш вақти, ҳар бир алоҳида ҳолатда уни тақдим этишга масъул шахс ва маълумотнинг хусусиятидан келиб чиқиб белгиланиши лозим. Масалан, хўжалик субъектининг 35 фоиздан кўпроқ акцияси сотиб олинганда, бундай шартнома ҳақидаги маълумот қуйидагилар томонидан тақдим этилади:

1) акцияларни сотиб олган шахс томонидан шартнома тузилгунча. Шунинг учун бундай маълумотнинг шартнома тузилгандан сўнг тақдим этилиши монополияга қарши қонунчиликни бузиш сифатида кўрилади;

2) инвестиция институтлари ва қимматли қоғозлар олди-сотди шартномаларини рўйхатдан ўтказувчи бошқа шахслар томонидан бундай шартномалар (масалан, давлат монополияга қарши кураш органининг рухсати бўлмаганда) тузилишида қоидабузарликлар мавжудлиги аниқланганда — 3 кун ичида.

Маълумотларни тақдим этиш деганда, уларнинг монополияга қарши курашувчи органларнинг ваколатли шахсларига расмий равишда хабар беришлари тушунилади.

Расмий равишда хабар бериш — кўрсатилган маълумот монополияга қарши органга маълумотни тақдим этиш ваколати юклатилган шахс ёки ушбу органнинг бевосита сўрови юборилган мансабдор шахс томонидан тақдим этилишидир, ушбу хабарда ким томонидан (қайси юридик шахс, давлат органи, ваколатли шахс) юборилаётганлиги тўла-тўқис акс этирилган бўлади. Агар монополияга қарши органга ушбу талабларга риоя қилмаган ҳолда маълумот, хабар берилган бўлса, у расмий хабар бериш деб ҳисобланиши мумкин эмас.

Ушбу модда доирасидаги **маълумотларга** бевосита монополистик фаолиятни амалга ошириш ёки амалга ошириш эҳтимолини назарда тутувчи ахборотлар киради. Ўзбекистон Республикаси Монополиядан чиқариш, рақобат ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш давлат қўмитаси ваколатларига кирмайдиган масалаларни қамраб олган маълумотлар **ЖК 183-моддасида** назарда тутилган маълумот бўла олмайди.

Ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумотлар — монополистик фаолиятни белгиловчи муҳим далилларни тўлиқ ёки қисман бузиб кўрсатадиган ҳужжатдир.

Ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумотларга, шунингдек, далилларни бузиб кўрсатмаса-да, уларни ўзида ифодаламайдиган ёки яшириб кўрсатадиган ахборотлар киради. Бунда вужудга келган ҳолатни нотўғри баҳолаш учун реал хавф туғилади. Масалан, била туриб ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумотларни, уларнинг бир қисмини яшириб кўрсатиш монополияга қарши органга ташкилот устав фондининг 5 фоизи миқдоридаги акциясини сотиб олганлиги тўғрисидаги маълумот билан бирга, сотиб олувчида бошқа шартномалар асосида олдиндан 32 фоиз акциялар мавжудлиги ҳақида хабар берилмаслигидир.

Хўжалик субъектининг бир қисми иқтисодиётнинг маълум соҳаларида монополистиклигини кўрсатувчи маълумотлар ҳақиқатга тўғри келмайдиган деб ҳисобланиши мумкин эмас. Хабар муайян

субъектга ёки аниқ белгиланган субъектлар гуруҳига тааллуқли бўлиши керак. Масалан, муайян бозор субъекти бошқа тадбиркорларнинг бозорга киришига тўсқинлик қилаётганлиги тўғрисида хабар ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумотлар сифатида қабул қилиниши мумкин эмас. Бундай хабарлар етарли шартлар мавжуд бўлганда, ЖК 139-моддаси (Тухмат) ёки 192-моддаси (Рақобатчини обрўсизлантириш) бўйича жиноят иши қўзғатиш учун асос бўлиши мумкин.

Ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумотларни хабар бериш орқали монополияга қарши қонунчиликни бузишнинг зарурий белгиси айбдор томонидан била туриб ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумотлар тақдим этилишидир.

Била туриб деганда, монополияга қарши органга маълумотни хабар қилган жавобгар шахс, ишнинг объектив ҳолатларидан келиб чиқиб, ушбу маълумотлар ҳақиқатга тўғри келмаслигини, улар ёлғонлигини билган бўлишидир. Агар жавобгар шахс ишни объектив ҳолатлардан келиб чиқиб билмаган ёки билиши лозим бўлмаган бўлса, монополияга қарши қонунчиликни бузиш деб квалификация қилиниши мумкин эмас.

Била туриб ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумотни монополияга қарши органга тақдим этиш, ушбу маълумот Ўзбекистон Республикаси Монополиядан чиқариш, рақобат ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш давлат қўмитасининг ваколатли шахси томонидан олинган вақтдан бошлаб жиноят **туғалланган** деб ҳисобланади.

Субъектив томондан ЖК 183-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят қасддан содир этилиши мумкин. Шунга алоҳида эътибор бериш лозимки, била туриб ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумотни тақдим этиш фақатгина **тўғри қасд** билан содир этилиши мумкин.

Ушбу жиноятни содир этиш **мақсад ва мотивлари** турли хил бўлиши мумкин. Бу нафақат бозорда монополистик ҳолатни ўрнатиш, балки шахсий бойишга қаратилган қасд манфаатлари ҳам бўлиши мумкин. Бироқ қилмишни содир этиш мақсад ва мотивлари жиноятни квалификация қилишга таъсир этмайди, лекин жазо тайинлашда суд томонидан инobatга олиниши лозим.

ЖК 183-моддаси 2-қисмининг объектив томони монополияга қарши фаолият олиб бориш ваколати берилган органнинг талабларини ёхуд бошқа қонуний кўрсатмаларини бажаришдан бўйин товлаш ёки уларни ўз вақтида бажармаслик, худди шундай қилмиш учун маъмурий жавобгарлик қўлланилганидан сўнг содир этилиши билан тавсифланади.

Агар текшириш чоғида қонун ҳужжатлари бузилишлари бартараф этилмаганлиги ёки бартараф этиш чора-тадбирлари кўрилмаганлиги аниқланса, **кўрсатма бажарилмаган** ҳисобланади.

Кўрсатма қуйидаги ҳолларда қисман бажарилмаган ҳисобланади:

1) кўрсатмага мувофиқ бартараф этилиши керак бўлган барча қонун ҳужжатлари бузилишлари бартараф этилмаганда;

2) кўрсатмада назарда тутилган барча хўжалик юритувчи субъектлар ва органларга нисбатан қонун ҳужжатлари бузилишлари бартараф этилмаганда.

Кўрсатмалар ўз вақтида бажарилмаган деганда, кўрсатманинг унда кўрсатилган муддатни бузган ҳолда бажарилиши тушунилади¹.

Кўрсатмаларни бажаришдан бош тортиш деганда, кўрсатманинг субъект томонидан бажарилмаганлиги ёки қисман бажарилмаганлиги тушунилади².

Кўрсатмаларни бажармаслик кўрсатмаларни бажаришдан бош тортишдан қуйидагилар билан фарқ қилади. Биринчиси, фақат эҳтиётсизлик орқасидан содир этилади, иккинчиси эса, тўғри қасд билан содир этишда ифодаланадиган ҳаракатсизликдир. Шунини таъкидлаш лозимки, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, агар қонун билан белгиланган ижро этиш муддати ўтиб кетган бўлсада, кўрсатилган талаблардан бирортаси ҳам бажарилмаётган тақдирда кўрсатмаларни бажаришдан бош тортиш деб топиши лозим.

Монополияга қарши курашувчи органнинг талаблари ва бошқа қонуний кўрсатмаларини бажармаслик ёки бажаришдан бош тортиш актив шакл (кўрсатмани қабул қилмаслик, адресини ўзгартириш ва ҳоказо)да ёхуд пассив шакл (кўрсатмада кўрсатилган қонунбузарликларни бартараф этиш чораларини кўрмаслик)да ифодаланиши мумкин. Бироқ бажармаслик ва бажаришдан бош тортиш шакллари қилмишни квалификация қилишга таъсир этмайди.

ЖК 183-моддаси 2-қисмига кўра, субъект томонидан қарор (кўрсатма)нинг муддатида бажарилмаслиги жиноятни тугалланган деб топишга олиб келади. Бу муддатга, шунингдек, субъектнинг ариза-си бўйича унга берилган қўшимча муддатлар ҳам киради.

Монополияга қарши қонун ҳужжатларини монополияга қарши органнинг қарор (кўрсатма)ларини бажармаслик ёки бажаришдан бўйин товлash шаклида бузиш ҳаракатлари маъмурий преюдиция мавжуд бўлганда ижтимоий хавfli ҳисобланади.

¹Монополияга қарши қонун ҳужжатларини, табиий монополиялар, истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, тadbиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари ва реклама тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун иш қўзғатиш ва уларни кўриб чиқиш тартиби тўғрисидаги Низом (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2005 йил 12 октябрдаги 225-сон қарорига илова), IV бўлимнинг 28-банди // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2005 й., 41-42-сон, 317-модда.

²Ўша жойда, II бўлимнинг 9-банди.

Субъектив томондан ЖК 183-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят ҳам қасддан (бўйин товлаш) содир этилиши мумкин. Ушбу қилмишнинг мақсад ва мотивлари турлича бўлса ҳам, унинг квалификация қилинишига таъсир этмайди.

Жиноятнинг субъекти Ўзбекистон Республикаси Монополиядан чиқариш, рақобат ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш давлат қўмитасига тегишли маълумотларни тақдим этиш мажбурияти юклатилган 16 ёшга тўлган шахс ҳисобланади. Тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи тижорат ва нотижорат ташкилотларининг раҳбарлари, яқка тартибдаги тадбиркорлар, шунингдек, хўжалик субъектлари билан келишиб ёки мустақил равишда ҳаракат қила оладиган ижро ва бошқарув органларининг мансабдор шахслари субъект бўлиши мумкин.

Агар монополияга қарши қонунчиликни бузиш давлат органининг мансабдор шахси томонидан содир этилган бўлса (масалан, устав фондининг 35 фоиз акциясини (улушини) сотиб олганлиги ҳақидаги маълумотни тақдим этмаслик), ишнинг мавжуд ҳолатларидан келиб чиқиб унинг ҳаракатлари жиноятлар мажмуи тариқасида ЖК 183-моддаси ва 205-, 207-моддалари ёки ЖК 208-моддаси бўйича квалификация қилинади.

10-§. Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлашдан бўйин товлаш (ЖК 184-моддаси)

2007 йил 25 декабрда Ўзбекистон Республикасида солиқ тизими, солиқ тўловчиларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, солиқ солишнинг тартиби, шунингдек, солиқ мажбуриятини ижро этиш билан боғлиқ ижтимоий муносабатларни тартибга солишга қаратилган янги Солиқ кодекси қабул қилинди.

Жиноятнинг бевосита объекти ҳар бир жисмоний ва юридик шахс томонидан қонун билан белгиланган солиқ ва бошқа тўловларни тўлашдек конституциявий бурчларни бажариш бўйича давлатнинг молиявий соҳадаги фаолияти билан боғлиқ ижтимоий муносабатлардир.

ЖК 184-моддасида жавобгарликни назарда тутувчи жиноятнинг **предмети** — солиқлар, йиғимлар, божлар ва бошқа тўловлар ҳисобланади.

Бу тушунчаларнинг мазмунини аниқлаш учун Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексига, шунингдек, амалдаги солиқ қонунчилигида қўлланилган таърифларга мурожаат этиш лозим¹. Солиқ

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2003 йил 6 июлдаги «Солиқ ва бошқа мажбурий тўловларни тўлашдан бўйин товлаганлик учун жавобгарлик тўғрисидаги қонунларнинг судлар томонидан қўлланилиши ҳақида»ги 6-сонли қарори // Тўплам, 2-жилд. — 131-б.

кодексининг 12-моддасига кўра, солиқ деганда, Солиқ кодексда белгиланган, муайян миқдорларда ундириладиган, мунтазам, қайтариб берилмайдиган ва бегараз хусусиятга эга бўлган, бюджетга йўналтириладиган мажбурий пул тўловлари тушунилади. **Бошқа мажбурий тўловлар** деганда, ушбу Кодекста белгиланган давлат мақсадли жамғармаларига мажбурий пул тўловлари, божхона тўловлари, шунингдек, ваколатли органлар ҳамда мансабдор шахслар томонидан юридик аҳамиятга молик ҳаракатларни тўловчиларга нисбатан амалга ошириш учун, шу жумладан муайян ҳуқуқларни ёки лицензиялар ва бошқа рухсат берувчи ҳужжатларни бериш учун тўланиши лозим бўлган йиғимлар, давлат божи тушунилади.

Солиқ кодексининг 23-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикаси ҳудудда умумдавлат солиқлари, маҳаллий солиқлар ва йиғимлар амал қилади.

Умумдавлат солиқларига юридик шахслар даромад (фойда) солиғи; жисмоний шахслар даромад солиғи; қўшилган қиймат солиғи; акциз солиғи; ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун солиқ; экология солиғи; сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқлар киради. Бошқа мажбурий тўловларга ижтимоий жамғармаларга мажбурий тўловлар (ягона ижтимоий тўлов; фуқароларнинг бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига сугурта бадаллари; бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига мажбурий ажратмалар), Республика йўл жамғармасига мажбурий тўловлар (Республика йўл жамғармасига мажбурий ажратмалар; Республика йўл жамғармасига йиғимлар), давлат божи, божхона тўловлари, айрим турдаги товарлар билан чакана савдо қилиш ва айрим турдаги хизматларни кўрсатиш ҳуқуқи учун йиғимлар киради.

Маҳаллий солиқлар ва йиғимларга қуйидагилар киради: мол-мулк солиғи; ер солиғи; ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи; жисмоний шахслардан транспорт воситаларига бензин, дизель ёқилғиси ва газ ишлатганлик учун олинadиган солиқ; савдо-сотиқ қилиш ҳуқуқи учун йиғим, шу жумладан айрим турлардаги товарларни сотиш ҳуқуқини берувчи лицензия йиғимлари; юридик шахсларни, шунингдек, тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи жисмоний шахсларни рўйхатга олганлик учун йиғимлар киради.

Давлат умуммиллий дастурларини амалга ошириш даврида тегишли жамғармалар ташкил этилиши мумкин бўлиб, уларга қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда мажбурий тўловлар белгиланади (Солиқ кодексининг 23-моддаси). Шу билан боғлиқ равишда ҳар бир алоҳида ҳолатларда айбдор аниқ қайси солиқни тўлашдан бўйин товлаётганини аниқлаш лозим.

Объектив томондан солиқ ёки бошқа тўловларни тўлашдан бўйин товлаш даромад ёхуд бошқа тўловларни ёки солиқ солишнинг бошқа объектларини яшириш, камайтириб кўрсатиш, анча миқдордаги солиқлар, йиғимлар, божлар ва бошқа тўловларни тўлашдан бўйин товлаганлик учун маъмурий чоралар кўрилгандан сўнг, анча миқдорда содир этилиши билан тавсифланади.

Солиқ кодексининг 25-моддасига кўра, **солиқ солиш объекти** солиқ тўловчида солиқ ёки бошқа мажбурий тўлов ҳисоблаб чиқарилиши ва (ёки) тўланиши юзасидан мажбурият келтириб чиқарувчи мол-мулк, ҳаракат, ҳаракат натижаси бўлиши мумкин.

Фойда (даромад) — мазкур модда маъносида — жами даромад билан Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексига мувофиқ белгиланадиган чегирмалар ўртасидаги фарқ ҳисобланади.

Жами даромадга жўнатилган товар, бажарилган ишлар, кўрсатилган хизматлар ва бошқа операциялар учун юридик шахс олиши лозим бўлган (олган) ёки текинга олган пул ёхуд бошқа маблағлар киради.

Чегирмалар қонунда назарда тутилган ҳолларда солиқ солинадиган базанинг камайишига олиб келувчи солиқ тўловчининг харажатлари ҳисобланади.

Солиқ солишнинг бошқа объектлари деганда, мазкур модда доирасида шундай предмет ва ҳуқуқларни (даромаддан ташқари) тушуниш жоизки, улар мавжуд бўлганда солиқ мажбурияти пайдо бўлади ва уларнинг сифати солиқ миқдорини белгилайди¹.

Амалдаги Солиқ кодексига мувофиқ солиқ солишнинг бошқа объектларига қуйидагилар киради: товарларни (ишларни, хизматларни) реализация қилиш обороти ва товарлар импорти, акциз тўланадиган товарлар, товарлар (ишлар, хизматлар) ишлаб чиқариш таннархи, жисмоний ва юридик шахслар эгалигидаги мулк, ер усти ва ер ости манбаларидан олиб фойдаланилган сув ресурсларининг ҳажми².

Фойдани, даромадни ёки солиқ солинадиган бошқа объектларни яшириш — бу солиқ органларига тақдим этиладиган тегишли ҳисобот ҳужжатларида уларни олганлик тўғрисида ҳақиқий маълумотларни қасддан кўрсатмаслик, шунингдек, уларнинг мавжудлиги тўғрисидаги маълумотни яшириб қолиш мақсадида уларнинг келиб

¹Қаранг: Большой юридический словарь / Под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутеких. — 386-б.

²Шунинг қайд этиш лозимки, солиқ солиш объектларининг келтирилган рўйхати тавсифий ҳисобланади ва Солиқ кодексига ҳар бир муайян ҳолда солиқ солиш объектини аниқлаш бўйича бир қанча қонунлар ва имтиёзлар назарда тутилган.

тушишини ҳисобга олиш тартибини бузганликдир. Масалан, тақдим этилган маҳсулотларга тўловни учинчи шахсга бериш, хўжалик оборотидаги векселлардан фойдаланиш, бартер асосида контрактлар тузиш — даромадларни яшириш ҳисобланади.

«Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 174-моддаси ва Жиноят кодексининг 184-моддаси бўйича жавобгарлик келиб чиқишининг зарур шarti — солиқ ёки бошқа тўловларни тўлашдан бўйин товлашга нисбатан қасднинг мавжудлиги бўлиб, у ҳам ҳаракат, ҳам ҳаракатсизликда намоён бўлиши мумкин.

Фойда (даромад)ни қасддан яширишнинг белгилари:

- ҳужжатларни сохталаштириш (ўчириш, файриқонуний тузатиш);
- қалбаки бошланғич бухгалтерия ҳужжатларидан фойдаланиш;
- фойдаланилмаган моддий харажатларни ишлаб чиқариш ҳисобига қўшиб ҳисобдан чиқариш;

- корхонада ишламайдиган, лекин ҳисобда турадиган ходимларга иш ҳақи ёзиш йўли билан меҳнатга ҳақ тўлаш харажатларини ошириш;

- сотишдан олинган тушумни ҳисобот давридан кейинги даврга ўтказиш (сотиш ҳажмини ва даромад(фойда)ни қасддан камайтириш);

- моддий, ёқилғи-энергетика ресурслари харажатларини ва амортизация (эскириш) миқдорини сунъий равишда ошириш ёки норматив (лимит)ларни нотўғри қўллаш;

- ҳужжатларни йўқ қилиш ёки уларни тақдим этишни рад этиш;
- бухгалтерия ҳужжатлари ва бошқа ҳужжатлар билан тегишли равишда расмийлаштирилмаган маҳсулот (товар)ларни сотиш;

- давлат рўйхатидан ўтмасдан ва солиқ органларида ҳисобда турмасдан хўжалик фаолиятини юритиш;

- давлат солиқ хизмати органининг ёзма билдиришномаси мавжуд бўлгани ҳолда икки ва ундан ортиқ манбалардан даромад олувчи жисмоний шахслар томонидан барча даромадлари ҳақида декларация тақдим этмаслик ва бошқалардир.

Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 174-моддаси ва Жиноят кодексининг 184-моддасида назарда тутилган ҳуқуқбузарликларга доир ишлар бўйича айбдорнинг қилмишида солиқ ёки бошқа мажбурий тўловларни тўлашдан бўйин товлаганлик учун жавобгарлик тўғрисидаги қонунларнинг судлар томонидан қўлланилиши ҳақидаги 6-сонли қарори // Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорлари тўплами. 1991–2006. 2-жилд. —Т.: «O'qituvchi», 2007. — 132-б.

¹Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2003 йил 6 июндаги «Солиқ ва бошқа мажбурий тўловларни тўлашдан бўйин товлаганлик учун жавобгарлик тўғрисидаги қонунларнинг судлар томонидан қўлланилиши ҳақида»ги 6-сонли қарори // Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорлари тўплами. 1991–2006. 2-жилд. —Т.: «O'qituvchi», 2007. — 132-б.

Фойдани, даромадни ёки солиқ солинадиган бошқа объектларни камайтириб кўрсатиш солиқ органларига тақдим қилинадиган ҳисобот ҳужжатларига била туриб солиқнинг миқдори тўғрисида ҳақиқатга тўғри келмайдиган, балки уни пасайтириш ва камайтириш томонига маълумотлар киритишда ифодаланади¹.

Шуни назарда тутиш лозимки, даромад (фойда) ёки солиқ солишининг бошқа объектларини яшириш ёхуд камайтириб кўрсатиш — солиқ ёки бошқа тўловлардан бўйин товлаш услубидир. Бошқача айтганда, солиқ тўлашдан бўйин товлаш турли услубларни ўз ичига олган кенгроқ тушунчадир, уни давлат ёхуд маҳаллий бюджет ҳисобига мажбурий тўловларнинг олинадиган ҳажмини пасайтириш мақсадида солиқ органларини алдаш деб тушуниш лозим.

Солиқ тўлашдан бошқача усулда бўйин товлаш деганда, нарсалар ҳақиқий ҳолатини қасддан ўзгартириш, солиқ органларига била туриб нотўғри ахборот беришининг турли услубларини қўллаш, тўланадиган солиқ ҳажмини камайтириш мақсадида маълум факт, ҳолат, ҳодисалар борасида янглиштириш тушунилади. Солиқ ёхуд бошқа мажбурий тўловлардан бўйин товлаш услублари турлича ва аксарият ҳолларда тўланаётган солиқ турига боғлиқ, хусусан, буларга солиқ органларига солиқ тўлаш объектлари ҳақида ҳисобот ҳужжатларини бермаслик, имконият мавжудлигида мажбурий тўловларни тўламаслик, солиқ органларига рўйхатга қўймаслик каби ҳолатлар кирази. Мазкур жиноятни содир этиш услублари уни квалификация қилишга таъсир қилмайди. Бироқ шуни назарда тутиш лозимки, изоҳланаётган жиноятнинг содир этилишининг алоҳида услублари мустақил қилмиш деб тан олиними ва мустақил квалификация қилишни талаб қилиши мумкин. Масалан, акциз солиғи тўламасдан савдо фаолиятини амалга оширишда, устав фаолиятини амалга оширмасликда, рўйхатдан ўтмасдан савдо қилишда ёхуд воситачилик фаолияти билан шуғулланишда ва бошқа ҳолатларда қилмишни жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилиш лозим².

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 17 апрелдаги «Иқтисодиёт соҳасидаги жиноий ишлар бўйича суд амалиётида юзага келган айрим масалалар тўғрисида»ги 11-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли, 2002 йил 25 октябрдаги 28-сонли ва 2006 йил 3 февралдаги 5-сонли қарорларига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. — 122-б.

²Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 17 апрелдаги «Иқтисодиёт соҳасидаги жиноий ишлар бўйича суд амалиётида юзага келган айрим масалалар тўғрисида»ги 11-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли, 2002 йил 25 октябрдаги 28-сонли ва 2006 йил 3 февралдаги 5-сонли қарорларига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. — 120-б.

Жиноят солиқ қонунчилигида ўрнатилган солиқ солиш тўлашнинг тегишли муддатида солиқ тўланмаган пайдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади. Шунинг учун аввалги ҳаракатлар (бухгалтерия ҳисоботи ҳужжатларига ўзгартиришлар киритиш, солиқ органларига ёлғон ҳисобот бериш ва ҳоказолар)нинг ҳаммаси жиноят содир этишга тайёргарлик кўришдир. Агар тўлов ҳақиқатда кам тўланган бўлмаса, айбдор ҳаракатида ҳақиқий жиноят таркиби мавжудлигини тасдиқлаш мумкин эмас.

Солиқ ва бошқа тўловлардан бўйин товлаш қуйидаги мажбурий шартлар мавжуд бўлгандагина жиноят деб тан олинади: тўланмаган тўловнинг анча миқдордалиги ва маъмурий преюдициянинг мавжудлиги.

Тўланмаган солиқ солиқнинг аввал тўланган қисми билан қўшимча тўланиши керак бўлган солиқ ўртасидаги фарқдир. Агар солиқ мажбурий тартибда ундирилса, тўланмаган деб топилади, солиқ тўлаш ихтиёрий равишда жиноят содир этишга қаратилган ҳаракатсизликни тўхтатади ва жиноят содир этишдан ихтиёрий қайтиш деб тан олинади лозим.

Тўланмаган солиқнинг миқдорини аниқлашда шуни назарда тутиш лозимки, бунда солиқ солиш объектнинг яширилган ёки камайтириб кўрсатилган миқдори эмас, балки айбдор томонидан яширилган ёки камайтирилган солиқ объектдан тўланиши лозим бўлган солиқ суммаси тушунилади. «Солиқ тўлашдан бўйин товлаш, фойдани, даромадни ва солиқ тўланадиган бошқа объектларни яшириш, камайтириб кўрсатиш давомли жиноят ҳисобланади. Шу сабабли зарар миқдори солиқ тўланмаган барча муддат учун кам тўланган суммалар йиғиндиси билан белгиланиши керак.

Тергов органлари ва судлар тўланмаган солиқ, даромад ва солиқ тўланадиган бошқа объектларнинг миқдорини аниқлашда Солиқ кодексининг олтинчи боби (чегирмалар ва зарарлар) талабларини ҳисобга олишга мажбурдирлар, яъни бунга биноан фойдани (даромадни) аниқлашда, масалан, ходимларнинг иш ҳақи, асосий фондларни таъмирлаш, ижара тўлови бўйича ва бошқа харажатлар чегирилиб ташланади»¹.

Солиқ ёки бошқа тўловлардан бўйин товлаш оқибатида етказилган зарар миқдорини аниқлашда жиноят туғалланган даврдаги энг кам ойлик иш ҳақи миқдоридан келиб чиқиш лозим.

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 17 апрелдаги «Иқтисодиёт соҳасидаги жиноий ишлар бўйича суд амалиётида юзага келган айрим масалалар тўғрисида»ги 11-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли, 2002 йил 25 октябрдаги 28-сонли ва 2006 йил 3 февралдаги 5-сонли қарорларига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. – 123-б.

«Жиноят кодексининг 184-моддаси диспозициясига биноан солиқларни тўлашдан бўйин товлаш ҳаракатда, худди шунингдек, ҳаракатсизликда ҳам ифодаланиши мумкинлигидан, аммо фақат қасддан содир этилишидан келиб чиқиб тергов органлари ва судлар ҳар бир иш бўйича солиқ тўлашдан бўйин товлаётган шахснинг мақсадини ва ҳақиқий ниятини аниқлашга мажбурдирлар. Хизмат вазифаларига совуққонлик билан муносабатда бўлиш оқибатида ҳисобни ёки ҳисоботни чалкаштириб юбориш, фойдани ҳисоблашда хатога йўл қўйиш ҳолатларининг ўзинигина Жиноят кодексининг 184-моддаси билан тавсифлаш мумкин эмас, лекин тегишли асослар бўлган тақдирда Жиноят кодексининг 207-моддасида кўзда тутилган мансаб совуққонлиги жиноятининг таркибини ташкил этади»¹.

«Агарда ҳисобот кичик ва ўрта корхоналар, микрофирмалар томонидан солиқ органларига ҳар чоракда тақдим этилиши лозим бўлса, ойлик солиқларни ёки бошқа мажбурий тўловларни тўлашда бўйин товлаш, мисол учун мансабга совуққонлик билан қараш оқибатида, ҳисобот даври келгунга қадар молиявий санкцияни ҳисобга олган ҳолда кейинчалик уларни тўлаган тақдирда ҳам Жиноят кодексининг 184-моддаси билан тавсифланиши мумкин эмас»².

Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Айбдор ўз ҳаракатлари ижтимоий хавфлилигини англайди ва солиқлар ёхуд бошқа тўловларни анча миқдорда тўламаслик оқибатини келтириб чиқаришни хоҳлайди ёхуд бунга онгли равишда йўл қўяди. Ижтимоий хавфли оқибатларнинг вужудга келиши имкониятларини билмаслик жинойий жавобгарликни келтириб чиқармайди. Мазкур жиноят эҳтиётсизлик юзасидан содир этилиши назарда тутилмаган.

Мотив ва мақсад қоида тариқасида ғаразли бўлади.

Жиноят **субъекти** 16 ёшга тўлган, ақли расо жисмоний шахс ҳисобланади. Бундай субъект деб, қонунга мувофиқ даромад, фойда ва солиқ солишининг бошқа объектлари ҳақида тўлиқ ахборот

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 17 апрелдаги «Иқтисодиёт соҳасидаги жинойий ишлар бўйича суд амалиётида юзага келган айрим масалалар тўғрисида»ги 11-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли, 2002 йил 25 октябрдаги 28-сонли ва 2006 йил 3 февралдаги 5-сонли қарорларига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. — 121-122-б.

²Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди ва Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди қўшма Пленумининг 2000 йил 28 апрелдаги «Тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ қонуничликни қўллаш суд амалиёти тўғрисида»ги 2/84-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди ва Олий ҳўжалик суди қўшма Пленумининг 2002 йил 25 октябрдаги 21/108-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 2-жилд. — 11-б.

бериш ҳамда давлат фойдасига белгиланган тўловларни киритиш вазифаси юклатилган шахслар тан олинishi мумкин. Булар қаторига, мулк шаклидан қатъи назар, корхоналар, муассасалар, ташкилотларнинг солиқларни ҳисоблаб чиқариш ва тўлаш билан боғлиқ бухгалтерия ҳисоботини олиб бориш, ҳужжатлар тақдим қилиш зиммасига юклатилган мансабдор шахслар (корхона, муассаса ва ташкилотларнинг раҳбарлари, уларнинг ўринбосарлари, бош ҳисобчилари ва ҳисобхонанинг мансабдор шахслари) киради.

Қонунга биноан белгиланган ҳисобот шаклида ҳужжатлар тақдим этишга ва солиқ тўлашга мажбур бўлган жисмоний шахслар (солиқ тўловчилар) ҳам ушбу жинойтнинг субъектлари бўлиши мумкин¹.

ЖК 184-моддасида назарда тутилган жинойтнинг содир этилишини ташкил қилган ёки унга раҳбарлик қилган ёхуд ўзларининг ҳаракатлари билан фойдани (даромадни) ёки солиқ солинадиган бошқа объектларнинг камайтирилишида иштирок этишга раҳбар, бош ҳисобчи, солиқ тўловчини даъват этган ёхуд бу жинойтнинг содир этилишига маслаҳат, кўрсатма билан кўмаклашган бошқа шахслар ЖК 30-моддасига мувофиқ ва **ЖК 184-моддасининг** тегишли қисми бўйича жинойтнинг иштирокчилари (ташкилотчи, далолатчи ёки ёрдамчилар) сифатида жавобгарликка тортилади-лар².

Агарда мазкур жинойтни содир этишда давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари мансабдор шахсларининг иштироки бўлса ва улар таҳлил қилинаётган қилмишнинг содир этилишига қасддан ёрдам беришса, уларнинг ҳаракатини тегишли белгилар мавжуд бўлганда жинойтлар мажмуи тариқасида ЖК 205-, 209-, 210-моддалари бўйича квалификация қилиш лозим.

ЖК 184-моддаси 2-қисми содир этилган ижтимоий хавfli қилмиш учун жинойт таркибининг квалификация қилинган қуйидаги белгилари мавжуд бўлганда жавобгарликни назарда тутати:

- а) такоран;
- б) кўп миқдорда.

Бунда шуни назарда тутиш лозимки, мазкур жинойтнинг такоран содир этилиши солиқ тўлашдан бўйин товлаганлик учун

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 17 апрелдаги «Иқтисодиёт соҳасидаги жиний ишлар бўйича суд амалиётида юзага келган айрим масалалар тўғрисида»ги 11-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли, 2002 йил 25 октябрдаги 28-сонли ва 2006 йил 3 февралдаги 5-сонли қарорларига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. — 122-б.

²Ўша жойда.

ЖК 184-моддасининг қайси қисми билан жавобгарлик назарда тутилишидан қатъи назар, қайд этилиши лозим. Агар шахснинг ҳаракатлари давомли жиноят хусусиятига эга бўлмасдан бир неча мустақил эпизодлардан иборат бўлса, бу ҳаракатларнинг такрорийлигини кўрсатади¹. Шундай қилиб, солиқ ёки бошқа тўловларни тўлашдан бўйин товлаш кўринишидаги ҳар б^{ир} тугалланган жиноят мустақил квалификация қилиниши лозим, бунда жавобгарлик шу модданинг оғирроқ жазо назарда тутилган қисми бўйича юзага келади.

«Агар фойда ва даромад тўғрисида кўриниб турган ёлғон маълумотли тегишли ҳисобот ҳужжатларини солиқ органига тақдим қилиш ҳамда солиқларни кўп ёки жуда кўп миқдорда (битта, бир неча ёки барча солиқлар бўйича) ҳақиқатдан кам тўлаганлик ҳолати мавжуд бўлса, солиқ ва бошқа тўловларни кўп ёки жуда кўп миқдорда тўлашдан бўйин товлаш тугалланган жиноят ҳисобланади.

Судлар моддий зарарнинг миқдори айбдор томонидан яширилган ёки камайтирилган солиқ тўланадиган объектнинг бутун миқдоридан эмас, балки унинг мазкур солиқ тўланадиган объектдан тўлаши лозим бўлган солиқ суммасидан келиб чиқиб белгиланишини инobatга олган ҳолда синчиклаб аниқлашга мажбурдирлар.

Солиқ тўлашдан бўйин товлаш, фойдани, даромадни ва солиқ тўланадиган бошқа объектларни яшириш, камайтириб кўрсатиш давомли жиноят ҳисобланади. Шу сабабли зарар миқдори солиқ тўланмаган барча муддат учун кам тўланган суммалар йиғиндиси билан белгиланиши керак»².

ЖК 184-моддаси 3-қисмида жуда кўп миқдорда солиқ ва бошқа тўловлардан бўйин товлаш жинояти содир этилганлиги учун жавобгарлик назарда тутилади.

ЖК 184-моддасининг 4-қисмида рағбатлантирувчи норма мустақамланган, унга мувофиқ, «қасддан яширилган, камайтириб кўрсатилган фойда (даромад) бўйича солиқлар ва бошқа тўловлар тўлиқ тўланган тақдирда, озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо қўлланилмайди», дейилади.

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 17 апрелдаги «Иқтисодиёт соҳасидаги жиноий ишлар бўйича суд амалиётида юзага келган айрим масалалар тўғрисида»ги 11-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли, 2002 йил 25 октябрдаги 28-сонли ва 2006 йил 3 февралдаги 5-сонли қарорларига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. – 116-б.

²Ўша жойда. – 122-123-бет.

11-§. Бюджет интизомини бузиш (ЖК 184¹-моддаси)

Бюджет интизомини бузишнинг **ижтимоий хавфлилиги** мазкур жиноят содир этилиши натижасида бюджетда асоссиз тақчиллик пайдо бўлишида, ёрдамга муҳтож муассаса ва ташкилотларни талаб қилинган воситалар, маблағлар билан таъминламаслик учун ҳақиқий асос пайдо бўлишида ифодаланади. Шарҳланаётган жиноятнинг содир этилиши давлат маблағларини самарали, тўлиқ натижа билан ва ўз ўрнида ишлатишга йўл бермайди. Бунинг натижасида аҳолининг алоҳида қатламлари орасида боқимандалик, норозилик кайфияти шаклланади, бу эса Ўзбекистонда ўтказилаётган ислохотларнинг жамият томонидан идрок қилинишига салбий таъсир ўтказди, уларни обрўсизлантиради.

Жиноятнинг **бевосита объекти** харажатлар лимитига риюя қилиш, бюджет маблағларини қонуний ва мақсадли сарф этишнинг ўрнатилган тартибига риюя қилиш соҳасидаги ижтимоий муносабатлардир.

Бюджет интизомини бузиш **предмети** деб, бюджет маблағлари, яъни давлат бюджетига кирган ва қонунда ўрнатилган тартибда бу маблағларни олувчига ажратилган моддий ва пул маблағлари тан олиними лозим.

Бюджет маблағларини ажратиш деганда, олувчига моддий ва пул маблағларини бевосита йўналтириш ҳамда унга тегишли бўлган воситаларни мақсадли ишлатиш шарти билан бюджетга ўтказишга рухсат тушунилади¹.

Давлат бюджети ёки унинг қисми таркибига кирмайдиган **бошқа воситалар** бюджет сифатида тан олинмаслиги лозим, хусусан, қуйидагилар ҳисобига шаклланидиган Бюджет ташкилоти ривожланиш фонди маблағлари бунга кирмайди:

— бюджет томонидан режали молиялаштириш ҳисобидан тежалган маблағлар ва ҳисобот чорагининг сўнгги иш куни охирида бюджет ташкилоти ҳисобида қолган маблағ (капитал қўйилмаларни молиялаштириш назарда тутилган воситалардан ташқари);

— бюджет ташкилоти фаолият соҳаси бўйича товар ишлаб чиқариш (иш, хизматни бажариш) ва сотишдан олинган даромад;

¹Масалан, бюджет маблағлари сифатида «Ўзбектеатр» бирлашмаси ва унинг таркибидаги муассасаларнинг солиқдан озод этилиши натижасида йиғилган маблағларни эътироф этиш лозим, чунки мазкур маблағлар «мамлакатимизда театр-томоша санъатини, илмий-тадқиқот ва нашр ишларини янада ривожлантиришга, бирлашманинг моддий-техник негизини мустаҳкамлашга, ижодкорларни ижтимоий муҳофаза қилиш ишларига сарфланиши» керак. (*Қаранг*: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 й. 26 мартдаги «Ўзбекистон театр санъатини ривожлантириш тўғрисида»ги ПФ-1980-сон Фармони // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1998 й., 4-сон, 61-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2005 й., 28-29-сон, 203-модда.

— вақтинча фойдаланилмаётган бино ва бошқа давлат мулкани чет ташкилотларга ижарага беришдан олинган маблағларнинг 50 фоизи. Қолган 50 фоизини бюджет ташкилоти маҳаллий бюджетлар даромадига ўтказди;

— юридик ва жисмоний шахслар томонидан бюджет ташкилотига кўрсатилган ҳомийлик кўмаги¹.

Жиноят кодекси 184¹-моддасининг 1-қисмида содир этилган жиноят учун назарда тутилган жавобгарлик жинояти **объектив томондан** қуйидаги ҳаракатлардан бири содир этилганидан иборат:

— бюджетда назарда тутилмаган ёхуд бюджетдан молиялаштириладиган муассаса ва ташкилотлар бюджети ва сметасида назарда тутилмаган чиқимларга бюджет воситаларини йўналтириш;

— чиқимлар бўйича бюджет маблағлари лимитида ошиб кетиш;

— бюджет муассаса ва ташкилотларда штат-смета тартибини бузиш.

Бюджетда ёки бюджетдан молиялаштириладиган муассаса ёки ташкилотлар сметасида назарда тутилмаган чиқимларга маблағларни йўналтириш бюджет маблағларини сарфлаш навбатининг ўрнатилган тартибини бузиш ёхуд уларни мақсадга мувофиқ бўлмаган тарзда истеъмол қилиш (масалан, паст нархли ва маиший предметларни ишлаб чиқариш учун ажратилган машинасозлик асбоб-ускуналарини ишлатиш ёхуд қуйи ташкилотлар эҳтиёжи учун ажратилган оргтехникани бошқарув ташкилотлари учун йўналтириш) дир.

Шуни қайд этиш лозимки, Ўзбекистонда қонунчилик томонидан харажатларнинг қуйидаги тўрт гуруҳи давлат бюджетидан маблағ билан таъминланади:

I. Иш ҳақи ва унга тенглаштирилган тўлов (болалик оилаларга нафақалар ва кам таъминланган оилаларга моддий ёрдам, стипендиялар ва бошқалар);

II. Иш ҳақиға кўшимчалар;

III. Капитал қўйилмалар (Давлат инвестиция дастурида назарда тутилган аниқ рўйхатларга мувофиқ);

IV. Бошқа харажатлар.

Харажатларнинг I ва II гуруҳларига киритилган бюджет ташкилотлари биринчи навбатда маблағ билан таъминланади. Харажатларнинг III гуруҳи бюджет ташкилотлари томонидан Респуб-

¹Қаранг: Бюджет ташкилотларининг харажатларини молиялаштириш (тўлаш) тартиби (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 3 сентябрдаги 414-сон қарорига илова) // Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами. 1999 й., 9-сон, 51-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2001 й., 22-24-сон, 159-модда; 2002 й., 24-сон, 200-модда; 2004 й., 52-сон, 523-модда; 2005 й., 51-сон, 380-модда; 2006 й., 51-52-сон, 507-модда; 2007 й., 29-30-сон, 306-модда, 52-сон, 534-модда; 2009 й., 24-сон, 270-модда.

лика инвестиция дастурида жорий молия йили учун белгиланган лимитлар доирасида маблағ билан таъминланади. «Бошқа харажатлар» гуруҳи бўйича маблағлар белгиланган лимитлар доирасида қуйидаги навбатга риоя қилган ҳолда сарфланади: овқатлантириш, лори-дармонлар; коммунал хизматлар, бошқа харажатлар.

Бюджет ташкилотлари Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ёки унинг ҳудудий молия органлари билан келишган ҳолда мавсумий ёки шошилинч тадбирлар (биринчи синф ўқувчилари учун мактаб анжомлари, кам таъминланган оилалар болалари учун қишқи кийимлар харид қилиш, эпидемияга қарши, юқумли касалликларга қарши тадбирлар ва бошқа тадбирлар)ни маблағ билан таъминлаш учун маблағларни IV гуруҳ маблағлари ҳисобига тезкорлик билан харажат қилишлари мумкин.

IV гуруҳ ҳисобига автомобиллар ва бошқа автотранспорт воситаларини (махсус автотранспорт бундан мустасно), уяли телефонлар ва ортиқча дабдабали буюмлар (импорт офис мебели, аудио-видео техника (ўқув, илмий ва тиббий жараёнларда фойдаланиладиганлардан ташқари) офислар учун гиламлар ва бошқалар) харид қилишга фақат Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги билан келишган ҳолда йўл қўйилади¹.

Нафақат пул маблағларидан мақсадсиз фойдаланиш, балки бюджетнинг бошқа маблағларидан мақсадсиз фойдаланиш (масалан, хизматда фойдаланиладиган турар жой биноси:дан савдо нуқтаси сифатида фойдаланиш; қуйи ташкилот учун бюджетдан ажратилган мулкни юқори турувчи ташкилот учун ажратиш ва ҳоказо)ни ҳам бюджет маблағларини назарда тутилмаган харажатларга йўналтириш деб квалификация қилиш зарур. Фойдаланиш деганда, бу маблағларни ҳар қандай усулда истеъмол қилиш тушунилади (мулкни эксплуатация қилиш, ундан келган фойда ва даромадни олиш).

Бюджет маблағларидан шахсий бойлик орттириш ёхуд бошқа ғаразли мақсадлардан келиб чиқиб, бюджетда ёки сметада назарда тутилмаган харажатларга йўналтирилганда, қилмиш жиноятлар мажмуи бўйича **ЖК 184¹-моддасининг 1-қисми** ва тегишли модда (масалан, ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш) билан квалификация қилиниши лозим.

¹ *Қаранг:* Бюджет ташкилотларининг харажатларини молиялаштириш (тўлаш) тартиби (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 3 сентябрдаги 414-сон қарорига ялова) // Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами. 1999 й., 9-сон, 51-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2001 й., 22-24-сон, 159-модда; 2002 й., 24-сон, 200-модда; 2004 й., 52-сон, 523-модда; 2005 й., 51-сон, 380-модда; 2006 й., 51-52-сон, 507-модда; 2007 й., 29-30-сон, 306-модда, 52-сон, 534-модда; 2009 й., 24-сон, 270-модда.

Бюджет маблағлари бюджетда ёки бюджетдан молияланадиган муассасалар ва ташкилотларнинг сметаларида назарда тутилмаган харажатларга йўланганда ва тезкор тадбирлар сабабли юзага келмаган йўналишда сарфланса, бюджет маблағларидан **мақсадсиз** фойдаланиш деб тан олинади.

Бюджет — давлат пул маблағларининг (шу жумладан давлат мақсадли жамғармалари маблағларининг) марказлаштирилган жамғармаси бўлиб, унда дароматлар манбалари ва улардан тушумлар миқдори, шунингдек, молия йили мобайнида аниқ мақсадлар учун ажратиладиган маблағлар сарфи йўналишлари ва миқдори назарда тутилади. Бюджет республика бюджетига ва маҳаллий бюджетга бўлинади.

Смета — бу ташкилотларни таъминлаш ҳамда хўжалик ва маданий қурилиш бўйича марказлаштирилган тадбирларни амалга ошириш учун бюджетдан бериладиган маблағларнинг миқдори, мақсадли йўналиши ва чораклар бўйича тақсимланишини белгилаб берувчи асосий режа ҳужжати¹.

Бюджет маблағларини бюджетда ёки бюджетдан молияланадиган муассасалар ва ташкилотларнинг сметаларида назарда тутилмаган харажатларга йўллаш амалда мақсадсиз фойдаланилган ёки харажат қилинган пайтдан бошлаб **туғалланган** жиноят деб тан олинishi лозим. Бу маблағларни кейинчалик мақсадсиз фойдаланиш ёки йўналтириш мақсадида тақсимлаш эса, ишнинг муайян ҳолатларидан келиб чиқиб, шарҳланаётган жиноятга тайёргарлик кўриш ёхуд уни амалга оширишга суиқасд қилиш деб квалификация қилиниши лозим.

Жиноят **предмети** сифатида бюджет маблағларининг алоҳида турлари **бюджетдан маблағ ажратиш** ҳисобланиб, уларнинг тушунчаси қонунчиликда берилади. Хусусан, «қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда Давлат бюджетидан ташкилотларига ҳамда бошқа бюджет маблағлари олувчиларга ажратиладиган пул маблағлари»² бюджетдан маблағ ажратиш деб топилади.

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикаси, Қорақалпоғистон Республикаси республика бюджети қарамогида бўлган, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси вилоятлари, шаҳар ва туманларининг маҳаллий бюджети қарамогида бўлган муассасаларининг харажатлар сметасини тузиш, кўриб чиқиш ва тасдиқлаш тўғрисидаги Йўриқнома (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2000 йил 3 февралда 888-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан 1999 йил 28 декабрда 101-сон билан тасдиқланган), 3-банд // Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат қўмиталари ва идораларининг метёрий ҳужжатлари ахборотномаси, 2000 й., 3-сон.

²Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 2000 й. 14 декабрдаги «Бюджет тизими тўғрисида»ги 158-11-сон Қонуни, 3-модда // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2001 й., 1-2-сон, 6-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2005 й., 21-сон, 148-модда; 51-сон, 374-модда; 52-сон, 385-модда; 2007 й., 17-18-сон, 173-модда; 39-сон, 399-модда; 50-51-сон, 509-модда; 2008 й., 52-сон, 513-модда.

Чиким моддалари бўйича бюджетдан маблағ ажратиш лимитидан ошиб кетиши жиноят субъектининг фаол ҳаракатларида ифодаланади, улар ажратилган бюджет маблағларидан мақсадли фойдаланишда, яъни улардан белгиланган навбат доирасида фойдаланади, лекин харажатларнинг бир гуруҳи доирасида режалаштирилган (лимит) ва амалда қилинган харажатлар ўртасидаги манфий фарқни шаклантиришда ифодаланади.

Бюджетдан маблағ ажратиш харажатлари лимити деганда, тегишли бюджет ёки сметада назарда тутилган бюджетдан ажратилган маблағларнинг бир тури, объекти ва объектости харажатлар бўйича фойдаланиш миқдори тушунилади. Режалаштирилган ва амалда қилинган харажатлар ўртасидаги манфий фарқ бюджет муассасаси ёки ташкилоти ички ҳисоблари, масалан, Бюджет ташкилоти ривожланиш фонди маблағлари ҳисобидан қопланганда ҳам бюджетдан маблағ ажратиш лимитларини ошириш деб топилади. Агар харажатларнинг бутун тегишли гуруҳи доирасида лимитдан ошириш бўлмаса, яъни битта тур, объект ва объектости харажатлар бўйича бюджет пул маблағларини сарфлашда сметада назарда тутилган ҳажмлар бошқа турдаги объект ва объектости харажатларга ажратилган режали пул маблағлари ҳисобидан қопланганда ҳам харажатларнинг ўша гуруҳи бўйича кредиторлик қарзи ҳамда харажатлар лимити оширилган деб ҳисобланмайди.

Бюджетдан маблағ ажратиш харажатлари лимитини оширишни тегишли гуруҳда режалаштирилган ва амалда қилинган харажатлар ўртасида манфий фарқ пайдо бўлган пайтдан тугалланган жиноят деб ҳисобланади.

Бюджет маблағларини бюджет ёки сметада назарда тутилмаган харажатларга йўналтиришни бюджетдан маблағ ажратиш лимитини оширишдан фарқлаш лозим. Бюджет маблағларини йўналтириш — бу тегишли бюджет ёки сметада назарда тутилмаган харажатларни маблағ билан таъминлашдир, бюджет маблағларини ошириш эса, тегишли бюджет ёки сметада назарда тутилган режалаштирилган ва амалда қилинган харажатлар ўртасида манфий фарқ пайдо бўлишини назарда тутаяди. Бундан ташқари, бюджет маблағларини йўналтиришда мазкур маблағлар нафақат пул маблағларида, балки моддий қадриятларда ҳам ифодаланиши мумкин, бироқ бюджетдан маблағ ажратишни амалга оширишда жиноят предмети фақат пул маблағлари бўлиши мумкин.

Штат-смета ингиизиоми — бу Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги томонидан ўрнатилган сметаларни ҳамда бюджет ташкилот ва муассасаларининг ходимлари штат жадвали ва тарификация рўйхатларини ишлаб чиқиш, тасдиқлаш, ўзгартириш ва рўйхатга олиш тартибидир.

Штат жадвали — мулк эгаси, ташкилот раҳбари ёхуд юқори орган тасдиқлайдиган доимий ходимлар мансаблари номи рўйхатидир, бунда бир номли мансаблар (бош ўринлар) сони ҳамда мансаб маошлари миқдори кўрсатилади.

Тарификация рўйхати — бу бюджет ташкилот штатида маълум мансабларни эгалловчи муайян шахсларнинг тарификациясини кўрсатиб, яъни ушбу ходимларда аттестация натижаларига кўра, уларнинг иш вақти асл ҳажмига кўра берилган тегишли малакавий категорияси мавжудлигини ҳамда уларнинг мансаб маоши миқдорини кўрсатган ҳолда тузилган рўйхат.

Штат-смета интизоми бузилиши Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги томонидан белгиланган сметаларни ҳамда бюджет ташкилотлари ва муассасалари ходимларининг штат жадвали ва тарификация рўйхатларини ишлаб чиқиш, тасдиқлаш, ўзгартириш ва рўйхатга олиш тартибига риоя қилмасликдир¹. Ҳар бир ҳолатларда штат-смета интизоми бузилишида айнан қайси қонун ҳужжати бузилганлигини ҳар бир аниқ ҳолатларда аниқлаш лозим.

Айбдор ҳаракатини бюджет интизомини бузиш субъектини маъмурий жавобгарликка тортгандан сўнг, **ЖК 184¹-моддасининг 1-қисми** бўйича квалификация қилиш лозим, яъни **ЖК 184¹-моддаси 1-қисми** бўйича шахсни жавобгарликка тортиш учун маъмурий преюдиция талаб қилинади.

Бюджет интизомини бузиш қонунда формал таркибли қилмиш сифатида ифодаланган, яъни бюджет интизомини бузиш ижтимоий хавфли қилмиш деб тан олинishi учун мажбурий белги сифатида оқибатнинг мавжудлиги талаб қилинмайди. Бироқ бу оқибатлар суд томонидан ҳар бир алоҳида ҳолатда жазо тайинлашда ҳисобга олинади.

ЖК 184¹-моддаси 1-қисми диспозициясида назарда тутилган қилмишлардан бири содир этилган пайтдан бошлаб жиноят **туғалланган** деб ҳисобланади.

Субъектив томондан таҳлил шарҳланаётган жиноят тўғри қасд шаклидаги айб билан тавсифланади. Айбдор ўз қилмишларининг ижтимоий хавфлилигини англайди ва уни содир этишни хоҳлайди.

¹**Қаранг:** Бюджет ташкилотларининг харажатларини молиялаштириш (тўлаш) тартиби (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 3 сентябрдаги 414-сон қарорига илова); Ўзбекистон Республикаси, Қорақалпоғистон Республикаси республика бюджети қарамоғида бўлган, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси вилоятлари, шаҳар ва туманларининг маҳаллий бюджети қарамоғида бўлган муассасаларнинг харажатлар сметасини тузиш, кўриб чиқиш ва тасдиқлаш тўғрисидаги Йўриқнома (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2000 йил 3 февралда 888-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилгаң, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан 1999 йил 28 декабрда 101-сон билан тасдиқланган).

Жиноят субъекти 16 ёшга тўлган ва бюджет маблағларини тақсимлаш ҳамда сарфлаш, шунингдек, штат-смета интизоминга риоя этилиши учун маъсул бўлган шахсдир. Қонунчиликка мувофиқ бундай шахслар — бюджет ташкилотларининг раҳбарлари ва бош бухгалтерлари, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги тизимининг ваколатли ходимлари, шу жумладан Молия вазирлиги раҳбарлари ва марказий аппарати ходимлари ҳисобланади¹.

Бюджет ташкилоти деганда, зиммасига юклатилган вазифаларни бажариш билан боғлиқ бўлган ўз фаолиятини амалга ошириши учун Давлат бюджетидан маблағ ажратиш назарда тутилган ва бу маблағ молиялаштиришнинг асосий манбаи ҳисобланадиган вазирлик, давлат қўмитаси, идора, давлат ташкилотини тушуниш лозим².

Агарда бюджет интизомини бузиш ўзганинг мулкани ўзлаштириш билан боғлиқ бўлса, айбдорнинг ҳаракатларини ЖК 167- ва 184¹-моддалари бўйича квалификация қилиш лозим.

Жавобгарлик ЖК 184¹-моддаси 2-қисмида назарда тутилган бюджет интизомини бузишнинг квалификация қилинган таркиби уни кўп миқдорда содир этилганлиги ҳисобланади.

Этказилган зарар ҳажмини баҳолаш бюджет ташкилотининг бюджети ёхуд сметасида назарда тутилмаган харажатларга йўналтирилган бюджет маблағларини, бюджетдан маблағ ажратишни оширишни ёки бир молиявий йил чегарасида штат-смета интизомини бузиш натижасида олинган умумий сумма асосида амалга оширилади. Миқдорни аниқлашда бошқа молиявий йил даврида асоссиз сарфланган маблағлар ҳисобга олинмаслиги лозим (масалан, икки йил ичида асоссиз сарфланган воситаларнинг умумий суммасини кўп миқдор сифатида тан олиш мумкин эмас — ҳар бир молиявий йил учун аввалги ёки кейинги йил билан қўшилмайдиган ўз миқдори белгиланиши лозим). **Молиявий йил** деганда, 1 январдан 31 декабрь куни охиригача бўлган вақтни ўз ичига олувчи даврни тушуниш лозим³.

Шуни ҳам қайд этиш лозимки, ташкилот бюджети ёки сметасида назарда тутилмаган харажатларга йўналтирилган пул маблағларида эмас, балки мулк шаклида ифодаланган бюджет маблағлари миқдорини аниқлашда тегишли смета ёхуд бюджетда кўрсатилган мулкнинг нархидан келиб чиқиш лозим.

¹Қаранг: Бюджет ташкилотларининг харажатларини молиялаштириш (тўлаш) тартиби (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 3 сентябрдаги 414-сон қарорига илова), 37-, 38-бандлар.

²Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 14 декабрдаги «Бюджет тизими тўғрисида»ги 158-II-сон Қонуни, 3-модда.

³Уша жойда.

Бюджет интизомини бузишнинг алоҳида квалификация белгиси — жиноятнинг жуда кўп миқдорда содир этилиши ҳисобланади (ЖК 184¹-моддаси 3-қисми).

Қонунда бюджет интизомини бузишнинг алоҳида шакли сифатида бюджетдан молияланадиган муассасалар ва ташкилотларга иш ҳақи, нафақалар, стипендиялар ва уларга тенглаштирилган бошқа харажатлар тўлови учун пул маблағлари беришни асоссиз равишда кечиктирилганлиги ҳисобланади.

ЖК 184¹-моддаси 4-қисмида назарда тутилган қилмишнинг **бевосита объекти** бюджет воситаларини сарфлашни тартибга солувчи ижтимоий муносабатлардан ташқари, бирламчи бюджет тўловларини ўз вақтида тўлаш билан боғлиқ муносабатлар ҳисобланади. Мазкур қилмишнинг предметини ҳисобга олиб, фуқароларнинг иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқ ва эркинликлари ҳам ушбу жиноят объекти сифатида тан олинishi зарур.

Бюджет интизомини бузишнинг бу шакли **предмети** сифатида бюджет ташкилотларининг қонунда кўрсатилган харажатларнинг фақат иш ҳақи, нафақа, стипендия ва уларга тенглаштирилган бошқа тўловлар каби моддалари ҳисобланади.

Амалдаги қонунчиликка мувофиқ, **иш ҳақи** молиялаш манбаидан қатъи назар, пул ёки натура шаклларида ҳисоб ёзилган, иш ҳақларининг барча турларини (шунингдек, турли мукофотлар, қўшимча тўловлар, қўшимча ҳақлар ва ижтимоий тўловларни) қамраб олади, бунга ходимларга ишланмаган вақт (ҳар йилги ёзги таътил, байрам кунлари ва ҳоказолар) учун қонун ҳужжатларига мувофиқ ҳисоблаб ёзилган пул суммалари ҳам киради¹. Шарҳланаётган модда маъносида иш ҳақи фақат пул шаклида ифодаланади, чунки банклар уни натурал шаклда беришни амалга оширмайди. Шунга боғлиқ ҳолда мазкур модда доирасида иш ҳақини белгилашда тергов ва суд органлари қонунчиликда белгиланган пул шаклидаги иш ҳақи сирасига киритилган тўловларнинг турлари рўйхатига мурожаат этишлари лозим².

Нафақа — ижтимоий таъминлашнинг шакли, у ижтимоий суғурта ёхуд давлат бюджети маблағларидан доимий ёки бир маротабали тўловдир³. Амалдаги қонунчиликка мувофиқ, ишсизлик бўйича нафақа, икки ёшга тўлгунга қадар бола парвариши учун нафақа,

¹*Қаранг:* Ёлганиб ишловчиларнинг сони ва иш ҳақи статистикаси бўйича Йўриқнома (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1999 йил 30 июлда 788-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган, Ўзбекистон Республикаси Макроиқтисодиёт ва статистика вазирлиги томонидан 1998 йил 26 октябрда 33-сон билан тасдиқланган), 6-бўлим.

²Ўша жойда, б.1-банд.

³*Қаранг:* Большой юридический словарь / Под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. — 449-б.

вақтинчалик ишга лаёқатсизлик бўйича нафақа кабилар тўлови назарда тутилади.

Стипендия — олий таълим муассасаларининг давлат грантлари бўйича ва пулли — контракт асосида кундузи ўқийдиган, давомати яхши бўлган талабаларига (бундан чет эллик талабалар мустасно), Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа тўловлардан қатъи назар, тўланадиган ойлик пул таъминоти (нафақа). Стипендия чуқур касбий билимларни эгаллаш ва давоматни оширишда талабаларни рағбатлантириш, мутахассисларни тайёрлаш сифатини янада ошириш учун зарур шароитлар барпо этиш мақсадида тўланади.

Иш ҳақи, нафақа ва стипендияларга тенглаштирилган **бошқа тўловлар** деганда, амалга ошириш биринчи навбатдаги ҳамма харажатларни қоплашнинг бир хил даражасини (пропорционал тартибини) таъминловчи шароитларда биринчи навбатда амалга ошириладиган, қонунчиликда белгиланган тўлов турини тушуниш лозим. Қонунларда тўловларнинг бундай турига ҳарбийларга пул маблағларини бериш, моддий ёрдам кўрсатиш билан боғлиқ тўловлар, алимент мажбуриятлари бўйича тўловлар, соғлиққа зиён келтиришни қоплаш, муаллифлик битимлари бўйича рағбатлантириш, хизмат сафари чиқимлари киритилади.

Пул маблағлари беришнинг асоссиз кечиктирилиши бюджет интизомини бузиш деб тан олинувчи харажат турлари рўйхати қонунда тўлиқ белгиланган ва бошқача талқин қилиниши мумкин эмас. Шу муносабат билан банк раҳбари ёхуд бошқа мансабдор шахслар томонидан бошқа маблағлар, зарур эҳтиёжларга навбатдан ташқари амалга ошириладиган ҳамда капитал таъмир харажатлари учун тўловлар тўхтатилса (агарда улар юқорида қайд этилган чиқимлар туридан бири бўлмаса), айбдорлар ҳаракати мазкур модданинг 4-қисми билан квалификация қилинмайди.

Содир этганлик учун жавобгарлик шарҳланаётган модданинг **4-қисмида** назарда тутилган қилмиш **объектив томондан** худди шундай ҳаракати учун маъмурий жазо қўлланилгандан сўнг, банкнинг бюджетдан молиялаштириладиган муассаса ва ташкилотларга маош, нафақа, стипендия ва уларга тенглаштирилган бошқа тўловларни асоссиз кечиктирганлиги тарзидаги ҳаракатсизлигида ифодаланади.

Пул маблағлар беришни кечиктириш деганда, бюджет ташкилоти ва муассасалари каби олувчиларга пул маблағлари муддатида тўлиқ ёки қисман ўтказиб берилмаслигини тушуниш лозим. Бунда шуни қайд этиш лозимки, иш ҳақи, нафақа, стипендия ва уларга тенглаштирилган бошқа тўловлар бўйича пул маблағларини бериш муддати жамоа келишувлари, ҳукумат қарорлари, вазирликлар буйруқлари, Марказий банк йўриқномалари билан белгиланади. Шу

муносабат билан ҳар бир алоҳида ҳолатда маблағлар тўланиши шарт бўлган муддат аниқланади.

Шуни қайд этиш лозимки, пул маблағларини муддатида ўтказиб бериш тўлиқ ёки қисман бўлиши мумкин, яъни бу банк бюджет ташкилоти ёхуд муассасасига бериладиган маблағларнинг қисми дастлаб берилган-берилмаганлиги билан боғлиқдир. Хусусан, агар пул маблағларининг бир қисми берилган бўлса, муддатидан қисман ўтказиб бериш деб ҳисобланади, агар муддатидан ўтказиб бериш тўлиқ суммага тенг бўлса, унда муддатидан тўлиқ ўтказиб бериш ҳисобланади. Муддатидан ўтказиб бериш хусусияти қилмишни квалификация қилишга таъсир қилмайди, бироқ суд томонидан жазо тайинлашда ҳисобга олинади лозим.

Пул маблағлари деганда, Ўзбекистон Республикасининг фақат банкнот ва танга шаклидаги нақд пул маблағлари тушунилади. Нақд пулсиз операцияни амалга оширишда, яъни нақд пулсиз маблағларни ўтказишда, уларни бюджет ташкилоти ҳисобига ўтказиш муддатининг ўтиб кетганлиги кодекснинг мазкур моддаси бўйича квалификация қилинмайди.

Пул маблағлари бериш кечиктирилишининг асоссизлиги деганда, банк раҳбари ёхуд мансабдор шахс иродасига боғлиқ бўлмаган, у уларни олдиндан кўра олмаган ва кўра ололмайдиган ва нақд маблағларини беришга жиддий таъсир қилган қандайдир объектив ҳолатларни тушуниш лозим. Масалан, банкда нақд пул мавжудлигида, техник воситалар ишлаб турганда, фавқулодда вазиятлар бўлмаганда бюджет ташкилотлари ва муассасаларига пул маблағларининг кечиктириб берилишини асоссиз деб тушуниш лозим.

Бюджет ташкилотлари ва муассасаларига пул маблағларини асоссиз равишда кечиктириб бериш деб, у айбдорлар иродасига боғлиқ бўлмаган ҳолатларда, бироқ улар бу шахсларга аввалдан маълум бўлган доимий ёхуд вақти-вақти билан ёки қандайдир сабабларга кўра юз берадиган ҳолатларнигина ҳисоблаш лозим. Масалан, маълум даврда нақд пуллар йўқ бўлишини билиб, айнан шу даврга пул маблағлари тўлови муддатини белгилаш шундай ҳолат бўлади. Суд-тергов органлари томонидан айбдор иродасига боғлиқ бўлмаган, бироқ унинг ўзи вужудга келтирган ҳолатларни ҳам пул маблағларини асоссиз равишда кечиктириб бериш деб квалификация қилиниши лозим — бунга айрим ташкилотларга пул маблағларини бериш муддатини бошқа ташкилотларга зарар етказган ҳолда ўзгартириш мисол бўла олади.

Пул маблағларини беришни асоссиз кечиктириб берилишининг сабаби ҳар бир муайян ҳолатда тергов-суд органлари томонидан кўрсатилиши керак, тўловга тўсқинлик қиладиган объектив оқибатлар айбдор ҳаракати натижасида вужудга келган бўлса,

унинг ҳаракати ва бу оқибатлар пайдо бўлиши ўртасидаги сабабий боғланишни, шунингдек, қасд йўналишини аниқлаш лозим.

Пул маблағлари беришни асоссиз кечиктиришни ижтимоий хавфли қилмиш деб тан олиш учун айбдор дастлаб маъмурий жазога тортилган бўлиши, яъни маъмурий преюдиция мавжуд бўлиши шарт.

Иш ҳақи, нафақа, стипендия ва шу каби тўловлар учун бюджет ташкилоти ёки муассасаларга пул маблағлари тўлиқ тўланадиган муддат тугаганидан сўнг жиноят **туғалланган** ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят **тўғри қасд** шаклидаги айб билан тавсифланади. Айбдор ўзининг ҳаракатлари натижасида бюджет ташкилоти ва муассасасига пул маблағлари беришни асоссиз кечиктираётганлигини англайди ва шундай ҳаракатлар амалга ошишини хоҳлайди.

Шарҳланаётган модданинг **4-қисмида** назарда тутилган жавобгарликни келтириб чиқарган қилмишни содир этиш **мақсад** ва **мотивлари** турлича бўлиши мумкин ҳамда квалификация қилишга таъсир этмайди, бироқ жазо тайинлашда суд томонидан ҳисобга олинади.

Жиноят **субъекти** 16 ёшга тўлган ва махсус белгиларга эга бўлган банк раҳбари ёки бюджет ташкилотларининг мансабдор шахсларидир.

12-§. Қимматбаҳо мёталлар ёки тошларни топшириш қоидаларини бузиш (ЖК 185-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита объекти** — қимматбаҳо металл ёки қимматбаҳо тошлар айланиши (муомалада бўлиши) давлат томонидан тартибга солиниши соҳасидаги ижтимоий муносабатлардир.

Ер остидан қазиб олинадиган қимматбаҳо металллар (олтин, кумуш, платина, радий, иридий, осмий, палладий ва ҳ.к.) ёки қимматбаҳо тошлар (олмос, зумрад, марварид, аметист, феруза ва ҳ.к.) жиноятнинг предмети ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят ер остидан қазиб олинадиган қимматбаҳо металллар ёки тошларни давлатга топшириш қоидаларини бузиш натижасида кўп миқдорда зарар келтиришда ифодаланади. Ер остидан қазиб олинган қимматбаҳо металл ёки қимматбаҳо тошлар давлатга топширилиши шарт.

Қимматбаҳо металл ёки қимматбаҳо тошларни топшириш қоидаларини бузиш, асосан, шахс томонидан аффинажга мажбурий топшириш ёки ер остидан қазиб олинган ёхуд иккиламчи хом ашёдан олинган қимматбаҳо тошларни давлатга мажбурий сотишдан ҳамда топилган ва қўтарилган қимматбаҳо металл ёки қимматбаҳо тошларни топширишдан ҳар қандай йўллар билан бўйин товлашда ёхуд бу предметларни қисман топширишда ифодаланиши мумкин. Таҳлил қилинаётган модда диспозицияси бланкет характерга эга.

NOTA BENE !

Аффинаж — қимматбаҳо металлларни махсус аффинажлардан тозаланинганликка олиш сифатини (қоғирни арибдан) металл янбаҳо бўлишини.

Қимматбаҳо металллар аффинажнинг амалга ошириши ҳуқуқига эга корхоналар рўйхати Ўзбекистон Республикаси ҳукумати томонидан белгиланади.

Аффинажга мажбурий тоғезирикдан бўйичи товлани айбдор ички қимматбаҳо металллар аффинажи бўйича ҳаракатини мустақил амалга ошираётганлигини аниқлатади.

Мажбурий сотилган бўйичи товлани ваколатли органларга қимматбаҳо металллар ёки қимматбаҳо тошларни сотиш бўйича ҳаракатларини амалга оширилмаганлигидайдир.

Ер ости бойликларидан фойдаланувчи, олтин ёки кумуш қуймасини қабул қилиб олувчи нафақат давлат ҳимояси, балки Марказий банкнинг фаолиятини хавф остига солади.

Қимматбаҳо металл ва тошларнинг чиқиндилари ва парчалари бундай парчалар юзага келадиган барча ташкилотлар, шунингдек, ҳарбий қисм ва ҳарбий тузилмалар томонидан тўпланиши зарур. Йиғилган чиқинди ва парчалар уларни тўплаган ташкилотлар, шунингдек, ҳарбий қисм ва тузилмалар томонидан мажбурий тартибда ҳисобга қўйилиши ва қайта ишланиши, шунингдек, қайта фойдаланиш ёки реализация учун тегишли қонун ҳужжатлари асосида кейинчалик ишлаб чиқариш, қимматбаҳо металллар аффинажи ва қимматбаҳо тошлар рекуперацияси амалга оширилади.

NOTA BENE !

Қимматбаҳо тошларнинг **рекуперацияси** — қайта ишланган ёки баъзи бир сабабларга кўра эксплуатациядан чиқарилган инструмент ва техник мақсадлар учун мўлжалланган маҳсулотдан қимматбаҳо тошларни ажратиш, шунингдек, олмос классификатори ёки белгиланган техник шартлар асосида қимматбаҳо тошларнинг қолдиқлари бўлган чиқиндиларни қайта ишлаб сифат даражасигача кўтариш.

Табиий қимматбаҳо тошларни давлатга мажбурий сотиш бўйича мажбуриятлар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади. Қазиб олувчи ташкилотлар табиий қимматбаҳо тошларни саралаш ва баҳосини белгилаш, шунингдек, давлат хазинасини давлат органлари белгилаган ҳажмда тўлдириш мақсадида табиий тошларни давлатга сотишнинг қоидаларига риоя этишга мажбурдирлар.

Аффинажга топшириш ёки кўрсатилган предметларни мажбурий сотиш мажбуриятдан бўйин товлаш жинояти, кейинчалик, мустақил равишда қимматбаҳо металлларни аффинаж ёки қимматбаҳо металлларни қўшимча қайта ишлаш ёхуд қимматбаҳо металллар ёки тошлар билан бошқа ишларни бажариш ёхуд қимматбаҳо металл ва тошларни топширишни олдиндан яшириш каби қилмишларни юзага келтириши мумкин.

Агар қимматбаҳо металлларни ёхуд қимматбаҳо тошларни топшириш қондаси бузилиши натижасида давлатга кўп миқдорда зарар етказилса, бу жиноят таркибини ҳосил қилади. Кўп миқдордаги зарар жиноятнинг шартли белгисидир.

Моддий таркибли шарҳланаётган жиноят давлатга **кўп миқдорда** зарар етказилган пайтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан амалга оширилади. Айбдор ўз қилмишининг ижтимоий хавфлилигини англайди, давлатга кўп миқдорда зарар етишини олдиндан кўра билади ва буни хоҳлайди. **Мотив** ва **мақсад** қилмишни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Мазкур жиноят **субъекти** 16 ёшга тўлган, қимматбаҳо металллар ёки қимматбаҳо тошлар топшириш қондаларини бузган ақли расо жисмоний шахсдир.

13-§. Рангли металллар, уларнинг парча ва резги-чиқитларини тайёрлаш, олиш, улардан фойдаланиш ҳамда уларни ўтказиш қондаларини бузиш (ЖК 185¹-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита объекти** — рангли металллар, уларнинг парча, резги-чиқитларини тайёрлаш, олиш, улардан фойдаланиш ҳамда ўтказишнинг қонунчиликда белгиланган тартиби билан боғлиқ ижтимоий муносабатлар.

Жиноят **предмети** — рангли металллар, уларнинг парчаси ва резги-чиқитлари.

Жиноятнинг **объектив томони** маъмурий жазо қўлланилганидан сўнг содир этилган, қимматбаҳо металлларга мансуб бўлмаган рангли металлларни, уларнинг парча, резги-чиқитларини тайёрлаш, олиш, улардан фойдаланиш ҳамда ўтказиш қондаларини бузишдан иборатдир.

NOTA BENE !

Рангли металлларни ноқонуний тайёрлаш — бу амалдаги қонунни бузиб рангли металллар, унинг парча, резги-чиқитларини олишга қаратилган ҳаракатлардир.

Жиноят мазкур модда диспозициясида айтиб ўтилган ҳаракатлардан (тайёрлаш, олиш, улардан фойдаланиш ҳамда ўтказиш) биронтаси содир этилган пайтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади. Агар айбдор олдин шундай ҳаракатлари учун маъмурий жавобгарликка тортилган бўлса, жинойий жавобгарлик келиб чиқади.

Қимматбаҳо металлларга мансуб бўлмаган рангли металллар, унинг парча, резги-чиқитларини тайёрлаш, олиш, улардан фойдаланиш ҳамда ўтказиш ўзга мулкка зарар етказиш ёки хизмат ваколатларини суиистеъмом қилиш билан боғлиқ бўлса, айбдорнинг ҳаракатларини жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилиш лозим.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасддан содир этилади. Айбдор ўз ҳаракатларининг ижтимоий хавфлилигини англайди ва уни содир этишни хоҳлайди.

Жиноятнинг **мотив ва мақсадлари** қилмишни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Жиноят **субъекти** 16 ёшга тўлган, ақли расо ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

Қимматбаҳо металлларга мансуб бўлмаган рангли металллар, уларнинг парча, резги-чиқитларини тайёрлаш, олиш, улардан фойдаланиш ҳамда ўтказиш қоидаларини мансабдор шахс содир этса, унинг ҳаракатларини тегишли ҳолатлар мавжуд бўлганда жиноятлар мажмуи тарихида ЖК 205-моддаси ёки 206-моддаси бўйича квалификация қилиш лозим.

ЖК 185¹-моддаси 2-қисми:

- а) тақроран ёки хавфли рецидивист томонидан;
- б) кўп миқдорда;
- в) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилганлиги учун жавобгарликни ўрнатади.

Алоҳида квалификация қилиш белгиларига эга бўлган ЖК 185¹-моддаси 3-қисми:

- а) жуда кўп миқдорда;
- б) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган қилмиш учун жавобгарликни ўрнатади.

Бу квалификация қилиш белгилари юқорида таҳлил қилинган моддаларда баён қилинган ва ўхшашдир.

14-§. Электр, иссиқлик энергияси, газ, водопроводдан фойдаланиш қоидаларини бузиш (ЖК 185²-моддаси)

Жиноят кодексига ушбу модданинг киритилиши миллий қонуничилигимизнинг ривожланиш маҳсули бўлиб, давлатнинг энергия ташувчи қурилмаларига эҳтиёткорона муносабатда бўлишни ўзида ифода этади.

Таҳлил қилинаётган жиноятнинг **бевосита объекти** энергия та-шувчи қурилмалардан оқилона фойдаланиш билан боғлиқ ижтимоий муносабатлар бўлиб, у стратегик аҳамиятга молик моддий-техник ресурслар ҳисобланади¹. Кўшимча объект сифатида ҳисоблаш қурилмаларига эга бўлиш, шахс, давлат ва жамият хавфсизлиги бўлиши мумкин².

Ушбу жиноят **объектив томондан** қуйидагича содир этилиши мумкин: а) ўзбошимчалик билан электр, иссиқлик, газ ёки водопровод тармоқларига уланиш; б) электр, иссиқлик энергияси, табиий газ, иссиқ ёки совуқ сувни ҳисобловчи қурилмаларни бузиш; в) ушбу ҳисоблаш асбобларига уларнинг кўрсаткичларини ўзгартириш мақсадида таъсир кўрсатиш.

Сув ва газ қурилмалари тармоғи деганда, газ ёки сувни ишлаб чиқарувчидан (сотувчидан) истеъмолчига (сотиб олувчига) етказиш ва унинг узлуксизлиги ҳамда технологик бирлиги (масалан, компрессор қурилмалари, улагич қувурлар) тушунилади. Ушбу ҳолатда газ ва сув қурилмалари тармоғидаги мавжуд техник узиллишлар (яъни, мазкур тармоққа мос келадиган шартли лойиҳалар, масалан, қувур ўрнига автомобиль транспортдан фойдаланиш) мазкур моддадаги назарда тутилган тармоқ қазмунига мос келмайди.

Электр, иссиқлик, **газ ёки водопровод тармоқларига ўзбошимчалик** билан, яъни қонунда ўрнатилган тартиб асосида зақолатли орган рухсатсиз уланиш ижтимоий хавfli ҳисобланади.

Айниқса, коммунал тизимда сув таъминотининг янги объектларига уланиш ва унинг миқдорини оширишда буюртмачи (абонент) СХК ташкилотидан рухсат олиши керак. Сув қувурлари ва уларга уланишга рухсат бериш ва техник шартлар идоравий тегишлилигидан қатъи назар, барча учун мажбурийдир³. Газ қувурларга уланиш

¹ Табиий газ ва электр энергияси моддий-техника ресурсларининг стратегик турлари ҳисобланади (*Қаранг*: Моддий-техника ресурслари стратегик турларини сотишнинг махсус тартиби тўғрисидаги Низом (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 5 февралдаги 57-сон қарорига 3-илова) // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2004 й., 5-сон, 57-модда, 17-сон, 200-модда; 2005 й., 3-4-сон, 26-модда, 8-9-сон, 69-модда, 21-сон, 151-модда; 2006 й., 41-сон, 414-модда, 46-47-сон, 458-модда, 48-50-сон, 481-модда; 2007 й., 43-сон, 429-модда; 2008 й., 10-11-сон, 63-модда).

² Хусусан, «Газни ҳисобга олиш приборлари прибор қиймати Истеъмолчи томонидан тўлиқ тўлангунга қадар «Ўзтрансгаз» акциядорлик компаниясининг мулки ҳисобланади» (*Қаранг*: Газни ҳисобга олиш приборларини сотиб олиш, уларни квартираларда ва яққа тартибдаги уйларда ўрнатиш ва улардан фойдаланиш тартиби тўғрисидаги Низом (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 28 мартдаги 99-сон қарорига 4-илова), 25-банд // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2002 й., 5-6-сон, 45-модда; 2003 й., 1-2-сон, 9-модда, 19-сон, 179-модда; 2005 й., 19-20-сон, 143-модда; 2006 й., 41-сон, 414-модда).

³ *Қаранг*: Ўзбекистон Республикаси сув таъминоти ва сувоқова коммунал тизимидан фойдаланиш қондалари (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1994 йил 22 апрелда 44-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган), 2.1-банд.

тегишли лицензияга эга бўлган, махсус қурилиш-монтаж ташкилоти томонидан ташиш, алмаштириш, қўшимча воситаларни ўрнатиш (иккитагача қурилма ўрнатиш) таъмирлаш ва техник хизмат кўрсатиш ваколатига эга бўлган газ хўжалиги ташкилотлари томонидан амалга оширилади¹.

Ўрнатилган тартибни бузиб, газ ёки сув тармоқларига уланиш газ ёки сув ресурсларидан назоратсиз фойдаланиш мақсадида амалга оширилган тақдирдагина ушбу модда билан квалификация қилиниши мумкин.

Электр, иссиқлик, газ ёки водопровод тармоқларига уланиш электр, иссиқлик, газ ёки водопровод сувини амалда сарфланган-сарфланмаганлигидан қатъи назар, тармоққа уланган вақтдан бошлаб жиноят тугалланган деб ҳисобланади.

Ҳисоблаш асбоблари деганда, бевосита сув, иссиқлик ёки электроэнергиянинг ҳақиқий ҳажмини миқдорий ҳисобловчи, икки томон (истеъмолчи ва етказиб берувчи)ни аниқ қаноатлантирувчи барқарор ўлчаш-ҳисоблагич қурилмалари тушунилади².

Ҳисоблаш асбоблари Ўзбекистонда қабул қилинган ўлчов бирликларида ифодаланади, улар турли оқимларни ўлчаш учун зарур ва етарли бўлган градациялар бўйича ишлаб чиқилади ва техника, фойдаланиш хавфсизлиги талабларига жавоб бериши, таъмирга яроқли бўлиши, бир-бирини алмаштира олиши, индикатор қурилмаларига осон кириш каби шартларга жавоб бериши лозим³.

Ҳисоблаш асбобларини бузиш деганда, ҳисоблаш асбобларининг қисман ёки тўлиқ бузилиши тушунилади. Асбоб ҳисоблаш хусусиятларининг тўлиқ ёки қисман йўқотилиши, унинг хўжалик қийматининг пасайиши, ҳисоблаш асбобидан бутунлай мақсадга мувофиқ равишда фойдаланиш имкониятининг йўқотилишига сабаб бўлади.

Ҳисоблаш асбобларидаги кўрсаткичларга таъсир кўрсатиш, аралаштириш деганда, асбобнинг бутунлигига путур етказмасдан унинг ишлаш қобилияти ва кўрсаткичлари тўғрилигининг бузилишини

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикаси ҳудудда газдан уй-рўзғорда фойдаланиш қондалари (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1997 йил 14 октябрда 370-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган, Ўзбекистон Республикаси Коммунал хизмат кўрсатиш вазирлиги томонидан 1997 йил 11 сентябрда 92-сон билан тасдиқланган), 7-банд.

²Масалан, қаранг: Уй-жой фондида ва ижтимоий-маданий мақсадлардаги объектларда сув ва газни ҳисобга олиш асбобларини ўрнатиш ва улардан фойдаланиш ҳақида Низом (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1995 йил 26 майдаги 185-сон қарорига илова), II бўлим // Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами, 1995 й., 5-сон, 18-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2001 й., 3-4-сон, 13-модда; 2006 й., 45-сон, 443-модда.

³Ўша жойда.

тушуниш керак. Таъсир кўрсатиш турли йўллар билан амалга оширилиши мумкин: электрон магнит қурималаридан, иссиқлик ёки ёруғлик ва ҳ.к. фойдаланиш; таъсир кўрсатиш усуллари қилмишни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Мазкур моддага кўра, ҳисоблаш асбобларига таъсир кўрсатиш деб тавсифланадиган жиноятнинг мақсади — ҳисоблаш асбоблари кўрсаткичларини ўзгартиришдир. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, агар бундай таъсир бошқа мақсадларда амалга оширилган бўлса, (қизиқувчанлик, таъмирлаш ва б.) шахс ушбу модда бўйича жавобгарликка тортилмайди.

Ўзбошимчалик билан электр, иссиқлик, газ ёки водопровод ула ниш, ҳисоблаш асбобларини бузиш ёки уларга таъсир кўрсатиш жиноят деб топилади ва қуйидаги шартлар бўлганда ЖК шарҳланаётган моддасининг **1-қисми** билан жавобгарликка тортилади: а) ушбу ҳаракатлар натижасида анча миқдорда зарар етказилган бўлса; б) маъмурий преюдициянинг мавжудлиги (Анча миқдор тушунчасини аниқлаш учун ЖК 8-бўлимига қаранг). Бу ерда шунга алоҳида эътибор бериш керакки, ушбу моддада кўрсатилган жавобгарлик белгиланган жиноят моддий таркибли ҳисобланади. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, **анча миқдордаги зарарнинг** келиб чиқмаганлиги ушбу жиноят бўйича жавобгарликка тортиш имкониятини истисно этади.

Жиноят **субъектив томондан** ҳамма вақт **қасддан** содир этилади, айбдор ўз ҳаракатларининг қонунга хилоф эканлигини англайди, жинойий оқибатларнинг келиб чиқишини хоҳлайди ва бунга онгли равишда йўл қўяди.

Жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган, ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин. Айбдорнинг шарҳланаётган модданинг **2- ва 3-қисмлари** бўйича жавобгарлиги ўша ҳаракатлар туфайли кўп ёки жуда кўп миқдорда зарар етказилганидан вужудга келади.

(Кўп миқдор тушунчаси ЖКнинг 8-бўлимида берилган.)

«Иқтисодиёт асосларига қарши жиноятлар» мавзуси бўйича яқуний саволлар

1. Наф келтирмайдиган битим тузиш деганда нима тушунилади? «Ўзбекистон Республикаси манфаатлари» тушунчасига таъриф беринг.

2. Қалбаки пул, акциз маркалар ёки қимматли қоғозлар ясаш ёки ўтказганлик учун жавобгарликнинг келиб чиқиш шартлари қандай? ЖКнинг 176-моддасида назарда тутилган жиноятнинг шакллари қандай?

3. Қалбаки пул ёки қимматли қоғоз ясаш ёки уларни ўтказиш ва қонунга хилоф равишда валюта қимматликларини олиш ёки ўтказишнинг қандай умумий томонлари ва фарқлари мавжуд?

4. Валюта қимматликларини ғайриқонуний олиш ва ўтказиш деганда нима тушунилади?

5. Валюта қимматликларини ғайриқонуний олиш ёки сотганлик учун жавобгарлик шартлари қандай?

6. Чет эл валютасини қасддан яшириш нималарда ифодаланади?

7. Чет эл валюталарини яшириш ўзлаштириш йўли билан талон-торож қилишдан қандай фарқ қилади?

8. Сохта тадбиркорлик деганда нима тушунилади?

9. Сохта тадбиркорлик ўзгалар мулкани алдаш ёки ишончли суиистеъмоқ қилиш йўли билан эгаллаб олишдан қандай фарқ қилади?

10. Сохта банкротлик деганда нима тушунилади?

11. Сохта банкротлик учун жавобгарлик шартлари қандай? Бу жиноят ўзлаштириш ёки фирибгарлик жиноятларидан қандай фарқ қилади?

12. Сохта банкротлик ва банкротликни яширишнинг қандай умийлиги мавжуд?

13. Банкротликни яшириш деганда нима тушунилади? Бу жиноятнинг талон-торождан қандай фарқи мавжуд?

14. Божхона тўғрисидаги қонунларни бузиш қандай ҳаракатларда ифодаланиши мумкин?

15. Божхона тўғрисидаги қонунларни бузиш жиноятнинг жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлари нималарда намён бўлади?

16. Божхона тўғрисидаги қонунларни бузишнинг жинойи жа-
вобгарлик асоси сифатида қандай шартлар эътироф этилади?

17. Монополияга қарши қонун ҳужжатларини бузиш қандай ҳаракатларда ифодаланади?

18. Монополияга қарши қонун ҳужжатларини бузишнинг ижтимоий хавфлилиги нималарда ифодаланади?

19. Солиқ ёки бошқа тўловларни тўлашдан бош тортишнинг белгиларини айтиб беринг.

20. Фойдани (даромадни) ва солиқ тўлаш объектларини яшириш, камайтириб кўрсатиш белгиларини тушунтириб беринг.

21. Қимматбаҳо металллар ёки тошларни топшириш қоидаларини бузиш нималарда ифодаланади?

22. Бюджет интизомини бузишнинг белгилари.

23. Қимматбаҳо металллар ва тошларни топшириш қоидаларини бузишнинг валюта қонунчилигини бузиш ва ўзгалар мулкани талон-торож қилиш жиноятларидан фарқларини кўрсатиб беринг.

24. Ер ости бойликлари, қимматбаҳо металл ва тошларни ўзлаштириб олишнинг талон-торож қилишдан фарқини аниқлаб беринг.

25. Рангли металллар, уларнинг парча ва резги-чиқитларини тайёрлаш, олиш, фойдаланиш ва ўтказиш қоидаларини бузиш деганда нималар тушунилади?

26. Давлат проба тамғаларини тайёрлаш ва фойдаланиш қоидаларини бузишни юридик таҳлил қилиб беринг.

27. Электр, иссиқлик энергияси, газ, водопроводдан фойдаланиш қоидаларини бузиш қандай ҳаракатлардан иборат? Мазкур жиноятнинг алдаш ёки ишончли суиистеъмол қилиш йўли билан мулкый зарар етказишдан фарқи нимада?

Қўшимча адабиётлар

Ўқув қўлланмалар, махсус адабиётлар

Аистова Л.С. Незаконное предпринимательство. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. — 281 Б.

Александров И.В. Налоговые преступления: Криминалистические проблемы расследования. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. — 245 Б.

Александров И.В. Основы налоговых расследований. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2003. — 374 Б.

Арзамасцев М.В. Государственно-правовое регулирование и уголовно-правовая охрана оборота драгоценных металлов и драгоценных камней. — Челябинск: 2001.

Волженкин Б.В. Преступления в сфере экономической деятельности (экономические преступления). — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. — 641 Б.

Волженкин Б.В. Экономические преступления. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 1999. — 312 Б.

Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Преступления в сфере экономической деятельности. — М.: Учебно-консультационный центр «ЮрИнфоР», 1998. — 296 Б.

Горелик А.С., Шишко И.В., Хлупина Г.Н. Преступления в сфере экономической деятельности и против интересов службы в коммерческих и иных организациях. — Красноярск: 1998.

Досюкова Т.В. Лжепредпринимательство: проблемы квалификации и ответственности. — Саратов: 1999.

Лопашенко Н.А. Преступления в сфере экономической деятельности: понятие, система, проблемы квалификации и наказания. — Саратов: 1997.

Михайлов В.И., Фёдоров А.В. Таможенные преступления. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 1999. — 336 Б.

Михалев И.Ю. Криминальное банкротство / Под ред. д.ю.н., проф. И.Э. Звечаровского. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2001. — 250 Б.

Новое об экономических преступлениях. Уголовно-правовой анализ: Научно-практическое пособие / Н.М. Андреев, Б.Д. Зави-

дов, П.В. Зотов, В.Б. Липатенков / Под общ. ред. проф. Курцева Н.П. — М.: «Приор-издат», 2003. — 128 Б.

Сапожков А.А. Кредитные преступления. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. — 240 Б.

Соловьёв И.Н. Уголовная ответственность за уклонение от уплаты налогов и сборов. — М.: 2000.

Струкова И.И. Невозвращение из-за границы средств в иностранной валюте. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. — 224 Б.

Талан М.В. Преступления в сфере экономической деятельности: вопросы теории и законодательного регулирования. — Казань: 2002. — 296 Б.

Тюнин В.И. Некоторые аспекты толкования, применения и совершенствования уголовного законодательства, охраняющего отношения в сфере экономической деятельности. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2000.

Тюнин В.И. Уголовная ответственность за банкротство. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2000.

Тюнин В.И. Уголовное законодательство и экономическая деятельность (история и современность). — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2000.

Илмий мақолалар

Абдукодиров Ш.Ё., Мирзаев Ш.М. Валютные преступления: Пленум Верховного суда и вопросы квалификации // Даствлабки терговда суд назоратини ташкил қилиш муаммолари. Илмий-амалий конференция материаллари. — Т.: ТДЮИ, 2005. — 115–122-б.

Абдухаликов М.А. Ответственность за сокрытие доходов с целью уклонения от налогов и других платежей // Ж. Хозяйство и право. 2001. №3. — 8–9-б.

Абдухаликов М.А., Холикулов У.Ш. Проблемные вопросы квалификации некоторых преступлений против основ экономики и преступлений, связанных с хозяйственной деятельностью. // Иқтисодий асослари ва ҳўжалик фаолияти билан боғлиқ жиноятчиликка қарши кураш муаммолари (жиноий-ҳуқуқий ва криминалогик жиҳатлар). Илмий-амалий конференция материаллари. — Т.: ТДЮИ, 2003. — 27–32-б.

Гарифулина Р. Ответственность за преступления в сфере финансово-кредитных отношений // Ж. Российская юстиция. 1997. № 2.

Рустамбаев М.Х. Социальная обусловленность и вопросы уголовной ответственности за спекуляцию в условиях перехода к рыночной экономике // — Народное слово. 25 сентября — 1994.

Скорилкина Н., Дадонов С., Анненков А. Разграничение лжепредпринимательства и мошенничества // Ж. Законность. 2000. № 10.

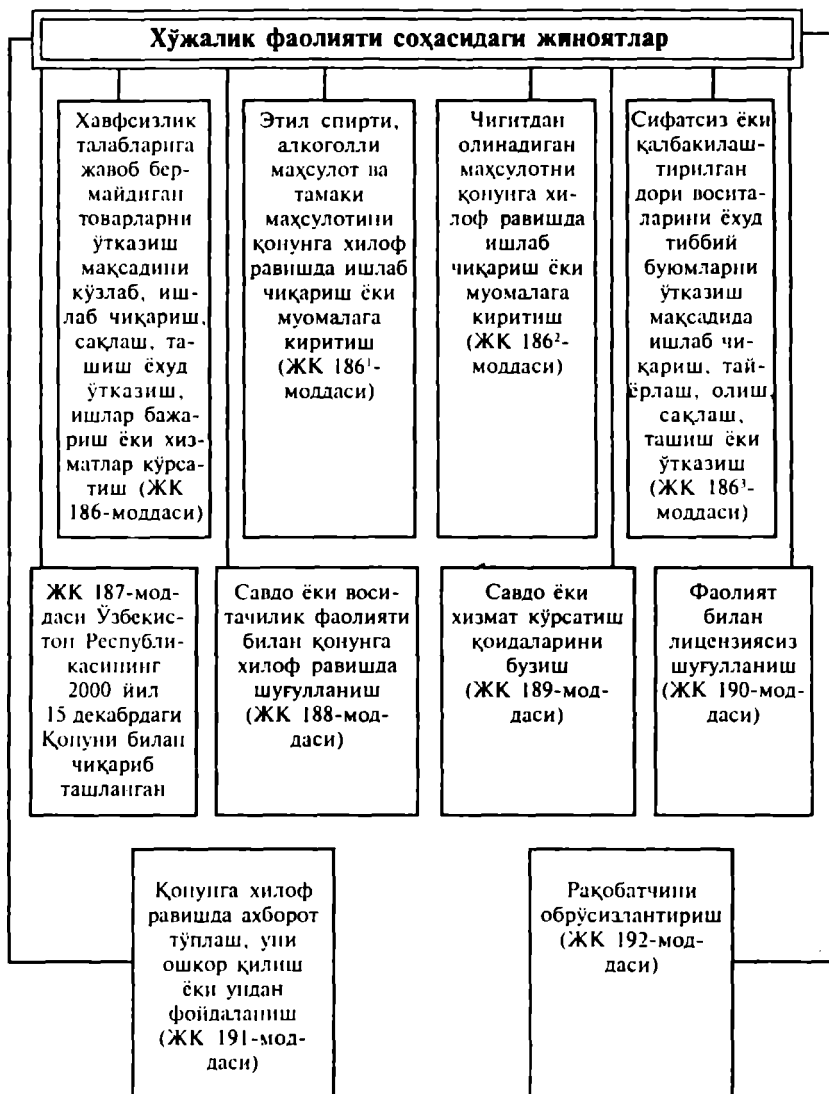
Тотьёв К. Уголовная ответственность за монополистическую деятельность // Ж. Хозяйство и право. 1998. № 5.

Эрматов Г.О. Некоторые вопросы квалификации преступлений, связанных с лжепредпринимательством // Ж. Хўжалик ва ҳуқуқ. 2004. № 4. — 78–79-б.

Яковлев А.М. Законодательное определение преступлений в сфере экономической деятельности // Ж. Государство и право. 1999. № 11.

IV БОБ. ХЎЖАЛИК ФАОЛИЯТИ СОҲАСИДАГИ ЖИНОЯТЛАР

5-схема

1-§. Хавфсизлик талабларига жавоб бермайдиган товарларни ўтказиш мақсадини кўзлаб ишлаб чиқариш, сақлаш, ташиш ёхуд ўтказиш, ишлар бажариш ёки хизматлар кўрсатиш (ЖК 186-моддаси)

Жиноятнинг бевосита объекти қонун билан маҳсулотларни сертификатлаштиришнинг белгиланган тартиби, шунингдек, ҳўжалик фаолияти соҳасидаги истеъмолчиларнинг манфаатлари, уларнинг хавфсиз товар, иш ва хизматларни олишга бўлган ҳуқуқларини рўёбга чиқаришга қаратилган ижтимоий муносабатлар.

Кўшимча бевосита объекти эса, фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғини таъминлашга қаратилган ижтимоий муносабатлар (ЖКнинг 186-моддаси, 2-, 3- ва 4-қисмлари).

Товарларни (иш, хизмат) истеъмол қилиш, шунингдек, уларнинг шахснинг ҳаёти ва соғлиғига хавф туғдирмаслигини назорат қилиш, жисмоний ва юридик шахсларнинг мол-мулкый ҳуқуқлари ва атроф табиий муҳит билан боғлиқ масалалар Ўзбекистон Республикасининг 1996 йил 26 апрелда қабул қилинган 221-1-сон «Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги¹, шунингдек, 1993 йил 28 декабрда қабул қилинган 1006-ХII-сон «Маҳсулотлар ва хизматларни сертификатлаштириш тўғрисида»ги² ва 1993 йил 28 декабрда қабул қилинган «Стандартлаштириш тўғрисида»ги³ 1002-ХII-сон қонунлари билан тартибга солинади.

Жиноятнинг предмети истеъмолчиларнинг ҳаёти ва соғлиғи хавфсизлиги талабларига жавоб бермайдиган товарлар (иш, хизмат) ҳисобланади.

Товар, Ўзбекистон Республикаси «Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонунининг 1-моддасига кўра, ишлаб чиқарувчи фаолиятининг истеъмолчига шартнома бўйича сотиш учун мўлжалланган маҳсули, шу жумладан импорт маҳсулоти ҳисобланади.

Иш — бу бир нарсани қайта ишлаш ёки ишлаб чиқаришга қаратилган фаолиятни назарда тутати.

¹Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1996 й., 5-6-сон, 59-модда; 2002 й., 4-5-сон, 74-модда; 2003 й., 5-сон, 67-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2005 й., 51-сон, 374-модда; 2006 й., 41-сон, 405-модда; 2008 й., 14-15-сон, 90-модда.

²Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1994 й., 2-сон, 50-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2000 й., 7-8-сон, 217-модда; 2003 й., 5-сон, 67-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 14-сон, 113-модда; 2006 й., 41-сон, 405-модда.

³Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1994 й., 2-сон, 46-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2000 й., 5-6-сон, 153-модда; 2003 й., 5-сон, 67-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 41-сон, 405-модда; 2009 й., 15-сон, 172-модда.

Хизмат — бу бирор-бир шахсга ёрдам кўрсатишга қаратилган фаолият.

Иш ва хизматлар истеъмолчи билан тузилган маиший, уй-жой, қурилиш-таъмирлаш, транспорт ва хизмат кўрсатишнинг бошқа соҳаларидаги шартномаларга асосан амалга оширилиши мумкин.

NOTA BENE !

Истеъмолчиларнинг ҳаёти ва соғлиғи хавфсизлиги талабларига жавоб бермайдиган товарлар, ишлар, хизматлар деганда, одатдаги шароитларда истеъмол қилиш, фойдаланиш, сақлаш, ташиш ёки ўтказиш, утилизация қилиш, шунингдек, иш ёки хизматлар натижасидан фойдаланиш натижасида истеъмолчиларнинг ҳаёти, соғлиғига зарар етказиши мумкин бўлган товар, иш ёки хизмат тушунилади.

Товарларнинг (иш, хизмат) сифати ва хавфсизлигига қўйиладиган мажбурий талаблар қуйидаги **норматив ҳужжатларда** белгиланади: стандартлар ва шунга тенглаштирилган бошқа ҳужжатлар (қурилиш нормалари ва қоидалари), техник шартлар, техник тавсифлар ва бошқа ҳужжатлар.

Маҳсулотларнинг белгиланган талабларга мувофиқлигини тасдиқлаш учун товарлар (иш, хизмат)ни **сертификатлаштиришдан** ўтказилади. Ўтказилган сифат бўйича сертификатлаштиришдан сўнг тегишли органлар томонидан **мувофиқлик сертификати** берилади.

Мувофиқлик сертификати — сертификатланган маҳсулотнинг белгиланган талабларга мувофиқлигини тасдиқлаш учун сертификатлаштириш тизими қоидаларига биноан берилган ҳужжат.

Сертификатлаштириш мажбурий ва ихтиёрий тусда бўлади.

Мажбурий сертификатлаштириш ишлаб чиқаришни текширишни, маҳсулот хусусияти норматив ҳужжатлар талабларига мувофиқлигини аниқлаш учун уни синашни, назорат йўсинидаги текширувни ва сертификатланган маҳсулот устидан назоратни ўз ичига олади («Маҳсулотлар ва хизматларни сертификатлаштириш тўғрисида»ги Қонуннинг 11-моддаси). Сертификатлаштирилиши шарт бўлган маҳсулотларнинг рўйхатини Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тасдиқлайди («Маҳсулотлар ва хизматларни сертификатлаштириш тўғрисида»ги Қонуннинг 10-моддаси)¹.

¹Мажбурий тартибда сертификатланадиган маҳсулот турлари рўйхати (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 6 июлдаги 318-сон қарорига 2-илова) // Ўзбекистон Республикаси қонуни ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 27-сон, 315-модда; 2005 й., 32-33-сон, 251-модда; 2006 й., 37-38-сон, 378-модда; 2007 й., 21-сон, 214-модда, 24-сон, 250-модда; 2008 й., 19-сон, 161-модда, 33-сон, 315-модда; 2008 й., 52-сон, 521-модда; 2009 й., 24-сон, 272-модда, 34-сон, 371-модда, 34-сон, 375-модда.

«Маҳсулотлар ва хизматларни сертификатлаштириш тўғрисида» ги Қонуннинг 12-моддасига кўра: «Мажбурий сертификатлаштириши лозим бўлган маҳсулотлар қуйидаги ҳолларда:

сертификатлаштиришга тақдим этилмаган бўлса;

сертификатлаштириш талабларига мувофиқ эмаслиги сабабли сертификатлаштиришдан ўтмаган бўлса;

агар сертификатнинг амал қилиш муддати тугаган ёки унинг амал қилиши тўхтатиб қўйилган (бекор қилинган) бўлса, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида реализация қилиниши мумкин эмас.

Қонунга хилоф тарзда мувофиқлик белгиси босилган маҳсулотларни реализация қилиш ман этилади».

Ўзбекистон Республикаси «Маҳсулотлар ва хизматларни сертификатлаштириш тўғрисида» ги Қонунининг 17-моддасига кўра, ҳар қандай маҳсулот норматив ҳужжатларнинг талабларига мувофиқ эканлигини тасдиқлаш учун у юридик ва жисмоний шахснинг ташаббуси билан **ихтиёрий сертификатлаштиришдан** ўтказилиши мумкин.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, товарларга қонунга мувофиқ мажбурий равишда **яроқлилик муддати** ўрнатилади. Яроқлилик (сақлаш) муддати муайян давр бўлиб, бу даврда товар фойдаланишга яроқли бўлади ва у тамом бўлгач, товар одамлар ҳаёти ҳамда соғлиғи учун хавф туғдириши мумкин.

Ишлаб чиқарувчи (ижрочи) товар (иш, хизмат)нинг хизмат муддати ёки яроқлилик муддати мобайнида, агар бундай муддат белгиланмаган бўлса, товар истеъмолчига сотилган (иш бажарилган) кундан эътиборан ўн йил мобайнида унинг хавфсиз бўлишини таъминлаши шарт.

«Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида» ги Қонуннинг 12-моддасига кўра: «Агар товар (иш, хизмат)дан хавфсиз фойдаланиш ёки уни шу тарзда ташиш ва сақлаш учун махсус қоидаларга риоя этиш зарур бўлса, ишлаб чиқарувчи (ижрочи) бундай қоидаларни ишлаб чиқиши, сотувчи (ижрочи) эса, уларни истеъмолчилар эътиборига етказиши шарт.

Агар товардан фойдаланиш, уни сақлаш, ташиш ёки утилизация қилиш, иш (хизмат) натижалари истеъмолчининг ҳаёти, соғлиғи, мол-мулкига ёки атроф муҳитга зарар етказётганлиги ёхуд зарар етказиши мумкинлиги аниқланса, ишлаб чиқарувчи (ижрочи, сотувчи) зарар келтирувчи сабаблар бартараф этилгунга қадар уларни ишлаб чиқаришни (бажаришни, уни реализация қилишни) дарҳол тўхтатиши, муомаладан чиқариш ва истеъмолчилардан қайтариб олиш чораларини кўриши шарт.

Зарар етказилишининг сабабларини бартараф этиш мумкин бўлмаган тақдирда, ишлаб чиқарувчи (ижрочи, сотувчи) бундай товарни ишлаб чиқаришдан олиб ташлаши, ишни бажариш ва хиз-

мат кўрсатишни тугатиши шарт, бунда озиқ-овқатга мўлжалланган товарлар ва маиший кимё товарлари сотувчи ёки ишлаб чиқарувчи томонидан утилизация қилиниши шарт. Бу мажбуриятлар сотувчи ёки ишлаб чиқарувчи (ижрочи) томонидан бажарилмаган тақдирда, товарни ишлаб чиқаришдан олиб ташлаш, ишни бажариш ва хизмат кўрсатишни тўхтатиш, уларни муомаладан чиқариш ва истеъмолчилардан қайтариб олиш товарнинг (ишнинг, хизматнинг) хавфсиз бўлиши ва сифати устидан назоратни амалга оширувчи давлат бошқаруви органлари кўрсатмасига биноан амалга оширилади».

ЖК 186-моддасида назарда тутилган жиноятнинг **жабрланувчиси** истеъмолчи ҳисобланади, «истеъмолчи — фойда чиқариб олиш билан боғлиқ бўлмаган ҳолда шахсий истеъмол ёки бошқа мақсадларда товар сотиб олувчи, иш, хизматга буюртма берувчи ёхуд шу ниятда бўлган фуқаро (жисмоний шахс)» («Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонуннинг 1-моддаси 2-қисми).

Жиноят **объектив томондан** истеъмолчиларнинг ҳаёти ёки соғлиғи хавфсизлиги талабларига жавоб бермайдиган товарларни ўтказиш мақсадини кўзлаб ишлаб чиқариш, сақлаш, ташиш ёхуд ўтказиш, ишлар бажариш ёки хизматлар кўрсатишда намоён бўлади.

Хавфсизлик талабларига жавоб бермайдиган товарлар ишлаб чиқариш келгусида истеъмолга чиқариш учун бевосита ишлаб чиқариш-тайёрлаш фаолиятини амалга оширишда намоён бўлади.

Таҳлил қилинаётган нормада **товарларни сақлаш** келгусида реализация қилишга мўлжалланган истеъмолчилар хавфсизлиги талабларига жавоб бермайдиган маҳсулотларни вақтинчалик махсус сақлаш учун мўлжаллаган жойларга жойлаштиришдан иборат.

Товарларни ташиш деганда, истеъмолчиларнинг ҳаёти ва соғлиғига хавф туғдирувчи ва реализация қилишга тайёр бўлган маҳсулотларни ҳар қандай усуллар билан транспортировка қилишни тушуниш лозим.

Истеъмолчиларнинг ҳаёти ёки соғлиғи хавфсизлиги талабларига жавоб бермайдиган товарларни ўтказиш ушбу товарларни бозорга чиқариш ёки бевосита истеъмолчиларга сотишда намоён бўлади.

Бунда товарларни бозорга чиқариш деганда, ишлаб чиқарувчи — тайёрловчи томонидан буюртмачи (истеъмолчи)га тайёр товарларни жўнатиш (ўтказиш)ни, истеъмолчиларга сотиш деганда эса, ушбу товарларни чакана ва улгуржи савдо ташкилотлари ходимлари томонидан сотилишини тушуниш лозим.

Ишларни бажариш ўзида у ёки бу нарсани ишлаб чиқариш, қайта ишлаш ёки ишлов беришдаги ижро фаолиятини намоён қилади.

Хизматлар кўрсатиш — бу натижаси моддий ҳаёт нарса-буюмлари бўлмаган (коммунал ва бошқа хизматлар) аниқ бир ишни бажаришга қаратилган ижро фаолиятидир.

ЖК 186-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят айбдор томонидан қандай ижтимоий хавфли оқибатлар келиб чиқишидан қатъи назар, мазкур норма диспозициясида қамраб олинган ҳаракатларнинг лоақал биттасининг содир этилиши билан **туғалланган** ҳисобланади.

Жиноят **субъектив томондан тўғри қасддан** содир этилади. Айбдор истеъмолчиларнинг ҳаёти ёки соғлиғи хавфсизлиги талабларига жавоб бермайдиган товарларни ишлаб чиқараётганлиги, сақлаётганлиги, ташиётганлиги ёхуд ўтказётганлигини англайди, шунга ўхшаш характердаги ишларни бажаради ёки шунга ўхшаш характердаги хизматларни кўрсатади ҳамда бу ҳаракатларни содир этишни хоҳлайди.

Бундай ҳолларда, таҳлил қилинаётган модда бўйича жавобгарлик келиб чиқиши учун истеъмолчиларнинг ҳаёти ёки соғлиғи хавфсизлиги талабларига жавоб бермайдиган товарларни ишлаб чиқариш, сақлаш, ташиш ёхуд ўтказиш, ишлар бажариш ёки хизматлар кўрсатиш **ўтказиш мақсадида** (товарларни буюртмага асосан бозорга чиқариш ёки бевосита истеъмолчиларга сотишда намоён бўлади) содир этилган бўлиши лозим. Мазкур мақсаднинг мавжуд эмаслиги ЖКнинг 186-моддаси билан жавобгарликни истисно қилади.

Жиноятнинг **мотиви** турли бўлиши мумкин, лекин у жиноятни квалификация қилишга таъсир қилмайди.

Жиноятнинг **субъекти** истеъмолчиларнинг ҳаёти ёки соғлиғи хавфсизлиги талабларига жавоб бермайдиган товарларни ишлаб чиқариш, сақлаш, ташиш ёхуд ўтказиш, шунингдек, ишлар бажариш ёки хизматлар кўрсатишга жавобгар бўлган 16 ёшга тўлган шахслар, яъни сотувчи, тайёрловчи ёки иш (хизмат)ни бажарувчи бўлиши мумкин.

Истеъмолчиларнинг ҳаёти ёки соғлиғи хавфсизлиги талабларига жавоб бермайдиган товар (иш, хизмат)ларни норматив ҳужжатларини тасдиқловчи ёки унга мувофиқлик сертификатини берган шахс мазкур жиноят иштирокчиси ва иш ҳолатларига кўра ЖКнинг 205-моддаси (Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суистеъмол қилиш) ёхуд ЖКнинг 206-моддаси (Ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш) ёки ЖКнинг 207-моддаси (Мансабга совуққонлик билан қараш) билан жавобгар қилиниши мумкин.

ЖК 186-моддаси 2-қисми билан жавобгарлик истеъмолчиларнинг ҳаёти ёки соғлиғи хавфсизлиги талабларига жавоб бермайдиган товарларни ўтказиш мақсадини кўзлаб ишлаб чиқариш, сақлаш, ташиш ёхуд ўтказиш, ишлар бажариш ёки хизматлар кўрсатиш натижасида баданга ўртача оғир ёхуд оғир шикаст етказилишига сабаб бўлган ҳолларда юзага келади.

Бу ҳолатда қилмишни ЖКнинг 104-моддаси ва 105-моддалари билан жиноятлар жами тариқасида квалификация қилиш талаб қилинмайди.

ЖК 186-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят қонунда белгиланган оқибатлар юзага келган вақтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади. Агар бу оқибатлар келиб чиқмаса шахс ЖКнинг 186-моддаси 2-қисми бўйича жавобгарликка тортилмайди.

ЖК 186-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноятда жинойий қилмиш (ишлаб чиқариш, сақлаш, ташиш ва бошқалар)га нисбатан субъектив муносабат тўғри қасд шаклида, қонунда кўрсатилган оқибатларга нисбатан субъектив муносабат эса эҳтиётсизлик шаклида намоён бўлади.

Бошқа сўз билан айтганда, мазкур жиноят таркиби ўзида айбнинг мураккаб шаклини намоён қилади.

Агар сифатсиз, истеъмом талабларига жавоб бермайдиган товарларни ишлаб чиқариш ёки муомалага киритиш инсон ўлимига олиб келса, қилмишни **ЖК 186-моддаси 3-қисми** билан квалификация қилиш лозим.

Таҳлил қилинаётган модданинг алоҳида квалификация қилиш белгилари **ЖК 186-моддаси 4-қисмида** назарда тутилган бўлиб, унда истеъмомчиларнинг ҳаёти ёки соғлиғи хавфсизлиги талабларига жавоб бермайдиган товарларни ўтказиш мақсадини кўзлаб ишлаб чиқариш, сақлаш, ташиш ёхуд ўтказиш, ишлар бажариш ёки хизматлар кўрсатиш натижасида:

а) одамлар ўлимига;

б) бошқача оғир оқибатларнинг келиб чиқишига сабаб бўлган қилмиш учун жавобгарлик назарда тутилган.

ЖК 186-моддаси 4-қисми «а» бандида назарда тутилган инсонлар ўлими деганда, икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг ўлимига олиб келган ижтимоий хавfli оқибатни тушуниш лозим.

Бошқа оғир оқибатлар деганда, икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг баданига ўртача оғир ёхуд оғир шикаст етказилиши, инсонларнинг оммавий касалланиши ва бошқа оқибатларни тушуниш лозим.

«Истеъмомчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонуннинг 20-моддасига кўра, «Товар (иш, хизмат)нинг тузилишига, ишлаб чиқарилишига, таркибига боғлиқ бўлган ва бошқа нуқсонлари, шунингдек, истеъмомчининг ҳаёти, соғлиғи ёки мол-мулкининг хавфсизлигини таъмин эта олмайдиган материаллар, ускуналар, асбоб-анжомлар, мосламалар ёки бошқа воситалар қўлланилиши оқибатида истеъмомчининг ҳаётига, соғлиғи ёки мол-мулкига етказилган зарар сотувчи (ишлаб чиқарувчи, ижрочи) томонидан қопланиши лозим.

Сотувчи (ишлаб чиқарувчи, ижрочи) билан шартнома муносабатларига киришган-киришмаганидан қатъи назар, ҳар қандай истеъмолчи товар (иш, хизмат)нинг нуқсони туфайли етказилган зарар қопланишини талаб қилиш ҳуқуқига эга.

Истеъмолчининг ҳаёти, соғлиғи ёки мол-мулкига етказилган зарар, агар у норматив ҳужжатларда назарда тутилган товарнинг хизмат (яроқлилиқ) муддати мобайнида, бундай муддат белгиланмаган тақдирда эса, товар ишлаб чиқарилган (иш, хизмат қабул қилинган) пайтдан эътиборан ўн йил мобайнида юзага келган бўлса, қопланиши лозим.

Сотувчи (ишлаб чиқарувчи, ижрочи) зарар бартараф қилиб бўлмайдиган куч ёки фойдаланиш, сақлаш ёхуд ташишнинг белгиланган қоидалари истеъмолчи томонидан бузилиши туфайли етказилганлигини исботласа, у жавобгарликдан озод қилинади».

2-§. Этил спирти, алкоғолли маҳсулот ва тамаки маҳсулотини қонунга хилоф равишда ишлаб чиқариш ёки муомалага киритиш (ЖК 186¹-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита объекти** ҳўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий фаолиятдаги манфаатларини таъминлаш билан боғлиқ ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. Жиноятнинг **факультатив объекти** сифатида бу ерда фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғини таъминлашга қаратилган ижтимоий муносабатлар намоён бўлади.

Жиноят **предмети** этил спирти, алкоғолли ва тамаки маҳсулотлари ҳисобланади.

Этил спирти ва алкоғолли маҳсулот деганда, таркибида вино, вино моддалари, ароқ, ликёр-ароқ маҳсулотлари, коньяк, бальзам, коньяк спирти, озиқ-овқат спирти, хамир спирти кабилар бўлган спиртли ичимликлар назарда тутилади.

Тамаки маҳсулотлари ўз ичига ҳар қандай тамаки маҳсулотларини, яъни сигарет, папирос, сигара ва бошқаларни қамраб олади.

Объектив томондан жиноят анча миқдорда этил спирти, алкоғолли ёки тамаки маҳсулотини қонунга хилоф равишда ишлаб чиқариш ёки муомалага киритиш, агар шундай қилмиши учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилишида ифодаланади.

Мазкур норма **бланкет** характерга эга бўлганлиги боис, юқоридаги маҳсулотларни **қонунга хилоф равишда ишлаб чиқариш ёки муомалага киритиш** фактини аниқлаш учун мазкур фаолиятни тартибга солишга қаратилган амалдаги қонунчиликка мурожаат этиш лозим бўлади.

Алкоғолли ва тамаки маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва муомалага киритишга нисбатан давлат монополияси ўрнатилган.

Қонунга хилоф равишда ишлаб чиқариш деганда, хусусан:

— ихтисослашмаган корхоналар (маиший ёки кичик цехлар ша-роитида) томонидан қонунда белгиланган тартибда тегишли равишда рўйхатдан ўтмасдан ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан бериладиган тегишли лицензиясиз алкоғолли ва тамаки маҳсулотларини ишлаб чиқариш тушунилади¹.

Алкоғолли ва тамаки маҳсулотлари Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қонуний равишда ишлаб чиқарилганлигини тасдиқлаш мақсадида қоида тариқасида махсус акциз маркалари билан маркаланади.

NOTA BENE !

Акциз — товарнинг баҳоси таркибига киритиладиган ва со-тиб олувчи томонидан тўланадиган эгри солиқ. Акциз солиғи билан талаб кўп бўлган товарлар, хусусан этил спирти, алко-ғолли ва тамаки маҳсулотлари қопланади.

«Ишлаб чиқарувчи корхоналар ва импортчилар Ўзбекистон Рес-публикаси ҳудудида сотилаётган ва унинг ҳудудига олиб келинаётган акциз товарларни мажбурий маркалашни таъминлашлари шарт»².

Акциз товарлари ва маҳсулотларини маркалаш билан боғлиқ ҳуқуқий муносабатлар амалдаги Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси билан тартибга солинади.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ишлаб чиқарилаётган ҳамда унинг ҳудудига киритилаётган мажбурий акциз маркаларини қўллаш лозим бўлган тамаки маҳсулотлари ва алкоғолли ичимликларга ак-циз маркаларини қўллашни назорат қилиш тартиби Ўзбекистон Рес-публикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 14 августдаги 285-сонли «Ўзбекистон Республикаси ҳудудида тамаки маҳсулотларига

¹Қаранг: Фаолиятнинг айрим турларини лицензияловчи органлар рўйхати (Ўзе-бкисдон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 28 июндаги 236-сон қарорига 1-илова) // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2002 й., 11-12-сон, 97-модда; 2003 й., 14-сон, 114-модда; 2004 й., 9-сон, 105-модда; 2005 й., 20-21-сон, 181-модда, 22-сон, 195-модда, 36-сон, 362-модда; 2007 й., 7-8-сон, 68-модда, 33-34-сон, 344-модда, 44-сон, 446-модда; 46-47-сон, 471-модда; 2008 й., 40-41-сон, 412-модда.

²Ўзбекистон Республикасида тамаки маҳсулотлари ва алкоғолли ичимликларга акциз маркаларини қўллаш тартиби тўғрисидаги Йўриқнома (Ўзбекистон Респу-бликаси Адлия вазирлиги томонидан 1999 йил 7 январда 589-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан 1998 йил 10 декабрда 04-02-05/809-сон, Давлат солиқ қўмитаси томонидан 1998 йил 10 декабрда 98-156-сон ва Давлат божхона қўмитаси томонидан 1998 йил 6 декабрда 02/8-42-сон билан тасдиқланган), 46-банд // Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат қўмиталари ва идораларининг меъёрий ҳужжатлари ахборот-номаси, 1999 й., 2-сон, 2000 й., 16-сон, 2003 й., 21-22-сон.

ва спиртли ичимликларга акциз маркаларини жорий этиш тартиби тўғрисида»ги қарори асосида ишлаб чиқилган Ўзбекистон Республикасида тамаки маҳсулотлари ва алкогольли ичимликларга акциз маркаларини қўллаш тартиби тўғрисидаги Йўриқнома билан белгиланади.

Ушбу Йўриқномага мувофиқ, «1996 йилнинг 1 октябридан бошлаб Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқарилаётган ва унинг ҳудудига олиб келинаётган тамаки маҳсулотлари ва алкогольли ичимликларни, пиводан ташқари (кейинги ўринларда акциз товарлар деб юритилади), белгиланган намунадаги акциз маркалари билан мажбурий маркалаш жорий этилди ва уларни Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб кириш, акциз маркаларини ёпиштирмаган ҳолда ташвиш (халқаро транзитдан ташқари), сақлаш ва сотиш тақиқлаб қўйилди»¹.

Амалдаги қонунчиликка мувофиқ, маҳсулотларнинг аниқ турлари учун белгиланган стандартларга мувофиқ барча алкогольли ва тамаки маҳсулотларини мажбурий равишда сертификатлаштириш ва маркалаштириш лозим. Шунингдек, алкогольли ва тамаки маҳсулотларини сифати ва хавфсизлигини назорат қилиш, қалбакилаштиришдан муҳофаза қилишни таъминлаш мақсадида мувофиқлик белгиси билан маркаланади.

NOTA BENE !

Мувофиқлик белгиси — қонунда белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилган, алкогольли ва тамаки маҳсулотларини аниқ стандартларга мувофиқлигини кўрсатувчи белги.

Акциз маркалар ва мувофиқлик белгилари билан маркалаш амалдаги стандартлар талаблари ва «Ўзстандарт» томонидан маъқулланган Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги корхоналар томонидан ишлаб чиқарилаётган алкогольли маҳсулотларини мувофиқлик белгиси билан маркалаш тартибига мувофиқ амалга оширилади.

Акциз маркалари ва мувофиқлик белгиси билан маркалаш алкогольли маҳсулотда (давлат солиқ хизматининг ҳудудий органлари томонидан бериладиган) идентификациялаш номери мавжуд бўлган тақдирда амалга оширилади.

Мувофиқлик белгисини қўйиш жойлари, унинг шакли, ҳажми ва бошқа параметрлари стандартлар билан белгиланади.

Хусусан, алкогольли маҳсулотнинг ташқи ўрам белгисида: тегишли рақамланган мувофиқлик белгиси, «Ўзстандарт»нинг Дав-

¹Ўзбекистон Республикасида тамаки маҳсулотлари... 3-банд.

лат реестридан рўйхатдан олинганлик белгиси ва корхонанинг коди, акциз маркага мос келувчи код, шунингдек, амалдаги норматив ҳужжатлар талабларига мос келувчи бошқа маълумотлар бўлиши зарур¹.

Маҳсулотни идишларга қуйиш, тиқинлаш, ёрлиқлаш ва акциз маркалари ҳамда мувофиқлик белгиси билан маркалаш амалдаги Стандарт талабларига мувофиқ ва «Ўзстандарт» агентлиги томонидан тасдиқланган Алкоголли маҳсулотларни мувофиқлик белгиси билан маркалаш тартибига мувофиқ амалга оширилади. Ишлаб чиқариш ташкилотлари, импорт қилувчилар, савдо ташкилотлари ва яқка тадбиркорлик субъектлари товарлар ва маҳсулотларни мувофиқлик белгилари билан маркалаштириш бўйича жавобгар ҳисобланади.

Ишлаб чиқарувчи ташкилотлар агар товар ва маҳсулотлар уларнинг ишлаб чиқариш жараёнида маркалаштирилган бўлса, қўшимча равишда маркалашга ҳақли эмаслар.

Чет эл озиқ-овқат ва тамаки маҳсулотларидан ишлаб чиқарилган алкоголли ва тамаки маҳсулотларини Вазирлар Маҳкамасининг рұхсатисиз олиб кириш тақиқланади.

— «Вино-ароқ маҳсулотлари ва бошқа алкоголли маҳсулотни идишларга қуйиш цехларида ҳар ойнинг биринчи кунда алкоголли маҳсулотлар қолдиқларини чиқариб олиш, идишларнинг, акциз маркаларининг, ёрлиқларнинг, тиқинларнинг ва ишлаб чиқариладиган маҳсулотларни тайёрлашга тааллуқли бошқа моддий бойликларнинг ҳолатини аниқлаш йўли билан ҳисобга олиш амалга оширилади. Ушбу моддий ресурсларнинг тезкор ҳисоби ҳар куни олиб борилади»².

Амалдаги қонун ҳужжатлари талабларини бузган ҳолда этил спирти, алкоголли маҳсулотлари ёки тамаки маҳсулотларини ишлаб чиқариш тақиқланади.

Агар этил спирти, алкоголли маҳсулотлар ёки тамаки маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи корхона белгиланган техник талабларга риоя этмаса ва истеъмолчиларнинг хавфсизлик талабларига жавоб бермайдиган маҳсулотлар ишлаб чиқарган тақдирда, қилмишни ЖК

¹Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги корхоналар томонидан чиқарилаётган алкоголли маҳсулотларни Мувофиқлик белгиси билан маркалаш тартиби (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1998 йил 24 августда 480-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган, Ўзбекистон Республикаси «Ўздавстандарт» томонидан 1998 йил 10 июнда тасдиқланган), 2.6-банд.

²Қаранг: Спирт ва алкоголли маҳсулотларни ишлаб чиқариш, идишларга қуйиш, сақлаш ва улгуржи сотишни ҳисобга олиш ҳамда назорат қилишга оид Низом (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 2 июлдаги 275-сон қарори билан тасдиқланган), 11-банд.

186-моддаси билан квалификация қилиш лозим. Агар бу ҳолатда ишлаб чиқаришнинг ўзи ҳам ноқонуний бўлган тақдирда қилмишни ЖК 186-моддаси ва 186¹-моддалари билан жиноятлар жами тариқасида квалификация қилиш лозим.

Ноқонуний муомалага киритиш деганда, мазкур маҳсулотларни қонунга хилоф равишда сақлаш, ташиш ҳамда ўтказишни (улгуржи ва чакана савдо, экспорт ва импорт операциялари ҳам шулар жумласидандир) тушуниш лозим.

(«Сақлаш», «ташиш», «ўтказиш» тушунчалари ҳақида батафсил ЖКнинг 186-моддаси таҳлилига қаранг.)

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида акцизланиши лозим бўлган товарларнинг акциз маркаларсиз муомаласи тақиқланган.

Шу билан боғлиқ равишда алкоғолли ва тамаки маҳсулотларининг муомаласи қуйидаги ҳолатларда ноқонуний деб эътироф этилиши мумкин:

— алкоғол ичимликлар ёки тамаки маҳсулотларини акциз маркасиз сақлаш ёки транспорт воситаларида ташиш (ишлаб чиқарувчилар томонидан Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб кириш мақсадида алкоғолли ёки тамаки маҳсулотларини техник жараёнларга мувофиқ равишда сақлаш ёки жўнатиш бундан мустасно);

— «Савдо тармоғида сотиш учун тайёрлаб қўйилган алкоғолли маҳсулот стандартлар талабларига жавоб бериши, маркировка, акциз маркалари, мувофиқлик белгисига эга бўлиши ва норматив талабларга жавоб берадиган хоналарда сақланиши керак. Маҳсулот корхона лабораторияси хулосаси билан чиқарилади ва мувофиқлик сертификати билан жўнатилади»¹;

— акциз маркалар билан маркаланмаган алкоғолли ёки тамаки маҳсулотларини товар бозорларига чиқариш ёки савдо тармоғига реализация қилиш;

— юридик шахслар ёки ишлаб чиқарувчи корхоналарнинг қонунда белгиланган тартибда ушбу фаолият учун лицензияга эга бўлмаган ҳолда алкоғолли ёки тамаки маҳсулотлари улгуржи савдосини амалга ошириши;

— жисмоний ёки юридик шахслар томонидан импорт қилинган спиртли ичимликлар ёки тамаки маҳсулотларининг мазкур турдаги маҳсулотларга нисбатан махсус рухсатномаларсиз ёки махсус кўчмас савдо шахобчаларидан ташқарида, назорат касса машиналарсиз чакана савдо тариқасида сотилиши;

¹ Қаранг: Спирт ва алкоғолли маҳсулотларни ишлаб чиқариш, идишларга қуйиш, сақлаш ва улгуржи сотишни ҳисобга олиш ҳамда назорат қилишга оид Низом (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 2 июлдаги 275-сон қарори билан тасдиқланган), 20-банд.

— алкогольли маҳсулотларнинг майда чакана савдо шахобчаларида (газета дўконлари, кўчар чодирлар, савдо залига эга бўлмаган бошқа жойлар) сотилиши. Алкоголли маҳсулотлар фақат юридик шахслар томонидан тургун савдо тармоғи орқали сотилади¹;

— алкогольли маҳсулотларни Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги корхоналар томонидан ишлаб чиқарилаётган алкогольли маҳсулотларни мувофиқлик белгиси билан маркалаш Тартибига риоя қилинмаган ҳолда мувофиқлик белгиларисиз ишлаб чиқариш ва реализация қилиш;

— ҳисобга олинмаган маҳсулотларни реализация қилиш;

— мазкур соҳада мавжуд бўлган амалдаги қонун ҳужжатларини бошқача тарзда бузиш.

Агар алкогольли ёки тамаки маҳсулотларини ўрнатилган стандартларга риоя қилмаган ҳолда ва истеъмолчилар ҳаёти ва соғлиғи талабларига жавоб бермайдиган тарзда ишлаб чиқарилса ёки муомалага киритилса, бу ҳаракатларни ЖКнинг 186-моддаси билан квалификация қилиш лозим.

Агар бу жиноий ҳаракатларни аниқлаш вақтида у ёки бу фаолият билан лицензиясиз шуғулланилгани аниқланса, бу қилмишни **ЖК 186¹-моддаси** ва 190-моддалари (Фаолият билан лицензиясиз шуғулланиш) билан жиноятлар жами тариқасида квалификация қилиш лозим.

Жиноят этил спирти, алкогольли маҳсулот ёки тамаки маҳсулотининг қонунга ҳилоф равишда анча миқдорда ишлаб чиқарилиши ёки муомалага киритилиши пайтидан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят **тўғри қасд** асосида содир этилади. Айбдор ўз қилмишининг ижтимоий хавfli эканлигини англайди ва уни содир этишни хоҳлайди.

Жиноят **мотиви** ва **мақсади** қилмишни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Субъект 16 ёшга тўлган ва этил спирти, алкогольли маҳсулот ёки тамаки маҳсулотини қонунга ҳилоф равишда ишлаб чиқариш ёки муомалага киритиш билан шуғулланадиган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс бўлади.

¹Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 21 майдаги «Алкоголли маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва уларнинг айланиши устидан давлат монополиясини кучайтириш ҳамда Ўзбекистон Республикаси ҳудудида алкогольли ва тамаки маҳсулотларини сотишдан бюджетга тушумни кўпайтириш юзасидан кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги 221-сонли қарори, 8-банд // Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари тўплами, 1998 й., июнь; Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами, 1998 й., 7-сон, 23-модда; Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари тўплами, 1999 й., январь; Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами, 2003 й., 10-сон, 101-модда; 2004 й., 5-сон, 49-модда; 2006 й., 3-сон, 23-модда, 12-сон, 95-модда; 2007 й., 4-сон, 21-модда.

Айбдорнинг ҳаракатлари:

- а) кўп миқдорда;
- б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;
- в) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;
- г) хизмат лавозимини суиистеъмол қилиш йўли билан содир этилган бўлса, **ЖК 186¹-моддаси 2-қисми** бўйича квалификация қилинади.

Этил спирти, алкоғолли ёки тамаки маҳсулотининг қонунга хилоф равишда ишлаб чиқарилиши ёки муомалага киритилиши:

- а) жуда кўп миқдорда;
- б) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган бўлса, **ЖК 186¹-моддаси 3-қисми** бўйича жавобгарликни келтириб чиқаради.

Мазкур жиноятни оғирлаштирувчи ҳолатларда квалификация қилиш ва алоҳида квалификация қилиш белгилари бошқа жиноятларни таҳлил қилишда батафсил кўриб чиқилган ва такрорлашга ҳожат йўқ (этил спирти, алкоғолли маҳсулот ва тамаки маҳсулотини кўп миқдорда ёки жуда кўп миқдорда қонунга хилоф равишда ишлаб чиқариш ёхуд муомалага киритишга ҳокимият ёки мансаб ваколатларини суиистеъмол қилиш йўли билан ҳомийлик қилиш).

ЖК 186¹-моддаси 4-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** этил спирти, алкоғолли маҳсулот ва тамаки маҳсулотини кўп миқдорда ёки жуда кўп миқдорда қонунга хилоф равишда ишлаб чиқариш ёхуд муомалага киритишга ҳокимият ёки мансаб ваколатларини суиистеъмол қилиш йўли билан ҳомийлик қилишда намоён бўлади.

Кўрсатилган қонунга хилоф фаолиятга **ҳомийлик қилиш**, яшириш ваколатли органларнинг уларни бартараф этиш, қўллаб-қувватлаш ёки мансаб ваколатларини суиистеъмол қилган ҳолда уларнинг фаолият юритиши учун етарли шарт-шароит яратиш каби ҳаракатларда ифодаланади.

Кўрсатиб ўтилган маҳсулотларни ноқонуний равишда ишлаб чиқараётган ёки муомала қилаётган хусусий корхоналар, фирмалар, корхоналарни назорат қилувчи органлар (солиқ инспекцияси) томонидан текширишга йўл қўймаслиги; спирт маҳсулотларини Республика чегарасидан тўсқинликларсиз кириб келиши ва бошқалар ҳомийлик қилишга мисол бўлади.

Бу ҳолатда қилмишни **ЖКнинг 205-моддаси** (Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш) билан қўшимча равишда квалификация қилиш талаб қилинмайди. Жиноятларнинг реал жами (агар ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш нафақат бевосита ҳомийлик қилишда, балки субъектнинг бошқа турдаги ҳаракатлари орқали ҳам юзага келганда) бундан мустасно.

(Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш ҳақида батафсил ЖКнинг 205-моддаси таҳлилига қаранг.)

Мазкур жиноят этил спирти, алкогольли маҳсулот ва тамаки маҳсулотини кўп миқдорда ёки жуда кўп миқдорда қонунга хилоф равишда ишлаб чиқариш ёхуд муомалага киритишга ҳомийлик қилишга қаратилган ҳар қандай ҳаракатларни содир этиш билан тугалланган ҳисобланади.

Кўрсатилган фаолиятга ҳомийлик қилиш **субъектив томондан тўғри қасддан** содир этилади. Айбдор ҳокимият ёки мансаб ваколатидан фойдаланиши этил спирти, алкогольли ва тамаки маҳсулотлари ишлаб чиқариш ва муомалага киритишга яхши шарт-шароит яратишини англайди ва бу ҳаракатларни содир этишни хоҳлайди.

Мотив ва мақсад қоида тариқасида ғараздир. Аммо бу жиноятни квалификация қилишга таъсир қилмайди.

ЖК 186¹-моддасининг 4-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **субъекти** фақатгина ўз ҳокимият ёки мансаб ваколатлари орқали этил спирти, алкогольли ва тамаки маҳсулотларининг қонуний ишлаб чиқарилиши ёки муомалага киритилиши устидан назорат қилувчи органлар фаолиятига тўсқинлик қилиш ёки бу назоратларнинг олдини олиш имкониятига эга бўлган мансабдор шахс бўлиши мумкин.

(«Мансабдор шахс» тушунчаси ва белгилари ҳақида батафсил ЖКнинг 205-моддаси таҳлилига қаранг.)

3-§. Чигитдан олинадиган маҳсулотни қонунга хилоф равишда ишлаб чиқариш ёки муомалага киритиш (ЖК 186²-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита объекти** хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий фаолиятларидаги манфаатлари, хусусан, товар ишлаб чиқарувчилар ўз товарларини сохталашининг олдини олиш ва истеъмолчиларнинг сифатли маҳсулотларга бўлган ҳуқуқларини таъминлашга қаратилган ижтимоий муносабатлар. **Факультатив объект** сифатида фуқароларнинг ҳаёти ва соғлигини таъминлашга қарагилган ижтимоий муносабатлар намоён бўлади.

Жиноятнинг **предмети** чигитдан олинадиган маҳсулотлар, хусусан, пахта-чигит маҳсулотларини қайта ишлаш ва техник ишловдан ўтказиш натижасида олинган чигит ёғи, кунжара, шелуха ва бошқалар.

ЖК 186²-моддасида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** чигитдан олинадиган маҳсулотни қонунга хилоф равишда ишлаб чиқариш ёки муомалага киритилишида намоён бўлади.

Таҳлил қилинаётган модда бланкет характериға эға бўлиб, чигитдан олинадиган маҳсулотни ишлаб чиқариш ёки муома-

лага киритилиши қонунга хилофлигини аниқлашда ҳар бир ҳолатларда тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга мурожаат қилиш лозим.

Юқоридагилар асосида чигитдан олинадиган маҳсулотларни қонунга хилоф равишда ишлаб чиқариш деганда, бундай маҳсулотларни ўтказиш ёки муомалага киритиш мақсадида қонунда белгиланган тартибда руҳсатнома олмасдан ишлаб чиқариш тушунилади; чигитдан олинадиган маҳсулотларни қонунга хилоф равишда муомалага киритиш деганда эса, чигитдан олинадиган маҳсулотларни сотиш, айирбошлаш, қарз учун тўлаш, гаровга бериш ва ҳ.к. шаклларда фуқаролик муомалага киритиш тушунилади.

Чигитдан олинадиган маҳсулотларни қонунга хилоф равишда ўтказиш деганда, уларни ҳар хил усулда тарқатиш (ўзгага бериш, ҳали этиш ва ҳ.к.лар)ни тушуниш лозим.

Бунда ушбу жиноят объектив томонининг содир этилиш усулларида бири — чигитдан олинадиган маҳсулотларни қонунга хилоф равишда муомалага киритишнинг таркибига тўхталиб ўтсак. Хусусан, бунда қонунга хилоф равишда олинган чигит маҳсулотларини сотиш деганда, ушбу маҳсулотларни муайян ҳақ эвазига бошқа шахсга ўтказиш тушунилади; айирбошлаш деганда эса, чигитдан ноқонуний олинадиган маҳсулотларни нақд пул воситасисиз бошқа моддий қимматликка эга бўлган товар билан алмаштириш тушунилади. Бунда нақд пул воситаси деярли ишлатилмайди, башарти ишлатилган тақдирда ҳам ёрдамчи-факультатив аҳамият касб этади, яъни алмаштирилаётган маҳсулотларнинг қийматидаги фарқларни қоплаш учун хизмат қилади.

Таҳлил қилинаётган моддада чигитдан олинадиган маҳсулотларни қонунга хилоф равишда ишлаб чиқариш деганда, пахта чигитини техник қайта ишлаш ва ёғ маҳсулотларини қонунда белгиланган тартибларини бузган ҳолда ишлаб чиқариш назарда тутилади. Хусусан:

— пахта ёғини маиший шароитларда ва белгиланган талабларга мос шароитларга эга бўлмаган кичик цехларда ишлаб чиқариш. «Техник чигит Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги томонидан ҳар йили тасдиқланадиган ёғ-мой заводлари ва пахта тозалаш заводларининг жойлашиши асосида, фақат ёғнинг нормативга мувофиқ чиқишини таъминлаётган ёғ-экстракция корхоналарига ажратилади»¹;

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 й. 18 сентябрдаги «Пахта чигитини етказиб бериш ва ундан фойдаланиш механизмини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги 199-сонли қарори, 2-банд // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 37-38-сон, 381-модда.

— пахта ёғини сертификатланмаган чигит маҳсулотларидан ишлаб чиқариш. Пахта тозалаш корхонасида пахта чигити туркумидан намуна олиш ёғ-мой корхоналари томонидан, маҳсулот қабул қилиб олинган кунда, ишончнома асосида биркитилган пахта тозалаш ва ёғ-мой корхоналари вакиллари иштирокида амалга оширилади.

Синаш учун олинган техник чигитни «Сифат» маркази вакили қопқоғи зич ёпилган банкага ёхуд қалин полиэтилен пакетга жойлайди ва унга намунани идентификация қилувчи махсус этикетка қўяди. Намуна олувчи имзолаган этикеткада пахта заводининг, пахта чигити туркумининг тартиб рақами, намуна олинган сана, намуна олувчининг фамилияси, исми ва отасининг исми кўрсатилади.

Намуна «Сифат» марказининг уруғлик лабораториясига берилади, бу ерда ундан 2 кг миқдорда ўртача намуна ажратилади. Ўртача намуна тахминан тенг бўлган икки қисмга — синаш учун ва назорат намунасига ажратилади. Олинган намуна синовдан ўтказилади.

Намунанинг назорат қисми идишга жойланади, унга барча намуна олувчилар вакилларининг фамилиялари ва имзолари билан ёзилган ёрлиқча жойланади, сўнгра у идишнинг очилгани билинмайдиган расмий тартиб рақамли пломба ёки ёрлиқ билан бекитилади.

Намунанинг назорат қисми «Сифат» марказининг уруғлик лабораториясида 15 кун мобайнида сақланади.

Техник чигитнинг ҳар қайси туркумини синаш «Сифат» маркази мутахассислари томонидан, пахта тозалаш корхоналари ҳудудларида жойлашган ва «Сифат» марказининг аккредитация қилинган минтақавий лабораториялари филиаллари ҳисобланадиган уруғлик лабораторияларида O`z DSt 596 «Техник пахта чигити. Техник шартлар» талабларига мувофиқ ўтказилади.

«Сифат» марказининг уруғлик лабораторияларида пахтанинг техник чигити синовларини ўтказишда пахта тозалаш ва ёғ-мой корхоналари вакиллари иштирок этадилар¹.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, пахта ёғи ёки кунжара ишлаб чиқариш Амалга оширилиши учун лицензиялар талаб қилинадиган фаолият турларининг рўйхатига кирмайди²;

¹Қаранг: Пахта тозалаш ва ёғ-мой корхоналарида пахта чигитини ишлаб чиқариш, ҳаракати, сақлаш ҳамда қайта ишлашда дастлабки ҳисобга олишни ташкил этиш тартиби тўғрисидаги Низом (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 18 сентябрдаги 199-сон қарорига илова), II бўлим.

²Қаранг: Амалга оширилиши учун лицензиялар талаб қилинадиган фаолият турларининг рўйхати (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 2001 йил 12 майдаги 222-II-сон қарорига I илова) // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2002 й., 2-сон, 14-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2003 й., 1-сон, 8-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 14-сон, 110-модда; 2007 й., 29-30-сон, 295-модда, 37-38-сон, 377-модда; 2009 й., 37-сон, 403-модда.

— пахта ёғи, кунжара ва шелухани ҳисобга олинмаган чигитдан ишлаб чиқариш;

— чигитдан олинadиган маҳсулотларнинг амалдаги қонун ҳужжатларини бузган ҳолда ишлаб чиқариш.

Агар чигит маҳсулотларини қайта ишлаш ёғ ишлаб чиқарувчи корхоналар учун ўрнатилган техник ва санитар нормаларни бузган ҳолда амалга оширилиши натижасида истеъмолчиларнинг ҳаёти ва соғлиғи талабларига жавоб бермайдиган маҳсулотлар ишлаб чиқарилса, қилмишни ЖК 186-моддасининг тегишли қисмлари билан квалификация қилиш лозим.

Таҳлил қилинаётган модда мазмунида келтирилган **ноқонуний муомалада бўлиш** деганда, чигитдан олинган маҳсулотларни сақлаш, ўтказиш ва сотиш (реализация, импорт-экспорт операциялари)нинг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган тартибини бузишни тушуниш лозим.

(«Сақлаш», «ўтказиш» ва «сотиш» тушунчалари ҳақида батафсил ЖКнинг 186-моддаси таҳлилига қаранг.)

Чигитдан олинadиган маҳсулотларнинг қонуний тартиби қуйидагилардан четга чиқилган ҳолларда норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар бузилган ҳисобланади:

— Ўзбекистон Республика товар-хом ашё биржасидаги очиқ биржа савдолари орқали — савдо ташкилотларига ҳамда саноатда қайта ишлашга;

— тўғридан-тўғри шартномалар ва тартибга солинадиган нархлар бўйича — бюджет ташкилотлари ҳамда махсус истеъмолчиларга сотилади;

— биржа савдолари орқали ва республиканинг ташқи савдо компаниялари билан тузилган тўғридан-тўғри шартномалар бўйича экспорт қилинади.

Белгилансинки, аҳолига ўсимлик ёғини сотиш фақат юридик шахс мақомига эга чакана савдо ташкилотлари томонидан назорат-касса аппаратлари билан жиҳозланган муқим савдо шохобчалари орқали амалга оширилади.

Кунжара ва чигитдан олиган шелуха қуйидаги тартибларда реализация қилиниши мумкин:

— пахта етиштирувчи хўжаликларга шрот ва пахта шелухаси фақат ёғ-мой саноати корхоналари томонидан, қишлоқ жойларда ташкил этиладиган шрот ва шелуха сотиш бўйича ихтисослаштирилган пунктлар орқали улгуржи савдо нархларида сотилади;

— улгуржи савдо нархларига мазкур маҳсулотларни ихтисослаштирилган пунктларгача етказиб бериш харажатлари, шунингдек, ушбу пунктларнинг моддий таъминотига сарфланadиган харажатлар киритилмайди, бу сарф-харажатлар ёғ-мой корхоналари

томонидан биржа савдолари орқали ўсимлик ёғини сотишдан олинadиган кўшимча даромадлар ҳисобига қопланади;

— шрот ва шелуха ресурслари биржа савдолари орқали чорвачилик маҳсулотлари етиштириш билан шуғулланadиган пахтачилик қишлоқ хўжалиги корхоналарига эмас, балки шахсий ёрдамчи ва деҳқон хўжаликларига чорва мол етиштириш билан банд бўлган аҳолига қишлоқ ҳудудларида ташкил этиладиган шрот ва шелуха сотишга ихтисослаштирилган пунктлар орқали 2-иловадаги схемага мувофиқ сотилади¹.

ЖКнинг 186²-моддасида назарда тутилган жиноят чигитдан олинadиган маҳсулотни қонунга хилоф равишда ишлаб чиқариш ёки муомалага киритилиши билан **туғалланган** ҳисобланади.

Жиноят **субъектив томондан тўғри қасддан** содир этилади. Айбдор ўз ҳаракатларининг ижтимоий хавфлилигини англайди ва уни содир этишни истайди.

Мотив ва мақсад жиноятни квалификация қилишга таъсир қилмайди.

Жиноятнинг **субъекти** чигитдан олинadиган маҳсулотларни ишлаб чиқариш ёки муомалага киритиш билан шуғулланувчи ҳар қандай 16 ёшга тўлган, ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин.

Айбдорнинг чигитдан олинadиган маҳсулотни қонунга хилоф равишда ишлаб чиқариш ёки муомалага киритиш билан боғлиқ ҳаракатлари қўйидаги ҳолатларда **ЖК 186²-моддаси 2-қисмига** кўра квалификация қилинади:

- а) кўп миқдорда;
- б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;
- в) такроран ёки хавfli рецидивист томонидан;
- г) мансаб мавқеини суиистеъмом қилиш йўли билан содир этилган бўлса.

Айбдорнинг чигитдан олинadиган маҳсулотни қонунга хилоф равишда ишлаб чиқариш ёки муомалага киритиш билан боғлиқ ҳаракатлари қўйидаги ҳолатларда **ЖК 186²-моддаси 3-қисмига** кўра квалификация қилинади:

- а) жуда кўп миқдорда;
- б) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилса.

Мазкур квалификация қилиш белгилари юқорида таҳлил қилинган жиноятлар таҳлили билан бир хил.

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 31 майдаги «Чигит етказиб бериш механизмини ҳамда ўсимлик ёғи ва ёғ-мой маҳсулотлари сотишни тартибга солиш тўғрисида»ги ПҚ 001-360-сонли қарори // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 23-сон, 203-модда; 2008 й., 17-сон, 130-модда. .

4-§. Сифатсиз ёки қалбакилаштирилган дори воситаларини ёхуд тиббий буюмларни ўтказиш мақсадида ишлаб чиқариш, тайёрлаш, олиш, сақлаш, ташиш ёки ўтказиш (ЖК 186³-моддаси)

Жиноятнинг асосий бевосита объекти сифатида дори воситалари ва тиббий буюмларнинг сифати устидан назорат қилишнинг қонун билан ўрнатилган тартибини, хўжалик фаолияти соҳасида истесъ-молчиларнинг манфаатларини, улар томонидан сотиб олинаётган дори воситалари ва тиббий буюмларнинг хавфсизлигини, шунингдек, кўрсатилган товарларни ишлаб чиқарувчиларнинг маҳсулотини сохталаштиришдан муҳофаза қилишни таъминлайдиган муносабатлар тушунилади. Кўшимча бевосита объекти фуқароларнинг ҳаётини ва соғлигини таъминлайдиган муносабатлардир (ЖК 186³-моддаси 2-, 3- ва 4-қисмлари).

Дори воситалари ва тиббий буюмларни ишлаб чиқариш, уларни тайёрлаш, маркалаш, сотиш, экспорт ва импорт қилиш, уларни реклама қилиш, шунингдек, фармацевтика фаолиятини лицензиялашга оид ҳуқуқий масалалар Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 25 апрелдаги «Дори воситалари ва фармацевтика фаолияти тўғрисида»ги 415-І-сон Қонуни¹, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1995 йил 25 майдаги «Доривор воситалар, тиббий буюмлар ва даволаш-профилактика озиқ-овқатлари сифати устидан давлат назоратини ташкил этиш тўғрисида»ги 181-сон, 2000 йил 5 августдаги «Ички бозорни дори-дармон воситалари ва тиббиёт буюмлари билан таъминлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги 307-сон, 2003 йил 31 октябрдаги «Тиббий фаолиятни ва фармацевтика фаолиятини лицензиялаш тўғрисидаги низомларни тасдиқлаш ҳақида»ги 477-сон² қарорлари ҳамда кўплаб идоравий меъёрий ҳужжатлар билан тартибга солинади.

ЖК 186³-моддасида назарда тутилган жиноятнинг предмети сифатсиз ёки қалбакилаштирилган дори воситалари ва тиббий буюмлардир.

NOTA BENE !

Дори воситалари — келиб чиқиши табиий ва сунъий бўлган бир ёки бир неча дори моддалари (субстанциялари) ҳамда

¹Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 й., 4-5-сон, 120-модда; 1999 й., 5-сон; 124-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 41-сон, 405-модда.

²Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2003 й., 20-сон, 201-модда; 2006 й., 20-21-сон, 181-модда; 46-47-сон, 458-модда; 2007 й., 21-сон, 214-модда; 2008 й., 14-15-сон, 102-модда.

ёрдамчи моддалар асосида ҳосил қилинган, касалликнинг олдини олиш, ташхис қўйиш ва даволаш учун қўллашга рухсат этилган воситалар. Улар жумласига иммунобиологик, радиофармацевтик ва парафармацевтик препаратлар, гомеопатик, ташхис қўйиш ва стерилизация воситалари киради¹.

NOTA BENE !

Тиббий буюмлар — касалликнинг олдини олиш, ташхис қўйиш ва даволаш учун тиббиётда қўлланиладиган буюмлар. Улар жумласига боғлаш ва тикиш материаллари, шприцлар, қон ва инфузион эритмаларни қўйишга мўлжалланган системалар, беморларни парваришlashда қўлланиладиган ашёлар ва материаллар киради².

Қонунга кўра, дори воситалари сифатини, уларни тайёрлаш, сифат-миқдор жиҳатидан назорат қилишни, сақлаш шарт-шароитларини ва номланишини **«фармакопея»** деб номланадиган давлат стандартлари тўплами белгилайди. Дори воситалари, тиббий буюмлар сифатига ва уларни назорат қилиш усулларига нисбатан қўйиладиган талабларни белгилайдиган норматив-техник ҳужжатларни расмий эксперт органи ҳисобланадиган **фармакопея кўмитаси** тасдиқлайди. Таъкидлаш жоизки, ҳар бир дори воситаси учун фармакопея кўмитаси томонидан тегишли норматив-техник ҳужжат (**фармакопея мақоласи**) тасдиқланади. Миллий фармакопеяни тасдиқлаш ҳамда дори воситалари ва тиббий буюмларнинг сифати назорат қилинишини, улар рўйхатдан ўтказилиши, стандартлаштирилиши ва сертификацияланишини таъминлаш Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасида давлат рўйхатидан ўтказилмаган дори воситалари ёки тиббий буюмларни ишлаб чиқариш тақиқланади. «Дори воситалари ва фармацевтика фаолияти тўғрисида»ги Қонуннинг 6-моддасига биноан қуйидагилар мажбурий тартибда рўйхатдан ўтказилиши шарт:

- даволаш, касалликнинг олдини олиш, ташхис қўйиш воситалари, шифобахш озиқ-овқат ва парафармация маҳсулотлари;
- дориларни тайёрлашда қўлланиладиган дори воситалари (субстанциялари) ва биологик фаол ёрдамчи моддалар;

¹Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 25 апрелдаги «Дори воситалари ва фармацевтика фаолияти тўғрисида»ги 415-1-сон қонуни.

²Уша жойда.

— рўйхатдан ўтказилган дори воситаларининг янги комбинациялари;

— янгича қadoқланган, янги шакл ва таркиблардаги ёки янги технология бўйича тайёрланаётган дори воситалари;

— генерик дори воситалари (генериклар);

— тиббий буюмлар.

Шу билан бирга, рецептлар ва стандарт ёзувлар бўйича дориҳоналарда тайёрланадиган дори воситаларини рўйхатдан ўтказиш талаб этилмайди.

Рецепт шифокорнинг фармацевтга дори тайёрлаш ва бериш ҳақидаги ёзма кўрсатмаси бўлиб, унда дорини қўллаш усули қайд этилган бўлади.

Стандарт ёзув — дори препаратларининг даволаш хусусиятлари самарадорлиги текширилганидан сўнг тузилган таркиби.

Қонуннинг 13-моддасига асосан Ўзбекистон Республикасида рўйхатдан ўтказилган дори воситаларининг қалбакиси ёки ғайриқонуний нусхаси бўлган дори воситаларини реализация қилиш, шунингдек, муддати ўтган дори воситаларини сотиш ва улардан фойдаланиш тақиқланади.

NOTA BENE !

Сифатсиз ёки қалбакилаштирилган дори воситалари ва тиббий буюмлар — миллий фармакопея, фармакопея мақоласи, рецептлар ва стандарт ёзувларда акс эттирилган сифат ва ҳавфсизликка қўйиладиган талабларга жавоб бермайдиган ёки Ўзбекистон Республикасида давлат рўйхатидан ўтказилмаган ёхуд Ўзбекистон Республикасида рўйхатдан ўтказилган дори воситалари ва тиббий буюмларнинг қалбакиси ёки ғайриқонуний нусхаси бўлган ёхуд муддати ўтган дори воситалари ва тиббий буюмлар.

Объектив томонидан таҳлил қилинаётган жиноят сифатсиз ёки қалбакилаштирилган дори воситалари ёки тиббий буюмларни ўтказиш мақсадини кўзлаб ишлаб чиқариш, тайёрлаш, олиш, сақлаш, ташиш ёхуд ўтказишдан иборат.

Ишлаб чиқариш — сифатсиз ёки қалбакилаштирилган дори воситаларини (тиббий буюмларни) кўплаб ҳосил қилиш, шу жумладан тўлиқ технологик туркум ёки унинг айрим босқичлари, хусусан, дори воситаларини синтез (биосинтез) қилиш, экстракциялаш, тозалаш, уларга ишлов бериш, уларни қadoқлаш, идишга жойлаш-ўраш ва уларни маркалаш босқичлари бўйича ҳосил қилиш.

Ўзбекистон Республикасида дори воситаларининг, тиббий буюмларнинг давлат реестри мавжуд. У расмий ҳужжат бўлиб,

тиббий амалиётида қўллашга рухсат этилган дори воситалари, тиббий буюмлар рўйхатидан иборат. Давлат реестридан чиқарилган дори воситалари ва тиббий буюмларни ишлаб чиқариш тақиқланади.

Кўриб чиқиладиган модда нуқтаи назаридан **тайёрлаш** деганда, сифатсиз ёки қалбакилаштирилган дори воситаларини дори субстанцияларидан (келиб чиқиши табиий ва сунъий бўлган биологик фаол моддалар) ва ёрдамчи моддлардан тайёрлашга, шунингдек, сифатсиз ёки қалбакилаштирилган боғлаш ва тикиш материаллари, шприцлар ёхуд бошқа тиббий буюмларни тегишли ашё ва материаллардан тайёрлашга йўналтирилган айбдор шахснинг барча хатти-ҳаракатлари тушунилади.

«Дори воситалари ва фармацевтика фаолияти тўғрисида»ги Қонуннинг 8-моддасига мувофиқ, дори воситалари дорихоналарда, Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан қўллашга рухсат этилган дори воситаларидан (субстанцияларидан) ва ёрдамчи моддалардан тайёрланади. Акс ҳолда, тайёрланган дори воситаси сифатсиз (қалбакилаштирилган), деб эътироф этилиши лозим.

Сифатсиз ёки қалбакилаштирилган дори воситалари ёки тиббий буюмларни олиш деганда, мазкур предметларни сотиб олиш, бошқа нарса ва буюмларга алмаштириш, қарзга ёки ҳадяга олиш, қарзи эвазига олиш, топиб олинган сифатсиз ёки қалбакилаштирилган дори воситалари ёки тиббий буюмларни ўзлаштириш тушунилади.

Сақлаш деганда, сифатсиз ёки қалбакилаштирилган дори воситалари ёки тиббий буюмларнинг махсус мўлжалланган жойда (тайёр маҳсулот омбори ва бошқалар) вақтинча жойлаштирилишига қаратилган айбдор шахснинг ҳар қандай қасддан қилинган ҳаракатлари тушунилиши лозим.

Аксарият ҳолларда, сифатсиз ёки қалбакилаштирилган дори воситалари ёки тиббий буюмлар дорихоналар муассасаларида сақланади. Қонунга кўра, **дорихона** — дори воситаларини тайёрлаш, қадоқлаш, уларнинг сифатини назорат қилиш, шунингдек, даволаш ҳамда касалликнинг олдини олишга мўлжалланган дори воситалари, тиббий буюмлар, санитария ва гигиена ашёлари, шифобахш озиқ-овқатлар, маъданли сувлар, даволаш-косметика маҳсулотларини харид қилиш, сақлаш ва сотишни амалга оширувчи тиббий муассасаси.

Ташиш — сифатсиз ёки қалбакилаштирилган дори воситалари ёки тиббий буюмларни ҳар қандай усулда бир жойдан иккинчи жойга (масалан, ишлаб чиқарувчи корхонадан дорихонага) транспортда ташишдир.

Сифатсиз ёки қалбакилаштирилган дори воситалари ёки тиббий буюмларни ўтказиш уларни товар бозорига чиқариш ёки истеъмолчиларга бевосита реализация қилиш (сотиш) орқали амалга оширилиши мумкин.

Сифатсиз ёки қалбакилаштирилган дори воситалари ёки тиббий буюмларни товар бозорига чиқариш уларнинг ишлаб чиқарувчи корхоналар томонидан фармацевтика фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқини берувчи лицензияга эга бўлган юридик ва жисмоний шахсларга сотилишини назарда тутати. Таъкидлаш лозим, «Дори воситалари ва фармацевтика фаолияти тўғрисида»ги Қонуннинг 12-моддасига мувофиқ, улгуржи савдо корхоналари ва ташкилотлари дори воситаларини ва тиббий буюмларни уларни тайёрлаш ҳуқуқини берувчи лицензияга эга бўлган ишлаб чиқарувчилардан, қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилган дори-дармонларни етказиб берувчи бошқа улгуржи савдо корхоналари ва ташкилотлардан, шунингдек, хорижий фирмалардан сотиб олиш ҳуқуқига эга.

Кўрсатилган товарларни истеъмолчиларга реализация қилиш уларнинг дорихона муассасалари, улгуржи ёки чакана савдо ташкилотлари орқали сотилишини ёки сотишга таклифни назарда тутати. Таъкидлаш лозимки, қонуннинг қатъий кўрсатмасига биноан, дори воситалари фақат дорихона муассасалари орқали сотилади. Дорихоналар ишини бошқариш эса-олий фармацевтика маълумотига эга шахсларгагина рухсат этилади.

ЖК 186³-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят мазкур норманинг диспозициясида белгиланган ҳаракатлардан бири содир этилган вақтдан бошлаб, ижтимоий хавfli оқибатлар рўй беришидан қатъи назар, **туғалланган** деб топилади.

Жиноят қонунининг талабларига асосан айбдор шахсга юқорида таҳлил қилинган ҳаракатлари учун маъмурий жазо кўрилганидан сўнг у жинойи жавобгарликка тортилиши мумкин.

Субъектив томонидан жиноят тўғри қасддан содир этилади. Айбдор сифатсиз ёки қалбакилаштирилган дори воситалари ёки тиббий буюмларни ишлаб чиқаришини, тайёрлашини, олишини, сақлашини, ташишни ёхуд ўтказишини англайди ва мазкур ҳаракатларни содир этишни истайди. Шахснинг кўриб чиқилаётган модда бўйича жавобгарликка тортилиши учун сифатсиз ёки қалбакилаштирилган дори воситалари ёки тиббий буюмларнинг ишлаб чиқарилиши, тайёрланиши, олиниши, сақланиши, ташилиши мазкур маҳсулотни ўтказиш, яъни уни буюртмачига етказиб бериш ёки бевосита истеъмолчига реализация қилиш мақсадини кўзлаган ҳолда амалга оширилиши керак. Кўрсатилган ҳолларда жиноят махсус мақсадининг йўқлиги **ЖК 186³-моддаси** бўйича жавобгарликни истисно қилади.

Жинойатнинг субъекти сифатсиз ёки қалбакилаштирилган дори воситалари ёки тиббий буюмларни ишлаб чиқариш, тайёрлаш, олиш, сақлаш, ташиш ёхуд ўтказишга масъул бўлган 16 ёшга тўлган шахс ҳисобланади.

Сифатсиз ёки қалбакилаштирилган дори воситалари ёки тиббий буюмларни ўтказиш мақсадини кўзлаб ишлаб чиқариш, тайёрлаш, олиш, сақлаш, ташиш ёхуд ўтказиш бўйича шахснинг ҳаракатлари:

- а) кўп миқдорда;
- б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;
- в) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;
- г) мансаб мавқеини суистеъмол қилиш йўли билан содир этилган бўлса;
- д) баданга ўрточа оғир ёхуд оғир шикаст етказилишига сабаб бўлса;
- е) дори воситалари ёки тиббий буюмларнинг сифати ва давлат рўйхатидан ўтганлигини тасдиқловчи ҳужжатларни қалбакилаштириш йўли билан содир этилган бўлса **ЖК 186³-моддаси 2-қисми** бўйича квалификация қилинади.

Дори воситалари ёки тиббий буюмларнинг сифати ва давлат рўйхатидан ўтказилишини рўйхатдан ўтказилганлик гувоҳномаси тасдиқлайди. «Дори воситалари ва фармацевтика фаолияти тўғрисида»ги Қонуннинг 2-моддасига асосан рўйхатдан ўтказилганлик гувоҳномаси — дори воситаларини тиббий қўлланиш ҳуқуқи учун Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги рухсатини тасдиқловчи ҳужжатдир. Қонунга кўра, рўйхатдан ўтказилганлик тўғрисидаги гувоҳнома эгаси ушбу гувоҳномани берган муассасани дори воситасининг фармакологик самарадорлиги ва хавфсизлигига доир янги маълумотлардан хабардор қилиб туриши шарт.

Сифатсиз ёки қалбакилаштирилган дори воситалари ёки тиббий буюмларни ўтказиш мақсадини кўзлаб ишлаб чиқариш, тайёрлаш, олиш, сақлаш, ташиш ёхуд ўтказиш бўйича шахснинг ҳаракатлари:

- а) жуда кўп миқдорда;
- б) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган бўлса;
- в) одам ўлимига сабаб бўлса **ЖК 186³-моддаси 3-қисми** бўйича квалификация қилинади.

Сифатсиз ёки қалбакилаштирилган дори воситалари ёки тиббий буюмларни ўтказиш мақсадини кўзлаб ишлаб чиқариш, тайёрлаш, олиш, сақлаш, ташиш ёхуд ўтказиш бўйича шахснинг ҳаракатлари:

- а) одамлар ўлимига сабаб бўлса;
- б) бошқача оғир оқибатларнинг келиб чиқишига сабаб бўлса **ЖК 186³-моддаси 4-қисми** бўйича квалификация қилинади.

Мазкур квалификацияловчи (алоҳида квалификацияловчи) белгилар ўз мазмунини бўйича юқорида бошқа жинойатларнинг таҳлили доирасида кўриб чиқилган белгилардан фарқ қилмайди.

5-§. Савдо ёки воситачилик фаолияти билан қонунга ҳилоф равишда шуғулланиш (ЖК 188-моддаси)

Жиноятнинг бевосита объекти — савдо ёки воситачилик фаолиятини амалга оширишни тартибга солувчи ижтимоий муносабатлар. **Факультатив объекти** солиқ тўлаш, савдо қондаларига риоя қилиш тартиби, ижтимоий ахлоқ, мамлакат мудофааси, давлат хавфсизлиги ва ҳоказолар бўлиши мумкин.

Объектив томондан жиноят белгиланган тартибда рўйхатдан ўтишдан бўйин товлаб, анча миқдорда назорат қилинмайдиган фойда (даромад) олиш мақсадида савдо ёки воситачилик фаолиятини, шундай ҳаракатлари учун маъмурий жазо қўлланилганидан сўнг амалга оширишда ифодаланади.

Савдо фаолияти — нақд пулга, нақд пулсиз товар, иш, хизматларни сотиш билан боғлиқ фаолият.

Фаолият савдо фаолияти сифатида тан олинishi учун қуйидаги белгилар мавжуд бўлиши лозим: а) субъект сотиладиган товарлар, ишлар, хизматларга нисбатан мулк ҳуқуқига эга бўлиши лозим; б) товарни реализация қилиш ҳақ эвазига амалга оширилиши лозим, яъни товарлар, ишлар, хизматлар учун маълум моддий қийматга эга ашё олинishi лозим.

Юқорида қайд этилган белгиларнинг биронтаси бўлмаса, фаолият савдо фаолияти сифатида тан олинishi, масалан, субъект мулк ҳуқуқига эга бўлмаган (масалан, мулк унга ижара битими асосида берилган бўлса) мулкни текинга бериши ёки сотиши мумкин эмас. Савдо фаолияти сифатида товар, иш, хизматни ҳар қандай эвазига тўлов бериш, шу жумладан нафақат пул маблағлари, балки бошқа мулк билан бериш, яъни бартер битими тушунилади. Товарнинг (экспорт ва импорт битимлар асосида) Ўзбекистон Республикасининг божхона чегарасини босиб ўтиши ҳам фаолиятни савдо сифатида квалификация қилишга таъсир қилмайди.

Воситачилик фаолияти муассаса, корхона, ташкилот ва фуқаролар учун товар ёхуд бошқа предметларни сотиб олишга ёки реализация қилишга кўмаклашиш ёки бундай мажбуриятларни ўзиммасига олиш ҳамда томонлар ўртасида битимлар тузишда кўмаклашиш ёхуд бошқа воситачилик ҳаракатларидан иборат. Бошқача айтганда, воситачилик фаолияти битим асосида, пул ва натура шаклида ифодаланадиган ҳақ эвазига бошқалар фойдасига воситачилик хизматларини кўрсатиш, деб тан олинади. Шарҳланаётган модда маъносида воситачилик фаолиятини ҳақ эвазига амалга ошириш зарурий шарт бўлиши лозим ва пул шаклида ҳам, натура шаклида ҳам ифодаланиши мумкин (масалан, реализация қилинган товар миқдоридан келиб чиқиб муайян фоизларни олиш). Агарда бошқа томон воситачи амалга оширган ҳаракатларни очиқ ёки

кўзланган (масалан, воситачи кўрсатган хизматлар натижасини қабул қилиш) шаклда ифодаланган кўллаб-қувватлаш бўлмаса, воситачилик фаолияти ҳам бўлмайди.

Мазкур жиноят савдо ёхуд воситачилик фаолиятини амалга оширувчи субъектнинг қонун талаб қилган рўйхатдан ўтишдан бўйин товлашга йўналтирилган фаол ҳаракатларида ифодаланади.

Мазкур модда маъносида **бўйин товлаш** — бу амалдаги меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга кўра, ваколатли органга фаолиятини рўйхатдан ўтказиш ёхуд уни тиклаш ёки ўзгартиришни сўраб мурожаат этишга мажбур бўлса-да, лекин қасддан буни бажармаслик, ёинки била туриб ўзининг мурожаатини кўриб чиқишни имконсиз қилиб қўйишда ифодаланади¹.

Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунчилигига мувофиқ, тадбиркорлик доирасида амалга оширилаётган савдо ёки воситачилик фаолияти мажбурий давлат рўйхатидан ўтказилиши лозим. Қонун фуқаролик ҳуқуқий хусусиятга эга бўлган бир маротабали битимларни тузиш учун тадбиркор сифатида давлат рўйхатидан ўтишни талаб қилмайди. Меҳнат битимига (контракт) мувофиқ, мажбуриятларни бажариш савдо ёки воситачилик фаолияти ҳисобланмайди. Қонунчилик ёки ҳуқуқий анъаналарга мувофиқ, касбий (хусусий) амалиётнинг баъзи бир турлари махсус рўйхатдан ўтишни талаб қилмайдиган деб тан олинади. Масалан, хусусий амалиётга эга нотариус, адвокат ва ҳоказолардан қўшимча рўйхатдан ўтиш талаб қилинмайди. Шу билан бирга, баъзи товарлар, ишлар ва хизматларга нисбатан (масалан, таълим бўйича, тиббиёт бўйича хизматлар) амалга ошириладиган савдо ёки воситачилик фаолияти рўйхатдан ўтказилиши шарт. Ўз мазмуни бўйича ғайриқонуний бўлган фаолият, масалан, фоҳишалик, наркотик моддалар савдоси рўйхатга олинмайди ва савдо ёки воситачилик фаолияти ҳисобланмайди. Уларнинг амалга оширилганлиги учун Жиноят кодексига бошқа моддалар бўйича жавобгарлик назарда тутилган.

Савдо ва воситачилик фаолияти билан шуғулланадиган шахсларни қонунчиликка мувофиқ рўйхатга олишга ваколатли орган ҳамда суд рўйхатга олишни тўхтатиб қўйиши ёки умуман бекор қилиши мумкин. Бундай ҳолатларда савдо ёки воситачилик фаолиятини давом

¹ *Қаранг:* Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 17 апрелдаги «Иқтисодийёт соҳасидаги жиноий ишлар бўйича суд амалиётида юзага келган айрим масалалар тўғрисида»ги 11-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли, 2002 йил 25 октябрдаги 28-сонли ва 2006 йил 3 февралдаги 5-сонли қарорларига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам. 1-жилд. — 120-б.

эттириш ғайриқонуний савдо ёки воситачилик фаолиятини амалга ошириш деб топилиши лозим. Рўйхатга олинган шахс учун ёхуд савдо ва воситачилик фаолиятларидан бошқа фаолият турларини амалга ошириш учун рўйхатдан ўтиб, савдо ёки бошқа воситачилик фаолиятини амалга ошираётган шахсларнинг ҳаракатларини **ЖК 188-моддаси** бўйича квалификация қилиш лозим.

Рўйхатдан ўтганликни тиклаш — рўйхатдан ўтиш мақсадларини ўзгартирмасдан рўйхатга олиш ҳужжатини узайтириш ёки алмаштиришга йўналтирилган ҳаракатлар мажмуи, яъни қайта тиклашда шахс ҳозир қайта рўйхатга олинаётган фаолият соҳаси бўйича аввал рўйхатдан ўтган бўлиши лозим. Хусусан, рўйхатдан ўтишни тиклаш чакана савдо ҳуқуқи учун рухсатнома муддати тугаганда амалга оширилиши мумкин.

Агар субъект қуйидаги шартларга мос келса, рўйхатдан ўтганликни тиклаш мумкин: а) у аввал рўйхатдан ўтган бўлиши лозим; б) аввалги рўйхатдан ўтганлиги ҳақиқий бўлиши керак; в) субъектнинг янгидан рўйхатдан ўтиши аввалги рўйхатдан ўтиши учун асос бўлган ҳолатларни ўзгартирмаган ҳолда амалга оширилиши лозим. Рўйхатдан ўтишни тиклаш кўрсатилган элементлар бирлигини намояна этади ва улардан бирининг мавжуд эмаслиги уни тан олиш мумкин эмаслигини билдиради.

Рўйхатдан ўтишни ўзгартириш деганда, аввалги рўйхатдан ўтиш асослари (масалан, субъект манзили, фаолияти соҳаси ва ҳоказолар) ўзгариши билан боғлиқ бўлган янги рўйхатдан ўтиш жараёнини тушуниш лозим.

Рўйхатдан ўтишдан бўйин товлаш субъектнинг рўйхатдан ўтиш тўғрисидаги мурожаатини кўриб чиқишни имконсиз қилиб қўядиган ҳаракатларни амалга оширишида ифодаланиши мумкин. Бу субъект шундай ҳаракатларни амалга оширадими, натижада мурожаатни кўриб чиқиш мумкин бўлмай қолади.

Мурожаатни кўриб чиқишнинг имконсизлиги деганда, келиб тушган ариза бўйича ваколатли органнинг тегишли қарорни қабул қила олмаганлигига сабаб бўлган объектив мавжуд вазиятни тушуниш лозим. Кўриб чиқишнинг имконсизлиги мурожаатни йўқотиш, унда нотўғри маълумотлар бериш, белгиланган давлат божини тўламаслик, мурожаатни тушуниш қийин бўлган шаклда баён этиш ва ҳоказо ҳаракатлар бўлиши мумкин. Шунинг назарда тутиш лозимки, мурожаатни кўриб чиқишнинг имконсизлиги фақат айбдор онгида мавжудлиги билан эмас, балки объектив ҳолатлар билан ҳам тавсифланган бўлиши лозим.

Рўйхатдан ўтишдан бўйин товлаш айбдор савдо ёки воситачилик фаолиятини амалга оширишни бошлаган пайтдан **туғалланган** ҳисобланади.

Шу билан бирга, қилмиш маъмурий жазо қўлланилганидан кейин анча миқдорда содир этилса, жиноий жазоланиши тақозо этилади. Бунда шуни қайд этиш лозимки, миқдорни субъект рўйхатдан ўтмасдан савдо ёки воситачилик фаолияти натижасида олган фойданинг ҳақиқий суммасига асосан белгилаш зарур, бироқ бунда унинг мазкур фаолиятни амалга оширишида қилган ҳаражатларини ҳам ҳисобга олиш лозим.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан тавсифланади. Айбдор ўз қилмишининг ижтимоий хавfli эканлигини билади ва шундай ҳаракат қилишни хоҳлайди.

Субъектив томоннинг зарурий белгиси жиноятни амалга ошириш **мақсади** — анча миқдорда назорат қилинмайдиган даромад олиш ҳисобланади. Бунда назорат қилинмайдиган даромад деганда, миқдоридан қатъи назар, ғайриқонуний фаолиятдан олинадиган даромад тушунилади. Жиноятнинг **мотиви** ғараздир.

Олинган даромад миқдори фақат ЖК 188-моддаси 2- ва 3-қисмларининг квалификация қилиш белгилари сифатида аҳамиятга эга.

Шуни таъкидлаш лозимки, айбдор истаган мақсад (маълум миқдорда даромад олиш) унга боғлиқ бўлмаган сабабларга кўра амалга ошмаса, бу ЖК 25-моддаси 2-қисми ва 188-модданинг тегишли қисми бўйича жиноят содир этишга суиқасд қилиш деб квалификация қилиниши талаб этилади.

Шарҳланаётган жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин. Мазкур жиноят субъектининг махсус белгиси — у савдо ёки воситачилик фаолиятини амалга оширувчи шахс бўлишидир.

Савдо ёки воситачилик фаолияти билан қонунга хилоф равишда шуғулланишнинг квалификация қилиш белгилари қуйидагилардан иборат.

ЖК 188-моддаси 2-қисми билан:

- а) хавfli рецидивист томонидан;
- б) кўп миқдорда;
- в) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилиши.

ЖК 188-моддасининг 3-қисми қуйидаги квалификация қилиш белгиларини:

- а) жуда кўп миқдорда;
- б) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилишини назарда тутати.

ЖК 188-моддасининг 2- ёки 3-қисми бўйича тегишли белгилар мавжуд бўлганда айбдор ҳаракатларини квалификация қилиш учун маъмурий преюдиция талаб қилинмайди.

Тегишли тартибда рўйхатдан ўтмасдан ишлаб чиқариш фаолиятини амалга ошираётган шахснинг ҳаракатларини шарҳланаётган модда бўйича квалификация қилиш мумкин эмас. Бундай ҳолатда шахс ҳаракатлари тегишли белгилар мавжуд бўлганда бошқа моддалар бўйича квалификация қилиниши шарт.

6-§. Савдо ёки хизмат кўрсатиш қоидаларини бузиш (ЖК 189-моддаси)

Жиноятнинг бевосита объекти фуқаро манфаатлари, мулкчилик шаклидан қатъи назар, савдо ва хизмат кўрсатиш корхоналари, умумий овқатланиш корхоналарининг меъёрий фаолияти ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят шундай қилмишлар учун маъмурий жазо қўллангандан сўнг савдо ёки хизмат кўрсатиш қоидаларини анча миқдордаги қийматда бузишда ифодаланади.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми 1996 йил 15 мартдаги 9-сонли қарорида қуйидагича тушунтириш беради: «Жиноят кодексининг 189-моддаси ва Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 164- ва 168-моддаларида жавобгарлик назарда тутилган савдо ёки хизмат кўрсатиш қоидаларини бузиш деганда, савдо ва хизмат кўрсатиш соҳасидаги ҳуқуқий муносабатларни тартибга соладиган Ўзбекистон Республикаси қонунларининг бузилиши тушунилмоғи лозим. Бунда суд айбдор томонидан айнан қайси савдо қоидаси бузилганлигини кўрсатиши шарт»¹.

Жиноятни квалификация қилишда ҳар бир алоҳида вазиятда айбдор савдонинг қайси қоидадини, ушбу қоидаларнинг қайси бандини бузганлигини аниқлаш лозим. Масалан, Аҳоли билан пул ҳисоб-китобини амалга оширишда назорат-касса машиналарининг мажбурий қўлланиши тартиби ҳақидаги 1995 йил 15 февралдаги Низомга мувофиқ, ҳар бир савдо нуқтасида касса аппарати ўрнатилиши лозим, унинг йўқлиги савдо қоидаларининг бузилиши ҳисобланади².

2000 йил 15 декабрдаги қонун билан Жиноят кодексига ўзгартиришлар киритилганлиги ва аввал кодексда назарда тутилган ха-

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 15 мартдаги «Савдо соҳасидаги жиноятлар ва бошқа ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 9-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам. 1-жилд. – 52-б.

² Қаранг: Аҳоли билан пуллик ҳисоб-китобларни амалга оширишда назорат-касса машиналарини мажбурий қўллаш тартиби тўғрисидаги Низом (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1995 йил 15 февралда 124-сон билан диллат рўйхатидан ўтказилган).

ридор ёки буюртмачини алдаш жинояти чиқарилганлиги туфайли, бундай қилмишларни ҳозирда ЖК 189-моддасига мувофиқ квалификация қилиш лозим. Шундай қилиб, **ЖК 189-моддаси** аҳолига товар сотиш ёки хизмат кўрсатиш корхоналарида, шунингдек, савдо ёки аҳолига хизмат кўрсатиш соҳасида якка тартибдаги меҳнат фаолияти билан шуғулланадиган шахслар томонидан кам ўлчаш, кам тортиш, ҳақдан уриб қолиш ёхуд харидор ва буюртмачиларни бошқача тарзда алдаш каби ҳаракатларнинг анча миқдорда содир этилишини ҳам ўз ичига олади.

ЖК 189-моддаси 1-қисми маъмурий преюдицияга эга, яъни ЖК 189-моддаси 1-қисми бўйича жиний жавобгарлик шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин келиб чиқади.

ЖК 189-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят анча миқдордаги қийматда савдо ёки хизмат кўрсатиш қондаларининг бирор-бир банди бузилган пайтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади.

Субъектив томондан савдо ёки хизмат кўрсатиш қоидаларини бузиш тўғри қасд билан содир этилади. Айбдор ўз қилмишининг ижтимоий хавfli хусусиятини англайди ва уни содир этишни хоҳлайди.

Жиноятни квалификация қилишда **мотив** ва **мақсад** аҳамиятга эга эмас.

Жиноят **субъекти** савдо ёки хизмат кўрсатиш соҳасида ишлаётган ва 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин.

ЖК 189-моддаси 2-қисмида савдо ёки хизмат кўрсатиш қоидаларини кўп миқдордаги қийматда ҳамда савдо ёки хизмат кўрсатиш қоидаларини:

а) хавfli рецидивист томонидан ёки илгари ЖК 188- ёхуд 190-моддасида назарда тутилган жиноятларни содир этган шахс томонидан;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб бузганлик учун жавобгарлик назарда тугилади.

ЖК 189-моддаси 3-қисмида савдо ёки хизмат кўрсатиш қоидаларини жуда кўп миқдорда бузганлик учун жавобгарлик назарда тугилган.

Агарда савдо ёки хизмат кўрсатиш қоидаларини бузиш товламачилик йўли билан ҳақ беришни талаб қилиш (ЖК 214-моддаси) билан боғлиқ бўлса, айбдор ҳаракатлари жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилинади.

7-§. Фаолият билан лицензиясиз шуғулланиш (ЖК 190-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 41-моддаси 4-қисмига мувофиқ, юридик шахс қонунда рўйхати белгилаб қўйилган айрим фаолият турлари билан фақат махсус рухсатнома (лицензия) асосидагина шуғулланиши мумкин. Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги жисмоний шахслардан ҳам фаолиятнинг баъзи турларини амалга оширишда лицензия олишни талаб қилади. Амалга оширилиши махсус рухсатнома (лицензия) талаб қиладиган фаолиятлар тури рўйхатини ва лицензиялаш тартибини белгиловчи асосий меъёрий ҳужжат — Ўзбекистон Республикасининг «Фаолиятнинг айрим турларини лицензиялаш тўғрисида»¹ги Қонуни ҳисобланади. Бироқ шуни назарда тутиш лозимки, фаолиятнинг айрим турларини лицензиялаш зарурати ва тартиби қонунчиликнинг бошқа ҳужжатлари билан ҳам белгиланиши мумкин (масалан, наркотик моддалар айланиши, транспорт соҳасидаги фаолият ва ҳоказоларга тегишли).

Лицензия олиш талаб қилинадиган фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқи, агар қонунчиликда бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, у олинган пайтдан бошлаб вужудга келади. Шуни назарда тутиш лозимки, лицензия фаолиятнинг лицензияланадиган ҳар бир турига олинади лозим. Бунда фаолиятнинг бир неча турини амалга оширишга рухсат битта ёхуд бир неча ҳужжатда ифодаланганлиги муҳим эмас. Фаолият хусусиятларига қараб уни амалга оширишнинг турли шартлари белгиланиши мумкин.

Жиноятнинг бевосита объекти иқтисодийнинг нормал ривожланишини таъминловчи хўжалик фаолиятини амалга оширишнинг ўрнатилган тартиби ва хусусий тадбиркорлик ҳамда юридик шахслардан олиннадиган солиқлар, шунингдек, лицензияни кўриб чиқиш ва бериш учун тўловни, рўйхат божини олмаётган давлатнинг молиявий манфаатлари ҳисобланади. Бундан ташқари, фаолият билан лицензиясиз шуғулланиш уни тегишли назорат остидан чиқаради ва фуқаро ҳамда ташкилотларга зиён, фуқаролар соғлиғига, ижтимоий ахлоқ манфаатларига зарар, мамлакат муҳофафаси ва давлат хавфсизлигига путур етказиши мумкин.

Объектив томондан жиноят шундай қилмиши учун маъмурий жазо қўлланилганидан сўнг, лицензия олинади шарт бўлган фаолият билан махсус рухсатнома олмадан шуғулланишда ифодаланади.

¹Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2000 й., 5-6-сон, 142-модда; 2003 й., 1-сон, 8-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 14-сон, 110-модда; 2006 й., 41-сон, 405-модда.

Бунда мазкур рухсатнома (лицензия) ҳақиқий бўлиши, яъни амал қилиш муддати ўтмаган, тегишли шахсга берилган ва ҳоказолар бўлиши лозим. Қонунга мувофиқ, қандайдир асосларга кўра тўхтатилган, бекор қилинган ёки вақтинча тўхтатиб қўйилган лицензия ҳақиқий ҳисобланмайди. Бундай ҳолатларда фаолиятни амалга оширишни давом эттириш махсус рухсатномасиз фаолият билан шуғулланиш деб топилади. Бошқа шахсларга берилган лицензия билан фаолиятнинг муайян турини амалга ошириш ёки фаолиятнинг бир турига берилган лицензия бўйича бошқа турдаги фаолият билан шуғулланиш ҳам жиноят ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарори шундай тушунтириш берган: «Тушунтирилсинки, амалдаги қонунларга мувофиқ савдо фаолиятининг айрим турлари билан шуғулланиш учун махсус рухсатнома (лицензия) талаб қилинади. Бундай рухсатноманинг йўқлиги, айбдор муқаддам шундай ҳаракатлар учун бир йил мобайнида Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 176-моддаси билан маъмурий жавобгарликка тортилган бўлса, Жиноят кодексининг 190-моддаси бўйича жавобгарликни юзага келтиради.

Агар бунда айбдорнинг савдо фаолиятини фақат рухсатнома (лицензия)сиз амалга оширибгина қолмай, балки рўйхатдан ўтишдан ҳам бўйин товлаганлиги аниқланса, унинг ҳаракатлари Жиноят кодексининг 188- ва 190-моддалари мажмуи билан квалификация қилинмоғи лозим»¹.

Фаолиятнинг лицензияланадиган турлари жумласига амалга оширилиши фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига, соғлиғига, жамоат хавфсизлигига зарар етказиши мумкин бўлган ҳамда тартибга солиб турилиши лицензиялашдан ташқари усуллар билан амалга оширилиши мумкин бўлмаган фаолият турлари киради.

Амалга оширилиши учун лицензия талаб қилинадиган фаолият турлари қонунлар билан белгиланади.

Лицензиялар намунавий (оддий) ва яқка тартибдаги бўлиши мумкин.

Намунавий (оддий) лицензиялар жумласига чекланмаган доирадаги юридик ва жисмоний шахсларга бериладиган лицензиялар киради, агар ушбу шахслар тегишли фаолият турини амалга оширишга нисбатан қўйиладиган ягона шартлар ва талабларга жавоб берсалар.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 й. 15 мартдаги «Савдо соҳасидаги жиноятлар ва бошқа ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 9-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. — 52-б.

Якка тартибдаги лицензиялар жумласига юридик ва жисмоний шахсларга алоҳида талаблар ва шартлар асосида бериладиган, лицензиатларга фаолиятнинг мазкур турини амалга оширишда мутлақ ҳуқуқлар берувчи, миқдорий чекланган лицензиялар киради. Якка тартибдаги лицензиялар амал қилиш ҳудуди, фаолият объекти ёки Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси белгиладиган бошқа асосларга кўра миқдорий чекланади.

Якка тартибдаги лицензияларни бериш, қоида тариқасида, танлов (тендер) асосида амалга оширилади.

Якка тартибдаги лицензияларни бериш тартиби ва шартлари, шу жумладан танловларни (тендерларни) ўтказиш шартлари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

Лицензиянинг амал қилиш муддати, қоида тариқасида, чекланмайди.

Лицензия қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда лицензия даъвогарининг аризасида кўрсатилган муддатга бериледи. Қонун ҳужжатларида лицензиянинг чекланган амал қилиш муддати белгиланиши мумкин, лекин бу муддат беш йилдан кам бўлмаслиги лозим.

NOTA BENE !

Лицензия — расмий ҳужжат. Лицензияловчи орган томонидан юридик ёки жисмоний шахсга берилган, лицензия талаблари ва шартларига сўзсиз риоя этилгани ҳолда фаолиятнинг лицензияланаётган турини амалга ошириш учун рухсатнома (ҳуқуқ). Лицензияланиши лозим бўлган фаолиятнинг ҳар бир тури учун алоҳида лицензия олинishi зарур.

Тузилиши бўйича жиноят формал таркибли ҳисобланади. Жиноят давлат органлари рухсатномасиз (лицензиясиз) иқтисодий фаолият бошлаган пайтдан **туғалланган** ҳисобланади.

ЖК 190-моддаси 1-қисми бўйича жиноий жавобгарлик шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан сўнг бир йил мобайнида содир этилган бўлса вужудга келади, яъни айбдорни жиноий жавобгарликка тортишнинг зарурий белгиси — маъмурий преюдициянинг мавжудлиги ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят айбнинг **тўғри қасд** шаклида ифодаланади. Шахс фаолият билан ғайриқонуний шуғулланаётганлигини ҳамда у билан шуғулланиш учун махсус рухсатнома олинishi талаб қилинишини билади ва буни хоҳлайди. Шахс бундай ҳаракат тақиқланганлигини билиши тўғрисида унинг аввал бундай ҳаракати учун маъмурий жавобгарликка тортилгани далолат беради.

Жинойатнинг **мотив ва мақсади** турли хил бўлиши мумкин. Лекин улар қилмишни квалификация қилишга таъсир кўрсатмайди.

Жинойат **субъекти** 16 ёшга тўлган, ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс ҳисобланади.

ЖК 190-моддаси 2-қисми қуйидаги квалификация қилиш белгиларини:

а) хавфли рецидивист томонидан содир этилиши;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилишини назарда тутади.

Савдо ёки воситачилик фаолиятининг айрим турлари ҳам лицензияланиши лозим бўлганлиги туфайли, ЖК 188- ва 190-моддаларида назарда тутилган жинойатларни фарқлаш зарурати юзага келади. Хусусан, амалдаги қонунларга мувофиқ савдо фаолиятининг айрим турлари билан шуғулланиш учун махсус рухсатнома (лицензия) талаб қилинади. Бундай рухсатноманинг йўқлиги, айбдор муқаддам шундай ҳаракатлар учун бир йил мобайнида Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 176-моддаси билан маъмурий жавобгарликка тортилган бўлса, Жинойат кодексининг **190-моддаси** бўйича жавобгарликни юзага келтиради.

8-§. Қонунга хилоф равишда ахборот тўплаш, уни ошкор қилиш ёки ундан фойдаланиш (ЖК 191-моддаси)

Жинойатнинг **бевосита объекти** — фан-техника, ишлаб чиқариш, иқтисодиёт, савдо ва шу каби бошқа соҳаларга оид сир тутилиши лозим бўлган ахборотларнинг дахлсизлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлар.

Жинойат **предмети** сир тутиладиган фан-техника, ишлаб чиқариш, иқтисодиёт, савдога оид ёки бошқа шу каби ахборотдир.

NOTA BENE !

Сир тутиладиган ахборот деганда, эгасининг рухсатсиз ошкор қилиниши мумкин бўлмаган турли хусусиятдаги ахборотлар тушунилади.

Агар ахборот учинчи шахсларга маълум бўлмаганлиги сабабли ҳақиқий ёки потенциал тижорат қийматига эга бўлса, қонуний асосда ундан эркин фойдалана олиш мумкин бўлмаса ҳамда ахборотнинг эгаси унинг махфийлигини муҳофаза қилиш чораларини кўрган бўлса, унинг кўриниши, шаклидан қатъи назар, сир тутиладиган ахборот деб тан олинishi лозим. Бунда ахборот, агар у ижтимоий ривожланишнинг мавжуд босқичида даромад олиш учун ишлатилса ёки ишлатилиши мумкин бўлса (потенциал қадр), ҳақиқий ёки

потенциал тижорат қийматига эга деб тан олинади. Очиқ олиш мумкин бўлган ахборот, яъни қонунда ўрнатилган ҳар қандай шахс олиши мумкин бўлган ахборот сир тутиладиган ахборот бўлмайди, масалан, тарихий манба мазмуни ҳақидаги ахборот архивга мурожат қилинганда олинади ва ҳоказо.

Ҳаммага маълум бўлган ахборот ҳам сир тутилаётган ахборот ҳисобланмайди, яъни бундай ахборотни олиш қандайдир шартларни бажариш билан боғлиқ эмас, масалан, оммавий ахборот воситаларидан, қонун ҳужжатларидан (махфийларидан ташқари) олинadиган маълумотлар.

Баён этилганлардан ташқари, қонунга мувофиқ, хизмат ёки тижорат сири бўла олмайдиган маълумотлар жумласига давлат рўяхатидан ўтказилиши керак бўлган юридик шахслар тўғрисидаги, мол-мулкка бўлган ҳуқуқлар ҳамда мол-мулк хусусида тузилган битимлар ҳақидаги маълумотлар, давлат статистика ҳисоботи тариқасида тақдим этилиши керак бўлган маълумотлар ва бошқа маълумотлар кирази¹. Давлат сирига тегишли ахборотлар ҳам сир тутиладиган ҳисобланмайди — уларга нисбатан махсус ҳуқуқий тартиб белгиланган, уларнинг бузилиши, ишнинг муайян ҳолатларидан келиб чиқиб, ЖК 160-, 162-, 163-моддалари бўйича жиноий жавобгарликни келтириб чиқаради.

Ахборотни сир тутиладиган деб тан олиш учун унинг эгаси муҳофаза қилиш чораларини кўраётганлигини аниқлаш лозим, акс ҳолда мазкур ахборотларни сир тутиладиган деб тан олиш мумкин эмас. Маълумотларни муҳофаза қилиш турли чоралар билан амалга оширилади: ундан фақат маълум шахслар фойдаланади, уни маълум ҳудуддан олиб чиқиш мумкин эмас, бундай ахборотдан фойдаланадиган шахсларнинг уни тарқатиш ҳуқуқи чегараланади ва ҳоказо. Одатда, ахборотни муҳофаза қилиш учун ахборотни ҳимоялашга йўналтирилган чора-тадбирлар мажмуи амалга оширилади.

Сир тутиладиган ахборот турли хусусиятларга эга:

фан-техника — технологик, муҳандислик, ижтимоий, гуманитар ва бошқа муаммоларни ҳал қиладиган, фан, техника ва ишлаб чиқаришнинг ягона тизим сифатида фаолият юритишини таъминлайдиган билимлар;

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 2000 й. 25 майдаги «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги 69-11-сон Қонуни, 37-модданинг 3-қисми // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2000 й., 5-6-сон, 140-модда; 2001 й., 5-сон, 89-модда; 2003 й., 5-сон, 67-модда; 2004 й., 1-2-сон, 18-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 25-сон, 287-модда; 51-сон, 514-модда; 2006 й., 12-13-сон, 100-модда; 37-38-сон, 371-модда; 41-сон, 405-модда; 2007 й., 52-сон, 533-модда; 2008 й., 52-сон, 513-модда.

ишлаб чиқариш — бир турдаги технологияларни ишлатиб, керакли натижаларга эришиш учун зарур бўлган муайян технологиялар фаолияти учун ишлатилиши лозим бўлган маълумотлар. Бундай маълумотларга қадимги Шарқ тиббиётининг турли дори-дармонларни тайёрлаш рецепти мисол бўла олади. Фан-техника маълумотларидан фарқли равишда, ишлаб чиқариш маълумотлари янгилик хусусиятига эга эмас, улар маҳсулотни ишлаб чиқариш учун муайян вақт давомида қўлланиб келинмоқда;

иқтисодий — корхона фаолиятини самарали бошқаришни ташкил қилиш учун, унумдорлигини ошириш учун фойдаланиладиган ахборот;

савдо — кўпроқ турли товарлар, ишлар, хизматлар олди-сотдиси, уларни етказиб бериш соҳасида ишлатиладиган маълумотлар. Бу маълумотлар етказиб бериладиган товарлар, ўтказиш бозорлари, ўтказишни қўллаётган технологияларга тегишли бўлиши мумкин.

ЖК 191-моддаси 1-қисмида назарда тутилган қилмиш **объектив томондан** сир тутиладиган фан-техника, иқтисодиёт, савдога оид ёки бошқа шу каби ахборотни эгасининг розилигисиз ошқор қилиш ёки ундан фойдаланиш мақсадида ҳар қандай усулда тўплаш билан содир этилади.

Тўплаш деганда, эркин, қонуний йўл билан олиш мумкин бўлмаган ахборотни қўлга киритишга, эгаллаб олишга қаратилган ҳар қандай ғайриқонуний (масалан, талон-тороғ қилиш, пора бериш, қўрқитиш, ксеронусха олиш ва ҳ.к.) ҳаракатлар тушунилади.

Бундай маълумотларни тўплаш эркин олиш мумкин бўлмаган ва сир тутишни таъминлашнинг махсус тартиби белгиланган маълумотларни топиш ва уларга эгалик қилишга маълум ҳаракатларни ҳар қандай усулда амалга оширишдир. Бу усулларга ҳужжат ва ахборотнинг бошқа моддий манбаларини ўғирлаш, сир тутилаётган ахборотга эга шахслар ёхуд уларнинг қариндошларига пора бериб, уларга турли таҳдид ва қўрқитиш билан эга бўлиш (ёки эга бўлишга ҳаракат қилиш), алоқанинг турли воситаларидан ахборот олиш, ҳужжатлар билан қонунга хилоф равишда танишиш ёки ундан бошқа усуллар билан нусха олиш, тинглаш ускуналарини ва бошқа махсус воситаларни ишлатиш ва ҳоказолар кирази. Хусусан, ахборот тўплашни ахборот тармоғига кириш йўли билан амалга ошириш мумкин, бунда айбдор ҳаракатини ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар тегишли моддаси ва **ЖК 191-моддасида** келтирилган жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилиш лозим.

ЖК 191-моддаси 1-қисми диспозициясида назарда тутилган ахборот ҳар қандай усулда тўпланган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган деб топилади.

Жиноят таркиби формал: қандайдир оқибатлар пайдо бўлишдан қатъи назар, сир тutilаётган ахборотни тўплаш бўйича ҳаракатларнинг ўзи жазога сазовор.

Субъектив томондан сир тutilадиغان ахборотларни тўплаш — бу **тўғри қасддан** содир этиладиган жиноятдир. Айбдор у тўплаётган ахборот учинчи шахсларга маълум бўлмаганлиги сабабли ҳақиқий ёки потенциал тижорат қийматига эгаллигини, қонуний асосда ундан эркин фойдалана олиш мумкин эмаслигини ҳамда ахборотнинг эгаси унинг махфийлигини муҳофаза қилиш чораларини кўрганлигини билади.

Субъектив томоннинг зарурий элементи мазкур жиноятни содир этиш **мақсади** — сир тutilадиغان ахборотни ошкор этиш ёхуд мазкур ахборотдан қонунга хилоф равишда фойдаланиш ҳисобланади.

Жиноят **мотивлари** турличадир. Бу ахборот эгасига зарар етказиш истаги билан боғлиқ бўлган ғараз, ҳасад ёки ўч олиш бўлиши мумкин.

Таҳлил қилинаётган **модданинг 2-қисми** қонунга хилоф равишда сир тutilадиغان ахборотни эгасининг розилигисиз қасддан ошкор қилиш ёки ундан фойдаланиш натижасида кўп миқдорда зарар етказганлик учун жавобгарликни белгилайди.

NOTA BENE !

Сир тutilадиغان ахборотни **ошкор этиш** деганда, маълумотларнинг эълон қилиниши натижасида ўзга шахсларга маълум бўлиши ёхуд сир тutilадиغان ахборотни ташкил қилувчи маълумотлар билан танишиш ҳуқуқи бўлмаган шахсга берилиши тушунилади.

Мазкур ахборотлардан қонунга хилоф равишда **фойдаланиш** деганда, ахборот бевосита ва яқин алоқадор бўлган фаолиятни амалга ошириш учун ахборотни қўллаш тушунилади. Шунинг учун, масалан, илмий ишни иллюстрация қилганда алоҳида корхона менежментининг янги тузилмасини ишлатишни сир тutilадиغان ахборотни қўллаш деб бўлмайди, бундай ҳолатда тегишли белгилар мавжуд бўлганда, муаллифлик ҳуқуқини бузганлик учун жавобгарликка тортиш мумкин.

Қонунга хилоф равишда фойдаланиш айбдорнинг ўзга шахсларга маълумотларни ҳақ эвазига ёки бошқа мақсадни кўзлаб бериш йўли билан ёхуд ўзи тўплаган ахборот асосида турли қарорларни қабул қилиш ва ҳаракатларни амалга ошириш йўли билан ёки бошқа мақсадда амалга оширилиши мумкин.

ЖК 191-моддаси 1-қисмида назарда тутилган қилмишдан фарқли ўлароқ, шарҳланаётган жиноят зарурий белгига эга — ўзгаларнинг сир тutilадиغان ахборотини эълон қилиш ёхуд ундан фойда-

ланиш билан боғлиқ равишда кўп миқдорда зарар етказиш. Бу ишлаб чиқаришнинг пасайиши, унинг қайта йўналтирилиши, мижозлари камайиши туфайли рақобат курашида хўжалик субъекти кўрган йирик моддий зарарнинг юзага келгани бўлиши мумкин.

Жинойат кўп миқдорда зарар етказилган пайтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

Субъектив томондан ЖК 191-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят тўғри ёки эгри қасд асосида содир этилиши мумкин. Айбдор шахс сир тутиладиган ахборотни ошқора қилиши ёки ундан фойдаланиши натижасида, сир тутиладиган ахборот эгасига кўп миқдорда зарар етказишини биледи, шуни хоҳлайди ёхуд бунга онгли равишда йўл қўяди.

Сир тутиладиган ахборотни ошқор қилиш ёки ундан фойдаланишнинг **мотив ва мақсадлари** ғаразли бўлиши, бундан моддий фойда олишга интилиш билан боғлиқ бўлиши ёхуд айбдорнинг бу ҳаракатларни амалга оширишида ва кўп миқдорда зарар етказишида шахсий манфаатлари борлигидан гувоҳлик бериши мумкин: ўч олиш, ҳасад, хафалик, қариндошлик ва дўстлик ҳисси, яқин инсонга ёқиш истаги ва ҳоказолар.

Жиноят субъекти — сир тутиладиган ахборотга қонуний (касбий ёки хизмат фаолияти билан боғлиқ) ёхуд қонунга хилоф равишда эгаллик қилаётган 16 ёшга тўлган, ақли расо жисмоний шахслар ҳисобланади. Сўнгги ҳолатда тергов органлари ва суд айбдор бу ахборотни олишга қандай эришганини аниқлаши лозим ва тегишли белгилар мавжуд бўлганда айбдорнинг ҳаракатини **ЖК 191-моддаси 1-қисми** бўйича квалификация қилиш лозим.

Агар сир тутиладиган ахборотни мансабдор шахс ёхуд бу маълумотларни бажараётган вазифаси туфайли оладиган масъул мансабдор шахс ошқор қилса ёхуд ундан фойдаланса, содир этилган қилмиш жиноятлар мажмуи бўйича ҳокимият ёки мансаб ваколоти доирасидан четга чиқиш аломатлари мавжуд бўлгани ҳолда **ЖКнинг 206- ва 191-моддаси 2-қисмидаги** белгилар билан квалификация қилиниши лозим.

9-§. Рақобатчини обрўсизлантириш (ЖК 192-моддаси)

Жиноятнинг бевосита объекти товар бозорида хўжалик субъектларининг қонуний рақобатини тартибга солувчи ижтимоий муносабатлардир.

Объектив томондан жиноят босма ёки бошқача усулда кўпайтирилган матнларда ёки оммавий ахборот воситалари орқали хўжалик юритувчи субъектнинг ишбилармонлик нуфузига путур етказиш мақсадида била туриб ёлғон, ноаниқ ёки бузиб кўрсатилган маълумотларни тарқатишда ифодаланади.

Била туриб ёлгон маълумотларни тарқатиш деганда, оммавий босма ёки бошқача усулда кўпайтирилган матнларда ёхуд оммавий ахборот воситалари орқали ёлгон, ноаниқ ёки бузиб кўрсатилган маълумотларни ошкор қилишни тушуниш лозим.

Агар маълумотлар ҳақиқатга тўлиқ мос келмаса, ёлгон маълумотлар ҳисобланади.

Ноаниқлик маълумотларнинг ҳақиқатга қисман мувофиқлигини билдиради.

Бузиб кўрсатилган маълумотлар амалдаги маълумотларга мос бўлмаган маълумотлар бўлиши мумкин.

Босма усулда кўпайтириш деганда, босмаҳона усули билан кўпайтирилган маълумотларни тушуниш лозим.

Бошқача усулда кўпайтириш деганда, маълумотларни бошқача ҳар қандай усулда кўпайтиришни (ксерокопия орқали, фотосуратга олиш орқали, турли матн ёзиш машиналаридан, компьютерлардан фойдаланиш орқали, қўл билан ёзиш орқали ва ҳоказоларни) тушуниш лозим.

Жинойт била туриб ёлгон, ноаниқ, бузиб кўрсатилган маълумотларни босма ёки бошқача услубда кўпайтирилган матнларда ёки оммавий ахборот воситалари орқали ошкор қилинган пайтдан, яъни ўзга шахсларга маълум бўлган пайтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасддан содир этилади. Айбдор ёлгон, ноаниқ, бузиб кўрсатилган ахборотни тарқатаётганини **олдиндан** билиши лозим.

Субъектив томоннинг зарурий белгиси — жиноятни содир этиш **мақсади** хўжалик юритувчи субъектнинг ишбилармонлик нуфузига путур етказиш ҳисобланади. Бундай маълумотларни тарқатган шахсда хўжалик юритувчи субъектнинг ишбилармонлик нуфузига путур етказиш мақсади бўлмаса, унинг ҳаракатида мазкур жиноят таркиби бўлмайди.

Агар шахс хўжалик юритувчи субъектнинг ишбилармонлик нуфузига путур етказувчи ҳақиқий маълумотларни ошкор этса, унинг ҳаракатида жиноят таркиби бўлмайди.

Жиноят **субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс ҳисобланади.

«Хўжалик фаолияти соҳасидаги жиноятлар» мавзуси бўйича яқуний саволлар

1. Хавфсизлик талабларига жавоб бермайдиган товарлар, ишлар ва хизматлар деганда нимани тушуниш лозим?

2. Истеъмолчиларнинг ҳаёти ёки соғлиғи хавфсизлиги талабларига жавоб бермайдиган товарларни ўтказиш мақсадини кўзлаб

ишлаб чиқариш, сақлаш, ташиш ёхуд ўтказиш, ишлар бажариш ёки хизматлар кўрсатиш жинояти қандай белгиларга эга ва унинг бошқа ўхшаш жиноятлардан фарқ қилувчи хусусиятларини айтиб беринг.

3. Сифатсиз ёки сохталаштирилган дори воситалари ёки тиббий буюмларни ўтказиш мақсадини кўзлаб ишлаб чиқариш, тайёрлаш, олиш, сақлаш, ташиш ёхуд ўтказиш деганда нимани тушуниш лозим?

4. Этил спирти, алкоғолли маҳсулот ва тамаки маҳсулотини қонунга хилоф равишда ишлаб чиқариш деганда нимани тушунасиз?

5. Савдо ёки воситачилик фаолияти билан қонунга хилоф равишда шуғулланиш деганда нимани тушунасиз? Ушбу жиноят учун жавобгарлик шартлари нималардан иборат?

6. Савдо ёки воситачилик фаолияти билан қонунга хилоф тарзда шуғулланиш жинояти билан савдо ёки хизмат кўрсатиш қоидаларини бузиш жинояти ўртасидаги фарқ ва ўхшаш томонларини айтинг.

7. Фаолият билан лицензиясиз шуғулланиш жинояти қачон тамом бўлган жиноят ҳисобланади?

8. Савдо ёки воситачилик фаолияти билан қонунга хилоф равишда шуғулланиш жинояти ҳамда фаолият билан лицензиясиз шуғулланиш жинояти ўртасида қандай фарқ бор?

9. Қонунга хилоф равишда ахборот тўплаш, уни ошкор қилиш ёки ундан фойдаланиш деганда нимани тушунасиз?

10. Қонунга хилоф равишда ахборот тўплаш, уни ошкор қилиш ёки ундан фойдаланиш жинояти билан ахборот олиш ва бериш қоидаларини бузиш ўртасида қандай фарқлар бор?

11. Рақобатчини обрўсизлантириш жинояти нимада ифодаланади?

12. Рақобатчини обрўсизлантириш билан тўхмат жиноятлари ўртасида қандай ўхшашлик ва фарқли томонлари бор?

Кўшимча адабиётлар

Ўқув қўлланмалар, махсус адабиётлар

Бекташев А.А. Законодательство о государственном регулировании производства и оборота этилового спирта, алкогольной и спиртосодержащей продукции. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2004. — 409 Б.

Белахов А.Л. Ответственность за выпуск недоброкачественной, нестандартной или некомплектной продукции / Отв. ред. В.А. Тверденко — М.: «Юридическая литература», 1979.

Гаухман Л.Д. Хозяйственные преступления. — М.: 1995.

Гладышев Ю.Л., Головлев Ю.В. Ответственность за преступления в сфере предпринимательства. — Новгород: 1995.

Емельянов Ю.П. Лицензирование в новых условиях хозяйствования. — М.: 1999.

Коржанский Н.И. Квалификация хозяйственных преступлений. — Волгоград: 1984.

Кузнецов А.П., Устинов В.С. Ответственность за обман потребителей. — Новгород: 2000.

Рустамбаев М.Х. Ответственность за обман покупателей и заказчиков получения незаконного вознаграждения от граждан за выполнение работ. — Т.: ТашГУ, 1988. — 21 Б.

Самилык Г.М. Уголовная ответственность за обман заказчиков. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. — Киев: 1979.

Тацкий В.Я. Ответственность за хозяйственные преступления. — Харьков: ХарЮИ, 1979.

Тацкий В.Я. Понятие, система и общие виды хозяйственных преступлений. — Харьков: ХарЮИ, 1974.

Тацкий В.Я. Уголовная ответственность за выпуск недоброкачественной продукции. — Харьков: ХарЮИ, 1978.

Илмий мақолалар

Абдурашулова К.Р. Ответственность за недобросовестную конкуренцию // Новые кодексы Республики Узбекистан. Теория и практика. — Т.: ИИВ Олий мактаби, 1994. — 48–52-б.

Абдухаликов М.А. Уголовная ответственность за незаконную торговлю или посредническую деятельность // Ж. Вестник. Ўзбекистон Республикаси Қорақалпоғистон академияси. 2002. № 5–6. — 69–72-б.

Абдухаликов М.А., Холикулов У.Ш. Проблемные вопросы квалификации некоторых преступлений против основ экономики и преступлений, связанных с хозяйственной деятельностью // Иқтисодиёт асослари ва ҳўжалик фаолияти билан боғлиқ жиноятчиликка қарши кураш муаммолари (жиной ҳуқуқий ва криминологик жиҳатлар). Илмий-амалий конференция материаллари. — Т.: ТДЮИ, 2003. — 27–32-б.

Абдуқодиров Ш.Ё. Савдо ёки воситачилик фаолияти билан қонунга хилоф равишда шуғулланиш жиноятини квалификация қилишнинг айрим масалалари. Ўзбекистон қонунчилиги таҳлили. Тошкент, 2008. №3–4. 71–74-б.

Абдуқодиров Ш.Ё. Тадбиркорлик кафолатлари ва савдо қоидаларини бузганлик учун жавобгарлик асослари. Тошкент давлат юридик институти ахборотномаси. Тошкент, 2008. №6. 89–91-б.

Абдуқодиров Ш.Ё. Хавфсизлик талабларига жавоб бермайдиган товарларни ишлаб чиқарганлик учун жиноий жавобгарлик асослари. Тошкент давлат юридик институти ахборотномаси. Тошкент, 2008. №7. 81–85-б.

Абдуқодиров Ш.Ё. Этил спирти, алкоғолли маҳсулот ва тамаки маҳсулотини қонунга ҳилоф равишда ишлаб чиқариш ёки муомалага киритиш жиноятининг объектив томони. Тошкент давлат юридик институти ахборотномаси. Тошкент, 2008. №8. 75–77-б.

Абдуқодиров Ш.Ё. Қонунга ҳилоф тадбиркорлик учун жиноий жавобгарлик. Монография. Тошкент: ТДЮИ, 2008 йил. — 154 Б.

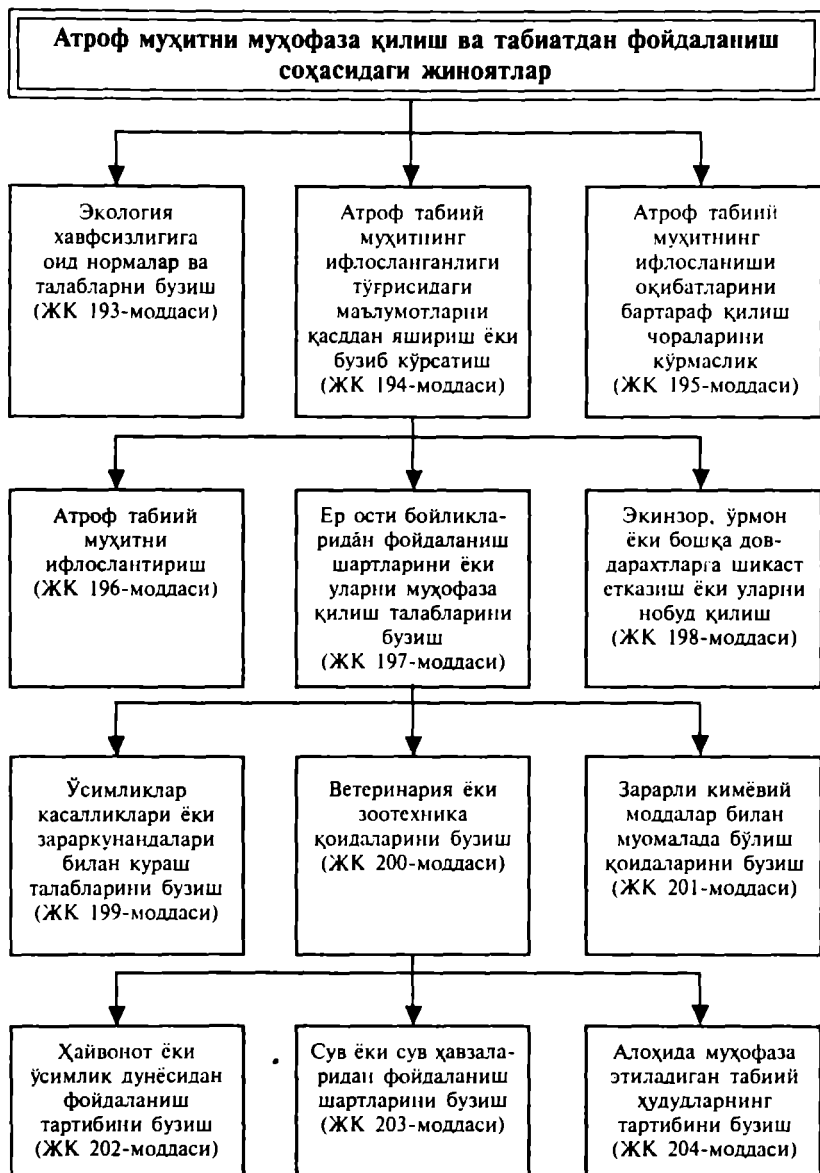
Абдуқодиров Ш.Ё. Объективная сторона преступления в виде незаконного производства или оборота этилового спирта, алкогольной и табачной продукции // Актуальные проблемы борьбы с преступностью на современном этапе: материалы международной научно-практической конференции. Алматы: Қазақ университеті, 2008. 259–263-б.

Абдуқодиров Ш.Ё. Уголовная ответственность за выпуск продукции, не отвечающей требованиям безопасности // Актуальные проблемы борьбы с преступностью на современном этапе: материалы международной научно-практической конференции. Алматы: Қазақ университеті, 2008. 263–269-б.

Абдуқодиров Ш.Ё. Ичкиликбозлик ва унинг иллатлари // Ж. Фан ва ёшлар. Тошкент, 2009. №1. 78–80-б.

V БОБ. АТРОФ МУҲИТНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ВА ТАБИАТДАН ФЙДАЛАНИШ СОҲАСИДАГИ ЖИНОЯТЛАР

6-схема

1-§. Экология хавфсизлигига оид нормалар ва талабларни бузиш (ЖК 193-моддаси)

Таҳлил қилинаётган модданинг **асосий бевосита объекти** табиатдан оқилона фойдаланиш ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш йўли билан хўжалик ва бошқа фаолият соҳасидаги экологик хавфсизликни таъминлаш бўйича юзага келадиган ижтимоий муносабатлардир. Атроф муҳитнинг салбий ўзгариши, экологик хавфсизлик норма ва қоидалари бузилишидан келиб чиққан инсон соғлиги ва ҳаётига etkazилган зарар **қўшимча объект** бўлиши мумкин.

NOTA BENE!

Атроф табиий муҳит — ўзаро алоқадорликда бўлган табиий объектлар (ҳаво, сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ва ҳ. к.) йиғиндиси.

Объектив томондан жиноят саноат, энергетика, транспорт, коммунал хизмат, агросаноат, илм-фан объектлари ёки бошқа объектларни лойиҳалаш, жойлаштириш, қуриш ва ишга тушириб фойдаланиш нормалари ва қоидаларининг бузилишида; давлат комиссияларининг аъзолари томонидан бу объектларнинг норматив ҳужжатларда белгиланган қоидаларни бузиб қабул қилиниши инсоннинг ўлими, одамларнинг оммавий равишда касалланиши, экологияга салбий таъсир қиладиган даражада атроф муҳитнинг ўзгариб кетишига ёки бошқача оғир оқибатларнинг келиб чиқишига сабаб бўлишида ифодаланади.

Лойиҳалаш деганда, ваколатли шахснинг махсус қарорига асосан амалга оширилувчи ва ҳуқуқий оқибатларни келтириб чиқарувчи технологик жараёнлар мажмуи тушунилади. Объектларни лойиҳалаш якка (ижодий) таклифни илгари суриш орқали амалга оширилганда, агар атроф муҳитни муҳофаза қилиш қоидалари бузилган бўлса ҳам, бу жиноят таркибининг объектив томонини ҳосил қилмайди.

Объектларни жойлаштириш — лойиҳаланаётган иншоот, транспорт инфратузилмаси, аҳоли пунктлари, ишлаб чиқариш комплексларининг муайян майдонда жойлашувини белгилаш бўйича фаолият.

Қуриш — янги объектларни қуриш, реконструкция қилиш, қайта жиҳозлаш ва бошқача барпо этиш ёки мавжуд объектларни қайта ташкил этиш.

Ишга тушириш — қурилган (реконструкция, модернизация қилинган) объектларнинг бажарувчи томонидан қатъий белгиланган юридик шаклда топширилиши ва ваколатли шахслар томонидан қабул қилиниши, ҳужжатларни ва объектнинг фактик ҳолатини текшириш жараёни, ҳаракатга келтириш, фойдаланиш, қўллаш.

Объектлардан фойдаланиш — объектлардан маҳсулот олиш, аҳолининг яшашини таъминлаш учун бирор муайян мақсадга мувофиқ фойдаланиш.

Атроф муҳит ҳолатига бирон-бир тарзда таъсир кўрсатувчи, саноат, транспорт, коммунал хизмат, агросаноат, илмий ва бошқа объектларни лойиҳалаш, жойлаштириш, қуриш ва ишга туширишда муайян экологик хавфсизлик нормалари ва талабларига риоя этилиши керак. Масалан, атроф муҳит ҳолатига бўладиган таъсирлар албатта ҳисобга олинishi шарт, атроф муҳитнинг ана шу корхоналарнинг чиқиндилари билан ифлосланишига йўл қўймаслик учун барча зарур чоралар кўрилмоғи керак; табиий ресурсларнинг қайта ишланиши ҳисобга олинishi зарур; объектларни барча лойиҳалаш ишлари ва кейинчалик уларни қуриш давлат экологик экспертизаси билан келишилган ҳолда ва уларнинг рухсати олинганидан кейингина амалдаги норма ва қоидаларга мувофиқ амалга оширилмоғи лозим. Барча объектлар лойиҳаларида назарда тутилган жами иқтисодий талаблар бажарилган тақдирдагина улар ишга тушиши мумкин.

Қурилишида ва реконструкция қилинишида экологик хавфсизлик норма ва қоидаларига риоя қилинмаган **саноат, илм-фан ва бошқа объектларнинг давлат комиссияси аъзолари томонидан фойдаланишга қабул қилиниши**, таҳлил этилаётган модда диспозициясида кўрсатилган оғир оқибатлар келиб чиқсагина, жиноий қилмишни ҳосил қилади.

Қабул қилиш қоидалари объектларни қуриш, улардан фойдаланиш, реконструкция қилиш билан шуғулланувчи тузилма бошқаруви томонидан белгиланади. Экологик хавфсизлик норма ва талаблари ушбу қоидалар ва идоровий норматив ҳужжатларда ўз аксини топган.

Объектив томондан ЖКнинг 193-моддасида назарда тутилган жиноят фаол ҳаракат орқали, шунингдек, ҳаракатсизлик орқали ҳам содир этилиши мумкин.

Экологик хавфсизлик нормалари ва қоидаларининг бузилиши — амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган кўрсатмалардан фарқ қилувчи хатти-ҳаракат вариантини танлаш.

Бузиш тақиқланган технологик жараёнлардан, қоидаларда назарда тутилмаган ҳисоб-китоб методикасидан фойдаланиш, иш бажаришни рад этиш ёки рухсатнома ва лицензия шартларига тўғри келмайдиган фаолият билан шуғулланиш, тозалаш иншоотларига йўл қўйилиши мумкин бўлган юкламани ошириш, экологик хавфсизлик нормалари ва қоидаларида кўрсатилган вазифаларни бажармаслик (тегишли хўжалик ва бошқа қарорлар қабул қилинаётганда уни ҳисобга олиш керак бўладиган маълумотларни қабул қилмаслик ёки менсимаслик, давлат экологик экспертизаси ўтказилиши-

ни рад этиш, тегишли тозалаш иншоотлари қурилишини рад этиш, назорат ўлчовларини бажармаганлик)дан иборат.

Ҳаракатсизлик экологик хавфсизлик талаблари ва нормаларида тўғридан-тўғри кўрсатилган мажбуриятларни бажармасликдан иборат. Масалан, давлат экологик экспертиза хулосаларини бажармаслик, давлат стандарларида қурилиш ва лойҳалаш учун ўрнатилган талабларни бажармаслик ва бошқалар.

Экологик хавфсизлик нормалари ва талабларини бузиш моддий таркибли жиноят ҳисобланади. Инсоннинг ўлими, одамларнинг оммавий равишда касалланиши, экологияга салбий таъсир қиладиган даражада атроф муҳитнинг ўзгариб кетиши ёки бошқача оғир оқибатларнинг келиб чиқиши тариқасидаги оқибатлар объектив томоннинг зарурий белгиси ҳисобланади.

NOTA BENE !

Одамларнинг оммавий равишда касалланиши деганда, муайян ҳудудда қисқа вақт оралиғида кўплаб кишиларнинг касалликка чалиниши тушунилади.

Бошқача оғир оқибатлар деганда, атроф муҳит сифатининг ёки унинг объекти ҳолатининг экоцид, эпидемия таҳдидини юзага келтирадиган даражада ёмонлашуви, яқин вақтда бартараф этиб бўлмайдиган ёки катта моддий харажат билан бартараф этиладиган авариялар; алоҳида объектларнинг нобуд бўлиши; ер деградацияси ва атроф муҳитнинг бошқа салбий ўзгаришлари тушунилади.

Шарҳланаётган жиноят-ҳуқуқий норманинг қўлланилиши тўғрисидаги масалани ечишда жиноятнинг оқибати ва экологик муҳитда ижтимоий қадриятларнинг камайиш даражасини ифодаловчи миқдор кўрсаткичлари ҳисобга олиниши керак. Шундай оқибатлар бўлган тақдирдагина шахсни жиноий жавобгарликка тортиш масаласи кўрилади.

Жиноят объектив томонининг зарурий белгиси ҳаракат билан оқибат ўртасидаги сабабий боғланишнинг мавжудлигидир.

Диспозицияда санаб ўтилган қилмишлар ва келиб чиққан оқибатлар ўртасида сабабий боғланиш экология хавфсизлиги нормалари ва талаблари бузилишида акс этган қилмиш ҳамда келиб чиққан оқибатлар ўртасидаги қонуниятли зарурий боғлиқлик мавжудлигини аниқлаш қоидалари бўйича белгиланиши лозим.

Ҳаракат билан оқибат ўртасида сабабий боғланиш бўлиши мажбурийдир ва зарарли оқибатлар атроф муҳитни муҳофаза қилиш қоидаларини бузишдан келиб чиққанлигини (бошқа ёки қўшимча омиллар орқали келиб чиқмаганлигини) билдиради. Кўрсатиб ўтилган оқибатлар билан ҳаракат ўртасидаги сабабий

боғланиш эксперт ёки табиий фанлар (геология, гидрометеорология, атмосфера физикаси ва бошқ.) соҳасидаги мутахассислар хулосаси бўйича белгиланади.

Экспертлар томонидан фойдаланиладиган нормативлар мавжуд. Масалан, сувнинг ифлосланиш даражасини аниқлаш унда зарарли моддаларнинг рухсат этилган концентрация нормативлари бўйича ўрнатилади. Соғлиқни сақлаш қонунчилиги оқава сувларни самарали тозалаш, зарарли чиқиндиларни йўқ қилишни таъминламайдиган янги ва реконструкция қилинган корхона, цех ва бошқа ишлаб чиқариш объектлари қуришни тақиқлайди.

Жинойт экологик хавфсизлик норма ва қоидаларини бузишдан юзага келган оқибат келиб чиққан вақтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади.

Субъектив томондан жинойт қасддан (эгри қасд билан) ёки эҳтиётсизликдан содир этилади. Шахс экологик хавфсизлик норма ва қоидаларини бузётганлигини англайди, ижтимоий хавфли оқибатлар келиб чиқиши мумкинлигига унинг кўзи етади, уларнинг юз беришига онгли равишда йўл қўяди ва келиб чиққан оқибатларга бепарво муносабатда бўлади.

Экологик хавфсизлик норма ва қоидаларини бузишнинг субъекти махсус, яъни ўзининг хизмат ҳолати бўйича атроф табиий муҳит қоидалари ва экологик хавфсизлик нормасига риоя этилишига маъсул 18 ёшга тўлган мансабдор шахслар ҳисобланади. Уларга атроф муҳитга нисбатан фойдаланувчи ёки табиий ресурслардан фойдаланувчи ёхуд табиатни муҳофаза қилиш ва ундан фойдаланиш устидан назорат қилиш функциясини бажарувчи мансабдор шахслар киради.

Бундан ташқари, объектларни қабул қилиш бўйича давлат комиссияси таркибига кирувчи архитектура-лойиҳа бошқармаси, илмфан, саноат корхоналари, қурилиш ташкилотлари, коммунал хизмат органлари ва маҳаллий ҳокимиятнинг мансабдор шахслари ҳам **жинойт субъекти** бўлиши мумкин.

Асосий ўринни давлат, жамоат муассасалари, ташкилотлар ва корхоналар ишчиларининг хизмат ваколатлари кўрсатилган идоравий норматив ҳужжатлар: устав, йўриқнома ва буйруқлар эгаллайди. Субъектнинг жавобгарлиги ҳал қилинаётганда бу норматив ҳужжатлардан фойдаланиш керак.

2-§. Атроф табиий муҳитнинг ифлосланганлиги тўғрисидаги маълумотларни қасддан яшириш ёки бузиб кўрсатиш (ЖК 194-моддаси)

Кимёвий, металлургия ва шу турдаги ишлаб чиқариш корхоналари бошқа ишлаб чиқариш корхоналарига қараганда атроф табиий муҳитни кўп даражада ифлослантиради. Мазкур корхоналар-

нинг маъсул мансабдор шахслари инсонлар ҳаёти ва соғлиғи ёки тирик табиат зарар етказиши мумкин бўлган радиациявий, кимёвий, бактериологик ва бошқа хавфлар ҳақида Табиатни муҳофаза қилиш қўмитаси ва Вазирлар Маҳкамасига маълумотларни тақдим этиб борадилар¹.

Таҳлил қилинаётган модданинг мақсади атроф муҳитнинг нормал ҳолатини сақлаш ва тегишли мансабдор шахслар томонидан тақдим этиладиган маълумотлар асосида атроф табиий муҳитни доим назорат қилиш орқали инсон ҳаёти ҳамда соғлиғи, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси, шунингдек, табиатнинг бошқа объектлари учун келиб чиқиши мумкин бўлган салбий оқибатларнинг олдини олишдан иборат.

Жинойтнинг асосий бевосита объекти хўжалик юритувчи комплексларнинг тегишли тармоқларида экологик хавфсизликни таъминлашдан келиб чиқадиган ижтимоий муносабатлар ҳамда атроф муҳит, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсидир. Қўшимча бевосита объект — инсон ҳаёти ва соғлиғи ҳисобланади.

Жинойтнинг объектив томони зарарли экологик оқибатларни келтириб чиқарган авариялар ва атроф табиий муҳитнинг бошқача тарзда ифлосланганлиги ҳақидаги маълумотларнинг қасддан яширилиши ва бузиб тақдим этилиши натижасида атроф муҳитга, инсон соғлиғи ва ҳаётига ҳамда ҳайвонот ва ўсимлик дунёсига зарар ва шикаст етказишда ифодаланади. Бундай қилмишлар ҳаракат ёки ҳаракатсизлик оқибатида содир этилиши мумкин.

Қасддан маълумотларни яшириш деганда, инсон ҳаёти ва соғлиғи ёки атроф муҳитга хавф туғдирадиган ҳолатлар ҳақида хабар берилиши шарт бўлган маълумотларни, бундай маълумотларни қабул қилишга ҳуқуқи бор ёки қабул қилишга муҳтож бўлган тегишли шахсларга етказмаслик тушунилади. Яшириш бундай маълумотларни тақдим этишга мажбур бўлган шахс томонидан бузиб кўрсатиш ёки яшириш орқали ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумотларни тақдим этиш йўли билан ҳам амалга оширилиши мумкин. Қасддан яшириш жавобгар шахснинг атроф муҳит, инсон ҳаёти ва соғлиғига таҳдид соладиган ҳамда зарар етказадиган авария ва ифлослан-

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 1992 йил 9 декабрдаги «Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида»ги 754-ХII-сон Қонуни, 38-модда // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 й., 1-сон, 38-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1995 й., 6-сон, 118-модда; 1997 й., 4-5-сон, 126-модда; 1999 й., 1-сон, 20-модда; 2000 й., 5-6-сон, 153-модда; 2000 й., 7-8-сон, 217-модда; 2002 й., 9-сон, 165-модда; 2003 й., 9-10-сон, 149-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 25-сон, 287-модда; 51-сон, 514-модда; 2006 й., 41-сон, 405-модда.

ганлик ҳақида тегишли орган ёки мансабдор шахсларга ўз вақтида хабар бериш бўйича чора кўрмаганлик кўринишидаги пассив ҳаракатсизликда ифодаланиши мумкин.

Бузиб кўрсатилган маълумотлар деганда, атроф муҳит инсон ҳаёти ёки соғлиғи ёхуд бошқа объектларга зарар ва шикаст етказган ёки етказиш хавфини туғдирадиган факт ва ҳолатларга тегишли бўлган тўлиқ бўлмаган ёки ишончсиз, яъни ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумотларни тушуниш керак. Маълумотларни бузиб кўрсатиш актив ҳаракатда ифода этилиши мумкин.

Жиноят кодексининг 194-моддасида жавобгарлик белгиланган атроф-муҳитнинг ифлосланганлиги тўғрисидаги маълумотларни қасддан яширганлик деганда, айбдор шахс экологик вазиятнинг аҳволи тўғрисида умуман ёхуд ўз вақтида маълумот бермаганлик ҳаракатларини (ҳаракатсизлигини) тушунмоқ лозим. Бундай маълумотлар ҳақиқатга мувофиқ келмаса (атроф-муҳитнинг ифлосланганлиги кўрсаткичларини камайтириб кўрсатиш ва ҳоказолар), улар бузилган ҳисобланади¹.

Экологик оқибатлар таъсиридаги авария деганда, хўжалик ва бошқа фаолиятда юзага келган, атроф табиий муҳитдаги доимий салбий ўзгаришлар, инсонларнинг соғлиғига хавф соладиган, экологиянинг табиий тизимига, ўсимлик ва ҳайвонларнинг генетик фондига бўлган таъсирни тушуниш лозим.

NOTA BENE !

Атроф муҳитнинг ифлосланиши деганда, хўжалик ва бошқа фаолият, табиий кучнинг ҳалокатли таъсири, фалокат ёки офат оқибатида инсон соғлиғига, табиий экологик тизимга, ўсимлик ва ҳайвонларнинг генетик фондлари ҳолатига таҳдид соловчи атроф табиий муҳитнинг доимий салбий ўзгариши содир бўладиган ҳудудни, шунингдек, сув ва ҳаво бўшлиқларининг радиациявий, кимёвий, бактериологик ёки бошқача ифлосланиши тушунилади.

Атроф муҳитнинг ифлосланиш ҳудуди — ҳаво, сув, ҳудудий бўшлиқнинг муайян қисми, шунингдек, табиий мувозанатнинг бузилиши, табиий экологик тизимнинг ишдан чиқиши билан боғлиқ бўлган атроф муҳитнинг доимий ёки қайтариб бўлмайдиган ўзгариши содир бўлган ёки бўлаётган ер қаъри участкасидир.

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 20 декабрдаги «Атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва табиатдан фойдаланиш соҳасидаги жиноятлар ва бошқа ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 36-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. — 69-б.

Атроф муҳитнинг радиациявий ифлосланиши деганда, тупроқда, сувда, атмосфера ҳавосида, ўсимликларда радионуклеидларнинг табиий миқдорига нисбатан ёмонлашувида, аҳолининг нурланиш эквивалент дозасининг, атроф муҳитда радионуклеидлар концентрациясининг белгиланган нормадан ошишида ва ионлаштирувчи нурланишнинг кучида ифодаланувчи радиациявий фоннинг ўзгариши тушунилади.

Табиий радиациявий фон — космик нурланиш орқали ҳамда ерда, сувда, ҳавода, биосферанинг бошқа элементларида, озиқ-овқат маҳсулотларида ва инсон организмда табиий равишда тақсимланган табиий радионуклеидларнинг нурланиши орқали ҳосил бўладиган нурланиш дозаси.

Техноген равишда ўзгарган радиациявий фон — инсон фаолияти натижасида ўзгарган табиий радиациявий фон. Агар радиациявий фоннинг ўзгариши атроф муҳитнинг ифлосланишига олиб келса, у ижтимоий хавфли деб топилади.

Атроф муҳитнинг кимёвий ифлосланиши — атроф табиий муҳитнинг инсон соғлиғига, табиий экологик тизимга, ўсимлик ва ҳайвонларнинг генетик фондлари ҳолатига таҳдид солувчи кимёвий моддалар, чиқиндилар ва бошқа турдаги кимёвий ифлосланишни чиқариб ташлаш оқибатида келиб чиққан доимий салбий ўзгаришидир.

Атроф муҳитнинг бактериологик ифлосланишида табиий муҳитда, атмосферада, сув ёки тупроқда ҳамда ўсимлик ва ҳайвонот оламида табиий экологик тизим, ўсимлик ва ҳайвонларнинг генетик фондлари ҳамда инсонларнинг ҳолати ўзгаришига потенциал ёрдам берувчи бактериологик моддалар билан боғлиқ доимий салбий ўзгаришлар рўй берган ёки бериши мумкин бўлади.

Атроф муҳитнинг инсон ҳаёти ёки соғлиғига ёхуд табиатга хавфли бўлган бошқача ифлосланиши деганда, радиациявий, кимёвий ёки бактериологик моддалар билан боғлиқ бўлмаган, токсик ва бошқа моддаларни ташлаш ёки чиқариш оқибатида атроф муҳит жиддий ўзгарадиган ифлосланиш тушунилади (масалан, нефть, газ, экинзор майдонларига назорат қилиб бўлмайдиган тарзда ўт кетиши ва ҳоказолар).

Таҳлил қилинаётган модда диспозициясига мувофиқ, аҳоли соғлиғининг ҳолати тўғрисидаги маълумотларни яшириш ёки бузиб кўрсатиш ҳам жиноят ҳисобланади.

Бунда аҳоли соғлиғининг ҳолати тўғрисидаги маълумотлар деганда, инсонларнинг эпидемиологик хусусиятга эга ва соғлом кишиларда касалликни келтириб чиқариши мумкин бўлган касалликлар тўғрисидаги маълумотлар тушунилиши даркор.

Жиноятни тугалланган деб топиш учун, маълумотларни яшириш ёки бузиб тақдим этиш натижасида шарҳланаётган модданинг диспозициясида кўрсатилган оқибатлар — аҳолининг омма-

вий касалланиши, ҳайвонлар, паррандалар ёки балиқларнинг қири-либ кетиши ёки бошқача оғир оқибатлар келиб чиққан бўлиши керак. Бошқа ҳолларда маъмурий жавобгарлик юзага келади.

Аҳолининг оммавий касалланиши деганда, икки ёки ундан ор-тиқ шахсда организмнинг биологик хусусиятларида патологик ўзга-ришлар рўй бериши, соғлиқнинг жисмоний, руҳий ёки бошқача бузилиши тушунилади.

Ҳайвонлар, паррандалар ёки балиқларнинг оммавий қирилиб ке-тиши деганда, бир вақтнинг ўзида ҳайвонлар, паррандалар ёки ба-лиқларнинг бир ёки бир неча турлари, муайян ҳудудда, бир ёки бир неча объектларда кўп миқдорда нобуд бўлиши тушунилади. Бунда нобуд бўлишнинг оммавийлиги ҳайвонлар, паррандалар ёки балиқ-ларнинг турлари, уларни қайта тиклаш даражасига қараб, ҳар бир муайян ҳодисадан келиб чиқиб аниқланади.

Бошқа оғир оқибатлар деганда, кўп ва жуда кўп миқдорда мод-дий зарар етказиш, аҳолини кўчириш, бино ва бошқа хўжалик объектларини бузиш зарурияти, улардан тўғри мақсадга мувофиқ фойдаланишнинг иложи йўқлиги, бирор-бир ҳайвон ёки ўсимлик турининг йўқ бўлиши тушунилади.

Келиб чиққан оқибат билан экологик оқибатли фалокат ёки атроф муҳитнинг радиациявий, кимёвий, бактериологик ва инсон-лар ҳаёти ёки соғлиғи учун ёхуд тирик табиат учун хавфли бўлган бошқа ифлосланишга олиб келган аҳоли соғлиғининг ҳолати тўғри-сидаги маълумотларни ўз вақтида ва тўлиқ тақдим этиш мажбурия-тини бузиш ўртасидаги сабабий боғланиш жиноятнинг зарурий бел-гиси ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят тўғри ёки эгри қасддан содир эти-лади. Айбдор шахс ўз қилмишининг ижтимоий хавфли хусусиятини англайди, унинг ижтимоий хавфли оқибатларига кўзи етади ва улар-нинг юз беришини истайди ва онгли равишда уларнинг юз бери-шига йўл қўяди. Бундай маълумотларни эҳтиётсизликдан тақдим этмаслик ёки уларни бузиб тақдим этиш жиноят таркибини бер-майди.

Жиноятнинг субъекти 18 ёшга тўлган, юқорида кўрсатилган маълумотларни тақдим этишга махсус ваколатли бўлган шахс бў-лиши мумкин. Бундай шахсларга раҳбарлар, уларнинг ўринбосар-лари, бош муҳандислар, атроф муҳитни муҳофаза қилиш инс-пекторлари ҳамда атроф муҳитнинг эҳтимол тутилган ифлосла-ниши билан боғлиқ бўлган ишлар хавфсизлигига масъул бўлган, бундай маълумотларни мустақил равишда тақдим этиш ҳуқуқига эга корхона ходимлари киради. Тегишли маълумотларни тақдим этиш давлат, идора, жамоат муассасаси ҳамда мулкчилик шакли-дан қатъи назар, корхона, ташкилот ва муассаса ишчиларининг у ёки бу хизмат ваколатларини белгилаб берувчи қонун, устав (таъ-

сис ҳужжатлари ва ички низом), кўрсатма, буйруқларга кўра уларнинг мажбурияти ҳисобланади. Шарҳланаётган ҳаракатни содир қилганлик учун муайян шахснинг жавобгарлиги тўғрисидаги масала кўрилади ва экологик оқибатли фалокат ёки атроф муҳитнинг радиациявий, кимёвий, бактериологик ва инсонлар ҳаёти ёки соғлиги ёхуд тирик табиат учун хавfli бўлган бошқа ифлосланиш, аҳоли соғлигининг ҳолати тўғрисидаги маълумотларни тақдим этиш бўйича мажбуриятни белгилаш мақсадида локал норматив ҳужжатлардан ҳам фойдаланиш зарур.

(«Мансабдор шахс» тушунчасига ЖК 205-моддаси таҳлилига қаранг.)

Махсус ваколатга эга мансабдор шахс — бу фаолияти атроф табиий муҳит ҳолати ёмонлашишига олиб келган ёки олиб келиши мумкин бўлган давлат органларининг ҳамда корхона, муассаса, ташкилотларнинг мансабдор шахслари.

Атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш ва табиий ресурслардан фойдаланиш бўйича давлат бошқарувини Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, Ўзбекистон Республикаси Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси, давлат бошқаруви маҳаллий органлари амалга оширади¹.

Агар ЖК 194-моддаси 1-қисми диспозициясида кўрсатилган ҳаракатлар натижасида битта одам ўлса ҳам, **шарҳланаётган модданинг 2-қисми** бўйича жавобгарлик юзага келади.

3-§. Атроф табиий муҳитнинг ифлосланиши оқибатларини бартараф қилиш чораларини кўрмаслик (ЖК 195-моддаси)

Таҳлил қилинаётган жиноятнинг ижтимоий хавfliлиги шундан иборатки, унда атроф табиий муҳитнинг ифлосланиши оқибатларини бартараф қилиш чораларини кўрмаслик натижасида атмосфера, сув ресурслари, ўсимлик дунёси ифлосланади, ҳайвонот дунёси заҳарланади, рухсат этилган зарарли моддаларнинг санитария-гигиена нормативига риоя қилинмайди, бу эса, ўз навбатида, инсон ҳаёти ва соғлиғига таҳдид солади.

Қонунчилик республикада экологик вазият ҳолати устидан доимий тегишли назорат ўрнатиш вазифасини қўйиб, атроф табиий муҳитнинг ифлосланиши оқибатларини бартараф қилиш чораларини кўрмаганлик учун жиноий жавобгарликни белгилайди. Ат-

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 1992 йил 9 декабрдаги «Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида»ги 754-ХII-сон Қонуни, 8-модда.

роф табиий муҳитнинг йўл қўйилган ифлосланиш фактлари ўз вақтида қайд қилинибгина қолмай, балки бундай ифлосланишнинг зарарли оқибатларини бартараф этишга масъул шахслар қонун билан уларга юклатилган вазифаларни ўз вақтида бажаришлари шарт.

Жинойятнинг асосий бевосита объекти Ўзбекистон Республикасида экологик барқарорликни таъминлаш соҳасида юзага келадиган ва шаклланадиган ижтимоий муносабатлардир. Жиноятнинг бевосита объекти атроф табиий муҳит, экологик хавфсизлик ҳисобланади. Инсон ҳаёти ёки соғлиғи, давлатимизнинг иқтисодий манфаатлари **қўшимча бевосита объект** бўлиши мумкин.

Объектив томондан экологияси ифлосланган жойларни дезактивация қилиш ёки бошқача тарзда тиклаш чораларини кўришдан бўйин товлаш ёхуд бундай ишларни етарли даражада бажармаслик одамларнинг оммавий равишда касалланиши, ҳайвонлар, паррандалар ёки балиқларнинг қирилиб кетиши ёки бошқача оғир оқибатларга сабаб бўлган жинойат ҳаракатларда ифодаланади.

Таҳлил қилинаётган жиноят фаол ҳаракат ва ҳаракатсизлик орқали содир этилиши мумкин.

Ҳаракатсизлик — мансабдор шахс томонидан экологик ифлосланишга учраган ҳудудларни дезактивация қилиш ёки бошқача тарзда тиклаш чораларини кўришдан бўйин товлашида ифодаланади.

Фаол ҳаракатлар эса дезактивация қилиш ёки бошқача тарзда тиклаш чораларининг тўла амалга оширилмаганлигида ёки қайта тиклаш чоралари кўриш зарурияти бўлмаган ҳудудларда қайта тиклаш чораларининг ўтказилишида ифодаланади.

Дезактивация қилиш ёки бошқача тарзда тиклаш чораларини кўришдан бўйин товлаш ёхуд бундай ишларни етарли даражада бажармаслик жиноятнинг оқибати одамларнинг оммавий касалланиши ёки атроф табиий муҳитга бошқача оғир оқибатлар етказилиши билан боғлиқдир.

Ҳаракат билан келиб чиққан оқибат ўртасида бевосита сабабий боғланиш белгиланган бўлиши керак. Жиноят оқибат (одамларнинг оммавий равишда касалланиши, ҳайвонлар, паррандалар ёки балиқларнинг қирилиб кетиши ёки бошқача оғир оқибатлар) юзага келган пайтдан эътиборан **туғалланган** деб топилади.

Субъектив томондан жиноят қасддан ёки эҳтиётсизликдан содир этилиши мумкин (масалан, қасддан хизмат вазифасини бажаришдан бўйин товлаш, ўзининг мажбуриятига бепарво ёки ўзига ўзи ишонган ҳолда муносабатда бўлиш ёхуд ҳаракатга нисбатан қасддан, келиб чиққан оқибатга нисбатан эса эҳтиётсизликдан — айбнинг мураккаб шакли).

Жинойятнинг субъекти махсус бўлиб — 18 ёшга тўлган, хизмат, профессионал ёки бошқа функцияларни бажариш муносабати билан экологияси ифлосланган жойларни дезактивация қилиш ёхуд бошқача тарзда тиклаш чораларини кўриш вазифаси юклатилган шахс. Уларга корхона, муассаса раҳбарлари, бош муҳандислар, уларнинг ўринбосарлари ва ҳоказолар киради.

Шарҳланаётган модданинг 2-қисмида бир ёки ундан ортиқ шахснинг ўлими келиб чиққанлиги учун жавобгарлик белгиланган.

4-§. Атроф табиий муҳитни ифлослантириш (ЖК 196-моддаси)

Атроф муҳитнинг ифлосланиши деганда, хўжалик ва бошқа фаолият, табиий кучнинг ҳалокатли таъсири, фалокат ёки офат оқибатида инсон соғлиғига, табиий экологик тизимга, ўсимлик ва ҳайвонларнинг генетик фондлари ҳолатига таҳдид солувчи атроф табиий муҳитнинг доимий салбий ўзгариши содир бўладиган ҳудуд, шунингдек, сув ва ҳаво бўшлиқларининг радиациявий, кимёвий, бактериологик ёки бошқача ифлосланиши тушунилади.

Атроф табиий муҳитнинг ифлосланиши натижасида эпидемиялар, эпизоотиялар, табиий мувозанатнинг бузилишига сабаб бўлувчи биологик заҳарли моддалар пайдо бўлади.

Жинойятнинг **асосий бевосита объекти** — ер, сув ва атмосфера ҳавосини ифлосланишдан муҳофаза қилишни таъминлашга қаратилган ижтимоий муносабатлар. Жинойятнинг **кўшимча бевосита объекти** инсон ҳаёти ва соғлиғини таъминлаш билан боғлиқ бўлган ижтимоий муносабатлар.

Таҳлил қилинаётган модданинг **предмети** ер, сув ва атмосфера ҳавоси бўлиши мумкин. (Ер — Ўзбекистон Республикасининг ягона ер фондида қирувчи ер участкасининг ҳар қандай тури; ер усти (дарё, кўл, сув омборлари) ёки ер ости сувлари, музлик ҳамда ичимлик суви таъминоти манбалари; атмосфера, ҳаво, унинг табиий хоссалари.)

Ер деганда, ишлаб чиқариш ва бошқа мақсадларда фойдаланиладиган, Ўзбекистон Республикасининг ягона ер фондида қирувчи қуруқликнинг устки қисми, Ўзбекистон Республикаси ҳудуди, кенглик, участка ҳамда ер қаъри, тупроқ тушунилади.

Сув объектлари деганда, сақлаш ва сув алоқаси учун фойдаланиладиган ҳамда атроф табиий муҳитнинг ажралмас қисми ҳисобланган табиий ва сунъий объектлар тушунилади.

Сувнинг устки қатлами бу доимий ёки вақтинчалик сувнинг устки қатламидаги объектлар бўлиб, унинг мазмунида рельеф шаклидаги қуруқликнинг устки қатламида чегара, ҳажм ва сув режи-

мининг хусусиятларига эга сувнинг тўпланиши тушунилади. Юза қисмидаги сув объектлари (дарё, канал, ҳовуз, сув қмбори ва бошқ.) юзадаги сув, туб ва соҳилдан ташкил топган.

Ер ости сувларига сувлар, шунингдек, ер остида сув объектларида жойлашган минераллар киради. Ер ости сув объектлари — тоғлардаги маълум чегара, ҳажм ва сув режими хусусиятларига эга гидравлик боғлиқликдаги сувнинг тўпланишидир.

Ичимлик суви таъминотининг манбаи ифлосланмаган ва булганланмаган, истеъмол қилиш учун мўлжалланган ер ости ва ер усти сув объектлари бўлиб ҳисобланади. Ер ости ва ер усти сувларидан тоза ичимлик суви сифатида фойдаланиш давлат санитария-эпидемиологик назорати органлари томонидан белгиланади.

Атмосфера ҳавоси — атмосферанинг турар жой, ижтимоий ва ишлаб чиқариш биноси ҳамда ишлаб чиқариш худудидан ташқарида бўлган, ернинг эволюцияси давомида шаклланган ерга яқин қавати газларининг табиий аралашмаси. Уларнинг ифлосланиши меҳнатни муҳофаза қилиш ва ишлаб чиқаришдаги хавфсизлик қоидаларини бузиш каби жиноят таркибини келтириб чиқариши мумкин.

Объектив томондан жиноят ер, сув ёки атмосфера ҳавосининг бузилиши, ифлосланиши ва табиий хусусиятларининг бошқача тарзда ўзгаришидан иборат ҳаракат ёки ҳаракатсизлик, жиноий оқибат, ҳаракат билан келиб чиққан оқибат ўртасидаги сабабий боғланишда ифодаланади.

Ер, сув, атмосферанинг ифлосланиши ва бузилиши деганда, ўзини ўзи тозалашга бўлган табиий қобилиятини пасайтирадиган физик, кимёвий, биологик хусусиятларга таъсир тушунилади.

Ернинг бузилиши — унинг унумдор қаватининг бузилишига ва қирилиб кетишига олиб келувчи ҳаракат (ҳаракатсизлик).

Ифлослантириш — ерга характерли бўлмаган физик, кимёвий, биологик модда, организмларни киритиш.

Сувнинг ифлосланиши деганда, сув таркибининг (физик, кимёвий ва бошқа) ўзгаришлари тушунилиб, бунинг оқибатида сув тозалиги белгиланган нормативлардагидан кўра кўпроқ ифлосланади. Одатда, сувнинг ифлосланиши сувга саноат ишлаб чиқариши чиқиндилари оқизилиши, заҳарли биологик моддалар, заҳарли кимёвий дориларни сақлаш қоидалари бузилиши ва ҳ.к.лар натижасида содир бўлади. Оқибатда сувнинг ифлосланганлик даражаси ортиб, инсонга салбий таъсир кўрсатади.

Сувнинг камайиши деганда, юзаки ва сизот сувларнинг захиралари изчил қисқариб бориши ва улар сифатининг ёмонлашуви тушунилади.

Юзаки ва сизот сувлар, ичимлик суви билан таъминлаш манбалари табиий хоссаларининг ўзгача тарзда ўзгариши деганда, бис-

логик, физик ёки кимёвий хоссаларнинг ҳар қандай жиддий ўзгариши тушунилади. Бу бевосита сув объектида ёки унинг яқинида турли (портлатиш, қурилиш ва бошқа) ишлар бажарилиши натижаси бўлиши мумкин.

Сувнинг ифлосланиши, одатда, саноат ишлаб чиқариши чиқиндилари сувга ташланиши, кимёвий, биологик моддалар, заҳарли химикатлар ва ҳоказоларни сақлаш қондаларининг бузилиши натижасида юз беради.

Атмосфера ҳавосининг ифлосланиши деганда, атмосферага ифлослантирувчи моддаларни чиқариб юбориш қондаларининг бузилиши, бунинг натижасида ҳавода заҳарли моддаларнинг йўл қўйиладиган энг юқори миқдори ошиб кетиши тушунилади. Масалан, корхона томонидан тозалаш филтрларини қўлламаслик.

Ифлосланиш даражасини белгилаётганда ер, сув ва атмосфера ҳавосида зарарли моддалар йўл қўйиладиган концентрацияни ўрнатадиган нормативларга амал қилиш керак. Соғлиқни сақлаш қонунчилиги оқава сувларни тозалаш, зарарли чиқиндиларни йўқ қилишни таъминламайдиган янги ва реконструкция қилинган корхона, цех ва бошқа ишлаб чиқариш объектларини қуришни тақиқлайди.

Таҳлил қилинаётган модда доирасида ҳаракат билан оқибат ўртасидаги сабабий боғланиш шундан иборатки, ҳаракат атроф муҳитнинг табиий хусусиятлари ўзгаришига олиб келиши керак. Бу ўзгаришлар ўзининг янги хусусиятлари билан, масалан, механик арашма миқдорининг зарарли моддалар билан кўпайиши ёки табиий объектлардан бирининг физик ҳажми камайиши билан бошқа муҳофаза қилинадиган объектлар ҳолати ўзгаришини (одамларнинг оммавий равишда касалланиши, ҳайвонлар, паррандалар ёки балиқларнинг қирилиб кетиши ёки бошқача оғир оқибатлар, шунингдек, инсон ўлими ва ҳоказоларни) келтириб чиқаради. Бироқ, агар табиий муҳит ёки унинг объектларидан бири ифлосланиши билан бирга ҳайвон, парранда ёки балиқ захирасининг популяцияси бошқа сабабдан юзага келган эпизоотия натижасида қирилиб кетса, у ҳолда сабабий боғланиш бўлмайди.

Жиноят кўрсатилган ҳар қандай оқибат (инсон соғлиғига зарар етказиш, шунингдек, инсон ўлими, ҳайвонлар, паррандалар ёки балиқларнинг қирилиб кетиши ёки бошқача оғир оқибатлар) юзага келган вақтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят қасддан ёки эҳтиётсизликдан содир этилади.

Жиноят **субъекти** 16 ёшга тўлган, ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин.

Таҳлил қилинаётган **модданинг 2-қисми** инсон ўлими кўринишидаги ижтимоий хавфли оқибат келиб чиқишини назарда тутди.

5-§. Ер, ер ости бойликларидан фойдаланиш шартларини ёки уларни муҳофаза қилиш талабларини бузиш (ЖК 197-моддаси)

Жинойятнинг бевосита объекти ер ва ер ости бойликларидан фойдаланиш ва уни муҳофаза қилишнинг белгиланган тартиби ҳисобланади.

Жинойятнинг предмети ер бағри ва ер қаъри.

(«Ер» тушунчаси ЖКнинг 196-моддасида батафсил таҳлил қилинган.)

«Ер давлат мулки — умуммиллий бойликдир, ундан оқилона фойдаланиш зарур, у давлат томонидан муҳофаза этилади ҳамда олди-сотди предмети ҳисобланмайди, айирбошланмайди, ҳада этилмайди, гаровга қўйилмайди, Ўзбекистон Республикасининг қонунларида белгиланган ҳоллар бундан мустаснодир» (Ўзбекистон Республикаси Ер кодексининг 16-моддаси).

Ер қаъри — ер қобигининг тупроқ қатламидан қуйида жойлашган, тупроқ қатлами бўлмаганда эса ер юзасидан ёки сув объеклари тубидан қуйида жойлашган, геологик жиҳатдан ўрганиш ва ўзлаштириш мумкин бўлган чуқурликкача ястанган қисми.

Ердан оқилона фойдаланиш ва уни муҳофаза қилиш ер ва экология қонунчилигининг кўплаб умумий ва махсус норматив ҳужжатлари билан тартибга солинади: Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси¹, Ўзбекистон Республикасининг 2002 йил 13 декабрдаги «Ер ости бойликлари тўғрисида»ги Қонуни² ва бошқа ҳуқуқий ҳужжатлар³.

Объектив томондан жиноят ер, ер ости бойликларидан фойдаланиш шартларини ёки уларни муҳофаза қилиш талабларини бузиш натижасида оғир оқибатлар келиб чиқишида намоён бўлади.

Ер, ер ости бойликларидан фойдаланиш шартларини ёки уларни муҳофаза қилиш талабларини бузиш ҳаракатлари ҳаракат ёки ҳаракатсизлик кўринишларида содир этилиши мумкин.

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси (Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 30 апрелдаги 598-1-сон Қонуни билан тасдиқланган, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1998 йил 30 апрелдаги 599-1-сон қарори билан амалга киритилган) // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1998 й., 5-6-сон, 82-модда; 2003 й., 9-10-сон, 149-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 25-сон, 287-модда, 51-сон, 514-модда; 2007 й., 52-сон, 533-модда; 2009 й., 3-сон, 9-модда.

²Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 1994 йил 23 септябрдаги «Ер ости бойликлари тўғрисида»ги 2018-ХII-сон Қонуни (Ўзбекистон Республикаси 2002 йил 13 декабрдаги 444-III-сон Қонунининг таҳририда), 2-модда // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2003 й., 1-сон, 5-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 50-51-сон, 512-модда.

³Масалан, қаранг: Ер қаъри участкаларидан фойдаланиш ҳуқуқини бериш тартиби ва шартлари тўғрисидаги Низом (Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 7 июндаги ПҚ 001-649-сон қарорига илова) // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 24-сон, 247-модда.

Ер ва ер ости бойликларидан фойдаланиш шартлари ёки уларни муҳофаза қилиш талабларини бузишдан иборат **ҳаракатлар** тупроқнинг ифлосланиши, ахлат босиши, шўрланиши, захланиши, қақраб кетиши, қайта зангланишида, эрозияда, тупроқнинг унумдор қатлами бузилиши, яроқсиз ҳолатга келишида, тупроқнинг бактериологик, паразитар ва юқумли касалликлар билан касалланишида, ер сифатини, унумдорлигини пасайтирувчи ернинг сув босиши, сувга тўлиши, ёнғинларда ҳамда ишлаб чиқариш чиқиндиларини жойлаштириш, оқава сувларини чиқариб ташлашда, фойдали қазилмаларни кавлаб оладиган корхона ва фойдали қазилмаларни кавлаб олиш билан боғлиқ бўлмаган ер ости иншоотларини консервация ва йўқ қилиш тартибини бузишда, ичимлик ва саноат сувлари билан таъминлаш учун ер ости сувлари тўпланадиган жойларда саноат чиқиндилари тўпланишида ифодаланади.

Ҳаракатсизлик ер ва ер остидан фойдали табиий хоссаларни, асосий ва улар билан чиқадиган фойдали қазилмалар ҳамда компонентлар захирасини, агар бунга реал имконият бўлса, тўла-тўқис чиқариб олишни таъминлаш бўйича чораларни кўрмасликда, фойдали қазилмаларни кавлаб олиш лицензияси шартларига риоя этмасликда, ер қаърини тўла-тўқис ва етарли даражада ўрганишни ўтказмасликда ифодаланади.

Жиноят таҳлил қилинаётган модда диспозициясида кўрсатилган қилмишларни содир этиш натижасида оғир оқибатлар келиб чиққан вақтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

Ер, ер ости бойликларидан фойдаланиш шартларини ёки уларни муҳофаза қилиш талабларини бузиш натижасида келиб чиққан **оғир оқибатларга** одамларнинг касалланиши, ҳайвонот ва ўсимликларнинг қирилиб кетиши, қишлоқ хўжалик экинлари унумдорлиги пасайиши ҳамда хизмат соҳасининг емирилиши, ернинг устки қисмида бўшлиқлар ҳосил бўлиши, фойдали қазилмалар ўз қимматли хусусиятини йўқотганлиги учун уларни кавлаб олиш тўхтатилишига олиб келган атроф табиий муҳитга зарарли таъсирини киритиш мумкин.

Субъектив томондан жиноят эгри қасддан ёки эҳтиётсизлик орқасида содир этилиши мумкин. Шахс ер, ер ости бойликларидан фойдаланиш шартларини ёки уларни муҳофаза қилиш талабларини бузишнинг ижтимоий хавфлилигини англайди, унинг ижтимоий хавfli оқибатларга олиб келишига кўзи етади ва уларнинг юз беришига онгли равишда йўл қўяди ёки бунга бепарво муносабатда бўлади. Айбнинг эҳтиётсизлик шакли — ер, ер ости бойликларидан фойдаланиш шартларини ёки уларни муҳофаза қилиш талабларини бузган шахс оғир оқибатлар келиб чиқиши мумкинлигига кўзи ета туриб, эҳтиёткорлик чора-тадбирларига

онгли равишда риюя этмаган ҳолда, бундай оқибатлар келиб чиқмаслигига асоссиз равишда умид қилганликда ёки оғир оқибатлар келиб чиқиши мумкинлигига кўзи етмаса-да, лекин кўзи етиши лозим ва мумкин бўлганлигида ифодаланади.

Жинойят **субъекти** — 16 ёшга тўлган, ер, ер ости бойликларидан фойдаланиш бўйича ҳўжалик ва бошқа фаолиятни амалга оширувчи ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин.

6-§. Экинзор, ўрмон ёки бошқа дов-дарахтларга шикаст етказиш ёки уларни нобуд қилиш (ЖК 198-моддаси)

Жинойятнинг **бевосита асосий объекти** ўрмон, экинзор ва бошқа дов-дарахтларни атроф табиий муҳитнинг табиий қисми ва бойлиги сифатида улардан тегишли даражада фойдаланиш йўли билан сақлашни таъминлаш соҳасида юзага келадиган ва шаклландиган ижтимоий муносабатлардир.

Жинойят содир этилиши натижасида нобуд бўлган мева, маҳсулотларга бўлган мулк ҳуқуқи **қўшимча бевосита объект** бўлиши мумкин.

Жинойятнинг **предмети** ўрмонлардаги дарахт, бутазорларнинг ҳар хил турлари ҳамда ўрмон фондига кирмайдиган ёки кесиш тақиқланган дарахтлар, бутазор, экинзор ва бошқа дов-дарахтлардир.

Экин деганда, дарахт кўчатлари, бута ўсимлик ва бошқа ўсимликлар, сунъий ўтқазилган дарахт кўчатлари ҳамда униб чиқмаган уруғлар тушунилади.

Ўрмон — ер, дарахт, бута ва бошқа ўсимликлар, ҳайвонлар, паррандалар, микроорганизмлар ва бошқа табиат унсурларининг жамидир.

Объектив томондан ЖК 198-моддаси 1-қисмида кўрсатилган жинойят олов билан эҳтиёткорона муносабатда бўлмаслик натижасида экинзор, ўрмон ёки бошқа дов-дарахтларга шикаст етказиш ёхуд уларни нобуд қилиш, кўп миқдорда зарар етказилиши ёки бошқача оғир оқибатларга сабаб бўлишида ифодаланади.

Экинзор, ўрмон ва бошқа дов-дарахтларга шикаст етказиш — бу экинзор, ўрмон ёки бошқа дов-дарахтларга қисман зарар етказиш, яъни муайян сарф-харажатлар ва куч ишлатиб уларнинг дастлабки ҳолатини тиклаш имконияти бўлган ҳоллар.

Экинзор, ўрмон ва бошқа дов-дарахтларни нобуд қилиш — бу экинзор, ўрмон ёки бошқа дов-дарахтларнинг батамом ёниб кетиши ва ҳ.к.

Олов билан эҳтиёткорона муносабатда бўлмаслик ўрмон ичида ёки ўрмон яқинида ёнгин хавфсизлиги қоидаларига ёки ўрмонда бўлиш, унда ҳўжалик фаолияти ёки бошқа фаолият билан шуғулланиш қоидаларига риюя қилмасликдан иборат ҳаракатларда намоён бўлади.

ЖК 198-моддасининг 1-қисмида назарда тутилган жиноят, агар олов билан эҳтиёткорона муносабатда бўлмаслик натижасида экинзор, ўрмон ёки бошқа дов-дарахтларга кўп миқдордаги зарар етказилса ёки улар нобуд қилинса ёхуд бошқа оғир оқибатлар келиб чиқса, **туғалланган жиноят** деб топилади.

Етказилган зарар миқдорини баҳолашда ўрмон хўжалиги мутахассислари хизматиغا мурожаат этиш зарур, улар ёнғинга дучор бўлган майдонни, дарахтлар майдонини, навларини ва ҳоказоларни ҳисобга олишлари керак.

Етказилган зарар миқдорини баҳолашда суд ёнғин майдони, ёнғинда нобуд бўлган дарахтлар (етилган, етилиб келаётган) миқдори, ёнғинда нобуд бўлган ёки шикаст етган ўрмон массивларидаги ўрмон категорияси, дарахтларнинг нави ва уларнинг хўжалик, махсус, илмий ва бошқа қимматини ҳисобга олган ҳолда ҳар бир муайян ҳолатдан келиб чиқиши керак. Ундан ташқари, масалан, сувни тартибга солувчи ва табиатни муҳофаза қилиш хусусиятига эга бўлган, сунъий ўстирилиши қийин бўлган тоғ арчали ўрмон массивига шикаст етиши ёки уларнинг нобуд бўлиши ёхуд кўриқхоналарда ўсувчи, республикада мевачиликни ўрганиш ва ривожлантириш учун селекция-генетика фондини ташкил этувчи субтропик ва бошқа қимматли ёввойи ўсимликларнинг нобуд бўлиши кўп миқдордаги зарар сифатида квалификация қилиниши керак.

Ўрмонга шикаст етказиш ва уни нобуд қилиш билан етказилган зарар миқдори уларнинг ҳар хил турлари салбий оқибатларини ҳисобга олган ҳолда белгиланади. Зарар миқдорига дарахтларнинг амалдаги нархи бўйича ҳисобланган талафот баҳоси, нобуд бўлган ўрмон ўрнига янги ўрмон экини ва ёш ўрмонни ўстириш, ҳудудни тозалаш учун кетадиган харажатлар киради. Зарар суммасига ёнғинни ўчиришга кетган барча харажатларни ҳам киритиш мумкин.

Таҳлил этилаётган жиноят бўйича оғир оқибатлар деганда, экинзорнинг тиклаб бўлмайдиган даражада нобуд қилиниши; ўрмон ва бошқа дов-дарахтларни ўзининг бош экологик функциясини бажара олмайдиган даражада шикастлантириш; экологик мувозанатнинг бузилиши; яшил дов-дарахтларнинг фойдаланишга яроқсизлиги; дарахтлар қимматли навларининг нобуд бўлиши ва бошқалар тушунилади.

Субъектив томондан таҳлил этилаётган модданинг 1-қисми айбнинг эҳтиётсизлик шаклида ифодаланади.

ЖК 198-моддасининг 2-қисми объектив томон сифатида шахснинг ўрмон ёки бошқа дов-дарахтларни қонунга хилоф равишда кесиши натижасида кўп миқдорда зарар келиб чиқишида ифодаланган ҳуқуққа хилоф ҳаракатини назарда тутати.

Ўрмон ва бошқа дов-дарахтларни қонунга хилоф равишда кесиш деганда, уларни кесишга рухсат берадиган билетни (ордерни)

тегишли равишда расмийлаштирмасдан ёки билетда (ордерда) кўрсатилганидан бошқа майдонда, миқдорда ёхуд бошқа навини илдиздан кесиш тушунилади.

Ўрмон ва бошқа дов-дарахтларни қонунга хилоф равишда кесганлик учун жавобгарлик дарахт танасини илдиздан ажратишнинг ҳар қандай кўриниши (кесиш, арралаш, илдизи билан қўпориш), яъни ўсиб турган дарахт ёки буталарнинг нобуд бўлишига олиб келадиган ҳар қандай ҳаракат учун юзага келади. Бунда айбдор шахс қонунга хилоф равишда кесилган дарахтдан фойдаланган ёки уни ўша жойда қолдириб кетганлиги муҳим эмас.

Жинойат қонунга хилоф равишда дарахт, бута ва бошқа дов-дарахтларни кесиш натижасида кўп миқдордаги зарар етказилган вақтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

ЖК 198-моддаси 2-қисмининг субъектив томони қасддан содир этилади, чунки шахс қонунга хилоф равишда дарахт, бута ва бошқа дов-дарахтларни кесишни амалга ошира туриб, махсус рухсатномасиз ёки унда кўрсатилганидан бошқа майдонда, кўп миқдорда ёхуд дарахтнинг бошқа навини кесаётганини англаган, бундай ҳаракатлар натижасида кўп миқдордаги зарар келиб чиқишига кўзи етган ва бунга хоҳлаган (тўғри қасд), бундай оқибатлар юз беришига онгли равишда йўл қўйган (эгри қасд) бўлади.

ЖК 198-моддаси 3-қисмининг объектив томони: экинзор, ўрмон ёки бошқа дов-дарахтларга қасддан шикаст етказиш, уларни пайҳон қилиш, нобуд қилиш; оқибат — кўп миқдорда зарар етказиш, шунингдек, ҳаракат билан келиб чиққан оқибат ўртасидаги сабабий боғланишдан иборат.

Пайҳон қилиш деганда, экинзорни босиб ташлаш, ҳайдаш, сув ва бошқа суюқлик билан бостириш тушунилади. Экинзорни пайҳон қилишга кўп миқдорда зарар келтирадиган сигирларни ўтлатиш ва у ердан ҳайдаб ўтиш ҳам киради.

Жинойатнинг субъектив томони — қасд, шахс ўз қилмишининг ижтимоий хавфлилиқ хусусиятини англаган ва унинг ижтимоий хавфли оқибатлар — экинзор, ўрмон ёки бошқа дов-дарахтларга шикаст етказиш, уларни пайҳон қилиш, нобуд қилишнинг юз беришини истаган ва онгли равишда йўл қўйган ва бунга бепарво муносабатда бўлади.

Жинойат субъекти ушбу моддадаги барча ҳолларда 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс ҳисобланади. Ўрмонда ва унга яқин жойда ишлаганда ёнғинга қарши хавфсизлик чораларига риоя қилмаган ёки хизмат ваколатидан ўрмонни кесиш учун ёхуд бошқа йўл билан кўп миқдорда зарар, оғир оқибатлар келтириб чиқариш учун фойдаланган мансабдор шахслар ЖК 205-, 206-, 207-моддалари билан жинойатлар мажмуи бўйича жавобгарликка тортиладилар.

Таҳлил қилинаётган модданинг 4-қисмига мувофиқ, «етказилган моддий зарар уч карра миқдорида қопланган тақдирда, озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо қўлланилмайди»¹.

7-§. Ўсимликлар касалликлари ёки зараркунандалари билан кураш талабларини бузиш (ЖК 199-моддаси)

Жинойят бевосита объекти экологик ҳуқуқий тартибот ва экологик хавфсизлик таъминланишига қаратилган ўсимликлар касалликлари ва зараркунандалари билан курашиш бўйича ўрнатилган қоидалар ва талабларни тартибга солиш борасидаги ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Жинойятнинг предмети маданий кўчатлар, табиий ўрмонлар ва бошқа ўсимликлар бўлиши мумкин.

Объектив томондан жиноят ўсимликлар касалликлари ёки зараркунандаларига қарши кураш талабларини бузиш оғир оқибатларга сабаб бўлишида ифодаланади.

Мазкур модда диспозицияси бланкетлидир. Шу муносабат билан, кўриб чиқиляётган жиноятни квалификация қилишда ҳар бир алоҳида ишда ўсимлик касалликлари ёки зараркунандаларига қарши курашнинг қайси талаби бузилганлигини аниқлаш зарур. Булар касалликлар, турли зараркунандалар тарқалишининг олдини олиш ва уларни тугатишга қаратилган агротехник, кимёвий, механик тадбирларни ўтказиш бўйича талаблардир.

Ушбу муносабатлар Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 31 августдаги «Қишлоқ хўжалик ўсимликларини зараркунандалар, касалликлар ва бегона ўтлардан ҳимоя қилиш тўғрисида»¹ги, 1996 йил 29 августдаги «Уруғчилик тўғрисида»²ги, 1996 йил 30 августдаги «Селекция ютуқлари тўғрисида»³ги Қонунлари, Вазирлар Маҳкамаси қарори билан 1997 йил 18 декабрда тасдиқланган Ўзбекистон Республикаси ҳудудида экишга тавсия қилинган қишлоқ хўжалиги экинларининг давлат реестри тўғрисидаги Низом (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1997 йил 18 декабрдаги 553-сон қарорига 2-илова) ва бошқа қонунчилик ҳужжатлари билан тартибга солинади.

¹Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2000 й., 7-8-сон, 208-модда.

²Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1996 й., 9-сон, 130-модда; 1997 й., 4-5-сон, 126-модда; 1999 й., 5-сон, 124-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 14-сон, 113-модда; 2007 й., 50-51-сон, 513-модда.

³Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2002 й., 9-сон, 156-модда.

Ўсимликлар касалликлари ва зараркунандалари билан курашиш талабларига риоя қилмаслик ўсимликшунослик, сабзавот-шунослик, боғдорчилик, ўрмон хўжалиги каби қишлоқ хўжалиги соҳаларига катта зарар етказиши мумкин.

Ўсимлик касалликлари ёки зараркунандалари билан кураш талабларини бузиш қишлоқ хўжалигининг ўсимлик, сабзавот соҳаларига, шунингдек, ўрмон хўжалигига катта зарар келтиради.

Ўсимлик касалликлари ёки зараркунандалари, қишлоқ хўжалигида бегона ўтларга қарши қўллаш учун кимёвий ва биологик воситаларнинг рўйхати Ўзбекистон Республикаси қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг кимё комиссияси томонидан 2000 йил 31 августдаги «Қишлоқ хўжалик ўсимликларини зараркунандалар, касалликлар ва бегона ўтлардан ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонунга асосан ҳар беш йилда тасдиқланади. Мазкур рўйхатдан Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси ҳам фойдаланади. Шунингдек, унда қишлоқ хўжалигида пестицидларни (заҳарли кимёвий моддаларни) сақлаш, ташиш ва қўллашнинг санитар қоидалари мавжуд.

Юқоридаги қоидалар ва талабларни ҳаракатлар кўринишида бузиш, масалан, Ўзбекистон Республикаси ҳудудига бир тўп касалланган дон, сабзавот, бошқа ўсимликларни олиб кириш; экинларнинг касалланган уруғларини экиш (масалан, карантин касалликлари билан заҳарланган дон экинларини экиш); сифатсиз кимёвий ёки бошқа ўсимлик зараркунандаларига қарши курашиш воситаларини қўллаш; ўсимлик зараркунандалари пайдо бўлганлиги тўғрисидаги маълумотларни яшириш ва ҳоказолар орқали содир этилади.

Ҳаракатсизлик шахснинг ўсимлик касалликларига ва зараркунандаларига қарши кураш тадбирлари кўрсатмаларини бажармаслигида намоён бўлади: агротехник чораларни кўрмаслик, ўсимлик касалликларига қарши кураш чораларини ёки ўсимлик касалликларини қўзғатувчилар билан заҳарланган муайян участка жойлашуви бўйича, заҳарланган уруғликларни йўқ қилиш бўйича чораларни кўрмаслик ва ҳоказолар.

Ўсимликларни ҳимоя қилишнинг кимёвий воситалари ёки энг ёмон бегона ўтларни ва ўсимлик дунёси зараркунандаларини йўқотиш учун белгиланган қоидаларни бузиб қўллаш натижасида одамлар ва ҳайвонларнинг заҳарли кимёвий моддалар билан заҳарланиши, ўсимлик касалликларининг ёки зараркунандаларнинг оммавий равишда тарқалиши натижасида тоқларнинг ёки мевали дарахтларнинг кесиб ташланиши, сара уруғ фондининг зарар топиши, картошка экинининг катта майдонларда нобуд бўлиши ҳам **шарҳланаётган жиноятнинг оғир оқибатлари қаторига киради.**

Оғир оқибатларнинг бошланиши вақтидан жиноят тугалланган ҳисобланади. Жиноятнинг қай даражада оғирлиги суд томонидан белгиланади.

Ўсимлик касалликлари ва зараркунандалари билан курашиш талабларини бузиш **субъектив томондан** эҳтиётсизлик ёки айбнинг мураккаб шакли (содир қилинаётган қилмишга нисбатан қасд ҳамда келиб чиққан жиноий оқибатга нисбатан эҳтиётсизлик) билан содир этилади.

Жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин.

Аксарият ҳолларда, агрономлар, бригадирлар ва шу каби мутахассислар таҳлил қилинаётган жиноятнинг субъекти бўладилар. Ўсимлик касалликлари ёки зараркунандаларига қарши кураш талабларини ўз мансаб ваколатидан фойдаланган ҳолда бузган мансабдор шахслар мансабдорлик жинояти учун жиноий жавобгарликка тортилишлари керак.

8-§. Ветеринария ёки зоотехника қоидаларини бузиш (ЖК 200-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита объекти** чорвачилик соҳасидаги экологик ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш мақсадида белгиланган ветеринария ва зоотехник қоидаларни тартибга солувчи ҳамда экологик хавфсизлик, инсонлар ҳаёти ва соғлиғи, атроф табиий муҳитни муҳофаза қилишга қаратилган ижтимоий муносабатлардир.

Жиноятнинг **предмети** уй ва ёввойи ҳайвонлардир.

Объектив томондан ҳайвон ёки паррандалар эпидемияси (эпизоотия) тарқалишига, уларнинг ялпи қирилиб кетишига ёки бошқача оғир оқибатлар келиб чиқишига сабаб бўлган ветеринария қоидаларини бузиш ҳаракатлари ёки ҳаракатсизлик билан содир этилиши мумкин (масалан, профилактик тадбирлар ўтказиш бўйича белгиланган талабларга риоя қилмаслик, юқумли касалликларга чалинган ҳайвонлар ва уларнинг маҳсулотларини, чорвадан олинган хом ашёни сотиш, касал молни сўйишдан бўйин товлаш ва ҳоказолар шулар жумласидандир).

Мазкур модда диспозицияси бланкетлидир. Қилмишни квалификация қилишда айбдор шахс томонидан ветеринария ёки зоотехника қоидаларининг айнан қайси банди бузилганлиги аниқланиши зарур.

Ветеринария қоидалари ва талаблари 1993 йил 3 сентябрдаги «Ветеринария тўғрисида»¹ги Қонун асосида Ўзбекистон Респуб-

¹Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 й., 9-сон, 335-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1995 й., 6-сон, 118-модда; 1997 й., 4-5-сон, 126-модда.

ликаси қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги ҳузуридаги Давлат ветеринария бош бошқармаси томонидан, турли вазирдиклар ва идораларнинг кўп сонли идоровий йўриқномалари орқали, шунингдек, ҳайвонларни, уларнинг озуқасини, чорвачилик маҳсулотларини ва ҳоказоларни олиб кириш, олиб чиқиш ҳамда уларнинг транзит ташиш қондаларини белгиловчи халқаро келишувларда белгиланади.

Ветеринария қондалари ҳайвонларни касалликлардан ҳимоя қилиш ва даволашга оид давлат, жамоат, хўжалик ва ижтимоий тадбирлар мажмуи бўлиб, ишлаб чиқариш ва аҳолини яхши сифатли чорва маҳсулотлари билан таъминлаш, одамларнинг ҳайвонлар оғрийдиган касалликка чалинишининг олдини олиш, шунингдек, атроф муҳитни муҳофаза этишининг ветеринария-санитария муаммоларини ҳал қилишни ўз ичига олади.

Ветеринария (шу жумладан, зоотехника) қондалари ҳайвонларнинг (уй ҳайвонларининг ҳам, ёввойи ҳайвонлар муҳитидан белгиланган тартибда ажратилган ҳайвонларнинг ҳам) эпизоотиялари, юқумли ва юқумли бўлмаган оммавий касалликларига қарши курашиш мақсадида белгиланган, шунингдек, ветеринария-санитария, даволаш, ветеринария-профилактика тадбирларини ўтказиш қондалари, карантин қондалари, касаллик ўчоқларини йўқ қилиш тартиби ҳисобланади.

Ветеринария соҳасидаги норматив-ҳуқуқий мазмундаги ҳужжатлар ҳайвонлар ва паррандаларнинг юқумли эпизоотик ва эпидемик касалликларга чалинишининг олдини олишни, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси ҳудудини қўшни мамлакатлардан ташиб келтирилаётган ҳайвон ва паррандаларнинг юқумли касалликларидан муҳофаза қилишни таъминлайдиган эпизоотияларга қарши, ветеринария-санитария ва даволаш тадбирларини ўтказишга оид кўрсатма ва талабларни назарда тутди.

Ветеринария қондалари ва талаблари бузиш ҳаракат ва ҳаракатсизлик кўринишларида содир этилиши мумкин.

Биринчи кўринишда бузишда субъектнинг уй жониворларини боқиш, ташиш, улардан фойдаланиш билан боғлиқ қонунда тақиқланган тартиб-қондалар ва муолажалар, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси ҳудудига касал жониворлар ёки юқумли касалликлар тарқалган номақбул ҳудудлардан жониворлар сотиб олиш ҳамда олиб келиш ва ҳоказолар, шу билан бирга зоотехник нуқтан назардан ярамайдиган, жониворлар касалланиши ва касаллик тарқалишига сабаб бўлган ем ҳамда озуқалар ишлаб чиқариш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ ҳаракатларни содир этишдан иборат.

Ветеринария ва зоотехника қондаларини ҳаракатсизлик кўринишда бузиш олдини олиш (профилактика) мақсадидаги эм-

лашни амалга оширмаслик, карантин муддатларига риоя қилмаслик, жониворларнинг касалликка учрагани тўғрисида ветеринария назорати идораларига хабар бермаслик, жониворлар юқумли касалликлари ўчоқларини йўқотиш бўйича чора-тадбирларни амалга оширмаслик ва ҳоказолардан иборат. Қорамол сўйиш ҳам ветеринария қоидаларига риоя қилмаган ҳолда амалга оширилиши мумкин, масалан, қорамолни дастлабки назоратдан ўтказишдан бош тортиш ёки ундан бўйин товлash, сўйишда санитария (тозалик) меъёрларига риоя қилмаслик ва ҳоказолар.

Ҳайвонлар ёки паррандалар орасида эпидемик касалликлар (эпизоотия) тарқалиши, шунингдек, шу каби бошқа оғир оқибатлар мазкур жиноятнинг оқибатлари ҳисобланади.

Эпизоотия тез тарқаладиган ва ҳайвонларнинг кенг кўламда қирилиб кетишига олиб келадиган, уй ҳайвонлари ва паррандаларнинг оммавий юқумли касалланиши ҳисобланади (масалан, туман ҳудудида ҳайвон ва паррандаларнинг оқсим ёки ўлат касаллигига чалиниши).

Ҳайвон ёки паррандаларнинг оммавий қирилиб кетиши деганда, ҳайвонлар тўдаси, уюри, паррандалар тўла ёки қисман қирилиб кетиши назарда тутилади.

Бошқа оғир оқибатлар ҳайвон ёки паррандаларнинг айрим ҳолатларда қирилиб кетиши (кўплаб ҳайвонларнинг касалликка чалинмаган ёки эпизоотик ҳолати юз бермаган)да, одамлар ва ҳайвонлар учун умумий бўлган касалликка ақалли бир кишининг чалинишида, ҳайвонлар ва паррандалар маҳсулдорлиги пасайишида, чорва маҳсулотлари ва хом ашёси таннархи ошишида, касалликни тугатишга ва олдини олишга оид харажатлар ва ҳоказоларда ифодаланиши мумкин.

Жиноят шарҳланаётган модда диспозициясида кўрсатилган оқибатлардан бири келиб чиққан пайтдан эътиборан **туғалланган** ҳисобланади.

Субъектив томондан ветеринария қоидаларини бузиш эҳтиётсизлик ёки айбнинг мураккаб шакли (содир қилинаётган қилмишга нисбатан қасд ҳамда келиб чиққан жинойий оқибатга нисбатан эҳтиётсизлик) билан содир этилади. Жиноятнинг **мотиви** квалификацияга таъсир кўрсатмайди.

Жиноят **субъекти** 16 ёшга тўлган, ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс бўлади.

Мансабдор шахслар — чорвачилик ва паррандачилик хўжаликлари, ветеринария-санитария назорати раҳбарлари, шунингдек, алоҳида фуқаролар ҳам (чорва ва парранда эгалари, карантин кордон ўрнатилган ҳудуддаги чекловларни бузиб ўтувчи транспорт воситалари ҳайдовчилари ва бошқалар) ветеринария ёки зоотехника қоидаларини бузиш субъекти бўлиши мумкин.

9-§. Зарарли кимёвий моддалар билан муомаллада бўлиш қоидаларини бузиш (ЖК 201-моддаси)

Жиноят бевосита объекти инсон ҳаёти ва соғлигини ҳимоя қилишни, фаровон табиий муҳитни таъминлашни ўз ичига олувчи экологик хавфсизлик муҳофазаси манфаатлари ҳисобланади.

Кимёвий ва биологик моддалар, минерал ўғитлар ва препаратлар жиноят предмети бўлиши мумкин.

Кимёвий моддаларга (шу жумладан ўсимликларнинг кимёвий ҳимоя воситалари, кимёвий препаратлар) атроф муҳит, инсон ҳаёти ёки соғлиғи учун хавfli бўлган, инсонларнинг турли фаолият соҳаларида ишлатиладиган ҳамда зарарли ва заҳарли хусусиятларга эга бўлган моддалар киради.

Минерал ўғитлар, ўсимликларнинг ўсиш биостимуляторлари қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришида ёки ёрдамчи, ўсимликларни нотижорат мақсадларда етиштиришда қўлланадиган махсус моддалардан ташкил топади. Улар хавfli кимёвий ва биологик моддалар қаторига киради. Ушбу моддада кўрсатиб ўтилмаган ва минерал ўғит, ўсимликларнинг ўсиш биостимуляторлари ҳисобланмайдиган моддалардан фойдаланиш (уларни сақлаш ва ташиш) хўжалик ва бошқа мақсадлардан келиб чиққан оқибатлардан қатъи назар уларни қўллашни истисно қилмайди.

Объектив томондан жиноят ўсимликларни ҳимоя қилишнинг кимёвий воситалари, минерал ўғит, ўсиш биостимулятори ёки бошқа кимёвий дориларни ишлаб чиқариш, сақлаш, ташиш ёки улардан фойдаланиш қоидаларини бузиш одамларнинг оммавий касалланиши, ҳайвонлар, паррандалар ёки балиқларнинг қирилиб кетиши ёхуд бошқача оғир оқибатларнинг келиб чиқишида ифодаланади.

Ушбу модда диспозицияси бланкетли бўлиб, қонуннинг ҳар бир алоҳида бузилган ҳолларида зарарли кимёвий моддалар билан муомаллада бўлишнинг қайси қоидаси бузилганлигини аниқлаш зарур бўлади.

Кимёвий моддаларни ишлаб чиқариш қоидаларини бузишга оид ҳаракатлар ушбу қоидаларнинг бузилиши, технология жараёни ёки технология жараёнлари мажмуи хавфсизлиги талабларига риоя қилмаслик, ё ишлаб чиқариш тусидаги бошқа ҳаракатлардан иборат бўлиши мумкин.

Ишлаб чиқариш қоидаларининг бузилиши технология жараёнининг номақбул тарзда ташкил этилиши, яъни ваколатли шахс(лар) томонидан уни бошлаш, технология танлаш, кимёвий моддалар ишлаб чиқариш хавфсизлигини таъминлайдиган бошқа чора-тадбирларни амалга оширишга оид ноқонуний, бевақт ҳамда бошқа ноўрин кўрсатмалар берилиши, шунингдек, бевосита технология амалиётлари тизимини амалга оширишнинг бузилиши ҳамда уни назорат қилиш бажарилмаслигидан иборат бўлиши мумкин.

Кимёвий моддалар билан ишлаш (сақлаш, ташиш ва ҳоказо) қондаларининг бузилишига оид ҳаракатлар уларни белгиланган стандарт ва хавфсизлик қондаларига мувофиқ талаб даражасида сақлаш, ситжитиш ва ташишни таъминлаш талабларига риоя қилмаслик, шунингдек, кимёвий моддаларни бошқа мақсадда ёки уларни қўллаш шартларига риоя қилмаган ҳолда фойдаланиш кабилардан иборат бўлади.

Сақлаш деганда, ўсимликларни ҳимоя қилишнинг кимёвий воситаларини, минерал ўғитларни, ўсиш биостимуляторлари ёки бошқа кимёвий дориларни муайян жойда асраш тушунилади.

Кўрсатилган дориларни сақлаш учун мўлжалланмаган жойларда, очиқ жойда, тўкилган ҳолда сақлаш юқорида айтилган қондаларни бузиш ҳисобланади.

Ташиш деганда, кўрсатилган дориларни ҳар қандай усулда бир жойдан иккинчи жойга олиб юриш назарда тутилади. Ташиш қондаларини бузиш, масалан, кўрсатилган дориларни махсус мослаштирилмаган транспортда, махсус таралар мавжуд бўлмаган транспортда ташишда ва ҳоказоларда ифодаланади.

Фойдаланиш деганда, препаратларнинг мақсадга мувофиқ қўлланилиши тушунилади. **Фойдаланиш қондаларини бузиш**, масалан, дориларни тупроққа солишда одамлар соғлиғи, хавфсизлигини таъминламаслик; ишлов берилаётган ерда одамлар бўлгани ҳолда дориларни сочиш ва ҳоказо ҳаракатларда намоён бўлиши мумкин.

Шарҳланаётган модда 1-қисми диспозициясига мувофиқ, **экологик нормаларни бузиш** одамларнинг оммавий касалланиши, ҳайвонларнинг оммавий ўлиши, паррандалар ёки балиқларнинг оммавий қирилиб кетиши ёхуд бошқача оғир оммавий оқибатлар келиб чиқишига сабаб бўлган тақдирда, мазкур жиноятнинг таркиби юзага келади.

Одамларнинг оммавий касалланиши кўп сонли аҳолида заҳарланиш, сурункали хасталикнинг пайдо бўлиши, танадаги бирор аъзонинг ишдан чиқиши (кўриш қувватининг, ички секреция безлари фаоллигининг пасайиши ва ҳоказолар)да ифодаланади.

Бошқа оғир оқибатлар деганда, қайд этилган моддаларни атмосферага, сувга, ерга ташлаш, экинзорлар ва ҳосилнинг нобуд бўлиши, узоқ муддат давомида экиладиган майдонлар, ичимлик сувининг зарарланиши ва ҳоказоларни тушуниш лозим.

ЖК 201-моддаси 1-қисмининг диспозициясида санаб ўтилган оқибатлардан лоақал биттаси рўй берган пайтдан эътиборан жиноят **туғалланган** ҳисобланади.

Жиноят **субъектив томондан** эҳтиётсизлик ёки айбнинг мураккаб шакли (содир қилинаётган қилмишга нисбатан қасд ҳамда келиб чиққан жинойи оқибатга нисбатан эҳтиётсизлик) билан содир этилади.

Жиноят **субъекти** ҳар қандай 16 ёшга тўлган ақли расо шахс, шу жумладан зарарли кимёвий моддалар билан ишлаш учун масъул мансабдор шахслар (корхона, лаборатория, меҳнатни муҳо-

фаза қилиш ва техника хавфсизлиги бўйича раҳбарлар ва ҳоказолар) бўлиши мумкин.

ЖК 201-моддасининг 2-қисми одам ўлиши тарзидаги оғир оқибатни назарда тутаяди, шу сабабли оғирроқ жавобгарликни келтириб чиқаради.

10-§. Ҳайвонот ёки ўсимлик дунёсидан фойдаланиш тартибини бузиш (ЖК 202-моддаси)

Жинойят бевосита объекти Ўзбекистон ҳудудида тарқалган ҳайвонот ва ўсимликлар дунёси муҳофазасини, улар яшайдиган нормал экологик муҳитни таъминлаш ҳамда биоресурслар ва ўсимликлардан оқилона фойдаланишни таъминлаш бўйича, шунингдек, атроф табиий муҳитнинг ажралмас қисми сифатида ҳайвонот ва ўсимлик дунёсининг ирсий фондиди сақлаш шароитларини яратиш бўйича ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Жинойят **предмети** ёввойи, уй ҳайвонлари, паррандалар, ҳар қандай балиқлар ва бошқа турдаги ҳайвонлар, шунингдек, доривор, истеъмолбоп, манзарали ўсимликлар ёввойи турларининг ҳар қандай хиллари ҳисобланади.

Жинойятнинг **объектив томони**:

1) овчилик қоидаларини; 2) балиқчилик ёки ҳайвонот дунёсининг бошқа турларини ушлаш қоидаларини; 3) ноёб ҳайвонларни тутишнинг белгиланган тартиби ёки шартларини; 4) ўсимликларнинг дори-дармон, истеъмолбоп ва манзарали (декоратив) турларини йиғиш ёки тайёрлашнинг белгиланган тартибини; 5) махсус кўриқланадиган табиий ҳудудлардаги ҳайвонот ва ўсимлик олаmidан фойдаланиш тартибини¹ бузиш анча миқдорда зарар етказилишига сабаб бўлишида ифодаланади.

¹Мазкур ишда «алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар» тушунчаси келгусида ишлатилганда қуйидаги ҳолатни инобатга олиш лозим: Ўзбекистон Республикасининг 2004 йил 3 декабрдаги «Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида»ги 710-П-сон Қонуни (Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2005 й., 1-сон, 1-модда) амалга киритилганлиги, шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 7 майдаги «Алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида»ги 871-ХII-сон Қонуни (Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Аxbоротномаси, 1993 й., 6-сон, 255-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2005 й., 1-сон, 2-модда) Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 2004 йил 3 декабрдаги «Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунини амалга киритиш ҳақида»ги 711-П-сон қарорига мувофиқ ўз кучини йўқотганлиги муносабати билан мазкур тушунча Ўзбекистон экологик қонунчилигидан чиқариб ташланган ва «муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар» тушунчасига алмаштирилган. Бироқ, кўрсатилган қарорнинг 2-бандида ўрнатилган янги қабул қилинган қонунга зид бўлган норматив ҳужжатларини қайта кўриб чиқиш ва бекор қилиш тўғрисидаги талаби қонун чиқарувчи томонидан ижро этилмади, хусусан, ЖК нормалари янги экологик қонунчиликнинг қоидалари билан мувофиқлаштирилмади.

Ушбу модда ҳам бланкет диспозицияли бўлиб, унда жавобгарлик назарда тутилган қилмиш содир этилган ёки этилмаганлигини аниқлаш учун бошқа норматив ҳужжатларга мурожаат қилиш лозим бўлади.

Овчилик, балиқчилик ёки ҳайвонот ёхуд ўсимлик дунёсининг бошқа турларидан фойдаланиш қоидалари ҳамда нодир ҳайвонларни овлаш тартиби, шартлари ёки махсус қўриқланадиган табиий ҳудудларда ҳайвонот ва ўсимлик дунёсидан фойдаланиш қоидалари куйидаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда баён этилган, булар: Ўзбекистон Республикасининг 1992 йил 9 декабрдаги «Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида»ги, 1997 йил 26 декабрдаги «Ҳайвонот дунёсини муҳофаза қилиш ва ундан фойдаланиш тўғрисида»ги¹, 1997 йил 26 декабрдаги «Ўсимлик дунёсини муҳофаза қилиш ва ундан фойдаланиш тўғрисида»ги², 2004 йил 3 декабрдаги «Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида»ги Қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг 1993 йил 3 сентябрдаги «Қимматли ва йўқолиб бораётган ўсимликлар ҳамда ҳайвонлар турларини муҳофаза этишни кучайтириш ҳамда улардан фойдаланишни тартибга солиш тўғрисида»ги 937-ХII-сонли қарори³, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ов ва балиқ овлаш қоидалари (Ўзбекистон Республикаси Табиатни муҳофаза қилиш давлат кўмитаси Раисининг 2006 йил 22 мартдаги 27-сон буйруғи билан тасдиқланган, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2006 йил 2 майда 1569-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган)⁴ ҳамда бошқа қонун ва қонуности ҳужжатлардир.

NOTA BENE !

Ов — ёввойи ҳайвонларни қўлга киритиш мақсадида излаб топиш, таъқиб қилиш ва қўлга киритиш⁵.

Ов қилиш жойларида милтиқ, ов итлари ва ов қуроллари билан бўлиш овга тенглаштирилади.

¹Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1998 й., 1-сон, 14-модда; 2000 й., 5-6-сон, 153-модда.

²Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1998 й., 1-сон, 12-модда; 2000 й., 5-6-сон, 153-модда.

³Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 й., 9-сон, 337-модда.

⁴Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 18-сон, 158-модда.

⁵Қаранг: Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ов ва балиқ овлаш қоидалари (Ўзбекистон Республикаси Табиатни муҳофаза қилиш давлат кўмитаси Раисининг 2006 йил 22 мартдаги 27-сон буйруғи билан тасдиқланган, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2006 йил 2 майда 1569-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган), 1-банд.

Ов қилиш, балиқ овлаш ва ҳайвонот турларини овлаш ҳуқуқидан Ўзбекистон Республикаси ва бошқа давлатларнинг, шунингдек, фуқаролиги бўлмаган ўн саккиз ёшга тўлган, ўқотар милтиғига эга бўлган, Овчи ва балиқчилар жамиятининг аъзоси бўлган, овчилик минимуми бўйича синовларни топширган ва давлат божини тўлаб қўйган барча шахслар фойдаланадилар. Спорт, ишқибозлар учун ва саноат мақсадларида, илмий мақсадларда балиқ тутиш ҳам барча фуқароларга қўриқхоналар, балиқ боқиш жойлари, ҳовуз ҳамда бошқа балиқчилик хўжаликларидан ташқари, барча сув ҳавзаларида, бироқ балиқ тутиш ва сувдан фойдаланишга оид белгиланган қоидаларга албатта риоя қилган ҳолда, рухсат этилади.

Спорт, ҳаваскор ва тайёрлов ов қилиш ҳуқуқини берувчи ҳужжатни бериш ва ўрнатиш тартиби 2004 йил 28 октябрдаги 508-сонли Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарори билан ўрнатилган¹.

«Овчилик мақсадларида фойдаланиш учун мўлжалланмаган ерлардан овчилик, илмий, тиббий, маънавий-маърифий ва бошқа мақсадларда фойдаланиш қонунчилиқда белгиланган тартибда табиатни муҳофаза қилиш органлари томонидан берилган рухсат асосида амалга оширилади. Овчилик хўжалиги, овчилик фаолияти учун зарар келтирувчи ҳайвонларни овлаш белгиланган Низом асосида амалга оширилади»².

Спорт, ҳаваскорлик, овчилик ва илмий мақсадлар учун балиқ овлаш белгиланган тартибга риоя этган ҳолда, табиий сув ҳавзаларида барча фуқаролар учун рухсат берилган, фақатгина қўриқхона, балиқ овлаш ҳудудлари, ҳовузли ва бошқа балиқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ҳудудлар бундан мустасно³.

NOTA BENE !

Ноқонуний ов қилиш (браконьерлик) — ов ва балиқ овлаш қоидаларини бузган ҳолда ёввойи ҳайвонларни овлаш, ушлаш ёки йўқ қилиш.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 28 октябрдаги «Биология ресурсларидан оқилона фойдаланиш, уларни Ўзбекистон Республикасига олиб кириш ва унинг ташқарисига олиб чиқиш устидан назоратни кучайтириш тўғрисида»ги 508-сонли қарори // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004-й., 44-сон, 459-модда.

² Қаранг: Ўзбекистон Республикаси ҳудудда ов ва балиқ овлаш қоидалари (Ўзбекистон Республикаси Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси Раисининг 2006 йил 22 мартдаги 27-сон буйруғи билан тасдиқланган, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2006 йил 2 майда 1569-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган), 7-11-бандлар.

³ Ушга жойда, IV боб.

Овчилик (балиқ овлаш) куйидаги ҳолларда ноқонуний амалга оширилган деб ҳисобланади:

— тегишли рухсатномасиз (лицензиясиз);

— махсус тақиқга қарши (масалан, бир турга оид балиқларни бошқа ном билан ёки номи кўрсатилмасдан қабул қилиш (топишириш));

— овчилик қилиш ҳуқуқига эга бўлмаган шахс томонидан (масалан, вояга етмаган, овчилик жамиятининг аъзоси бўлмаган ва бошқа шартларга жавоб бермаган);

— овчилик мақсадлари учун ажратилмаган, тақиқланган вақтда, рухсат этилмаган восита ва усуллар билан (масалан, балиқни тутишга мўлжалланган восита ва қўндоқли камон, ҳайвонларни шикастланттирувчи, тузоқ, тўр ва шунингдек, ҳайвонларни оммавий тутишга мўлжалланган тузоқ ўралари, йиртқич ҳайвонлар ва қушларнинг овозларини акс эттирувчи электрон воситалар ва ҳ.к. ишлатиш).

Квалификация белгиларисиз ноқонуний овчилик (яъни, анча миқдорни ташкил этмаган зарар) жиноий жавобгарликни истисно этади.

Ов қилиш ёки балиқ тутиш қондаларини бузиш деганда, овни тегишли рухсатномасиз ёхуд ёввойи қушлар ёки балиқларни рухсатномада кўрсатилган миқдордан ортиқ овлаш, шунингдек, овни тақиқланган вақтда ёки рухсат берилмаган жойларда ёхуд рухсат этилмаган қурол, восита ва усуллар билан амалга ошириш тушунилиши лозим¹.

NOTA BENE !

Қўлга киритиш деганда, тутиш, жонсизлантириш, ҳайвон ҳамда ўсимликларни, ҳажмидан қатъи назар, ўлжага эга бўлиш билан яқунланадиган табиий муҳитдан бошқача йўл билан олиш тушунилади.

Ўлжани қўлга киритишнинг ноқонунийлиги уни тутишда шахс қўлга киритишга белгиланган тақиқни ҳар қанча миқдорда бузган ёки талаб этилган ҳолларда махсус рухсатнома (лицензия) олмаган ёхуд рухсатнома (лицензия)нинг мажбурий бўлган ва ўлжани овлаш ё тутиш ҳажми, жойи, вақти ва усулларини белгилайдиган шартларини бузганида рўй беради. Сув ҳайвонлари ва ўсимликларини ту-

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 20 декабрдаги «Атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва табиатдан фойдаланиш соҳасидаги жиноятлар ва бошқа ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 36-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам. 1-жилд. — 69-б.

тиш ҳамда йиғиш учун рухсат ваколатли идоралар томонидан берилиб, рухсатнома олган шахсга турли ваколатлар ва ҳар қандай ша-роитда ҳаракат қилиш учун рухсат берилади.

Табиий ўсимликлар жамоаларида доривор, озиқ-овқат ҳамда манзарали ўсимликларнинг ёввойи турларини тайёрлаш (йиғиш) деганда, юқорида номи келтирилган ўсимликларни муҳитидан, тайёрлаш (йиғиш) предметидан, йиғилган ўлжа миқдоридан қатъи назар, амалда эга бўлиш билан яқунланадиган ажратиш ёки бош-қача тарзда олиш жараёни тушунилади.

Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 26 декабрдаги «Ўсим-лик дунёсини асраш ва ундан фойдаланиш тўғрисида»ги Қонуни 6-моддасига биноан, ўсимлик дунёси объектларидан фойдаланиш (йиғиш, тайёрлаш) умумий ёки махсус бўлиши мумкин.

Ўсимлик дунёси объектларидан умумий фойдаланиш жисмоний шахслар томонидан ҳаётий зарур эҳтиёжларни қондириш учун қонун ҳужжатларида белгиланган миқдорларда ва тартибда бепул амалга оширилади.

Ўсимлик дунёси объектлари махсус фойдаланишга ишлаб чиқариш фаолиятини ва бошқа фаолиятни амалга ошириш учун ҳақ эвазига юридик ва жисмоний шахсларга рухсатномалар асосида бериб қўйи-лади. Ўсимлик дунёси объектларидан фойдаланиш учун объектни, турни, ҳажмни ва муайян ҳудуд доирасида фойдаланиш муддатини белгилайдиган рухсатнома Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳ-камаси, ваколатли давлат органлари томонидан берилади. Ўсимлик дунёси объектларидан махсус фойдаланиш тартиби ва шартлари қонун ҳужжатларида белгиланади.

Шундай қилиб, **қонунга ҳилоф йиғиш (тайёрлаш)**, у тегишли рухсатномасиз ёки меъёрда белгиланганидан ташқари ҳажмда, шу-нингдек, йиғиш (тайёрлаш) тақиқланган ҳудудда амалга оширил-ганида юз беради деб ҳисобланади.

Ернинг ва (ёки) сув кенгликларининг (акваторияларнинг) усту-вор экологик, илмий, маданий, эстетик, рекреация ва санитария-соғломлаштириш аҳамиятига молик бўлган, ҳўжалик мақсадидаги доимий ёки вақтинча фойдаланишдан тўлиқ ёки қисман чиқарилган участкалари **муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар** ҳисобланади. Му-ҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар биологик, ландшафт ранг-ба-ранглигини таъминлаш ва экологик мувозанатни сақлаб туриш учун мўлжалланган яхлит экологик тизимни ташкил этади¹.

Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар ва объектларга давлат қўриқхоналари, маҳмуа (ландшафт) буюртма қўриқхоналари, табиат боғлари, давлат табиат ёдгорликлари, айрим табиий объект-

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 2004 йил 3 декабрдаги «Муҳофаза этила-диган табиий ҳудудлар тўғрисида»ги 710-II-сон Қонуни, 4-модда.

лар ва мажмуаларни сақлаб қолиш, такрор кўпайтириш ва тиклаш учун мўлжалланган ҳудудлар, муҳофаза этиладиган ландшафтлар, айрим табиий ресурсларни бошқариш учун мўлжалланган ҳудудлар, шунингдек, Халқаро қизил китобга ҳамда Ўзбекистон Республикаси Қизил китобига киритилган ҳайвон ва ўсимликлар киради¹.

Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлардаги ҳайвонот ва ўсимлик дунёсидан фойдаланиш тартибини бузиш деганда, уларда зарур руҳсатсиз қурилиш ишларини олиб бориш; ўсимликларни тўплаш, паррандалар ва ҳайвонларни лицензиясиз тутиш, отиш ва ҳоказолар тушунилади.

Ўзбекистон Республикаси «Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида»ги Қонунининг 7-моддасига кўра, «Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг ер участкалари ва акватория участкаларида мазкур ҳудудлардан фойдаланишнинг белгиланган мақсадига зид ҳар қандай фаолият тақиқланади.

Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг ҳолатига салбий таъсир кўрсатадиган ёки кўрсатиши мумкин бўлган фаолиятни чеклаш ёки тақиқлаш учун ер участкаларини сақлаш вазифаси белгиланади.

Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларни ташкил этишда юридик ва жисмоний шахсларнинг фаолиятини чеклаш ёки тугатиш туфайли уларга етказилган зарарнинг ўрни қонун ҳужжатларига мувофиқ қoplanади».

ЖК 202-моддасининг 1-қисмидаги жиноят анча миқдордаги зарар етказилган пайдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади.

Табиатни муҳофаза қилиш ҳақидаги қонунларни бузиш билан боғлиқ бўлган жиноят ишлари бўйича етказилган зарарни ундириш тўғрисидаги даъволарни кўришда судлар қонун зарарни тўлиқ ҳажмда ундиришни кўзда тутишидан келиб чиқишлари шарт. Зарарни ундириш миқдорини камайтиришга фақат алоҳида ҳолларда суд томонидан аниқланган ҳуқуқбузарнинг мулкий аҳволига қараб, жиноят ғараз ниятда содир этилмаган тақдирда, йўл қўйилади ва бу ҳолат қабул қилинган қарорда асослантирилган бўлиши шарт².

Ҳайвонот ёки ўсимлик дунёсидан фойдаланиш тартибини бузиш ҳақидаги жиноят ишлари бўйича судланувчига тегишли жиноят қуроллари, шу жумладан автомашина, мотоцикл ва қайиқлар, агар жинорий ҳаракат улар ёрдамида амалга оширилса ёки

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 2004 йил 3 декабрдаги «Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида»ги 710-11-сон Қонуни, 5-модда.

² Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 20 декабрдаги «Атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва табиатдан фойдаланиш соҳасидаги жиноятлар ва бошқа ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 36-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. — 70-б.

содир этилиши осонлаштирилса, Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 211-моддасига мувофиқ мусодара қилиниши лозим.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасддан ҳам, эгри қасддан ҳам содир этилади. Шахс ўз ҳаракатларининг ижтимоий хавфлилигини ва оқибатларининг келиб чиқиши аниқлигини англайди ва шундай бўлишини хоҳлайди. Зарар етказилганда, шахс бунинг келиб чиқишини хоҳламаган бўлиши мумкин, лекин бундай оқибатларга онгли равишда йўл қўяди ва уларга бефарқ муносабатда бўлади.

Жиноят **субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин.

ЖК 202-моддасига мувофиқ табиатни муҳофаза қилувчи органларнинг ходимлари ва мансабдор шахслари жавобгарликка тортилдилар. Агар мансабдор шахс браконьерлар билан жинойи битим тўзса, жиноят содир этилишига ёрдам берса ёки ўзи ҳам шундай жиноятни содир этса, у табиатни муҳофаза қилиш тўғрисидаги қонунчиликни бузганлиги ва тегишли мансаб жинояти учун жавобгарликка тортилади.

ЖК 202-моддаси 2-қисми қуйидаги квалификация қилиш белгиларини мустақкамлаган:

а) ҳайвонлар, паррандалар, балиқ, ҳайвонот ва ўсимлик дунёсининг қизил китобига киритилган бошқа турларини нобуд қилиш билан;

2) кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;

3) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган жиноят.

Ўзбекистон Республикаси Қизил китобига ва Халқаро қизил китобга киритилган ноёб ёввойи ҳайвонлар ва ўсимликларга ов қилиш, қўлга киритиш, йиғиш ва тайёрлаш ман қилинган ҳайвонлар ва ўсимликларнинг барча зотлари, популяцияси ва турлари (масалан: қор қоплони, Тяньшань кўнғир айиғи, оққуш, қоровой, бургут, фламинго, кулранг эчкэмар, кобра, бурама шоҳли эчки, Орол сазан балиғи ҳамда бошқа ҳайвонлар ва ўсимликлар) киради.

ЖК 202-моддаси 2-қисмининг «а» банди бўйича жавобгарлик ҳам Ўзбекистон Республикаси Қизил китобига, ҳам Халқаро қизил китобга киритилган ҳайвонлар, паррандалар, балиқлар, ҳайвонот дунёси ёки ўсимликларнинг бошқа турлари йўқ қилинган ҳолларда вужудга келади. Бунда етказилган зарарнинг ҳажми аҳамиятта эга эмас¹.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 20 декабрдаги «Атроф муҳитни» муҳофаза қилиш ва табиатдан фойдаланиш соҳасидаги жиноятлар ва бошқа ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 36-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. – 69-б.

Кўп миқдордаги зарар Ўзбекистон Республикаси Қизил китоби-га ва Халқаро қизил китобга киритилган ёввойи ҳайвонлар тури-нинг бирортасини овлаш, амалдаги нархлар бўйича аниқланадиган ҳайвонлар ёки паррандалар қиймати пулдаги баҳосининг ҳисобга олинган миқдоридан иборатдир. ЖК Махсус қисмининг VIII бўли-мидаги кўп миқдордаги зарарга берилган таърифдан ҳам фойдала-ниш зарур.

Бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган ҳайвонот ёки ўсимлик дунёсидан фойдаланиш тартибини бузиш қилмишини ягона жиноий мақсадга кўра бирлашган икки ёки бир неча кишининг илгаридан келишиб содир этиши сифатида баҳолаш зарур. Суд жазони ҳар бир иштирокчининг қилмишдаги ўрнига қараб тайинлаши керак.

Табиатни асрашга оид қонунчиликнинг бузилиши билан боғлиқ ишларни кўриб чиқишда судлар жиноий йўл билан қўлга кири-тилганлиги маълум бўлган ўлжани (балиқ, ёввойи ҳайвонлар, қуш-лар, ёғоч ва ҳоказоларни) сотиб олган ёки сотган шахсларни аниқ-лаш чораларини кўриши, шу билан бирга муайян шарт-шароитдан келиб чиқиб ЖК 171-моддасида кўзда тутилган жиноят белгиларига кўра жиноий иш қўзғатиш масаласини ҳал қилиши керак.

ЖК 202-моддаси 3-қисми куйидаги махсус квалификация қилиш белгиларини мустаҳкамлаган:

- а) хавфли рецидивист томонидан;
- б) шахснинг ўз хизмат мавқеидан фойдаланиб;
- в) ер, сув ёки ҳавода ишлатиладиган механизациялаштирилган воситалардан фойдаланиб;
- г) портлаш қурилмалари, заҳарли кимёвий моддалар ёки бошқа ялпи қириб юборадиган ёки нобуд қиладиган усулларни қўллаган ҳолда;
- д) уюшган гуруҳ томонидан;
- е) жуда кўп миқдорда зарар етказган ҳолда содир этилган жиноят.

Ҳайвонот ёки ўсимлик дунёсидан фойдаланиш тартибини бу-зишда ўз хизмат мавқеидан фойдаланаётган шахсларга мансабдор шахслар (корхоналар, муассасалар, ташкилотлар раҳбарлари), шу-нингдек, табиатни муҳофаза қилиш фаолияти билан шуғулланув-чилар (профessional овчилар, ўрмон қоровуллари, табиатни муҳо-фаза қилиш идораларининг нозирлари, штатдан ташқари ходимла-ри) мансубдир.

Мансабдор шахслар жиноий жавобгарликка **ЖК 202-моддаси 3-қисми «б» банди** билан тортиладилар ва **ЖК 205-моддаси** бў-йича қўшимча квалификация қилиш талаб этилмайди. Агар бунда жуда кўп миқдорда зарар етказилган бўлса, мансабдор шахснинг хатти-ҳаракатлари жиноятлар мажмуи бўйича **ЖК 202-моддаси 3-қисмининг «б» ва «е» бандлари** билан квалификация қилинади.

Ёввойн ҳайвонларни овлашда ер устидаги, сувдаги ва ҳаводаги механизациялашган воситалардан фойдаланишга ов қилишда вертолётлар, автомобиллар, мотоцикллар, мопедлар, қайиқлар, моторли катерлар, самолётлардан фойдаланиш киради.

Портлаш қурилмалари, заҳарли кимёвий моддалар ёки бошқа ялли қириб юборадиган ёки нобуд қиладиган усулларни қўллаш деганда, милтиқ, камон, ўзи отар қурооларни, ов хандақларини, пастак жойларни тўғрилаб қўйиш, сиртмоқ, қармоқ, пичоқ, қопқонларни ўрнатиш, портловчи, кимёвий ва биологик моддалар, электр токи, тўрлар ва ҳоказоларни қўллашни тушуниш лозим.

Ҳайвонот ёки ўсимлик дунёсидан фойдаланиш тартибининг бузилиши уюшган гуруҳ томонидан содир этилганда, қилмиш ЖК 202-моддаси 3-қисмининг «д» банди бўйича квалификация қилиниши зарур.

Жуда кўп миқдор овланган ҳайвонлар ва йиғилган ўсимликларнинг фактик нархи ҳамда ўрнатилган тарифлар бўйича аниқланади ҳамда ЖК Махсус қисми VIII бўлими билан тартибга солинади.

Ҳайвонот ёки ўсимлик дунёсидан фойдаланиш тартибини бузганлик натижасида қўлга киритилган маҳсулотлар (гўшт, шохлар, балиқлар, терилар, тухумлар, мевалар) тортиб олинади ва реализация қилинади. Маҳсулотни реализация қилишдан тушган пул маблағи етказилган зарар ўрнини қоплашга ишлатилмайди. Етказилган зарар табиатни муҳофаза қилувчи органлар фойдасига ундирилади. улар эса олинган пул маблағларининг бир қисмини белгиланган тартибда давлат бюджетига ўтказилади.

ЖК 202-моддаси 4-қисмига мувофиқ, агар етказилган зарар уч карра миқдорида қопланган тақдирда озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо қўлланилмайди.

11-§. Сув ёки сув ҳавзаларидан фойдаланиш шартларини бузиш (ЖК 203-моддаси)

Жиноятнинг бевосита объекти сув объектларини муҳофаза қилишни тегишлича таъминлаш, нормал экологик муҳит, сув ресурслари ва бошқа ичимлик суви манбаларидан оқилона фойдаланиш бўйича нормал фаолиятни таъминлаш, шунингдек, сув ва сув омборларидан атроф табиий муҳитнинг табиий ва ажралмас қисми сифатида самарали ва тартибли фойдаланиш бўйича муносабатлар ҳисобланади.

Шарҳланаётган модда вазифаси — сув иншоотлари қурилиши ва улардан фойдаланиш, корхоналар ва фуқароларнинг сув ресурсларидан фойдаланишлари соҳасида ҳуқуқ-тартиботни жиноят-ҳуқуқий воситалар билан мустаҳкамлаш, сув сифатини сақлаб қолиш, ер ости

сувлари жойлашган қатламлар майдонини ифлосланиш ҳамда ноқонуний ишлатилишидан жиноят-ҳуқуқий муҳофаза қилиш, шунингдек, оғир оқибатларнинг олдини олишдан иборат.

Сувдан фойдаланиш тартибига бўлган юқори талаблар ва уларни жиноят-ҳуқуқий жиҳатдан муҳофаза қилиш инсон ҳаётий фаолиятида сувнинг умумий ва муҳим аҳамияти билан боғлиқ бўлиб, унинг ёмонлашуви атроф муҳитнинг бошқа томонларига, жумладан, ҳайвонот олами, ўрмонлар, тупроқ қатлами, ер остига ҳам таъсир кўрсатиши мумкинлиги, шунингдек, хавфли тажовузлар оқибатининг олдини олиш ёки уларни йўқотиш имкони йўқлиги ё мураккаблиги, қайта тиклаш ишлари қийматининг юқорилигидан келиб чиқади.

Ер усти ёки ер ости сувлари ва сув ҳавзалари, шунингдек, ичимлик суви манбалари жиноят **предмети** ҳисобланади. («Ер усти сувлари», «ер ости сувлари», «ягона давлат сув фонди» тушунчалари ҳақида ЖК 196-модда таҳлилига қаранг.)

Объектив томондан жиноят сув ёки сув ҳавзаларидан фойдаланиш шартларини бузиш оғир оқибатларга сабаб бўлган ҳаракатларни содир қилишда ифодаланади.

Таҳлил қилинаётган модда диспозицияси бланкет хусусиятга эга.

Ўзбекистон Республикасида сув ёки сув ҳавзаларидан фойдаланиш шарт-шароитларини мувофиқлаштирадиган расмий ҳужжатларнинг яхлит тизими вужудга келди. Булар: Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 6 майдаги «Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида»ги¹ Қонуни; Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1993 йил 3 августдаги «Ўзбекистон Республикасида сувдан чекланган миқдорда фойдаланиш тўғрисида»ги 385-сонли қарори² ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг 1992 йил 7 апрелдаги 174-сон қарори билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикасидаги сув омборлари ва бошқа сув ҳавзалари, дарёлар, магистраль каналлар ва коллекторларнинг, шунингдек, ичимлик сув ва маиший сув таъминотининг, даволаш ва маданий-соғломлаштиришда ишлатиладиган сув манбаларининг сувни муҳофаза қилиш зоналари ҳақида»ги Низом³, шунингдек, вазифаси сув муноса-

¹Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 й., 5-сон, 221-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 й., 4-5-сон, 126-модда; 1998 й., 9-сон, 181-модда; 2000 й., 7-8-сон, 217-модда; 2001 й., 1-2-сон, 23-модда; 2004 й., 1-2-сон, 18-модда; Ўзбекистон Республикаси қонуни ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 50-51-сон, 512-модда.

²Ўзбекистон Республикаси қонуни ҳужжатлари тўплами, 2003 й., 17-18-сон, 156-модда; 2004 й., 43-сон, 456-модда.

³Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари тўплами, 1992 й., апрель; Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами, 1999 й., 4-сон, 22-модда; 2003 й., 9-сон, 88-модда.

батларини мувофиқлаштириш, аҳоли эҳтиёжлари учун сувдан тежаб-тергаб фойдаланиш, сувларни ифлосланиш, ахлат тушиши ва қуриб қолишдан асраш, сувлар зарарли таъсирининг олдини олиш ва бунинг оқибатларини йўқотиш, сув объектлари ҳолатини яхшилаш, шунингдек, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, фермер ва деҳқон хўжаликлари ҳамда фуқароларнинг сув муносабатлари соҳасидаги ҳуқуқларини ҳимоя қилишдан иборат бўлган бошқа меъёрий ҳужжатлардир.

Давлатнинг ягона сув фонди дарёлар, кўллар, сув омборлари, ер устидаги бошқа сув ҳавзалари, каналлар ва ҳовуз сувлари, ер ости сувлари ва музликларни ўз ичига олади.

Сув ва сув ҳавзаларидан фойдаланиш шароитлари «Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида»ги Қонун ва бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар билан тартибга солиниб, сув объектларидан оқилона фойдаланиш, сувни тежаб сарфлаш, сув сифатини тиклаш ва яхшилаш, сув сарфининг белгиланган лимитларига риоя қилиш, таркибида ифлослантурувчи моддалар бўлган оқова сувларнинг сув объектларига ташланишини тўхтатиш чораларини кўриш, сувдан бошқа фойдаланувчиларга берилган ҳуқуқларнинг бузилишига йўл қўймаслик, шунингдек, хўжалик ва табиат объектларига (ерлар, ўрмонлар, ҳайвонот олами, фойдали қазилмалар ва ҳоказоларга) зарар етказмасликдан иборат. Сув ресурсларидан фойдаланиш шартшароитларига, шу жумладан сувни асрайдиган ва бошқа сув хўжалик иншоотлари ва техник мосламаларни соз ҳолда сақлаш, уларнинг фойдаланиш жиҳатларини яхшилаш, шу билан бирга сув ресурсларидан фойдаланганлик тўловларини ўз вақтида тўлаш ҳам кирради.

Мазкур жиноят таркиби моддий таркибли бўлиб, оғир оқибатларнинг келиб чиқишини кўзда тутлади. Жиноят сув ва сув ҳавзаларидан фойдаланиш шартлари бузилиши натижасида оғир оқибат келиб чиққан вақтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади.

Экология соҳасидаги **оғир оқибатлар** тушунчаси кўриб чиқилган аввалги моддалар ўзаро ўхшашдир.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар билан сув объектларига тўкилиши тақиқланган ё тўкилишига алоҳида чеклашлар (миқдори, сифат таркиби, вақти кабиларга) ўрнатилган ва ер усти ҳамда ер ости сувларининг сифатини бузиб ёки сув объектларининг туби ва қирғоқлари ҳолатига салбий таъсир кўрсатадиган зарарли моддалар тўкиш ёхуд бошқа усул билан ташлашдан иборат бўлган ҳаракатларга **сув объектларини ифлослантириш** дейилади.

Сувни ифлослантириш деб, сув объектларига уларнинг ҳолатини ёмонлаштирадиган ва улардан фойдаланишни оғирлаштирадиган буюмлар ёки эримаган моддалар тўкилиши ва ташланиши билан боғлиқ ҳаракатларга айтилади.

Сув тугаши деб, сув захираларининг барқарор камайиб бориши ҳамда ер усти ва ер ости сувлари сифатининг sanoat, қишлоқ хўжалиги, коммунал ҳамда бошқа эҳтиёжлар учун сув ишлатиш лимитини ошириш орқали улардан нормал фойдаланишга халал берадиган ёмонлашуви, сув захирасини сақлашга қаратилган гидротехника тадбирларини бажармаслик каби табиий йўл билан тиклаб бўлмайдиган ҳамда улар сифати ёмонлашуви, ўзини ўзи тозалаш имконияти йўқолиб боришидан иборат ҳаракатларга айтилади.

Сувлар табиий хоссаларининг ўзгача ўзгариши деб, сувнинг биологик ранг-баранглиги, уларнинг физик хоссалари (шу жумладан электромагнит, шифобахш, радиациявий хусусиятлари)нинг бевосита сув объектларида ёки улар яқинида портлатиш, қуриш ва бошқа ишларни амалга ошириш туфайли салбий ўзгаришидан иборат ҳаракатларга айтилади.

Сув ҳавзасининг ахлатга тўлиб қолиши, сувдан ичиш учун фойдаланиб бўлмай қолиш, аҳолини сув билан таъминлашда узилишлар рўй бериши оғир оқибатлар жумласига киритилади.

Субъектив томондан жиноят айбнинг эгри қасд шаклида намоён бўлганда, шахс сув ва сув ҳавзаларидан фойдаланишга оид тегишли қоидаларни бузаётганлигини англайди, оғир оқибатлар келиб чиқишини олдиндан кўра олади ва уларнинг келиб чиқишига онгли равишда йўл қўяди ёхуд эҳтиётсизлик шаклида намоён бўлганда, шахс оғир оқибатларнинг келиб чиқишини олдиндан кўра олади ва онгли равишда эҳтиёт чораларини кўрмасдан, бундай оқибатлар келиб чиқмаслигига ҳеч бир асосиз ишонади ёки бундай оқибатлар келиб чиқиши мумкинлигини олдиндан кўриши лозим ва мумкин бўлган ҳолатда уларни олдиндан кўра олмайди.

Жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган, ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин.

Ушбу жиноят учун мансабдор шахсларнинг хатти-ҳаракатлари жиноятлар мажмуи бўйича мансабга совуққонлик билан қараш (ЖК 207-моддаси) ёхуд ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмом қилиш (ЖК 205-моддаси) билан квалификация қилинади.

12-§. Алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг тартибини бузиш (ЖК 204-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита объекти** — алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар — алоҳида ҳуқуқий кўриқлаш режимига эга ер, сув, ўрмон участкалари ва ер остининг бутлиги ҳамда тажовуздан сақланишини таъминлашга оид ижтимоий муносабатлардир.

Табиий мажмуалар ва табиатни кўриқлаш мақсадида, илмий, маданий, эстетик, рекреацион ва соғломлаштириш аҳамиятига эга бўлган, алоҳида кўриқланадиган, давлат ҳокимияти идоралари

қарори билан хўжалик мақсадида фойдаланишдан бутунлай ёки қисман чиқариб олинган, умуммиллий бойлик объектлари ҳисобига киритилган табиий ҳудудлар, яъни ер участкалари, сув юзаси ва улар устидаги ҳаво бўшлиғи жиноят **предмети** ҳисобланади¹.

«Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида»ги Қонуннинг 4-моддасида: «Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар давлат мулкидир ва унинг муҳофазасидадир. Ботаника, дендрология ва ҳайвонот боғлари бошқа шакллардаги мулк асосида ҳам ташкил этилиши мумкин», — деб белгилаб қўйилган.

Қонунчилик томонидан алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар сифатида: сув муҳофазаси минтақалари (зоналари), рекреация ва санитария-соғломлаштириш минтақалари, юза ва ер ости сувлари пайдо бўладиган минтақалар (дарё водийлари, кўтариш каналлари, тоғолди этақлари), нодир ва қимматбаҳо минерал конлари, махсус муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг қўриқланадиган (буфер — олд) зоналари, балиқ хўжалиги минтақалари, тақиқланган ўрмон минтақалари, давлат табиат ёдгорликлари ва табиат боғлари, айрим табиий объектлар ҳамда мажмуаларни сақлаб қолиш, тақрор кўпайтириш ва тиклаш учун мўлжалланган ҳудудлар, муҳофаза этиладиган ландшафтлар, айрим табиий ресурсларни бошқариш учун мўлжалланган ҳудудлар кўрсатилган. Маҳаллий давлат ҳокимияти ва бошқаруви идораларининг қарорлари билан алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг бошқа тоифалари ҳам назарда тутилиши мумкин.

«Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар давлат мулкидир ва унинг муҳофазасидадир.

Ер участкалари ва бошқа табиий объектлар хусусий буюртма қўриқхоналар ҳамда табиий питомниклар ташкил этиш учун юридик ва жисмоний шахсларга фойдаланишга берилиши мумкин» («Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида»ги Қонуннинг 6-моддаси).

Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар ва объектларга давлат қўриқхоналари, мажмуа (ландшафт) буюртма қўриқхоналари, табиат боғлари, давлат табиат ёдгорликлари, айрим табиий объектлар ва мажмуаларни сақлаб қолиш, тақрор кўпайтириш ва тиклаш учун мўлжалланган ҳудудлар, муҳофаза этиладиган ландшафтлар, айрим табиий ресурсларни бошқариш учун мўлжалланган

¹Эслатиб ўтамай, Ўзбекистон Республикасининг 1993 й. 7 майдаги «Алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида»ги 871-ХII-сон Қонуни бекор қилинганлиги муносабати билан (*Қаранг:* Ўзбекистон Республикасининг 2004 йил 3 декабрдаги «Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида»ги 710-II-сон Қонуни, 4-модда) ЖК 204-моддасида кўрсатиб ўтилган алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар деганда, муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тушунилиши лозим.

худудлар, шунингдек, Халқаро қизил китобга ҳамда Ўзбекистон Республикаси Қизил китобига киритилган ҳайвон ва ўсимликлар кирази («Алоҳида муҳофаза этиладиган худудлар тўғрисида»ги Қонуннинг 5-моддаси).

Давлат қўриқхоналарининг худудида ҳар қандай фаолият тақиқланади, илмий-тадқиқот фаолияти ва атроф табиий муҳит мониторингини юритиш бундан мустасно. Давлат қўриқхоналарида ёнгинга қарши тадбирлар ўтказилишига йўл қўйилади.

Давлат қўриқхоналари худудида ҳамда уларнинг қўриқланма зоналарида тирик организмларнинг янги ва кенжа турларини иқлимлаштириш мақсадида жойлаштириш тақиқланади.

Давлат қўриқхоналарининг ёки улар қайси давлат органларининг тасарруфида бўлса, шу давлат органларининг ходими ҳисобланмайдиган фуқароларнинг давлат қўриқхоналари худудида бўлишига уларда ана шу органлар ёки давлат қўриқхонаси маъмурияти берган рухсатнома бўлган тақдирда йўл қўйилади («Муҳофаза этиладиган табиий худудлар тўғрисида»ги Қонуннинг 19-моддаси).

ЖК 204-моддаси 1-қисмининг объектив томони алоҳида муҳофаза этиладиган табиий худудлар режимини кўп миқдорда зарар ёки бошқа оғир оқибатларни келтириб чиқарган бузиш билан ифодаланади.

Алоҳида муҳофаза этиладиган табиий худудлар режимини бузишга қуйидагилар киритилади:

- табиий-қўриқхона фондидан бошқа мақсадларда фойдаланиш;
- алоҳида муҳофаза этиладиган табиий худудларни барпо қилиш ва ташкиллаштириш лойиҳалари талабларига риоя қилмаслик;
- алоҳида муҳофаза этиладиган табиий худудларнинг қўриқланмайдиган чегараси ичида тақиқланган хўжалик фаолиятини амалга ошириш;

- алоҳида муҳофаза этиладиган табиий худудларнинг қўриқланмайдиган чегараси ичида олдиндан экология экспертизасини амалга оширмай туриб ёки унинг хулосаларини бузган ҳолда хўжалик фаолияти юритиш;

- фалокатларнинг экологик оқибатлари ҳамда алоҳида муҳофаза этиладиган табиий худудларга бошқача зарарли таъсир кўрсатишининг олдини олиш ва уни бартараф қилиш чораларини кўрмаслик;

- алоҳида муҳофаза этиладиган табиий худудлардан фойдаланиш талабларини бузиш;

- рухсат этилган кимёвий, физик, биологик ва бошқа таъсир меъёрини ошириб юбориш, алоҳида муҳофаза этиладиган табиий худудлардан фойдаланиш учун берилган рухсатнома талабларига риоя қилмаслик;

- алоҳида муҳофаза этиладиган табиий объектлардаги ҳамда улар таркибига киритиш учун захирага киритилган табиат мажмуаларига зарар етказиш, бузиш ва уларни йўқ қилиб юбориш;

— алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар чегараларини бошқа мақсадлар учун ўзбошимчалик билан ўзгартириш, ажратиб олиш.

ЖК 204-моддаси 1-қисмида кўзда тутилган жиноят айбдор шахс томонидан алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар режимини ҳар қандай тарзда бузиш кўп миқдорда зарар ёки бошқача оғир оқибатларни келтириб чиқарган вақтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади.

Бошқа оғир оқибатлар қаторига алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлардан кўзланган мақсадда фойдалана олмаслик, давлат кўриқхонаси ёки мажмуа (ландшафт) буюртма кўриқхоналарнинг узоқ муддатга ёпилиши, қиммат тиклаш ишларини амалга ошириш, ўсимликларни қайта кўчириб экиш, ҳайвон, қушларни тутиб, бошқа ҳудудларга кўчириш зарурати кабилар киради.

Зарар етказилиши ва ҳаракат (ҳаракатсизлик) ўртасидаги сабабий боғланишнинг мавжудлиги аниқланиши шарт.

ЖК 204-моддаси 2-қисмининг **объектив томони** алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар объектларини қасддан нобуд қилиш ёки уларга шикаст етказиш кўп миқдордаги зарар етказилиши ёхуд бошқа оғир оқибатларга олиб келишида ифодаланади.

ЖК 204-моддаси 2-қисмида кўзда тутилган жиноят алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар объектларини қасддан нобуд қилиш ёки уларга шикаст етказиш оқибатида кўп миқдордаги зарар ёки бошқа оғир оқибатлар келиб чиққан вақтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади.

(«Нобуд қилиш», «шикаст етказиш» тушунчалари юқорида бошқа ўхшаш жиноятларнинг таҳлилида баён қилинган.)

Субъектив томондан жиноят айбнинг қасд шаклида намоён бўлганда, шахс сув ва сув ҳавзаларидан фойдаланишга оид тегишли қоидаларни бузаётганлигини англайди, оғир оқибатлар келиб чиқишини олдиндан кўра олади ва уларнинг келиб чиқишига онгли равишда йўл қўяди (**тўғри қасд**) ёхуд шахс оғир оқибатларнинг келиб чиқишини олдиндан кўра олади ва онгли равишда эҳтиёт чораларини кўрмасдан, бундай оқибатлар келиб чиқмаслигига ҳеч бир асоссиз ишонади ёки бундай оқибатлар келиб чиқиши мумкинлигини олдиндан кўриши лозим ва мумкин бўлган ҳолатда уларни олдиндан кўра олмайди (**эгри қасд**).

Жиноятнинг **мақсади** ва **мотиви** квалификацияга таъсир қилмайди.

Жиноят **субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс ҳисобланади. Улар жумласига мансабдор шахслар, шу жумладан ерларида мажмуа (ландшафт) буюртма кўриқхоналари ва табиат ёдгорликлари жойлашган корхона, муассаса ва ташкилот раҳбарлари, ушбу ҳудудларни муҳофаза қилиш ходимлари киради.

•

**«Атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва табиатдан фойдаланиш
соҳасидаги жиноятлар» мавзуси бўйича
яқуний саволлар**

1. Экология хавфсизлиги талаблари ва нормалари бузилиши турларини кўрсатинг. Ушбу жиноят субъектининг ўзига хос хусусиятлари.

2. Атроф табиий муҳитнинг ифлосланганлиги тўғрисидаги маълумотларни қасддан яшириш ёки бузиб кўрсатиш нималарда намоён бўлади?

3. Атроф табиий муҳит ифлосланганлиги тўғрисидаги маълумотларни яшириш ёки бузиб кўрсатишнинг атроф муҳитни ифлослантиришнинг олдини олиш чораларини кўрмасликдан фарқи. Уларнинг ўхшашлиги нимада?

4. Атроф табиий муҳит зарарланишининг олдини олмаганлик қандай жиноий оқибатларни вужудга келтиради?

5. Атроф муҳитнинг зарарланиши деганда нима тушунилади? Ушбу ифлосланишнинг сабаблари қандай бўлиши мумкин?

6. Атроф муҳитни зарарлантирганлик учун жиноий жавобгарликнинг шартларини кўрсатинг.

7. Ер, ер ости бойликларидан фойдаланиш шартлари ёки уларни муҳофаза қилиш талабларининг бузилиши нималарда намоён бўлади?

8. Ер, ер ости бойликларидан фойдаланиш шартларининг ёки уларни муҳофаза қилиш талабларининг бузилганлиги учун ким жавобгар бўлади?

9. Ер, ер ости бойликларидан фойдаланиш шартларини ёки уларни муҳофаза қилиш талабларини бузганликнинг ўз хизмат вазифасига совуққонлик жиноятдан фарқи.

10. Экинзор, ўрмон ёки бошқа дов-дарахтларга шикаст етказиш ёки уларни нобуд қилиш деганда нима тушунилади? Ушбу жиноят учун жиноий жавобгарликнинг келиб чиқиш шартлари.

11. Экинзор, ўрмон ёки бошқа дов-дарахтларни қонунга ҳилоф равишда кесиш деганда нимани тушунасиш? Ушбу қилмишни содир этганлик учун жавобгарликнинг ўзига хос хусусиятлари.

12. Ўсимликлар касалликлари ёки зараркунандаларига қарши кураш талабларини бузишнинг ўзига хос хусусиятлари.

13. Ветеринария ёки зоотехника қоидаларини бузиш нималарда ифодаланади? Ушбу қилмишнинг жиноий оқибатлари қандай?

14. Зарарли кимёвий моддалар билан муомалада бўлиш қоидаларини бузганлик учун жиноий жавобгарликнинг шартларини кўрсатинг.

15. Ҳайвонот ёки ўсимлик дунёсидан фойдаланиш тартибини бузишга қандай қилмишлар киради? Ушбу қилмиш учун жазони оғирлаштирувчи, қандай белгилар мавжуд?

16. Сув ёки сув ҳавзаларидан фойдаланиш шартларини бузганлик учун жиноий жавобгарликка тортишнинг шартлари.

17. Алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг тартибларини бузишга нималар кирази?

18. Алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг тартибини бузганлик учун жиноий жавобгарликка тортишнинг шартларини кўрсатинг.

Кўшимча адабиётлар

Ўқув қўлланмалар, махсус адабиётлар

Вольфман Г.И. Ответственность за преступления в области охраны природы: квалификация и наказание. — Саратов: Саратовский университет, 1984.

Желваков Э.Н. Преступления против природных богатств. — М.: ВЮЗИ, 1983.

Желваков Э.Н. Экологические преступления: понятие, виды, квалификация. — М.: НИИП, 1995.

Кольско А.Ю., Маляева Е.О. Экологические преступления. — Новгород: 1993.

Лопашенко Н.А. Экологические преступления: Комментарий к главе 26 УК РФ. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2001. — 800 Б.

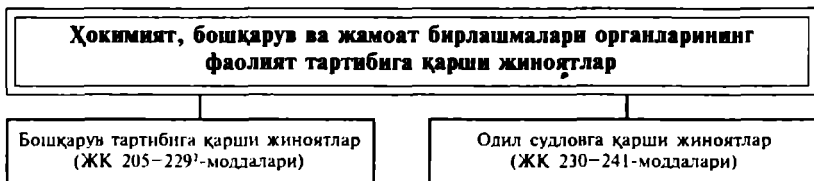
Широков В.А. Преступления в области охраны окружающей среды. — Хабаровск: 1989.

Илмий мақолалар

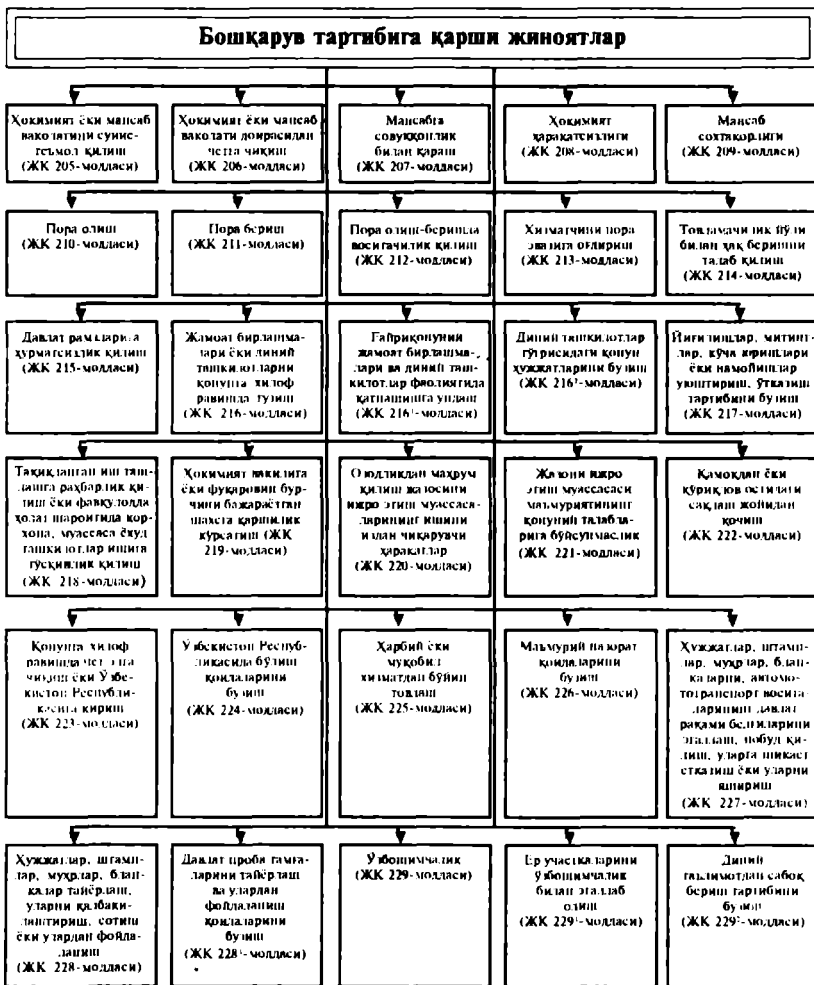
Зув Е. Ответственность за незаконную охоту // Ж. Охота и охотничье хозяйство. 1980. № 8.

VI БОБ. БОШҚАРУВ ТАРТИБИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

7-схема

8-схема

1-§. Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суниестеъмол қилиш (ЖК 205-моддаси)

Жиноятнинг асосий бевосита объекти давлат ҳокимияти, бошқарув ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг нормал фаолият кўрсатишини таъминлайдиган ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. **Қўшимча бевосита объект** сифатида фуқароларнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлашга қаратилган ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят ҳокимият ёки мансаб ваколатини суниестеъмол қилиш, яъни мансабдор шахннинг ўз мансаб ваколатидан турли ниятларда фойдаланиши натижасида фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан кўриқланидиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёхуд жиддий зиён етказилишида ифодаланади.

Ҳокимият ваколатини суниестеъмол қилиш деганда, мансабдор шахннинг ўз мансаб мавқеидан фуқаролар, жамият ва давлат манфаатларига қарши қасддан фойдаланишини тушуниш лозим.

Мансаб ваколатини суниестеъмол қилиш деганда, мансабдор шахннинг мансаб мавқеидан келиб чиққан ва бу шахс эгаллаган лавозими ваколатига берилган ҳуқуқ ва мажбуриятларни амалга ошириш билан боғлиқ, бироқ ўз мазмуни бўйича тегишли органнинг фаолият олиб боришидан кўзланган мақсад ва вазифаларга зид келувчи ҳаракатларини тушуниш лозим.

Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суниестеъмол қилиш давлат ҳокимияти ва бошқаруви, маҳаллий ўзини ўзи бошқарув органлари мавқеига путур етказиш; ўзганинг мулкани талон-торож қилишни яшириш; турли молиявий талон-торожларни амалга ошириш; давлат, жамоат ёки бошқа ўзга мулк ҳисобидан, уни тортиб олмасдан ғаразли фойда олиш; алоҳида фуқароларга тегишли мулк ҳисобига ғайриқонуний бойиш ва бошқалардан иборат.

Ҳокимият деганда, маълум бир воситалар — ирода, нуфуз, ҳуқуқ, мажбурлов, сиёсий ҳукмронлик, давлат органлари тизими орқали инсонлар фаолиятига, хулқ-атвориغا таъсир этиш қобилияти ва имконияти тушунилади¹.

Тергов органлари ва суд томонидан фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан кўриқланидиган манфаатларига ёхуд давлат ёки

¹ *Қаранг:* Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. 2-ое изд., перераб. и доп. — М.: 1998. — 212-б.

жамоат манфаатларига жиддий зиён етказилганлиги масаласи муайян ишнинг барча ҳолатларини эътиборга олган ҳолда ҳал этилади.

Мансабдор шахс ваколати муайян мансабни ёки вақтинчалик ёхуд махсус ваколат билан ушбу мансаб бўйича вазифани бажарувчи шахснинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари тартибга солинган тегишли қонунлар, низоом ва бошқа норматив ҳужжатларда белгиланган унинг компетенцияси билан белгиланади.

Мансаб ваколатини суниестеъмол қилиш шакллари (мансабдор шахсларнинг фаолияти соҳаси) турлича бўлиши мумкин. Бу бўйсунувчиларнинг меҳнатидан шахсий манфаатлар йўлида ғайриқонуний фойдаланиш (масалан, ишчиларнинг шахсий дала ҳовлилар қурилишида, уйларни таъмир қилишида); қўл остидаги ходимларнинг меҳнатини ўзлаштириб олиш; турар жой тақсимотида суниестеъмол қилиш; корхоналарни хусусийлаштириш жараёнида мансаб мавқеидан фойдаланиб, хусусий мулк сифатида сотиб олиш мақсадида ёки амалдор томонидан акцияларнинг анча қисмини эгаллаб олиншида мансабдор шахс ўзининг, унга яқин кишининг ёки бошқа хусусий шахсларнинг манфаатларини ҳимоя қилиб мансаб ваколатидан фойдаланиши; умумдавлат эҳтиёжларига мўлжалланган молия ва кредитни ғаразли ёки бошқа паст ниятда тижорат ташкилотларига ғайриқонуний бериб юбориш; бюджет маблағларини беҳуда сарфлаш, шу жумладан бу маблағларнинг тижорат банкларида айлантирилиши; кредит, ссуда, қимматбаҳо қоғозларни, кўчмас ва бошқа мулкни олишда ҳуқуқий ҳужжатларда кўзда тутилмаган имтиёزلардан фойдаланиш; шахсий ёки гуруҳ мақсадларида хизмат фаолияти учун тақдим этилган хоналар, транспорт ва алоқа, электрон-ҳисоблаш техникаси, пул маблағлари ва бошқа мулкдан фойдаланиш ва бошқалар.

Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суниестеъмол қилиш ўз хусусиятларига кўра қонунда белгиланган ҳуқуқ ва мажбуриятларни фаол хулқ-атвор орқали амалга оширишга қаратилган ҳаракатда намоён бўлади.

Ҳаракатсизлик орқали амалга ошириладиган ҳокимият ёки мансаб ваколатини суниестеъмол қилиш ЖКнинг 208-моддасида (Ҳокимият ҳаракатсизлиги) назарда тутилган жиноятни ташкил этади.

Мансабдор шахс томонидан ўз хизмат ваколатини суниестеъмол қилишга лавозимни эгаллаб турган вақт давомида ваколатларни суниестеъмол қилиш киритилади. Мансабдор шахс ўзига керакли бўлган қарорга эришиш мақсадида ўз хизмат ваколатларидан эмас, балки хизмат ёки шахсий алоқалари, эгаллаб турган лавозимнинг обрўсидан фойдаланса; жиноят таркиби бўлмади.

Шарҳланаётган модда бўйича квалификация қилишнинг зарурий белгиси ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмом қилиш натижасида фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёхуд жиддий зиён етказиш ҳисобланади.

Жиноят кўп миқдорда зарар ёхуд фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига жиддий зиён етказилган пайтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади. Фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига етказилган зарар миқдорини эътироф этиш тўғрисидаги масала мунайян иш ҳолатлари бўйича тергов органлари ва суд томонидан ҳал қилинади.

«Фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига жиддий зиён етказиш моддий зарар тарзида ҳам, бой берилган фойда тарзида ҳам, шунингдек, турли хил манфаатларга бошқача зарар етказишда, ҳокимият органларининг обрўсига путур етказишда, оғир жиноятларни яширишда ва ҳоказода ифодаланиши мумкин»¹.

Жиддий зиён баҳоланадиган тушунчадир, шу боис уни расмийлаштирилган миқдорий кўрсаткичларда ифодалаш мушкул ва у фақат моддий зиёндан иборат деб қаралмаслиги лозим. Айни пайтда аксарият ҳолларда мансабни-суиистеъмом қилишнинг оқибати мулкӣ зиён етказиш бўлиб, уни аниқлашда моддий зиённинг ҳажми, моддий объектларнинг қиймати, мулкӣ фойда олишнинг имкони, шунга ўхшаш бошқа кўпгина омилларни инобатга олиш зарур, чунки уларнинг йиғиндиси фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига етказилган зарарнинг жиддийлигидан гувоҳлик беради. Зарарнинг жиддийлиги фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини поймол қилиш ҳамда давлат ҳокимияти тегишли идораларининг нуфузи ва ишончининг пасайиш даражаси билан аниқланиши мумкин. Етказилган зарарнинг жиддийлиги давлат ташкилотлари, муассасалари, корхоналари, жамоат бирлашмалари ва ҳоказолар фаолиятидаги бошбошдоқликда ҳам намоён бўлиши мумкин. Мансабдор шахс томонидан инсон ва фуқаронинг конституциявий ҳуқуқлари ва эркинликлари бузилишини ҳам жиддий зиён деб ҳисоблаш зарур.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 17 апрелдаги «Иқтисодиёт соҳасидаги жиноий ишлар бўйича суд амалиётида юзага келган айрим масалалар тўғрисида»ги 11-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли, 2002 йил 25 октябрдаги 28-сонли ва 2006 йил 3 февралдаги 5-сонли қарорларига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. — 123-124-б.

Жисмоний зиён, агар у саломатликка зарар етказишда ифодаланса, шахс ҳуқуқларининг жиддий бузилиши деб топилади.

Якка тадбиркор ёхуд ташкилотнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларининг бузилиши уларнинг фаолиятига ноқонуний аралашув, тадбиркорлик эркинлигининг ва қонун билан тақиқланмаган бошқа фаолият тури билан шуғулланишнинг чекланиши, агар улар рақобатининг чекланиши монополистик фаолиятга эрк бериш ва ҳоказолар билан боғлиқ бўлса, қонун билан муҳофаза қилинаётган давлат ва жамоат манфаатларининг бузилиши давлат органлари ишида жиддий хатоликларга, давлат ҳокимияти ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари обрўсига путур етказишда, оғир жиноятларни яширишда намоён бўлиши мумкин.

Етказилган зиён жиддий бўлмаса, мансабдор шахсининг ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилганлик учун жиноий жавобгарлиги истисно қилиниб, унга нисбатан интизомий ёки Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги томонидан ўрнатилган бошқа жавобгарлик белгиланади. Келиб чиққан оқибатнинг жиддий ёки жиддий эмас деб баҳоланиши мансабдорлик жиноятларини (ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш, ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш, мансабга совуққонлик билан қарашни) фарқлашнинг асосий мезонларидан бири ҳисобланади.

Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш моддий таркибли жиноят бўлганлиги учун, яъни шарҳланаётган моддага кўра мансабдор шахсни жиноий жавобгарликка тортиш учун модда диспозициясида кўрсатилган оқибатлар келиб чиқиши зарур бўлганлиги учун улар ўртасидаги сабабий боғланиш муҳим аҳамият касб этади ва объектив томоннинг зарурий белгиси ҳисобланади. Ҳокимиятни ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш ва кўп миқдорда зарар ёхуд фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан кўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига жиддий зиён етказилиши ўртасидаги сабабий боғланиш аниқлангандан кейингина бу оқибатларни мансабдор шахс зиммасига юклаш мумкин.

Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилишнинг **субъектив томони** қасддан содир этилиши билан тавсифланади. Айбдор мансаб ваколатини суиистеъмол қилиб ҳаракат қилаётганлигини, қилмишининг ижтимоий хавфлилигини ва бунинг натижасида шарҳланаётган модда диспозициясида кўрсатилган оқибатлар келиб чиқиши мумкинлигини англайди ҳамда уларнинг келиб чиқишини истайди (тўғри қасд) ёки онгли равишда йўл қўяди (эгри қасд).

Жиноят **мотивлари** турлича бўлиши мумкин. Бироқ кўпинча бу ғаразли манфаатдорлик, шуҳратпарастлик, ўч олиш, ҳасад, оилапарварлик, ишнинг ҳақиқий ҳолатини бўрттириб кўрсатишга ҳаракат қилиш ва ҳоказолар бўлиши мумкин.

Гаразли манфаатдорлик жиноят субъектининг ҳоқимият ёки мансаб ваколатини суниестемол қилиш воситасида қандайдир фойдага эришишга интилишида намоён бўлади.

ЖКнинг 205-моддаси 1-қисми бўйича ҳоқимият ёки мансаб ваколатини суниестемол қилиш жинояти **субъекти** махсус. Яъни 18 ёшга тўлган мансабдор шахслар бўлиши мумкин.

Мансабдор шахс тушунчаси юридик адабиётларда анча баҳсли ҳисобланади. ЖК VIII бўлимида мансабдор шахс ва масъул мансабдор шахс тушунчалари берилган.

NOTA BENE !

Мансабдор шахс — ташкилий-бошқарув ёки маъмурий-хўжалик ваколатлари берилган ва масъул мансабдор шахс аломатларига эга бўлмаган шахсдир.

Ташкилий-бошқарув ваколатлари деганда, муайян фаолият участкасига, айрим ходимларнинг ишлаб чиқариш фаолиятига раҳбарлик қилиш вазифалари тушунилади. Масалан, вазирликлар, идоралар, бошқармаларнинг раҳбарлари (директорлар, уларнинг ўринбосарлари, таркибий бўлинмаларининг раҳбарлари ва ҳ.к.). Ушбу мансабдор шахсларнинг фаолияти кадрларни танлаш ва уларга раҳбарлик қилиш, уларни жой-жойига қўйиш, уларнинг фаолиятини ташкил этиш ва назорат қилишдан иборат бўлиши мумкин.

Маъмурий-хўжалик ваколатлари деганда, мол-мулкни бошқариш ва тасарруф этиш, уни сақлаш шартлари ва тартибини белгилаш, мол-мулкнинг асралишини, сотилишини таъминлаш сингари вазифалар тушунилади. Масалан, маъмурий-хўжалик қисми, таъминот, сотув раҳбари, омбор, бухгалтерия мудирилар сингарилар шундай ваколатларга эга бўлган шахслар ҳисобланади.

Мансабдор шахс ташкилий-бошқарув ёки маъмурий-хўжалик вазифаларини бажариш билан боғлиқ лавозимга доимий ёки вақтинча сайланганлиги ёки тайинланганлигидан қатъи назар, у мансабдор шахс деб ҳисобланаверади.

Масъул мансабдор шахс деганда:

1) ҳоқимият вакиллари;
2) давлат корхонаси, муассасаси ёки ташкилотларида сайлаш ёки тайинлаш бўйича доимий ёки вақтинча ташкилий-бошқарув ёхуд маъмурий-хўжалик вазифаларини бажариш билан боғлиқ лавозимларни эгаллаб турган ва юридик аҳамиятга эга бўлган ҳаракатларни содир этишга ваколат берилган шахслар;

3) мулкчиликнинг бошқа шаклларидаги корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг раҳбарлари, давлат бошқаруви юзасидан белгиланган тартибда ҳоқимият ваколати берилган жамоатчилик вакиллари;

4) ташкилий-бошқарув ёки маъмурий-хўжалик вазифаларини бажариш билан боғлиқ лавозимларни эгаллаб турган ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларида юридик аҳамиятга эга бўлган ҳаракатларни содир этишга ваколат берилган шахслар тушунилади.

Ҳокимият вакиллари жумласига ўз ваколатлари доирасида номуайян доирадаги шахсларга ёхуд ҳар қандай таркибий бўлинмаларнинг (корхоналар, ташкилотлар, муассасаларнинг) раҳбарларига, бундай фуқаролар ёхуд корхоналар, муассасалар, ташкилотларнинг раҳбарлари, уларга хизмат юзасидан бўйсунувидан қатъи назар, улар бажариши учун мажбурий қонуний талаблар қўйиш ҳуқуқи берилган мансабдор шахслар тоифаси киради.

Ҳокимият вакиллари жумласига, Олий Мажлис депутатлари, шунингдек, вилоят, шаҳар ва бошқа даражалардаги ҳокимият органларининг депутатлари; ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг ходимлари (прокурорлар, уларнинг ўринбосарлари ва ҳ.к.); судьялар, суд ижрочилари; милиция ходимлари; барча даражадаги ҳокимлар, божхона ва солиқ хизмати ходимлари, давлатнинг турли назорат органлари ходимлари ва бошқа шу сингарилар кирадилар.

Ҳар қандай ҳокимият органида ишловчи, аммо ҳокимият ваколатлари (маъмурий ваколатлар) берилмаган шахслар ҳокимият вакиллари деб эътироф этилмасликлари лозим.

Юридик аҳамиятга эга бўлган ҳаракатларни бажариш деганда, шахс томонидан бирон-бир ҳуқуқий муносабатни юзага келтириши, ўзгартириши ёки тугатиши мумкин бўлган ҳаракатларнинг бажарилиши тушунилади.

Ўзбекистон Республикаси «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги Қонунининг 12-моддасида: «Йиғин раиси (оқсоқоли) ва у тайинлайдиган котиб йиғин қарорлари бажарилишини, шунингдек, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг жорий фаолиятини ташкил этади ва амалга оширади»¹ дейилган, демак оқсоқол ва котиб фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг мансабдор шахслари ҳисобланадилар.

Қонун мазмунидан кўриниб турибдики, оқсоқол ва котиблар ўзини ўзи бошқариш органларининг мансабдор шахслари ҳисобланади.

¹ **Қаранг:** Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 2 сентябрдаги «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги 915-ХII-сон Қонуни (Ўзбекистон Республикаси 1999 йил 14 апрелдаги 758-1-сон Қонунининг таҳририда), 12-модданинг 1-қисми // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1999 й., 5-сон, 110-модда; 2003 й., 9-10-сон, 149-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 37-сон, 408-модда; 51-сон, 514-модда; 2007 й., 39-сон, 399-модда; 2008 й., 16-сон, 117-модда; 52-сон, 513-модда.

Қонуннинг 16-моддасига кўра, «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг ва улар мансабдор шахсларининг ўз ваколатлари доирасида қабул қилган қарорлари тегишли ҳудудда яшовчи фуқаролар, шунингдек, шахарча, қишлоқ, овул ва маҳалла ҳудудида жойлашган юридик шахслар (уларнинг мансабдор шахслари) томонидан ижро этилиши шарт».

ЖК 205-моддаси 2-қисмида ҳокимият ёки мансаб ваколатини суниистеъмол қилишнинг:

- а) жуда кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;
- б) уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб;
- в) масъул мансабдор шахс томонидан содир этилганлиги жазо ни оғирлаштирувчи ҳолат сифатида кўрсатилган.

Ушбу моддада жавобгарлик назарда тутилган жиноятни квалификация қилишда ҳокимият ёки мансаб ваколатини суниистеъмол қилиш айрим мансабдорлик жиноятлари (масалан, мансаб сохтакорлиги (ЖК 209-моддаси); пора олиш (ЖК 210-моддаси)га нисбатан умумий норма ҳисобланишини эътиборга олиш лозим.

Бундай ҳолларда, айбдорнинг қилмиши махсус норма бўйича квалификация қилиниши лозим бўлади.

Якка тартибда иш олиб борувчи тадбиркор ёки ташкилотнинг раҳбари томонидан банкка ёки бошқа кредит ташкилотига тадбиркорнинг ёки ташкилотнинг хўжалик аҳволи ёки молиявий ҳолати тўғрисида била туриб ёлгон маълумотларни тақдим қилиш йўли билан кредит ёхуд кредит олиш учун имтиёзларнинг олиншини, кредит маблағларини ўзлаштириш ёки текинга олиш мақсади бўлмаган тақдирда Жиноят кодексининг 205- ёки 170-моддалари билан квалификация қилиш керак.

Мансабдор шахснинг кредитни ўз вақтида қайтаришдан қасддан бош тортишини ҳам, талон-торож қилиш аломатлари бўлмаган тақдирда, ҳокимият ёки мансаб ваколатини суниистеъмол қилиш деб, агар бу хил ҳаракатлар жисмоний шахслар томонидан содир этилса, Жиноят кодексининг 170-моддаси билан квалификация қилиш керак.

Талон-торож қилиш аломатлари бўлмай туриб ноқонуний пул-кредитлар бериш ҳам Жиноят кодексининг 205-моддаси билан квалификация қилиниши зарур.

Агар иш бўйича қимматли қоғозлар чиқариш ва улар билан муомала қилишни тартибга солувчи амалдаги қонунларни бузганлик аниқланиб, Жиноят кодексининг 205-моддаси диспозициясида кўрсатилган белгилар мавжуд бўлганда, бундай ҳаракатлар ҳокимият ёки мансаб ваколатини суниистеъмол қилиш бўйича квалификация қилиниши лозим. Бундай қонун бузишлар жумласига, масалан, фуқароларга ва чет эллик инвесторларга эркин сотиш учун мўлжалланган акция пакетларини сотишга тўсқинлик қилиш киритилиши мумкин.

2-§. Ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш (ЖК 206-моддаси)

Жиноятнинг бевосита объекти давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг нормал фаолият юритишини таъминлайдиган ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. **Қўшимча** бевосита объект сифатида фуқароларнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлашга қаратилган ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш, яъни мансабдор шахснинг қонунда белгиланган ваколатлари доирасидан четга чиқадиган ҳаракатларни содир этиши, фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказилишига сабаб бўлишида ифодланади.

Ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш объектив томонининг зарурий белгиси фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига путур етказиш кўринишидаги ижтимоий хавfli оқибатларнинг келиб чиқиши, шунингдек, қилмиш ва оқибат ўртасидаги сабабий боғланиш бўлиши мумкин.

Ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш фақат ҳаракатлар орқали амалга оширилади.

Мансабдор шахснинг қонун белгилаб берган ваколат доирасидан четга чиққан ҳаракатлари деганда, мансабдор шахснинг ваколатини тартибга соладиган норматив ҳужжатлар ёки идоравий кўрсатмаларда белгиланмаган, яъни унинг ҳуқуқ ва ваколатларига кирмайдиган ҳаракатларни содир этиши тушунилади.

Бу ўз навбатида мансаб ваколатларидан четга чиқиш жиноятини фақатгина ҳаракат орқали содир этилишини аниқлаб, бу жиноят қонун мазмунидан кўриниб турибдики ҳаракатсизликдан содир этилмайди.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми суд амалиётида энг кўп учрайдиган ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқишнинг бир қанча кўринишларини белгилаб ўтган бўлиб, улар мансабдор шахснинг бошқа мансабдор шахс ваколатига тааллуқли ҳаракатларни амалга ошириши; қонун ва қонуности ҳужжатларида кўрсатилган, унинг ўзи томонидан фақат ўта зарур ҳолларда амалга оширилиши мумкин бўлган ҳаракатларни содир этиши (масалан, юқори турувчи раҳбар розилиги билан); ҳеч ким, ҳеч қандай ҳолатда бажариш ҳуқуқига эга бўла олмайдиган қилмишларни содир этишидан иборат (масалан, муайян мансабдор шахс олдига қабулга келган фуқарога нисбатан зўрлик ишлатилиши). Бундан ташқар

ри, коллегиял амалга ошириладиган ҳаракатларни мансабдор шахснинг якка ўзи амалга оширишини ҳам ваколат доирасидан четга чиқиш деб ҳисоблаш лозим¹.

Мансабдор шахс ваколоти муайян мансабни ёки вақтинчалик ёхуд махсус ваколат билан ушбу мансаб бўйича вазифани бажарувчи шахснинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари тартибга солинган тегишли қонунлар, низом ва бошқа норматив ҳужжатларда белгиланган унинг компетенцияси билан белгиланади.

Мансабдор шахснинг ҳокимият ёки мансаб ваколоти доирасидан четга чиқиши масаласини ҳал этаётиб, унинг ваколат доирасини, уларни белгиловчи норматив ҳужжатлар ёки идоравий йўриқномаларни аниқ белгилаб олиш ва ҳокимият ёки мансаб ваколоти доирасидан четга чиқиш аниқ ифодаланганлигини аниқлаш лозим.

Ушбу модда бўйича квалификация қилинишнинг зарурий белгиси мансабдор шахс содир этган ғайриқонуний ҳаракатларнинг унинг мансаб ваколатлари билан алоқаси ҳисобланади. Мансабдор шахснинг ғайриқонуний ҳаракатлари ҳамда унинг ҳокимият ва мансаб ваколоти ўртасидаги алоқанинг йўқлиги ҳокимият ёки мансаб ваколоти доирасидан четга чиқиш жинояти таркибини ҳосил қилмайди.

(«Жиддий зиён» тушунчаси ҳақида ЖКнинг 205-моддаси таҳлилга қаранг.)

Агар ҳокимият ёки мансаб ваколоти доирасидан четга чиқиш жабрланувчига қасддан оғир тан жароҳати етказиш билан ўзаро боғлиқ бўлса, қилмиш жиноятлар мажмуи бўйича ЖК 206- ва 104-моддаси билан квалификация қилиниши лозим. Калтаклаш, баданга енгил ва ўртача оғир шикаст етказиш, ҳокимият ёки мансаб ваколоти доирасидан четга чиқиш қилмиш таркибига киритилиб, тегишли моддаларга кўра қўшимча квалификация қилиниши талаб қилинмайди.

Шарҳланаётган жиноят таркибининг сабабий боғланиши мансабдор шахснинг ҳокимият ёки мансаб ваколоти доирасидан четга чиқиш ҳаракатлари ва вужудга келган оқибатлар ўртасидаги сабабий боғланишда намоён бўлади. Ҳокимият ёки мансаб ваколоти доирасидан четга чиққанлик учун жавобгарлик мансабдор шахснинг ҳаракатлари ҳуқуқ ва манфаатларига зиён етказилган жабрланувчи (жисмоний ёки юридик шахс)га нисбатан у ёки бу ваколатларга эга бўлганидагина вужудга келади.

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 17 апрелдаги «Иқтисодиёт соҳасидаги жиний ишлар бўйича суд амалиётида юзага келган айрим масалалар тўғрисида»ги 11-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли, 2002 йил 25 октябрдаги 28-сонли ва 2006 йил 3 февралдаги 5-сонли қарорларига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. — 124-б.

Ҳокимият ёки мансаб ваколат доирасидан четга чиқишнинг **субъектив томони** айбнинг қасд шакли билан тавсифланади. Айбдор ўз қилмишининг ўзига берилган ҳокимият ва мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш ҳаракатларининг ижтимоий хавфлилигини англайди, натижада фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан кўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказиши мумкинлигини олдиндан кўра билади ва истайди (тўғри қасд) ёки онгли равишда унга йўл қўяди (эгри қасд).

Жиноят содир этишнинг **мотивлари** турлича бўлиши мумкин (иш манфаатларини нотўғри тушуниш, мансабпарастлик, ҳасад, ўч олиш ва бошқа шахсий адоватлар), лекин улар жинойий жавобгарликка ва жиноятни квалификация қилишга таъсир кўрсатмайди. Ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш мотиви ва мақсади жиноят таркибининг зарурий белгилари қаторига кирмайди ва жинойий жавобгарлик келиб чиқишига таъсир кўрсатмайди. Бироқ жазо тайинланишида ҳисобга олинаши мумкин.

Шарҳланаётган модданинг 1-қисми **субъекти** фақат 18 ёшга тўлган, ташкилий-бошқарув ёки маъмурий-хўжалик ваколатлари берилган, мансабдор шахс бўлиши мумкин, яъни мазкур жиноят субъекти — махсус.

(«Мансабдор шахс» тушунчаси хусусида ЖК 205-моддасининг шарҳига қаранг.)

Ушбу модданинг 2-қисмида ҳокимият ёки мансаб ваколатидан четга чиқишни қуйидаги жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатларда:

- а) жуда кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;
- б) уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб;
- в) масъул мансабдор шахс томонидан содир этилганлиги учун жавобгарлик назарда тутилган.

3-§. Мансабга совуққонлик билан қараш (ЖК 207-моддаси)

Жиноятнинг бевосита объекти давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг нормал фаолият юритиши доирасида келиб чиқадиган ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. **Кўшимча бевосита объект** — фуқароларнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлашга қаратилган ижтимоий муносабатлар.

Объектив томондан жиноят мансабдор шахснинг ўз вазифаларига лоқайдлик ёки виждонсизларча муносабатда бўлиши оқиба-тида уларни бажармаслиги ёки лозим даражада бажармаслиги фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан кўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказилишига сабаб бўлишида ифодаланади.

Мансабдор шахс томонидан ўз вазифаларини бажармаслик деганда, мансабдор шахс томонидан ўз хизмат мавқеидан фойдаланиб, содир этиши лозим бўлган аниқ вазифаларини бажармаслик тушунилади.

Мансабдор шахс томонидан ўз вазифаларини лозим даражада бажармаслик деганда, мансабдор шахс томонидан ўз вазифаларини ярим-ёрти, сифатсиз, кечиктириб бажариш, номигагина бажариш, муайян ишни хўжакўрсинга, кўзбўямачилик учун бажариши ва ҳ.к. тушунилади.

Мансабга совуққонлик билан қараш ҳаракат (ўз вазифаларини лозим даражада бажармаслик) ёки ҳаракатсизлик (ўз вазифаларини бажармаслик) билан содир этилиши мумкин.

Шуни назарда тутиш керакки, мансабдор шахснинг ҳаракати унинг томонидан ўз вазифаларини лозим даражада бажариш учун реал имкониятга эга бўлган, аммо унга лоқайдлик ёки виждонсизларча муносабатда бўлиш оқибатида бажармаган ёки лозим даражада бажармаган ҳоллардагина мансабга совуққонлик билан қараш деб квалификация қилиниши мумкин.

Ўз вазифаларини лозим даражада бажариши учун мансабдор шахсда реал имконият бўлмаганлиги, унинг ҳаракатларини мансабга совуққонлик билан қараш деб квалификация қилишни истисно этади.

Мансабга совуққонлик билан қараш учун ЖК 207-моддаси 1-қисмига кўра, фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказилган ҳоллардагина жиний жавобгарлик ўрнатилади.

Шарҳланаётган жиноятга нисбатан кўп миқдорда зарар етказилиши деб, энг кам ойлик иш ҳақининг юз бараваридан уч юз бараваригача миқдордаги зарарни эътироф этиш лозим.

(«Жиддий зиён» тушунчаси учун ЖК 205-моддаси таътилига қаранг.)

Фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказиш билан мансабдор шахс йўлга қўйган мансабга совуққонлик билан қараш ўртасида сабабий боғланиш бўлиши керак. Бундай сабабий боғланишнинг йўқлиги жиний жавобгарликни истисно қилади.

Мансабга совуққонлик билан қарашнинг таркиби тузилишига кўра моддийдир. Жиноят объектив томонининг зарурий белгиси фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказиш кўринишидаги ижтимоий хавфли оқибатнинг келиб чиқишидир. Жиноят кўрсатилган оқибатлардан бирининг келиб чиқиши натижасида тугалланган ҳисобланади.

Мансабдор шахснинг ўз мансаб вазифаларини бажармаслик ёки лозим даражада бажармаслик ҳолларини касбий (профессионал) вазифаларини бажармаслик ёки лозим даражада бажармасликдан фарқлаш зарур. Шунинг учун масалан соғлиқни сақлаш муассасаларининг хизматчилари (кардиолог, хирург, терапевт ва ҳ.к.) мансабдор шахс (бўлим мудир, мудир ўринбосари) сифатида хизмат қилса-да, касалликни даволаш пайтида, операция жараёнида бепарволикка йўл қўйган тақдирда, бунинг оқибатида фақат тегишли ҳаёт ва соғлиққа қарши эҳтиётсизликдан содир этилган жиноятлари учун жавобгар бўлишлари мумкин. Шунинг назарда тутиш керакки, мансабдор шахснинг малакасилиги, тажрибасизлиги, ўз вазифаларини яхши билмаслиги туфайли ўз вазифаларини бажармаслиги ёки лозим даражада бажармаслиги мансабга совуққонлик билан қараш жиноятининг таркибини ташкил этмайди.

Мансабга совуққонлик билан қарашдан касб юзасидан ўз вазифаларини бажармаганлик ёки лозим даражада бажармаганлик натижасида шахсга ўртача ёки оғир тан жароҳатлари етказиш ёхуд инсоннинг вафот этиши ҳолатларини фарқлаш лозим (ЖК 116-моддаси). Шу боис шахс мансаб ваколатига тегишли бўлмаган касб юзасидан вазифаларини тўла бажармаса, у ҳолда қилмишни ЖК 116-моддаси бўйича квалификация қилиш керак. Шахснинг касб юзасидан вазифалари мансаб ваколатига тўғри келса, қилмиш ушбу модданинг тегишли қисмлари бўйича квалификация қилинади.

Субъектив томондан мансабга совуққонлик билан қараш эҳтиётсизлик билан тавсифланади. Қонунда мансабга совуққонлик билан қараш мансаб ваколатларини бажармаслик ёки лозим даражада бажармаслик мансабдор шахс (масъул мансабдор шахс)нинг ўз вазифаларига лоқайдлик ёки виждонсизларча муносабатда бўлиши эканлиги белгиланганлиги туфайли, ушбу шахсда уларни лозим даражада бажаришга реал имконияти (объектив ва субъектив) бор-йўқлигини аниқлаш тақозо этилади.

Жиноятнинг субъектив томони қонуннинг ўзида очиб берилган ва мансабдор шахс (масъул мансабдор шахс)нинг мансаб ваколатларини бажаришга лоқайд ва виждонсизларча муносабати билан тавсифланади. Мансабга совуққонлик билан қараш эҳтиётсизликнинг жинсий бепарволик ёки ўзига ўзи ишониш шаклларида намоён бўлиши мумкин.

Шахсга юклатилган мажбуриятларни лозим даражада бажариш ёки бажармасликнинг объектив имконияти, биринчи навбатда, ташқи шароитлар билан боғлиқ, яъни уларни вужудга келтириш мазкур шахсга боғлиқ бўлмайди.

Мансабга совуққонлик билан қараш **субъекти** фақатгина 18 ёшга тўлган мансабдор шахс бўлиши мумкин.

(«Мансабдор шахс» тушунчаси ҳақида ЖКнинг 205-моддаси таҳлилига қаранг.)

Ўрганилаётган модданинг 2-қисмида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишига сабаб бўлган мансабга совуққонлик билан қараш учун жавобгарлик назарда тутилган.

ЖК 207-моддасининг 3-қисмида мансабдор шахс томонидан ўз вазифаларини бажармаслик ёки лозим даражада бажармаслик:

а) одам ўлимига;

б) гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларининг кўп миқдорда Ўзбекистон Республикаси давлат ёки божхона чегаралари орқали қонунга хилоф равишда олиб ўтилишига сабаб бўлганлиги учун жавобгарлик белгиланган.

(«Ўзбекистон Республикаси давлат ёки божхона чегаралари орқали қонунга хилоф равишда олиб ўтиш» тушунчаси ҳақида ЖК 182-моддаси таҳлилига қаранг.)

4-§. Ҳокимият ҳаракатсизлиги (ЖК 208-моддаси)

Жиноятнинг бевосита объекти давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг нормал фаолият юритиши доирасида келиб чиқадиган ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. **Кўшимча бевосита объекти** фуқароларнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлашга қаратилган ижтимоий муносабатлардир.

Объектив томондан жиноят мансабдор шахснинг ўз хизмат вазифасига кўра бажариши шарт ва мумкин бўлган ҳаракатларни бажармаслиги натижасида фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказилишига сабаб бўлишида, шунингдек, бундай ҳаракатсизлик туфайли жиноятга йўл қўйилишида ифодаланади.

Жиноятни мазкур норма билан квалификация қилиш учун мансабдор шахснинг ўз хизмат ваколатлари доирасига кирувчи ва шу ҳаракатларни бажаришининг реал имконияти мавжуд бўлгани ҳолда, бу ҳаракатларни бажармаганлигига эътибор бериш керак.

Жиноятнинг зарурий белгиси ЖК 208-моддасининг диспозициясига мувофиқ, ҳокимият ҳаракатсизлиги, яъни мансабдор шахснинг ўз хизмат вазифаси юзасидан бажариши шарт ва мумкин бўлган ҳаракатларни қасдан бажармаслиги фуқароларнинг манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказилишига сабаб бўлиши ҳисобланади.

Йўл қўйиш деганда, жиноят содир этилишига тўсқинлик қилиши лозим ва мумкин бўлган мансабдор шахснинг жиноятнинг содир этилишига тўсқинлик қилмаслиги тушунилади.

Мансабдор шахснинг қилмишини ҳокимият ҳаракатсизлиги сифатида квалификация қилиш учун бу ҳаракат, қонунга кўра, унинг мансаб ёки хизмат мажбурияти ҳисобланиши керак. Йўл қўйиб бериш мансабдор шахснинг тайёрланаётган ёки содир этилаётган жиноятнинг олдини олиш имкониятига эга бўла туриб ҳеч қандай чора кўрмаслиги шаклида намоён бўлади.

Мансабдор шахс йўл қўйиб беришга олдиндан ваъда берган ҳолларда, унинг ҳаракатлари иштирокчиликда ёрдамчи, деб квалификация қилинмоғи лозим.

Мансабдор шахснинг мансаб ёки хизмат мавқеига кўра жиноят содир этишга йўл қўйиши қонунга биноан ҳокимият ҳаракатсизлиги, деб баҳолалиши керак. Йўл қўйишдаги ҳаракатсизлик тайёрланаётган ёки содир этилаётган жиноятнинг пайини қирқиш учун бирон-бир чора кўрмасликда ёхуд тайёрланаётган жиноятнинг бошқа шахслар содир этган жиноят оқибатларининг олдини олиш учун чора кўрмасликда ифодаланиши мумкин.

Ҳокимият ҳаракатсизлиги моддий таркибли жиноятдир. Фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан кўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказилиши тарзидаги оқибатларнинг рўй берганлиги жиноятнинг зарурий белгиси ҳисобланади.

Ҳокимият ҳаракатсизлиги жиноятга йўл қўйиш билан алоқадор бўлган ҳолларда, у жиноят содир этишга йўл қўйилган пайтдан эътиборан **туғалланган** жиноят деб топилади.

Жиноят **субъектив** томондан қасддан, **тўғри** ёки **эгри** қасд билан содир этилиши мумкин.

Мотив ва **мақсад** жиноятни квалификация қилишга таъсир қилмайди.

Шарҳланаётган модданинг **субъекти** 18 ёшга тўлган мансабдор шахс (ЖК 205-моддаси таҳлилига қаранг) ҳисобланади.

5-§. Мансаб сохтакорлиги (ЖК 209-моддаси)

Жиноятнинг бевосита объекти давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг нормал фаолият юритиши доирасида келиб чиқадиган ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. **Кўшимча бевосита объекти** фуқароларнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлашга қаратилган ижтимоий муносабатлардир.

Мансаб сохтакорлигининг предмети расмий ҳужжатлардир.

NOTA BENE !

Ҳужжат — юридик аҳамиятга эга бўлган факт, воқеа, ҳодисани, бирон-бир муайян ҳаракатларни гувоҳлантирувчи ёзма актдир.

Аниқ фактлар ёки ҳодисаларни тасдиқловчи, юридик аҳамиятга эга расмий ҳужжатлар умумий қоида бўйича тегишли шакл ва реквизитларга эга (бланка, штамп, муҳр, қирғиш ёки чиқиш рақами, сана, мансаб номи ва тегишли мансабдор шахснинг имзоси).

Объектив томондан жиноят мансабдор шахснинг расмий ҳужжатларга била туриб сохта маълумотлар ёки ёзувлар киритиши, ҳужжатларни қалбакилаштиришида, била туриб ҳужжатлар тузишида ва тақдим этишида ифодаланади.

Фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига жиддий зарар етказилиши тарзидаги оқибатларнинг рўй берганлиги жиноятнинг зарурий белгисидир.

Мансаб сохтакорлиги ижро этилиш усулига кўра моддий ва интеллектуал кўринишларда содир этилиши мумкин.

Моддий сохталаштириш деганда, расмий ҳужжатга турли тузатишларни киритиш, ўчириш, бошқа сана билан белгилаш, асл мазмунини ўчириш ва бошқаси билан алмаштириш ва ҳоказолар тушунилади. Интеллектуал сохталаштириш воқеликка ёки ишнинг ҳақиқий аҳволига тўғри келмайдиган, ёлғон, қалбакилаштирилган ҳужжатни бошидан тайёрлашдан иборат бўлади.

Ёлғон маълумотлар киритиш асл ҳужжатга ҳақиқатга тўғри келмайдиган ёзувларни киритиш билан таърифланади.

Мансаб сохтакорлигининг бир тури бўлган олдиндан ёлғон ҳужжатларни тузиш ва тақдим этиш, нафақат ҳужжатларни сохталаштиришдан, балки уни манфаатдор шахсга бериш орқали реализация қилишдан ҳам иборат бўлади. Мазкур қалбакилаштириш шакли бошқалардан шу жиҳати билан ҳам фарқланади, чунки унинг учун икки ҳаракат: ҳужжатни тайёрлаш ва тақдим этиш талаб этилади.

NOTA BENE !

Ҳужжатларни қалбакилаштириш ҳужжатнинг шакли ҳамда мазмунини тўлиқ сохталаштиришдан ҳам, асл ҳужжатларга қисман нотўғри ўзгартиришлар киритишдан ҳам иборат бўлиши мумкин.

Жиноят объектив томонининг зарурий элементи фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига зарар етказиш ҳисобланади.

Ўзининг қонунчилик тузилишига кўра, мансаб сохтакорлиги моддий таркибга эга. Модда диспозициясида кўрсатилган ҳужжатга олдиндан ёлғон маълумот ёки тузатишлар киритиш орқали оқибат келиб чиққан вақтдан жиноят **туғалланган** ҳисобланади.

Мансаб сохтакорлиги бошқа жиноятларни содир этиш усули ҳисобланган ҳолларда қилмиш жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилинади. Масалан, мансаб сохтакорлиги натижасида алдов йўли билан ўзгалар мулкани талон-торож қилишни жиноятлар мажмуи бўйича ЖК 209- ва 168-моддалари билан квалификация қилиш лозим.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Субъектив томоннинг зарурий белгиси сохтакорликни амалга оширувчи мансабдор шахснинг ғаразли ёки бошқа манфаати ҳисобланади.

Мансаб сохтакорлиги ёлғон ҳужжатлардан фойдаланиб, бошқа жиноят содир этиш учун амалга оширилган ҳолатларда қилмиш жиноятлар мажмуи бўйича, яъни мансаб сохтакорлиги ва бошқа жиноят содир этишга тайёргарлик кўриш сифатида квалификация қилиниши керак.

Бошқа манфаатларни кўзлаш деганда, амалпарастлик, ошна-оғайнигарчилик, ҳақиқий аҳволни бўяб кўрсатиш истаги, ишдаги камчиликларни яшириш ва ҳ.к. тушунилади.

Мансаб сохтакорлиги негизда ғаразли манфаат, субъектнинг расмий ҳужжатларга олдиндан ёлғон маълумотлар ва ёзувлар кириштириш, қалбаки ҳужжатлар тайёрлаш ёки тузиш ва бериш орқали моддий манфаатдорлиги ётади.

Мансаб сохтакорлиги мотиви каби, бошқа шахсий манфаатдорлик субъект ўз ҳаракатлари орқали номоддий характерга эга фойда олишидан иборат.

Жиноят **субъекти** 18 ёшга тўлган мансабдор шахс ҳисобланади.

«Амалдаги қонунчиликка кўра тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи юридик шахсларнинг раҳбарлари ҳам мансабдор шахслар тоифасига кирадилар. Шунинг учун, мазкур мансабдор шахслар томонидан банкка ёки бошқа кредит муассасасига хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий-хўжалик аҳволи тўғрисида била туриб ёлғон маълумотларни тақдим қилиш йўли билан кредит ёхуд кредит олиш учун имтиёзларнинг олиниши, кредит маблағларини ўзлаштириш ёки текинга олиш мақсади бўлмаган тақдирда, агар бу хатти-ҳаракатлар оқибатида давлат ёки жамият манфаатларига жиддий зиён етказилган бўлса, Жиноят кодексининг 209-моддаси (Мансаб сохтакорлиги) билан тавсифланиши керак»¹.

Мансабдор бўлмаган шахс томонидан расмий ҳужжатларга сохта маълумотлар ёки ёзувлар киритилган ҳолларда қилмиш ЖК

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди ва Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди қўшма Пленумининг 2000 йил 28 апрелдаги «Тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ қонунчиликни қўллаш суд амалиёти тўғрисида»ги 2/84-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди ва Олий хўжалик суди қўшма Пленумининг 2002 йил 25 октябрдаги 21/108-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартiriш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 2-жилд. — 9-б.

228-моддаси (Хужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар тайёрлаш, уларни қалбакилаштириш, сотиш ёки улардан фойдаланиш) билан квалификация қилиниши лозим.

ЖК 209-моддаси 2-қисмида мансаб сохтакорлигининг қуйидаги оғирлаштирувчи ҳолатлари кўрсатиб ўтилган:

- а) такроран ёки хавfli рецидивист томонидан;
- б) уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб содир этилганлиги.

6-§. Пора олиш (ЖК 210-моддаси)

Порахўрлик — бошқарув органлари фаолияти тартибига қарши қаратилган уч мустақил мансабдорлик жиноятлари — пора олиш, пора бериш ва пора олиш-беришда воситачилик қилишни ўз ичига оладиган тушунча. Санаб ўтилган ҳар бир тажовуз ЖК 210–212-моддаларида назарда тутилган жиноятлар билан боғлиқ бўлмаган ҳолда содир этилиши мумкин эмас. Улар бир-бири билан шу даражада боғлиқ бўладик, пора олиш фактининг мавжуд эмаслиги пора бериш фактини ҳам истисно этади.

Мазкур жиноятнинг ижтимоий хавfliлиги шу билан изоҳланадики, пора олиш мансабдор шахслар томонидан ўзларининг мансаб ваколатларини ижро этишнинг ўрнатилган тартибини кескин ўзгартиради ва бу билан давлат хизмати манфаатларини кўпол бузади. Пора коррупция — ҳокимият ва бошқарув асосларини емирадиган, унинг аҳоли олдидаги обрўсига путур етказадиган, фуқароларнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларига даҳл қиладиган хавfli жинойи ҳодисанинг нисбатан кўп тарқалган ва ўзига хос ҳодисаси ҳисобланади.

Пора олиш **жиноятининг бевосита объекти** ҳокимият ёки бошқарув органларининг обрўси, нормал фаолият юритишини таъминлайдиган ижтимоий муносабатлар, фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонуний манфаатларидир.

Пул, валюта қимматликлари, қимматбаҳо буюмлар, автомобиллар ва бошқа ҳар қандай мол-мулк, озиқ-овқат маҳсулотлари, спиртли ичимликлар, антиқа буюмлар ва ҳ.к., яъни моддий қимматга эга бўлган ҳар қандай нарсалар ёхуд мулкий хусусиятдаги наф кўриш (санаторийга йўлланма, туристик йўлланма, бирон-бир пулли хизматни кўрсатиш кабилар) **поранинг предмети** бўлиши мумкин.

Шу билан бирга, мулкий характерга эга бўлмаган фойдалар пора предмети бўлиши мумкин эмас. Масалан, мансабдор шахс томонидан бошқа шахс манфаатларига қаратилган ўз ҳаракатлари учун номоддий характердаги хизматлар олиш: ижобий тавсифнома, тавсиянома, мақолага тақриз ва бошқалар. Муайян шартлар мавжуд бўлган ҳолда мазкур ҳаракатлар мансаб ваколатини сунисть-

мол қилиш ёки мансаб ваколатидан четга чиқиш сифатида квалификация қилиниши лозим. Мансабдор шахс томонидан бирор ҳаракат содир этилганлиги учун у билан жинсий алоқага киришиш ҳам пора предмети ҳисобланмайди, муайян шартлар бўлган ҳолларда эса мазкур ҳаракат ЖК 121-моддаси бўйича квалификация қилиниши мумкин.

Объектив томондан пора олиш мансабдор шахснинг ўз хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда содир этиши лозим ёки мумкин бўлган муайян ҳаракатни пора бераётган шахснинг манфаатларини кўзлаб бажариши ёки бажармаслиги эвазига шахсан ўзи ёки воситачи орқали қонунга хилоф эканлигини била туриб, моддий қимматликлар олиши ёхуд мулкӣ наф кўришида ифодаланади. Гарчи кўп ҳолларда пора бевосита ёки воситачи орқали пул бериш шаклида берилишига қарамай, шарҳланаётган жиноят предметининг серқирралиги пора олиш ва беришнинг худди шундай серқирра усулларини келтириб чиқаради. Амалиётда пора беришнинг қимматли буюмни арзон сотиш, карта ўйинида олдиндан тил бириктирган ҳолда ютқизиб кўйиш, сохта мансаб бериш ва пора олувчи, унинг қариндошлари ёки бошқа ишончли шахсларга мунтазам равишда иш ҳақи тўлаб туриш каби бошқа «ниқобланган» усуллари ҳам мавжуд.

Амалиётда шундай ҳоллар ҳам учраб турадики, моддий қимматликларни олаётган мансабдор шахс моддий қимматликлар муассаса томонидан кўрсатилган хизмат эвазига олинаётганлигига ишонтириш орқали мазкур қилмишларнинг қонунийлигини кўрсатиш учун уларни бераётган шахсларни чалғитишга ҳаракат қилади. Пора предметлари пора олувчига — мансабдор шахсга бевосита ва воситачи — оила аъзолари, танишлар ва ҳоказолар орқали берилиши, шунингдек, пора олувчининг банкдаги ҳисоб рақамига кўчирилиши ҳам мумкин. Пора олиш усули ва шакли қилмишни квалификация қилишда аҳамиятга эга бўлмайди.

Мансабдор шахс томонидан унинг шахсий ва ижтимоий ҳаётидаги бирор-бир воқеа муносабати билан қиймати жиҳатидан унча қиммат бўлмаган совғалар олиниши пора ҳисобланмайди. Масалан, юбилей муносабати билан унча қиммат бўлмаган қўл соати, диссертация ҳимояси муносабати билан гулдаста, конфет, факрий унвонлар олиниши.

Олдиндан тил бириктирмаган ҳолда пора олишда айбдор шахсларнинг жавобгарлиги масаласини ҳал этиш вақтида пора берувчининг мотиви ва поранинг предметига эътибор қаратиш лозим. Шунинг учун, агар олинган предмет қиймати унча катта бўлмаса ва пора берувчи уни миннатдорчилик сифатида берган бўлса, у ҳолда қилмиш ижтимоий хавфлилик хусусиятига эга бўлмаган қилмиш деб квалификация қилиниши лозим.

Мансабдор шахснинг ўз хизмат мавқеидан фойдаланиши деганда, нафақат мансабдор шахснинг ўз хизмат ваколатлари доирасига кирадиган ҳаракатларни содир этиши, балки бошқа мансабдор шахсларга таъсир кўрсатиши ва уларнинг ваколатларидан фойдаланган ҳолда пора берувчининг манфаатларини кўзлаб ҳаракат қилиши тушунилади.

Мансабдор шахс томонидан ўзининг шахсий алоқаларидан фойдаланиш хизмат мавқеидан фойдаланиш сифатида баҳоланмаслиги керак.

Мансабдор шахснинг нафақат хизмат мавқеига кирувчи ҳаракатларни, балки бошқа мансабдор шахсларнинг ваколатлари ўртасида пора олувчининг мансаб мавқеи билан боғлиқ бўлган ушбу шахслар муайян томонидан ҳаракатларнинг содир этилишига таъсир кўрсатиши ва уларнинг ваколатларидан фойдаланиши жиноятни мазкур модда бўйича квалификация қилишнинг зарурий шартидир.

Пора олиш — пора берувчининг манфаатларини кўзлаб муайян ҳаракатларни содир этганлик учун ғайриқонуний ҳақ олишидир.

Пора берувчининг манфаатлари деганда, нафақат унинг шахсий манфаатлари, балки учинчи шахслар, яқин қариндошлар, яқин шахслар ва бошқа шу кабиларнинг ҳам ҳар қандай манфаатлари тушунилади.

Мансабдор шахс томонидан ўз бўйсунувидаги шахслардан уларнинг манфаатлари йўлида бирор ҳаракат қилиш учун пул маблағлари ёки бошқа қимматликларнинг олиниши пора олиш сифатида квалификация қилиниши лозим. Бунда суд ҳукмида пора берувчи манфаатларида қайси ҳаракатни содир этиш ёки этмаслик учун пора олинганлиги кўрсатилиши лозим.

Шуни ҳам таъкидлаш жоизки, мансабдор шахс қилмишини пора олиш деб квалификация қилиш учун пора предметини олиш вақти ҳеч қандай аҳамиятга эга бўлмайди.

Пора мансабдор шахс томонидан пора берувчи манфаатида муайян ҳаракатни содир этишгача бўлган вақтда (сотиб олиш пораси) ёки пора предмети мансабдор шахс томонидан пора берувчи манфаатида муайян ҳаракат содир этилгандан кейин олиниши мумкин (пора-мукофот). Бунда қилмишни квалификация қилиш чоғида поранинг олдиндан шартлашилганлиги аҳамиятга эга бўлмайди.

Мансабдор шахснинг бирор-бир мулкий манфаатларни кўриш ёки моддий қийматликлар олиш мақсадида ўз хизмат ёки мансаб ваколатларига кирмайдиган ҳаракатларни содир этишга қаратилган ҳаракатларини фирибгарлик (ЖКнинг 168-моддаси) йўли билан ўзганинг мулкани олишга қаратилган ҳаракат сифатида тавсифлаш лозим.

Пора олиш жинояти пора олувчи томонидан пора берувчининг манфаатларини кўзлаб, аниқ ҳаракатлар содир этилган ёки этилмаганлигидан қатъи назар, пора предметининг лоақал бир қисми олинган пайдан эътиборан **туғалланган** деб топилади.

Олдиндан келишилган пора олувчи иродасига боғлиқ бўлмаган ҳолатларга кўра олинмай қолган ҳолларда (масалан, пора берилаётган вақтда жиноят қидирув бўлими ходимлари томонидан жиноятнинг тўхтатилиши) қилмиш ЖК 25-моддаси 2-қисми ва **210-моддаси** бўйича пора олишга суиқасд қилиш тарзида квалификация қилиниши лозим.

Қилмишни квалификация қилишда айбдор олиш ниятида бўлган пора миқдори эътиборга олинмиши лозим.

Жиноятни мазкур модда бўйича квалификация қилиш учун пора предметининг мансабдор шахснинг ўзи томонидан ёхуд унинг розилиги ва ижозати билан бошқа ҳар қандай шахс томонидан олинганлиги аҳамиятга эга эмас.

Агар пора предмети фуқаролик муомаласидан чиқарилган нарсалар, масалан гиёҳванд воситалари ёки психотроп моддалар, ўқотар қуроллар бўлса бундай ҳаракатларни ЖКнинг **210-моддаси** ва ЖКнинг 271-моддаси ёхуд 247-моддалари билан жиноятлар жами тарикасида квалификация қилиш лозим.

Мансабдор пора берувчи манфаатларида ҳаракат қилиш ваколатига эга бўлмаган, лекин ўзининг мансаб мавқеи туфайли мазкур ҳаракатларнинг бошқа шахслар томонидан содир этилиши бўйича чоралар кўрган ҳолларда ҳам қилмиш пора олиш сифатида квалификация қилинади.

Пора олишнинг **субъектив томони** — **тўғри қасд**: айбдор (пора олувчи) моддий қимматликлар ёки мулккий фойда унга ўзининг хизмат мавқеидан келиб чиқиб пора берувчи манфаатида бирор-бир ҳаракатни содир этиш ёки этмаслик учун пора сифатида берилаётганлигини англайди ва буни хоҳлайди.

Гарчи кўпгина ҳолларда пора олиш ғарзли мақсадда содир этилса-да, бироқ жиноятнинг **мақсади ва мотиви** бу қилмишни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Фақат махсус субъект — 18 ёшга тўлган мансабдор шахс пора олишнинг субъекти ҳисобланади.

Пора берувчи манфаатларида ҳаракат қилиш ваколатига эга бўлма-са-да, ўзларининг мансаб мавқеидан келиб чиққан ҳолда мазкур ҳаракатларнинг бошқа мансабдор шахслар томонидан содир этилиши учун чоралар кўрган мансабдор шахслар ҳам мазкур жиноятларнинг **субъекти** ҳисобланади.

Юридик адабиётлар ва суд-тергов амалиётида профессор-ўқитувчилар тарқиби ва тиббиёт ходимларини шарҳланаётган модда бўйича жавобгарликка тортиш масаласи аниқ ҳал этилмаган. Ўқи-

тувчи доимий равишда бирор-бир маъмурий лавозимни (ректор, проректор, декан, директор ва бошқа лавозимларни) эгаллаб турган вақтда ёки вақтинчалик ташкилий вазифаларни (қабул комиссиясининг аъзоси лавозимини) бажараётган вақтда мансабдор шахс деб топилиши мумкин.

Шифокор, агар у соғлиқни сақлаш тизимида маъмурий-хўжалик ёки ташкилий-бошқарув фаолияти билан боғлиқ мансабда (бош шифокор, бош шифокор ўринбосари, бўлим бошлиғи ва ҳоказо мансабда) бўлсагина, мансабдор шахс ҳисобланади. Бошқа барча ҳолларда ўқитувчи ва шифокорлар ҳам ўзларининг касбий бурчларини бажарганликлари сабабли мансабдор шахс деб топилишлари мумкин эмас.

ЖК 210-моддасининг 2-қисми пора олишнинг қуйидаги квалификацияловчи таркибларини:

а) такроран, хавfli рецидивист ёки илгари ЖК 211- ёки 212-моддаларида назарда тутилган жиноятларни содир этган шахс томонидан;

б) кўп миқдорда;

в) тамагирлик йўли билан;

г) бир гуруҳ мансабдор шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилганлиги учун жавобгарликни назарда тутати.

Пора олишнинг квалификацияловчи белгиси сифатида **такрорийлик** ушбу жиноятлардан бирортасини жавобгарликка тортиш муддати ўтмаган ҳолда камида икки марта содир этишни талаб этади. Агар мансабдор шахс биттаси тугатилмаган бўлган пора олишнинг икки факти бўйича жавобгарликка тортилаётган бўлса, қилмиш жиноятлар мажмуи бўйича пора олишга суиқасд қилиш ва такрорий пора олиш тарзида квалификация қилинади. Бунда шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, мазкур қилмишларнинг турли вақтларда содир этилишида айбдорда мазкур қилмишларга нисбатан умумий эмас, балки алоҳида қасд мавжуд бўлади.

Шу билан бирга, мансабдор шахс томонидан бир неча шахслардан бир неча пора олиш, агар уларнинг ҳар бирига алоҳида ҳаракатлар содир этилиши назарда тутилса, мазкур қилмиш такроран содир этилган жиноят сифатида квалификация қилиниши лозим. Бунда ҳар бир пора берувчи манфаатида амалга ошириладиган алоҳида ҳаракатлар ўзининг мазмуни бўйича бир хил ёки ҳар хил бўлиши мумкин. Поранинг олдиндан келишилган суммаси миқдорининг мансабдор шахс томонидан оширилиши, агар бу пора берувчи манфаатларида олдинги натижани кўзлаб ҳаракат содир этилса, такрорийлик белгисини келтириб чиқармайди.

Таҳлил қилинаётган модда 2-қисмининг «а» бандида хавfli рецидивист ёки илгари ЖК 211- ёки 212-моддаларида назарда тутилган жиноятларни содир этган шахс томонидан пора олиниши назарда тутилган.

Пора олувчи томонидан порани бир неча марта «бўлиб-бўлиб» олиш, такрорий пора олишни ҳосил қилмайди.

Турли усулларда пора олиш ягона давом этувчи жиноятни шакллантиради ва такрорийлик белгиси билан квалификация қилиниши мумкин эмас.

Хавфли рецидивист томонидан пора олиниши ЖК 210-моддаси 2-қисми «а» банди бўйича квалификация қилиниши лозим.

Мансабдор шахс томонидан қонуний манфаатларининг бузилиши таҳдиди билан шахсдан пора талаб қилиши ёхуд ўзининг қонуний манфаатлари бузилишининг олдини олиш мақсадида пора беришга мажбур бўлган аҳволга солиб қўйилиши **товламачилик йўли билан пора олиш** жиноятининг таркибини ҳосил қилади.

Пора берувчининг манфаатларини кўзлаб унинг қонунга хилоф талабларини бажарганлик учун пора талаб қилиш товламачилик йўли билан пора олишнинг таркибини ҳосил қилмайди.

Мансабдор шахс товламачилик йўли билан пора олишда пора предметини ололмаган бўлса, қилмиш жиноятни содир этишга суиқасд деб топилади.

Жиноятни содир этишда уни амалга ошириш ҳақида олдиндан келишиб олган икки ёки ундан ортиқ мансабдор шахс иштирок этган бўлса, мансабдор шахснинг ҳаракатлари бир гуруҳ мансабдор шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган пора олиш деб квалификация қилинмоғи лозим. Бундай ҳолларда, жиноят мансабдор шахслардан биттаси поранинг лоақал бир қисмини олган пайтдан эътиборан **туғалланган** деб топилади.

ЖК 210-моддаси 3-қисмида:

- а) жуда кўп миқдорда;
- б) масъул мансабдор шахс томонидан;
- в) уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб пора олганлик учун жиноий жавобгарлик назарда тутилган.

7-§. Пора бериш (ЖК 211-моддаси)

Жиноятнинг **объекти** ва **предмети** пора олиш жинояти таркиби белгилари билан бир хил.

(Бу ҳақда батафсил ЖК 210-моддаси таҳлилига қаранг.)

Объектив томондан пора бериш, мансабдор шахснинг ўз хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда содир этиши лозим ёки мумкин бўлган муайян ҳаракатни пора берган шахснинг манфаатларини кўзлаб бажариши ёки бажармаслиги эвазига унга бевосита ёки воситачи орқали қонунга хилоф эканлигини била туриб, моддий қимматликлар бериш ёки уни мулкий манфаатдор этишда ифодаланади.

Пора бериш, яъни мансабдор шахснинг ўз хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда содир этиши лозим ёки мумкин бўлган му-

айян ҳаракатни пора берган шахснинг манфаатларини қўзлаб бажариши ёки бажармаслиги эвазига унга бевосита ёки воситачи орқали қонунга хилоф эканлигини била туриб, моддий қимматликлар бериш ёки уни мулкий манфаатдор этишда намоён бўладиган ҳаракатларда қўринади.

Агар пора берувчи шахс мансабдор шахсни хизмат бўйича ноқонуний ҳаракатларни содир этишга жалб қилса, унинг ҳаракати нафақат пора бериш, балки мансабдор шахсни жиноят содир этишга жалб қилиш билан ҳам квалификация қилинади.

Агар пора бериш бир неча ҳаракатларда содир этилса, жиноят пора олувчига поранинг ҳеч бўлмаганда бир қисми берилган пайтдан эътиборан **туғалланган** ҳисобланади. Конвертта солинган пулни мансабдор шахснинг столи ёки кабинетигаги бошқа жойга қўйиш, агар бу пул олинмаган бўлса, пора беришга суиқасд қилиш ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят **тўғри қасддан** содир этилади. Пора берувчи мансабдор шахсга пора предметини мукофот сифатида, ўзининг мансаб мавқеидан келиб чиқиб унинг манфаати йўлида бирон-бир ҳаракатни содир этиши ёки этмаслиги учун берилаётганлигини англайди ва шуни хоҳлайди.

Пора беришнинг **мотиви ва мақсади** квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Жиноят субъекти 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин: -

Пора бериш орқали ҳаракат ёки ҳаракатсизликка эришиш учун бошқа шахсга пора таклиф этган шахс пора берувчи сифатида жавобгарликка тортилади. Пора эвазига маълум ҳаракатларни бажаришга келишган шахс ва порани топширган шахс пора беришда иштирокчилар сифатида жавобгарликка тортилади.

Агар шахс таклиф мазмунини билиб, порани фақат топширса, унинг ҳаракатлари пора беришда воситачи сифатида квалификация қилинади.

Ўзбекистон Республикаси **Жиноят кодекси 211-моддаси 2-қисмида:**

а) такроран, хавфли рецидивист ёки илгари Жиноят кодексининг 210- ёки 212-моддаларида назарда тутилган жиноятларни содир этган шахс томонидан;

б) кўп миқдорда содир этилган пора бериш учун жавобгарлик белгиланган.

Қилмишни такроран пора бериш деб квалификация қилиш учун пора предметининг бўлиб-бўлиб берилиши давомли жиноят эканлигини эътиборга олиш лозим, бунда айбдорнинг қасди ҳам ҳисобга олинаши керак.

Пора бериш:

а) жуда кўп миқдорда;

б) уюшган гуруҳ манфаатларини қўзлаб;

в) масъул мансабдор шахс томонидан содир этилган бўлса, қилмиш Ўзбекистон Республикаси ЖК 211-моддаси 3-қисми билан квалификация қилинади.

Ушбу модданинг 4-қисмида пора берувчини жиноий жавобгарликдан озод этиш шартлари кўрсатилган.

Биринчи шарт шундан иборатки, мансабдор шахснинг товламачилиги туфайли шахс пора беришга мажбур бўлган ҳолларда, у **жиноий жавобгарликдан озод этилади.**

Иккинчидан, башарти пора берувчи жиноят содир этилганидан сўнг, бу ҳақда ўз ихтиёри билан тегишли органларга маълум қилса, чин кўнгилдан пушаймон бўлиб, жиноятни очишда фаол ёрдам берган бўлса, жиноий жавобгарликдан озод қилинади.

Пора берувчи ўз ихтиёри билан арз қилиб, жиноят тўғрисида исталган ҳокимият органи (МХХ, прокуратура, суд, милиция, ҳокимиятга, маҳалла кўмитаси)га ҳар қандай кўринишда оғзаки (ёзма) мурожаат этиши мумкин. Ўз ихтиёри билан арз қилишнинг мотиви ва ундан қузатилган мақсад — фош бўлишдан қўрқиш, жазоланишдан қўрқиш, виждон даъвати ва ҳ.к. шахсни жавобгарликдан озод қилишда аҳамиятга эга эмас.

Аммо, пора берган шахснинг жавобгарликдан озод қилиниши унинг хатти-ҳаракатида жиноят таркибининг йўқлигини аниқламайди, шу сабабдан бундай шахслар жабрланувчи сифатида эътироф этилмайди, уларнинг пора олувчига берган пора предметлари қайтариб берилмайди.

Пора берувчи жиноят содир этилганидан сўнг исталган вақтда, аммо бу ҳақда ҳуқуқ-тартибот органлари хабар топишидан олдин, пора берилгани тўғрисида ўз ихтиёри билан арз қилиши мумкин.

Пора берувчини жавобгарликдан озод этиш учун пора бергани ҳақида ўз ихтиёри билан арз қилиш билан бир қаторда ўзининг қилмишидан чин кўнгилдан пушаймон бўлганлиги ва ўз хатти-ҳаракати билан жиноятни очишда фаол ёрдам берган бўлиши лозим.

8-§. Пора олиш-беришда воситачилик қилиш (ЖК 212-моддаси)

Жиноятнинг объекти ва предмети — пора олиш ва пора бериш жинояти таркиби белгилари билан бир хил.

Объектив томондан пора олиш-беришда воситачилик қилиш пора олиш ёки бериш хусусидаги келишувга эришишга қаратилган фаолият, шунингдек, манфаатдор шахсларнинг топшириғига биноан порани бевосита беришда ифодаланadi.

Воситачини лора берувчидан фарқлаш лозим. Ушбу ҳаракатлардан манфаатдор бўлган пора берувчидан фарқли равишда во-

ситачи пора берувчининг топширигини бажараётган воситачи мансабдор шахснинг у ёки бу ҳаракатларни содир этиши ёки содир этмаслигидан бирор-бир моддий мукофот ёки моддий манфаатларни қўлга киритишни кўзламайди.

Воситачи ўзганинг манфаатларини намоён қилиб, ўз номидан ҳаракат қилмайди. Пора бериш масаласини пора берувчи ўзи мустақил ҳал қилади, воситачи уни амалга оширади, холос.

Пора олиш ёки бериш ҳақидаги битимга эришишга қаратилган фаолият деганда, айбдор томонидан содир этилган ёки содир этилиши пора берилишига ёки унинг мансабдор шахс томонидан олинишига хизмат қилувчи ҳар қандай хатти-ҳаракатни тушуниш лозим. Масалан, воситачи пора берувчининг манфаатларини кўзлаб мансабдор шахс содир этиши лозим ёки мумкин бўлган хатти-ҳаракатларни, пора миқдорини, пора бериладиган жойни ва ҳ.к.ларни келишади.

Воситачиликнинг иккинчи кўриниши пора предметининг пора берувчидан олиб, пора олувчига бевосита топширилишида ифодаланади.

Корхона, муассаса, ташкилот ёки уларнинг бўлимлари раҳбар кўрсатмаси билан била туриб унга хизмат жиҳатидан бўйсунган шахснинг воситачилик қилиши ЖК 212-моддаси билан квалификация қилиш учун асосдир.

Жиноят пора олувчи поранинг ҳатто бир қисмини олган пайдан эътиборан **туғалланган** ҳисобланади. Агарда пора мансабдор шахс томонидан олинмаган бўлса, бундай ҳаракат пора олиш-беришда воситачилик қилишга суиқасд деб топилади.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Айбдор унинг ҳаракатлари пора олиш-бериш ҳақидаги келишувга эришиш ҳамда пора олувчи ва берувчининг топшириғи билан пора беришга йўналтирилганлигини билади ҳамда буни хоҳлайди.

Агар айбдор пора предметини пора берувчидан олиб, пора олувчига бераётганини англамаса, унинг хатти-ҳаракати мазкур моддада назарда тутилган жавобгарликни вужудга келтирмайди.

Жиноят **субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс ҳисобланади.

ЖК 212-моддаси 2-қисмида воситачилик:

а) тақроран, хавфли рецидивист томонидан ёки илгари ЖК 210- ёки 211-моддаларида назарда тутилган жиноятни содир этган шахс томонидан;

б) кўп миқдорда пора олиш ёки бериш вақтида;

в) бир гуруҳ мансабдор шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб пора олаётганлиги воситачига аён бўлган ҳолда содир этилганлиги учун жавобгарлик назарда тутилган.

ЖК 212-моддаси 3-қисмида пора олиш-беришда воситачилик қилиш:

а) ҳақ эвазига;

б) жуда кўп миқдорда пора олиш ёки беришда;

в) уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб;

г) масъул мансабдор шахс томонидан содир этилганлиги учун жавобгарлик назарда тутилган.

Хизмати эвазига ҳақ олиш тарзидаги жинойят субъектив томонининг факультатив белгиси ҳисобланувчи ғаразли манфаат мавжудлиги, қилмишни **ЖК 212-моддаси 3-қисми «а» банди** бўйича квалификация қилишни тақозо этади. Бунда ҳақ воситачилик ҳаракатлари амалга оширилишидан олдин ёки кейин олинганлиги аҳамиятга эга эмас. Олинган ҳақ суммаси квалификацияга таъсир этмайди. Қилмишни ҳақ эвазига воситачилик содир этилган деб квалификациялашда хизмат ҳақининг миқдори, айбдорнинг у қачон олгани, ҳақнинг воситачилик ҳаракатини содир этишдан илгари ёки кейин олганлиги аҳамиятга эга эмас.

Ўзбекистон Республикаси **ЖК 212-моддаси 4-қисмида** пора олиш-беришда воситачилик содир этган шахсни жавобгарликдан озод қилиш шартлари кўрсатилган.

Унда пора олиш-беришда воситачилик қилган шахс, жиноий ҳаракатларни содир этганидан кейин бу ҳақда ўз ихтиёри билан арз қилса, чин кўнгилдан пушаймон бўлиб, жиноятни очишда фаол ёрдам берган бўлса, жавобгарликдан озод қилинади дейилади.

Бу шарт пора берганлиги ҳақида ўз ихтиёри билан арз қилган шахсни жиноий жавобгарликдан озод қилишнинг шартига ўхшаб кетади.

9-§. Хизматчини пора эвазига оғдириш (ЖК 213-моддаси)

Мазкур жиноятнинг бевосита объекти бошқарув органлари, мулк шаклидан қатъи назар, корхоналар, ташкилотлар, муассасалар, жамоат бирлашмалари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг обрўйи ва нормал иш фаолияти ҳамда фуқароларнинг манфаатларидир.

Жиноятнинг **предмети** пора олиш-беришнинг предметиға ўхшашидир.

Объектив томондан ЖК 213-моддаси 1-қисмида кўзда тутилган жиноят хизматчини пора эвазига оғдиришда, яъни давлат органининг, мулк шаклидан қатъи назар, корхона, муассаса ёки ташкилотнинг, жамоат бирлашмасининг, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органининг мансабдор шахс бўлмаган хизматчисига ўз хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда бажариши лозим ёки мумкин бўлган муайян ҳаракатни уни ўзига оғдириб олаётган шахс манфаатларини кўзлаб бажариши ёки бажармаслиги эвазига, қонунга хилоф эканлигини била туриб, анча миқдорда моддий ҳақ бериш ёки уни мулкий манфаатдор этишда ифодаланади.

Моҳиятига кўра, **ЖК 213-моддасининг 1-қисмида** кўзда тутилган қилмиш ЖК 212-моддасида жавобгарлик белгиланган қилмиш (пора бериш)га ўхшайди, ягона фарқ шундаки, мазкур қилмишда мансабдор шахсга эмас, пора эвазига оғдиришни амалга ошираётган шахснинг манфаатларини кўзлаб, ўз хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда хизматчи бажариши мумкин бўлган муайян ҳаракат учун пора хизматчига берилади.

Моддий ҳақ бериш ёки мулкий манфаатдор этиш деганда, хизматчига уни ўзига оғдираётган шахс манфаатини кўзлаб хизмат вазифасига кирадиган ҳаракатларни бажариш ёки бажармаслиги учун унга мулкий характердаги қимматликлар ёки мулкий баҳода баҳолаш мумкин бўлган фойдани бериш тушунилади.

Шахс манфаатини кўзлаб хизматчини пора эвазига оғдириш ҳаракатлари:

— ушбу ҳаракатлар ҳақ эвазига оғдирувчи, шунингдек, унинг топшириғи билан бошқа шахсларга фойда, имтиёзлар келтирса, уларнинг эҳтиёжларини қондирса;

— ҳақ эвазига оғдирилаётган шахс фаолият олиб бораётган хизмат манфаатларига зид келса.

Ушбу қилмишни жиноий жазоланадиган деб топишнинг мажбурий шарти моддий ҳақ ёки мулкий фойдани анча миқдорда беришдир.

(Анча миқдор тушунчаси ҳақида Жиноят кодекси Махсус қисмининг VIII бўлимига қаранг.)

Қонунга хилоф эканлигини била туриб ҳақ бериш деганда, ушбу ҳаракат (ҳаракатсизлик) норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ёки таъсис ҳужжатлари билан тақиқланганлиги, шунингдек, қонунга мувофиқ хизматчининг фаолият хусусиятидан келиб чиқмаслиги тушунилади.

Хизмат мавқеи билан боғлиқ ҳаракатларни бажариш ёки бажармаслик ҳуқуқий ва фактик имкониятлардан фойдаланишда ифодаланиб, хизматчи ваколатига кирадиган ҳаракат (ҳаракатсизлик), шунингдек, хизмат обрўи, информация олишга ушбу шахснинг ҳуқуқига асосланган, лекин ваколатига кирмайдиган ҳаракат (ҳаракатсизлик)ни ўз ичига олади. Ҳаракатни бажариш ёки бажармаслик ўз хусусияти бўйича гайриқонуний бўлиши ёки хизматчи ишлаётган корхона, ташкилот, муассаса ва органлар қонуний манфаатига зид бўлиши лозим.

Ҳақ эвазига оғдириш шакли ва усули аҳамиятга эга эмас. Хизматчи гайриқонуний, моддий ҳақни ёки мулкий манфаатдорликни шахсан ўзи ёки воситачи орқали олиши мумкин.

Қонун муайян ҳаракатларни бажаришдан олдин ҳақ эвазига оғдириш билан муайян ҳаракатларни бажаришдан кейин ҳақ эвазига оғдириш ўртасидаги фарқни белгиламаган, шунинг учун улар икки ҳолатда ҳам жиноий қилмиш ҳисобланади.

Хизматчи уни пора эвазига оғдираётган шахс манфаатини кўзлаб жинойий ҳаракатларни содир этса, унинг ҳаракатини жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилиш керак (масалан, хизматчи ҳақ эвазига ҳужжатларни сохталаштирса, унинг ҳаракатлари жиноятлар мажмуи тариқасида **ЖК 213-моддаси 1-қисми** ва **228-моддаси** — Ҳужжат, муҳр, штамп, бланкаларни тайёрлаш, қалбакилаштириш, сотиш, фойдаланиш бўйича квалификация қилинади).

Хизматчини пора эвазига оғдириш хизматчи ўз хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда бажариши лозим ёки мумкин бўлган муайян ҳаракатни уни ўзига оғдириб олаётган шахс манфаатларини кўзлаб амалга оширганлиги эвазига мулкий манфаатнинг бир қисмини қўлга киритган пайтдан эътиборан **туғалланган** жиноят ҳисобланади.

Агар хизматчи анча миқдордан кам миқдорда ҳақ (пора) олса, унинг ҳаракатлари **ЖК 213-моддаси** бўйича квалификация қилинмайди.

ЖК 213-моддаси 2-қисмида назарда тутилган қилмиш **объектив томондан** давлат органи, мулк шаклидан қатъи назар, корхона, муассаса ёки ташкилот, жамоат бирлашмаси, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органининг мансабдор шахси бўлмаган хизматчисининг ўз хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда бажариши лозим ёки мумкин бўлган муайян ҳаракатни уни ўзига оғдираётган шахс манфаатларини кўзлаб амалга оширганлиги эвазига моддий ҳақ олиши ёки мулкий манфаатдор бўлишида ифодаланади.

Моҳиятига кўра, **ЖК 213-моддаси 2-қисмида** кўзда тутилган жиноятнинг аломатлари пора олиш аломатларидан фарқ қилмайди. Мазкур жиноятда ҳақни қонунга хилоф равишда мансабдор шахс эмас, балки хизматчи ўз хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда бажариши лозим ёки мумкин бўлган муайян ҳаракатни бажарганлиги учун олади.

Жиноятни квалификация қилиш учун хизматчининг моддий ҳақни қачон олгани, яъни пора эвазига уни ўзига оғдираётган шахс манфаатларини кўзлаб муайян ҳаракатни содир этишидан олдин ёки кейин олганлиги аҳамиятга эга эмас.

Мансабдор шахс бўлмаган хизматчининг қонунга хилоф эканлигини била туриб, моддий ҳақ олиши ёки мулкий манфаатдор бўлиши, қонунга зид бўлган ҳақнинг бир қисмини олган пайтдан эътиборан **туғалланган** жиноят деб ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят **тўғри қасддан** содир этилади. Мотив ва мақсад жиноятни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас. Айбдор ноқонуний тарзда хизматчига моддий бойликлар бераётганлиги ёки мулкий манфаат келтираётганлигини билади ва шуни хоҳлайди. Хизматчи томонидан пора олишда эса хизматчи моддий бойлик ва бошқа мулкий манфаатлар унга пора эвазига

оғдираётган шахс манфаатини кўзлаб бирор-бир ҳаракатни содир этиш ёки бажаришдан сақланиш учун берилаётганини тушунади ва шуни хоҳлайди.

Ҳақ олаётган шахснинг **мотиви** ғаразлидир. Моддий бойлик ва бошқа мулкый манфаат бераётган шахснинг мотиви эса турлича бўлиши мумкин. Булар, ғаразли ният, қонунни четлаб ўтиш, жавобгарликдан озод бўлиш, хизматчи кўрсатган хизмат учун ташаккур билдириш, айбдор манфаатларини қондириш ва ҳоказо. Пора эвазига оғдириш айбдор шахс (ҳақ эвазига оғдирувчи) меҳнат қилаётган корхона, ташкилот, муассаса манфаати йўлида ҳам амалга оширилиши мумкин.

ЖК 213-моддаси 1-қисми субъекти 16 ёшга тўлган, ўз манфаати ёки бошқа шахслар манфаатини кўзлаб ҳаракат қилган, ҳар қандай ақли расо жисмоний шахсдир.

ЖК 213-моддаси 2-қисми субъекти 16 ёшга тўлган давлат органи, жамоат бирлашмаси, мулк шаклидан қатъи назар, корхона, муассаса, ташкилот, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи мансабдор шахси бўлмаган хизматчидир.

Хизматчи томонидан ғайриқонуний равишда моддий қимматликлар ёки мулкый фойда олиниши ёки уни пора эвазига оғдириш:

а) такроран, хавfli рецидивист ёки илгари ЖК 210–212-моддаларида назарда тутилган жиноятни содир этган шахс томонидан;

б) кўп миқдорда;

в) уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб содир этилган бўлса, **ЖК 213-моддаси 3-қисми** бўйича жавобгарлик келиб чиқади.

10-§. Товламачилик йўли билан ҳақ беришни талаб қилиш (ЖК 214-моддаси)

Жиноят **объекти** — давлат органининг, мулк шаклидан қатъи назар, корхона, муассаса ёки ташкилотнинг, жамоат бирлашмасининг, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органининг нормал фаолияти, нуфузи, шунингдек, уларнинг ҳуқуқлари ва қонун билан қўриқланадиган манфаатлари.

Жиноят **предмети** моддий қимматликлар ёки мулкый йўсиндаги манфаат бўлиши мумкин.

Объектив томондан жиноят, биринчидан, давлат органи, мулк шаклидан қатъи назар, корхона, муассаса, ташкилот, жамоат бирлашмасининг, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг мансабдор шахс бўлмаган хизматчисининг хизмат вазифаси доирасига кирадиган муайян ишчи бажариши ёки хизмат кўрсатиши эвазига ҳақ беришни ёки мулкый йўсиндаги манфаатни талаб қилишида; иккинчидан, фуқарони қасддан ўз ҳақ-ҳуқуқлари ва қонун билан қўриқланадиган манфаатлари бузилишининг олдини олиш учун ҳақ беришга мажбур этадиган аҳволга солиб қўйишда ифодаланади.

Товламачлик — бу хизматчининг у ёки бу ҳаракат содир этиш борасидаги мажбурияти ва хизмат вазифаси билан боғлиқ ва моддий ҳақ ёки мулкӣ йўсиндаги манфаатдорлик олишга қаратилган ҳаракати бўлиб, бунда хизматчи ҳаракат бажарилишини пайсалга солади ёки бошқа усулда шахсни қасддан фуқароларнинг ҳуқуқ ва қонун билан қўриқланадиган манфаатлари бузилишининг олдини олиш учун ҳақ беришга мажбур этадиган аҳволга солиб қўяди.

Аксарият ҳолларда, бундай жиноят савдо-сотиқ, маиший хизмат, фуқароларга транспорт хизмати кўрсатиш тизимида, умумий овқатланиш, турли ательелар, устахоналар тизимида, тиббий хизмат кўрсатиш соҳасида содир этилади.

Қилмишни ушбу модда билан квалификация қилиш учун шахнинг ҳақ эвазига бажараётган муайян иши ёки кўрсатаётган қандайдир хизмати ана шу ходимнинг хизмат вазифалари доирасига киришини аниқлаш лозим. Масалан, умумий овқатланиш жойларида хизмат кўрсатиш, транспортнинг барча турларига чипталар сотиш, транспортда юк ташиш, тиббий хизмат кўрсатиш ва ҳ.к. шулар жумласидандир. Башарти шахс хизмат вазифаси доирасига кирмайдиган қандайдир бошқа хизматларни бажарганлиги ёки хизматлар ҳақидаги низомда кўзда тутилмаган бошқа қўшимча хизматларни бажарганлиги учун ҳақ талаб қилганида, унинг қилмиши Ўзбекистон Республикаси ЖК 214-моддаси билан квалификация қилинмайди.

NOTA BENE !

Қонунга хилоф равишда ҳақ бериш деганда, белгиланган нарх, тарифларга қўшимча равишда маълум миқдордаги маблағни ёки беғараз бажарилиши лозим бўлган иш учун тўланган ҳақни тушуниш лозим.

Ҳақ (манфаат) беришни талаб қилиш деганда, хизматчининг ўз хизмат мажбуриятлари доирасига қирадиган маълум иш ёки хизматни бажариш эвазига моддий бойлик, пул, даромад, мулкӣ фойда беришни очикдан-очик талаб қилиши тушунилади. Ноқонуний ҳақ талаб қилиш шунда кўринадикӣ, хизматчи бажарган иш ёки кўрсатган хизмати учун иш берувчидан аниқ белгиланган ҳақ олади ва айни маҳалла манфаатдор шахсдан мукофот (музд) талаб қилади, бу норматив-ҳуқуқӣ ҳужжатларни бузиш орқали содир этилади. Масалан, бозор маъмурияти ишчиларнинг (мансабдор шахс бўлмаган) ҳўжалик юривчи субъектдан белгиланган бир марталик ва бошқа йиғимлар миқдоридан кўп миқдорда пул беришни талаб қилиши.

Фуқарони қасддан ҳақ беришга мажбур этадиган аҳволга солиб қўйиш деганда, хизматчининг хизмат мажбуриятларини бажариши шарт ва мумкин бўлган ҳолатда ҳаракатсизлик қилиши, ўз хизмат

мажбуриятларини бажаришдан асоссиз бош тортиши, иш (хизмат) бажаришни пайсалга солиши тушунилади. Бунга, шунингдек, белгиланган муддатда ва тегишли сифатли иш бажарилиши ёки хизмат кўрсатилишига тўсқинлик қилишга йўналтирилган ҳаракатлар ҳам киради. Хизматчи вақт йўқлиги, қўшимча ҳаракатсиз ишни бажариши мумкин эмаслиги, қўшимча қисм ва механизмларнинг етишмаслигини баҳона қилиб иш бажариш, хизмат кўрсатишдан асоссиз бош тортиши ёки пайсалга солиши мумкин.

Шахсни фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатлари қасддан бузилишининг олдини олиш учун ҳақ беришга мажбур этадиган аҳволга солиб қўйишни квалификация қилишда субъектив томон ва хизматчининг бундай пассив ҳаракатларини амалга ошириш мақсадини инобатга олиш лозим. Акс ҳолда хизматчининг ҳеч қандай мулкый манфаатсиз иш (хизмат) бажаришни пайсалга солиш борасидаги пассив ҳаракатини хизмат вазифаларига виждонсизларча муносабатда бўлиш бўйича квалификация қилиш лозим бўлади.

Фуқаро бирор шахсга унинг хизмат вазифаси доирасига кирадиган муайян ишни бажарганлиги учун ўз хоҳиши билан қўшимча ҳақ тўлаган ҳолларда, ҳақ олган шахс жиноий жавобгарликка тортилмайди. Масалан, яхши хизмат кўрсатгани учун шифокорга бериладиган миннатдорчилик ва ҳоказо. Жиноий жавобгарликнинг юзага келиши учун қонунга хилоф равишда талаб қилинган ҳақнинг қачон олинганлиги, яъни ҳақ талаб қиладиган шахснинг маълум ҳаракатни бажаришдан олдин ёки кейин ҳақ олиши аҳамиятга эга эмас.

Жиноятни квалификация қилишда қонунга хилоф ҳақнинг олинган вақти, яъни унинг қонунга хилоф ҳақни талаб қилувчи шахс маълум ҳаракатни бажаришидан олдин ёки кейин олинганлиги аҳамиятга эга эмас.

Товламачилик йўли билан ҳақ беришни талаб қилиш айбдор қонунга хилоф бўлган ҳақнинг бир қисмини олган пайтдан эътиборан **туғалланган** жиноят деб эътироф этилади.

Агар товламачилик қиладиган шахсга боғлиқ бўлмаган ҳолатларга кўра ҳақни олиш амалга ошмаган бўлса, агар жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлар мавжуд бўлмаса, унинг ҳаракатлари ЖК 25-моддаси 2-қисми ва ЖК 214-моддаси 1-қисми бўйича товламачилик йўли билан ҳақ беришни талаб қилишга суиқасд қилиш сифатида квалификация қилинади.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасддан содир этилади. Айбдор шахс ижтимоий хавfli ҳаракат содир қиладиганлигини англайди, ўзининг ҳаракати фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини бузишини билди (тушунади) ва шуни хоҳлайди.

Жиноятнинг мотиви — ғаразли.

Жиноят **субъекти** 16 ёшга тўлган, давлат органи, мулк шаклидан қатъи назар, корхона, ташкилот, муассаса, жамоат бирлаш-

маси, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларида ишлаётган, мансабдор бўлмаган шахс бўлиши мумкин.

ЖК 214-моддаси 2-қисмида:

- а) тақдоран ёки хавфли рецидивист томонидан;
- б) кўп миқдорда ҳақ беришни талаб қилганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

11-§. Давлат рамзларига ҳурматсизлик қилиш (ЖК 215-моддаси)

Жинойят объекти — Ўзбекистон Республикаси шаъни ва обрўи, шунингдек, суверен давлатнинг расмий рамзларидан фойдаланиш соҳасидаги ижтимоий муносабатлардир.

Жинойятнинг предмети — Ўзбекистон Республикаси ёки Қорақалпоғистон Республикасининг Давлат байроғи, Давлат герби, Давлат мадҳиясидир.

Давлат рамзларидан фойдаланиш тартибини белгилловчи масалалар, давлат рамзлари ва уларнинг намуналарининг мувофиқлигини назорат қилишни амалга ошириш масалалари ва бошқа масалалар Ўзбекистон Республикасининг 1992 йил 2 июлда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикаси Давлат герби тўғрисида»¹ги¹, 1991 йил 18 ноябрда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикасининг Давлат байроғи тўғрисида»²ги² ва 1992 йил 10 декабрда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикасининг Давлат мадҳияси тўғрисида»³ги Қонунлари³ билан тартибга солинади.

Давлат байроғи, герби, мадҳияси республиканинг суверен, мустақил давлат эканлиги тимсоли ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг Давлат герби давлатнинг суверен республика рамзини ифодалайди. Қонунга мувофиқ, Давлат герби давлатнинг расмий эмблемаси ҳисобланади ва қуйидагиларда акс этади:

Президент девони, Олий Мажлис, Ўзбекистон Республикаси ҳукумати, маҳаллий давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари биноси устида ва бошқаларда; давлат органлари муҳрларида, бланкаларида, пул белгилари, қимматли қоғозлар, Ўзбекистон Республикаси фуқаро паспорти, расмий ҳужжатлар ва бошқаларда.

¹Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1992 й., 9-сон, 328-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1999 й., 5-сон, 124-модда; 2003 й., 5-сон, 67-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 51-сон, 514-модда.

²Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1992 й., 1-сон, 27-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1999 й., 5-сон, 124-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 51-сон, 514-модда.

³Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 й., 1-сон, 52-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 51-сон, 514-модда.

Ўзбекистон Республикасининг Давлат байроғи Республика давлат суверенитетининг рамзи ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг Давлат байроғи халқаро майдонда: Ўзбекистон Республикаси расмий делегацияларининг хорижий мамлакатларга сафарлари чоғида, халқаро ташкилотларда, конференцияларда, жаҳон кўргазмаларида, спорт мусобақаларида Ўзбекистон Республикасининг тимсоли ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Давлат байроғи қуйидаги ҳолларда кўтарилади:

доимий суратда: Ўзбекистон Республикаси Президенти девони, Олий Мажлис, Ўзбекистон Республикаси ҳукумати, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси ва ҳукумати, Ўзбекистон Республикаси маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, судлар, Ўзбекистон Республикаси дипломатик ваколатхоналарининг биноларида;

халқ депутатлари Кенгашларининг сессиялари ўтказиладиган бинолар ва уйларда — бутун сессия давомида;

Ўзбекистон Республикаси қонунлари билан белгиланган байрам кунларида Ўзбекистон Республикаси ва Қорақалпоғистон Республикаси вазирликлари, давлат қўмиталари ва идоралари, бошқа давлат ва жамоат идоралари биноларида, корхоналар, ташкилотлар ва муассасаларда, шунингдек, турар жой биноларида;

Ўзбекистон Республикаси Президенти, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутатлари, Сенати аъзолари, халқ депутатлари Кенгашларининг депутатлари сайлови ёки референдуми кунларида — овоз бериш ўтказиладиган бинолар ва хоналарда;

Ўзбекистон Республикасининг чет элдаги дипломатия, савдо ваколатхоналари ва консуллик муассасалари биноларида ва ҳаракатланиш воситаларида — дипломатия протоколнинг халқаро қонунқоидаларига мувофиқ;

чет элдаги республикага қарашли бўлган, расмий шахслар сифатида Ўзбекистон Республикасининг Президенти, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси спикери, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати Раиси, Ўзбекистон Республикасининг Ташқи ишлар вазири, Ўзбекистон Республикасининг Мудофаа вазири, Ўзбекистон Республикаси дипломатия консуллик ваколатхоналарининг бошлиқлари тушган денгиз кемаларида ва дарё кемаларида ва бошқа ҳаракатланиш воситаларида;

Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг фармойишига мувофиқ; республиканинг давлат ва жамоат идоралари, корхоналари, муассасалари ва ташкилотлари ўтказадиган маросимларда, тантанали тадбирларда;

спорт майдонларида — Ўзбекистон Республикаси чемпионатлари ва биринчиликларини, миллий терма командалар иштиро-

кидаги халқаро спорт мусобақаларини ўтказиш чоғида ҳамда Ўзбекистон Республикасининг спорт терма жамоасидан вакил бўлган халқаро мусобақа ғолибларини мукофотлаш муносабати билан маросимлар ўтказиш вақтида кўтарилади.

Давлат мадҳияси давлат ва унинг суверенитетининг расмий тим-соли ҳисобланади.

Барча давлат аҳамиятига молик бўлган тадбирлар жойлардаги ҳокимият органлари томонидан байроқни кўтариш ва мадҳия садолари остида очиқ ва ёпиқ деб эълон қилинади. Давлат мадҳияси бўлмиш қўшиқ матни ва мусиқий ижроси давлат рамзи ҳисобланиб, барча расмий тадбирлар очилишида давлат номидан янграйди.

Жиноят объектив томондан айбдорнинг давлат рамзларига ҳурматсизлик қилишда ифодаланадиган фаол ҳаракатлари билан содир этилади.

Ҳурматсизлик қилиш қонунга хилоф, ижтимоий хавfli ҳаракатда ифодаланиб, масалан, байроқ ёки гербни йиртиш, йўқ қилиш, шикаст етказиш, шунингдек, уларни булғовчи белги, расмлар ёки ёзувлар киритиш, мадҳияни ижро этишда мусиқа ва сўзларни қасддан бузиб айтиш ва ҳоказолар билан содир этилади. Бундай ҳаракатлар ошқора ёки яширин тарзда содир этилиши мумкин.

Агар давлат мулкни йўқотиш ёки зарар етказишда ифодаланадиган муайян оқибатлар юзага келса, бу қилмишни квалификация қилишда эътиборга олинishi лозим. Давлат герби ёки Давлат байроғини йўқ қилиш ёки шикаст етказиш давлат мулкига зарар етказган ҳолда содир этилса, ЖК 173-моддаси 1-қисми бўйича, агар кўпчилик учун хавfli усулда ёки кўп миқдорда зарар етказиб содир этилса, ЖК 173-моддасининг 2-қисми бўйича қўшимча квалификация қилиниши керак.

Жамиятдаги хулқ-атвор қоидаларини бузиб, баданга шикаст етказиш ёки ўзгалар мулкига зарар етказиш ёки уни нобуд қилиш, оммавий жойларда давлат рамзларига ҳурматсизлик қилиш жиноятлар мажмуи тариқасида ЖК 215-моддаси ва ЖК 277-моддаси (Безорлик) бўйича квалификация қилинади.

Давлатнинг конституциявий тузумини зўрлик билан ўзгартиришга қаратилган шаклда ифодаланган Давлат байроғи, Давлат герби ёки Давлат мадҳиясига нисбатан ҳурматсизлик қилиш ҳаракатларини қўшимча равишда ЖКнинг 159-моддаси билан квалификация қилиш талаб қилинади.

Ҳурматсизлик содир этилган вақтдан бошлаб, яъни давлат рамзларининг моҳияти ва аҳамиятини бузиб талқин этиш, ноқонуний мақсадларда улардан фойдаланиш ва бошқа шу каби бирор-бир ҳаракатларни амалга оширган вақтдан бошлаб жиноят **туғалланган** деб эътироф этилади. Жиноятни туғалланган деб топиш учун бирор-бир жиноий оқибатнинг юзага келиши талаб қилинмайди.

Субъектив томондан давлат рамзларига ҳурматсизлик қилиш жинояти айбнинг **тўғри қасд** шакли билан содир этилади. Айбдор Ўзбекистон Республикаси ёки Қорақалпоғистон Республикаси Давлат герби, Давлат байроғи ёки Давлат мадҳияси устидан ҳурматсизлик қилаётганлигини англайди ва буни хоҳлайди.

Мотив ва **мақсад** жиноятни квалификация қилишга таъсир кўрсатмайди.

Жиноят **субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин.

14 ёшдан 16 ёшгача бўлган шахслар фақатгина кўпчилик учун хавфли усулда ёки кўп миқдорда зарар етказиб, давлат рамзларига ҳурматсизлик қилиш билан боғлиқ ҳаракатлари учун ЖК 173-моддаси 2-қисми бўйича жавобгарликка тортилади.

12-§. Жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотларни қонунга хилоф равишда тузиш (ЖК 216-моддаси)

Жиноятнинг бевосита объекти жамоат бирлашмаларини тузиш ёки фаолият юритишини тартибга солувчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. Жиноятнинг **факультатив объекти** жамиятнинг ахлоқий негизлари, жамият хавфсизлиги, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонун билан ҳимоя қилинадиган манфаатлари ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 31-моддасида: «Ҳамма учун виждон эркинлиги кафолатланади. Ҳар бир инсон хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эга. Диний қарашларни мажбуран сингдиришга йўл кўйилмайди», — дейилади.

Конституциянинг 34-моддасида: «Ўзбекистон Республикаси фуқаролари касаба уюшмаларига, сиёсий партияларга ва бошқа жамоат бирлашмаларига уюшиш, оммавий ҳаракатларда иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар.

Сиёсий партияларда, жамоат бирлашмаларида, оммавий ҳаракатларда, шунингдек, ҳокимиятнинг вакиллик органларида озчиликни ташкил этувчи муҳолифатчи шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қадр-қимматини ҳеч ким камситиши мумкин эмас», — деб таъкидланади¹.

Жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар фаолияти ва уларни ташкил этиш билан боғлиқ муносабатлар Ўзбекистон Республикаси

¹Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: Ён иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган. — Т., «Ўзбекистон», 2009. — 9-б.

публикасининг 1991 йил 15 февралдаги «Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги, 1998 йил 1 майдаги «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги ҳамда 1999 йил 14 апрелдаги «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги Қонунлари билан тартибга солинади¹.

«Ўзбекистон Республикасида қонунда белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилган касаба уюшмалари, сиёсий партиялар, олимларнинг жамиятлари, хотин-қизлар, фахрийлар ва ёшлар ташкилотлари, ижодий уюшмалар, оммавий ҳаракатлар ва фуқароларнинг бошқа уюшмалари жамоат бирлашмалари сифатида эътироф этилади», — дейилади Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 56-моддасида².

Ўзбекистон Республикаси «Жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги Қонунининг 1-моддасига мувофиқ: «Ўз ҳуқуқлари, эркинликларини ҳамда сиёсат, иқтисодиёт, ижтимоий ривожланиш, фан, маданият, экология ва ҳаётнинг бошқа соҳаларидаги қонуний манфаатларини биргаликда рўёбга чиқариш учун бирлашган фуқароларнинг хоҳиш-иродаларини эркин билдиришлари натижасида вужудга келган ихтиёрий тузилма **жамоат бирлашмасидир**».

Сиёсий партиялар, оммавий ҳаракатлар, касаба уюшмалари, хотин-қизлар, ёшлар ва болалар ташкилотлари, ветеранлар ва ногиронлар ташкилотлари, илмий-техникавий, маданий-маърифий, физкультура-спорт ва бошқа кўнгилли жамиятлар, ижодий уюшмалар, юртдошлар уюшмалари, фондлар ва фуқароларнинг бошқа бирлашмалари жамоат бирлашмалари деб эътироф этилади.

Жамоат бирлашмаларининг турлари, улар фаолиятининг тартиби ва шартлари, аъзолик, таъсис ҳамда фаолият ва ташкил этиш учун зарур бўлган бошқа ҳужжатлар, шунингдек, бошқа масалалар ечими ушбу қонун билан тартибга солинади.

Ўзбекистон Республикаси «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонунининг 8-моддасига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг динга эътиқод қилиш, ибодат,

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 1991 йил 14 июндаги «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги 289-ХII-сон Қонуни (Ўзбекистон Республикаси 1998 й. 1 майдаги 618-1-сон Қонунининг таҳририда) // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1998 й., 5-6-сон, 99-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 й., 52-сон, 513-модда.

²Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: Ўн иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган. —Т., «Ўзбекистон», 2009. — 11-б.

расм-русумлар ва маросимларни биргаликда адо этиш мақсадида тузилган кўнгилли бирлашмалари (диний жамиятлар, диний ўқув юртлари, масжидлар, черковлар, синагогалар, монастырлар ва бошқалар) **диний ташкилотлар** деб эътироф этилади.

Диний ташкилот Ўзбекистон Республикасининг ўн саккиз ёшга тўлган ва Ўзбекистон Республикасида доимий яшаётган юз нафардан кам бўлмаган фуқаролари ташаббуси билан тузилади.

Диний ташкилотлар фаолияти, тартиб-шартларини, ҳужжатларни мувофиқлаштириш, рўйхатга олиш шарт-шаронглари ва бошқа масалалар ушбу қонунга мувофиқ ҳал этилади.

«Конституциявий тузумни зўрлик билан ўзгартиришни мақсад қилиб қўювчи, республиканинг суверенитети, яхлитлиги ва ҳавфсизлигига, фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларига қарши чиқувчи, урушни, ижтимоий, миллий, ирқий ва диний адоватни тарғиб қилувчи, халқнинг соғлиғи ва маънавиятига таъовуз қилувчи, шунингдек, ҳарбийлаштирилган бирлашмаларнинг, миллий ва диний руҳдаги сиёсий партияларнинг ҳамда жамоат бирлашмаларининг тузилиши ва фаолияти тақиқланади», — деб Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 57-моддасида¹ таъкидланади. Ушбу моддага кўра, махфий жамиятлар ва уюшмалар тузиш тақиқланади.

«Жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги Қонунга мувофиқ, фаолияти жамиятнинг ахлоқий негизларини, умумбашарий инсонпарварлик қадриятларини бузишга қаратилган, шунингдек, конституциявий тузумни ғайриқонуний йўл билан ўзгартириш ёки Ўзбекистон Республикаси ҳудудининг бирлигини бузиш, урушни, зўравонликни ва шафқатсизликни, жамиятни парчалашга олиб борадиган ижтимоий, шу жумладан синфий, шунингдек, ирқий, миллий ва диний адоватни авж олдириш, қонун билан тақиқланган бошқа хатти-ҳаракатлар қилиш мақсадини кўзлайдиган жамоат бирлашмаларининг тузилишига йўл қўйилмайди.

Ҳарбийлаштирилган жамоат бирлашмалари ва қуролли тузилмалар, шунингдек, диний характерга эга бўлган партиялар, уларнинг филиаллари ва бошқа тузилмавий бўлинмалар ташкил этиш тақиқланади.

Аҳолининг саломатлиги ва ахлоқига, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларига таъовуз қиладиган жамоат бирлашмаларини тузиш ман этилади.

¹Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: Ўн иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган. — Т., «Ўзбекистон», 2009. — 11-12-б.

Жиноят объектив томондан тақиқланган жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотларни тузиш ёки улар фаолиятини қайта тиклашда, шунингдек, бундай бирлашмалар ёки ташкилотлар фаолиятида фаол иштирок этишда ифодаланади.

Тақиқланган жамоат бирлашмасини ёки диний ташкилотни тузиш деганда, тақиқланган жамоат бирлашмасини ёки диний ташкилотни ташкил этиш мақсадида содир этилган ҳар қандай хатти-ҳаракатни тушуниш керак. Масалан, фаолияти тақиқланган бирлашмаларга одамларни жалб қилиш, уларнинг низом ва дастурларини ишлаб чиқиш, бундай бирлашмалар учун жой излаб топиш ва ҳоказолар шулар жумласидандир.

Қилмишни квалификация қилиш учун жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотларни тузиш ғайриқонуний, яъни рўйхатга олиш тартиби бузилган, бутун фаолияти ҳуқуққа зид бўлган ҳаракатлардан иборат бўлиши зарур.

Қонунчиликка мувофиқ, жамоат ёки диний ташкилотлар тузиш учун куйидагилар талаб қилинади: биринчидан, жамоат бирлашмалари (диний ташкилотлар) ҳаракатлари, тузиш мақсад ва вазифалари Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларига, шу билан бирга Ўзбекистон Республикасининг бошқа норматив актлари ва республика қўшилган халқаро конвенциялар ва келишувларга қарши руҳда бўлмаслиги керак; иккинчидан, адлия муассасаларида рўйхатдан ўтиш каби талабларга оид ўрнатилган тартибга риоя қилиш зарур; учинчидан, бундай ташкилотларга аъзоликка доир бир қатор иш юритиш қоидаларига риоя қилиш, таъсис ҳужжатлари (устав, таъсис шартномаси, низом)га мувофиқ шакл ва мазмунда бўлиш, шунингдек, бошқа қоидалар, яъни жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотлар тузиш ва фаолиятини амалга оширишни белгиловчи қоидаларга риоя қилиши лозим. Ушбу қонунчилик ҳолатларини бузиш ғайриқонуний ташкилот деб квалификация қилиш учун асос бўлади.

Тақиқланган жамоат бирлашмалари ва (ёки) диний ташкилотлар фаолиятини қайта тиклаш деганда, суд тартибида тақиқланган жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотлар фаолиятини давом эттириш ҳаракатларини содир этиш тушунилади. Бу ҳаракатлар бирлашма фаолиятини молиялашни давом эттириш, унинг аъзоларини йиғиш, шунингдек, бошқа ҳар қандай фаолият: унинг фаолиятини тарғиб, ташвиқ қилиш, маблағларни йиғиш ва янги дастурлар ишлаб чиқиш, тугатилган жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотлар номидан тақиқланган фаолиятларни давом эттиришга ташвиқ қилиш ва шу кабилар тушунилади.

Тақиқланган жамоат бирлашмаси ёки диний ташкилот фаолиятини қайта тиклаш фақатгина суднинг тугатилган ва тақиқланган фаолиятни тиклаш тўғрисидаги қарори ва ушбу ҳужжатнинг қонуний кучга кириши асосида содир бўлади.

Ғайриқонуний ташкилотлар фаолиятида фаол иштирок этиш деганда, ғайриқонуний ташкилотлар фаолиятида ҳар қандай хатти-ҳаракатлар билан қатнашиш, жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар тугатилганлиги ҳақидаги қарор бўлишига қарамай, унинг ҳаракатларини қўллаб-қувватлашга қаратилган, шунингдек, бошқа фаолият, бу ташкилотларнинг ноқонуний фаолиятларини амалга оширишга ёрдам берувчи хатти-ҳаракатлар тушунилади. Фаол иштирок этиш сифатида бундай бирлашма (ташкилот)ларнинг турли хил фаолиятларини бажарувчи, унинг мақсадидан келиб чиқувчи ва эришиш воситалари ўлароқ, турли ҳаракатларни бажариш: вазифаларни тақсимлаш, ички бошқарувни амалга ошириш ва бошқаларга раҳбарлик қилиш муҳим ўрин тутди. Бундан ташқари, фуқароларни фуқаролик бурчларини бажармасликка чақирувчи, бундай ташкилотлар таркибида доимий вазифаларни бажарувчи ва шу каби бошқа ҳаракатларини амалга оширишини фаол иштирок этиш деб эътироф этиш лозим.

Жиноят тақиқланган жамоат бирлашмаси ёки диний ташкилот тузиш ёки фаолиятини қайта тиклаш, уларнинг фаолиятида фаол қатнашиш ҳаракатлари содир этилган вақтдан бошлаб **туғалланган** деб эътироф этилади.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Айбдор шахс ўзининг тақиқланган жамоат бирлашмаси (диний ташкилот) тузиш ёки фаолиятини қайта тиклаш каби қилмишининг ижтимоий хавfli эканлигини англайди ва ушбу фаолиятни амалга оширишни истайди. Тақиқланган жамоат бирлашмаси (диний ташкилот) фаолиятида фаол иштирок этувчи шахс ўзининг унга мансублигини, унинг таркибидаги амалий ҳаракатларнинг аҳамиятини, ўрнини ва шу қабиларни англаб етади ҳамда унда иштирок этишни истайди.

Жиноятнинг **мотив** ва **мақсади** квалификация қилишга таъсир қилмайди.

Жиноят **субъекти** 16 ёшга тўлган тақиқланган жамоат бирлашмасининг фақат ташкилотчилари ёхуд фаол қатнашчилари бўла олади.

13-§. Ғайриқонуний жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар фаолиятида қатнашишга ундаш (ЖК 216¹-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита объекти** — жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар тузиш ва фаолиятини амалга оширишни тартибга солувчи ижтимоий муносабатлар. Жиноятнинг **факультатив объекти** — жамоат тартиби ва хавфсизлигини тартибга солувчи ижтимоий муносабатлар.

Объектив томондан жиноят шундай ҳаракатлари учун маъмурий жазо қўлланилганидан сўнг, Ўзбекистон Республикасида та-

қиқланган жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотлар, оқимлар, секталар фаолиятида иштирок этишга ундашда ифодаланади.

(Жамоат бирлашмалари, диний ташкилотлар тушунчалари ҳақида ЖК 216-моддаси таҳлилига қаранг.)

Диний оқим — бу диний конфессиянинг бир йўналиши, фуқароларнинг белгиланган оқимга диний белгилар орқали содиқлиги билан таърифланадиган, лекин диний маросим ва удумларни амалга оширишда фарқ қиладиган бирлашмаси (масалан, католик, православ ва бошқалар).

Диний секта — турли диний оқимларга мансуб кишиларнинг диний, конфессионал аломатларга кўра бирлашган гуруҳи, жамоаси (масалан, ваҳхобийлик ва бошқалар).

Жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар фаолиятида қатнашишга ундаш ҳар хил усуллар ва воситалар билан амалга оширилиши мумкин. Бу инсонни ёки унинг яқинларини бундай ташкилот фаолиятида қатнашиш учун жисмоний мажбурлаш бўлиши мумкин. Ундашни кишининг жамоат бирлашмасида, кўпроқ диний ташкилот фаолиятида қатнашгандан сўнг, унинг гуноҳлари ва бошқалар кечирилишини ваъда қилиб, алдов йўли билан амалга ошириш мумкин. Кўп ҳолатларда жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар фаолиятида қатнашишга ундаш моддий рағбатлантириш (пул, нарса, мулк ва бошқа қимматбаҳо нарсалар) воситасида амалга оширилади. Ундан ташқари, ундаш тарғибот, ташвиқот йўли билан ва шу сингари ташкилотлар фаолиятида қатнашишга чақириш орқали амалга оширилади.

Бундан ташқари, жамоат бирлашмалари фаолиятида қатнашишга ундаш ташвиқот, тарғибот, чақирувлар шаклида амалга оширилиши мумкин.

Ташвиқот кўпинча тақиқланган ёки ғайриқонуний диний ташкилотлар ёхуд жамоат бирлашмаларининг асосий ғоялари ҳамда улар фаолиятида иштирок этишга чақирувчи оғзаки ва ёзма шаклда чоп этган ҳолда кенг кўламдаги аҳоли қатлами орасида олиб борилади.

Тарғибот (лот. propaganda — тарғиб қилиш) — аҳоли ўртасида мазкур бирлашмаларнинг фаолиятига тааллуқли ғоя, фикр, таълимот ва билимларни тарқатиш ва тушунтириш, кенг оммага ғоявий таъсир кўрсатишдир.

Чақирувлар деганда, муайян доирадаги шахслар орасида маълум бир жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотлар фаолиятида қатнашишга ундаш мақсадида ташқи томондан инсонларда бу ҳақда илиқ туйғулар уйғотишга, уларнинг онги, иродасига таъсир ўтказиш, ғайриқонуний жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотларнинг ўз олдиларига қўйган мақсадларига эришиш, уларнинг фаолияти учун қулай шароитлар яратиш, янги иштирокчилар жалб қилишга қаратилган ҳаракатлар тушунилади.

Ушбу таҳлил қилинаётган моддани квалификация қилишда жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотларнинг ғайриқонуний фаолият юритиши муҳим омил ҳисобланади. Ушбу жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотлар суд қарори билан тугатилган ёки улар ўрнатилган қонунларга риоя қилмаганлиги сабабли тегишли органлар томонидан рўйхатга олинмаган бўлади.

(Жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотларнинг қонунийлиги ҳақида ЖК 216-моддаси таҳлилига қаранг.)

Ўзбекистон Республикасининг «Жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги Қонунда асосий умумий принцип сифатида белгиланишича: «Жамоат бирлашмалари ўз аъзолари (қатнашчилари)нинг ихтиёрийлиги, тенг ҳуқуқлилиги, ўзини ўзи бошқариш, қонунийлик ва ошкоралик асосида тузилади ва ҳаракат қилади». Ушбу принципга асосан, Ўзбекистон Республикаси фуқароси, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар ихтиёрий равишда ҳар хил жамоат бирлашмаларига аъзо бўлиши мумкин ва уларни жамоат бирлашмаларига мажбурлаш йўли билан киритишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Қонунчилик диний ташкилотларнинг ҳам фаолиятини шу тартибда қатъий белгилайди.

Ўзбекистон Республикаси — дунёвий давлат. Давлат динни ва одамларнинг эътиқодини ҳурмат қилиб ва тушуниб, инсоннинг виждон эркинлигини тан олади; динга эътиқод қилиш ёки эътиқод қилмасликка, диний удумларда, расм-русумларда қатнашиш-қатнашмаслик ҳуқуқини беради. Лекин, шу билан бирга, одамларни эътиқодни танлашда, диний ташкилотларда қатнашганда таъсир қилдиган ҳар қандай ғайриқонуний таъсирлардан ҳимоялайди. Шу сабабли, ҳар қандай ғайриқонуний диний ташкилотларга ундаш тақиқланади. Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги инсоннинг бирлашиш ва виждон эркинлиги ҳуқуқларини тан олиб ҳамда бундай бирлашма бўлиши кераклигини ўрнатиб, жамоат бирлашмаларига қатнашишга ундашни тақиқлайди.

Ушбу шарҳланаётган моддада айбдор шахснинг қилмишини квалификация қилишда ушбу айбдор шахсга нисбатан бир йил давомида Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 202¹-моддаси бўйича маъмурий жавобгарлик қўлланигани аниқлаш зарур.

Фақат маъмурий преюдиция бўлган тақдирда, яъни айбдор шахсга нисбатан шунга ўхшаш қилмиши учун маъмурий жазо қўлланган бўлса ҳамда ушбу қилмишни маъмурий жазо қўллангандан сўнг бир йил давомида содир этса, у ЖК 216¹-моддаси бўйича жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин.

Ғайриқонуний жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар фаолиятида қатнашишга жиноий ундаш формал таркибли жиноятдир. Ушбу жиноятни тугалланган деб ҳисоблаш учун ғайриқо-

нуний жамоат бирлашмалари фаолиятида қатнашишга ундаш ҳаракатларини содир этишнинг ўзи кифоя, шарҳланаётган модда учун қилмишнинг оқибати аҳамиятга эга эмас. Агар ундаш усулларидан бирида жисмоний куч ишлатилса, айбдор шахснинг қилмиши жиноятлар мажмуи тариқасида шарҳланаётган модда ва жавобгарликни талаб қилувчи соғлиққа қарши жиноят бўйича квалификация қилинади.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасддан содир этилади. Айбдор шахс бошқа шахсни ғайриқонуний жамоат бирлашмаси, диний ташкилот, оқим ёки секта фаолиятида қатнашишга ундаётганлигини англайди ва бошқа шахсларни ҳам ундашни хоҳлайди. Жиноятнинг **мотив** ва **мақсади** квалификация қилишга таъсир қилмайди.

Ушбу жиноят **субъекти** 16 ёшга тўлган ақли расо ҳар қандай жисмоний шахс бўлиши мумкин.

14-§. Диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (ЖК 216²-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 61-моддасида «диний ташкилотлар ва бирлашмалар давлатдан ажратилган ҳамда қонун олдида тенгдирлар. Давлат диний бирлашмаларнинг фаолиятига аралашмайди», деб белгиланган¹.

Ушбу жиноятнинг **бевосита объекти** диний ташкилотларни тузиш, рўйхатга олиш ва уларнинг фаолиятини амалга оширишни тартибга солишга қаратилган ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Объектив томондан, ЖК 216²-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан сўнг, биринчидан, нолегал диний фаолиятни амалга оширишда; иккинчидан, диний ташкилот раҳбарларининг мазкур ташкилот низомини рўйхатдан ўтказишдан бўйин товлашида; учинчидан, руҳонийлар ва диний ташкилотларнинг аъзолари томонидан болалар ва ўсмирларнинг махсус йиғинларини ташкил этиш ва ўтказишда; шунингдек, диний маросимларга алоқаси бўлмаган адабиётларни тарқатиш ва бошқа тўғараклар, гуруҳларнинг ташкил этилишида ифодаланади.

Нолегал диний фаолият билан шуғулланиш деганда, қонун билан белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилмаган ва диний фаолиятни тегишли рухсат олмасдан амалга оширувчи турли диний

¹Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: Ўн иккинчи чақриқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган. — Т., «Ўзбекистон», 2009. — 12-б.

ташкilotлар, оқимлар, конфессиялар ва ҳоказоларнинг ташкил этилиши ёхуд ташкilotнинг таъсис ҳужжатлари ёки диний ташкilotлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларида кўрсатилмаган мақсад, вазифалар ва фаолият билан шуғулланишни тушуниш лозим. Диний ташкilotларнинг марказий бошқарув органларини рўйхатга олиш Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан, бошқа диний ташкilotларни рўйхатга олиш эса тегишли равишда Қорақалпоғистон Республикаси Адлия вазирлиги, вилоятлар, Тошкент шаҳар адлия бошқармалари томонидан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмита билан келишилган ҳолда амалга оширилади.

Диний ташкilotларни рўйхатга олиш учун қуйидаги ҳужжатлар тақдим этилади:

- диний ташкilot тузиш ташаббускорлари бўлган, юз нафардан кам бўлмаган Ўзбекистон Республикаси фуқароси имзолаган ариза;
- диний ташкilotнинг устави;
- таъсис йиғилишининг баёни;
- тузилаётган диний ташкilot жойлашган манзилни тасдиқловчи ҳужжат;
- рўйхатга олиш йиғими тўланганлиги тўғрисидаги ҳужжат.

Диний ташкilotларнинг марказий бошқарув органини рўйхатга олиш учун қуйидаги ҳужжатлар тақдим этилади:

- таъсис йиғилиши (конференцияси)нинг раиси ва котиби имзо қўйган ариза;
- диний ташкilotлар марказий бошқарув органининг устави;
- таъсис йиғилиши (конференцияси)нинг баёни;
- таъсисчилар ваколатини тасдиқловчи ҳужжатлар;
- раҳбар орган жойлашган манзилни тасдиқловчи ҳужжат;
- рўйхатга олиш йиғими тўлангани тўғрисидаги ҳужжат.

Диний ташкilotлар ҳамда уларнинг марказий бошқарув органларини рўйхатдан ўтказиш тўғрисидаги ариза берилган кундан эътиборан бир ойлик муддатда кўриб чиқилади.

Адлия органлари қўшимча материаллар талаб қилиб олишга ҳамда тегишли органларнинг (эксперт) хулосасини олишга ҳақли. Бундай ҳолда қарор рўйхатдан ўтказиш тўғрисидаги ариза берилган кундан эътиборан уч ойлик муддатда қабул қилинади.

Диний ташкilotнинг уставига киритилган қўшимчалар ва ўзгартишлар диний ташкilotни рўйхатга олиш каби тартиб ва муддатларда рўйхатга олиниши лозим¹.

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 1991 йил 14 июндаги «Виждон эркинлиги ва диний ташкilotлар тўғрисида»ги 289-ХII-сон Қонуни (Янги таҳрири) (Ўзбекистон Республикасининг 1998 й. 1 майдаги 618-1-сон Қонуни билан тасдиқланган), 11-модда.

Ушбу жиноят нолегал диний фаолият билан шуғулланилган пайдан эътиборан тугалланган деб топилади.

Диний ташкилотлар раҳбарларининг мазкур ташкилотлар уставини рўйхатдан ўтказишдан бош тортиши деганда, юқорида келтириб ўтилган қондалар, ҳаракатлар, талабларни бажармаслик, яъни диний ташкилотни рўйхатдан ўтказиш учун зарур бўлган ҳужжатларни (устав, фуқаролар имзолаган ариза, таъсис йиғилиши баёни ва бошқаларни) тақдим қилмаслик тушунилади.

Мазкур жиноят ташкилот рўйхатдан ўтказилишдан бўйин товланган пайдан эътиборан тугалланган деб эътироф этилади.

Диний маросимларга алоқаси бўлмаган болалар ва ўсмирларнинг махсус йиғинлари, меҳнат, адабиёт ва бошқа тўғараклар ҳамда гуруҳларни ташкил этиш деганда, ана шундай йиғинлар учун зарур иш ва ўқув режаларининг ишлаб чиқилиши, зарур адабиётлар танланиши ва ҳ.к.ларни тушуниш лозим.

Ўзбекистон Республикасида таълим тизими диндан ажратилган. Таълим тизимининг ўқув дастурларига диний фанлар киритилишига йўл қўйилмайди.

Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг дунёвий таълим олиш ҳуқуқи уларнинг динга бўлган муносабатидан қатъи назар таъминланади.

Шу сабабдан, руҳонийлар ва диний ташкилотлар аъзолари томонидан қандайдир тадбир, болалар ва ўсмирларнинг махсус йиғилишлари, таълим аҳамиятига эга бўлган тадбирларни тегишли халқ таълими органлари ва ота-оналар розилигисиз ташкил қилиш ва ўтказиш ман этилади. Бундан ташқари, қонунчиликда: «Вояга етмаган болаларни диний ташкилотларга жалб этиш, шунингдек, уларнинг ихтиёрига, ота-оналари ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар ихтиёрига зид тарзда динга ўқитишга йўл қўйилмайди», — деб белгиланган.

Маълум бир диний амални эгаллаган, шу лавозимга тайинланган ва муайян диний маълумотга эга бўлган шахс **руҳоний** деб эътироф этилади.

Диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш жинояти ЖК 216²-моддаси диспозициясида кўрсатиб ўтилган ҳаракатлардан бирининг содир этилиши билан, яъни нолегал диний фаолият билан шуғулланиш, диний ташкилотлар раҳбарларининг мазкур ташкилотлар уставини рўйхатдан ўтказишдан бош тортиши, руҳонийлар ва диний ташкилотлар аъзолари томонидан болалар ва ўсмирларнинг махсус йиғилишлари, шунингдек, диний маросимга алоқаси бўлмаган меҳнат, адабиёт ва бошқа хилдаги тўғараклар ҳамда гуруҳларни ташкил этиш ва ўтказиш каби ҳаракатлар содир этил-

ган вақтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади. Қилмишни жиноий деб топиш учун жиноий оқибатларнинг келиб чиқиши талаб қилинмайди.

ЖК 216²-моддаси маъмурий преюдицияга эга.

ЖК 216²-моддасининг 2-қисмида бир конфессияга мансуб диндорларни бошқасига киритишга қаратилган ҳаракатлар (прозелитизм) ёки бошқа ҳар қандай миссионерлик ҳаракатлари учун жавобгарлик белгиланган.

Бир конфессияга мансуб диндорларни бошқасига киритишга қаратилган хатти-ҳаракатлар тарғибот-ташвиқот қилиш, эътиқод қилувчини виждон эркинлигига қарши мажбуран бошқа конфессияга киритиш, ҳақ бериш, мулкий манфаатдор қилиш воситасида ва ҳоказоларда ифодаланади.

Бошқа миссионерлик фаолияти деганда, диний ташкилотлар, руҳонийлар, конфессия аъзоларининг ўз конфессияларига тарғиб қилувчи тарғибот-ташвиқот тадбирларини ўтказиши, турли хил ёрдамлар кўрсатиш орқали тадбирларни амалга ошириш, шунингдек, диний ва ибодат маросимларини ўтказиш йўли билан бир конфессиядан бошқасига киритишга йўналтирилган хатти-ҳаракатлари тушунилади.

ЖК 216²-моддаси 2-қисми билан, яъни бир конфессияга мансуб диндорларни бошқасига киритишга қаратилган хатти-ҳаракатлар (прозелитизм) ва бошқа миссионерлик фаолияти билан шуғулланган шахсни жавобгарликка тортиш учун, ушбу қилмиш учун маъмурий жавобгарликка тортилган айбдор шахс бу қилмишни бир йил мобайнида содир этган бўлиши лозим.

Субъектив томондан ЖК 216²-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят **тўғри қасддан** содир этилади.

Жиноятнинг **мотив ва мақсади** квалификация қилишга таъсир қилмайди.

Жиноят **субъекти** нолегал диний фаолият билан шуғулланувчи диний ташкилотларнинг раҳбарлари ёхуд руҳонийлар ва диний ташкилотларнинг аъзолари, диний маросимга алоқаси бўлмаган болалар ва ўсмирларнинг махсус йиғинларини, меҳнат, адабиёт ва бошқа хилдаги тўгаракларни ҳамда гуруҳларни ташкил этувчи ва ўтказувчи 16 ёшга тўлган шахслар бўлиши мумкин.

15-§. Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намойишлар уюштириш, ўтказиш тартибини бузиш (ЖК 217-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 33-моддасида «фуқаролар ўз ижтимоий фаолликларини Ўзбекистон Республикаси қонунларига мувофиқ митинглар, йиғилишлар ва намойишлар шаклида амалга ошириш ҳуқуқига эгадирлар, ҳокимият орган-

лари фақат хавфсизлик нуқтаи назаридангина бундай тадбирлар ўтказилишини тўхтатиш ёки тақиқлаш ҳуқуқига эга», эканлиги белгиланган¹.

Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишлар ўтказишнинг ўрнатилган тартибини ўз ичига олувчи ижтимоий муносабатлар жиноятнинг бевосита объекти ҳисобланади. Давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг бир меъёردа фаолият юритиши, жамоат хавфсизлиги шарҳланаётган жиноятнинг **факультатив объекти** ҳисобланади.

Объектив томондан ЖК 217-моддаси 1-қисмида кўзда тутилган жиноят, шундай қилмиши учун маъмурий жазо қўлланилганидан сўнг, йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишлар уюштириш ёхуд ўтказиш тартибини уларнинг ташкилотчиси томонидан бузишда ифодаланади.

Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишлар уюштириш деганда, қонунда белгиланмаган тартибда ўтказиладиган йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишлар ўтказиладиган жой, ўтказиш шакли, жойи ва вақтини, ҳаракатланиш йўналишини, иштирокчиларни жалб этиш тартибини, сўзга чиқувчиларни танлаш ва бошқа ҳаракатларни белгилаб олиш тушунилади.

Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишларини ғайриқонуний уюштириш турли ҳаракатлар, масалан, бундай тадбирларни ўтказишга давлат ҳокимият органининг розилиги талаб этилса, бу ҳақда уларни хабардор этмасдан ўтказиш; бундай тадбирларни ташкил этиш жараёнини, фуқароларни жалб этиш тартибини бузиш; йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишларни ташкил этиш учун моддий-техник воситалар ажратиш ва бошқалар орқали ифодаланади.

Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишлар ўтказиш деганда, шундай тадбирларни ўтказиш мақсадида ташкилий масалаларни фактик жиҳатдан бажариш ва ҳоказолар тушунилади.

Рухсат берилмаган йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишларини уюштириш — бу фуқароларнинг бирлашиши ва муайян шахслар, ташкилотлар, ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги воқеаларга нисбатан ўз муносабатларини оммавий намоёиш этишлари, кўча бўйлаб оммавий ташкил этилган ҳаракатда фуқароларнинг ўз ижтимоий-сиёсий кайфиятини турли кўргазмали воситалар ёрдамида ифодалашини ўз ичига олувчи тегишли тадбир ташкилотчисининг

¹Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: Ўн иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган. — Т., «Ўзбекистон», 2009. — 8-б.

гайриқонуний ҳаракатлари. Бу муайян ёпиқ биноларда гайриқонуний йиғилишлар ва митинглар ўтказиш, бундай тадбирлар ўтказилиши ҳақида мурожаатномада белгиланган мақсадлар, унинг бошланиши ва тўхтатилиши вақтига риоя этмаслик, гайриқонуний тадбирни тўхтатиш тўғрисидаги ҳокимият органларининг қонуний талабларига бўйсунмаслик ҳамда бошқа тартибларга риоя этмасликда намоён бўлади.

Йиғилиш деганда, фуқароларнинг олдиндан белгиланган вақт ва жойда (бино ёки очиқ ҳавода) биргаликда бевосита иштирок этиш ва бирор-бир муаммо юзасидан биргаликда қарор чиқариш шакли тушунилади¹.

Митинг деганда, фуқароларнинг жамият ҳаётидаги бирор нарса юзасидан ташкилот ёки мансабдор шахсларга нисбатан ўзларининг муносабатини оммавий равишда билдириш мақсадида кўпинча очиқ ҳавода ўтказиладиган оммавий йиғилиш тушунилади².

Кўча юришлари — бирор-бир муаммо юзасидан ҳокимият органлари ва жамоатчиликнинг эътиборини тортиш мақсадида шахсларнинг кўчада, даҳада ташкилий ёки оммавий ҳаракатланиши³.

Намойиш — бирор-бир муаммо юзасидан бир гуруҳ шахслар томонидан ўзларининг ижтимоий-сиёсий кайфиятлари ва муносабатларини плакатлар, транспарантлар ва кўргазмали материаллардан фойдаланган ҳолда оммавий ифода этиши.

Таҳлил этилаётган модда бланкет диспозициялидир. Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намойишлар ўтказиш тўғрисида маҳаллий ижро этувчи ҳокимият ва бошқарув органига ёзма равишда мурожаат этилади. Мазкур мурожаатда тадбирни ўтказиш мақсади, шакли, жойи, бошланиш ва тугаш вақти, ҳаракатланиш йўналиши, назарда тутилаётган иштирокчилар сони, ташкилотлар ва жамоат тартибини сақлаш учун масъул бўлган шахслар ҳақидаги маълумотлар, ариза топшириш санаси кабилар кўрсатилади. Тадбирни ўтказиш жараёнида иштирокчилар ва ташкилотчилар жамоат тартибини сақлашга мажбурдилар. Уларга транспорт воситалари ва пиёдаларнинг ҳаракатланишига тўсқинлик қилиш, аҳоли пунктининг узлуксиз фаолият юритишига тажовуз қилиш, палаткалар қуриш, яшил майдонлар, бино ва иншоотларга зарар етказиш, қурол ёки инсонларнинг ҳаёти ва соғлиғига зарар етказиш мақсадида қурол сифатида ишлатилиши мумкин бўлган махсус тайёрланган буюмларда бўлиш, фуқаролар ва юридик шахсларга моддий зарар етка-

¹Большой юридический словарь / Под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских, изд. 2. — 565-б.

²Ўша жойда. — 335-б.

³Ўша жойда. — 683-б.

зиш, тадбирларни ўтказиш вақтида жамоат тартибини сақловчи давлат органлари вакиллари фаолиятига ҳар қандай шаклда аралashi тақиқланади.

Қилмишни ЖК 217-моддаси бўйича квалификация қилиш учун ташкилотчига нисбатан олдин айнан шундай қилмиши учун Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 201-моддасида назарда тутилган маъмурий жазо чоралари қўлланилганлиги факти аниқланиши лозим. Маъмурий жазо қўлланилган ва у тугатилмаган ҳолдагина шахс жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин.

Шарҳланаётган жиноят формал таркибли жиноят ҳисобланади. Уни квалификация қилиш ва тугалланган деб топиш учун белгиланган тартибни бузган ҳолда йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намойишлар ўтказиш бўйича ҳаракатлар қилиш етарли ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Айбдор йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намойишлар ўтказишнинг белгиланган тартибини бузаётганлигини англайди ва буни хоҳлайди.

Жиноятни содир этиш **мотивлари** ва **мақсадлари** турли хил бўлиши мумкин ва улар қилмишни квалификация қилишда аҳамиятга эга бўлмайди.

Жиноят **субъекти** махсус субъект ҳисобланади. Қонун мазмуни бўйича йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намойишларнинг фақат ташкилотчилари жиноий жавобгарликка тортиладилар.

Меҳнат ёки жамоат бирлашмаси жамоаси, ўзини ўзи бошқариш органлари ва фуқароларнинг алоҳида гуруҳлари томонидан ваколат берилган ва ташкиллаштириладиган йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намойишлар ҳақида ҳокимият органларини хабардор қилган ҳолда улар номидан жамоатчиликка мурожаат қиладиган шахслар ташкилотчилар сифатида тан олинадилар.

Шунингдек, ҳокимият вакиллари билан расмий алоқага киришмаган ҳолда тадбирларни ўтказиш ва уларга тайёргарлик кўриш юзасидан ҳаракатлар қиладиган ёки моддий-техник воситалар ажратадиган шахслар ҳам **ташкилотчилар** деб тан олинади.

Ташкилотчи хабардор қилинмаган ҳолда алоҳида иштирокчилар томонидан йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намойишлар ўтказишнинг белгиланган тартиблари бузилган ҳолларда, у ЖК 217-моддаси бўйича жиноий жавобгарликка тортилмайди.

Таҳлил қилинаётган жиноятнинг 2-қисми диний йиғилишлар, кўча юришлари ва бошқа диний маросимлар ўтказиш қондаларини бузиш учун жавобгарликни назарда тутуди.

ЖК 217-моддасининг 2-қисмида назарда тутилган жиноят **объектив томондан** Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 1 майдаги

«Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонунида белгиланган диний йиғилишлар, кўча юришлари ва бошқа диний маросимлар ўтказиш қоидаларини бузиш орқали содир этилади.

Диний ташкилотлар ибодат қилиш ёки диний маросимларни ўтказиш учун барча келиши мумкин бўлган жойларни ташкил этиш ва уларни таъминлаш ҳуқуқига эга. Ибодат, диний маросим ва тадбирлар диний ташкилотлар жойлашган жой ва уларга тегишли ҳудудларда, маданият ёки ибодат биноларида, ибодат қилиш масканларида, қабристонларда одат юзасидан зарур бўлган ҳолларда — фуқаролар розилигига кўра — уларнинг уйларида ўтказилиши мумкин.

Касалхона, госпиталь, қариялар ва ногиронлар уйлари, дастлабки тергов ва жазони ижро этиш жойларида ўтказиладиган ибодатлар ва диний маросимлар мазкур жойлардаги фуқароларнинг илтимосига кўра ўтказилиши мумкин.

Ибодат биноларидан ташқарида ўтказиладиган оммавий тарздаги ибодат ва диний маросимлар жойлардаги маҳаллий бошқарув ва ҳокимият органларининг рухсати билан амалга оширилади.

ЖК 217-моддасининг 2-қисмида назарда тутилган жиноят диний йиғилишлар, кўча юришлари ва бошқа диний маросимлар ўтказиш қоидалари бузилган вақтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади. ЖК 217-моддасининг 2-қисми ҳам маъмурий преюдицияга эга.

Субъектив томондан мазкур жиноят **тўғри қасддан** содир этилади.

ЖК 217-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят **субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс ҳисобланади.

**16-§. Тақиқланган иш ташлашга раҳбарлик қилиш ёки
фавқулодда ҳолат шароитида корхона, муассаса ёхуд
ташкилотлар ишига тўсқинлик қилиш
(ЖК 218-моддаси)**

Фуқаролар ёки Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузумига реал хавф туғдирувчи, фавқулодда ҳолат жорий этмасдан олдини олиб бўлмайдиган муайян ҳолларда республиканинг бутун ҳудуди ёки унинг айрим жойларида фавқулодда ҳолат жорий этилади.

Фавқулодда ҳолат фавқулодда вазиятлар (реал ташқи хавф, оммавий тартибсизликлар, йирик ҳалокат, табиий офат, эпидемиялар) фуқароларнинг хавфсизлигини таъминлашни кўзлаб, Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудида ёки унинг айрим жойларида Ўзбекистон Республикаси Конституциясига асосан, Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан жорий этилади. Фавқулодда

ҳолат жорий этиш тўғрисидаги Президент Фармони уч кун ичида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг палаталари тасдиғига киритилади (Конституциянинг 78, 93-моддалари)¹.

Фавқулодда ҳолат жорий этишнинг икки шартни фарқланади:

1) фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғига таҳдид бўлган, конституциявий тузумни зўрлик билан ўзгартиришга ҳаракат қилинган, оммавий тартибсизликлар ва миллатлараро тўқнашувлар, алоҳида жойларни қуршаб олиш, қўшни давлатлар ҳудудидан давлат чегарасини бузиб оммавий ўтиш хавфи бўлган ҳолларда;

2) фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғини ҳимоя қилиш мақсадида кечиктириб бўлмайдиган қутқарув ишларини талаб этадиган табиий офат ва оғир экологик ҳолатлар, эпидемиялар, эпизоотиялар ва йирик ҳалокатлар юз берганда.

Давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг бир меъёردа фаолият юритиши билан боғлиқ ижтимоий муносабатлар, фуқаролар ва жамоат хавфсизлиги таҳлил қилинаётган модданинг **бевосита объекти** ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят қуйидаги йўллар билан содир этилиши мумкин:

1) тақиқланган иш ташлашга раҳбарлик қилиш;

2) корхона, муассаса ёхуд ташкилотлар ишига тўсқинлик қилиш.

Тақиқланган иш ташлашга раҳбарлик қилиш иш ташлашни ташкил этиш билан боғлиқ ҳаракатларни, яъни иш ташлашнинг мақсадларини ишлаб чиқиш ва асослаш, иш ташлашда иштирок этиш учун шахсларни қидириш ва жалб этиш, мажбуриятларни тақсимлаш, вазифаларни топшириш ва уларнинг бажарилиши устидан назорат қилиш, маслаҳат ва кўрсатмалар бериш йўли билан иш жараёнларини тўхтатиш, иш ташлаш муддатларини қўллаб-қувватлаш, иш ташловчиларнинг хатти-ҳаракатини ташкиллаштиришдир. Бошқача айтганда, бу — иш ташлаш жараёни ва иш ташловчиларни бошқаришга йўналтирилган ҳаракатдир.

Иш ташлаш — жамоавий меҳнат низосини ҳал этиш мақсадида ходимларнинг ўз меҳнат мажбуриятларини бажаришдан (тўлиқ ёки қисман) вақтинчалик бош тортишлари². Иш ташлаш илгари

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: Ўн иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган. — Т., «Ўзбекистон», 2009. — 16, 25-б.

²Қаранг: Большой юридический словарь / Под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских, изд.2. — 193-б.

сурилаётган ижтимоий, иқтисодий ёки сиёсий характердаги талабларни қондириш мақсадида оммавий равишда иш тўхтатиш ҳисобланади.

Корхона, муассаса, ташкилот ишига тўсқинлик қилиш, бу — бинога, иш жойларига кириш йўлини тўсиб қўйиш, зарур технологик, электр ва сув тармоқларини узиб қўйиш каби шаклларда намоён бўладиган ҳамда иш жараёнини издан чиқариш учун ҳар қандай тўсқинликларни яратишга, уларга халал беришга йўналтирилган фаолиятдир.

Тўсқинлик қилиш корхона, муассаса ёхуд ташкилотларда бир меъёрдаги иш тартибини сақлаб турувчи шахсларни жисмоний ёки руҳий мажбурлашни ҳам қамраб олади.

Руҳий мажбурлаш деганда, фавқулодда ҳолат шароитида мансабдор шахслар ва бошқа ходимлар томонидан корхона, муассаса ёки ташкилотнинг фаолиятини бузиш мақсадида уларга жисмоний жазо қўллаш, моддий зарар етказиш, бошқа ноқулай аҳволга солиш (ишдан бўшатиш, мансабини пасайтириш) билан таҳдид қилиш тушунилади. Агар айбдор ўлдириш ёки бошқа турдаги мажбурловни қўллаш билан корхона, муассаса ёки ташкилот фаолиятига тўсқинлик қилган бўлса, унинг ҳаракатлари жиноятлар мажмуи тариқасида (масалан, ЖК 218-моддаси ва 112-моддаси бўйича) квалификация қилиниши лозим.

Жисмоний мажбурлаш деганда, шахсни мажбурий равишда бирон-бир бинога қамаб қўйиш, унга турли оғирлик даражасидаги тан жароҳатлари етказиш, уни ҳаётдан маҳрум қилиш, ишга киришишига ва уни бажаришига жисмоний қаршилик кўрсатиш кабилар тушунилади. Шарҳланаётган жиноят содир этилаётган вақтда айбдор соғлиққа зарар етказган ёки шахсга қарши бошқа жиноят содир этган бўлса, у ҳолда унинг ҳаракатлари жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилиниши лозим.

Шарҳланаётган жиноят объектив томонининг зарурий белгиси уни содир этиш шароити — фавқулодда ҳолат шароити ҳисобланади.

Фавқулодда ҳолат — махсус қонунларда белгиланган тартибда фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини, юридик шахсларнинг ҳуқуқларини чеклашга йўл қўйиладиган, шунингдек, уларга қўшимча мажбуриятлар юклайдиган давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари, корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар фаолиятининг ўзига хос режими¹.

Оқибат келиб чиққан-чиқмаганлигидан қатъи назар, диспозицияда назарда тутилган қилмишлардан бирининг содир этилиши билан жиноят тугалланган ҳисобланади.

¹Қаранг: Большой юридический словарь / Под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских, изд. 2. — 680-б.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Айбдор фавқулодда вазият ҳолатида тақиқланган иш ташлашга раҳбарлик қилишнинг ижтимоий хавфлилигини англайди, бундай ҳолларда корхона, муассаса, ташкилот ишига тўсқинлик қилишнинг ҳуқуққа хилофлигини билади ва мазкур ҳаракатларни содир этишни хоҳлайди.

Иш ташлашнинг раҳбарлари, шунингдек, фавқулодда ҳолат шароитларида корхона, муассаса, ташкилот ишига тўсқинлик қилган 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахслар жиноятнинг **субъекти** бўлиши мумкин.

Оммавий равишда ишни тўхтатишга чақирувчи ва бундай тадбирларни амалга ошириш юзасидан чора-тадбирлар кўрувчи шахслар, ташкилотчилар ва фаол иштирокчилар **иш ташлашнинг раҳбарлари** деб топиладилар.

17-§. Ҳокимият вакилига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсга қаршилик кўрсатиш (ЖК 219-моддаси)

Жиноятнинг бевосита объекти жамият ва давлат манфаатлари, давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари, жамоат бирлашмаларининг бир меъёردа фаолият юритиши, ҳокимият вакили ёки ўзининг фуқаровий бурчини бажараётган шахсий дахлсизлигини таъминлаш билан боғлиқ ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят хизмат вазифасини бажараётган ҳокимият вакилининг қонуний фаолиятига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсга фаол қаршилик кўрсатиш орқали содир этилади.

Қаршилик кўрсатиш фаол ёки пассив шаклларда бўлиши мумкин. Қонун мазмунига кўра, фақатгина фаол қаршилик кўрсатиш жинойий жавобгарликка тортишга сабаб бўлади.

Фаол қаршилик кўрсатиш деганда, айбдор томонидан ҳокимият вакили ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахснинг ўз вазифаларини адо этишига тўсқинлик қилишга қаратилган ҳаракатлари, масалан, жиноятчини ушлашга, жиноят қуролларини тортиб олишига, тинтув ўтказилишига тўсқинлик қилиши, эркинликларни чеклаши ва ҳ.к. содир этилишини тушуниш зарур.

Жисмоний қаршилик кўрсатиш шаклида амалга ошириладиган фаол қаршилик кўрсатиш — ўзининг хизмат ёки фуқаролик мажбуриятларини бажараётган шахсларнинг баданига қасддан шикаст етказиш, уриш, дўппослаш, боғлаш, қамаб қўйиш ёки уларнинг эркинлигини бошқача усулда чеклаб қўйиш.

NOTA BENE !

Ҳокимият вакили — давлатнинг бирон-бир ҳокимият органининг номидан иш кўриб, муайян вазифаларни доимий ёки

вақтинча амалга оширувчи ва ўз ваколатлари доирасида кўпчилик ёхуд барча фуқаро ёки мансабдор шахслар учун мажбурий бўлган ҳаракатларни содир этиш ёки фармойишлар бериш ҳуқуқига эга бўлган шахс.

(«Ҳокимият вакили» тушунчаси юзасидан ЖК 205-моддаси таҳлилига қаранг.)

ЖК 219-моддаси мазмуни бўйича ҳокимият вакиллари қаторига ижро этилиши мажбурий бўлган қонуний кўрсатмалар бериш ҳуқуқи берилган масъул мансабдор шахслар киритилади. Булар ҳуқуқни муҳофаза қилувчи, назорат қилувчи органлар ходимлари: прокурорлар, ички ишлар ходимлари, МХХ, солиқ хизмати ходимлари ва ҳоказо, шунингдек, қонунга асосан, ҳуқуқ-тартиботни кўриқлаш бўйича асосий ёки қўшимча вазифаларни амалга оширувчи шахслардан иборат. Бу сабабга кўра, ҳокимият вакили ҳисобланмайдиган масъул мансабдор шахсга қаршилик кўрсатиш, агар у ўз фуқаровий бурчини бажармаётган бўлса, шарҳланаётган жиноят таркибини ташкил этмайди.

Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходими — бу қонунда белгиланган тартибда қуйидаги вазифани бажарувчи Ўзбекистон Республикаси фуқароси: прокурор; терговчи; суриштирувчи амалга оширувчи шахслар; тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи шахслар; жамоат тартибини муҳофаза қилишни ва ижтимоий хавфсизликни, суд (судьялар)нинг ҳукмлари, ажримлари, қарорлари, тергов органлари ва прокурор қарорларининг ижросини таъминлашни амалга оширувчи ички ишлар органи ходими; Миллий хавфсизлик хизмати органи ходими; солиқ ҳуқуқбузарликлари бўйича департамент ходими; суд ижросиси; божхона хизмати ходими, шунингдек, қонун бўйича ҳуқуқ-тартиботни муҳофаза қилиш асосий ёки асосий вазифалардан бири ҳисобланувчи органларда хизмат вазифасини бажарувчи бошқа шахслар.

Ҳокимият вакиллари функцияларини бажараётган ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, жазони ижро этиш муассасалари ходимларига қаршилик кўрсатиш билан боғлиқ қилмиш тегишли белгилар бўлган ҳолларда ЖК 220-моддаси ёки 221-моддаси бўйича квалификация қилинади.

Фуқаровий бурчини бажараётган шахс деганда, давлат ҳокимияти ёки бошқарув органлари, жамиятга ёрдам бераётган, ўзининг конституциявий ёки бошқа қонуний мажбуриятларини бажараётган ҳар қандай шахс тушунилади. Бошқача айтганда, фуқаролик бурчини бажариш, бу — фуқаролар томонидан қонун ва жамият, давлат ва бошқа шахсларнинг манфаатлари доирасида ҳар қандай ҳаракатларни амалга ошириш. Кўп ҳолларда ўзининг фуқаролик бурчини бажараётган шахслар жабрланувчи бўлиб қолади ва қонунга асосан шундай шахс деб тан олинади.

Ҳокимият вакили ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахснинг хизмат мажбуриятлари ҳуқуқий тартибот ва ижтимоий хавфсизликни таъминлаш ва ҳимоя қилишга қаратилганлиги сабабли, ҳокимият вакилининг кўрсатмаси ёки фуқаронинг ҳаракати қонун ва ҳуқуқ доирасида бўлиши лозим. Мазкур хизмат мажбуриятлари ҳокимият вакилларига тегишли қонун ҳужжатларининг алоҳида тоифасидан келиб чиқади.

Ҳокимият вакилига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсга қаршилик кўрсатиш хизмат вазифасини бажараётган ҳокимият вакилига қаршилик кўрсатиш тарзида содир этилса, айбдор мазкур модда бўйича жиноий жавобгарликка тортилади. Қаршилик кўрсатиш ўз хизмат вазифаларини бажармаётган вақтда ҳокимият вакилига ёхуд фуқаролик бурчини бажармаётган шахсга нисбатан содир этилган ҳолларда айбдорнинг қилмиши ЖК 219-моддаси билан квалификация қилиниши мумкин эмас.

Башарти шахс ҳокимият вакилининг гайриқонуний хатти-ҳаракатларига қаршилик кўрсатган бўлса, у ана шундай хатти-ҳаракати учун ҳам ЖК 219-моддаси бўйича жавобгарликка тортилиши мумкин эмас.

Жиноят хизмат вазифасини бажараётган ҳокимият вакилининг қонуний фаолиятига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсга фаол қаршилик кўрсатиш бошланган вақтдан бошлаб, оқибат келиб чиқишидан қатъи назар, **туғалланган** ҳисобланади. Бунда қаршилик кўрсатиш натижасида хизмат вазифасини бажараётган ҳокимият вакилининг қонуний фаолиятига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахс ҳаёти ёки соғлиғига шикаст етказилган ёки бошқа ижтимоий хавфли оқибатлар келиб чиққан ҳолларда, айбдорнинг қилмиши жиноятлар мажмуи сифатида квалификация қилинади.

Жиноятнинг **субъектив томони** айбнинг **тўғри қасд** шакли билан тавсифланади. Қаршилик кўрсатиш, яъни хизмат вазифасини бажараётган ҳокимият вакилининг қонуний фаолиятига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсга фаол қаршилик кўрсатиш фақат тўғри қасд шаклида содир этилиши мумкин.

Айбдор шахс хизмат вазифасини бажараётган ҳокимият вакилининг қонуний фаолиятига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсга қаршилик кўрсатаётганлигини англайди ва буни хоҳлайди.

Хизмат вазифасини бажараётган ҳокимият вакилининг қонуний фаолиятига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсга қаршилик кўрсатаётганлигини англамаган шахс томонидан бундай қаршилик кўрсатишнинг содир этилишида мазкур жиноят таркиби мавжуд бўлмайди.

ЖК 219-моддаси 2-қисми хизмат вазифасини бажараётган ҳокимият вакилининг қонуний фаолиятига ёки фуқаровий бурчини ба-

жараётган шахсларни қандай шаклда бўлмасин ўзининг хизмат вазифасини бажариш ёки фуқаровий бурчини бажаришдан воз кечишга, шунингдек, қонунга хилоф ҳаракатлар содир этишга мажбур қилганлик учун жавобгарликни назарда тутди.

Мажбурлаш — бу ҳокимият вакили ёки фуқаролик бурчини бажараётган шахсга нисбатан уларни ўз мажбуриятларини бажаришдан бош тортиш ёки мажбурловчи шахс фойдасига ноқонуний ҳаракатлар содир этишга эришиш мақсадида жисмоний ёки руҳий таъсир этиш. Қаршилик кўрсатишда қўлланиладиган жисмоний мажбурлашдан фарқли равишда мажбурлаш вақтида қўлланиладиган куч ишлатиш бошқа мақсадни кўзлайди.

Мажбурлаш вақтида қўлланиладиган жисмоний зўрлик ишлатиш деганда, жисмоний азоб берадиган ҳамда жабрланувчининг иродасига хилоф равишда унинг жисмоний эркинлигини чеклайдиган ҳаракатлар содир этиш, шунингдек, уриш, дўппослаш ва бошқа ҳаракатлар орқали шахс баданига ўртача оғирликдаги шикаст етказиш тушунилади.

Рухий мажбурлаш деганда, айбдор томонидан сўз ёки ўзининг ниятини бошқача шаклда ифодалаш орқали ҳокимият вакили ёки ўзининг фуқаролик бурчини бажараётган шахсга маънавий зарар етказиш, унинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларига зарар етказиш тушунилади. Агар ҳокимият вакили ёки ўзининг фуқаролик бурчини бажараётган шахсга нисбатан куч ишлатиш натижасида уларга оғир тан жароҳати етказилса, айбдорнинг ҳаракатлари жиноятлар жами билан квалификацияланиши лозим. Зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш мажбурлаш тушунчаси доирасига кирганлиги сабабли, айбдорнинг қилмиши ЖК 112-моддаси бўйича қўшимча квалификация қилинмаслиги лозим.

Мажбурлашнинг мақсади хизмат вазифасини бажараётган ҳокимият вакилининг қонуний фаолиятига ёки фуқаролик бурчини бажараётган шахслар томонидан мажбурловчи фойдасига ноқонуний ҳаракатлар содир этилишига эришиш мақсадида уларга таъсир ўтказиш ҳисобланади.

Хизмат вазифасини бажараётган ҳокимият вакилининг ёки фуқаролик бурчини бажараётган шахсларнинг мажбурловчи фойдасига ноқонуний ҳаракатлар содир этишлари ва бевосита қонуний ваколати доирасига кирувчи мажбуриятларни бажармаслиги ҳокимият вакилининг хизмат вазифасини бажариш ёки шахснинг фуқаролик бурчини бажаришдан воз кечиши ҳисобланади.

Ҳокимият вакили ва шахсга нисбатан куч ишлатиш билан мазкур шахслар томонидан ўзининг хизмат вазифаларини бажариш ўртасида сабабий боғланишнинг мавжудлиги **ЖК 219-моддаси 2-қисмида** назарда тутилган қилмиш объектив томонининг зарурий белгиси ҳисобланади.

Хизмат вазифасини бажараётган ҳоқимият вакилининг қонуний фаолиятига ёки фуқаролик бурчини бажараётган шахсларни қандай шаклда бўлмасин ўзининг хизмат вазифасини бажариш ёки фуқаролик бурчини бажаришдан воз кечишга, шунингдек, қонунга хилоф ҳаракатлар содир этишга мажбур қилишга йўналтирилган мажбурлов ҳаракатлари содир этилган вақтдан бошлаб, оқибат келиб чиқишидан қатъи назар, жиноят **туғалланган** ҳисобланади.

Субъектив томондан ЖК 219-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят **тўғри қасд** билан содир этилади. Бунда хизмат вазифасини бажараётган ҳоқимият вакилининг қонуний фаолиятига ёки фуқаролик бурчини бажараётган шахсларни қандай шаклда бўлмасин ўзининг хизмат вазифасини бажариш ёки фуқаролик бурчини бажаришдан воз кечишга, шунингдек, қонунга хилоф ҳаракатлар содир этишга мажбур қилишга йўналтирилган махсус мақсаднинг мавжудлиги жиноят субъектив томонининг зарурий белгиси ҳисобланади.

16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс жиноят **субъекти** бўлиши мумкин.

18-§. Озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасаларининг ишини издан чиқарувчи ҳаракатлар (ЖК 220-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита объекти** озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазони ижро этиш муассасаларининг бир меъёردа фаолият юритиши, яъни мазкур муассасаларда ўрнатилган режим билан боғлиқ ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Мазкур муассасалар ходимлари ва унда жазони ўтаётган шахсларнинг шахсий хавфсизлиги **факультатив объект** бўлиши мумкин.

Қонун чиқарувчи **жабрланувчи** сифатида тан олинадиган шахслар тоифасига озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазони ижро этиш муассасалари маъмуриятининг вакиллари ҳамда озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазони ўтаётган маҳкумлар ва судланганларни киритади.

Маҳкум — айблов ҳукми чиқарилган айбланувчи.

Озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазони ижро этиш муассасалари маъмуриятининг вакиллари қаторига раҳбарлик таркибидаги шахслар; қўриқлаш ва конвойлаш вазибаларини бажарувчи ички қўшинларнинг ҳарбий хизматчилари; шартнома асосида ишловчи шахслар; озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазони ижро этиш муассасаларида умумий ва касбий-техник таълимни амалга оширувчи ва тиббий хизмат кўрсатувчи шахслар; маъмурий ва муҳандис-техник ходимлар киратади.

Жиноят ижроия кодексининг 45-моддасига мувофиқ, жазони ижро этиш колониялари, тарбия колониялари, қамоқхоналар озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасалари сирасига киради. Тергов изоляторлари озодликдан маҳрум қилишга ҳукм этилиб, хўжалик ишларини бажариш учун қолдирилган шахсларга нисбатан жазони ўташ муассасалари вазифасини бажаради.

Объектив томондан таҳлил қилинаётган жиноят озодликдан маҳрум қилиш жазосини ўтаётган шахснинг:

- 1) маҳкумларни террор қилиш;
- 2) маъмурият вакилларига ҳужум қилиш;
- 3) жиноий гуруҳлар ташкил қилиш ёки шундай гуруҳлар фаолиятида фаол қатнашишда ифодаланадиган озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасасининг ишини издан чиқарувчи ҳаракатлар содир этиш орқали ифодаланади.

Фаолиятнинг издан чиқарилиши деганда, муассасалар томонидан, амалдаги қонунчилик билан мустаҳкамланган жамиятдан ажратиш билан боғлиқ вазифа ва функцияларнинг бажаришга қодир бўлмайд қолиши тушунилади.

Террор қилиш деганда, маҳкум шахсларга нисбатан жисмоний ёки руҳий зўрлик қилинишини, уларнинг хўрланишини, таҳқирланишини тушуниш зарур.

Жисмоний зўрлик деганда, жабрланувчининг баданига енгил, ўртача оғир ва оғир шикаст етказиш тушунилади. Башарти, жабрланувчининг баданига ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилган тақдирда, айбдорнинг қилмиши жиноятларнинг жами бўйича квалификация қилиниши лозим.

Террор қилиш вақтидаги руҳий зўрлик оғзаки дўқ-пўписада, курул-яроғ ёки унинг ўрнини босувчи предметларни намоёниш этишда ифодаланиши мумкин. Аммо ҳар бир дўқ-пўписа ҳақиқатга яқин бўлиши, жабрланувчида унинг амалга оширилишидан қўрқиш учун жиддий асослар бўлиши керак.

Озодликдан маҳрум этиш жазосини ижро этиш муассасасининг ишини издан чиқариш мақсадида содир этилган кўрқитиш натижа-сида маҳкумга оғир тан жароҳати етказилса ёки бу қилмиш унинг ўлимига олиб келса, қилмиш жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилиниши лозим (**ЖК 220-моддаси** ва 104-модда ёки 105-модда ёхуд 97-моддалар билан жиноятлар жами).

ЖК 220-моддаси мазмунига кўрқитиш деб тан олинадиган, маҳкумларга нисбатан амалга ошириладиган мажбурлов ҳаракатлари улар озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасасининг ишини издан чиқаришга қаратилган ҳоллардагина мазкур модда билан квалификация қилинади. Айнан шундай мақсад қилмишни мазкур модда бўйича квалификация қилишнинг зарурий белгиси ҳисобланади. Айбдор ва жабрланувчи ўртасидаги шахсий муносабат-

лар (низо, ўч олиш) туфайли амалга оширилаётган куч ишлатиш, шахсга қарши жиноят сифатида квалификация қилиниши лозим. Шунинг учун, қўрқитиш деб тан олинган қилмишни тўғри квалификация қилиш учун айбдор ва жабрланувчи ўртасидаги муносабатларни, айбдорнинг ўзини бундай тутишининг сабабларини аниқлаш лозим.

Озодликдан маҳрум этиш жазосини ижро этиш муассасаси маъмурияти вакилларига ҳужум қилиш маъмурият вакилларига нисбатан жисмоний ёки руҳий куч ишлатиш орқали содир этилиши мумкин.

Озодликдан маҳрум этиш жазосини ижро этиш муассасасининг ишини издан чиқариш мақсадида содир этилган қўрқитиш натижасида маъмурият вакилларига оғир тан жароҳати етказилган ёки унинг ҳаётига суиқасд қилинган ҳолларда қилмиш жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилинади.

Маъмурият вакилларига ҳужум қилиш маъмурият вакилларининг қонуний ҳаракатлари туфайли келиб чиққан бўлиши лозим. Агар ҳужум қилиш маъмурият вакилларининг қонуний ҳаракатлари туфайли келиб чиқмаган бўлса, айбдорнинг қилмиши шарҳланаётган модда бўйича квалификация қилинмасдан, балки шахсга қарши жиноятлар бўйича квалификация қилинади, чунки бундай ҳолларда **ЖК 220-моддасида** назарда тутилган тажовуз объекти мавжуд бўлмайди.

Жиноий гуруҳ ташкил қилиш деганда, озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасасининг ишини издан чиқарувчи ҳаракатлар содир этиш мақсадида ташкил этилган турли фаолият тушунилади. Ташкил этиш олдиндан тил бириктириш, мазкур ғайриқонуний ҳаракатларни содир этишга келишиб олиш, гуруҳнинг ҳар бир аъзоси ўртасида вазифаларни тақсимлаш каби-ларни ўз ичига олади.

Қуролланганлик жиноий гуруҳнинг зарурий белгиси ҳисобланмайди.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, жазони ижро этиш муассасаларида турли мезонлар асосида тузилган маҳқумларнинг жамоат бирлашмалари, шу жумладан маҳаллийчилик, ўзаро манфаатдорлик, жиноий ихтисослашиш тамойиллари асосида тузилган салбий йўналтирилган гуруҳлар жиноий гуруҳ сифатида баҳоланмаслиги керак, чунки улар ўз олдига озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасасининг ишини издан чиқарувчи ҳаракатлар содир этиш мақсадини қўймайди.

Жиноий гуруҳ иштирокчилари орасидан фақат ташкилотчи ва фаол иштирокчиларгина **ЖК 220-моддаси** бўйича жавобгарликка тортиладилар.

Ташкилотчи — бу жиноий гуруҳни ташкил этиб, унга бошқа иштирокчиларни жалб этадиган, жиноий фаолият режаларини ишлаб чиқадиган, гуруҳга бевосита раҳбарлик қиладиган ва ишлаб чиқилган жиноий режани амалга оширадиган шахс.

Фаол иштирокчилар — бу жиноий гуруҳ фаолиятида фаол иштирок этадиган, унга бошқа иштирокчиларни жалб этадиган, жиноий фаолият режаларини ишлаб чиқишда ва озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасасининг ишини издан чиқариш мақсадида маҳкумларни террор қилиш ёки маъмурият вакилларига ҳужум қилиш бўйича муайян ҳаракатларни содир этишда ташкилотчига ёрдам берадиган шахслар.

Шарҳланаётган жиноят формал таркибли жиноят бўлиб, озодликдан маҳрум қилиш жазосини ўтаётган шахснинг маҳкумларни террор қилиш ёки маъмурият вакилларига ҳужум қилишда, шунингдек, бундай мақсадларда жиноий гуруҳлар ташкил қилиш ёки шундай гуруҳлар фаолиятида фаол қатнашишда ифодаланадиган озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасасининг ишини издан чиқарувчи ҳаракатлари содир этилган вақтдан бошлаб, келиб чиққан оқибатдан қатъи назар, **туғалланган** ҳисобланади.

Шарҳланаётган модданинг **субъектив томони тўғри қасд** билан ифодланади. Айбдор содир этаётган қилмишининг ижтимоий хавфлилигини англайди ва уни содир этишни хоҳлайди.

Жиноятнинг мақсади — озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасалари фаолиятини издан чиқариш.

14 ёшга тўлган ва муассаса туридан қатъи назар, озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазони ижро этиш муассасасида жазони ўтаётган шахс ЖК 220-моддасида назарда тутилган қилмишнинг **субъекти** ҳисобланади. Шунингдек, ҳўжалик ишларини бажариш учун тергов ҳибсхонасида қолдирилган маҳкумлар ҳам субъект бўлиши мумкин.

Эҳтиёт чораси сифатида тергов изолятори ёки вақтинчалик сақлаш изоляторида сақланаётган тергов остидагилар ва маҳкумлар, шунингдек, озодликдан маҳрум қилишга ҳукм қилинган шахслар мазкур жиноятнинг субъектлари бўла олмайдилар. Тегишли белгилар мавжуд бўлган тақдирда, санаб ўтилган шахсларнинг ҳаракатлари ЖК 219-моддасида назарда тутилган жиноятни ёки шахсга қарши жиноятни келтириб чиқариши мумкин.

ЖК 220-моддасининг 2-қисми жазони ижро этиш муассасаси ишини издан чиқариш жиноятининг қуйидаги квалификация қилиш белгиларини қайд этади:

- а) ўта хавfli рецидивист;
- б) оғир ёки ўта оғир жинояти учун ҳукм этилган шахс;
- в) бир гуруҳ шахслар томонидан содир этиш.

Оғир жиноятларга қасддан содир этилиб, қонунда беш йилдан ортиқ, лекин ўн йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси назарда тутилган жиноятлар киради.

Ўта оғир жиноятларга қасддан содир этилиб, қонунда ўн йилдан ортиқ муддатга озодликдан маҳрум қилиш ёки умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси назарда тутилган жиноятлар киради.

Қилмиш бир гуруҳ маҳқум шахслар томонидан содир этилган ҳолларда, айбдор шахс ташкилотчи, фаол иштирокчи ёки оддий иштирокчи бўлганлигидан қатъи назар, айбдорнинг қилмишлари **ЖК 220-моддаси 2-қисми «в» банди** бўйича квалификация қилинади. Қилмишни мазкур белгига кўра квалификация қилишда гуруҳ аъзоларининг олдиндан тил бириктирган ёки бириктирмаганлиги аҳамиятга эга бўлмайди.

19-§. Жазони ижро этиш муассасаси маъмуриятининг қонуний талабларига бўйсунмаслик (ЖК 221-моддаси)

Жиноятнинг бевосита объекти озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасасининг бир меъёрадаги фаолият кўрсатиши билан боғлиқ ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Маҳқумга нисбатан бир йил мобайнида жазони ўташ тартиби талабларини бузганлиги учун жазони ижро этиш колониясининг карцери ёки турмага ўтказилганидан кейин, озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасасида жазони ўтаётган шахс томонидан маъмуриятнинг қонуний талабларига бўйсунмаслик ёхуд маъмуриятнинг ўз фаолиятини амалга оширишига бошқача йўсинда тўсқинлик қилиш жиноятнинг **объектив томони** ҳисобланади.

Бўйсунмаслик — бу озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасасида жазони ўтаётган шахс томонидан маъмурият вакилининг қонуний фармойиши ёки талабини ошқора рад этиш. Масалан, бўйсунмаслик тузум талабларига риоя этмаслик, меҳнат мажбуриятларини бажаришдан бўйин товлаш каби кўринишларда бўлиши мумкин.

Маҳқумга жазони ўташ тартиби қоидаларини бузилганлиги учун жазони ижро этиш колонияси карцерига ўтказиш тариқасидаги жазо қўлланилгандан ёки турмага ўтказиш қўлланилгандан кейин бир йил ичида, у жазони ижро этиш муассасаси маъмуриятининг қонуний талабларига бўйсунмаса, жазони озодликдан маҳрум қилиш муассасасида ўтаётган шахснинг қилмиши **ЖК 221-моддаси** билан квалификация қилинади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят ижроия кодексининг 109-моддасига кўра, жазони ўташ тартибини ашаддий бузувчи маҳқумлар умумий, қаттиқ ва махсус тартибли колонияларнинг **карцерларига** олти ойгача, аёллар сақланадиган колонияларда эса уч ойгача бўлган муддатга ўтказиб қўйилади.

Изоляторга ўтказилган маҳқумларга қариндош-уруғлари билан кўришиш, телефон орқали гаплашиш, озиқ-овқат маҳсулотларини ва кундалик эҳтиёжи учун зарур бўладиган предметларни харид қилиш, мактуб ва бошқа хат-хабарларни олиш ва жўнатиш тақиқланади. Уларнинг чекишига, столда ўйналадиган ўйинлардан ва

кўрпа-ёстиқдан фойдаланишларига рухсат берилмайди. Озиқ-овқат камайтирилган меъёрга берилади. Маҳкумлар ҳар куни бир соат сайр қилиш ҳуқуқидан фойдаланадилар.

Карцерлардаги маҳкумларга қариндош-уруғлари билан кўришиш, телефон орқали гаплашиш, посылкалар, передачалар ва бандеролларни қабул қилиш ва жўнатиш, стол ўйинларини ўйнаш тақиқланади.

Жиноий жазони ижро этиш муассасаси маъмуриятнинг қонуний талабларига бўйсунмаслик содир этилган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган деб ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят **тўғри қасд** билан содир этилади. Айбдор ўз қилмишининг ҳуқуққа хилоф ва ижтимоий хавfli эканлигини англайди ҳамда уни содир этишни хоҳлайди.

Жиноятни содир этиш мотивлари уни квалификация қилишда ҳеч қандай аҳамиятга эга бўлмайди.

Жиноятнинг **субъекти** бир йил мобайнида жазони ўташ тартиби талабларини бузганлиги учун жазони ижро этиш колониясининг карцерига ўтказиш тариқасидаги жазо қўлланилган ёки турмага ўтказилган озодликдан маҳрум қилиш жойида жазони ўтаётган шахс ҳисобланади.

ЖК 221-моддасининг 2-қисмида:

а) ўта хавfli рецидивист;

б) оғир ёки ўта оғир жинояти учун ҳукм этилган шахс томонидан содир этилган жиноят учун жавобгарлик назарда тутилган.

20-§. Қамоқдан ёки кўриқлов остидаги сақлаш жойидан қочиш (ЖК 222-моддаси)

Жиноятнинг **асосий бевосита объекти** дастлабки терговни олиб борувчи ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, суд ва озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазони ижро этиш муассасаларининг бир меъёрдаги фаолиятини тартибга солувчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланди. **Қўшимча бевосита объекти** эса гумон қилинувчи, айбланувчи ёки маҳкумларни кўриқловчи шахсларнинг соғлиги ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят дастлабки тергов олиб борувчи ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ёки озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазони ижро этиш муассасаларидаги қамоқ ёки кўриқлов остидаги сақлаш жойидан қочишда ифодаланади.

Қочиш, яъни жиноят содир этишда гумон қилинаётган ёки айбланаётган, қамоқ тариқасидаги эҳтиёт чораси қўлланилган шахслар, шунингдек, айбдор деб топилган ва озодликдан маҳрум қилиш жойларида жазони ўтаётган шахслар томонидан шахсларни кўриқлашга мўлжалланган махсус, изоляция қилинган жойларни ўзбошимчалик билан ташлаб кетиш учун жавобгарликни белги-

лайди. Қочиш турли усулларда амалга оширилуши мумкин: қўриқчиларга нисбатан куч ишлатиш; сохта ҳужжатлардан фойдаланиб қочиш; пора бериш, алдаш йўли билан содир этиш ва бошқалар.

Қамоқдан қочиш деганда, озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазони ўташ жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетишни, шунингдек, озодликдан маҳрум қилишга ҳукм этилган, озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазони ижро этиш муассасаси чегарасидан ташқарига чиқишга рухсат берилган шахснинг белгиланган муддатда қайтиб келмаганини тушуниш лозим.

Озодликдан маҳрум қилиш жойларига қайтиб келмаслик деганда, жазони ижро этиш муассасасига қайтишнинг белгиланган муддатини оддий бузиш эмас, балки маҳкум жазони ижро этиш муассасасига белгиланган муддатда қайтишдан бўйин товлаши билан боғлиқ бўлган қайтиб келмаслик тушунилади.

Белгиланган муддатда қайтиб келмаслик, агар у енгилмас куч (табiiй офат, шахснинг касал бўлиши ва ш.к.) таъсири ва бошқа узрли сабаблар билан белгиланган бўлса, қамоқдан қочиш жиноят таркибини ташкил этмайди.

Қўриқлов остидаги сақлаш жойидан қочиш деганда, тергов ҳаракатларини бажариш, суд мажлиси залига етказиш чоғида, суд залидан, терговчи, прокурор, суриштирув ўтказаетган шахс хонасидан, транспорт воситаларида этап қилинаётганда ва шахс қамоқ остида бўлган бошқа ҳолларда конвойни ўзбошимчалик билан ташлаб кетишини тушуниш лозим. Бунда қочиш усуллари ҳар хил бўлиши мумкин: соқчиларга зўриқ ишлатиш йўли билан; сохта ҳужжатлардан фойдаланган ҳолда; пора эвазига оғдириш, алдов йўли билан ва ҳ.к.

Дастлабки қамоқда сақлаш жойлари — жиноят содир этишда гумон қилинувчилар сақланадиган муассасалар (вақтинчалик сақлаш ҳибсхоналари, тергов ҳибсхоналари, гауптвахталар).

Тергов ҳибсхоналари «хўжалик хизматлари кўрсатиш борасидаги ишлар»ни бажариш учун қолдирилган озодликдан маҳрум қилинганларга нисбатан жазони ижро этиш муассасалари функцияларини бажаради.

Қочиш учун жавобгарлик эҳтиёт чораси сифатида қамоққа олиш танлангани эълон қилинганидан, озодликдан маҳрум қилиш ёки қамоқ жазосини тайинлаш ҳақидаги ҳукм ўқиб эшиттирилганидан ва шахс амалда қўриқлов остига олинганидан кейингина келиб чиқиши мумкин.

Тергов ҳаракати ўтказилаётган ёки суд иш кўраётган жойни ўзбошимчалик билан ташлаб кетиш, суд залидан чиқиб кетиш қамоқ ёки қўриқлов остидаги сақлаш жойидан қочиш деб квалификация қилиниши лозим. Бошқа эҳтиёт чораси, масалан, муносиб хулқ-атворда бўлиш тўғрисида тилхат олинган шахснинг қочиши шарҳланаётган модда бўйича квалификация қилинмайди.

Жазони ижро этиш ёки қўриқлов остида сақлаш жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетган шахс ушланган ёки ўз айбини бўйнига олиб келган вақтдан бошлаб жиноят тугалланган ҳисобланади.

Айбдор қочган вақтда уни қамоққа олиш тўғрисидаги қарордан хабардор бўлган ҳолларда, яъни бундай эҳтиёт чораси танланганлиги тўғрисидаги қарор, суд ажрими эълон қилингандан сўнг ёки суднинг қонуний кучга кирган ҳукмига кўра уни озодликдан маҳрум этишга, қамоққа ёки интизомий қисмга жўнатишга ҳукм қилинганлиги эълон қилинганидан сўнг қочиб кетган бўлса, унинг ҳаракатлари ЖК 222-моддаси бўйича квалификация қилинади.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан содир этилади.

14 ёшга тўлган, қамоқ тариқасидаги эҳтиёт чораси қўлланилган шахс ёки озодликдан маҳрум қилиш, қамоқ ёки интизомий қисмга жўнатиш тариқасидаги жазони ижро этиш муассасаларида жазони ўтаётган шахслар жиноят субъекти бўлиши мумкин.

Кўрилаётган жиноятнинг субъекти сифатида маъмурий жавобгарлик доирасида қамоққа олинган шахслар тан олинмайди.

Таҳлил этилаётган модданинг 2-қисмида:

а) баданга енгил ёки ўртача оғир тан жароҳати етказиш йўли билан;

б) ўта хавфли рецидивист томонидан;

в) бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилган қочиш учун жавобгарлик назарда тутилган.

Қочиш енгил ёки ўртача оғирликдаги тан жароҳати етказишга олиб келган ҳолларда айбдорнинг ҳаракатлари жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилинмайди. Лекин қочиш оғир тан жароҳати етказиш ёки ўлимга олиб келган ҳолларда айбдорнинг ҳаракатлари жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилиниши лозим (ЖК 222-моддаси ва ЖК 97-моддаси ёки ЖК 104-моддаси).

21-§. Қонунга хилоф равишда чет элга чиқиш ёки Ўзбекистон Республикасига кириш (ЖК 223-моддаси)

Жиноятнинг бевосита объекти чет элга чиқиш ва Ўзбекистон Республикасига киришнинг қонунда белгиланган тартиби билан боғлиқ ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг Давлат чегараси — Ўзбекистон Республикаси ҳудуди доирасини (қуруқликда, сувда, ер остида, ҳаво бўшлиғида) белгиловчи чизиқдан ва бу чизиқ бўйлаб ўтувчи вертикал сатҳдан иборат. Давлат чегараси давлат суверенитети амал қиладиган ҳудуд доирасини белгилайди.

Чегара режими Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланадиган қоидалар мажмуидан иборат бўлиб, у

чегара ҳудудига кириш (ўтиш), унда бўлиш (яшаш), ҳаракатланиш ва чегара ҳудудида ишлаб чиқариш ишларини амалга ошириш тартибини ўз ичига олади.

Чегара ҳудудларида чегара режимига риоя этиш устидан назорат Ўзбекистон Республикаси Давлат чегараларини ҳимоя қилувчи қўмита¹ ва ўз ваколатлари доирасида ички ишлар органлари томонидан амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасига кириш, чиқиш ва давлат чегараларидан ўтиш билан боғлиқ муносабатлар қуйидаги ҳужжатлар билан тартибга солинади: 1999 йил 20 августда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикасининг Давлат чегараси тўғрисида»ги Қонуни², Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Хорижий фуқароларнинг ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасига келишлари, кетишлари, бу ерда бўлишлари ва транзит ўтишлари тартиби тўғрисида»ги қарори, Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 21 ноябрдаги 408-сон қарорига 1-илова: «Хорижий фуқаролар ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасига келишлари ва Ўзбекистон Республикасидан кетишлари тартиби», Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 21 ноябрдаги 408-сон қарорига 2-илова: «Хорижий фуқаролар ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасида бўлишлари қоидалари», Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 21 ноябрдаги 408-сон қарорига 3-илова: «Хорижий фуқароларнинг ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикаси ҳудуди орқали транзит ўтишлари қоидалари»³.

Ўзбекистон Республикасига кириш, чиқиш ва давлат чегараларидан ўтиш билан боғлиқ муносабатларни жиноят-ҳуқуқий қўриқлашдан мақсад фуқароларнинг кўчиб юриш эркинлиги билан боғлиқ конституциявий ҳуқуқларини амалга оширишларини тартибга солиш ва етарли шароитлар яратишдан иборат. Шу билан бирга, қонун чиқарувчи давлат ва жамият суверенитети ҳамда хавфсизлигини таъминлаш учун республикадан чиқиш ва унга кириш, давлат чегараларидан ўтиш тартибини белгилаб берган. Шундан келиб чиқиб, давлат чегарасига тажовуз қилиш — бу, аввало, давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари фаолиятининг бир меъёрдаги тартибига тажовуз қилиш деб топилади.

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1999 йил 13 январдаги ПФ-2176-сонли Фармони // Халқ сўзи, 1999 йил 14 январь.

²Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1999 й., 9-сон, 217-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 25-сон, 287-модда; 2009 й., 3-сон, 9-модда.

³Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари тўплами, 1996 й., ноябрь; Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами, 1999 й., 4-сон, 20-модда; 2000 й., 10-сон, 68-модда.

Жиноят объектив томондан қонунда белгиланган тартибни бузиб, чет элга чиқиш ёки Ўзбекистон Республикасига киришда ифодаланлади.

Ўзбекистон Республикасидан чиқиш ва унга кириш деганда, транспорт воситаси (автомашина, кема, самолёт, велосипед, от ва бошқа механик ҳамда транспортнинг бошқа турлари) ёрдамида давлат чегарасини кесиб ўтиш тушунилади.

Давлат чегарасидан ўтиш деганда, уни пиёда кесиб ўтиш тушунилади.

Давлат чегарасини белгиланган тартибни бузган ҳолда кесиб ўтиш деганда, қуйидаги ҳаракатлардан бирини содир этиш орқали ўтиш тушунилади: тартибни бузиш орқали (масалан, рухсат берилган чегара пунктларини айланиб ўтиш) ёки тегишли рухсати бўлмағи туриб кесиб ўтиш (масалан, чегарадан ўтиш ҳуқуқини берувчи ҳақиқий ҳужжатлар бўлмаган ҳолларда чегарани кесиб ўтиш).

Давлат чегарасини фақат ғайриқонуний кесиб ўтиш ижтимоий хавфли деб топилади ва шарҳланаётган модданинг таркибини ташкил этади.

Давлат чегарасини рухсат пунктларини айланиб ўтиб ёки рухсат пунктларидан ёхуд чегара ташқарисига (Ўзбекистондан) ёки Ўзбекистонга кириб келаётган, туридан қатъи назар (яъни ҳаво, сув, ерда юрадиган транспорт ва ҳоказо), транспорт воситасида белгиланган қоидаларни бузиб кесиб ўтишни **давлат чегарасидан ўтиш тартибини бузиш** деб ҳисоблаш лозим¹.

Сохта, муддати ўтган, бошқа шахс номига расмийлаштирилган, нотўғри расмийлаштирилган ҳужжатлардан фойдаланган ҳолда давлат чегарасини кесиб ўтиш **тегишли рухсатномасиз давлат чегарасини кесиб ўтиш** деб топилади². Масалан, Ўзбекистон Республикаси фуқароси томонидан унга чегарадан ўтишга рухсат берилганлиги ҳақида унинг паспортига тегишли ёзув киритилмаган ёки сохта ёзув-

¹Ўзбекистон Республикаси Давлат чегарасидан автомобиль, темир йўл, авиация ва дарё ўтказиш пунктларида чегара ва божхона назорати тартиби тўғрисида»ги Намунавий йўриқнома (рўйхат рақами 765, 06.07.1999 й.).

²Давлат чегарасини кесиб ўтиш учун керакли ҳужжатлар қуйидаги норматив актларда белгиланган: Хорижий фуқаролар ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасига келишлари ва Ўзбекистон Республикасидан кетишлари тартиби (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 21 ноябрдаги 408-сон қарорига 1-илова); 2000 йил 30 декабрдаги «Ўзбекистон Республикасининг 16 ёшга тўлмаган фуқароси гувоҳномасини расмийлаштириш ва бериш тартиби тўғрисида»ги Низом (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 30 декабрдаги 519-сон қарорига 1-илова) (Ўзбекистон Республикаси ҳуқуматининг қарорлари тўплами, 2000 й., 12-сон, 83-модда; 2004 й., 7-сон, 74-модда); Ўзбекистон Республикасига қайтиш учун сертификат бериш тартиби тўғрисидаги Йўриқнома (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1998 йил 17 июнда 448-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган, Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлиги томонидан 1997 йил 20 ноябрда тасдиқланган).

дан фойдаланган ҳолда чегарадан ўтиш шарҳланаётган модда бўйича квалификация қилиниши лозим. Бунда айбдорнинг Ўзбекистон Республикасидан чиқиши ёки унга кираётганлиги аҳамиятга эга бўлмайди. Бошқача айтганда, агар Ўзбекистон Республикаси фуқароси белгиланган тартибни бузган ҳолда Ўзбекистон Республикасидан чиққан бўлса, унинг Ўзбекистон Республикасига қайтиб кириши ҳам ғайриқонуний деб топилиши лозим.

Бунда шуни ҳам назарда тутиш лозимки, агар ноқонуний кириш ёки чиқиш, шунингдек, чегарани кесиб ўтиш сохта ҳужжатлардан фойдаланган ҳолда амалга оширилган бўлса, у ҳолда бу қилмиш жиноятлар мажмуи тариқасида ЖК 223- ва 228-моддалари бўйича квалификация қилинади.

Айбдорнинг ҳаракатлари агар у охириги зарурат ҳолатида содир этилган бўлса жиноят сифатида эътироф этилмайди.

Жиноят давлат чегараси кесиб ўтилаётган вақтдан бошлаб **тугалланган** ҳисобланади.

Қуйидагилар **давлат чегарасини кесиб ўтиш вақти** деб топилади:

а) айбдор фактик жиҳатдан давлат чегарасини кесиб ўтиши ёки ўтмаслигидан қатъи назар, давлат чегараси орқали ўтказиш пунктлари назоратидан муваффақиятли ўтиш, масалан, самолёт учишига қадар шахс томонидан аэропорт чегара назоратидан ўтиш тугалланган жиноят деб топилади. Худди шундай ҳолатда, шахс ўзига боғлиқ бўлмаган ҳолатларга кўра чегара назоратидан ўта олмаган ҳолларда, унинг ҳаракатлари Ўзбекистон ҳудудига ғайриқонуний кириш ёки ундан чиқишга суиқасд қилиш деб квалификация қилиниши лозим;

б) давлат чегараси орқали ўтказишнинг белгиланган пунктларидан ташқарида давлат чегараси чизиги (тегишли юза)ни фактик жиҳатдан кесиб ўтиш.

Жиноят **субъектив томондан тўғри қасд** орқали содир этилади. Шахс ўз ҳаракатларининг ғайриқонунийлигини билади, яъни Ўзбекистон Республикаси ҳудудини ҳужжатсиз, сохта ҳужжатлардан фойдаланган ҳолда ёхуд тегишли руҳсатномасиз кесиб ўтаётганлигини англайди ва бунни хоҳлайди.

Субъектив томоннинг қўшимча белгилари — мотив ва мақсад турлича бўлиши мумкин. Агар айбдор шахс давлат чегарасидан ўтиш қоидаларини Ўзбекистон Республикасига қарши жиноят содир этиш (масалан, жосуслик, қўпоровчилик, терроризм ва бошқалар) мақсадида кесиб ўтса, у ҳолда унинг ҳаракатлари жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилиниши лозим.

Мазкур жиноят эҳтиётсизлик орқасида (масалан, мўлжални йўқотиш туфайли чегарани кесиб ўтиш) содир этилганда жиноий жавобгарлик келиб чиқмайди. Давлат чегараси мажбурий равишда кесиб ўтилган (масалан, табиий офат, ҳалокат ва бошқ.) ҳолларда ҳам қилмишда шарҳланаётган жиноят таркиби мавжуд бўлмайди.

16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс, жумладан, Ўзбекистон Республикаси фуқароси, фуқаролиги бўлмаган шахс ёки чет эл фуқароси мазкур жиноят субъекти бўлиши мумкин.

Чет элга чиқиш ёки гайриқонуний равишда Ўзбекистон Республикасига кириш:

а) чегарани ёриб ўтиш йўли билан;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

в) чет элга чиқиши учун махсус келишув талаб қилинадиган мансабдор шахс томонидан содир этилганида, айбдорнинг қилмиши Ўзбекистон Республикаси ЖК 223-моддасининг 2-қисми билан квалификация қилинади.

(Шарҳланаётган «чегарани ёриб ўтиш орқали» жиноятини содир этишнинг квалификация қилиш белгиси ЖК 182-моддаси таҳлилда батафсил берилган.)

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 6 январдаги қарорига 4-иловада чет элга чиқиши учун махсус рухсат талаб қилинадиган шахсларнинг рўйхати берилган. Ўзбекистон Республикаси Президентининг давлат маслаҳатчилари, вилоят ҳокимлари, Президент девони, Олий Мажлиси, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесининг масъул ходимлари, вазирлар, давлат кўмиталари, қатор маҳкама ва идораларнинг раҳбарлари ана шундай шахслар ҳисобланадилар¹.

ЖК 223-моддаси 3-қисмига кўра, «Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида назарда тутилган сиёсий бошпана ҳуқуқидан фойдаланиш учун кириш ҳужжатларини тегишли даражада расмийлаштирмасдан Ўзбекистон Республикасига келган чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар жавобгарликдан озод қилинадилар».

Конституциянинг 93-моддаси 1-қисми 22-бандига асосан, фуқаролик ва сиёсий бошпана бериш масалалари Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан ҳал этилади².

¹Қаранг: Чет элга боришлари махсус келишувни талаб қилувчи мансабдор шахсларнинг рўйхати (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1995 йил 6 январдаги «Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг чет элга боришлари тартибини ва Ўзбекистон Республикасининг дипломатик паспорти тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида»ги 8-сон қарорига 4-илова) // Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами, 1995 й., 1-сон, 1-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2001 й., 7-сон, 36-модда; 2002 й., 10-сон, 80-модда; 2004 й., 26-сон, 302-модда; 2005 й., 5-6-сон, 34-модда; 21-сон, 154-модда, 32-33-сон, 246-модда; 2008 й., 48-сон, 475-модда; 2009 й., 44-сон, 467-модда.

²Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: Ўн иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгагининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган. — Т., «Ўзбекистон», 2009. — 25-б.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида белгиланган сиёсий бошлана бериш тўғрисидаги қондага биноян, чиқиш ҳужжатларини тегишли тартибда расмийлаштирмаган чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларга нисбатан шарҳланаётган модала қўлланилмайди.

Қуйидаги ҳолларда Ўзбекистон Республикасида сиёсий бошлана берилмайди: агар шахс Ўзбекистон Республикасида жиноят деб топилувчи қилмишнинг содир этгани учун хорижда қидирилатётган бўлса ёки Бирлашган Миллатлар Ташкилоти мақсад ва принципларига қарши ҳаракатлар содир этганида айбдор бўлса; жиноят иши бўйича айбланувчи сифатида жалб этилган ёки унга нисбатан суднинг қонуний кучга кирган айблов ҳукми мавжуд бўлса; у таъқиб этилмайдиган учинчи давлатдан келган бўлса; била туриб ёлгон маълумотлар берган бўлса; у таъқиб этилмайдиган учинчи давлатнинг фуқаролигига эга бўлса.

22-§. Ўзбекистон Республикасида бўлиш қондаларини бузиш (ЖК 224-моддаси)

Жиноятнинг бевосита объекти чет эл фуқароси ёки фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасида бўлиши ҳамда Ўзбекистон Республикасининг ҳудуди орқали транзит тарзда ўтиши билан боғлиқ ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

ЖК 224-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят объектив томондан Ўзбекистонда яшаш ҳуқуқини берадиган ҳужжатларсиз ёки ҳақиқий бўлмаган ҳужжатлар билан яшаш, вақтинча рўйхатдан ўтиш ёки доимий пропискадан ўтиш, кўчиш ёки турар жой танлаш бўйича белгиланган тартибга риоя этмаслик, республикада бўлиш муддати тугагач, чиқиб кетишдан бўйин товлаш, Ўзбекистон Республикаси ҳудуди орқали транзит тарзда ўтиш тартибига риоя қилмасликда ифодаланади.

ЖК 224-модда диспозицияси бланкет норма ҳисобланади.

Чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистонда бўлиш қондалари қуйидаги ҳужжатлар билан тартибга солинади: Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1992 йил 17 мартдаги 134-сонли «Хорижий фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси ҳудудида бўлишларини тартибга солиш тўғрисида»ги қарори; Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 21 ноябрдаги 408-сонли «Хорижий фуқароларнинг ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасига келишлари, кетишлари, бу ерда бўлишлари ва транзит ўтишлари тартиби тўғрисида»ги қарори; Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 21 ноябрдаги 408-сонли қарорига 2-илова: «Хорижий фуқаролар ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон

Республикасида бўлишлари қоидалари»; Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маъжамасининг 1999 йил 28 январдаги 38-Ф-сонли «Давлат бошқаруви органлари, ташкилотлар, муассасалар, корхоналар раҳбарларининг паспорт режими ҳамда хорижий фуқароларнинг туриш қоидаларига риоя қилиш юзасидан масъулиятини ошириш чоратадбирлари тўғрисида»ги Фармойиши ва бошқа норматив ҳуқуқий ҳужжатлар.

Ўзбекистон Республикасида бўлган чет эл фуқаролари ўзлари билан паспорт ёки унинг ўрнини босувчи ҳужжатни олиб юришлари ва ваколатли орган вакилларининг талабига кўра тақдим этишлари лозим. Ўзбекистон Республикасида вақтинча бўладиган чет эл фуқаролари вақтинчалик рўйхатдан ўтган ҳолда яшашади. Миллий паспорт чет эл фуқароси келган кундан бошлаб уч кун ичида (байрам ва дам олиш кунларидан ташқари) вақтинчалик рўйхатга қўйиш учун тақдим этилади¹.

Ўзбекистон Республикасида яшаш ҳуқуқини берувчи ҳужжатларни расмийлаштириш чет эл фуқароси меҳмонхонага келган вақтдан бошлаб 48 соат ичида амалга оширилади. Ўзбекистон Республикасида доимий яшовчи чет эл фуқаролари умумий асосларга кўра меҳмонхоналарда жойлашади ва ҳисобга олинади. Ўзбекистон Республикасига кирган кундан бошлаб уч кун ўтгач (байрам ва дам олиш кунларидан ташқари) чет эл фуқароларининг ҳужжатларини расмийлаштириш тақиқланади.

Ҳақиқий бўлмаган ҳужжатлар деганда, тегишли штамп, муҳр, имзоси бўлмаган, шунингдек, сохта ҳужжатлар, ҳужжатларнинг тасдиқланмаган нусхалари кабилар тушунилади.

Чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг қуйидаги муайян тоифалари ўз паспортларини вақтинчалик рўйхатдан ўтказишдан озод этиладилар: дипломатик корпус ходимлари, ҳаво кемалари экипажлари, халқаро ва бошқа ташкилотларнинг аъзолари ва ҳоказолар².

Чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар Ўзбекистон Республикасида вақтинчалик ёки доимий бўладилар. Чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар Ўзбекистон Республикаси ҳудудида муддати кириш визасида ва паспортда вақтинча яшаш жойи манзилини кўрсатган ҳолда белгиланадиган вақтинча бўлишда республика ҳудудида туриш ҳамда унинг ҳимоясидан ва

¹ Қаранг: Хорижий фуқаролар ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасида бўлишлари қоидалари (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маъжамасининг 1996 йил 21 ноябрдаги 408-сон қарорига 2-илова), 11-банд.

² Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маъжамасининг 1996 йил 21 ноябрдаги 408-сонли «Хорижий фуқаролар ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикаси ҳудудида бўлишлари тартиби тўғрисидаги» қарори.

кўплаб бошқа ҳуқуқлардан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўладилар. Бироқ кўрсатилган муддатлар тутагач, улар республика ҳудудини тарк этишлари бу ерда бўлиш муддатини узайтириш тўғрисида ариза беришлари шарт. Меҳмонхоналарда жойлашган чет эл фуқароларининг ҳужжатларини расмийлаштириш ва муддатини узайтириш қабул қилувчи ташкилотлар ёзма тавсияномаларида кўрсатилган муддатга, бироқ визанинг амал қилиш муддати доирасида (туристлар учун саёҳат муддатига) амалга оширилади.

Бу ҳаракатлар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 21 ноябрдаги 408-сонли қарорига 2-илова: «Хорижий фуқаролар ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасида бўлишлари қондалари» билан батафсил тартибга солинади.

Чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларга, агар Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги ва халқаро шартномаларида бошқача ҳол назарда тутилмаган бўлса, уларнинг паспортлари ёки унинг ўрнини босувчи ҳужжат билан бир қаторда, Ўзбекистон Республикасининг дипломатик ваколатхоналари ва консуллик муассасалари томонидан берилган транзит визалари мавжуд бўлган ҳолларда Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан транзит тарзда ўтишга рухсат берилади.

Чет эл фуқароларининг Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан белгиланган мамлакатга ҳаво, темир йўл ёки сув транспорти орқали транзит тарзда ўтишларига бундай ўтиш учун тегишли ҳужжатлар мавжуд бўлган ҳолларда рухсат берилади.

Халқаро транзит автоташишларни амалга ошираётган чет эл фуқароларининг Ўзбекистон Республикасидан ўтиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

Қуйидаги ҳолларда Ўзбекистон Республикаси орқали визасиз транзит ўтишга рухсат этилади:

1) ҳаво транспорти пассажирлари томонидан бошқа самолётга ўтмасдан Ўзбекистон Республикаси ҳудуди орқали ўтиш;

2) Ўзбекистон Республикасида бўлиш 24 соатдан ошадиган ҳолларда халқаро ҳаво йўллари самолётларида келиб, бошқа самолётга ўтиши керак бўлган ҳамда аэропортдан чиққан санаси кўрсатилган белгиланган мамлакатга кириш ҳуқуқини берувчи ҳужжат мавжуд бўлган пассажирлар;

3) Ўзбекистон Республикаси тегишли равишда ҳукуматлараро келишувларга эга бўлган давлатлар фуқаролари.

ЖК 224-моддасининг 1-қисми диспозициясида кўрсатилган ҳаракатларнинг бирортаси содир этилган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган деб ҳисобланади. Ушбу рўйхат қатъий бўлиб, қонунда Ўзбекистон Республикасида бўлиш қондаларининг бошқа бирон тарзда бузилганлиги учун жавобгарлик назарда тутилмайди.

Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларини биринчи марта бузганлиги учун маъмурий жавобгарликка тортилганидан кейин шахс бир йил ичида ЖК 224-моддаси 1-қисмида назарда тутилган қилмишни содир этса, унга нисбатан жиноий жавобгарлик қўлланилади.

Шарҳланаётган модда биринчи қисмида назарда тутилган жиноят **субъектив томондан тўғри қасд** орқали содир этилади. Айбдор чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларини бажармаётганлигини билади, унга нисбатан жиноий жавобгарлик қўлланилиш мумкинлигини олдиндан кўра олади, чунки олдинроқ маъмурий жавобгарликка тортилган бўлади ва давом эттираверади, яъни ушбу қоидаларни бузишни хоҳлайди.

16 ёшга тўлган чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларгина шарҳланаётган модданинг биринчи қисмида назарда тутилган жиноятнинг **субъекти** бўлиб ҳисобланади.

ЖК 224-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят объектив томондан мансабдор шахс томонидан чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасида бўлиши қоидаларида назарда тутилган чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларни қабул қилиш тартибининг бузилишида намоён бўлади.

1992 йил 7 сентябрда қабул қилинган «Хорижий фуқароларнинг Ўзбекистонда вақтинча бўлишлари қоидалари»га кўра, чет эл фуқароларини қабул қилган ташкилотларнинг мансабдор шахслари уларга чет эл фуқароларининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари тушунтирилишини, уларнинг ҳисоби юритилишини, уларнинг республикада бўлиш ҳужжатлари ўз вақтида расмийлаштирилишини, уларнинг белгиланган муддатда чиқиб кетишини таъминлаши лозим.

Таҳлил қилинаётган модданинг 2-қисми ҳам маъмурий преюдицияга эга ҳисобланади.

ЖК 224-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят мансабдор шахс томонидан чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларни қабул қилиш тартибининг бузилиши биланоқ тугалланган ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят **тўғри қасд** билан содир этилади. Айбдор ўз қилмишининг ижтимоий хавfli эканлигини англайди ва уни содир этишни хоҳлайди.

Жиноятнинг содир этилиш **мотиви** ва ундан кўзланган **мақсад** қилмишни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Агар шарҳланаётган модданинг биринчи қисмида назарда тутилган жиноят чет эл фуқароси ёки фуқаролиги бўлмаган шахс томонидан содир этилса, иккинчи қисмида назарда тутилган жиноят **субъекти** эса фақатгина уларни қабул қилувчи ташкилотнинг мансабдор шахслари ҳисобланади. Махсус субъектлар — мансабдор шахслар чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахс-

ларни қабул қилиш тартибини ижро этишга бевосита дахлдор бўлишлари лозим. Буларга ички ишлар органлари, ташқи ишлар вазирлиги ходимлари ва чет эл фуқаролари ҳамда фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикаси ҳудудида бўлишларини назорат қилувчи бошқа органлар мансабдор шахслари киради.

ЖК 224-моддаси 3-қисмида назарда тутилган жиноят объектив томони қуйидагиларни ўз ичига олади:

1) биринчидан, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларни хусусий иш билан Ўзбекистон Республикасига таклиф қилган фуқаро томонидан мазкур фуқароларнинг вақтинча пропискадан ўтишларини, шунингдек, улар шу ерда бўлишининг белгиланган муддати ўтгач, чиқиб кетишларини таъминлашга доир чоралар кўрилмаслиги;

2) иккинчидан, уй-жой, транспорт воситалари бериб қўйилиши ёхуд бошқа хизматлар кўрсатилиши, агар бу Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларининг бузилишига олиб келса.

ЖК 224-моддаси 3-қисми диспозициясида белгиланган ҳаракатлардан бирининг содир этилиши, агар бу ҳаракат ана шундай қилмишлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, жиноий жавобгарликка олиб келади.

ЖК 224-моддаси 3-қисмида назарда тутилган жиноят унинг диспозициясида белгиланган ҳаракатлардан бири содир этилган вақтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади.

ЖК 224-моддаси 3-қисмида назарда тутилган жиноят объектив томондан чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларни қабул қилувчи Ўзбекистон Республикаси фуқаролари томонидан муайян чора-тадбирларни кўрмаслик орқали, яъни ҳаракатсизликдан содир этилиши билан тавсифланади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 21 ноябрдаги 408-сонли қарорига 2-иловаси «Хорижий фуқаролар ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасида бўлишлари қоидалари»га мувофиқ, хорижий фуқароларни хусусий ишлар бўйича Ўзбекистон Республикасига таклиф қилган ва уларга турар жой берган шахслар бу фуқароларни Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг ички ишлар бошқармасининг тегишли бўлимларида ўз вақтида рўйхатдан ўтказилишини таъминлаш чора-тадбирларини кўришга ва уларга белгиланган бўлиш муддатлари туғаши билан Ўзбекистон Республикасидан чиқиб кетишларида кўмаклашишга мажбурдирлар.

Қонун чиқарувчи хорижий фуқароларга турар жой, транспорт воситалари берилишига ёки уларга бошқа хил хизматлар кўрсатилишига, агар бу Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунчилиги ва мазкур қоидаларнинг бузилишига олиб келиши аниқ бўлса, йўл қўйилмаслигини аниқ белгилайди.

ЖК 224-моддаси 3-қисмида назарда тутилган жиноят формал таркибли жиноят бўлганлиги учун Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларининг бузилишига олиб келган ҳаракат ёки ҳаракатсизлик содир этилган вақтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят **тўғри қасд** билан содир этилади. Айбдор ўз қилмишининг ижтимоий хавfli эканлигини англайди ва уни содир этишни хоҳлайди.

Жиноятнинг содир этилиш **мотиви** ва ундан кўзланган **мақсад** қилмишни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

16 ёшга тўлган Ўзбекистон Республикаси фуқаролари таҳлил қилинаётган модданинг 3-қисми бўйича жиноят **субъекти** ҳисобланадилар.

23-§. Ҳарбий ёки муқобил хизматдан бўйин товлаш (ЖК 225-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 52-моддасида: «Ўзбекистон Республикасини ҳимоя қилиш — Ўзбекистон Республикаси ҳар бир фуқаросининг бурчидир. Фуқаролар қонунда белгиланган тартибда ҳарбий ёки муқобил хизматни ўташга мажбурдилар»¹, — деб ёзилган.

Ушбу жиноятнинг **бевосита объекти** мажбурий чақирув асосида Ўзбекистон Республикаси Қўролли Кучлари ва бошқа ҳарбий кучларни шакллантириш билан боғлиқ ижтимоий муносабатлар ҳамда ҳарбий хизматга чақирув, сафарбарлик чақирув резервига олиниш, ҳарбий хизматни ўташнинг ва резервдаги хизматни ўташнинг белгиланган тартиби ҳисобланади.

Объектив томондан ЖК 225-моддаси 1-қисмида кўзда тутилган жиноят шундай қилмиши учун маъмурий жазо қўлланилгандан сўнг, ҳарбий ёки муқобил хизматга чақирувдан, сафарбарлик чақирув резерви сафига олинишдан ёки Қўролли Кучлар резервида хизматни ўташдан узрли сабабсиз бўйин товлашда ифодаланади.

Таҳлил қилинаётган модда диспозицияси бланкет характерга эга.

Ўзбекистон Республикасининг 2002 йил 12 декабрдаги «Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида»ги Қонуни² ҳарбий хизматга чақирув ва ҳарбий хизматни ўташ тартибини белгилайди.

¹Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: Ён иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ён биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган. — Т., «Ўзбекистон», 2009. — 10-б.

²Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2002 й., 12-сон, 217-модда; 2003 й., 9-10-сон, 149-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 51-сон, 514-модда; 2008 й., 37-38-сон, 362-модда, 50-сон, 491-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2006 й., 6-сон, 262-модда.

Ўзбекистоннинг суверенитетини ҳимоя қилиш бўйича конституциявий бурчнинг бажарилиши тартибини белгилаш, ҳарбий хизматни ўташ, хизматдан озод этилиш ҳамда ҳарбий хизматга алоқадор бошқа масалалар қуйидаги ҳужжатлар билан тартибга солинади: Ўзбекистон Республикасининг 2002 йил 12 декабрдаги «Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида»ги ва 2001 йил 11 майдаги «Мудофаа тўғрисида»ги Қонунлари¹, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 4 мартдаги 119-сон қарорига илова: «Ўзбекистон Республикаси фуқароларини ҳарбий рўйхатга олиш тўғрисидаги Низом»², Ўзбекистон Республикаси фуқароларини ҳарбий рўйхатга олишни ташкил қилиш ва уни юритиш тартиби бўйича Йўриқнома (Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирининг 2003 йил 15 июлдаги 457-сон буйруғи билан тасдиқланган, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2003 йил 18 июлда 1259-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган)³.

Ҳарбий хизмат — Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг Қуролли Кучлар сафида умумий ҳарбий мажбуриятни бажариш борасидаги давлат хизматининг алоҳида туридир. Ҳарбий хизмат расмий давлат хизматлари турларидан бири бўлиб, умумий ҳарбий мажбуриятни адо этишга турлича ёндашув имкониятларини назарда тутади. Ушбу ҳолатдан келиб чиқиб, қонун чиқарувчи ҳарбий хизмат турларини белгилаб, шуларга биноан умумий ҳарбий мажбуриятни ўташнинг алоҳида тартиби ҳамда Конституцияга биноан мамлакатни мудофаа этиш мажбуриятларини бажариши шарт бўлган шахсларнинг хизматни ўташ муддати ва бошқа ҳолатларни белгилаган.

Таҳлил қилинаётган модда муддатли ҳарбий хизмат, сафарбарлик чақируви резервидаги ҳарбий хизмат, Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари сафида ҳарбий хизматни ўтаган резервчилар хизмати ҳамда муқобил хизматдан бўйин товлаш учун жавобгарликни белгилайди.

Муддатли ҳарбий хизмат — чақирилиш ёшидаги фуқароларнинг оддий аскар ва сержантлар таркиби лавозимларида, шунингдек, муқаддам ҳарбий хизматни ўтамаган офицерларнинг қонун ҳужжатларида белгиланган муддат мобайнида Қуролли Кучлар сафидаги мажбурий хизматидир.

¹Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиснинг Ахборотномаси, 2001 й., 5-сон, 80-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 51-сон, 514-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2006 й., 6-сон, 262-модда.

²Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2003 й., 5-6-сон, 48-модда; 2004 й., 30-сон, 345-модда.

³Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат қўмиталари ва идораларининг меъёрий ҳужжатлари ахборотномаси, 2003 й., 13-14-сон.

Муддатли ҳарбий хизмат муддатлари календарь ҳисобида:

1) муддатли ҳарбий хизматни оддий аскарлар ва сержантлар таркиби лавозимларида ўтаётган ҳарбий хизматчилар учун ўн икки ой (олий маълумотли шахслар учун — тўққиз ой);

2) муддатли ҳарбий хизматни чақирув бўйича офицерлар таркиби лавозимларида ўтаётган офицерлар учун — тўққиз ой қилиб белгиланади¹.

Муқобил хизмат — фуқароларнинг умумий ҳарбий мажбуриятни бажаришининг чақирув бўйича ҳарбий хизмат ўрнига иқтисодиёт, ижтимоий соҳанинг турли тармоқларида кам малака талаб этиладиган (ёрдамчи) ишларни, шунингдек, фалокатлар, ҳалокатлар, табиий офатлар ва бошқа фавқулодда вазиятлар оқибатларини бартараф этиш ишларини бажариш билан боғлиқ бўлган алоҳида туридир.

Ўн саккиз ёшдан йигирма етти ёшгача бўлган, ҳарбий рўйхатда турувчи ва хизматга чақирилиши лозим бўлган фуқаролар, агар улар диний таълимоти қурол-яроғдан фойдаланиш ва Қуроли Кучларда хизмат қилишга йўл қўймайдиган, рўйхатга олинган диний ташкилотлар ҳисобида турсалар, муқобил хизмат ҳуқуқига эга.

Муқобил хизматнинг муддати йигирма тўрт ойни, олий маълумотли фуқаролар учун эса ўн саккиз ойни ташкил этади.

Сафарбарлик чақируви резервидаги ҳарбий хизмат деганда, муддатли ҳарбий хизматни ўташга яроқли ҳамда чақирилиш муддатини кечиктириш ва чақирилишдан озод этилиш ҳуқуқига эга бўлмаган, бироқ Қуроли Кучлар сафига навбатдаги муддатга чақирилмаган шахслар сафарбарлик чақируви резерви сафига олиниши тушунилади.

Сафарбарлик чақируви резервидаги хизмат ҳудудий принцип асосида ойлик йигинлар тарзида ташкил этилади ҳамда чақирилувчилар томонидан Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазилигининг махсус ҳисобварағига пул бадаллари киритилишини назарда тутлади.

Сафарбарлик чақируви резервидаги хизмат сафига шахслар йигирма етти ёшга тўлгунга қадар олинадилар ва ҳар йилги ҳарбий йигинларга жалб этилишлари мумкин, фавқулодда вазиятлар ёки Ўзбекистон Республикасига қарши ҳарбий тажовуз рўй берган тақдирда эса ҳақиқий ҳарбий хизматга чақириладилар.

Сафарбарлик чақируви резервидаги хизматни ўтаган фуқаролар йигирма етти ёшга тўлганларидан кейин Қуроли Кучлар резерви таркибига ўтказиладилар².

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 2002 йил 12 декабрдаги «Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида»ги 436-П-сон Қонуни, 5-модда.

² Уша жойда, 6-модда.

Резервдаги хизматни ўташ ёки резервчилар хизмати — бу ҳақиқий ҳарбий хизматни, шунингдек, сафарбарлик чақируви резервидаги хизматни ўтаган оддий аскарлар, сержантлар ва офицерлар жумласидан бўлган ҳарбий хизматга мажбурлар учун Куролли Кучларнинг қўшилмалари, қисмлари ва бўлинмалари сафини уруш даврида тақозо этиладиган штатлар даражасига қадар тўлдириш, шунингдек, уруш даври тақозо этадиган тузилмаларни кучайтириш мақсадида умумий ҳарбий мажбурият асосида жорий этиладиган ҳарбий хизмат туридир.

Резервчилар сифатида хизматни ўтаётган ҳарбий хизматга мажбурлар тинчлик даврида, қоида тариқасида, қўшинларнинг жанговар тайёргарлигини сақлаб туриш, резервчиларнинг ҳарбий ҳисобдаги ихтисослик бўйича мажбуриятларни тинчлик ва уруш даврида бажарилиши учун зарур бўлган кўникмаларни сақлаб қолиш ва такомиллаштириш мақсадида ҳарбий қисмлар базасида ҳудудий принцип асосида ташкил этиладиган ҳарбий тайёргарлик бўйича ҳарбий йиғинларни ўташга жалб этилишлари мумкин.

Резервчилардан уруш даврида ҳам, тинчлик даврида ҳам Ўзбекистон Республикасига қарши ҳарбий тажовуз таҳдиди ва мамлакат хавфсизлигига таҳдид туғилганида, табиий офатлар ҳамда фавқулодда вазиятлар оқибатларини бартараф этишда Ўзбекистон Республикасининг Президенти Фармонига биноан қўшилмалар ва қисмлар таркибида жанговар мақсадлар бўйича фойдаланилиши мумкин.

Куролли Кучлар резервчиларининг хизматни ўташ тартиби ва муддатлари «Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида»ги Қонуннинг 5-бобида ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланади.

Бўйин товлаш деганда, чақирув ёшидаги шахс томонидан Конституцияда назарда тутилган ўз фуқаролик бурчини бажармаслик учун фойдаланган ҳар қандай усулни тушуниш зарур.

Бўйин товлаш узрли сабабларсиз, ҳужжатларни қалбакилаштириш, алдаш ва бошқа йўллар билан чақириш пунктига белгиланган вақтда етиб келмасликда ифодаланиши мумкин. Ана шу усулларнинг ҳаммаси ҳарбий хизматни ўтамасликка қаратилган бўлади.

Сафарбарлик чақирув резерви **сафига олинишдан бўйин товлаш** ҳам турли хил усуллар орқали амалга оширилиши мумкин ва сафарбарлик чақирув резерви хизматида олинишдан қочишга мўлжалланган актив ва пассив ҳаракатларда ўз ифодасини топади.

Резервда хизматни **ўташдан бўйин товлаш** Ўзбекистон Республикасининг нормал фаолиятига хавfli табиий офатлар ҳамда фав-

қулодда вазиятларнинг олдини олиш ёки оқибатларни бартараф этиш учун мўлжалланган ҳарбий йиғинлардан бош тортишни назарда тутди¹.

Чақирилувчининг меҳнат лаёқатини йўқотиш билан боғлиқ касаллиги ёки майиблиги; чақирилувчининг яқин туғишганининг вафот этгани ёки оғир бетоблиги; табиий йўсиндаги тўсиқлар ёки чақирилувчининг хоҳиш-иродасига боғлиқ бўлмаган, унинг чақирув комиссиясига ёки сафга олиниш жойига, сафарбарлик ёки резерв хизматини ўташ учун етиб келишга тўсқинлик қилган шарт-шароитлар (ёнғин, сув тошқини, транспорт аварияси ва ҳоказолар) **узрли сабаблар** ҳисобланади.

Касаллиги муносабати билан чақирув пунктига келиш имкониятининг бўлмаганлиги шифокор томонидан берилган ҳужжатлар билан, табиий шарт-шароитлар муносабати билан етиб келиш имкониятининг бўлмаганлиги давлат ҳокимияти органларининг тегишли ҳужжатлари билан тасдиқланган бўлиши керак.

Чақирилувчини ЖК 225-моддаси 1-қисми бўйича жиноий жавобгарликка тортиш тўғрисидаги масала, фақатгина унга илгари йил давомида узрли сабабларсиз ҳарбий ёки муқобил хизматдан, сафарбарлик чақируви резерви сафига олинишдан ҳамда Қуролли Кучлар резервида хизматни ўташдан бўйин товлагани учун Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 237-моддаси ёки 239-моддаси асосида маъмурий жазо чоралари қўлланилган бўлса, қўзғатилади.

Ҳарбий ёки муқобил хизматдан, сафарбарлик чақируви резерви сафига олинишдан, Қуролли Кучлар резерви хизматини ўташдан бўйин товлаш чақирув муддати тайинланган пайт тамом бўлгандан эътиборан **туғалланган** жиноят ҳисобланади.

Ҳарбий ёки муқобил хизматдан, сафарбарлик чақируви резерви сафига олинишдан, Қуролли Кучлар резервида хизматни ўташдан узрли сабабларсиз бўйин товланишнинг **субъектив томони** айбнинг **тўғри қасд** шаклида ифодаланади. Айбдор чақирув сафига олиниш ёки ҳарбий муқобил хизматни ўташ билан боғлиқ мажбуриятларни бажармаётганини англайди, узрли сабабларсиз ва ғайриқонуний равишда чақирув пунктларига бормаслигини биледи ва бундай ҳаракатларни содир этишни хоҳлайди.

Ҳарбий ёки муқобил хизматдан бўйин товланишнинг **субъекти** сифатида Ўзбекистон Республикасининг фуқароси, чақирув кунига қадар 18 ёшга тўлган ҳарбий хизматга чақирувдан озод этилиш ёки уни кечиктириш ҳуқуқига эга бўлмаган эркак жинсига мансуб шахс тан олиниши мумкин.

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 2002 йил 12 декабрдаги «Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида»ги 436-П-сон Қонуни, 32-модда.

Шарҳланаётган модданинг 2-қисмида ҳарбий резерв сафига олинишдан, Куролли Кучлар резервида хизматни ўташдан бўйин товлаш:

а) ўз баданига шикаст етказиш;

б) ҳужжатларни қалбакилаштириш ёки бошқача алдаш йўли билан содир этилганда белгиланадиган жиноий жавобгарлик кўзда тутилади.

Ҳарбий ёки муқобил хизматдан бўйин товлаш мақсадида ўз баданига шикаст етказишни ЖК 225-моддаси 2-қисми «а» банди бўйича квалификация қилиш керак. Ўз баданига жароҳат етказиш деб, баданинг бирон-бир аъзо ёки тўқималарини қасддан жароҳатлаш, уларнинг функцияларини турли усуллар билан бузиб, ҳарбий чақирувдан ёки хизматдан бўйин товлашга айтилади. Соғлиққа зарар (шикаст) айбдорнинг ўзи томонидан ҳамда унинг илтимоси билан бошқа шахс томонидан ҳам етказилиши мумкин.

Шикаст бошқа шахс томонидан етказилган бўлса, шахс баданга тегишли даражада шикаст етказиш ва шарҳланаётган жиноятни содир этишга ёрдам берганлиги учун жиноий жавобгарликка тортилади. Бунда шахс шикаст етказаётганда ўзининг ҳаракатларини идрок этгани ва баданга шикаст етказишни ҳарбий ёки муқобил хизматдан, сафарбарлик чақируви резерви сафига олинишдан, Куролли Кучлар резервидан бўйин товлашда ёрдам бераётганлигини билганини аниқлаш лозим.

Қонун соғлиққа зарар қандай даражада бўлишини кўрсатмайди. Лекин ЖК 225-моддаси 2-қисмининг мазмунига кўра, бу ҳарбий хизматни ўташдан озод этилиши учун етарли асос бўлиши керак.

ЖК 225-моддаси 2-қисми «а» бандида белгиланган жиноят баданга шикаст етказиш пайтидан эътиборан **туғалланган** деб ҳисобланади.

Ҳарбий ёки муқобил хизматдан, сафарбарлик чақируви резерви сафига олинишдан ёки резервда хизматни ўташдан ҳужжатларни қалбакилаштириш ёки бошқача алдаш йўли билан бўйин товлашни ЖК 225-моддаси 2-қисми «б» банди бўйича квалификация қилиш керак.

Ҳужжатларни қалбакилаштириш деганда, ҳарбий ёки муқобил хизмат, сафарбарлик чақируви резерви, резервда хизматни ўташдан бўйин товлаш мақсадида ҳарбий хизматдан озод этилишга асос бўла оладиган сохта ҳужжатларни тақдим этиш тушунилади. Қалбакилаштиришнинг мақсади — навбатдаги ҳарбий чақирув, хизмат ёки сафга олинишдан бўйин товлаш бўлиб, бунда чақирув комиссиясига шахснинг соғлиғи, ёши, оиласининг таркиби сингари бирон-бир фактлар ёки муддатли ҳарбий хизматга чақирувга, сафга олинишга тўсқинлик қилувчи ҳар қандай бошқа маълумотлар борлигини тасдиқловчи ҳужжатлар тақдим этилади.

Ҳарбий ёки муқобил хизматдан сафарбарлик чақируви резерви сафига олинишдан ёки резервда хизматни ўташдан ҳужжатларни қалбакилаштириш орқали бўйин товлаш ЖК 228-моддаси бўйича кўшимча квалификация қилишни талаб қилмайди.

Бошқача алдаш деганда, шахснинг ҳарбий ёки муқобил хизмат, сафарбарлик чақируви резерви сафида, резерв хизматидан бўйин товлаш мақсадида амалга ошириладиган ҳамда унинг ёрдамида мудофаа ва муқобил хизмат органларини чақирувдан озод этиш ҳақида қонуний асос борлигини ишонтиришга, уларни янглиштиришга имкон берадиган ҳар қандай усулни тушуниш лозим. Масалан, комиссияга ўзининг ўрнига бошқа, олдиндан ҳарбий хизматга яроқсиз шахсни юбориш, чақирув комиссиясига ҳарбий хизматга чақириш масаласига таъсир этадиган ёлгон маълумотларни бериш ва ҳоказо.

Жиноят кодекси 225-моддаси 2-қисми «б» бандида назарда тутилган жиноят эса, айбдорга ҳарбий ёки муқобил хизматдан, сафарбарлик чақируви резерви сафига олинишдан, резервда хизматни ўташдан озод бўлиш имконини берадиган қалбаки ҳужжат тақдим этилган ёки бошқача алдаш содир этилган пайтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади.

ЖК 225-моддаси 3-қисмининг объектив томони Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларига сафарбарлик бўйича чақирилишдан бўйин товлашда ифодаланади.

Ўзбекистон Республикасининг 2002 йил 12 декабрдаги «Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида»ги Қонунининг 46-моддаси уруш вақтида сафарбарлик бўйича ҳарбий хизматга чақириш тартиби ва шартларини белгилайди.

Фуқароларнинг сафарбарлик бўйича ва уруш даврида ҳарбий хизматга чақирилиши Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари асосида ўтказилади.

Сафарбарлик эълон қилинган тақдирда, бу вақтда ҳарбий хизматда ва ҳарбий йиғинларда бўлган барча фуқаролар алоҳида фармойиш берилгунга қадар хизматни давом эттириб туради, ҳарбий хизматга мажбурлар эса ҳарбий хизматга чақирилади. Ҳарбий хизматчиларнинг таътиллари бекор қилинади. Ҳарбий хизматга мажбурлар ўзлари қайд этилган жойдаги туман (шаҳар) мудофаа ишлари органида, ҳарбий хизматчилар эса хизматни ўтаётган жойда ҳозир бўлиши шарт. Сафарбарлик эълон қилиниши билан туман (шаҳар) комиссияларининг чақирилиш ёшидаги фуқароларнинг чақирилиш муддатини кечиктириш ва уларни чақирилишдан озод этиш тўғрисидаги қарорлари бекор қилинади. Чақирилиш муддатини кечиктириш ҳамда чақирилишдан озод этиш бундан кейин фақат саломатлиги ҳолатига кўра ва махсус ҳисобда турганлигига қараб қўлланиши мумкин.

Сафарбарлик эълон қилинганида ва уруш даврида ҳарбий хизматга ўн саккиз ёшдан бошлаб «Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида»ги Қонунда белгиланган резерв ва захирада бўлиш ёши чегарасига қадар ёшдаги ҳарбий хизматга мажбурлар ва чақирилувчилар ҳамда ҳарбий рўйхатда турмаган ўн саккиз ёшдан қирқ беш ёшгача бўлган аёллар (ўн олти ёшгача бўлган болалари бор аёллар бундан мустасно) чақирилишлари мумкин.

Сафарбарлик бўйича ва уруш даврида ҳарбий хизматга чақирилиш фақат мудофаа ишлари органлари томонидан амалга оширилади¹.

Сафарбарлик бўйича чақирувдан бўйин товлаш шахснинг узрли сабабларсиз сафарбарлик кўрсатмасида қайд этилган муддатда чақирилиш пунктига етиб келмаслиги ёхуд ғайриқонуний равишда сафарбарликдан озод бўлишида (қалбаки ҳужжатлардан фойдаланиб, ёлғондакам касал бўлиб ва ҳоказоларда) ифодаланади.

Жиноят сафарбарликдан бўйин товланган пайтдан эътиборан тугалланган ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасддан содир этилади. **Мотив ва мақсаднинг** жиноятни квалификация қилиш учун аҳамияти йўқ.

Жиноятнинг **субъекти** Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари сафарбарлик чақируви хизматида чақирилган, 18 ёшга тўлган шахс ҳисобланади.

24-§. Маъмурий назорат қондаларини бузиш (ЖК 226-моддаси)

1992 йил 9 декабрда Ўзбекистон Республикасининг «Жазони ижро этиш муассасаларидан бўшатишган шахслар устидан ички ишлар идораларининг маъмурий назорати тўғрисида»ги² Қонуни қабул қилиниб, унга кўра маъмурий назорат тарбиявий ва жиноятлар содир этилишининг олдини олишга қаратилган таъсир чораларининг йиғиндиси бўлиб, назорат остидаги шахсларга маъмурий чеклашларни татбиқ этишдан иборатдир.

Жиноятнинг бевосита объекти маъмурий назоратни амалга оширишнинг белгиланган тартиби, маъмурий назоратни амалга оширувчи ички ишлар идораларининг нормал фаолияти билан боғлиқ ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 2002 йил 12 декабрдаги «Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида»ги 436-III-сон Қонуни, 46-модда.

²Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 й., I-сон, 33-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1999 й., 9-сон, 229-модда.

Жиноят **объектив томондан** шундай қилмиши учун маъмурий жазо қўлланилганидан сўнг, маъмурий назорат қўлланилган шахслар томонидан маъмурий назоратнинг у ёки бу қондасининг бузилишида ифодаланadi.

«Жазони ижро этиш муассасаларидан бўшатишган шахслар устидан ички ишлар идораларининг маъмурий назорати тўғрисида»ги Қонуннинг 4-моддасига асосан, **маъмурий назорат вояга етган қуйидаги шахсларга нисбатан** ўрнатилади:

а) оғир жиноятлар учун озодликдан маҳрум қилишга ҳукм этилган ёки ҳар қандай қасддан қилинган жиноятлар учун икки ёки ундан ортиқ марта ҳукм этилган шахсларга нисбатан, агар уларнинг жазони ўташ давридаги хулқ-атвори тузалиш ва ҳалол меҳнат қилиб кун кечириш йўлига ўтишни асло истамаганликларидан далолат берса;

б) оғир жиноятлар учун озодликдан маҳрум қилишга ҳукм этилган ёки ҳар қандай қасддан қилинган жиноятлар учун икки ёки ундан ортиқ марта ҳукм этилган шахсларга нисбатан, агар улар жазо муддатини ўтаб бўлганларидан сўнг ички ишлар идораларининг жамият учун зарарли кун кечиришни тўхтатиш тўғрисидаги огоҳлантиришига қарамай, жамоат тартибини мунтазам бузаётган ва фуқароларнинг қонуний манфаатларига путур етказётган бўлсалар;

в) ўта оғир жиноятлар учун озодликдан маҳрум қилишга ҳукм этилган шахслар.

Ушбу Қонуннинг 5-моддасида белгиланишича, **маъмурий назорат остига олинган шахсларга нисбатан қуйидаги чеклашлар қўлланилиши мумкин:**

а) куннинг ички ишлар идоралари белгилаб қўйган вақтида уй (квартира)дан чиқиб кетишини тақиқлаш;

б) туман (шаҳар)нинг муайян жойларида бўлишини тақиқлаш;

в) ички ишлар идоралари (милиция)нинг рухсатсиз туман (шаҳар)дан ташқарига чиқиб кетишни тақиқлаш;

г) рўйхатдан ўтиш учун ҳар ойда бир мартадан тўрт мартагача милицияга келиб учрашиш.

Маъмурий назорат остида турган шахс ҳалол меҳнат қилиб кун кечириши, жамоат тартибини бузмаслиги, бошқа фуқароларнинг қонуний манфаатларига путур етказмаслиги, қуйидаги қоидаларга риоя этиши шарт:

а) милициянинг чақирувига биноан кўрсатилган муддатда бориш ҳамда маъмурий назорат қоидаларини ижро этиш билан боғлиқ масалалар бўйича оғзаки ва ёзма тушунтиришлар бериш;

б) ишлаш ёки яшаш жойи ўзгарганлиги тўғрисида, шунингдек, туман (шаҳар)дан ташқарига кетаётгани тўғрисида маъмурий назоратни амалга ошираётган милиция ходимларини бир кеча-кундузда хабардор қилиш;

в) бошқа аҳоли манзилгоҳига борганида ва у ерда бир кеча-кундуздан кўпроқ вақт туриб қолганида маҳаллий ички ишлар (милиция) бўлимида рўйхатдан ўтиш;

г) «Жазони ижро этиш муассасаларидан бўшатиш шахслар устидан ички ишлар идораларининг маъмурий назорати тўғрисида» ги Қонуннинг 5-моддасида назарда тутилган, унга нисбатан қўлланилган чеклашларга риоя этиш.

Чеклашлар рўйхати қатъий ҳисобланади, бу рўйхатни кенгайтириш мумкин эмас.

Судьянинг қарори маъмурий назорат ўрнатилиши учун асос ҳисобланади. Судья озодликдан маҳрум қилиш жойларида жазони ўтаётган шахсларга нисбатан жазони ижро этиш ҳудудидаги ёки шахс яшаётган ички ишлар органи бошлиғининг жазога ҳукм қилинган шахснинг тузалиш ва ҳалол меҳнат қилиб кун кечириш йўлига ўтишни асло истамаганлигидан далолат берувчи тақдимнома олинган пайдан бошлаб ўн кундан кечиктирмай қарор чиқаради.

Судья маъмурий назорат ўрнатиш тўғрисидаги қарорда назорат белгиланишига нималар сабаб бўлганлиги, назорат муддатини, назорат остидаги шахсга нисбатан қўлланиладиган чеклашларни, агар маъмурий назорат жазони ижро этиш муассасаларидан бўшатишда белгиланган бўлса, унинг танланган яшаш жойига етиб келиш муддати кўрсатилади.

Маъмурий назорат олти ойдан бир йилгача муддатга белгиланади. Назоратни амалга ошириш муддати оғир жиноятлар учун озодликдан маҳрум қилишга ҳукм этилган ёки ҳар қандай қасддан қилинган жиноятлар учун икки ёки ундан ортиқ марта ҳукм этилган шахсларга нисбатан, агар уларнинг жазони ўташ давридаги хулқ-атвори тузалиш ва ҳалол меҳнат қилиб кун кечириш йўлига ўтишни асло истамаганликларидан далолат берса ёки ўта оғир жиноятлар учун озодликдан маҳрум қилишга ҳукм этилган шахсларга нисбатан яшаш жойига етиб келган пайдан бошлаб, шунингдек, оғир жиноятлар учун озодликдан маҳрум қилишга ҳукм этилган ёки ҳар қандай қасддан қилинган жиноятлар учун икки ёки ундан ортиқ марта ҳукм этилган, жазо муддатини ўтаб бўлганларидан сўнг ички ишлар идораларининг жамият учун зарарли кун кечиришни тўхтатиш тўғрисидаги огоҳлантиришига қарамай, жамоат тартибини мунтазам бузаётган ва фуқароларнинг қонуний манфаатларига путур етказётган шахсларга нисбатан судья маъмурий назорат ўрнатиш тўғрисида қарор чиқарган пайдан бошлаб ҳисобланади.

Маъмурий назорат муддати ички ишлар идораларининг тақдим-номасига биноан ҳар сафар яна олти ойга узайтирилиши мумкин, лекин узайтирилган назорат муддати мазкур жиноят учун белгиланган судланганлик муҳлатининг тугаши ёки судланганликнинг олиб ташланиши учун қонунда назарда тутилган муддатлардан ошмаслиги лозим.

Маъмурий назорат қуйидаги ҳолларда, яъни:

1) маъмурий назорат олиб бориш учун белгиланган муддат ту-гаганидан кейин, агар уни узайтиришга асос бўлмаса;

2) муддатидан илгари, башарти назорат остида бўлган шахс тузалиш йўлига қатъиян ўтганлиги, ишда ва турмушда ўзини яхши томондан кўрсатганлиги аниқланган бўлса;

3) судланганлик муҳлати тугаган ёки судланганлиги олиб таш-ланган ҳолларда **тўхтатилади**.

«Жазони ижро этиш муассасаларидан бўшатишган шахслар усти-дан ички ишлар идораларининг маъмурий назорати тўғрисида»ги Қонуннинг бирон-бир банди бузилган пайтдан эътиборан жиноят **туғалланган** ҳисобланади. Башарти маъмурий назорат қоидалари худди шундай қилмиши учун маъмурий жавобгарликка тортилган шахс томонидан содир этилган бўлса, у ЖК 226-моддаси 1-қисми бўйи-ча жавобгарликка тортилади.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Уни квалификация қилишда жиноятни содир этиш **мотиви** ва кўзлан-ган **мақсад** аҳамиятга эга эмас.

Жиноят **субъекти** 18 ёшга тўлган маъмурий назорат ўрнатилган шахс ҳисобланади.

ЖК 226-моддаси 2-қисмида:

а) маъмурий назоратдан бўйин товлаш мақсадида ўз истиқомат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетиш;

б) маъмурий назорат озодликдан маҳрум қилиш жойларидан озод қилиш вақтида шахсга нисбатан ўрнатилган бўлиб, у ўзи тан-лаган яшаш жойига узрли сабабларсиз муайян муддатда етиб келма-ганлиги туфайли маъмурий назорат қоидаларини бузганлик учун жавобгарлик белгиланган.

Истиқомат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетиш деганда, устидан маъмурий назорат ўрнатилган шахснинг маъмурий назорат-ни амалга ошираётган ички ишлар идораларининг расмий рухсати-сиз истиқомат жойидан кетиб қолишини тушуниш лозим.

Айбдорнинг қилмишини ЖК 226-моддасининг 2-қисми бўйича квалификация қилиш учун унинг маъмурий назоратдан қандай мақ-садни кўзлаб бўйин товлаганини аниқлаш зарур, акс ҳолда айбдор-нинг хатти-ҳаракатини ЖК 226-моддаси 2-қисми «а» банди бўйича квалификация қилиб бўлмайди.

25-§. Ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар, автомобилотранспорт воситаларининг ва улар тиркамаларининг (ярим тиркамаларининг) давлат рақам белгиларини эгаллаш, нобуд қилиш, уларга шикаст етказиш ёки уларни яшириш (ЖК 227-моддаси)

Жиноятнинг бевосита объекти сифатида қонун билан ўрнатилган расмий ҳужжатларни қайд этиш, юритиш ва уларни сақлаш тартиби, шунингдек, автомобилотранспорт воситалари ва уларнинг тиркамалари (ярим тиркамалари)нинг давлат рақами белгиларини бериш, улардан фойдаланиш ва уларни алмаштириш тартибини таъминлайдиган ижтимоий муносабатлар тушунилади.

Қонунга кўра, мазкур жиноятнинг **предмети** корхоналар, муассасалар ёки ташкилотларнинг қатъий ҳисобидаги ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар, шунингдек, автомобилотранспорт воситалари ва уларнинг тиркамалари (ярим тиркамалари)нинг давлат рақами белгилари ҳисобланади.

«Ҳужжат» тушунчаси юқорида келтирилган ЖК 209-моддасининг таҳлили доирасида ёритилган.

NOTA BENE !

Штамп — ҳужжатларни тайёрлашда нусха қолдириш учун хизмат қилувчи айрим матндан иборат бўлган ва қоида тариқасида, корхона, муассаса, ташкилотнинг тўлиқ номи, улар жойлашган манзили, ҳужжат юборилган санаси, унинг рақами, телефон, факс, манзил ва ҳоказолар ҳақидаги маълумотларни акс эттирган босма қолип (бўртма босма тасвир). Кўпинча штампнинг мазмуни миллий гербнинг тасвири билан тўлдирилади.

NOTA BENE !

Муҳр — корхона, муассаса, ташкилот ёки жисмоний шахснинг тўлиқ номини акс эттирган ва зарур ҳолларда расм билан тўлдириладиган матннинг бўртма, тескари (рельефли ёки ўйма) тасвирдан иборат бўлган ва қоғозда, сақичда, пластилинда ёки бошқа материалларда нусха қолдириш учун хизмат қилувчи, қоида тариқасида, доира шаклига эга бўлган асбоб (босма қолип).

Штампнинг босмасидан фарқли ўлароқ, муҳрнинг босмасига тузатиш ва қўшимчалар киритиш мумкин эмас. Муҳрларнинг алоҳида турини марказида Ўзбекистон Республикаси Давлат герби туширилган тўғри доира шаклига эга бўлган гербли муҳрлар ташкил этади.

NOTA BENE !

Бланка — бу бурчак ёки марказида штамп босмаси туширилган ёки исталган усулда штамп матни босилган ёки бошқа матнли (матнли расм) бўлган ҳамда ҳужжатни тайёрлаш учун фойдаланиладиган қоғоз варағи (лицензия, паспорт, гувоҳнома, сўровнома, ариза ва бошқалар бланкаси) ёки айрим шаклдаги жузланган китобчалар (паспорт, ҳарбий билет ва бошқалар бланкаси).

Булар орасида қатъий ҳисобдаги бланкалар ажралиб туради, улар белгиланган усуллардан бири орқали рўйхатдан ўтказилган, алоҳида тартиб рақами (серияси) ва махсус фойдаланиш режимига эга. Таҳлил қилинаётган жиноят предметиға фақат қатъий ҳисобдаги бланкалар киради.

Қатъий ҳисобдаги бланка — қисман ёзилган матндан иборат бўлган ва қолган бўш қисмида тўлдирилиши ва мажбурий рўйхатдан ўтказилиши лозим бўлган, фойдаланиш махсус (ёки махфий) режимига (диплом, меҳнат дафтарчаси бланкалари) ҳамда фойдаланиш режимидан чиқаришнинг алоҳида шартларига (уларни йўқотиб қўйиш, талон-торож қилиш, уларға шикаст етказиш ва ҳоказо ҳолларда) эга бўлган қоғоз варағи.

Автомототранспорт воситалари ва уларнинг тиркамалари (ярим тиркамалари)нинг давлат рақами белгилари кўриб чиқилаётган жиноятнинг алоҳида предмети ҳисобланади.

Транспорт воситаларини қайд этиш ва давлат рақами белгиларини бериш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1997 йил 26 майдаги 256-сон қарори¹ билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикасида автототранспорт воситаларини рўйхатдан ўтказиш, қайта рўйхатдан ўтказиш ва уларнинг ҳисобини олиб бориш, миллий давлат рақами белгиларини бериш ва уларни алмаштириш қоидалари»да белгиланган.

Транспорт воситаларини қайд этиш Қорақалпоғистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги, Тошкент шаҳар ички ишлар бошқармаси ва вилоятлар ички ишлар бошқармалари Давлат йўл ҳаракати хавфсизлиги хизмати бошқармаларининг рўйхатдан ўтказиш ва имтиҳон олиш бўлим (бўлинма)лари, туманлараро рўйхатдан ўтказиш ва имтиҳон олиш бўлим (бўлинма)лари томонидан амалға оширилади.

¹Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1997 йил 26 майдаги «Автомототранспорт воситаларини рўйхатдан ўтказиш, қайта рўйхатдан ўтказиш ва уларнинг ҳисобини олиб бориш, миллий давлат рақами белгиларини бериш ва уларни алмаштириш ишларини тартибға солиш ҳақида»ги 256-сон қарори.

Двигателининг иш ҳажми 50 куб см ва ундан ортиқ ҳамда конструкциясида кўрсатилган тезлиги соатига 50 км ва ундан ортиқ транспорт воситалари, улар учун ишлаб чиқарилган тиркамалар ва ярим тиркамалар ДЙҲХХ органлари томонидан рўйхатга олинади.

Рўйхатдан ўтказилган автомобилларга бир жуфт давлат рақами белгиси, мототранспорт воситалари, тиркамá ва ярим тиркамаларга эса бир дона давлат рақами белгиси берилади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 11 декабрдаги 472-сон қарори¹ билан тасдиқланган «Йўл ҳаракати қоидалари»нинг 28.2-бандига мувофиқ механик транспорт воситалари (трамвай, троллейбуслардан ташқари) ва тиркамаларнинг кўзда тутилган жойларида тегишли намунадаги рақам белгилари ўрнатилган бўлиши шарт.

Ҳукуматнинг 2007 йил 27 июндаги 131-сон қарори² билан автототранспорт воситаларига бериладиган рўйхатдан ўтказиш давлат рақами белгиларининг ҳудудий кодлари тақсимоти, автототранспорт воситалари ва уларнинг тиркамаларига бериладиган рўйхатдан ўтказиш давлат рақами белгиларининг типлари ҳамда рўйхатдан ўтказиш давлат рақами белгиларида қўлланадиган рақамлар ва лотин алифбоси ҳарфларининг намуналари тасдиқланган.

Мазкур қарорга биноан автототранспорт воситаларига ва уларнинг тиркамаларига бериладиган рўйхатдан ўтказиш давлат рақами белгиларининг қуйидаги типлари мавжуд: I тип; II тип, III тип, IV тип, V тип, VI тип, VII тип, VIII тип, IX тип, X тип, XI тип, XII тип, XIII тип, XIIIА тип, IA тип, IIA тип, IIIА тип, IVA тип, VA тип, VIA тип, VIIA тип, VIIIA тип, IXA тип, XA тип.

Алоҳида таъкидлаб ўтиш лозим, юқорида кўрсатилган Ўзбекистон Республикасида автототранспорт воситаларини рўйхатдан ўтказиш, қайта рўйхатдан ўтказиш ва уларнинг ҳисобини олиб бориш, миллий давлат рақами белгиларини бериш ва уларни алмаштириш қоидаларига асосан **бир транспорт воситасига бириктирилган давлат рақами белгиларини бошқа транспорт воситасига ўрнатиб фойдаланиш қатъиян ман этилади.**

ЖК 227-моддасида кўзда тутилган жиноятнинг объектив томони корхоналар, муассасалар ёки ташкилотларнинг қатъий ҳисобидаги ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар, автото-

¹Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами, 2000 й., 12-сон. 75-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 46-47-сон, 459-модда; 2007 й., 9-10-сон, 86-модда; 41-42-сон, 419-модда.

²Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 25-26-сон, 264-модда; 2008 й.г 37-38-сон, 381-модда.

транспорт воситалари ва уларнинг тиркамалари (ярим тиркамалари)нинг давлат рақами белгиларини эгаллаш, шунингдек, уларни нобуд қилиш, уларга шикаст етказиш, уларни яширишдан иборат.

Таҳлил қилинаётган модда нуқтаи назаридан, **эгаллаш** деганда, қатъий ҳисобдаги ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар, автотототранспорт воситалари ва уларнинг тиркамалари (ярим тиркамалари)нинг давлат рақами белгиларини ўзининг ёки бошқа шахснинг фойдасига қонунга зид ва ҳақ тўламай қаратиб олишнинг бирча шакллари тушунилади. Эгаллаш усули ҳар қандай бўлиши мумкин. Қоида тариқасида, у талон-торож қилиш орқали (**ўғрилик, талончилик, босқинчилик, товламачилик, фирибгарлик, ўзлаштириш ёки растрата**) амалга оширилади.

Эгаллаш пайтида зўрлик ишлатилмаган ҳолларда қилмиш мустақил тарзда квалификация қилинади, зўрлик ишлатилган ҳолларда эса мазкур қилмишни жиноятлар мажмуи тариқасида квалификация қилиш зарур.

Мазкур жиноят қатъий ҳисобдаги ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар, автотототранспорт воситалари ва уларнинг тиркамалари (ярим тиркамалари)нинг давлат рақами белгилари ҳақиқатда ҳам айбдор ихтиёрига ўтган пайдан эътиборан **тугалланган** ҳисобланади.

Қатъий ҳисобдаги ҳужжат, штамп, муҳр, бланка, автотототранспорт воситалари ва уларнинг тиркамалари (ярим тиркамалари)нинг давлат рақами белгисини **нобуд қилиш** деганда, улардан хизмат мақсадида фойдаланиш имкониятини қолдирмайдиган, тикланмас **бузилиши** тушунилади.

Кўрсатиб ўтилган предметларга **шикаст етказиш** — уларни идентификация қилиш мумкин бўлган, аммо уларни қайта тикламай туриб, хизмат мақсадларида фойдаланиш мумкин бўлмайдиган ҳолатга келтирган зарар етказишдир.

Қайд этилган предметларни нобуд қилиш ёки уларга шикаст етказиш жинояти уларни шундай ҳолатга келтирган пайдан эътиборан **тугалланган** ҳисобланади.

Таҳлил қилинаётган жиноятнинг предметларини **яшириш** деганда, **ЖК 227-моддасининг** диспозициясида кўрсатилган предметларни улардан хизмат мақсадларида фойдаланиш учун манфаатдор шахс ёки ташкилотларга тақдим этмаслик тушунилади.

Яшириш қайд этилган предметлар яшириб кўйилган пайдан бошлаб **тугалланган** ҳисобланади.

ЖК 227-моддасининг 2-қисмида:

а) паспорт, ҳарбий билет ёки бошқа муҳим шахсий ҳужжатларга нисбатан ёхуд ўта муҳим аҳамиятга эга бўлган ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкаларга нисбатан содир этилган;

б) оғир оқибатларга сабаб бўлган кўрсатилган модданинг биринчи қисмида назарда тутилган ҳаракатлар учун жавобгарлик белгиланган.

Муҳим ҳужжатлар деб, уларнинг эгасининг шахсини, унинг субъектив ҳуқуқларини ёки у учун муҳим бўлган бошқа маълумотларни тасдиқловчи ҳужжатларни эътироф этиш лозим (паспорт, меҳнат дафтарчаси, маълумот тўғрисидаги диплом ва ҳоказолар).

NOTA BENE !

Паспорт — Ўзбекистон Республикасида ва қатор чет эл мамлакатларида шахсни ва фуқароликни тасдиқловчи умумий расмий ҳужжат.

Бошқа муҳим шахсий ҳужжатлар қаторига қуйидагилар киради: алоҳида категорияли фуқаролар учун паспорт вазифасини бажарувчи ҳужжатлар (ҳарбий хизматчининг шахсини тасдиқловчи гувоҳнома, туғилганлик тўғрисида гувоҳнома, ҳарбий билет, пенсия гувоҳномаси ва ҳоказо); айрим хорижий юртларда паспорт вазифасини бажарувчи ҳужжатлар (ҳайдовчилик гувоҳномаси, суғурта карточкаси ва бошқалар); шаклланган ҳуқуқий татбиқ этиш амалиётига кўра муҳим шахсий ҳужжатлар сирасига кирадиган бошқа ҳужжатлар (олий ўқув юртини битирганлик тўғрисидаги диплом, илмий даража ва илмий унвонларни тасдиқловчи диплом ва аттестатлар, хизмат гувоҳномаси, меҳнат дафтарчаси ва ҳоказолар).

ЖКнинг 227-моддаси иккинчи қисми «б» банди нуқтаи назаридан **оғир оқибатларга** давлат сирларининг ошкор этилиши, корхона, муассаса, ташкилотлар фаолиятидаги тўхташлар, уларга жуда кўп моддий зарар келтириш, фуқароларнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларига жиддий зиён етказишни киритиш мумкин.

Субъектив томонидан ЖКнинг 227-моддасида назарда тутилган жиноят **тўғри қасддан** содир этилади.

Мотив кўриб чиқилаётган жиноят субъектив томонининг зарурий белгиси бўлиб, ғаразгўйлик ёки бошқа паст ниятлар (ўч олиш, ҳасад, шуҳратпарастлик, мулкий мажбуриятларни бажаришдан бош тортиш ва бошқалар)дан иборат. Билмаган ҳолда жабрланувчининг мулки ўрнига ҳужжатни **ғайриқонуний эгаллаш** шахсий мулкни талон-торож қилиш сифатида квалификация қилинади. Талон-торож қилинган буюмлар ичида шахсий ҳужжатлар ёки муҳим ҳужжатлар мавжуд бўлса-да, агар айбдорнинг шахсий ёки муҳим ҳужжатларни эгаллашга қасдининг мавжуд бўлмаслиги содир этилган қилмишни **ЖК 227-моддаси 2-қисми «а» банди** бўйича квалификация қилинишига олиб келмайди.

Жиноятнинг субъекти 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

26-§. Хужжатлар, шгамплар, муҳрлар, бланкалар тайёрлаш, уларни қалбакилаштириш, сотиш ёки улардан фойдаланиш (ЖК 228-моддаси)

Жиноятнинг бевосита объекти ҳужжатлар, штамп, муҳр, бланкаларни, яъни бирон-бир фактни тасдиқловчи, бирон ҳуқуқ ёки мажбуриятларни ўрнатувчи ёки улардан озод этувчи моддий жисмларнинг айланиши билан боғлиқ бўлган ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Таҳлил қилинаётган жиноятнинг **предмети** ҳужжат, штамп, муҳр ва бланкалар ҳисобланади.

ЖК 228-моддаси I-қисмида жавобгарлик белгиланган қилмишнинг **объектив томони** муайян ҳуқуқ берадиган ёки муайян мажбуриятдан озод этадиган расмий ҳужжатни (корхона, муассаса, ташкилот штамп, муҳри, бланкасини) тайёрлаш, расмий ҳужжатни (корхона, муассаса, ташкилот штамп, муҳри, бланкасини) қалбакилаштириш, тайёрланган, қалбакилаштирилган расмий ҳужжатни (корхона, муассаса, ташкилот штамп, муҳри, бланкасини) сотишда ифодаланади.

Расмий ҳужжатни (корхона, муассаса, ташкилот штамп, муҳри, бланкасини) **тайёрлаш** — бу асл ҳужжатнинг (корхона, муассаса, ташкилот штамп, муҳри, бланкаси) нусхаларини ғайриқонуний тайёрлаш ёки уларни аслида мавжуд бўлмаган юридик шахс ёки фуқаролар номидан норматив ҳужжатларда ўрнатилган талабларни бузган ҳолда тайёрлаш, шунингдек, айтиб ўтилган ҳужжатларнинг шакли ва мазмунига уларнинг ҳуқуқий мақомини ўзгартирувчи тузатишлар, ўзгартиришлар, қўшимчалар ва ҳоказоларни киритиш.

Расмий ҳужжатни (корхона, муассаса, ташкилот штамп, муҳри, бланкасини) **қалбакилаштириш** — бу асл ҳужжатнинг (корхона, муассаса, ташкилот штамп, муҳри, бланкаси) мазмуни ёки шаклини тўлиқ ёки қисман ғайриқонуний модификациялаштириш (ўзгартириш). Қалбакилаштириш усуллари жиноятни квалификация қилиш учун аҳамият касб этмайди. Қалбакилаштириш ўчириш, қўшиб ёзиш, тузатишлар киритиш ҳамда мазмуни (матни)нинг бир қисмини йўқ қилиш, қўшимча маълумотларни киритиш йўли билан содир этилиши мумкин (масалан, паспортга хорижга чиқиш рухсатини берадиган стикернинг қалбакисини ёпиштириш).

Қалбаки ҳужжатни (корхона, муассаса, ташкилот штамп, муҳри, бланкасини) **сотиш** — бу бегоналаштириш шаклидан қатъи назар, уни бегоналаштириш учун қилинган ҳар қандай ҳаракат. Сотиш ҳар қандай усулда: сотув, алмаштириш, ҳада этиш ва ҳоказо усуллар орқали амалга оширилиши мумкин. Сотиш қалбаки-

лаштирувчининг ўзи томонидан ёки бошқа, қалбакилаштириш учун жавобгар бўлмаган, лекин ҳужжатнинг (корхона, муассаса, ташкилот штампи, муҳр бланкасининг) қалбакилигини англамаган шахс томонидан амалга оширилиши мумкин. Агар шахс ҳужжатнинг қалбакилигини англамаган ёки англаши мумкин ҳам бўлмаган бўлса, у ЖК 228-моддаси бўйича жавобгарликка тортилиши мумкин эмас.

Айтилган предметлар тайёрланган, қалбакилаштирилган ёки сотилган пайдан бошлаб жиноят **туғалланган** ҳисобланади.

Субъектив томондан шарҳланаётган жиноят айбдорда **тўғри қасд** мавжудлиги билан тавсифланади. Айбдор расмий ҳужжатни (корхона, муассаса, ташкилот штампи, муҳри, бланкасини) тайёрлаётгани, қалбакилаштираётганини англайди ва буни хоҳлайди.

Ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар тайёрлаш, уларни қалбакилаштириш жинояти таркиби субъектив томонининг зарурий белгиси — сохталаштирувчининг ўзи ёки бошқа шахс томонидан ундан фойдаланиш мақсади бўлиши лозим. Агар айбдорда бундай мақсад бўлмаган бўлса, унга ЖК 228-моддаси қўлланиши мумкин эмас. Қалбаки ҳужжат, штамп, муҳр, бланкаларни сотиш учун жавобгарлик сотиш мақсадидан қатъи назар келиб чиқади.

Жиноят **субъекти** 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс ҳисобланади.

ЖК 228-моддаси 2-қисми:

а) такроран ёки хавfli рецидивист томонидан;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктирилиб содир этилганлиги учун жавобгарлик белгилайди.

Ҳужжатнинг қалбаки эканлигини била туриб ундан фойдаланиш ЖК 228-моддаси 3-қисмида назарда тутилган жиноятни ташкил этади.

Ҳужжатнинг қалбаки эканлигини била туриб ундан фойдаланиш — бу айбдорнинг ушбу ҳужжатдан келиб чиққан ҳуқуқларга эга бўлиш ёки мажбуриятлардан озод бўлиш учун қилган ҳаракатларидир. Фойдаланиш, сиртдан қалбаки ҳужжатни намоиш этиш (кўрсатиш) ёки уни ташкилот ва алоҳида шахсларга ҳақиқийдек тақдим этиш (узатиш, юбориш) орқали ифодаланиши мумкин. Ҳужжатни тайёрлаган ёки қалбакилаштирган шахснинг ўзи ҳужжатнинг қалбаки эканлигини била туриб ундан фойдаланса, айбдорнинг ҳаракатларини ЖК 228-моддаси 3-қисми бўйича квалификация этиш зарур, чунки шахс томонидан айна бир модданинг турли қисмларида назарда тутилган ҳаракатлар содир этилганлик учун жиноятлар мажмуини белгилашда жавобгарлик шу модданинг огирроқ жазо назарда тутилган қисми бўйича юзага келади.

ЖК 228-моддаси 3-қисмида кўзда тутилган жиноят муайян ҳуқуққа эга бўлиш ёки муайян мажбуриятлардан озод бўлиш пайтидан эътиборан **туғалланган** ҳисобланади. Ҳужжатнинг қалбаки эканлигини била туриб ундан фойдаланишнинг **субъектив томони тўғри қасдда** ифодаланади. Айбдор ҳужжатнинг мазмуни ҳақиқатга тўғри келмаслигини, ўзига қандайдир ҳуқуқларни таъминловчи ёки бирор мажбуриятдан озод этувчи ҳужжатнинг қалбаки эканлигини била туриб фойдаланаётганлигини англайди ва буни хоҳлайди.

**27-§. Давлат проба тамғаларини тайёрлаш ва улардан
фойдаланиш қоидаларини бузиш
(ЖК 228¹-моддаси)**

Жиноятнинг бевосита объекти — проба назорати инспекциялари томонидан тамғаланиши шарт бўлган ва қимматбаҳо металллардан ясалган буюмлар билан муомала қилишни тартибга солувчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Жиноят предмети — **давлат проба тамғаси**, яъни заргарлик буюмларида ва бошқа предметларда заргарлик буюмлари ишлаб чиқариладиган олтин, кумуш ва платинанинг миқдорини аниқловчи тамға ёки белги. Давлат проба тамғаси тасдиқлаш белгиси ва проба белгисидан ташкил топиб, улар бирга ёки алоҳида тушунилиши мумкин. Ушбу белги заргарлик буюми ёки бошқа предметлар проба назорати инспекциясида текширилган ва тамғада кўрсатилган пробадан кам бўлмаган пробага эгаллигини билдиради.

Давлат проба тамғасининг шакли Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланади.

Объектив томондан жиноят ғаразгўйлик ёки бошқа шахсий манфаатларни кўзлаб давлат проба тамғасини қонунга хилоф равишда тайёрлаш, ўтказиш ёки ундан фойдаланиш, шунингдек, уни қалбакилаштиришда ифодаланади.

Таҳлил қилинаётган модда диспозицияси бланкет характерга эга.

Ўзбекистон Республикаси 2001 йил 7 декабрдаги «Қимматбаҳо металллардан ясалган буюмларнинг асиллик даражаси ва тамғаланиши тўғрисида»¹ги Қонунининг мақсади реализация қилишга мўлжалланган қимматбаҳо металллардан ясалган буюмларнинг асиллик даражасини (пробасини) аниқлаш ва тамғалаш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдир.

¹Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2002 й., 1-сон, 17-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 25-сон, 287-модда; 2005 й., 37-38-сон, 277-модда.

NOTA BENE !

Тамғалаш — таркибида қимматбаҳо металллар миқдори бўлган, белгиланган усулда олдиндан текширилган заргарлик ва бошқа маиший буюмларга давлат проба тамғасининг нусхасини тушириш билан боғлиқ технология жараёнидир.

Қонунга хилоф равишда тайёрлаш деганда, давлат проба тамгаларини расмий рухсатсиз тайёрлашни тушуниш лозим.

Қонунга хилоф равишда ўтказиш деганда, давлат проба тамгаларини ва қонунга хилоф равишда тайёрланган проба тамгаларини сотиш, совға қилиш, алмашиш ва бошқа ғайриқонуний ҳаракатлар орқали бегона шахслар ихтиёрига ўтказишга қаратилган ҳаракатларни содир этиш тушунилади.

Давлат проба тамғасидан қонунга хилоф равишда фойдаланиш деганда, давлат проба тамғасидан фойдаланган ҳолда белгиланган тартибга хилоф равишда ёки ғайриқонуний тайёрланган проба тамгаларидан фойдаланиб, қимматбаҳо металллардан тайёрланган буюмларга тамға туширишни тушуниш лозим.

Давлат проба тамғасини қалбакилаштириш деганда, давлат проба тамғасининг ҳар қандай белгисига қандайдир ўзгартиришлар киритишни тушуниш лозим.

Ушбу модда диспозициясида назарда тутилган ҳар қандай хатти-ҳаракат (тайёрлаш, ўтказиш, фойдаланиш, қалбакилаштириш) содир этилган пайтдан эътиборан жиноят **туғалланган** деб эътироф этилади.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан содир этилади.

Ҳаризғўйлик ёки бошқа шахсий манфаатдорлик **мотиви** жиноятнинг зарурий белгиси ҳисобланади.

16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс жиноят **субъекти** бўлиши мумкин.

ЖК 228¹-моддасининг 2-қисмида давлат проба тамгаларини тайёрлаш ва улардан фойдаланиш қоидаларининг бузилиши:

а) такроран;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилганлиги учун жавобгарлик назарда тутилган.

28-§. Ўзбошимчалик (ЖК 229-моддаси)

Жиноятнинг **асосий бевосита объекти** фуқароларнинг ўз ҳуқуқларини қонунда белгиланган тартибда амалга оширилишини таъминлайдиган ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. **Қўшимча бевосита объект** сифатида бошқа фуқаролар ёки юридик шахсларнинг ҳуқуқла-

ри ёки қонуний манфаатларини, шунингдек, уларга юклатилган мажбуриятларнинг бажарилишини таъминлайдиган ятимой муносабатлар ҳисобланади.

Жинойат **объектив томондан** фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказилишига сабаб бўлувчи ҳақиқий ёки фараз қилинган ҳуқуқларни **ўзбошимчалик** билан амалга оширишда ифодаланади.

Ўзбошимчалик фақат **фаол ҳаракатлар** билан содир этилади, ҳаракатсизлик билан ўзбошимчаликни содир этиб бўлмайди.

Ўзбошимчалик асосида айбдор белгиланган тартибга зид равишда ҳаракат қилиб, ўзининг ҳақиқий ёки фараз қилинган ҳуқуқи (масалан, квартирага кўчириб киритиш ёхуд ундан кўчириб чиқариш, жабрланувчини олган қарзни қайтаришга мажбур қилиш мақсадида ўзбошимчалик билан ўзганинг мулкани олиб қўйиш ва ҳ.к.лар)ни амалга оширади.

Ўзбошимчаликни содир этиш вақтида айбдор ўзича, яъни қонун томонидан берилган бирор-бир ваколатсиз ҳаракат қилади.

Ўзбошимчалик деганда, бирор-бир ҳаракатни содир этиш (йўлда тўсиқлар қуриш, ҳисоб рақамидан пул олиш ва ҳоказо) ёки айбдор ҳуқуқий ҳужжат ёки шартномага биноан ҳаракат қилиши шарт бўлганда, қонуний ҳужжат билан ўрнатилган бирор ҳуқуққа эга бўлиш ёки уни амалга ошириш тартибини бузган ҳоллардаги хавфсизлиги (пул ўтказишдан, бошқа бир буюмни келтириб беришдан, қайтаришдан қочиш, бўйин товлаш ва ҳоказолар) тушунилади.

Бундай тартиб Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, қонунлари ҳамда умумий амал қиладиган бошқа ҳуқуқий ҳужжатлар (Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари, Ўзбекистон Республикаси ҳукумати қарорлари, давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари қарорлари ва ҳоказолар) орқали ўрнатилган бўлиши мумкин.

Айтиш жоизки, айрим ҳолларда ҳуқуққа эга бўлиш ёки ундан фойдаланишнинг ўрнатилган тартибини бузиш бошқа бир мустақил жиноятлар таркибини юзга келтириши мумкин: фуқароларнинг турар жойи дахлсизлигини бузиш (ЖК 142-моддаси), фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (ЖК 144-моддаси), муаллифлик ёки ихтирочилик ҳуқуқларини бузиш (ЖК 149-моддаси) ва ҳоказолар. Бу ҳолда айбдор шахсларнинг ҳаракатларини Жиноят кодексининг тегишли моддалари бўйича квалификация қилиш зарур.

Ўзбошимчалик **объектив томоннинг** муҳим белгиси бўлиб, шахс томонидан аини ўзининг ҳақиқий ёки фараз қилинган ҳуқуқларини амалга оширишга қаратилган ҳаракатларни бажариш тушунилади.

NOTA BENE !

Ҳақиқий ҳуқуқ — шахсга қонун ёки бошқа норматив ҳужжатга асосан тегишли, лекин белгиланган тартибга риоя қилмаган ҳолда амалга оширилган ҳуқуқ. Масалан, жабрланувчини қарзини қайтариб беришга мажбур этиш мақсадида бировнинг мулкини ўзбошимчалик билан тортиб олиш.

Айрим ҳолларда судлар айбдорнинг қонуний ҳуқуқи бўлган ва жабрланувчи томонидан ғайриқонуний равишда ушлаб турилган мулкни зўрлик ишлатиб тортиб олиш ҳолларини хато тарзда босқинчилик, талончилик ва товламачилик деб квалификация қилишади. Бундай ҳаракатлар ўзбошимчалик деб квалификация қилиниши зарур. Ўзбошимчалик содир этилганда жисмоний ёки руҳий куч ишлатишни шахсга қарши жиноят ва ўзбошимчалик жиноятлари мажмуи тариқасида квалификация қилиш лозим.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорига биноан: «...қонунга биноан (ЖКнинг 165-моддаси) товламачилик ўзганинг мулкини ёки мулкий ҳуқуқни топширишни, мулкий манфаатлар беришни ёхуд мулкий йўсиндаги ҳаракатлар содир этишни тақозо қилишини судлар эътиборга олишлари керак. Шу сабабли, қарздордан қарзни талаб қилиш Жиноят кодексининг 165-моддаси билан квалификация қилиниши мумкин эмас, лекин айрим ҳолларда ўзбошимчалик (ЖКнинг 229-моддаси) тариқасида баҳоланиши лозим. Қарздор ва қарз берувчи ўртасида фоизлар тўлаш бўйича олдидан келишув бўлмаган бўлса, берилган қарз учун фоиз талаб қилиш товламачилик жинояти таркибини ташкил қилади»¹.

NOTA BENE !

Фараз қилинган ҳуқуқ — бу шахс томонидан хато тарзда ўзига қонуний равишда тегишли деб ҳисобланадиган, лекин қонунга мувофиқ унга тегишли бўлмаган ҳуқуқ (масалан, бировнинг квартирасига кўчиб келиш ва ҳоказо).

Ҳуқроларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига қўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказиш ўзбошимчалик объектив томонининг зарурий белгисидир.

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 17 апрелдаги «Иқтисодиёт соҳасидаги жиноий ишлар бўйича суд амалиётида юзага келган айрим масалалар тўғрисида»ги 11-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли, 2002 йил 25 октябрдаги 28-сонли ва 2006 йил 3 февралдаги 5-сонли қарорларига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. — 119-б.

Етказилган зиённинг жиддийлиги ҳар бир ҳолда содир этилган жиноятнинг алоҳида ҳолатларини назарда тутиб аниқланади. Масалан, жиддий зиён деб фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларининг бузилиши тан олиниши мумкин.

Кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказмаган ўзбошимчилик, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 200-моддасига мувофиқ, маъмурий жавобгарликни келтириб чиқаради.

Ўзбошимчилик содир этилганда жисмоний ёки руҳий куч ишлатишни эса шахсга қарши жиноят ва ўзбошимчилик жиноятлари мажмуи тартиқасида квалификация қилиш лозим.

Кўриб чиқилаётган жиноят фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қону билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказилиши каби оқибатлар келиб чиққандан кейин тугаллашган деб топилади.

Ўзбошимчилиكنинг субъектив томони ўзбошимча ҳаракатларга нисбатан тўғри қасд ва фуқаролар, давлат ҳамда жамият ҳуқуқ ва манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён келтирган оқибатларга нисбатан қасд ёки эҳтиётсизлик билан тавсифланади.

Жиноят содир этишнинг мотиви ва мақсади квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Жиноят субъекти 16 ёшга тўлган ақли расо, маънавий бўлмаган шахс бўлиши мумкин.

Ўзбошимча ҳаракатлар содир этиб, ҳуқуқий ҳужжатда белгиланган тартибни бузган маънавий шахс, қонунда кўрсатилган тегишли белгилар манкув бўлганда, ЖК 205- ёки 206-моддаларни бўйича маънавий шахсларнинг суиистеъмом қилганлик ёки маънавий шахсларнинг ҳаётга чиқарилмаган учун жавобгарликка тортилади.

29-§. Ер участкаларини ўзбошимчилик билан эгаллаб олиш (ЖК 229-моддаси)

Жамиятнинг бошқасида бўлган ер участкаларини бошиқарини ёки таъриқчиларининг қарлибга олинганда қилганлик маънавий шахслар қилганлик.

Объектив томонини жиноят, шундай ҳаракатлари учун маънавий шахс қўлинишганидан сўнг, ер участкаларини ўзбошимчилик билан эгаллаб олиш аниқланади.

Ер участкаларини ўзбошимчилик билан эгаллаб олиш доғида, тегишли шахсларга эга бўлган давлат бошиқарини маънавий шахсларнинг суиистеъмом қилганликларини сўнг эгаллаб олишлар аниқланади қарлибга олинган ҳаракатлар қилганлик.

Ер участкаларини эгаллаб олиш аниқланади қарлибга олинган ер участкаларини содир қилган шахсларнинг маънавий шахсларнинг эгаллаб олишларини.

Шуни назарда тутиш керакки, модда маъмурий преюдицияга эга, яъни ер участкаларини ўзбошимчалик билан эгаллаб олиш, худди шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилгандан кейин содир этилган бўлса, айбдор жиноий жавобгарликка тортилади.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Айбдор ер участкасини ўзбошимчалик билан эгаллаб олаётганлигини англайди ва буни хоҳлайди.

Уни квалификация қилишда жиноятни содир этиш **мотивлари** ва ундан кўзланган **мақсад** аҳамиятга эга эмас.

Ер участкаларини ўзбошимчалик билан эгаллаб олиш **субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин.

Мансабдор шахс ўз мансабидан фойдаланиб, ер участкасини ўзбошимчалик билан эгаллаб олган бўлса, унинг қилмиши, иш ҳолатларидан келиб чиқиб, ЖК 205-моддаси ёки ЖК 206-моддаси бўйича квалификация қилиниши лозим.

30-§. Диний таълимотдан сабоқ бериш тартибини бузиш (ЖК 229²-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита объекти** диний таълимотлардан сабоқ беришнинг белгиланган тартибини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят, шундай ҳаракатлари учун маъмурий жазо қўлланилганидан сўнг, махсус диний маълумоти бўлмай туриб ва диний ташкилот бошқаруви марказий органининг рухсатисиз диний таълимотдан сабоқ бериш ва хусусий тартибда диний таълимотдан сабоқ бериш каби ҳаракатларда ифодалангани.

Мазкур модда маъмурий преюдицияга эга, яъни шахсни ЖК 229²-моддаси бўйича жиноий жавобгарликка тортиш учун айбдор махсус диний маълумоти бўлмай туриб, айна вақтда диний ташкилот бошқаруви марказий органининг рухсатини олмай, диний таълимотдан сабоқ берганлиги учун илгари маъмурий жавобгарликка тортилган бўлиши шарт.

Башарти шахс диний ташкилот бошқаруви марказий органининг рухсатини олган, аммо махсус диний маълумоти бўлмай туриб диний таълимотлардан сабоқ бераётган бўлса, бундай ҳолда уни жиноий жавобгарликка тортиш мумкин эмас.

Диний таълимотлардан сабоқ бериш хусусий тартибда олиб борилганда, яъни бундай фаолият айбдор шахс томонидан диний ташкилот бошқаруви марказий органининг рухсатисиз амалга оширилганда ҳам ЖК 229²-моддаси бўйича жавобгарлик келиб чиқади.

Башарти, айбдор шахс диний таълимотлардан сабоқ бериш вақтида миллий, ирқий, этник ёки диний мансублигига қараб аҳоли гуруҳларига нисбатан адоват, мурасасизлик ёки қадр-қимматни камситувчи, диний эътиқодига ёки эътиқод қилмаслигига қараб фуқароларнинг ҳис-туйғуларини ифодаловчи ҳаракатларни содир этаётган бўлса, унинг ҳаракатлари жиноятлар мажмуи тариқасида ЖК 229²-моддаси ва ЖК 156-моддаси бўйича квалификация қилиниши зарур.

Махсус диний маълумоти бўлмаётган туриб ва диний ташкилот бошқаруви марказий органининг рухсатсиз диний таълимотдан сабоқ берилган бошланган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган ҳисобланади.

Субъектив томондан диний таълимотдан сабоқ бериш тартибининг бузилиши **тўғри қасддан** содир этилади. Жиноят мотиви ва ундан кўзланган мақсад квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Жиноят **субъекти** 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин.

«Бошқарув тартибига қарши жиноятлар» мавзуси бўйича яқуний саволлар

1. Мансабдор шахснинг ўзининг ваколатларидан қонунга ҳилоф тарзда фойдаланиши қандай ҳаракатларда ифодаланади?

2. ЖК 205-моддаси (Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмом қилиш) мазмунида кўп миқдорда зарар етказиш ва жиддий зиён етказилиши деганда нимани тушунаси?

3. Ким мансабдор шахс деб эътироф этилади?

4. Масъул мансабдор шахс тушунчасига таъриф беринг.

5. Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмом қилиш билан мансаб ваколатини суиистеъмом қилиш йўли билан ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш жинояти ўртасида қандай фарқлар бор?

6. Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмом қилишнинг ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқишдан фарқи нимада?

7. ЖК 206-моддаси (Ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш)да назарда тутилган жиноят учун жиноий жавобгарликнинг келиб чиқиш шартлари қандай? Ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқишнинг қандай турлари бор?

8. Мансабга совуққонлик билан қараш деганда нима тушунилади? У нимада намоён бўлади?

9. Мансабга совуққонлик билан қараш жинояти учун шахсни жавобгарликка тортиш шартлари.

10. Мансабга совуққонлик билан қарашнинг мансабдор шахснинг ўз вазифаларига лоқайдлик ёки виждонсизларча муносабатда бўлиш оқибатида уларни бажармасликдан қандай фарқи мавжуд?

11. Ҳокимият ҳаракатсизлиги белгиларини кўрсатинг. Ушбу жиноят учун жавобгарликнинг вужудга келишида қандай шартлар мавжуд?

12. Мансаб сохтакорлиги нимада ифодаланади? Унинг қандай турлари бор?

13. Пора олиш деганда нима тушунилади? Пора олишнинг қандай усуллари ҳамда шакллари бор?

14. Товламачилик йўли билан пора олишнинг товламачиликдан фарқи нимада?

15. Пора беришнинг белгиларини айтинг.

16. Пора бериш ва пора олишнинг қандай умумий белгилари бор?

17. Қандай ҳолларда пора берган шахс жавобгарликдан озод қилинади?

18. Пора олиш ва беришдаги воситачилик тушунчаси. У қандай шаклда ифодаланади, шахсни ушбу жиноят учун жавобгарликдан озод қилишнинг шартлари.

19. Пора беришнинг хизматчини пора эвазига оғдиришдан фарқи нимада?

20. Хизматчини пора эвазига оғдириш қандай шаклларда намоён бўлади?

21. Товламачилик йўли билан ҳақ беришни талаб қилишнинг аломатларини кўрсатинг.

22. Давлат рамзларига ҳурматсизлик қилиш нимада ифодаланади?

23. Фаолияти Ўзбекистон Республикасида тақиқланган жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар фаолиятида қатнашишга ундаш учун жавобгарликка тортиш шартлари.

24. Диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш усуллари.

25. Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намойишлар ўтказиш деганда нимани тушунади? Ўтказиш тартибини бузганлик учун жиноий жавобгарлик вужудга келиши шартлари.

26. Тақиқланган иш ташлашга раҳбарлик қилиш ёки фавқулодда ҳолат шароитида корхона, муассаса ёхуд ташкилотлар ишига тўсқинлик қилиш жинояти учун жиноий жавобгарлик вужудга келиши шартлари.

27. Ҳокимият вакилига ёки фуқаролик бурчини бажараётган шахсга қаршилик кўрсатиш нимада ифодаланади?

28. Озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасаларининг ишини издан чиқарувчи ҳаракатларни тавсифлаб беринг. Ушбу жиноятдан жабрланувчини аниқланг. Мазкур жиноят шахсга қарши жиноятларнинг айрим турларидан нима билан фарқ қилади?

29. ЖК 221-моддаси (Жазони ижро этиш муассасаси маъмуриятининг қонуний талабларига бўйсунмаслик) мазмунида бўйсунмаслик нимани англатади?

30. Жазони ижро этиш муассасаси маъмуриятининг қонуний талабларига бўйсунмаслик учун жиноий жавобгарликка тортишнинг ўзига хос хусусиятлари.

31. Озодликдан маҳрум қилиш жойлари, дастлабки қамоқ, қамоқ жойларига нималар киради? Қўриқлов остидаги сақлаш жойидан қочиш деганда нимани тушунаси?

32. Қонунга хилоф тарзда чет элга чиқиш ёки Ўзбекистон Республикасига кириш деганда нимани тушуниш лозим?

33. Қайси ҳолларда шахс қонунга хилоф тарзда чет элга чиққанлиги ёки Ўзбекистон Республикасига кирганлиги учун жиноий жавобгарликдан озод қилинади?

34. Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларини бузиш нима-ларда ифодаланиши мумкин?

35. ЖК 224-моддаси (Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларини бузиш)да жавобгарлик белгиланган жиноят субъектининг қандай хусусиятлари мавжуд бўлиши лозим?

36. Ҳарбий ёки муқобил хизматдан бўйин товлаш нимада намоён бўлади? Бўйин товлаш усуллари ва сабаблари мазкур жиноятни квалификация қилишга таъсир кўрсатадими?

37. Маъмурий назорат белгиларини айтинг. Унинг қоидаларини бузиш нималарда ифодаланади? ЖК 226-моддаси (Маъмурий назорат қоидаларини бузиш)да назарда тутилган жиноят субъектининг хусусиятларини айтинг.

38. Хужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкаларни эгаллаш, но-буд қилиш, уларга шикаст етказиш ёки уларни яшириш деганда нима тушунилади?

39. Хужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар тайёрлаш, уларни қалбакилаштириш, сотиш ёки улардан фойдаланиш қандай гайриқонуний ҳаракатларда ифодаланиши мумкин?

40. Ўзбошимчалик деганда нимани тушуниш керак? ЖК 229-моддаси (Ўзбошимчалик) мазмунидаги «ҳақиқий ҳуқуқ» ва «фараз қилинган ҳуқуқ» тушунчалари нимани англатади? Ўзбошимчалик учун жиноий жавобгарликнинг келиб чиқиш шартларини айтинг.

41. Ер участкаларини ўзбошимчалик билан эгаллаб олиш учун жиноий жавобгарликнинг келиб чиқиш хусусиятларини айтинг. Бу жиноятнинг ўзбошимчаликдан фарқи нимада?

42. Диний таълимотдан сабоқ бериш тартибини бузиш нимада намоён бўлади? Бу жиноят ЖК 145-моддаси (Виждон эркинлигини бузиш)да назарда тутилган жиноятдан нима билан фарқ қилади?

Кўшимча адабиётлар

Ўқув қўлланмалар, махсус адабиётлар

Алтухов С.А. Преступления сотрудников милиции. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2001. — 271 Б.

Ахроров Б.Д. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы со злоупотреблениями властью или служебным положением (по материалам УзССР). Автореф. дисс. канд. юрид. наук. — Т.: 1989.

Волженкин Б.В. Коррупция. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 1998.

Волженкин Б.В. Служебные преступления: Комментарий законодательства и судебной практики. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2005. — 560 Б.

Галахова А.В. Превышение власти или служебных полномочий. — М.: «Юридическая литература», 1978.

Диника В.И. Ответственность за должностные преступления: Учебное пособие. — М.: 1998.

Дубоносов Е.С. Провокация взятки либо коммерческого подкупа: Лекция. — М.: ЮИ МВД РФ, «Книжный мир», 2002. — 35 Б.

Здравомыслов Б.Д. Должностные преступления: понятие и квалификация. — М.: «Юридическая литература», 1975.

Максимов С.В. Коррупция. Закон. Ответственность. — М.: Учебно-консультационный центр «ЮрИнфор», 2000. — 143 Б.

Радачинский С.Н. Уголовная ответственность за провокацию взятки либо коммерческого подкупа. — М.: «Ростов н/Д», 2003.

Илмий мақолалар

Ахроров Б.Д. Криминологическая характеристика должностных преступлений и лиц, их совершивших. // Ж. Қонун номи билан. 2002. № 1–2. — 123–124-б.

Ахроров Б.Д. Проблемы либерализации законодательства по должностным преступлениям. // Ж. Вестник Каракалпакского отделения Академии наук Республики Узбекистан. — Нукус: 2002, № 1–2. — 79–80-б.

Ахроров Б.Д. Соотношение злоупотребления властью и служебным положением и смежных преступлений // Проблемы совершенствования мер борьбы с преступностью. — Т.: ТашГУ, 1986.

Жаглина М. Понятие «представитель власти» в уголовном праве // Ж. Следователь. 1998. № 5.

Жариков В. В., Швыркин А. А. Некоторые аспекты ответственности за злоупотребление полномочиями // *Власть: криминологические и правовые проблемы.* — М.: 2000.

Засов К. Л. Понятие должностного лица в законодательстве и юридической науке // *Ж. Современное право.* 2003. № 8.

Зубкова В. И., Тяжкова И. М. Некоторые вопросы квалификации посредничества во взяточничестве // *Вестник Московского университета. Серия 11: Право.* 2003. № 3.

Зуфаров Р. А. К вопросу о коррупции // *Ж. Хўжалик ва қонун.* 2001. № 3. — 6–7-б.

Зуфаров Р. А. Криминологическая характеристика взяточничества // *Ж. Давлат ва ҳуқуқ.* 2002. № 3. — 45–47-б.

Зуфаров Р. А. Либерализация уголовного законодательства и проблемы назначения наказания за взяточничество // *Ж. Зангер.* Алматы: 2003. № 4. — 25–26-б.

Зуфаров Р. А. Международно-правовые проблемы борьбы с коррупцией // *Ж. Қонун номи билан.* 2001. № 1–2.

Зуфаров Р. А. Некоторые вопросы разграничения получения взятки от других смежных преступлений // *Ж. Қонун номи билан.* 1999. № 2.

Зуфаров Р. А. Некоторые проблемы о предмете взятки. // *Ж. Қонун номи билан.* 2000. № 1. — 28–31-б.

Зуфаров Р. А. О некоторых квалифицирующих признаках взяточничества // *Ж. Давлат ва ҳуқуқ.* 2001. № 4. — 48–50-б.

Зуфаров Р. А. Проблемы наказуемости взяточничества в свете либерализации уголовного законодательства // *Ж. Ўзбекистон Республикаси Олий Судининг Ахборотномаси.* 2002. № 3–4. — 51–54-б.

Зуфаров Р. А. Разграничение взяточничества и смежных составов преступлений // *Ж. Давлат ва ҳуқуқ.* 2002. № 1. — 27–31-б.

Иванов В. Д. Коммерческий подкуп и его правовые последствия // *Юридический вестник.* — Ростов-на-Дону: 1997. № 2.

Изосимов С. В. Злоупотребление должностными полномочиями: проблемы законодательного определения и квалификации // *Ж. Российский судья.* 2003. № 4.

Изосимов С. К вопросу о разграничении понятия должностного лица и лица, выполняющего управленческие функции в коммерческой или иной (некоммерческой) организации // *Ж. Юрист.* 1999. № 7.

Канунников В. А., Мельниченко А. Б. Объект и предмет служебного подлога в уголовном праве // *Ж. Юристь-правоведь.* 1998. № 1.

Кравец Ю. Ответственность за преступления против интересов службы в коммерческих и иных организациях // *Ж. Российская юстиция.* 1997. № 7.

Краснопеева Е. Квалификация посредничества и соучастия во взяточничестве // Ж. Законность. 2002. № 2.

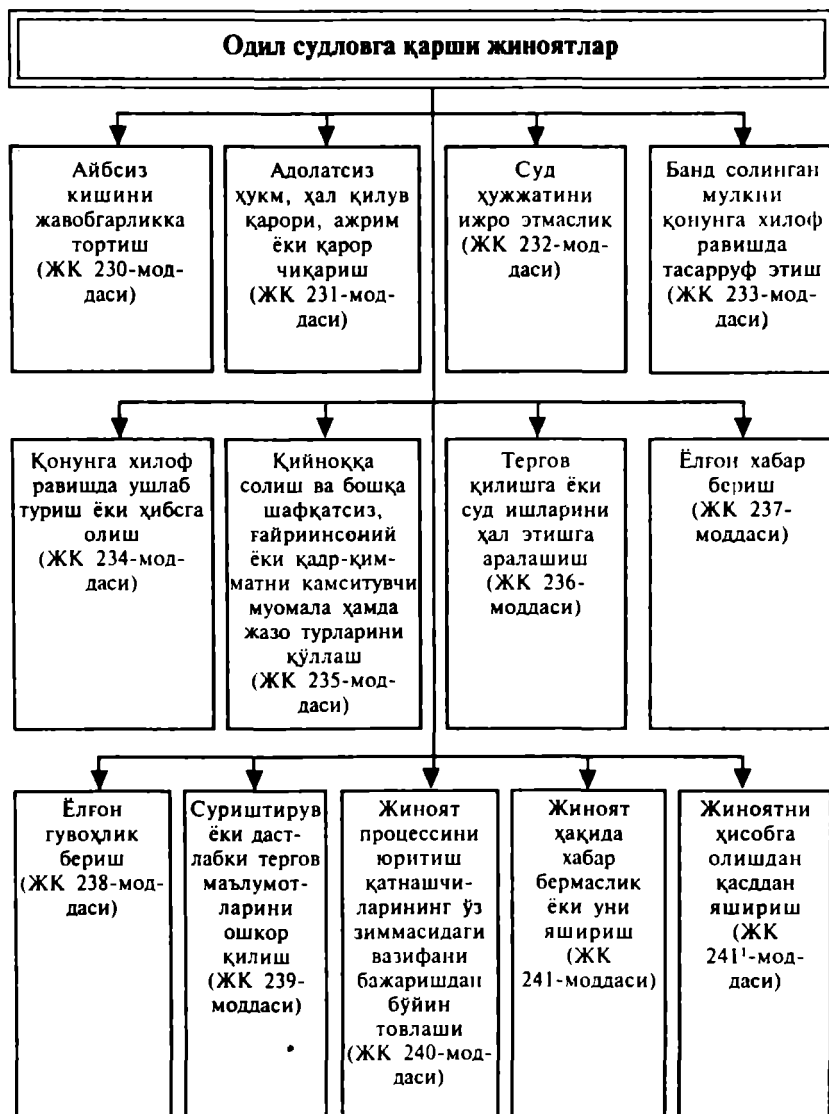
Нарбутаев Э.Х. Об основных факторах, способствующих на формирование и развитие коррупционных отношений // Ж. Хуқуқ-Право-Law. 2002. № 8. — 29–33-б.

Стренин А. Проблемы ответственности за умышленное неисполнение должностным лицом своих служебных полномочий // Ж. Уголовное право. 2003. № 1.

Халилов Э.Х., Зуфаров Р.А. Взятничество — тяжкое преступление // Ж. Экономика и жизнь. 1992. № 21. — 3–7-б.

VII БОБ. ОДИЛ СУДЛОВГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

9-схема

1-§. Айбсиз кишини жавобгарликка тортиш (ЖК 230-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 26-моддасига мувофиқ, «жиноят содир этганликда айбланаётган ҳар бир шахснинг иши судда қонуний тартибда, ошқора кўриб чиқилиб, унинг айби аниқланмагунча у айбдор ҳисобланмайди. Судда айбланаётган шахсга ўзини ҳимоя қилиш учун барча шароитлар таъминлаб берилди»¹.

Жиноятнинг **бевосита объекти** суриштирув, дастлабки тергов босқичларида одил судловнинг манфаатларини амалга ошириш билан боғлиқ бўлган ижтимоий муносабатлар ҳамда шахснинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳисобланади.

Шуни таъкидлаб ўтиш лозимки, жиноятнинг объекти сифатида бундан ташқари суриштирув, дастлабки тергов ёки прокуратура идораларининг нормал фаолияти, обрўи билан боғлиқ ижтимоий муносабатларни ҳам киритиш мумкин.

Жиноят-процессуал қонунчиликка мувофиқ суриштирувчи шахсни жиноят процессида айбланувчи сифатида жалб қилишга ҳақли эмас ва бу унинг ваколат доирасига кирмайди. Бу суриштирувчининг вазифаси доирасига тааллуқли эмас (Жиноят-процессуал кодексининг 39-моддаси).

Жиноят-процессуал кодексининг 342-моддаси 2-қисми 2-бандига кўра, суриштирувчи гумон қилинувчига нисбатан қамоққа олиш тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш ёки муайян шахсни айбланувчи тариқасида ишда иштирок этишга жалб қилиш учун асослар аниқланган бўлса, қонунда белгиланган муддатларга қарамасдан дарҳол иш ҳужжатларини терговчига жўнатиши лозим.

Объектив томондан жиноят айбсизлиги аён бўлган шахсни ижтимоий хавфли қилмишни содир этганликда айблаб жиноий жавобгарликка тортишда ифодаланади.

Айбсизлиги аён бўлган шахс деганда, айбини етарли даражада аниқ исбот этадиган ишончли далиллар тўпланмаган шахслар тушунилади.

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексида шахс қонун билан белгиланган асосларда ва тартибда жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин деб уқтирилади.

¹Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: Ўн иккинчи чақириб Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган. — Т., «Ўзбекистон», 2009. — 7-б.

Ўзбекистон Республикаси ЖК 16-моддаси 2-қисмига мувофиқ, «Жиноят кодексига назарда тутилган жиноят таркибининг барча аломатлари мавжуд бўлган қилмишни содир этиш жавобгарликка тортиш учун асос бўлади».

NOTA BENE !

Айбсиз деганда, ҳаракатларида жиноят таркиби бўлмаган шахсни ёхуд қилмишнинг жиноийлигини истисно қилувчи ҳолатлар мавжуд бўлган ёхуд жиноят содир этганлиги далиллар билан етарлича исботланмаган шахсни тушуниш зарур.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексига кўра, **жиноий жавобгарликка тортиш** деганда, шахснинг ижтимоий хавфли қилмишни содир этганлигидан далолат берувчи етарли асослар бўлгани ҳолда уни айбланувчи сифатида жалб этиш ҳақида суриштирувчи, терговчи томонидан чиқарилган қарорни тушуниш зарур.

Аксарият ҳолларда, айбсизлиги олдиндан аён бўлган шахсни жиноий жавобгарликка тортиш айбловчи далилларни сунъий равишда ясаш йўли билан ҳам содир этилади. Сўроқ қайдномасини қалбакилаштириш, гувоҳнинг ёлғон кўрсатмаларидан фойдаланиш, далилларни мослаштириш ва ҳ.к.лар шулар жумласидандир.

Агар била туриб, айбсиз кишини жавобгарликка тортишдан олдин унинг айбсизлигини билган ҳолда қонунга хилоф равишда қамоққа олинган бўлса, бу ҳаракатларни ЖКнинг 230-моддаси ва 234-моддаси (Қонунга хилоф равишда ушлаб туриш ёки Ҳибсга олиш) билан жиноятлар жами тариқасида квалификация қилиш лозим.

Ушбу қилмиш формал таркибли бўлиб, айбсизлиги олдиндан аён бўлган шахс жиноий жавобгарликка тортилган пайтдан, яъни тегишли ваколатга эга бўлган шахс унга нисбатан айбланувчи сифатида ишга жалб этиш ҳақида қарор чиқарган ва уни тақдим этган пайтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади.

ЖПК 361-моддасига мувофиқ, шахсни айбланувчи сифатида жиноий жавобгарликка тортиш иккита бир-бирига боғлиқ бўлган процессуал актлардан ташкил топади: шахсни айбланувчи тариқасида ишга жалб этиш тўғрисида унга қўйилаётган айбни асослаб ва қилмишни ҳуқуқий квалификация қилиб қарор чиқариш ҳамда шахсга бу қарорни тақдим этиб, айбловнинг моҳиятини, айбланувчининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини тушунтириш. Агар шахсга жавобгарликка тортилаётганлиги тўғрисидаги қарор у ёки бу сабабдан тақдим этилмаган бўлса, шахсни жавобгарликка тортиш амалга ошмаган деб тан олиш керак. Кейинги қарорнинг бекор қилиниши, ишнинг тўхтатилиши, айбсизлик ҳақида ҳукм чиқари-

лиши ва ҳоказолар шарҳланаётган жиноятнинг таркиби мавжудлигига таъсир этмайди, бироқ жиноят оқибатлари даражаси модданинг санкцияси чегараларида жазони тайинлашда ҳисобга олиниши мумкин.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан содир этилиши мумкин, бу тўғрисида суриштирувчи, терговчи ва прокурор ўз ҳаракатлари бошидан ғайриқонунийлигини билиши, яъни жинойи жавобгарликка тортилаётган шахснинг айби йўқлигини билган бўлиши керак. Шахснинг жинойи жавобгарликка тортилишига сабаб бўлган ҳодисанинг йўқлиги ёки қилмишда жиноят таркиби мавжуд эмаслиги, жиноят бошқа шахс томонидан содир этилганлиги, жавобгарликка тортилган шахснинг айби исботланмаганлиги бу ерда аҳамият касб этмайди.

Жиноятни содир этиш мотивлари турлича бўлиши мумкин: шуҳратпарастлик ниятида, бунда шахс ўзининг лаёқати пастлиги, ишнинг объекти мураккаблиги ёки ҳақиқий айбдорни топишга ҳаркат қилиш билан ўзини қийнашни хоҳламаганлиги учун айбсизлигини билган шахсни жавобгарликка тортади; шахсий мотивлар ёки ўч олиш мотиви, бунда шахс жабрланувчи билан ёмон муносабатларда бўлгани учун, у билан ҳисоб-китоб қилади; ғаразли ниятда, масалан, жавобгарликка тортилган шахснинг мулкига эгалик қилиш, квартирасига эга бўлиш, жиноят ишини тугатганлиги учун келажакда шахсдан пора олиш ва ҳоказолар. Ушбу жиноят таркиби, шунингдек, хизмат манфаатларини нотўғри тушунган ҳолда айбсиз кишини жавобгарликка тортганда ҳам мавжуддир. Жиноят мотивлари квалификация учун аҳамиятга эга эмас, лекин буларни жазо тайинлашда эътиборга олиш керак.

Жиноятнинг **субъекти** фақат қонун билан шахсни айбланувчи сифатида жавобгарликка тортиш ҳуқуқи берилган шахслар — тааллуқлилигидан қатъи назар суриштирувчи, терговчи ёки прокурор бўлиши мумкин.

ЖКнинг 230-моддасида назарда тутилган жиноятни дастлабки тергов қилиш вақтида барча шу жинойи қилмишларда иштирок этган шахслар жавобгарликка тортилаётганлигига аҳамият бериш керак.

ЖК 230-моддаси 2-қисмида айбсиз кишини оғир ёки ўта оғир ижтимоий хавфли қилмишни содир этганликда айблаб, жинойи жавобгарликка тортганлик учун жавобгарлик назарда тутилади.

Айбсиз кишини жавобгарликка тортиш бошқа оғирроқ жиноятни содир этиш билан, масалан, пора олиш (ЖК 210-моддаси), қийноқлар ва бошқа даҳшатли, ғайриинсоний, қадр-қимматни камситувчи ҳаракатлар ва жазоларни қўллаш (ЖК 235-моддаси) ва ҳоказолар билан бирга содир этилганда, жавобгарлик жиноятлар мажмуи бўйича белгиланади.

Бундай жиноятнинг хавфи юқорироқ эканлиги ўз-ўзидан кўри-
ниб турибди, чунки у жабрланувчига қамоққа олиниш, узоқроқ
вақтга озодликдан маҳрум қилиниш, қаттиқроқ режимли колонияга
юборилиш каби нисбатан оғирроқ оқибатларни келтириб чиқариши
мумкин.

Оғир жиноятларга қасддан содир этилиб, қонунда оғир жазо
сифатида беш йилдан ортиқ, лекин ўн йилдан кўп бўлмаган
муддатга озодликдан маҳрум қилиш назарда тутилган жиноят-
лар киради.

Ўта оғир жиноятларга қасддан содир этилиб, қонунда ўн йил-
дан ортиқ муддатга озодликдан маҳрум қилиш ёхуд умрбод озодлик-
дан маҳрум қилиш жазоси назарда тутилган жиноятлар киради (ЖК
15-моддаси).

2-§. Адолатсиз ҳукм, ҳал қилув қарори, ажрим ёки қарор чиқариш (ЖК 231-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита объекти** одил судлов органларининг
нормал фаолияти, суд ҳокимиятининг обрўи, фуқароларнинг
қонуний ҳуқуқ ва манфаатлари, шунингдек, корхоналар, ташки-
лотлар, муассасаларнинг манфаатлари ҳисобланади.

Жиноятнинг **предмети** судья томонидан қабул қилинадиган
ҳуқуқий ҳужжатлар: ҳукм, ҳал қилув қарори, ажрим ёки қарор
ҳисобланади.

NOTA BENE !

Ҳукм — судланувчининг айбдор ёки айбдор эмаслиги ма-
саласи бўйича ва унга жиний жазони қўллаш ёки қўллама-
лик тўғрисидаги биринчи инстанция ёки апелляция инстан-
цияси суди томонидан чиқарилган ҳужжатдир.

Ўзбекистон Республикасида ҳукм Ўзбекистон Республикаси
номидан чиқарилади ва у қонуний, асосли ва адолатли бўлиши
шарт (ЖПК 454—455-моддаларига қаранг). Суд оқлов (судланув-
чининг айбсизлигини белгиловчи) ёки айблов (судланувчининг
айбдорлигини белгиловчи) ҳукми чиқариши мумкин.

NOTA BENE !

Ҳал қилув қарори — биринчи инстанция фуқаролик ва ҳужа-
лик судининг фуқаролик ишини ёки ҳўжалик низосини бе-
восита ҳал қиладиган ҳужжатидир. Ҳал қилув қарори ҳам Ўзбе-
кистон Республикаси номидан чиқарилиб, қонуний ва асос-
ланган бўлиши керак.

NOTA BENE !

Процессуал қонунчиликка биноан (жиноят, фуқаролик, хўжалик) **ажрим** деганда, биринчи инстанция суди томонидан ҳукм ёки ҳал қилув қароридан ташқари чиқарилган исталган суд акти тушунилади.

Масалан, эҳтиёт чорасини қўллаш, ўзгартириш ёки бекор қилиш тўғрисидаги ажрим, ишни тугатиш тўғрисидаги ажрим, ишни ёпиқ мажлисда кўриш тўғрисида ажрим, ишни кўриб чиқиш учун бошқа судга юбориш тўғрисидаги ажрим, ишни қўшимча терговга юбориш тўғрисидаги ажрим, хусусий ажрим ва ҳоказолар.

Ажримларга, шунингдек, иккинчи инстанция судларининг барча қарорлари ҳамда юқори поғона (судлар раёсатидан ташқари) судлар томонидан қонуний кучга кирмаган (апелляция инстанциясида иш кўришда) ёхуд қонуний кучга кирган (кассация, назорат ёки янгидан очилган ҳолатлар муносабати билан айтиб ўтилган суд ҳужжатларини қайта кўриш) ҳукм, ажрим ва қарорларни қайта кўриш пайтида қабул қилинган қарорлар киради.

NOTA BENE !

Қарор — бу қонуний кучга кирган суд ҳукмлари, ажримлари ва қарорларини қайта кўриб чиқиш натижасида суд раёсатининг қабул қилган қарори ҳамда суд ҳукмидан ташқари судьянинг яқка тартибда қабул қилган ҳар қандай қарори (масалан, иш юритишни тўхтатиш тўғрисидаги қарор).

Бундан ташқари, маъмурий ҳуқуқбузарлик масаласи юзасидан қабул қилинган суд қарори ҳам қарорлар тоифасига киради.

Жиноят объектив томонининг зарурий белгиси — ҳукм, ҳал қилув қарори, ажрим ёки қарорнинг (суд ҳужжатининг) адолатсизлиги.

Ҳукм ёки бошқа суд ҳужжатлари агар у қонунда белгиланган тартиб ва шартларга асосланиб қабул қилинганда ҳамда унинг барча қисмлари қонуннинг барча талабларига жавоб берганда **адолатли ёки қонуний** деб топилади.

Суд ҳулосаси — бу содир этилган жиноятнинг барча ҳолатларини, айбдор шахси, жиноятнинг тавсифи ва адолатли жазо тайинлашни белгилаб берувчи жиноят ишида мавжуд бўлган далилларга судья томонидан берилган субъектив баҳолар натижасидир.

Шунинг учун, суд ҳужжатлари қонунийлик ва асосланганлик белгиларини талаб қилади. Ҳукм, қарор ёки бошқа суд ҳужжатлари

қонунийлик, адолат ва асосланганлик талабларига жавоб берса адолатли ҳисобланади. Ушбу белгилардан лоақал биттасига мос келмайдиган суд ҳужжати адолатсиз деб топилади.

NOTA BENE !

Адолатсиз суд ҳужжати деб, ишнинг аниқланган ҳолатларига зид равишда ёки моддий ёхуд процессуал қонунни жиддий бузган ҳолда қабул қилинган суд ҳужжати тушунилади. Адолатсиз суд ҳужжати жиноят-процессуал, фуқаролик-процессуал ҳамда хўжалик-процессуал қонунга асосан бекор қилиниши лозим.

Жиноят ишлари бўйича қабул қилинган адолатсиз ҳукмларнинг энг кўп учрайдиган турларига қуйидагилар киради: айбловнинг исбот этилмаганлиги (айбсиз шахснинг судланганлиги); айбдорнинг айби исбот этилганда уни оқлаб чиқариш; жиноятни оғирлаштириш ёки енгиллаштириш тарафига олдиндан нотўғри квалификация қилиш; жиноятни нотўғри квалификация қилиш оқибатида ёки мустақил тарзда асоссиз жуда оғир ёки жуда енгил жазо тайинлаш ва ҳоказо.

Санаб ўтилган адолатсиз ҳукм турлари моддий қонуннинг жиддий бузилиши билан тавсифланади.

Шунингдек, жиноят-процессуал қонун-қоидаларининг жиддий бузилиши (судланувчининг ҳимояга бўлган ҳуқуқининг бузилиши, ҳимоячи билан таъминламаслик, охириги сўз берилмаслиги ва бошқа ҳолатлар) оқибатида ҳам **ҳукм адолатсиз ҳисобланади.**

Фуқаролик иши ёки хўжалик низоси бўйича суднинг ҳал қилув қарори даъво асоссиз қаноатлантирилганда, фуқаролик ёхуд хўжалик иши бошқача тарзда нотўғри ҳал этилганда, шунингдек, фуқаролик-процессуал қонунчилик жиддий равишда бузилганда (масалан, томонларнинг тенг ҳуқуқлилиқ принципи бузилганда) **адолатсиз деб топилади.**

Иш кўриш жараёнида юзага келувчи турли хил масалалар бўйича биринчи инстанция судининг ажрими ҳам адолатсиз бўлиши мумкин, масалан, эҳтиёт чорасини ўзгартириш, ишни тўхтатиш, квалификацияни ўзгартириш, далилларни таъминлаш чораларини ўзгартириш ҳақида ва ҳоказо.

Апелляция, кассация ва назорат инстанцияси судларининг ажрими ва қарорлари, масалан, улар томонидан қонуний ҳукм ва қарорлар асоссиз бекор қилинса ёки ўзгартирилса ёхуд аксинча, ноқонуний суд ҳужжатлари кучида қолдирилганда адолатсиздир. Маъмурий ишлар бўйича суд қарори, масалан, суд ваколатлари доирасидан ташқари йўсинда чиқарилса ёки иш юритиш тили ҳақидаги қоидалар бузилган тақдирда, адолатсиз деб топилади.

Суд ҳужжатларининг адолатсизлиги ишнинг моҳиятига кўра ҳал қилишга таъсир этувчи моддий ёки процессуал қонуннинг миқдорий бузилиши билан изоҳланади. Ишни мазмунан тўғри ҳал қилишга таъсир этмайдиган ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ва жамият манфаатларини бузмайдиган кам аҳамиятли (расмий) бузилишлар жинойат қилмиш деб тан олинishi мумкин эмас.

Жиноят актив ҳаракатлар орқали содир этилади. Санаб ўтилган ҳуқуқни қўллашга дахлдор бўлган ҳужжатлар судья (судьялар, шу жумладан уларнинг тоифасига кирадиган маслаҳатчилари) томонидан тайёрланади. Бундай актнинг судья (судьялар) томонидан имзоланиши пайтида жиноят **туғалланган** ҳисобланади. Улар имзолангунга қадар фақат ана шу жиноятни содир этишга суиқасд қилиш ҳақида гапириш мумкин. Жиноятнинг туғалланганлигини аниқлашда адолатсиз ҳужжат қонуний кучга кирганлиги факти аҳамиятга эга эмас.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасд, яъни айбдор адолатсиз ҳукм, ҳал қилув қарори, ажрим ёки қарорни қабул қилаётганида, ана шу қарорнинг адолатсиз эканлигини олдиндан англаганлиги ва буни хоҳлаганлиги билан тавсифланади.

ЖК 231-моддаси бўйича жавобгарлик фақат **адолатсизлиги олдиндан аён бўлган** суд ҳужжатларини чиқарганлик учун белгиланади. Адолатсиз ҳукм, ҳал қилув қарори, ажрим ёки қарорнинг эҳтиётсизлик оқибатида қабул қилиниши ушбу модда бўйича жавобгарликни истисно этади, лекин тегишли ҳолатлар мавжудлигида қилмиш ЖК 207-моддаси бўйича мансабга совуққонлик билан қараш деб квалификация қилиниши мумкин. Кўриб чиқиладиган жиноятни «олдиндан аён бўлиши» белгиси бўйича интизомий қоида бузишдан фарқламоқ лозим.

Жиноятни содир этиш **мотивлари** (ғаразли, шахсий адоват ёки дўстона муносабатлар, нотўғри тушунилган хизмат манфаатлари, шуҳратпарастлик ва ҳоказолар) жиноятни квалификация қилишга таъсир этмайди, лекин жавобгарликни индивидуаллаштиришда ҳисобга олинishi шарт.

Адолатсиз ҳукм чиқарганлик учун пора олиш ушбу жиноят таркибига кирмайди ва пора олганлик учун жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилиниши керак (ЖК 210-моддаси ва ЖК 231-моддаси).

Жиноятнинг **субъекти** муайян иш юзасидан судьянинг одил судловни амалга ошириш ҳуқуқ ва мажбуриятларига эга бўлган шахслардир. Судьялар, шунингдек, жиноят процессидаги халқ маслаҳатчилари бу шахслар сифатида гавдаланали.

Жиноятнинг махсус субъекти ёш чегараларига эга. Жиноят субъектлари 18 ёшга тўлган (ҳарбий судлар халқ маслаҳатчилари учун) ва 25 ёшга тўлган (умумий юрисдикция судлари халқ маслаҳатчилари, шунингдек, барча судларнинг судьялари учун) шахслар бўлиши мумкин.

Адолатсиз ҳукм актининг чиқарилиши одам ўлимига ёки бошқа оғир оқибатларга олиб келган ҳоллар билан боғлиқ ҳаракатлар **ЖК 231-моддаси 2-қисми** билан квалификация қилинади. Одам ўлими адолатсиз суд ҳужжатининг чиқарилиши билан бевосита (масалан, айбсиз судланганга ўлим жазоси тайинлаш) ёхуд ушбу ҳолат билан билвосита боғлиқ бўлиши мумкин (масалан, ўзини ўзи ўлдириш натижасида).

Бошқа оғир оқибатларга: шахсни оғир, ўта оғир жиноятларни содир этишда айблаш, руҳий касалликларни келтириб чиқариш, бир неча шахснинг ноқонуний ҳукм қилиниши, айбсиз судланган шахснинг оиласи учун оғир оқибатларга олиб келиш, кўп миқдорда зарар етказиш ва айтиб ўтилганлар билан тенг оғирликдаги бошқа оқибатларни киритиш мумкин.

3-§. Суд ҳужжати ижро этмаслик (ЖК 232-моддаси)

Жиноятнинг бевосита объекти суд идораларининг нормал фаолияти, суд ҳокимиятининг обрўи, фуқаролар ва давлатнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатлари ҳисобланади.

Объектив томондан муайян ҳаракатларни содир этиш ёхуд уларни содир этишдан ўзини тийиш мажбуриятини юкловчи суд ҳужжати бажаришдан бўйин товлашни маъмурий жазо қўлланилганидан кейин давом эттириш, шунингдек, суд ҳужжатининг ижро этилишига тўсқинлик қилишда ифодаланади.

Жиноят кодекси 232-моддаси диспозициясида назарда тутилган суд ҳужжати деганда, тегишлича умумий юрисдикция суди ёки хўжалик суди томонидан чиқарилган ва қонуний кучга кирган суд ҳужжати (суд буйруғи, ажрим, қарор, ҳал қилув қарори, ҳукм) тушунилиши лозим.

Жиноят кодекси 232-моддаси диспозициясида назарда тутилган суд ҳужжати деганда, шунингдек, ҳакамлик судлари ва чет давлат судларининг ҳал қилув қарорлари асосида, белгиланган тартибда, берилган ижро варақалари тушунилиши лозим.

ЖКнинг мазкур моддаси таҳлилида айнан қасдан суд ҳужжати бажармаслик назарда тутилган.

NOTA BENE !

Суд ҳужжати бажаришдан бўйин товлаш деганда, шахс томонидан номулкий хусусиятга эга қонуний кучга кирган суд ҳужжати талабини бажаришдан бўйин товлаш бўйича ҳар қандай ҳаракат тушунилади.

Қилмишни ЖКнинг 232-моддасига кўра квалификация қилишда суд ҳужжатини қонунийлик, асосланганлик ва адолатлик тамойилларига жавоб бериши, мазмуни аниқ, тушунарли бўлиши ва тайинланиш мақсадига алоҳида эътибор бериш керак. Мазкур талабларга жавоб бермайдиган суд қарорини суд томонидан такроран талаб қилинган тақдирда ҳам бажармаслик билан боғлиқ ҳаракатларни қасддан суд ҳужжатини бажармаслик деб топиб бўлмайди.

NOTA BENE !

Суд ҳужжатиининг ижро этилишига тўсқинлик қилиш деганда, суд ҳужжатларини ижро этиш органлари мансабдор шахсларининг фаолиятига қаршилик кўрсатишга, шу жумладан, суд ҳужжати талаби бажарилишини қийинлаштиришга ҳамда ўз вақтида ва сўзсиз бажариш мумкин бўлмайдиган ҳолатга келтиришга қаратилган қилмиш тушунилади.

Агар суд ҳужжатини бажаришга тўсқинлик қилиш суд ҳукми, ҳал қилув қарори, ажрими, қарорини бажараётган шахсга нисбатан зўрлик ишлатиш ёки шундай зўрлик ишлатиш билан таҳдид қилиш орқали ифодаланган ҳаракатларда намоён бўлса, бундай ҳолларда тегишли жиноят таркибларини билан жиноятлар жами тарқасида қилмишни квалификация қилиш лозим.

Суд ҳал қилув қарорини бажармаслик Жиноят кодексига формал таркибли жиноят сифатида шакллантирилган.

Суднинг тегишли ҳужжатини бажариш учун қонунда кўрсатилган муддат тугаган ёхуд унинг бажарилишига тўсқинлик қилишга қаратилган ҳаракат содир этилган пайтдан эътиборан шарҳланаётган жиноят **туғалланган** деб ҳисобланади. Бунда қандайдир оқибатларнинг келиб чиқиши талаб этилмайди, бироқ булар суд томонидан эътиборга олинмиши мумкин.

ЖК 232-моддасида кўрсатилган жиноят **субъектив томондан тўғри қасд** билан содир этилади. Айбдор суд ҳукми, ҳал қилув қарори, ажрими, қарорини бажармаётганлигини ёхуд бажаришга тўсқинлик қилаётганлигини англайди ва бу ҳаракатларни амалга оширишни хоҳлайди.

Бу ҳолатда **мотив** аҳамиятга эга бўлмайди, бу ғаразли ният, шахсий мафлаатдорлик, нотўғри тушунилган хизмат манфлаатлари, биродарлик туйғуси ва ҳоказолар бўлиши мумкин.

Жиноят **субъекти** ЖК 232-моддаси биринчи қисми бўйича 18 ёшга тўлган, ақли расо жисмоний шахслар, иккинчи қисми бўй-

йича эса фақат мансабдор шахслар — юборилган суд ҳужжатларини бажариш ваколати доирасига кирувчи ташкилот, корхона, муассасаларнинг раҳбарлари бўлиши мумкин.

Банд солинган мулк билан боғлиқ бўлган суд ҳужжатини мансабдор шахс томонидан қасддан бажарилмаслиги ёки бажарилишига тўсқинлик қилиш ҳаракатлари ЖКнинг 233-моддаси билан қамраб олинади ва бу ҳаракатларни қўшимча равишда ЖКнинг 232-моддаси билан тавсифлаш талаб қилинмайди.

4-§. Банд солинган мулкни қонунга хилоф равишда тасарруф этиш (ЖК 233-моддаси)

Бегона мол-мулкка нисбатан жиноят содир этилганда ёки мулкний зарар етказилганда, шунингдек, жазони ижро этишни ёки фуқаровий даъвони таъминлаш тартибида жарима кўринишидаги жазони модданинг санкцияси ўз ичига олган барча ҳолларда жиноий йўл билан топилган мулкни давлат даромадига ўтказиш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси ЖПК 290-моддасига мувофиқ, ҳукмнинг фуқаровий даъвога ва бошқа мулкний ундиришларга доир қисмининг ижросини таъминлаш учун суриштирувчи, терговчи ёки суд гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи ёки фуқаровий жавобгарнинг ёхуд жиноий йўл билан топилган мулкни бўлган шахсларнинг мол-мулкни хатлаши шарт.

ФПК 248- ва 249-моддаларига (ХПК 76-,77-моддаларига) мувофиқ, суд ёки судья ишда иштирок этувчи шахсларнинг аризасига биноан ёки ўз ташаббуси билан ёхуд жавобгарга тегишли бўлган ва унинг ўзида ёки бошқа шахсда турган мол-мулк ёхуд пул маблағларини хатлаш, жавобгарнинг муайян ҳаракатларни амалга оширишини тақиқлаш тарзидаги даъвони таъминлаш чораларини кўриши мумкин.

Банд солинган мол-мулк процессуал қонуничilik талабларига риоя қилган ҳолда хатланади. Бунда, хатланган мол-мулк жиноят иши юзасидан ваколатли шахс кўрсатмасига мувофиқ, сақлаш учун ўзини ўзи бошқариш органлари ёки бошқа органга ёхуд шу мол-мулкнинг эгасига ёки оила аъзоларидан вояга етган шахсга топширилади. Ушбу мол-мулкнинг сақланиши учун қонунда назарда тутилган жавобгарлик тушунтирилади ва тилхат олинади. Пул қўйилмаларини хатлаш тўғрисида қарор банкнинг тегишли бўлимига юборилади, қарор олингандан сўнг бу қўйилма бўйича банк операциялари тўхтатилади. Даъвони таъминлаш тартибидаги фуқаролик иши билан боғлиқ мулкни хатлаш ёки рўйхатга олишда шунга ўхшаш оқибатлар келиб чиқади.

Гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи ва фуқаровий жавобгар оиласининг нормал турмушини таъминлаш учун зарур бўлган уй-жой, квартира, уй анжомлари ва жиҳозлари, кийим ва буюмлар хатланмайди¹.

Хатлаш мулкдорга ёки мол-мулкнинг эгасига мол-мулкни тасарруф қилиш, зарур ҳолларда эса ундан фойдаланиш ман этилганлигини эълон қилишдан ёхуд мол-мулкни тортиб олишдан ва уни сақлаб туриш учун бошқа шахсларга топширишдан иборат.

Агар шахс томонидан қамоққа олиш кўринишидаги эҳтиёт чорасини қўллаш мумкин бўлмаган жиноят содир этилса, тергов органи унга нисбатан енгилроқ чора қўллаши мумкин, улардан бири гаров ҳисобланади.

Гаров айбланувчи, судланувчи, уларнинг қариндошлари, бошқа фуқаролар ёки юридик шахслар томонидан дастлабки тергов органи ёки суд депозит ҳисобварағига топшириладиган пул маблағи ёки қимматбаҳо буюмлардан иборат. Гаров тариқасида кўчмас мол-мулк ҳам қабул қилиниши мумкин. Шахс томонидан ЖПК 46-моддасида кўрсатилган мажбуриятлар бажарилмаган ҳолда, гаров суд ажрими билан давлат мулкига айлантирилади.

Жиноятнинг **бевосита объекти** суд идораларининг нормал фаолияти ҳисобланади. Бу жиноятнинг қўшимча объекти айбдордан хатланган мол-мулк ҳисобидан қопланиши мумкин бўлган у ёки бу сумма фойдасига ундирилган давлат (агар сўз давлат даромади ёки мулкига айлантириш тўғрисида борса) ёки бошқа мулкдорлар ҳуқуқлари бўлади. Қонунга хилоф равишда ўзлаштириш, сарф қилиш, яшириш, нобуд қилиш ёки унга шикаст етказишда объект сифатида суд ва тергов органларининг нуфузи ҳам эътироф этилиши лозим.

Мазкур жиноятнинг **предмети** банд солинган ва гаровга қолдирилган мол-мулкдир.

Хатланган мол-мулк — тасарруф қилиниши жорий процесуал қонунчилик асосида тақиқлаб қўйилган мулк.

NOTA BENE !

Хатлаш мулкдорга ёки мол-мулкнинг эгасига мол-мулкни тасарруф қилиш, зарур ҳолларда эса ундан фойдаланиш ман этилганлигини эълон қилишдан ёхуд мол-мулкни тортиб олишдан ва уни сақлаб туриш учун бошқа шахсларга топширишдан иборат.

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 2001 йил 29 августдаги «Суд ва бошқа орган ҳужжатларини ижро қилиш тўғрисида»ги Қонуни, 52-модда.

Гаровга қўйилган мол-мулк — бу суриштирув ва тергов органларига айбланувчи ёки судланувчи томонидан ўзига қўйилган мажбуриятларни бажаришнинг моддий кафолати сифатида бериладиган мол-мулк. Фуқаролик-ҳуқуқий мажбуриятларни бажариш усули сифатидаги гаров гаровга қўйилган мол-мулкка қиртилмайди.

NOTA BENE !

ЖПКнинг 249-моддасига кўра **гаров** айбланувчи, судланувчи, уларнинг қариндошлари, бошқа фуқаролар ёки юридик шахслар томонидан дастлабки тергов органи ёки суднинг депозит ҳисобварағига топшириладиган пул маблағи ёки қимматбаҳо буюмлардан иборатдир. Гаров тариқасида кўчмас мулк ҳам қабул қилиниши мумкин.

Объектив томондан жиноят рўйхатга олинган ёки хатланган ёхуд гаров предмети бўлган мол-мулкни ўзлаштириш, сарф қилиш, яшириш, нобуд қилиш ёки унга шикаст етказиш, худди шунингдек, банк ёки бошқа кредит ташкилоти ходими томонидан банд солинган пул маблағлари (омонатлари) билан банк операцияларини амалга оширишда ифодаланади.

Ўзлаштириш деганда, мол-мулк сақлашга топширилган шахс томонидан хатланган ёхуд гаровга қўйилган мол-мулкнинг айбдор ёки учинчи шахс фойдасига ўзлаштирилишини тушуниш лозим.

Растрата қилиш деганда, мол-мулкнинг уни сақлашга топширилган шахс томонидан бегоналаштирилиши тушунилади.

Рўйхатга олинган ёки хатланган мол-мулкни **яшириш** деганда, мол-мулкнинг сақлаш учун бошқа шахсларга ёхуд бошқа жойга жойлаштирилиши, бу ҳақдаги хабарни ваколатли органлар (терговчи ёки судья)дан яширилиши тушунилади.

Нобуд қилиш деганда, мулкнинг тўлиқ яроқсиз, ундан асл мақсадда фойдаланиш имконини бермайдиган, шунингдек, уни таъмирлаш ёрдамида ҳам олдинги ҳолатига келтиришнинг иложи бўлмаган ҳолга келтирилишини тушуниш лозим.

Мол-мулкка шикаст етказиш деганда, мол-мулкни қисман яроқсиз ҳолга келтириш тушунилади.

Анча миқдорда зарар етказилиши шарҳланаётган ижтимоий хавфли қилмиш объектив томонининг зарурий белгиси ҳисобланади.

Хатланган ёки гаровга қўйилган мол-мулкка кўп миқдорда зарар етказишга сабаб бўлган ўзлаштириш, растрата қилиш, яшириш, нобуд қилиш ёки унга шикаст етказиш ҳаракати содир этилган пайтдан бошлаб жиноят **туғалланган** ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Айбдор мол-мулкни ўзлаштириш, сарф қилиш, яшириш, нобуд қилиш ёки унга шикаст етказиш билан боғлиқ ҳаракатларнинг ноқонунийлигини англайди ва уларни амалга оширишни хоҳлайди. Мол-мулк эҳтиётсизлик оқибатида нобуд қилинган ҳолатда айбдорни ЖК 172-моддаси бўйича жавобгарликка тортиш масаласини қўйиш мумкин.

Бу жиноятнинг **мотиви** ғаразгўйлик, шахсий ёки бошқа манфаатдорлик ва бошқа бўлиши мумкин, аммо бу қилмишни квалификация қилишга таъсир этмайди.

Жиноят **субъекти** мол-мулк сақлашга топширилган 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс, шунингдек, унинг мулкдори, эгаси ёки оила аъзолари ва бошқалар бўлиши мумкин.

ЖК 233-моддаси 2-қисми, айбдор етказилган моддий зарарни уч барабар миқдорда қоплаган ҳолда, озодликдан маҳрум этиш жазосини қўллашни ман қилувчи рағбатлантирувчи нормани белгилаб беради.

5-§. Қонунга хилоф равишда ушлаб туриш ёки ҳибсга олиш (ЖК 234-моддаси)

Конституциянинг 25-моддасига мувофиқ, «ҳар ким эркинлик ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқига эга. Ҳеч ким қонунга асосланмаган ҳолда ҳибсга олиниши ёки қамоқда сақланиши мумкин эмас»¹. Конституциянинг ана шу моддасига кўра шахсни ушлаб туриш тарзида озодликдан маҳрум қилиш, ҳибсга олиш ёки ҳибсда сақлаш асослари бўлганида ва қонунда кўзда тутилган ҳоллардагина мумкин бўлади.

Шунинг учун ҳибсга олиш фақат қонунда белгиланган асосларга мувофиқ амалга оширилиб, қолган вазиятларда бу қонунга хилоф равишда ушлаб туриш ёки ҳибсга олиш деб топилади.

Жиноятнинг **бевосита объекти** суриштирув, дастлабки тергов, прокуратура ва суд идораларининг нормал фаолияти ва обрўйи, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳисобланади.

ЖК 234-моддаси 1-қисмида назарда тутилган **жиноятнинг объектив томони** қонунга хилоф равишда ушлаб туришда, яъни шахс эркинлигини қисқа муддатга чеклашда ифодаланади.

Жиноятнинг объектив томони **фаол ҳаракат** орқали содир этиладиган қилмиш сифатида баҳоланади.

¹Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: Ён иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган. — Т., «Ўзбекистон», 2009. — 7-б.

Мазкур жинойят объектив томонида назарда тутилган ушлаб туриш деганда, жинойят-процессуал мажбурлов чораси назарда тутилади.

NOTA BENE !

ЖПКнинг 220-моддасига мувофиқ, **ушлаб туриш** жинойятни содир этишда гумон қилинаётган шахсни унинг жинойят фаолияти билан шуғулланишига барҳам бериш, қочиб кетиши, далилларни яшириши ёки йўқ қилиб юборишининг олдини олиш мақсадида қисқа муддатга озодликдан маҳрум қилишдан иборатдир.

Мазкур ҳолатда ушлаб туриш деганда, жинойят содир этишда гумон қилинаётган шахснинг жинойятга алоқадорлигини ва (зарур ҳолларда) уни қамоққа олиш масаласини ҳал этишда шахсга нисбатан қўлланиладиган қисқа муддатли жинойят-процессуал мажбурлов чораси тушунилади. Маъмурий қамоқ тарзидаги ушлаб туриш чораси қонунга хилоф равишда деб квалификация қилиниши мумкин эмас, чунки бундай ушлаб туриш айнан суриштирувчи, терговчи ва прокурор томонидан амалга оширилиши лозим.

Ушлаб туриш жинойят иши қўзғатилгунга қадар ҳам, иш қўзғатилгандан кейин ҳам амалга оширилиши мумкин. Сўнгги ҳолда ушлаб туришга фақат терговчи, суриштирувчи, прокурорнинг қарорига ёки суднинг ажримига мувофиқ йўл қўйилади.

ЖПК 221-моддасига мувофиқ, жинойятни содир этишда гумон қилинган шахс қуйидаги асослар мавжуд бўлганда ушлаб турилиши мумкин:

- 1) шахс жинойят устида ёки бевосита уни содир этганидан кейин қўлга тушса;
- 2) жинойят гувоҳлари, шу жумладан жабрланувчилар уни жинойят содир этган шахс тариқасида тўғридан-тўғри кўрсатсалар;
- 3) унинг ўзида ёки кийимида, ёнида ёки уйида содир этилган жинойятнинг яққол излари топилса;
- 4) шахсни жинойят содир этишда гумон қилиш учун асос бўладиган маълумотлар мавжуд бўлиб, у қочмоқчи бўлса ёки доимий яшайдиган жойи йўқ ёхуд шахс аниқланмаган бўлса.

Ушлаб туриш жинойят иши қўзғатилгунга қадар ҳам, иш қўзғатилгандан кейин ҳам амалга оширилиши мумкин бўлиб, ўз навбатида, охириги ҳолатда ушлаб туриш фақат суриштирувчи, терговчи, прокурор қарорига ва суднинг ажримига мувофиқ амалга оширилади.

Ушлаб туриш ушлаб турилган шахс милиция ёки ҳуқуқни муҳофаза қилувчи бошқа органга келтирилган вақтдан бошлаб етмиш икки соатдан ортиқ давом этиши мумкин эмас, мустасно ҳолат

сифатида қидирувда бўлган шахсни тергов ўтказиладиган жойга етказишни ҳисобга олиб, прокурор ушлаб туриш муддати тугагунга қадар ва асослар мавжуд бўлганда, шахс айбланувчи тариқасида ишда иштирок этишга жалб қилиниши, унга айб эълон қилиниши, ЖПК 109—112-моддалари қоидаларига мувофиқ, сўроқ қилиниши ва ЖПК 236—240-моддалари қоидаларига амал қилган ҳолда эҳтиёт чорасини танлаш ҳақидаги масала ҳал қилиниши зарур.

Ҳар қандай ҳолатда жиноят содир этишда гумон қилинаётган шахсни ушлаб туриш учун олиб борилган жойда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходими ушлаб туриш баённомасини тузиб, унда қуйидагиларни баён қилиши керак: ким томонидан, қачон, қандай ҳолатда, қонунда белгиланган қандай асосларда ушланган; ушлаб турилган шахс қандай жиноятни содир этишда гумон қилинмоқда; қандай вақтда у милиция ёки бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органга олиб келинган. Баённомани ушлаб туриш учун асос бўлган ҳолатларни текширувчи милиция ёки бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходими, жиноят содир этишда гумон қилинаётган шахсни ушлаган ваколатли шахс ёки фуқаро, ҳолислар ва ушлаб турилган шахс имзолайди.

Ушлаб турилган шахс қуйидаги ҳолларда озод қилиниши мумкин, агар:

жиноят содир этилганлиги ҳақидаги гумон тасдиқланмаса;

ушлаб турилган шахсга нисбатан қамоққа олиш тарзидаги эҳтиёт чораси қўллаш зарурати бўлмаса;

ушлаб туришнинг белгиланган муддати ўтганда.

Ушлаб турилган шахсни озод қилиш суриштирувчи, терговчи, прокурорнинг қарори ва суднинг ажримига асосан ушлаб турилганлар сақланаётган жойнинг бошлиғи томонидан амалга оширилади. Озод қилиш тўғрисидаги қарор ёки ажрим ушлаб турилганлар сақланадиган жойга келиб тушиши билан дарҳол ижро этилади.

Қонунга хилоф равишда ушлаб туриш деганда, ЖПК 221-моддасида назарда тутилган қонуний асослар мавжуд бўлмаган ва қонун шартларини бузган ҳолда қисқа муддатли озодликдан маҳрум қилишни тушуниш лозим.

Қонуний асослар мавжуд бўлмаганлиги нафақат ушлаб туриш учун асосларнинг мавжуд бўлмаслиги, балки уни давом эттириш билан боғлиқ асослар йўқлиги билан ҳам изоҳланади, масалан, жиноят содир этилганлиги тўғрисидаги гумон ўз тасдиғини топмаганда. Қўзгатилган жиноят иши доирасида тегишли қарор чиқармасдан ушлаб туришни амалга ошириш ҳам қонуний асосларсиз ушлаб туриш деб баҳоланади.

Бундан ташқари, ЖПК муайян доирага кирувчи шахсларни ушлаб туришга нисбатан иммунитет белгилайди, хусусан, депутатлар, судьялар, прокурорлар жиноят устида ёки уни содир қилиб бўлган заҳоти қўлга олинганларида ушлаб турилишлари мумкин. Мазкур шахсларнинг бошқа асосларга кўра ушлаб турилишини ҳам қонуний асосларсиз ушлаб туриш сифатида баҳолаш лозим. Шунингдек, дипломатик иммунитетдан фойдаланаётган шахсларни ҳам ушлаб туриш ноқонуний ушлаб туриш сифатида баҳоланиши лозим. Бунда депутат, судья ёки прокурорнинг иммунитетидан фарқли ўлароқ, дипломатик иммунитетга эга шахс ҳар қандай асос мавжуд бўлган тақдирда ҳам ушлаб турилиши мумкин эмас¹.

Таҳлил қилинаётган жиноятда ушлаб туриш ҳақидаги баённома тузилган ва бу ҳақда ушлаб турилган шахсга эълон қилинган пайтдан эътиборан, ушлаб туриш ҳақидаги баённома тузишга доир қонун талаблари бузилган ҳолда эса, шахс ҳақиқатда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органга келтирилган пайтдан эътиборан жиноят **туғалланган** ҳисобланади.

Агар жиноят қисқа муддатли озодликдан маҳрум қилиш тарзида давом этиб, келгусида юқорида келтирилган процессуал мажбурлов чораси қўллаш учун асослар мавжуд бўлмаса, жиноят тегишли асослар мавжуд бўлмаган ҳолат аниқланган вақтда туғалланган деб ҳисобланиши лозим. Бу тергов ҳаракатлари, тезкор қидирув фаолияти ва бошқалар акс этган иш материалларида баён этилади ёки аниқланади.

Қонунга хилоф равишда ушлаб туриш **субъектив томондан тўғри қасд** билан содир этилиб, айбдор ўзи амалга ошираётган ушлаб туриш ноқонуний эканлигини англайди, бироқ шунга қарамасдан ёки бошқа мотивлар билан ушлаб туришни амалга оширишни хоҳлайди ёхуд ушлаб турилган шахсни белгиланган жойда тегишли муддатдан ортиқ муддатга ушлаб туради. Агар ноқонуний ушлаб туриш эҳтиётсизлик орқасида амалга оширилган бўлса (масалан, айбдор шахсига нисбатан хатоликка йўл қўйилганда), унда айбдор шахсни мансабга совуққонлик билан қараганлик учун жинойий жавобгарликка (ЖК 207-моддаси) ёки англашилмовчиликка йўл қўйганлик учун интизомий жавобгарликка тортиш масаласини қўйиш мумкин.

Жиноятнинг **мотиви** шахсий манфаатдорлик, ўч олиш, ғаразли мақсадлар ва бошқалар бўлиши мумкин, улар қилмишни квалификация қилишга таъсир қилмайди, бироқ жазо тайинлашда улар ҳисобга олиниши мумкин.

¹ Қаранг: 1961 йилдаги Дипломатик алоқалар тўғрисидаги Вена конвенцияси, 29-модда (Ўзбекистон Республикаси мазкур Конвенцияга 1994 йил 6 майда қўшилган).

Жинойят **субъекти** фақат махсус шахслар, яъни суриштирувчи, терговчи ёки прокурор бўлиши мумкин. Қонунга хилоф равишда ушлаб туриш мазкур ҳаракатларни амалга ошириш ваколатига эга бўлмаган мансабдор шахслар томонидан содир этилганда, уларнинг ҳаракати ЖК 206-моддаси билан ҳокимият ёки мансаб ваколатидан четга чиқиш деб квалификация қилинади.

Бундан ташқари, ушлаб туриш мансабдор шахс ёки масъул мансабдор шахс бўлмаган фуқаро томонидан амалга оширилган бўлиб, тегишли белгилар мавжуд бўлган тақдирда, шахснинг ҳаракатлари ЖК 229-моддаси бўйича ўзбошимчалик ёки ЖК 138-моддаси бўйича зўрлик ишлатиб ғайриқонуний равишда озодликдан маҳрум қилиш сифатида квалификация қилиниши мумкин.

Таҳлил қилинаётган модданинг 2-қисмида қонунга хилоф равишда ҳибса олиш ёки ҳибсада сақлаш учун жавобгарлик белгиланган.

ЖК 234-моддаси 2-қисмининг **объектив томони** айбланувчи ёки гумонланувчига нисбатан қамоққа олиш тарзидаги эҳтиёт чорасини қонунга хилоф равишда танлашда ифодаланади, шунингдек, қонунда белгиланган муддатлардан ортиқ муддат ушлаб туриш учун тегишли асослар бўлмагани ҳолда шахсни қонунга хилоф равишда ҳибса муддатида ортиқ ушлаб туришда ифодаланади.

Жинойят-процессуал кодексининг 242-моддасига мувофиқ, Жинойят кодексига қасддан содир этилиб, уч йилдан ортиқ муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси назарда тутилган ҳамда эҳтиётсизлик орқасида содир этилиб, Жинойят кодексига беш йилдан ортиқ муддатга озодликдан маҳрум қилиш тарзида жазо назарда тутилган жинойятлар учун эҳтиёт чораси сифатида қамоққа олиш назарда тутилган. Алоҳида ҳолларда мазкур эҳтиёт чораси қасддан содир этилган жинойятларда уч йилдан ортиқ бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазо назарда тутилган, шунингдек, эҳтиётсизлик орқасида содир этилиб, озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги беш йилдан ортиқ бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси назарда тутилган жинойят содир этган шахсларга нисбатан ҳам қўлланиши мумкин.

Қамоққа олиш тарзидаги эҳтиёт чораси фақат ушлаб турилган гумон қилинувчига ёки айбланувчи тариқасида ишда иштирок этишга жалб қилинган шахсга нисбатан қўлланилиши мумкин.

Эҳтиёт чораси сифатида қамоққа олиш фақат суд санкциясига мувофиқ амалга оширилиши мумкин. Қамоқ тарзида ушлаб туриш чорасини қўллаш тўғрисидаги илтимосномани кўриб чиқиб, судья қуйидаги ажримлардан бирини чиқаради: 1) қамоққа олиш тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш тўғрисида; 2) қамоққа олиш тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллашни рад қилиш тўғрисида; 3) тарафлар қўшимча далилларни тақдим этишлари учун ушлаб туриш муддати-ни узайтириш тўғрисида.

Бундан ташқари, жиноят-процессуал қонунчилиги мазкур эҳтиёт чорасини алоҳида шахслар учун қўллашнинг қўшимча шартларини белгилайди, хусусан:

— Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси депутаты, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси депутаты, вилоят кенгаши депутатлари, шаҳар ва туман халқ кенгаши депутатларига нисбатан қонда тариқасида тегишли вакиллик органи розилиги билан;

— Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди судьясига нисбатан — Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судининг розилиги билан;

— Ўзбекистон Республикасининг бошқа судлари судьяларига нисбатан — Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми ёки Ўзбекистон Республикаси Олий Хўжалик суди Пленуми розилиги билан;

— Прокуратура органлари прокурорлари ва терговчиларига нисбатан — Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг розилиги билан.

Агар ҳибсга олиш жиноят содир этишда гумон қилинаётган шахсга нисбатан эҳтиёт чораси сифатида қўлланган бўлса, бу ҳолда унга ўн кун ичида айб эълон қилиниши керак. Ушбу вақт мобайнида айб эълон қилинмаса, шахсга нисбатан қўлланган эҳтиёт чораси бекор қилинади (ЖПК 226-моддаси). Айбланувчига нисбатан ҳибсга олиш шаклидаги эҳтиёт чораси уч ойдан ошиб кетмаслиги лозим. Бу муддат Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 245-моддасидаги ҳолатларга кўра узайтирилиши мумкин.

Агар айбланувчи ёки гумон қилинувчи шахсга нисбатан қонунда кўрсатилган асослар, шунингдек, алоҳида шахсларга нисбатан қўшимча шартларга амал қилмаган ҳолда ва қонунда белгиланган процессуал шаклга риоя этмаган тарзда танланса, **қонунга хилоф равишда ҳибсга олиш** деб топилади.

Жиноят-процессуал қонунчилигида назарда тутилган алоҳида ҳоллардан ташқари ҳибсда сақлаш учун белгиланмаган жойларда ҳибсда сақлаш ҳам **қонунга хилоф равишда ҳибсда сақлаш** деб ҳисобланади. Бундан ташқари, дипломатик иммунитетга эга бўлган шахсларни қамоққа олиш ёки ҳибсда ушлаб туриш ҳар қандай ҳолатда ҳам ноқонуний ҳибсда сақлаш ҳисобланади.

Жиноят шахс қонунга хилоф равишда қамоққа жойлаштирилгандан ёки бу эҳтиёт чорасини унинг қонуний муддатлари ўтиб кетгандан кейин ҳам айбдорга айб эълон қилмасдан ёки тегишли муддатлар узайтирилмасдан ўз кучида қолдирган вақтдан **туғалланган** деб ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят ҳибсга олишнинг ёки ҳибсда сақлашнинг ноқонунийлигини олдиндан билган ҳолда **туғри қасд** билан содир этилади.

Агар қонунга хилоф равишда ҳибсга олиш ёки ҳибсда сақлаш эҳтиётсизлик орқасида содир этилган бўлса (масалан, ҳибсга олинган шахснинг сақланаётган муддати «унутилган» бўлса), бундай ҳолда мазкур хизматчини мансабга совуққонлик билан қараганлик (ЖК 207-моддаси) учун жинойий жавобгарликка ёки тегишли равишда интизомий жавобгарликка тортиш масаласи қўйилиши мумкин.

Жиноятнинг мотиви шахсий ёки бошқача хусусиятга эга манфаат бўлиши мумкин.

Била туриб, қонунга хилоф равишда ҳибсга олиш жиноятининг субъекти фақат судья бўлиши мумкин.

ЖПК 315-моддасига мувофиқ, «била туриб, қонунга хилоф равишда ҳибсда сақлаш» жиноятининг субъекти, агар бундай сақлаш ЖПКнинг тегишли тартиби билан узайтирилмаган бўлса, белгиланган эҳтиёт чораси муддати тугаши билан ҳибсда турган шахсларни дарҳол озод қилиш бўйича ўзига юклатилган мажбуриятни у ёки бу мотивларга биноан бажармаган ҳибсда ушлаб турилган жой бошлиғи ҳам бўлиши мумкин.

Агар қонунга хилоф равишда ҳибсга олиш ёки қонунга хилоф равишда ҳибсда сақлаш мазкур ҳаракатларни амалга ошириш ваколатига кирмаган мансабдор шахс ёки ҳокимият вакили томонидан амалга оширилса, бу ҳолатда мазкур шахснинг ҳаракатлари ЖК 206-моддаси бўйича ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш сифатида квалификация қилиниши лозим.

6-§. Қийноққа солиш ва бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ҳамда жазо турларини қўллаш (ЖК 235-моддаси)

Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида: «ҳеч ким қийноққа солиниши, зўравонликка, шафқатсиз ёки инсон қадр-қимматини камситувчи бошқа тарздаги тазйиққа дучор этилиши мумкин эмас»¹, — деб мустақкамлаб қўйилган. Конституциянинг ушбу 26-моддаси 1948 йилда қабул қилинган Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларациясининг 5-моддасига мос келади.

Конституция қийноққа солиш, шафқатсиз, ғайриинсоний ёки қадр-қимматни камситувчи ҳисобланган муомала ҳамда жазо турларини қўллашни тақиқлашни талаб қилувчи халқаро ҳуқуқнинг умум-этироф этилган принциплари ва нормалари Ўзбекистон Респуб-

¹Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: Ўн иккинчи чақриқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган. — Т.1. «Ўзбекистон». 2009. — 7-б.

ликаси қонунчилигида амалга оширилишига замин яратди. Қийноққа солиш, бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ҳамда жазо турлари халқаро ҳамжамият томонидан ғайриинсоний ва йўл қўйиб бўлмайдиган ҳолат сифатида тан олинади. Амалда қийноққа солиш, масалан, 1949 йил 12 августдаги ҳарбий асирлар билан қилинадиган муомала тўғрисидаги Конвенция¹, 1966 йил 19 декабрдаги Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро Пакт², 1995 йил 26 майдаги Инсоннинг асосий ҳуқуқ ва эркинликлари тўғрисидаги МДХ Конвенцияси³, 1984 йил 10 декабрдаги Қийноқ ҳамда муомала ва жазолашнинг қаттиқ шафқатсиз, инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи турларига қарши Конвенция ва бошқа қатор ҳужжатларда тақиқланган. Қийноқ ҳамда муомала ва жазолашнинг қаттиқ шафқатсиз, инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи турларини қўллашни ҳеч бир мансабдор шахснинг буйруғи, ҳеч қандай фавқулодда ҳолат, уруш ҳолати ёки уруш хавфи, миллий хавфсизликка таҳдиди, ички сиёсий беқарорлик ёки бошқа ҳар қандай тасодиф билан оқлаб бўлмайди⁴.

Қийноқ ҳамда муомала ва жазолашнинг қаттиқ, шафқатсиз, инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи турларини қўллаш жиноий жавобгарликни келтириб чиқарувчи ҳаракат ҳисобланади. Қийноққа солиш фактининг ўзи халқаро ҳамжамият томонидан халқаро ҳуқуқнинг асосий принциплари ва нормаларини бузувчи оғир ҳуқуқбузарлик, инсонга қарши жиноят сифатида тан олинади⁵.

Мустақил Ўзбекистоннинг Жиноят кодекси қийноқ сифатида тан олинган ҳаракатни амалга оширгани учун жавобгарликни аввал бошдан оқ халқаро ҳуқуқ талабларига асосан белгилаган. Лекин халқаро ҳуқуқнинг амалда қийноқни тақиқлаш ва айбдор шахсни жиноий жавобгарликка тортишни талаб қилувчи норма-

¹ Қаранг: 1949 йил 12 августдаги «Ҳарбий асирлар билан муомала тўғрисида»ги Женева Конвенцияси, 3-моддаси 1-қисми 1-бандининг «а» банди, 17-моддаси 4-қисми (Ўзбекистон Республикаси мазкур Конвенцияга 1993 йил 3 сентябрда қўшилган).

² Қаранг: 1966 йил 19 декабрдаги «Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида»ги халқаро Пакт, 7-модда (Ўзбекистон Республикаси мазкур Пактга 1995 йил 31 августда қўшилган).

³ Қаранг: 1995 йил 26 майдаги «Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликлари тўғрисида»ги МДХ Конвенцияси, 3-модда.

⁴ Қаранг: 1979 йил 17 декабрдаги ҳуқуқ-тартиботни сақлашга оид мансабдор шахсларнинг ҳаракати Кодекси (Ўзбекистон Республикаси мазкур Кодексга 1997 йил 30 августда қўшилган); 1984 йил 10 декабрдаги қийноқ ҳамда муомала ва жазолашнинг қаттиқ шафқатсиз, инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи турларига қарши Конвенция (Ўзбекистон Республикаси мазкур Конвенцияга 1995 йил 31 августда қўшилган).

⁵ Қаранг: 1998 йил 17 июлдаги Халқаро жиноят судининг Рим Статути, 7-моддаси 1-қисми «а» банди.

ларининг имплементацияси тарқоқ ва тизимга солинмаган эди. Хусусан, «қийноқ ҳамда муомала ва жазолашнинг қаттиқ, шафқатсиз, инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи турлари» тушунчаси бўлмаган. Ўзбекистон Республикасининг 2003 йил 30 августдаги «Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги Қонуни¹ жиноят қонунчилигидаги мазкур камчиликни бартараф этди ҳамда унга изчиллик ва тизимлилик бахш этди.

Жиноятнинг **асосий бевосита объекти** шахснинг қадр-қимматини таъминловчи ижтимоий муносабатлар, ҳар бир шахснинг ўзига нисбатан инсоний муносабатда бўлишни талаб қилиш ҳуқуқи, шунингдек, суриштирув ва дастлабки терговнинг қонунда белгиланган ўтказилиш тартиби ҳисобланади. **Қўшимча бевосита объект** қийноққа солинган шахснинг ҳаёти ёки соғлиғи, унинг шаъни ва қадр-қимматидир.

Мазкур жиноят содир этиш натижасида **жабрланувчи** сифатида фақатгина гумон қилинувчи, айбланувчи, гувоҳ, жабрланувчи ёки жиноят процессининг бошқа иштирокчилари ёхуд маҳкум сифатида жазо ўтаётган шахслар, шунингдек, уларнинг яқин қариндошлари бўлиши мумкин.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексига асосан шахс:

гумон қилинувчи — жиноят содир этгани тўғрисида маълумотлар бор бўлса-да, бу маълумотлар уни ишда айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилиш учун етарли бўлмаган шахсдир. Шахсни гумон қилинувчи тариқасида эътироф этиш тўғрисида суриштирувчи, терговчи ёки прокурор қарор чиқаради (ЖПК 47-моддаси);

айбланувчи — ЖПКда белгиланган тартибда айбланувчи тариқасида ишда иштирок этишга жалб қилиниши ҳақида қарор чиқарилган шахсдир. Айбланувчи судда судланувчи деб, ҳукм чиқарилганидан кейин эса, маҳкум ёки оқланган деб аталади (ЖПК 45-моддаси);

гувоҳ — жиноят иши бўйича аниқланиши лозим бўлган бирор ҳолатни билиши мумкин бўлган ҳар қандай шахс гувоҳ сифатида кўрсатув бериш учун чақирилиши мумкин (ЖПК 65-моддаси). Гувоҳлик кўрсатмалари беришга жалб қилинмаган шахслар гувоҳ бўла олмайди (ЖПК 115-моддаси). Гумон қилинувчи ва айбланувчининг яқин қариндошлари гувоҳ тариқасида фақат ўзларининг розиликлари билан сўроқ қилиниши мумкин;

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 2003 йил 30 августдаги «Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги 535–II-сон Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2003 й., 9-10-сон, 149-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 52-сон, 533-модда.

жабрланувчи — жиноят натижасида маънавий, жисмоний ёки мулкый зарар етказилган деб ҳисоблаш учун далиллар бўлган шахс. Жабрланувчи деб эътироф этиш ҳақида суриштирувчи, терговчи, прокурор қарор, суд эса ажрим чиқаради (ЖПК 54-моддаси);

жиноят процессида иштирок этувчи бошқа шахслар — ЖПК 6-бобида кўрсатилган шахслардан бири: эксперт мутахассис, таржимон, холислар. Бошқа шахслар жиноят ишига алоқадорликларидан қатъи назар жиноят процессининг бошқа иштирокчилари деб тан олинмайди;

маҳкум — суд муҳокамасидан сўнг унга нисбатан айблов ҳукми чиқарилган ва шу асосда муайян жазо тури ва миқдори белгиланган шахс. Ҳукм ижроси бошланган пайтдан шахс жазо ўтаётган ҳисобланади, бу ҳақда ҳукм чиқарган суднинг тегишли фармойиши чиқарилади. Шахсни шарҳланаётган модда мазмунини бўйича жазони ўтаётган деб тан олиш унга тайинланган жазонинг тури ва миқдори билан боғлиқ эмас, бу шу каби тоифадаги жиноий ишларни кўриб чиқишда суд-тергов органлари томонидан ҳисобга олиниши керак.

(Яқин қариндошлар тушунчаси тўғрисида Жиноят кодекси Махсус қисмининг VIII бўлимига қаранг.)

Объектив томондан жиноят бевосита қийноққа солиш, шафқатсиз, ғайриинсоний муомала ва жазо турларини қўллаш, шахснинг қадр-қимматини камситувчи муомала ва жазо турларини қўллаш ҳаракатларидан бирини содир этиш орқали амалга оширилади.

Шарҳланаётган модда матнидаги **қийноқ** сифатида жабрланувчи шахсга нисбатан қасддан етказилган кучли оғриқ, жисмоний ёки маънавий азоб бериш тарзидаги ҳар қандай ҳаракат тушунилади¹. Бунда шуни инобатга олиш керакки, «шафқатсиз, инсонийликка зид муомала ва жазо»дан фарқли ўлароқ, қийноқ анчагина кучли ва шафқатсиз азоб бериш билан тавсифланади². «Қийноқ» тушунчаси билан «инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи муомала» тушунчаси ўртасидаги фарқ азоб бериш интенсивлиги ҳар хиллигида ифодаланади³. Қийноқ шафқатсиз муомаланинг нисбатан оғир тури ҳисобланади. Бундан ташқари, қийноқ ҳар доим қадр-қимматни камситувчи муомала бўлган⁴.

¹ Қаранг: 1984 йил 10 декабрдаги Қийноқ ҳамда муомала ва жазолашнинг қаттиқ шафқатсиз, инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи турларига қарши Конвенция, 1-модда 1-қисм (Ўзбекистон Республикаси ушбу Конвенцияга 1995 йил 31 декабрда қўшилган).

² Қаранг: Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа судининг 1978 йил 18 январдаги *Irland gegen Vereinigtes Konigreich* ишн бўйича Қарори // Berger V. Op. cit. S. 84–85.

³ Уша жойда.

⁴ Қаранг: Frowein J., Peukert W. Kommentar zur EMRK. 2. A. Kehl, Strassburg, Arlington, 1996. S. 41.

Мунтазам равишда инсонийликка зид ёки шафқатсиз муомаланинг қўлланилиши, у оддий қийноқдагига хос бўлган жиддий оқибатларни келтириб чиқармаса ҳам, қийноқ сифатида тан олинishi керак.

Ғайринсоний муомала ёки жазо деганда, интенсивлик нуқтаи назаридан қийноқ пайтида етказилган азобга нисбатан заиф бўлган кучли жисмоний ёхуд руҳий азоб беришни тушуниш керак¹. Шафқатсиз ёки ғайринсоний муомала турлари жабрланувчининг узлуксиз вақт мобайнида ёмон санитария шароитида бўлиши ва унга тиббий ёрдам зарур бўлган шароитда тиббий ёрдамсиз қолиши, узоқ вақт мобайнида озиқ-овқат, сув ва бошқалардан маҳрум этиш орқали жиддий маънавий азоб беришдан иборат бўлиши мумкин.

Қадр-қимматни камситувчи муомала ва жазо — бу жабрланувчини ҳақоратлаш, камситиш ёки жисмоний ва маънавий қаршилигини синдириш учун қўрқув, тушкунлик ва номукамаллик ҳиссини уйғотишга қаратилган муомала. Қадр-қимматни камситувчи муомала ва жазо турларига мисол тариқасида жабрланувчининг қонуний ҳаракатини таъминлаш учун зарур ҳисобланмаган жисмоний куч ёки руҳий таъсир ўтказишни кўрсатиш мумкин.

Муомала ва жазоланинг қийноқ ҳамда инсонийликка зид, шафқатсиз ёхуд қадр-қимматни камситувчи турлари ҳам жисмоний, ҳам руҳий таъсир ўтказиш орқали амалга оширилиши мумкин.

Мазкур ҳолатда **таъсир этиш** деганда, жабрланувчига унинг хоҳишига қарши амалга ошириладиган ва унга аниқ жисмоний ёхуд руҳий азоб берадиган, яъни зўравонлик ҳисобланадиган таъсир этишни тушуниш керак.

Жиноят кодексининг шарҳланаётган моддаси тахминан жисмоний ёки руҳий зўрликни амалга ошириш усуллари кўрсатади: қўрқитиш, уриш, дўппослаш, қийнаш, азоб бериш ва бошқалар. Мазкур рўйхат мукамал ҳисобланмайди ва бошқа ҳаракатлар ҳам жисмоний ёхуд руҳий таъсирлар тушунчасига мос тушиши мумкин, уларнинг ноқонуний характерда эканлиги белгиларидан аниқланади. Масалан, шарҳланаётган моддага асосан таъқиб қилинадиган хатти-ҳаракат деб, шунингдек, озиқ-овқат ва сувдан маҳрум қилиш, шовқин орқали таъсир ўтказиш, уйқудан маҳрум қилиш, девор олдида туришдан тортиб ва тергов ҳаракатини олиб бориш тартиби ҳамда шартларини бузиш ва бошқалар ҳисобланади.

(Жисмоний ёхуд руҳий зўрлик ҳамда муомала ҳақида батафсилроқ ЖК 164-моддаси таҳлилига қаранг.)

¹Қаранг: Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа судининг 1978 йил 18 январдаги Ireland gegen Vereinigtes Konigreich иши бўйича Қарор // Berger V. Op. cit. S. 84–85.

Шуни назарда тутиш лозимки, жабрланувчига фақат қонуний санкция орқали юзага келувчи, ушбу санкциялардан ажратиб бўлмайдиган ёки улар орқали тасодифан етказилган оғриқ ва азоблар қийноқ, ғайриинсоний, шафқатсиз ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ва жазо ҳисобланмайди¹.

Шахснинг хатти-ҳаракатларини қийноқ сифатида, шунингдек, ғайриинсоний, шафқатсиз ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ва жазо турлари деб тан олиш учун жисмоний ёки руҳий таъсирнинг йўналтирилишини аниқлаш зарур. Қонунда тўғри кўрсатилганидек, жисмоний ёки руҳий таъсирни шарҳланаётган модда бўйича квалификация қилинадиган жиноят сифатида квалификация қилиш учун у бир гуруҳ шахсларга, яъни, гумон қилинувчи, айбланувчи, гувоҳ, жабрланувчи ёки жиноят процессининг бошқа иштирокчиси ёхуд жазони ўтаётган маҳкум ёки уларнинг яқин қариндошларига қарши қаратилган бўлиши лозим. Мазкур шахсларнинг рўйхати тугал ва кенгайтириб талқин этиш мумкин эмас. Мазкур шахслар барча жиноят процесси фаолиятининг субъекти ҳисобланади ва уларнинг қонуний мақоми амалдаги қонунчилик орқали тартибга солинган.

Кўрсатилган шахсларга нисбатан жисмоний ёки руҳий таъсир ўтказиш ҳам бевосита, ҳам унга яқин кишиларга нисбатан амалга оширилиши мумкин. Мисол учун, суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходимларининг жабрланувчи, гумон қилинувчи ёхуд айбланувчининг қонуний вакиллариغا, ҳимоячига ёки бошқа шахсларга таъсири қийноқ сифатида тан олинади. Бунда таъсирни жабрланувчига нисбатан қийноқ сифатида, таъсирнинг бевосита объекти ҳисобланган бошқа шахсга нисбатан эса шахсга нисбатан тегишли жиноят сифатида квалификация қилиш керак. Масалан, айбланувчининг ўзига қарши кўрсатув беришга мажбур қилиш мақсадида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходими томонидан унинг ҳомийси соғлиғига зарар етказилган, натижада айбланувчи ўзига қарши кўрсатув беришга мажбур бўлган. Ходимнинг ҳаракати амалдаги ЖК 235-моддаси бўйича айбланувчига нисбатан қийноқ ва ҳомийнинг соғлиғига қарши жиноят сифатида Жиноят кодексининг тегишли моддалари бўйича квалификация қилиниши керак.

Субъектив томондан шарҳланаётган жиноят тўғри қасд ва субъектив томонининг зарурий белгиси ҳисобланган махсус мақсаднинг мавжудлиги билан тавсифланади. Бунда шуни назарда ту-

¹Қаранг: 1984 йил 10 декабрдаги Қийноқ ҳамда муомала ва жазолашнинг қаттиқ шафқатсиз, инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи турларига қарши Конвенция, 1-модда 1-қисм (Ўзбекистон Республикаси ушбу Конвенцияга 1995 йил 31 декабрда қўшилган).

тиш керакки, қонун томонидан жиноятни содир этиш мақсади муқобил тартибда аниқланади, яъни ҳаракатни ЖК 235-моддаси бўйича жиноят деб тан олиш учун субъект қуйидаги мақсадларга эришишга ҳаракат қилиши лозим:

- а) бирор-бир ахборот олиш;
- б) жиноят содир этганликка иқроп бўлиш;
- в) содир қилинган жиноят учун ўзбошимчалик билан жазолаш;
- г) жабрланувчини муайян ҳаракатларни содир этишга мажбурлаш.

Мақсаднинг конкрет йўналтирилганлиги жиноятни квалификация қилишга таъсир этмайди, лекин суд томонидан жазони индивидуаллаштириш пайтида инobatга олиниши мумкин. Қилмишнинг **мотиви** ҳам жиноятни квалификация қилишга таъсир этмайди, лекин жазони индивидуаллаштиришда инobatга олиниши мумкин. Қонда тариқасида **ғаразгўйлик**, **моддий манфаатдорлик**, **мансабпарастлик**, **нотўғри тушунилган адолат ҳисси**, ўзини намоён қилишга интилиш ва бошқалар мотив бўлиши мумкин.

Жиноят фақат махсус субъект: суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, жазони ижро этиш муассасалари ходимлари томонидан содир этилиши мумкин.

Суриштирувчи — суриштирув органининг бошлиғи ёки шундай органларнинг мансабдор шахсига суриштирув органи бошлиғининг топшириғига биноан: жиноятнинг олдини олиш ёки унга йўл қўймаслик; далилларни тўплаш ва сақлаш; жиноят содир этишда гумон қилинганларни ушлаш ва гумон қилинувчиларни ҳамда айбланувчиларни қидириб топиш; жиноят туфайли етказилган моддий зиён қопланишини таъминлаш учун кечиктириб бўлмайдиган тергов ҳаракатларини юритувчи шахс. Суриштирув органларининг рўйхати ЖПК 38-моддасида кўрсатилган ва бу рўйхат тўлиқ ҳисобланади.

Терговчи — вазифаси дастлабки терговни олиб бориш бўлган, қонунда белгиланган тартибда прокурор, ички ишлар, Миллий хавфсизлик хизмати органларидан тайинланган шахс¹.

Прокурор — бу прокуратура органларининг суриштирув ва дастлабки тергов босқичларида қонунларнинг аниқ ва бир хилда ижро этилиши устидан назоратни амалга ошириш ваколатига эга бўлган мансабдор шахс.

Шуни назарда тутиш керакки, шарҳланаётган модданинг матнидаги шахсни суриштирувчи, терговчи ёки прокурор сифатида, фақат иш бўйича шахсларга нисбатан жиноят субъекти томонидан жисмоний ёки руҳий акт ҳисобланган қийноқ ёки шафқатсиз, инсонийликка зид, унинг кадр-қимматини камситувчи ҳара-

¹Большой юридический словарь / Под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. — 561-б.

катлар содир этилаётган жиноят иши бўйича масъул бўлсаларгина, тан олинishi мумкин. Акс ҳолда, шахс ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг бошқа ходими сифатида тан олинishi керак.

Масалан, қийноққа солиш:

— терговчи томонидан содир этилган деб — агар айбдор мансабдор шахс бўлиб, дастлабки тергов юритилаётгани маълум бир аниқ иш бўйича масъул бўлсагина;

— ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг бошқа шахслари томонидан содир этилган деб — гарчи у штат жадвалида терговчи лавозимида туриб, жиноят ишларини тергов қилаётган бўлса-да, муайян бир иш бўйича дастлабки терговни юритишда масъул ҳисобланмаса, топилади.

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг бошқа ходимлари деб, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг штат ходими ҳисобланган, одил судловни амалга оширишга кўмаклашувчи, лекин юритилаётган жиноий иш учун масъул бўлмаган шахслар тушунилиши мумкин. Бундай ходимлар жумласига оддий милиция ходимлари, солиқ хизмати, Миллий хавфсизлик хизмати ва техник функцияларни амалга оширувчи бошқа: гумон қилинувчи ёки айбланувчини кўриқлаш, назорат қилиш ва бошқа ишларни бажарувчи шахслар киради.

Жазони ижро этиш муассасасининг ходими деб, мансаб ваколатидан қатъи назар, мазкур муассасанинг штат жадвали бўйича ходим ҳисобланган шахсларни, агар улар қийноқдан жабрланганга боғлиқ бўлган жиноий иш бўйича суриштирувчи бўлмасаларгина, ҳисоблаш лозим. Акс ҳолда, мазкур шахс суриштирувчи ҳисобланиши керак. Масалан, жазони озодликдан маҳрум этиш тарзида ўташ колонияси раҳбари жазони ижро этиш муассасаси ходими сифатида тан олинishi лозим, лекин колонияда жиноят содир этилса, у бу иш билан боғлиқ бўлган шахсга (жабрланувчи, гумонланувчи, гувоҳга) нисбатан суриштирувчи мақомига эга бўлади.

Ўзбекистоннинг амалдаги қонунчилигига биноан қуйидагилар жазони ижро этиш бўйича муассасалардир:

— суд (ижрочилари) — жарима тарзидаги жазога нисбатан;

— ички ишлар органлари — муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш, ахлоқ тузатиш ишлари, қамоқ, озодликдан маҳрум қилиш ва умрбод озодликдан маҳрум қилиш каби жазоларни ижро этиш бўйича. Муайян ҳуқуқдан маҳрум этиш тарзидаги ҳукм талаблари судланганнинг иш жойи маъмурияти томонидан, шунингдек, муайян иш фаолияти билан шуғулланишга рухсат бериш ҳуқуқига эга бўлган органлар томонидан бажарилали;

— ҳарбий қисм бошлиқлари — хизмат бўйича чеклаш тарзидаги жазони ижро этиш бўйича ҳарбий хизматчиларга нисбатан;

— гарнизон гауптвахталари — ҳарбий хизматчиларга нисбатан қамоқ жазосини ижро этиш ҳолатида;

— махсус ташкил этилган ҳарбий қисмлар — интизомий қисмга жўнатиш тарзидаги жазога нисбатан;

— унвон берган орган — ҳарбий ёки махсус унвондан маҳрум қилиш кўринишидаги жазога нисбатан, муассасалар ҳисобланади.

Агар таҳлил қилинаётган жиноят ҳуқуқни муҳофаза қилиш органи ходими бўлмаган шахс томонидан (масалан, терговчининг жамоатчи ёрдамчиси, суриштирувчи ёхуд унинг қариндошлари ва бошқалар), лекин суриштирувчи, терговчи ёки ҳуқуқни муҳофаза қилиш органи бошқа ходимининг фитнаси, иғвоси, рухсати ёки номига розилиги билан содир этилган бўлса, унинг ҳаракати ЖК 28-моддаси 5-қисми, 235-моддаси бўйича жиноят содир этишда воситаларни етказиб берганлик белгисига кўра қийноққа солиш ва бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ёки жазо турларини қўллашда ёрдамчилик қилиш сифатида квалификация қилиниши лозим. Суриштирувчини, терговчини ёки ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари бошқа ходимини, ўз навбатида, жиноят содир этишда бошқа воситалардан фойдаланиш белгисига кўра, ЖК 235-моддаси бўйича иштирокчи сифатида жавобгарликка тортиш керак (ЖК 28-моддаси 2-қисми).

Таҳлил қилинаётган жиноят формал таркибли қилмиш сифатида белгиланади, яъни уни тугалланган жиноят сифатида тан олиш учун қонунга хилоф бирор-бир оқибат келиб чиқиши талаб этилмайди.

Жиноят жисмоний ёки руҳий таъсир кўрсатилган пайдан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

ЖК 235-моддасининг 2-қисми кўриб чиқиляётган жиноятнинг квалификацияловчи турларини содир этганлик учун жавобгарликни назарда тутади.

Квалификацияловчи белгилар сифатида куйидагилар намоён бўлади:

а) ҳаёт ёки соғлиқ учун хавfli бўлган зўрликни қўллаган ҳолда ёки шундай зўрликни қўллаш таҳдиди билан;

б) миллий, ирқий, диний ёки ижтимоий камситиш замирига асосланган ҳар қандай сабаб бўйича;

в) бир гуруҳ шахслар томонидан;

г) такроран;

д) вояга етмаган шахсга ёки ҳомиладорлиги айбдорга аён бўлган аёлга нисбатан содир этилганда.

(Мазкур белгилар ҳақида ЖК 164-моддаси таҳлилига қаранг.)

ЖК 235-моддаси 3-қисмида қийноқни ва бошқа ғайриинсоний ёки шафқатсиз, қадр-қимматни камситувчи муомала ва жазо турларини оддий ёки квалификация қилинган турларини қўллаганлик оқибатида баданга оғир шикаст етказилишига ёки бошқа оғир оқибатларга олиб келган ҳаракатлар учун жавобгарлик назарда тутилган.

(Баданга оғир шикаст етказилиши тушунчаси тўғрисида ЖК 104-моддаси, бошқа оғир оқибатлар тушунчаси тўғрисида ЖК 231-моддаси шарҳига қаранг.)

Қийноқ, азоб бериш, таҳдид, алдов, бошқа шафқатсиз ёки инсон қадр-қимматини камситувчи муомала, бошқа гайриқонуний чоралар, шунингдек, гумон қилинувчи, айбланувчининг ҳимояланиш ҳуқуқини бузиш билан қўлга киритилган далилларни айбловга асос қилиб олиб бўлмайди.

Оғир оқибатлар деганда, сўроқ қилинувчининг ўзини ўзи ўлдириши ёки бошқача кўринишдаги ноқонуний сўроқ қилиш методларига нисбатан норозилигини тушуниш лозим.

7-§. Тергов қилишга ёки суд ишларини ҳал этишга аралашиш (ЖК 236-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 106-моддасида «Ўзбекистон Республикасида суд ҳокимияти қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлардан, сиёсий партиялардан, бошқа жамоат бирлашмаларидан мустақил ҳолда иш юритади», 112-моддасида эса «Судлар мустақилдирлар, фақат қонунга бўйсундилар. Судьяларнинг одил судловни амалга ошириш борасидаги фаолиятига бирон-бир тарзда аралашишга йўл қўйилмайди ва бундай аралашиш қонунга мувофиқ жавобгарликка сабаб бўлади. Судьяларнинг дахлсизлиги қонун билан кафолатланади»¹, дейилган. Шу муносабат билан одил судловни амалга ошириш борасидаги суд фаолиятига ҳеч кимнинг у ёки бу кўринишда аралашишга ҳаққи йўқ.

Жиноятнинг **бевосита объекти** суднинг одил судловни амалга ошириш бўйича фаолияти мустақиллигини, шунингдек, прокурор, терговчи ёки суриштирувчининг ишни ҳар томонлама, тўлиқ ва холис тергов қилиш бўйича фаолияти мустақиллигини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир.

NOTA BENE !

Тергов — бу жиноят процессининг бир босқичи бўлиб, прокурор назорати остида жиноят ҳодисаси юз берган-бермаганлиги, жиноят содир² этишда айбдор шахсларни, жиноятда

¹Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: Ўн иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган. — Т., «Ўзбекистон», 2009. — 29, 31-б.

уларнинг айб даражаси, жиноят оқибатида келиб чиққан зарарнинг хусусияти ва миқдори, жиноятнинг сабаблари ҳамда иш учун аҳамиятга эга бошқа ҳолатларни аниқлаш учун суриштирув ва дастлабки тергов органлари томонидан далилларни тўплаш, текшириш ва баҳолашдан иборат фаолият. Тергов жиноят ишини бекор қилиш ёки ишни судга юбориш билан тамомланади (тиббий йўсиндаги мажбурлов қораларини қўллаш учун судга юборишни ҳам ўз ичига олади).

NOTA BENE !

Суд ишларини ҳал этиш — бу махсус ваколатли давлат органи — суд томонидан суд мажлисида тўпланган ёки тарафлар тақдим этган далиллар асосида ўтказиладиган текшириш жараёни. Суд ишларини ҳал этиш махсус ҳужжат: ҳукм, ҳал қилув қарори, ажрим ва қарор қабул қилиш билан тамомланади.

Суд ишлари деганда, нафақат биринчи инстанция судида кўриладиган ишлар, балки апелляция, кассация ва назорат тартибида иш юритиш, шунингдек, янги очилган ҳолатлар бўйича иш юритиш ҳам тушунилиши керак.

Объектив томондан жиноят ишнинг ҳар томонлама, тўла ва ҳолисона ўрганилишига тўсқинлик қилиш мақсадида суриштирувчи, терговчи, прокурорга ёхуд адолатсиз ҳукм, ҳал қилув қарори, ажрим ёки қарор чиқарилишига эришиш мақсадида судьяга турли шаклда қонунга хилоф равишда таъсир ўтказишда ифодаланади.

Тергов қилишга ёки суд ишларини ҳал этишга аралашуш — бу жисмоний шахслар томонидан суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки судья (шунингдек, судьялар ҳайъати ва халқ маслаҳатчиси) нинг фаолиятига таъсир этиш.

Тергов қилишга ёки суд ишларини ҳал этишга аралашуш тергов органи, прокуратура ёки суд биноти ёнида шиор ёзилган плакатлар билан ёхуд иш ташлаш билан боғлиқ намойиш, митинг ёки намойиш ўтказиш, тергов, прокуратура ёки суд органлари биноти ёнида очлик эълон қилиш, оммавий ахборот воситаларида кампаниялар ташкил этиш ва бошқаларда намойиш бўлиши мумкин.

Аралашуш турли шаклда бўлиши мумкин: терговни бошқа йўналишда олиб бориш тўғрисида суриштирувчи, терговчи, прокурордан илтимос ёки талаб қилиш; судья ёки халқ маслаҳатчисидан ваъда берилган фойда ёхуд манфаат эвазига ишни муайян йўналишда олиб боришни талаб қилиш; таҳдид қилиш билан қўрқитиш; ўзи яхши танийдиган суриштирувчи, терговчи, прокурор, судья ёки халқ мас-

лаҳатчиси орқали тергов ёки суд ишини ўзининг фойласига ҳал этишга уриниш; маслаҳат бериш ёки давлат ҳокимияти мансабдор шахси орқали йўл-йўриқ бериш ва бошқалар.

Айбдорнинг ҳаракатини квалификация қилишда аралашининг аниқ шакли — ишни тугатишни илтимос қилиш, оқлаш, айбни енгиллаштириш ёки, аксинча, оғирлаштириш, бошқа шахсларни жавобгарликка жалб қилиш, ишни даъвогар ёки жавобгар фойдасига ҳал этиш ва ҳоказолар аҳамиятга эга эмас. Аралашини ёки таъсир кўрсатиш дастлабки терговнинг барча босқичига, тўпланган ёки жиноят, фуқаролик, маъмурий ёхуд хўжалик ишига қўшилган далилларга тегишли бўлиши мумкин.

Аралашини ёки таъсир этиш, улар аниқ бир ишга тааллуқли бўлса, жиноят таркибини ташкил этади. Жазо чорасини кучайтириш ёки камайтиришга, умуман ёки бирон-бир жиноят турини аниқлашга қаратилган аралашини тергов қилиш ёки суд ишларини ҳал этишга аралашини деб топилмайди.

Фуқаролар ёки корхона, муассаса ва ташкилотлар бошлиқларининг тергов ёхуд суд органларига меҳнат жамоаси аъзосига нисбатан бошқа эҳтиёт чорасини қўллаш, шартли ҳукм қилиш, озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазони қўллаш ёки, уларнинг фикрича, ишга дахлдор бошқа ҳужжатларни тақдим этиш билан боғлиқ мурожаатномалари ёхуд илтимосномалари тергов қилиш ёки суд ишларини ҳал этишга аралашини деб топилмайди.

Бундан ташқари, тайёрланаётган ёки солид этилган жиноят тўғрисида хабар бериш, ишга дахлдор янги далилларни келтириш, мансабдор шахслар устидан шикоят бериш тергов, прокурор, суд органларининг фаолиятига аралашини деб топилмайди.

Илтимос қилиш, маслаҳат ёки таклиф қилиш умумий кўринишга эга бўлса (мисол учун, бирон-бир суднинг жиноий сиёсат соҳасидаги ишларини нашр қилиш ёки мажлисда танқидий фикр билдириш), тергов қилиш ёки суд ишларини ҳал этишга аралашини деб ҳисобланмайди. Айбдор, унинг яқин қариндошлари, ҳимоячининг иш ҳолатлари бўйича дастлабки тергов органлари ёки прокурор ёхуд суд мажлисида судга шикоят, норозилик шаклидаги илтимосларни билдиришини аралашини деб ҳисоблаб бўлмайди.

Агар суриштирувчи, терговчи, прокурор, судья ишларига аралашини ёки қаршилик кўрсатиш билан боғлиқ таъсир кўрсатиш ҳаракатлари ўлдириш билан қўрқитиш ёки зўрлик ишлатиш таҳдиди асосида акс эттирилса бу ҳаракатларни ЖКнинг 112-моддаси ва 236-моддаси жиноятлар жами тариқасида тавсифлаш лозим.

Шуни айтиш лозимки, суриштирувчи, терговчи, прокурор, судья фаолиятига моддий манфаат кўрсатишни таклиф қилиб аралашини жиноятлар мажмуи тариқасида ЖК 211-моддаси 1-қисми ва ЖК 236-моддаси 1-қисми бўйича квалификация қилишга олиб келади.

Шарҳланаётган жиноят суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки судья фаолиятига қонунсиз аралashiш ҳаракати бевосита бошланиши ҳамон **туғалланган** деб топилади. Айбдорнинг ҳаракатларини квалификация қилишда жиноятни туғалланган деб топиш юқоридаги шахслар фаолиятига ёки айбдорнинг ҳаракатлари тегишли қарор қабул қилинишига таъсир этиши талаб қилинмайди.

Субъектив томондан тергов қилиш ёки суд ишларини ҳал этишга аралashiш **тўғри қасддан** содир этилади, яъни шахс ўз ҳаракатларининг ижтимоий хавфлилигини билади, қонунга зид ва адолатсиз қарор чиқарилишини хоҳлайди.

Ушбу жиноятнинг **мотиви** шахсий манфаатдорлик, ғаразли ният ва бошқалар бўлиши мумкин.

Субъектив томоннинг зарурий белгиси аралashiш қандай **мақсадда** содир этилганлиги ҳисобланади. Агар аралashiш жиноят ишини тергов қилишда амалга оширилса, мақсад терговнинг тўлиқ ва ҳар томонлама олиб борилишига тўсқинлик қилиш ҳисобланади. Суд ишларини ҳал этишга аралashiшнинг мақсади адолат қарор топишига тўсқинлик қилиш: иш бўйича судьялар (ёки судья) томонидан қонуний ва адолатли қарор (ҳукм, ажрим, қарор ва ҳал қилув қарори) қабул қилиш ҳисобланади.

Жиноят **субъекти** — 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс.

ЖК 236-моддаси 2-қисмида тергов қилиш ёки суд ишларини ҳал этишга аралashiш мансабдор шахс томонидан содир этилса, оғирроқ жавобгарликни келтириб чиқариши кўрсатилган.

Мансабдор шахс деганда, ишни тергов қилиш ёки ҳал этишга аралashiшга бевосита ваколати бўлган шахсни тушуниш лозим. Суриштирувчи, терговчи, прокурор ва судья ҳам қоида бўйича мансабдор шахс ҳисобланади. Энг аввало, давлат мансабини эгаллаган шахслар мансабдор шахслардир. Бундан ташқари, судья мансаб ваколати билан боғлиқ бўлмаган ҳолда, у билан алоқадор шахслар, масалан, судья, прокурор ёки терговчининг фарзандлари таълим олаётган мактаб директори, судья ёки унинг қариндоши яшаётган уйнинг, маҳалланинг оқсоқоли ва бошқалар ҳам мансабдор шахс деб топилади.

Прокурорнинг терговчи, суриштирувчига кўрсатмалари, шунингдек, юқори турувчи прокурорнинг қуйи турувчи прокурорга тергов қилинаётган иш бўйича кўрсатмалари жиноят-процессуал қонун бўйича ишни тергов қилишга аралashiш деб топилмайди. Ўзбекистон Республикаси ЖПК 37-моддаси доирасида тергов бўлими бошлиғининг кўрсатмалари ушбу жиноят таркибини ташкил қилмайди.

8-§. Ёлгон хабар бериш (ЖК 237-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита объекти** одил судлов органларининг нормал фаолияти, фуқароларнинг қонун билан ҳимоя қилинадиган ҳуқуқ ва манфаатлари ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят тўғрисида била туриб, жиноят содир этилгани ҳақида ёлгон хабар беришда ифодаланади.

Ёлгон хабар бериш деганда, ёзма ёки оғзаки равишда бевосита айбдор ёки бошқа шахс томонидан содир этилган, тугалланган жиноят ҳақидаги ёки жиноятга тайёргарлик кўрилаётганлиги ёхуд тажовуз ҳақидаги ҳақиқатга тўғри келмайдиган хабар беришни тушуниш зарур. Одатда, бундай хабарлар жинойи иш кўзгатиш ҳуқуқига эга бўлган идораларга келиб тушади. Прокуратура, Миллий хавфсизлик хизмати, солиқ органлари, давлат ҳокимияти органлари ва ҳоказолар шулар жумласидандир.

Ёлгон хабарда айбдор томонидан жиноятни содир этган шахс кўрсатилиши ёхуд жиноят содир этилганлиги ҳақидаги факт маълум қилиниши мумкин.

Била туриб ёлгон хабар бериш оқибатлари (жинойи иш кўзгатишга ёки кўзгатилмагани)дан қатъи назар, бу қилмиш тегишли органларга хабар қилинган пайтдан эътиборан **тугалланган** деб ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят **тўғри қасд** билан содир этилади. Ёлгон хабар берган шахс ўзи маълум қилган маълумотларнинг ҳақиқатга тўғри келмаслигини яхши билиши лозим. Айбдор хабар қилинган ахборотни баҳолашда ҳақиқатдан ҳам адашган бўлса, уни шарҳланаётган модда бўйича жавобгарликка тортиб бўлмайди.

Ёлгон хабар берилишининг **мотивлари** ҳар хил: бир-бирини кўра олмаслик, ўч олиш, ҳасад, ғаразгўйлик бўлиши мумкин.

Била туриб ёлгон хабар беришдан кўзланган **мақсад**, аксарият ҳолларда, жиноятни содир этишда айбланаётган шахсга нисбатан жиноят иши кўзгатиш хоҳишидир.

Жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган, ақли расо ҳар қандай жисмоний шахс бўлиши мумкин.

ЖК 237-моддаси 2-қисмида била туриб ёлгон хабар берганлик учун жавобгарликни оғирлаштирувчи куйидаги ҳолатлар:

- 1) айбловнинг сунъий далилларини вужудга келтирган ҳолда,
- 2) ғаразгўйлик ниятларида,
- 3) уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб содир этилганлиги учун жавобгарлик белгиланган.

Айбловнинг сунъий далилларини вужудга келтириш деганда, жиноятга алоқаси бўлган далилларнинг сохталаштирилишини (сохта гувоҳлар, қандайдир ҳужжатлар, ёзувлар, фотосуратлар келтирилиши ва ҳ.к.ларни) тушуниш зарур.

Мазкур модданинг 3-қисмида оғир оқибатларга сабаб бўлган ёлгон хабар берганлик учун жавобгарлик назарда тутилади.

Оғир оқибатлар деганда, ёлгон хабар бериш натижасида айбланган шахснинг оғир тан жароҳати олишини, ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказишни тушуниш зарур.

9-§. Ёлгон гувоҳлик бериш (ЖК 238-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита объекти** суд ишларини юритишда далилларни шакллантириш тартибини белгиловчи ижтимоий муносабатлардир. Жиноятнинг **факультатив объекти** жиноят процесси иштирокчилари, шунингдек, бошқа манфаатдор шахсларнинг қонуний манфаатлари, хавфсизлиги ва ҳуқуқлари ҳисобланади.

ЖК 238-моддаси 1-қисмида назарда тутилган **жиноят объектив томондан** гувоҳнинг ёки жабрланувчининг била туриб ёлгон кўрсатув беришида, экспертнинг била туриб нотўғри хулоса беришида, таржимоннинг бир тилдан иккинчи тилга била туриб нотўғри таржима қилишида ифодаланади.

Кўрсатув бериш деганда, жиноят ёхуд фуқаролик иши юзасидан аниқланиши керак бўлган ҳолатлар ҳақида ахборот беришни тушуниш зарур.

Ишнинг ҳақиқатга тўғри келмайдиган ёхуд бузилган ҳолатлари ҳақидаги кўрсатув ёлгон кўрсатув ҳисобланади. Масалан, исботлаш аҳамиятига молик маълум далилларни хабар қилмаслик ёхуд ўйлаб топилган далилларни маълум қилиш.

(«Гувоҳ» ва «жабрланувчи» тушунчалари ҳақида ЖК 235-моддаси таҳлилига қаранг.)

Гувоҳ ёки жабрланувчи томонидан иш учун аҳамиятли бўлган ҳолатлар ҳақида атайин айтмаслик, гувоҳ ёки жабрланувчини сўроқ қилиш ҳуқуқига эга бўлган суд ва бошқа иштирокчиларнинг берган бирон-бир саволларига жавоб бермаслиги ҳақида айтмаган тақдирдагина, ЖК 238-моддаси бўйича жавобгарликка тортишга асос бўлиши мумкин. Гувоҳ ёки жабрланувчи ёхуд экспертнинг иш учун аҳамиятли бўлган ҳолатлар тўғрисида кўрсатув беришдан бош тортиши, ЖК 240-моддаси бўйича квалификация қилиниши лозим.

Гувоҳлар ёки жабрланувчининг бир иш юзасидан такрор равишда (яъни, бир неча маротаба) дастлабки тергов босқичлари ва суд мажлисида берган ёлгон кўрсатмаларини алоҳида-алоҳида мустақил жиноятлар сифатида эътироф этиб бўлмайди. Бу давомли жиноят сифатида эътироф этилади.

Жиноят норма диспозициясида кўрсатиб ўтилган қилмишлар содир этилиши билан тугалланган ҳисобланади. Агар кўрсатма, хулоса ёки таржима оғзаки қилинадиган бўлса, жиноят кўрсатма, хулоса бериш ва таржиманинг охирига етиши билан **тугалланган** ҳисобланади. Агар улар ёзма равишда бериладиган бўлса, сўроқ

баённомасига имзо қўйгандан, таржима ёки хулосани имзолаш ва уни суд органига бериш билан жиноят тугалланган ҳисобланади.

Жиноятни тугалланган деб топиш учун ҳеч қандай оқибат келиб чиқиши, масалан, судланувчининг маҳкум бўлиши ёки оқланиши, таржима, хулосалар далил сифатида олиниб, айбдорга нисбатан жавобгарлик вужудга келиши ва бошқалар талаб қилинмайди.

Эксперт — жинорий, маъмурий, фуқаролик ва хўжалик ишлари бўйича вужудга келадиган фан, техник ва бошқа махсус масалалар бўйича хулоса бериш учун зарур билимга эга бўлган ҳар қандай шахс. У махсус билимларини ишлатган ҳолда, объектив ва ҳар томонлама текширув асосида ўз номидан хулоса тузади ва тақдим этган хулосасига жавобгардир (ЖПК 67-моддаси).

Эксперт хулосаси — ваколатга эга бўлган шахс томонидан текширувга тақдим этилган ҳолатнинг бирон-бир томони ҳақида махсус билимлар асосида тақдим этилган хулоса. Хулосани фақат ваколатга эга бўлган шахс тақдим қилиши мумкин.

Нотўғри эксперт хулосаси — экспертнинг иш материалларига (ҳужжатлар, далилий ашёларга) нотўғри баҳо бериши. Шунингдек, экспертиза даврида аниқланган ҳолатлар бўйича фактларни бузиб кўрсатиш, ушбу фактларни хулосада кўрсатмаслик нотўғри тушунтириш бериш ҳам нотўғри хулоса деб топилади. Хулоса берилган вақтдан бошлаб жиноят тугалланган ҳисобланади.

Таржима — бир тилдаги бирон-бир маълумотлар, ахборотларни бошқа тилда баён этишга қаратилган фаолият. Тил деганда, нафақат сўзлашув («товушли») тили, балки махсус билимларни талаб қилмайдиган кенг тарқалган ва қўлланадиган белгилар тили (мисол учун, кар-соқовлар тили) ҳам тушунилиши мумкин (жумладан, қадимги Миср тили, қандайдир шифр).

Таржима бир тилдан бошқасига ёзма ёки оғзаки, битта ёки бир неча таржимонлар томонидан амалга оширилиши мумкин. Шунинг таъкидлаш зарурки, била туриб нотўғри таржима қилганлик учун фақат муайян ишда таржимонлар сифатида жалб қилинган шахсларни жавобгарликка тортиш мумкин.

Нотўғри таржима қилиш ёзма ёки оғзаки нутқнинг мазмунини бир тилдан иккинчи тилга бузиб, нотўғри таржима қилишда ифодаланали. Нотўғри таржимага иш ҳолатлари бўйича маълум бир ҳолатлар бўйича сукут сақлаш ҳам киритилади. Нотўғри таржима қилиш билан боғлиқ бирор-бир ҳаракатлар содир этилган вақтдан бошлаб жиноят тугалланган ҳисобланади.

Жиноятнинг **субъектив томони тўғри қасда** ифодаланади. Санаб ўтилган шахслар ўзлари бераётган кўрсатма, хулоса ёки таржима ҳақиқатга мос келмаслигини англайди ва уларни нотўғри маълумот сифатида суд ёхуд одил судловни амалга оширувчи бошқа органларга беришга ҳаракат қилади.

Олдиндан билиш белгиси шарҳланаётган жазога лойиқ хулқ-атворни жазо белгиланмайдиган эҳтиётсиз қилмишдан ажратади. Бу, масалан, жабрланувчи ёки гувоҳнинг эсдан чиққани, чалғигани туй-файли ҳақиқатга тўғри келмайдиган кўрсатма бериши ёхуд билим-сиз эксперт ёки таржимоннинг нотўғри хулоса ёхуд таржимаси бўлиши мумкин. Жиноятнинг **мотиви** (ғаразли, ўч олиш, шахсий салбий муносабатлар) қилмишни квалификация қилишга таъсир қилмайди.

Жиноят **субъекти** махсус бўлиб, 16 ёшга тўлган, қонун бўйича ишда гувоҳ, жабрланувчи, эксперт ёки таржимон сифатида қатнашиши мумкин бўлган шахс ҳисобланади. 16 ёшга тўлмаганлар ва ишга гувоҳ ва жабрланувчи сифатида жалб қилинган шахслар мазкур жиноят субъекти ҳисобланмайди.

ЖК 238-моддаси 2-қисмининг объектив томони:

1) суриштирув олиб бориш, дастлабки тергов, ишни судда кўриш вақтида гувоҳ ёки жабрланувчининг ёлгон кўрсатуви бериши ёки экспертнинг ёлгон хулоса бериши ёхуд таржимонни нотўғри таржима қилиши учун пора эвазига оғдириб олишдан;

2) уларга ёки уларнинг яқин қариндошларига руҳий ёки жисмоний тазйиқ ўтказиш орқали ёлгон гувоҳлик беришга мажбурлашдан иборатдир.

Пора эвазига оғдириб олиш — бу ёлгон гувоҳлик бериш эвазига айбдорларнинг шахсан ўзига ёки воситачилари орқали кўрсатилган шахсларга пул, қимматли қоғоз, бошқа мулк бериш ёки мулкий характерда бўлган хизматларни, ишни дастлабки терговда ёки суд мажлисида кўриш вақтида, ёлгон гувоҳлик бериш учун бажаришда ифодаланади.

Жинсий алоқага киришишга таклиф қилиш поранинг предмети бўла олмайди. Мулкий характерда бўлмаган манфаат ва фойдали хизматларни бажариш (ишга жойлаштириш ва бошқалар) мазкур жиноят таркибини ташкил қилмайди. Моддий йўсиндаги хизматлар сирасига қарздан воз кечиш, қандайдир имтиёزلарни бериш ва ҳ.к.ларни киритиш мумкин. Пора миқдори жиноятни квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас.

Гувоҳ, жабрланувчи, эксперт, таржимонни пора эвазига оғдириш айтиб ўтилган шахсларга муайян моддий мукофот берилган пайтдан эътиборан **туғалланган** жиноят ҳисобланади.

Ушбу модда мазмунига кўра, **мажбурлаш** деганда, гувоҳ, жабрланувчи, эксперт, таржимонга ёхуд уларнинг яқин қариндошларига руҳий ёки жисмоний тазйиқ ўтказилишини тушуниш зарур.

Руҳий тазйиқ айбдор томонидан жабрланувчига таҳдид қилиш, соғлиғига шикаст етказиш, мол-мулкни нобуд қилиш билан кўрқитиш воситасида талабларни ўртага қўйишда ифодаланади.

Рухий тазйиқ ўтказиш йўли билан ёлгон гувоҳликқа мажбурлаш пўписа қилинган пайтдан бошлаб, айбдор истаган натижасига эришганми ёки йўқми, бундан қатъи назар, жиноят ҳисобланади.

Жисмоний тазйиқ ўтказиш жабрланувчини уриш орқали унга енгил тан жароҳати етказишда ифодаланади. Жабрланувчига ўртача оғир ёки оғир тан жароҳати етказилганда, айбдорнинг қилмиши соғлиққа зарар етказганлик учун жинойий жавобгарлик белгиланган моддаларга асосан жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилиниши керак (ЖК 104-, 105-моддалари). Ўлдириш билан кўрқитиш ёлгон гувоҳлик бериш билан бирга жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилиниши керак (ЖК 112- ва 238-моддалари).

Субъектив томондан жиноят тўғри қасддан содир этилади.

Жиноятнинг содир этилиш **мотивлари** жиноятни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас. Жиноятни содир этишдан кўзланган **мақсад** — гувоҳ, жабрланувчи, экспертни ёлгон кўрсатув ёки хулоса беришга, таржимонни нотўғри таржима қилишга оғдиришдан иборатдир.

16 ёшга тўлган, ҳар қандай ақли расо шахс ЖК 238-моддасининг 2-қисмида жавобгарлик белгиланган **жиноятнинг субъекти** бўлиши мумкин.

ЖК 238-моддасининг 3-қисмида уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб содир этилган ёлгон гувоҳлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

10-§. Суриштирув ёки дастлабки тергов маълумотларини ошкор қилиш (ЖК 239-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита объектини** дастлабки тергов ва суриштирув органларининг нормал фаолият юритишини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ташкил қилади.

Объектив томондан суриштирув ёки дастлабки тергов маълумотларини суриштирувчи, терговчи ёки прокурорнинг руҳсатисиз ошкор қилишда ифодаланади.

Ошкор этиш деганда, ишдаги маълумотларнинг ошкор қилинишига йўл кўйиб бўлмаслиги ҳақида терговчи томонидан огоҳлантирилган жабрланувчи, гувоҳ, ҳимоячи ёхуд бошқа шахсларнинг ана шундай ахборотни учинчи шахсларга ҳар қандай кўринишда ошкор қилишини тушуниш зарур.

Аксарият ҳолларда, суриштирув, дастлабки терговнинг ошкор қилиб бўлмайдиган маълумотларига муайян ишдаги жиддий аҳамиятга молик ахборотлар (гувоҳларнинг кўрсатувлари, эксперт хулосаси ва ҳ.к.лар) ҳам киради.

Суриштирув ва дастлабки терговни амалга ошириш жараёнида олинган маълумотлар жиноят **предмети** ҳисобланади.

Суриштирув ёки дастлабки тергов маълумотлари деб, суриштирув ва дастлабки тергов жараёнида олинган, сўроқ, юзлаштириш, тинтув, тергов экспериментлари баённомаларида, экспертиза материаллари ва бошқа ҳужжатларда мавжуд маълумотларга айтилади. Бироқ шарҳланаётган модда нуқтаи назаридан **маълумотлар** деганда, фақат суриштирув ва дастлабки тергов жараёнида олиниб, уларга нисбатан терговчи, суриштирувчи ёки прокурор уларни овоза қилганлик учун жавобгарлик тўғрисида огоҳлантирган ҳамда бу ҳақда тегишли тилхат олинган маълумотларгина тушунилади.

Агар шахс маълумотларни овоза қилганлиги учун жавобгарлик тўғрисида огоҳлантирилмаган бўлса, уни шарҳланаётган модда бўйича жавобгарликка жалб қилиш мумкин эмас.

Бу маълумотлар, шунингдек, бошқа йўл билан (масалан, шохид, гувоҳ, бошқа шахслар билан суҳбатлашув натижасида) олинган бўлиши мумкин. Бироқ суриштирув ва дастлабки терговга оид маълумот сифатида эътироф этилиши учун уларга нисбатан айбдордан ЖПК 353-моддасига биноан тилхат олинган бўлиши шарт. Бунда бу маълумотлар кимга ёки нимага тааллуқлилиги аҳамиятга эга бўлмайди. Масалан, эксперт ўзи ўтказган экспертиза маълумотларини, гувоҳ — ўз кўрсатмаларини овоза қилиш ҳуқуқига эга эмас. ЖПК 353-моддаси I-қисмига қўра, «терговчи жиноят ишидаги барча маълумотларни ёки унинг муайян қисмидаги маълумотларни ошкор қилинмайдиган деб эътироф этишга ҳақли. Ана шу асосда у тергов ҳаракатларида иштирок этаётган ёки тергов ҳаракатларини бажаришда ҳозир бўлган ёхуд тергов материаллари билан танишаётган шахслардан уларнинг зиммасига ишда мавжуд бўлган маълумотларни унинг рухсатисиз ошкор қилмаслик тўғрисида мажбурият юклатилгани ҳақида тилхат олиши мумкин».

Суриштирув ёки дастлабки тергов маълумотлари ошкор қилинган, ана шу ахборотлар бегона шахслар мулкига айланган пайтдан эътиборан жиноят **туғалланган** деб эътироф этилади.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасддан содир этилиши мумкин. Айбдор маълум этилиши тақиқланган маълумотларни ошкор этаётганлигини англайди ва буни хоҳлайди.

Бу жиноятнинг **мотиви** ва **мақсади** турлича, масалан, ўзининг хабардорлиги билан мақтаниш, ғаразли ёки бошқа шахсий манфаатлар бўлиши мумкин, улар квалификация қилишга таъсир этмайди.

Жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган, суриштирув, дастлабки тергов маълумотларини ошкор қилса, жинойий жавобгарликка тортилиши ҳақида суриштирувчи, терговчи, прокурор томонидан огоҳлантирилган, ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

Шунингдек, гувоҳ, жабрланувчи, фуқаролик даъвогари ёки жавобгари, адвокат, эксперт, мутахассис ва ҳ.к.лар ҳам жиноятнинг субъекти бўлиши мумкин.

**11-§. Жиноят процессини юретиш қатнашчиларининг ўз
зиммасидаги вазифани бажаришдан бўйин товлаши
(ЖК 240-моддаси)**

Мазкур жиноятнинг бевосита объекти жиноят иш юритувида исботлаш жараёнини тартибга солувчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят гувоҳ ёки жабрланувчининг суриштирув, дастлабки тергов жараёнида ёки судда гувоҳлик беришдан, ё бўлмаса экспертнинг хулоса беришни рад этиши ёки бу ишдан бўйин товлашидан иборат бўлади.

Жиноят-процессуал қонунчилигига (ЖПК 117-моддасига) мувофиқ, гувоҳ ёки жабрланувчининг шахси аниқлангандан ва унга процессуал ҳуқуқ ҳамда мажбуриятлари тушунтирилгандан кейин у кўрсатув беришдан бош тортганлик ва била туриб ёлгон кўрсатув берганлик учун жинойий жавобгарлик тўғрисида огоҳлантирилиб, бу ҳақда сўроқ баённомаси ёки суд мажлиси баённомасига ёзиб қўйилади.

Гумон қилинувчининг, айбланувчининг, судланувчининг яқин қариндошлари **кўрсатув беришдан бош тортганлик** учун жавобгарлик тўғрисида огоҳлантирилмайдилар.

«Суриштирувчи, терговчи ёки суд томонидан аниқланаётган ҳолатлар ўзида давлат сирларини ёки касб сирини ёхуд гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи ёхуд бошқа шахслар ҳаётининг сир тугиладиган томонларини акс эттирганлигини баҳона қилиб, гувоҳ ва жабрланувчи кўрсатув беришдан бош тортишга ҳақли эмас» (ЖПК 118-моддаси).

Кўрсатув беришдан бош тортиш — бу гувоҳга ёки жабрланувчига маълум бўлган суд ишини тўғри ҳат қилишда аҳамиятга эга бўлган ишга тааллуқли фактлар ва ҳолатлар ҳақида маълумотларни айтмасликда намоён бўлади.

Гувоҳ ёки жабрланувчининг кўрсатма беришдан бош тортиши оғзаки ёки ёзма тарзда бевосита ариза бериш билан амалга оширилиши мумкин.

Гувоҳ ёки жабрланувчи кўрсатма бера туриб, ишнинг баъзи жиҳатлари юзасидан ёлгон гувоҳлик берсалар, уларнинг ҳаракатлари, шунингдек, қисман ёлгон хулоса берган эксперт ҳаракатлари ёлгон гувоҳлик бериш сифатида ЖК 238-моддаси бўйича квалификация қилинади.

Гувоҳ, жабрланувчининг кўрсатув беришдан бўйин товлаши деганда, кўрсатма беришдан бош тортиш мақсадида бирон-бир узрсиз сабабларни излаб топиш тушунилади (ўзини касал қилиб кўрсатиш, оғир оилавий аҳволини ваҳ қилиш ва ҳоказо).

Экспертнинг хулоса беришдан бўйин товлаши деганда, ўз малакаси пастлиги, ўзини ёмон сезаётганлиги, ачиниш ҳиссини келтириб чиқариш истаги кабилар тушунилади.

Узрли сабабларсиз кўрсатув бериш ёхуд хулоса чиқаришдан бош тортиш ёки бўйин товлаш маълум қилинган пайтдан эътиборан ушбу **жиноят тугалланган** деб ҳисобланади.

Суриштирув, дастлабки тергов органи ёки судга гувоҳ, жабрланувчи ёки эксперт сифатида чақирилган шахслар жиноят **субъекти** бўлиши мумкин.

(«Гувоҳ», «жабрланувчи» ва «эксперт» тушунчалари ҳақида ЖКнинг 235- ва 238-моддалари таҳлилига қаранг.)

Жиноят кодекси 240-моддасининг 2-қисмига мувофиқ, гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчининг яқин қариндошлари гувоҳлик кўрсатуви беришни рад этганлиги ёки бундан бўйин товлаганлиги учун, шунингдек, гувоҳ ўзига қарши кўрсатув беришни рад этганда жавобгарликка тортилмайдилар.

12-§. Жиноят ҳақида хабар бермаслик ёки уни яшириш (ЖК 241-моддаси)

Жиноят ҳақида хабар бермаслик ёки уни яширишнинг **бевосита объекти** — мазмуни одил судловни амалга оширадиган суд, прокуратура, дастлабки тергов ёки суриштирув идораларининг бир меъёрадаги фаолиятдан иборат бўлган ижтимоий муносабатлар.

Объектив томондан ЖК 241-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят тайёргарлик кўрилаётган ёки содир этилган оғир ёки ўта оғир жиноят ҳақида аниқ билгани ҳолда хабар бермасликдан иборатдир.

NOTA BENE !

Хабар бермаслик деганда, ўз фаолияти муносабати билан ёхуд бошқа сабабларга кўра қандайдир шахслар томонидан оғир ёки ўта оғир жиноятни содир этишга тайёргарлик кўрилаётганлиги ёхуд тугалланган жиноятдан хабар топган шахснинг шу ҳақдаги ахборотни давлат ҳокимияти, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига етказмаслигини тушуниш зарур.

Тайёрланаётган жиноят — бу ижтимоий хавфли бўлган қилмиш-ни содир этишни тайёрлашга қаратилган ҳаракатлар. Жиноятга тайёргарлик кўриш зарур қурол, портловчи моддалар, вазиятни ўрганиш, иштирокчиларни қидириш ва ҳоказоларда ифодаланиши мумкин.

Содир этилган жиноят — жиноятнинг тугалланган таркибини ташкил қилувчи ҳаракатдир. Содир этилган жиноят каби, жиноят содир этишга суиқасд қилиш ҳам шарҳланаётган модда доирасида кўриб чиқилиши керак.

Тайёрланаётгани аниқ маълум бўлган ёки содир этилган жиноят ҳақида айбланувчи ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари: суриштирув, дастлабки тергов, прокуратура ва судга хабар бермаган ҳолдагина хабар бермасликни тан олиш мумкин. Бундай органларга хабар бериш ёзма ёки оғзаки; шахсан ёки воситачи орқали; аноним ёки очиқ тарзда амалга оширилиши мумкин, хабар беришнинг шакли ва тури аҳамиятга эга эмас.

Мазкур модда бўйича жавобгарлик юзага келишининг муҳим шarti — маълумотлар айбдорга аниқ маълум бўлиши лозимлиги.

Шахсда уларнинг ҳақиқийлигига ишонч туғдирадиган характерли манбалардан олинган маълумотлар **аниқ маълумотлар** деб ҳисобланади.

Қонунда шахс унга маълум бўлган, тайёрланаётган ёки содир этилган жиноят ҳақида маълумот бериши муддати кўрсатилмаган. Бундай муддат деб, шахсга жиноят ҳақида маълум бўлганидан кейинги энг қисқа муддат тан олинади. Шу муддат мобайнида шахс тегишли органларга бу ҳақда маълумот бериш имкониятига эга бўлиши лозим.

(«Оғир» ёки «ўта оғир» жиноятлар тушунчалари ҳақида ЖКнинг 230-моддаси таҳлиliga қаранг.)

Аниқ билгани ҳолда тайёргарлик кўриляётган ёки содир этилган оғир ёки ўта оғир жиноят ҳақида **хабар бермаслик** шахс ана шу фактларни маълум қилиш ҳаракатини кўрмаган пайтдан эътиборан **туғалланган** жиноят деб ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят **тўғри қасд** билан содир этилади. Айбдор унга қонун томонидан юклатилган бурчини — аниқ маълум бўлган, тайёрланаётган, содир этилган оғир ёки ўта оғир жиноят ҳақида хабар беришни — бажармаётганлигини билади ва шуни хоҳляйди.

Ушбу жиноятнинг содир этилиш сабаблари турли бўлиши мумкин: бошқаларнинг ишига «аралашишни» хоҳламаслик; тахмин қилинган тажовуздан кўрқиш, ғаразгўйлик ва ҳоказо. Аммо улар қилмишни квалификация қилишга таъсир қилмайди, бироқ суд томонидан жазо тайинлашда ҳисобга олиниши мумкин.

Жиноятнинг содир этилиш **мотиви** ҳар хил (жиноятни содир этган шахсни яшириб қолиш, гувоҳ сифатида иштирок этишни истамаслик ва ҳ.к.) бўлиши мумкин.

Таҳлил қилинаётган жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган, ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин. Ўз хизмат вазифаларига кўра ўзларига маълум бўлган, тайёрланаётган ёки содир этиляётган жиноятлар ҳақида хабар беришга мажбур бўлган ва улар ҳақида хабар бермаётган мансабдор шахслар мансаб совуққонлиги ёки ҳокимият ҳаракатсизлиги учун жавобгарликка тортилади.

ЖК 241-моддаси 2-қисми оғир ёки ўта оғир жиноятларни олдиндан ваъда бермасдан яшириш учун жавобгарликни назарда тутди.

NOTA BENE !

Яшириш деганда, жиноятчи, жиноят излари, содир этилган жиноят қуроллари ва воситалари, жиноий йўл билан қўлга киритилган предметларнинг яширилишини тушуниш зарур. Яшириш уй-жойни, қиёфасини ўзгартириш учун кийим-кечак беришдан, шахсни бирон-бир ҳужжат билан таъминлашдан, қон изларини, бармоқ изларини йўқотишдан ва ҳ.к.лардан иборат бўлиши ҳам мумкин.

Яшириш объектив томондан жиноятчини, унинг жинояти изларини, оғир ёки ўта оғир жиноятни содир этишдаги восита ва қуролроғини ёхуд оғир ёки ўта оғир жиноятни содир этиш натижасида олинган буюм ва қимматбаҳо нарсаларни беркитишда ифодаланиши мумкин.

Жиноятчини яшириш — бу унга бошпана, транспорт воситалари бериш, қалбаки ҳужжатлар билан таъминлаш, ташқи қиёфасини ўзгартиришда ёрдам бериш.

Жиноят содир этиш қуроли ва воситаларини яшириш — жиноят содир этилган қурол ва бошқа нарсаларни яшириш, беркитиш ёки уларни йўқ қилиш ёки ўзгартириш.

Жиноят изларини ёки жиноят йўли билан олинган нарсаларни яшириш уларни беркитиш, бошқа жойга олиб бориш, йўқ қилиш, ташқи кўринишини ўзгартириш, завод тамғаси детал номерини қалбакилаштириш йўли билан амалга оширилади.

Жиноят предметларини яшириш ҳаракатлари натижасида жиноят қонуни билан қўриқладиган бошқа объектларга ҳам зарар етказилган тақдирда қилмиш тегишли моддалар билан жиноятлар жами тариқасида тавсифланади. Масалан, жиноят предмети бўлган ўқотар қуролни яшириш ҳаракатларини ЖК 241-моддаси ва 248-моддалари (қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларига қонунга хилоф равишда эгалик қилиш) билан жиноятлар жами тариқасида тавсифлаш лозим.

Мазкур жиноят фақатгина **фаол ҳаракат** орқали содир этилиши мумкин.

Ёрдамчи тарзидаги иштирокчиликдан фарқли равишда, мазкур мода маъносида яшириш оғир ёки ўта оғир жиноят содир этилгандан сўнг айбдор томонидан амалга оширилади, шунинг учун у содир этилган жиноят ва унинг оқибатлари билан сабабий боғланишда эмас. Бундан ташқари, оғир жиноят ёки ўта оғир жиноят содир этилгунча айбдор у ҳақида билмайди ва жиноят изларини олдиндан йўқ қилишга ваъда бермайди.

Агар яшириш доимий хусусиятга эга бўлса, бу бажарувчини жиноятни содир этишда ёрдамлашганлик деб ҳисобга олиш учун асос бўлади ва унинг ҳаракатларини иштирокчилик сифатида квалификация қилиш лозим.

Шахс жиноятчини жиноят содир этиш қуроли ва воситаларини, оғир ёки ўта оғир жиноятни содир этиш натижасида олинган нарса ва қимматбаҳо буюмларни яширишга йўналтирилган ҳаракатларни амалга оширганда, жиноят **туғалланган** деб топилади.

Субъектив томондан жиноят **тўғри қасд** билан тавсифланади. Шахс оғир ёки ўта оғир жиноятни яшираётганини билади ва буни хоҳлайди.

Жиноятнинг **мотиви** турлича (ғаразгўйлик, жиноятчидан қўрқиш, одил судлов органларидан ўч олиш, яширилаётган шахс билан қариндошлик, яқин дўстлик муносабатлари ва ҳоказолар) бўлиши мумкин. Аммо бу мотивлар жиноятни квалификация қилишда таъсир этмайди.

Яшириш мақсади ва мотиви жиноят таркиби чегарасидан ташқарида бўлади ва суд томонидан жазо тайинлашда ҳисобга олинади.

16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс ушбу жиноят **субъекти** бўлиши мумкин.

ЖК 31-моддаси 3-қисмига кўра, «Олдиндан ваъда бермаган ҳолда жиноят ҳақида хабар бермаганлик ёки жиноятни яширганлик учун гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчининг яқин қариндошлари жавобгарликка тортилмайди».

(«Яқин қариндошлар» тушунчаси ҳақида ЖК VIII бўлимига қаранг.)

Агар олдиндан ваъда бермаган ҳолда жиноятларни яшириш мансабдор шахс томонидан ўз хизмат ваколатларидан фойдаланган ҳолда содир этилса жиноятни ЖКнинг 241-моддаси ва 205-моддалари жами тариқасида квалификация қилиш лозим.

13-§. Жиноятни ҳисобга олишдан қасддан яшириш (ЖК 241¹-моддаси)

Жиноят ишини қўзғатишга сабаб бўлувчи аризалар, хабарлар ва бошқа жиноят ҳақидаги маълумотларнинг тақдим этилиши ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг бу маълумотларни синчиклаб ўрганиб чиқиш ва бу иш бўйича жиноят ишини қўзғатиш борасидаги масалани кўриб чиқишга йўналтиради.

Жиноятларни рўйхатга олишни қасддан яшириш энг аввало, жиноятни очишда тўсиқ бўлади, фуқароларни одил судлов ишида қатнашиш имкониятини чеклайди, унга бўлган ишончни сўндиради, шу билан бирга жиноят содир этган шахсларнинг жазоланмай қолишига олиб келади.

Шу билан боғлиқ равишда Ўзбекистон Республикаси қонун чиқарувчи органи ЖКга жиноятларни рўйхатга олишни қасддан яширганлик учун жавобгарликни ўрнатувчи янги норма — 241¹-моддани қўшиш тўғрисида қонун қабул қилди¹.

Жиноятнинг бевосита объекти — жиноят ҳақидаги аризалар, хабарлар ва бошқа маълумотларни қабул қилиш ва кўриб чиқишни белгилаб берувчи жиноят-процессуал қонунчилиги билан ўрнатилган тартибни белгилаб берувчи ижтимоий муносабатлар. Жиноятнинг **факультатив объекти** сифатида бу ерда жиноий тажовузлардан муҳофазаланишга бўлган фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ўз ичига олувчи ижтимоий муносабатлар намоён бўлади.

Жиноятнинг предмети бўлиб ариза (айбдорнинг аризаси ёки шахс аризаси), хабар (корхона, муассаса, ташкилотлар, жамоат бирлашмалари ва мансабдор шахсларнинг хабарлари, шунингдек, ОАВларининг хабарлари), жиноят ишини қўзғатишга ваколатли бўлган давлат органлари ёки мансабдор шахслар томонидан бевосита аниқланган бошқа жиноят ҳақидаги маълумотлар ҳисобланади.

Шахсларнинг жиноят тўғрисидаги аризалари ёзма ёки оғзаки бўлиши мумкин. Ёзма ариза арз қилувчи шахс томонидан имзоланган бўлиши лозим. Оғзаки ариза баённомада қайд этилади (ЖПК 324-моддаси).

Корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, жамоат бирлашмалари ва мансабдор шахслар жиноят тўғрисида берган хабарлар хизмат хати ёки тасдиқланган телефонограмма, телеграмма ёхуд радиограмма шаклида бўлиши лозим. Хабар юборувчи содир этилган жиноятга оид ҳолатларни тасдиқловчи ўз ихтиёридаги ҳужжатларни хабарга илова қилиб юбориши мумкин (ЖПК 326-моддаси).

Муайян жиноят тўғрисида матбуот, радио ва телевидения, ҳужжатли кинофильмлардаги, шунингдек, оммавий ахборот воситаларига йўлланган, лекин эълон қилинмаган хатлардаги хабарлар жиноят ишини қўзғатишга сабаб бўлади.

Жиноят тўғрисидаги хабарни эълон қилган ёки тегишли жойларга юборган оммавий ахборот воситалари, шунингдек, бу хабар муаллифлари суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки суднинг талабига асосан ўз ихтиёрларида бўлган ҳужжатларни ва хабарни тасдиқловчи бошқа материалларни тақдим қилишлари шарт (ЖПК 327-моддаси).

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 22 сентябрдаги «Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги ЎРҚ-181-сон Қонуни, 1-модда //Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 й., 39-сон, 390-модда.

Жиноят содир этилганлигини кўрсатувчи маълумотларнинг бевосита аниқланиши қуйидаги ҳолларда жиноят ишини қўзғатишга сабаб бўлиши мумкин:

1) суриштирувчи маъмурий вазифани амалга ошираётганида ёки бошқа жиноятга доир иш бўйича суриштирув ўтказиш чоғида жиноятга оид маълумотларни аниқлаганида;

2) терговчи бошқа жиноятга доир иш бўйича дастлабки тергов юритиш чоғида жиноятга оид маълумотларни аниқлаганида;

3) прокурор қонунларнинг бажарилиши устидан назорат қилиш пайтида ёки бошқа жиноятга доир иш бўйича дастлабки тергов олиб бориш чоғида жиноятга оид маълумотларни аниқлаганида;

4) судья маъмурий ҳуқуқбузарликка доир ишни юритиш чоғида жиноятга оид маълумотларни аниқлаганида;

5) суд фуқаровий ишни ёки бошқа жиноятга доир ишни юритиш чоғида жиноятга оид маълумотларни аниқлаганида (ЖПК 328-моддаси).

ЖК 241¹-моддасининг **объектив томони** жиноятни рўйхатга олишни **яшириш**, яъни тегишли мансабдор шахс ҳеч қандай асосларсиз аризани (хабарни) қабул қилишдан бош тортиши ёки рўйхатга олишни рад этишига қаратилган жинойй ҳаракатсизлигида намоён бўлади; жиноят ҳақидаги аниқланган маълумотларни йўқ қилиш; ариза, хабар ёки маълумотларни ўрганиб чиқмаслик, жиноят ишини қўзғатиш ҳақидаги масалани ҳал қилиш учун тегишли бўлган ва ўрганиб чиқиш зарур бўлган маълумотларни ўрганиб чиқмаслик ёки ушбу маълумотларни ўрганиб чиқиш натижалари бўйича жиноят ишини қўзғатишни рад этиш тўғрисидаги асосланмаган қарор чиқаришдан иборат ҳаракатдан иборат.

ЖПК 329-моддаси 1-қисмига кўра, жиноятга оид аризалар, хабарлар ва бошқа маълумотлар рўйхатга олиними ва дарҳол, жиноят ишини қўзғатиш учун сабаб қонунийлигини ва асослар етарли эканлигини бевосита ёхуд суриштирув органлари ёрдамида текшириш зарурати бўлган тақдирда эса, ўн суткадан кечиктирмасдан ҳал қилиши лозим. Ушбу муддат жиноятга оид маълумотлар олинган пайтдан бошлаб ҳамда то ишни қўзғатиш ёки қўзғатишни рад қилиш тўғрисида қарор чиқарилгунигача қадар ёхуд терговга қадар текширув материаллари ЖПК 587-моддасига мувофиқ прокурорча юборилгунигача қадар бўлган вақтни ўз ичига олади.

Мазкур жиноят айбдорнинг жиноят ҳақидаги аризани (хабар) қабул қилишни рад этган ёки жиноят ҳақида олинган (бевосита аниқланган) маълумотларни йўқ қилган ёхуд юқорида кўрсатилган ҳужжатларни кўриб чиқиш ёки рўйхатга олиш учун ўрнатилган қонуний муддатларнинг ўтиши билан **жиноят тугалланган** ҳисобланади.

Жиноятни рўйхатга олишни қасддан яшириш жинояти **субъектив томондан тўғри қасд** билан тавсифланади. Айбдор ўз ҳаракати (ҳаракатсизлиги)нинг жиноийлигини олдиндан билади ва жиноятни рўйхатга олишдан яширишни хоҳлайди. Бу ҳолатда субъект ғаразгўйлик ниятларда бирон-бир шахсдан ўч олиш ёки манфаатдор шахсларнинг бевосита ёки билвосита кўрсатмаларини бажариш орқали жиноят содир этган шахсни жиноий жавобгарликдан олиб қолиш мақсадларида ҳаракат қилиши мумкин.

Жиноятнинг **мотиви ва мақсади** қилмишни квалификация қилишга таъсир қилмайди, фақатгина уни таъминлайди.

Агар жиноят эҳтиётсизлик орқали содир этилса, бу ҳолатда айбдор мансабдор шахсни ЖКнинг 207-моддасига кўра (Мансаб совуққонлиги) жавобгарликка тортиш лозим.

Қонунда тўғридан-тўғри кўрсатиб ўтилганидек, мазкур жиноятнинг **субъекти** махсус бўлиб, унга айнан жиноят ҳақидаги ариза, хабар ва бошқа маълумотларни қабул қилиш, рўйхатдан ўтказиш ёки ариза, хабар ва бошқа маълумотларни кўриб чиқиш хизмат мажбуриятига кирувчи мансабдор шахслар киради. Иш ҳолатларига қараб, у суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки судья бўлиши мумкин.

Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш керакки, ЖК 241¹-моддасида кўрсатилган жиноят ўз мазмун-моҳиятига кўра мансаб ёки ҳокимият ваколатларини суистеъмол (ЖК 205-моддаси) қилиш жиноятининг бир кўриниши сифатида намоён бўлиши мумкин. Бу икки жиноят таркиби бир-бири билан умумий ва махсус ўхшашликларга эга бўлса-да, жиноятни рўйхатга олишни қасддан яшириш жиноятини қўшимча равишда ЖК 205-моддаси билан квалификация қилиш мумкин эмас. Агар жиноятни рўйхатга олишни қасддан яшириш билан бир вақтда айбдор мансаб ёки ҳокимият ваколатларини суистеъмол қилишга қаратилган бирор-бир ҳаракатларни содир этадиган бўлса, у ҳолда жиноятлар жами тариқасида қилмишни тавсифлаш мумкин.

Худди шунингдек, агар айбдор бирор-бир моддий манфаатлар остида жиноятни қасддан яширадиган бўлса, у ҳолда қилмишни жиноятлар жами тариқасида тегишли ЖК нормалари билан квалификация қилинади.

«Одил судловга қарши жиноятлар» мавзуси бўйича назорат саволлари

1. Одил судловга қарши жиноятларнинг турлари.
2. Объектив томондан айбсиз кишини жавобгарликка тортиш қандай ҳаракатларда ифодаланadi?
3. Айбсиз киши деганда нима тушунилади?

4. Адолатсиз ҳукм чиқариш деганда нима тушунилади?
5. Қандай қарорлар адолатсиз чиқарилган ҳисобланади?
6. Суд қарорларини бажармаслик субъектив томондан қандай содир этилади?
7. Кимлар қонунга мувофиқ ушлаб турилиши мумкин?
8. Кўрсатув беришга мажбур этиш жинояти объектив томондан қандай ҳаракатларда ифодаланади?
9. Қандай ҳаракатлар тергов қилишга ёки суд ишларини ҳал этишга аралашуш деб квалификация қилинади?
10. Ёлгон хабар бериш ёки ёлгон гувоҳлик бериш жинояти қачон тугалланган ҳисобланади?
11. Суриштирув ёки дастлабки тергов маълумотларини ошкор қилиш ҳаракатлари нимада ифодаланади?
12. Жиноят ҳақида хабар бермаслик қачон тугалланган ҳисобланади?
13. Жиноятни яшириш қачон тугалланган ҳисобланади?
14. Суриштирув ёки дастлабки тергов маълумотларини ошкор қилиш учун жиноий жавобгарликнинг келиб чиқиш шартлари қандай?
15. Жиноят процессини юритиш қатнашчиларининг ўз зиммасидаги вазифани бажаришдан бўйин товлаши нимада намоён бўлади?
16. ЖК 240-моддаси (Жиноят процессини юритиш қатнашчиларининг ўз зиммасидаги вазифани бажаришдан бўйин товлаши) бўйича жавобгарликдан озод қилиш шартларини айтинг.
17. Жиноят ҳақида хабар бермаслик белгиларини ёритиб беринг. Жиноятни яшириш деганда нима тушунилади?
18. Жиноятни ҳисобга олишдан қасддан яшириш нимада ифодаланади? Ким унинг субъекти бўлиши мумкин?
19. Айбдор жиноятни ҳисобга олишдан яширишига қайси омиллар туртки бериши мумкин? Бу омиллар қилмишни квалификация қилишга қандай таъсир кўрсатади?

Қўшимча адабиётлар

Ўқув қўлланмалар, махсус адабиётлар

- Глистин В.К.* Транспортные преступления. — М.: 1981.
- Алтухов С.А.* Преступления сотрудников милиции. — СПб.: «Юридический центр Пресс». 2001. — 271 Б.
- Блинников В.А., Устинов В.С.* Лжесвидетельство: уголовно-правовые, криминологические, уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты. — Ставрополь: 1999.
- Горелик А.С., Лобанова Л.В.* Преступления против правосудия. — СПб.: «Юридический центр Пресс». 2005. — 460 Б.

Гулямов З.Х. Преступления против правосудия, посягающие на авторитет и деятельность судебной власти и органов следствия. Учебное пособие. — Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 1996.

Гулямов З.Х. Преступления против правосудия, совершаемые дознавателями, следователями, прокурорами и судьями. Учебное пособие. — Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 1996.

Гулямов З.Х. Преступления против правосудия. Учебное пособие. — Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 1996.

Гулямов З.Х. Уголовная ответственность за несообщение о преступлении или его укрывательство. Учебное пособие. — Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 1997.

Дворянсков И.В. Уголовно-правовая охрана процессуального порядка получения доказательств / Отв. ред. А.И. Чучаев. — Ульяновск: 2001.

Денисов С.А. Преступления против правосудия. Теория и практика применения уголовного закона. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002.

Друзин А.И. Воспрепятствование исполнению судебного акта / Отв. ред. А.И. Чучаев. — Ульяновск, 2001.

Кулешов Ю.И. Преступления против правосудия: понятие, система, юридический анализ и проблемы квалификации: Учебное пособие. — Хабаровск: 2001.

Лобанова Л.В. Преступления против правосудия: теоретические проблемы классификации и законодательной регламентации. — Волгоград: 1999.

Лобанова Л.В. Уголовная ответственность за ложную информацию и понуждение к нарушению обязанности содействовать правосудию. — Волгоград: 1997.

Чучаев А.И. Преступления против правосудия. Научно-практический комментарий. — Ульяновск: 1997.

Илмий мақолалар

Гулямов З.Х. Атака на правосудие? // Ж. Экономика и статистика. 1998. № 7. — 60–62-б.

Гулямов З.Х. Вынесение неправосудного приговора // Ж. Именем закона. 1997. № 4. — 72–76-б.

Гулямов З.Х. Вынесения неправосудного решения, определения или постановления // Ж. Именем закона. 1998. № 3. — 144–148-б.

Гулямов З.Х. Вынесения неправосудного решения, определения или постановления. (Продолжение) // Ж. Именем закона. 1998. № 2. — 89–91-б.

Гулямов З.Х. На пути к независимому суду // Ж. Именем закона. 1997. № 3. — 83–86-б.

Гулямов З.Х. Общественная опасность и социальная обусловленность ответственности за посягательства на правосудие // Ж. Хуқуқ-Право-Law. 2002. № 3. — 54–59-б.

Гулямов З.Х. Общественная опасность и социальная обусловленность ответственности за посягательства на правосудие. (Продолжение) // Ж. Хуқуқ-Право-Law. 2002. № 4. — 60–63-б.

Гулямов З.Х. Преступления против правосудия // Ж. Экономика и статистика. 1997. № 1. — 66–67-б.

Гулямов З.Х. Уголовная ответственность за незаконное распоряжение имуществом, подвергнутым аресту // Ж. Хозяйство и право. 1997. № 4. — 76–79-б.

Гулямов З.Х. Уголовно-правовая ответственность за неисполнение судебного решения // Ж. Хозяйство и право. 1997. № 4. — 83–86-б.

Николаев М. Привлечение к уголовной ответственности за заведомо ложный донос // Ж. Законность. 2000. № 8.

Сверчков В. Заведомо ложные показания, заключения эксперта или неправильный перевод // Ж. Законность. 2002. № 11.

Сверчков В. Фальсификация доказательств // Ж. Законность. 2001. № 11.

Стуканов А. Уголовные дела о лжесвидетельстве // Ж. Законность. 1996. № 1.

Чучаев А., Дворянсков И. Фальсификация доказательств // Ж. Уголовное право. 2001. № 2.

АЛФАВИТ-ПРЕДМЕТЛИ КЎРСАТГИЧ

— А —

- Авария — 206, 208, 209, 323
Адолатли суд ҳужжати — 354
Адолатсиз суд ҳужжати — 355
Адолатсиз ҳужжат — 355, 356
Адолатсиз ҳукм — 355
Адолатсиз ҳукм, ҳал қилув қарори, ажрим ёки қарор чиқариш — 353
Айбланувчи — 350, 351, 352, 359, 360, 361, 364, 366, 367, 387, 388
Айбловнинг сунъий далилларини вужудга келтириш — 381
Айбсиз кишини жавобгарликка тортиш — 350, 351, 352
Айбсизлиги аён бўлган шахс — 350
Акциз — 168
Акциз маркалари — 83, 85, 168, 169, 170, 171
Алдаш — 13, 19, 30, 53, 54, 56, 57, 67, 68, 69, 86, 90, 95, 104, 114, 116, 134, 190, 308, 322, 324
Алкоголли маҳсулот — 167, 168, 169, 170, 172, 174
Алмаштириш (айирбошлаш) — 16, 71, 85, 90, 91, 97, 124, 154, 175, 182, 330
Алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг тартибини бузиш — 240, 241, 242
Алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар — 241, 243
Аниқ маълумотлар — 389
Аниқ хусусиятдаги қўрқитиш — 20
Анча миқдор — 94, 136
Анча миқдордаги зарар — 69, 75, 155, 229, 361
Аппарат воситалари — 51
Атайлаб ҳақиқатга тўғри келмайдиган эълон бериш — 108
Атмосфера ҳавоси — 215, 216
Атмосфера ҳавосининг ифлосланиши — 216
Атрофдагилар учун хавfli усул — 75
Атроф (табиий) муҳитни ифлослантириш — 209, 214
Атроф муҳитнинг инсон ҳаёти ёки соғлиғига ёхуд табиатга хавfli бўлган бошқача ифлосланиши — 210
Атроф муҳитнинг ифлосланиш ҳудуди — 209
Атроф муҳитнинг радиациявий ифлосланиши — 210
Атроф табиий муҳит — 204
Атроф табиий муҳитнинг ифлосланганлиги тўғрисидаги маълумотлар — 207

Атроф табиий муҳитнинг ифлосланиши оқибатларини бартараф қилиш чораларини кўрмаслик — 212
Аффинаж — 150, 151
Аффинажга топширишдан бўйин товлаш — 150, 151
Ахборот (маълумот) — 51, 124, 127, 134, 194, 195, 196, 197, 198, 374, 378, 381, 385
Ахборотдан фойдаланиш — 194, 197
Аҳоли соғлигининг ҳолати тўғрисидаги маълумотлар — 210

— Б —

Баданга оғир шикаст (оғир тан жароҳати) етказиш — 41, 309, 377
Баданга тан жароҳати (шикаст) етказиш — 308, 309, 324
Баданга ўртача оғир шикаст (тан жароҳати) етказиш — 19, 32, 39, 165, 166, 184, 255, 259, 301, 303, 309, 385
Бажармаслик — 257, 258
Бактериологик ифлосланиш — 210
Банд солинган мулкни қонунга хилоф равишда тасарруф этиш — 359
Банк билети — 83
Банкдаги ҳисоб рақамига маблағларни тўлиқ ўтказмаслик — 103
Банкдаги ҳисоб рақамига маблағларни ўз вақтида ўтказмаслик — 103
Банкнот шаклидаги чет эл валютаси — 97
Банкротлик — 107, 108, 109, 110, 111, 112
Банкротликни эълон қилиш — 108
Банкротликни яшириш — 109, 110
Бериш — 13, 36, 37, 40, 53, 60, 84, 90, 133, 146, 175, 185, 253, 261, 268, 272, 275, 291, 381, 384
Била туриб қонунга хилоф равишда ҳибсга олиш — 368
Била туриб қонунга хилоф равишда ҳибсда сақлаш — 368
Била туриб ҳақиқатта тўғри келмайдиган маълумотларни тақдим қилиш — 124
Бино (хона) — 27, 28, 29, 30, 31, 48, 60
Биржадан ташқари валюта бозорида операциялар ўтказиш — 101
Бир конфессияга мансуб диндорларни бошқасига киритишга қаратилган хатти-ҳаракатлар — 291
Бирор-бир ахборот олиш — 374
Битим — 79, 195
Битим тузиш — 79, 80, 81, 82
Бланка — 13, 54, 83, 261, 263, 274, 330–337
Бож — 130, 187
Божхона идентификация воситалари — 117

- Божхона идентификация воситаларидан алдаш йўли билан фойдаланиш — 117
- Божхона назорати — 115
- Божхона назоратидан яшириш — 116
- Божхона расмийлаштируви — 116
- Божхона тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш — 112
- Божхона хизмати — 120, 299
- Божхона хизматининг розилигини олмасдан туриб ўтказиш — 120
- Божхона чегараси — 114
- Божхона ҳудуди — 114
- Босма усулда кўпайтириш — 199
- Босқинчилик — 10, 15, 16, 17—34, 38—43, 56, 59, 333, 340
- Бошлиқ — 328, 368, 374, 380
- Бош тортиш — 103, 126, 129, 226, 253, 277, 290, 296, 301, 323, 334, 382, 387, 388, 393
- Бошқа мажбурий тўловлар — 130
- Бошқа манфаатлар — 262
- Бошқа миссионерлик фаолияти — 291
- Бошқа мулкий фойда кўриш — 106
- Бошқа муҳим шахсий ҳужжатлар — 334
- Бошқа оғир оқибатлар — 166, 211, 220, 226, 228, 242, 243, 357
- Бошқа тўловлар — 147
- Бошқача алдаш йўли — 325
- Бошқача усулда кўпайтириш — 199
- Бошқа шахс — 70
- Бошқа қимматликлар — 112—122
- Браконьерлик — 231
- Бузиб кўрсатилган маълумотлар — 187, 209
- Бузиб ўтиш — 97, 120
- Бузилиш — 144, 154, 205, 333
- Бузиш — 152, 154, 205, 209, 242, 283
- Бурчакли штамп — 330
- Бухгалтерия ҳисоботи — 111
- Бухгалтерия ҳисоботларини бузиб кўрсатиш — 110, 111
- Бюджет — 10, 68, 131, 134, 139—149, 237
- Бюджетда ёки бюджетдан молиялаштириладиган муассаса ёки ташкилотлар сметасида назарда тутилмаган чиқимларга маблағларни йўналтириш — 140
- Бюджетдан маблағ ажратиш харажатлари лимити — 143
- Бюджет интизомини бузиш — 139
- Бюджет маблағларини ажратиш — 139, 142
- Бюджетнинг бошқа маблағларидан мақсадсиз фойдаланиш — 141
- Бюджет ташкилоти — 139—149

Бўйин товлаш — 51, 107, 128, 129, 130–138, 149, 150, 186, 187, 213, 224, 226, 288, 306, 308, 314, 319, 322, 323, 324, 326, 339, 357, 387, 388
Бўйсунмаслик — 306
Бўйсунувчи — 248, 271

— В —

Вазифаларни лозим даражада бажармаслик — 257
Ваколатли банк — 98–103
Ваколатли орган — 124, 186, 187
Валюта қимматлиги — 87
Валюта қимматликларини олиш — 87, 89, 90
Валюта қимматликларини ўтказиш — 87, 90, 91, 95, 96, 97
Ветеринария ёки зоотехника қоидаларини бузиш — 224, 225
Ветеринария қоидалари — 225, 226
Виждонсизларча муносабатда бўлиш — 73
Воситачилик фаолияти — 185, 186, 188, 194

— Г —

Газли қуроллар — 24
Гаров — 217, 360, 361
Гаровга қўйилган мол-мулк — 361
Гиёҳвандлик воситалари — 70, 113, 266
Гувоҳ — 370, 382, 387, 388
Гумон қилинувчи — 360, 366, 367, 370, 492

— Д —

Давлат — 9, 10, 79, 81, 82, 217, 287
Давлат бошқаруви юзасидан ҳокимият ваколоти — 252
Давлат органи — 81, 110, 111, 215, 298, 377, 378
Давлат проба тамғаларини ўтказиш — 338
Давлат проба тамғаси — 337
Давлат проба тамғасидан фойдаланиш — 338
Давлат проба тамғасини қалбакилаштириш — 338
Давлат рамзларига ҳурматсизлик қилиш — 278, 280, 281
Давлат чегараси — 309
Давлат чегарасидан ўтиш — 296, 311
Давлат чегарасидан ўтиш тартибини бузиш — 311
Давлат чегарасини кесиб ўтиш — 311
Давлат чегарасини кесиб ўтиш вақти — 312
Давомли талон-гуж қилиш — 48

- Дарахтларни қонунга хилоф равишда (ғайриқонуний) кесиш — 12, 219
- Дастлабки қамоқда сақлаш жойлари — 308
- Дастур воситалари — 52
- Дастурий таъминот — 52
- Дезактивация қилиш ёки бошқача тарзда тиклаш чоралари — 213, 214
- Декларацияга киритмаслик (декларациясиз) — 97, 114, 118
- Декларациялаш (бошқа номга ёзилган декларациядан фойдаланиш) — 97, 114, 118
- Декларациясиз ёхуд бошқа номга ёзилган декларациядан фойдаланиб (товарларни ёки бошқа қимматликларни декларацияга киритмаслик ёхуд ўзгача ном билан декларацияга киритиш) — 97, 114, 118
- Деталлар — 89, 93
- Диний оқим — 286
- Диний секта — 286
- Диний таассублар — 75
- Диний ташкилот — 283, 284
- Диний ташкилотлар раҳбарларининг мазкур ташкилотлар уставини рўйхатдан ўтказишдан бош тортиши — 290
- Диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш — 288
- Диний таълимотдан сабоқ бериш тартибини бузиш — 342
- Дўппослаш — 298, 301, 372

— Е —

- Ер — 10, 12, 214, 215, 216, 217, 218, 239
- Ерни ифлослантириш — 215
- Ернинг бузилиши — 215, 216
- Ернинг ифлосланиши — 215
- Ер ости сувлари — 215, 218, 238, 239
- Ер устидаги, сувдаги ва ҳаводаги механизациялашган воситалардан фойдаланиш — 237
- Ер усти сувлари — 218, 238
- Ер участкасини ўзбошимчалик билан эгаллаб олиш — 341
- Ер қаъри (ер ости бойликлари) — 10, 12, 217

— Ё —

- Ёлғон гувоҳлик бериш — 382, 385
- Ёлғон кўрсатув — 382
- Ёлғон маълумотлар — 50, 52, 116, 117, 199, 314

Ёлғон (сохта) маълумотлар киритиш — 119, 261, 262

Ёлғон хабар бериш — 381, 382

Ёлғон ҳужжатларни тузиш ва тақдим этиш — 261

— Ж —

Жабрланувчи — 16—26, 35—44, 54—70, 164, 301, 302, 303, 304, 334, 339, 352, 370, 371, 375, 387, 388

Жабрланувчининг бевосита ўзида жойлашган қўл юки — 62

Жабрланувчининг кийими, сумкаси ёки бошқа қўл юкидаги ашёга нисбатан содир этилган ўғрилиқ — 61

Жабрланувчини ўз мулки ёки мулкка бўлган ҳуқуқини беришга мажбур қиладиган шароитга солиб қўйиш — 40

Жазони ижро этиш муассасасининг ходими — 375

Жами даромад — 132

Жамоат бирлашмалари — 82, 281, 282

Жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотларни қонунга хи-лоф равишда тузиш — 355

Жиддий зиён — 247, 248, 249, 254, 256, 257, 259, 260, 261, 334, 339, 340, 341

Жиноий гуруҳ ташкил қилиш — 304

Жиноий йўл билан топилган мулк — 70, 71, 72

Жиноий йўл билан топилган мулкни ўтказиш — 71, 72, 122

Жиноят изларини ёки жиноят йўли билан олинган нарсаларни яшириш — 390

Жиноятни ҳисобга (рўйхатга) олишдан яшириш — 393, 394,

Жиноят процессида иштирок этувчи бошқа шахслар — 371

Жиноят процессини юритиш қатнашчиларининг ўз зиммасида-ги вазифани бажаришдан бўйин товлаши — 387

Жиноят содир этганликка иқдор бўлиш — 374

Жиноят содир этиш қуроли ва воситаларини яшириш — 390

Жиноят тўғрисидаги аризалар — 392

Жиноятчини яшириш — 390

Жиноят ҳақида хабар бермаслик — 72, 388, 389

Жисмоний зиён — 250

Жисмоний зўрлик — 20, 41, 297, 301, 303

Жисмоний тазйиқ ўтказиш — 384, 385

Жойлаштириш — 204

— З —

Зарарли оқибатлар — 206, 213

Заргарлик буюмлари — 88, 337

Заҳарли моддалар — 13, 24, 37

Зоотехник қондалар — 224, 225
Зўрлик — 18, 19, 20, 26, 35, 38, 39, 40, 43, 44, 59, 121, 280,
283, 296, 301, 303, 366, 372
Зўрлик ишлатиш — 18, 19, 21, 36, 43, 59, 301, 308, 358
Зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш (таҳдиди) — 20, 36, 39, 43,
301

— И —

Инсонлар ўлими — 166
Интеллектуал сохталаштириш — 261
Истеъмолчиларнинг ҳаёти ва соғлиғи хавфсизлиги талабларига
жавоб бермайдиган товарлар (ишлар, хизматлар) — 162, 163
Истиқомат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетиш — 329
Ифлосланиш — 205—218, 238, 239
Ихтиёрда бўлган мулк — 45
Ихтиёрий сертификатлаштириш — 163
Ички валюта бозорида сотиб олинган чет эл валютаси — 100
Иш — 161
Ишбилармонлик нуфузига путур етказиш — 198, 199
Ишга тушириш — 99, 204, 205
Ишлаб чиқариш — 70, 71, 86, 88, 89, 105, 126, 132, 139, 140,
161—189, 194, 198, 227
Ишлаб чиқаришга мўлжалланган буюмлар — 88
Ишлаб чиқариш чиқиндилари — 89
Ишлаб чиқариш қондаларининг бузилиши — 227
Ишлаб чиқиш — 143, 144, 284
Ишларни бажариш — 151, 164
Ишониб топширилган мулк — 45, 68, 73
Ишонч — 13, 53—57, 67, 68, 69, 107, 249
Ишончни суиистеъмол қилиш — 53, 55, 57, 68, 90, 107
Иш ташлаш — 296
Иш ташлашнинг раҳбарлари — 298
Иштирок этганлик (этиш) — 60, 72, 96, 108, 137, 281, 284,
285, 293, 296, 350, 364, 366, 370, 389
Иш ҳақи — 26, 28, 32, 56, 69, 70, 75, 133, 135, 140, 146, 147,
149, 257
Иқтисодий ночорлик — 110, 111,
Иқтисодий ночорликни бошқача яшириш — 111
Иқтисодий ночорликни яшириш — 110
Иқтисодий қиймат — 11

– Й –

Йиғилиш — 289–295

Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишлар уюштириш — 292

Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишлар уюштириш, ўтказиш тартибини бузиш — 291

Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишлар ўтказиш — 292

Йиғимлар — 130, 131, 132

Йиғиш — 12, 13, 70, 105, 150, 229, 233, 235, 284

Йўл қўйиш — 259, 260

Йўқотиш — 39, 118, 154, 187, 218, 223, 226, 238, 280, 323, 390

– К –

Касбий вазифаларни лозим даражада бажармаслик — 257

Кимёвий ифлосланиш.— 227,

Кимёвий моддалар — 227, 228

Кимёвий моддалардан фойдаланиш — 228

Кириш — 28, 30, 31, 34, 45, 48, 54, 60, 120, 128, 196, 297, 309–316

Киссавурлик — 60

Компьютер воситалари — 51

Компьютер техника воситаларидан фойдаланиш — 51

Компьютер техникаси воситалари — 51

Корхона, муассаса ёхуд ташкилотлар ишига тўсқинлик қилиш — 295, 297

Корхона, муассаса, ташкилотларнинг валюта ҳисобварақларига ўтказилиши лозим бўлган чет эл валютаси — 99

Кредитлар, ссудалар олиш — 106

Кураш талабларини бузиш — 222, 223, 224

Кўп миқдорда зарар — 67, 73, 74, 80, 82, 108, 109, 110, 112, 149, 151, 155, 197, 198, 219, 220, 221, 229, 235, 236, 242, 243, 247, 249, 250, 257, 259, 260, 339, 341

Кўрсатма беришдан бўйин товлаш — 387

Кўрсатма бериш — 382, 387

Кўрсатма беришдан бош тортиш — 387, 388

Кўчар ва кўчмас мулклар — 12

Кўча юришлари — 291–295

•
— Л —

Лабораторияга мўлжалланган ашёлар — 89
Лойиҳалаш — 204

— М —

Мажбурий сертификатлаштириш — 162
Мажбурий сотишдан бўйин товлash — 149, 150
Мажбурлаш — 286, 287, 297, 301, 374 384
Мансаб ваколоти — 247
Мансабга совуққонлик билан қараш — 256
Мансабдор шахс — 49, 50, 51, 52, 69, 72, 74, 80, 82, 109, 116,
120, 127, 130, 137, 147, 152, 174, 198, 207, 208, 212, 221, 224,
226, 235, 236, 240, 243, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254,
255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 263, 264, 265, 266, 268, 271,
272, 275, 276, 293, 313, 341, 358, 374, 379, 380
Мансабдор шахс ваколоти — 248, 254
Мансабдор шахснинг ўз хизмат мавқеидан (мансаб ваколоти-
дан) фойдаланиши — 247, 265
Мансаб мавқеини суиистеъмом қилиш — 49, 178, 184
Мансаб сохтакорлиги — 260
Масъул мансабдор шахс — 49, 52, 198, 208, 228, 251, 253, 256,
268, 270, 272
Материаллар — 13, 52, 68, 89, 93, 113, 166, 180, 289, 293,
330, 365
Махсус ваколатга эга мансабдор шахс — 212
Маълумотлар — 35, 36, 39, 50, 52, 109, 110, 117, 118, 119,
120, 127, 170, 184, 195, 196, 197, 198, 199, 205, 207, 209, 210,
253, 261, 314, 330, 383, 385, 386, 389
Маълумотларнинг ноаниқлиги — 199
Маълумотларни ошкор этиш билан қўрқитиш — 39
Маълумотларни тақдим этиш — 110, 126
Маълумотларни тақдим этмаслик (ахборот бермаслик) — 111,
124, 126
Маълумотларни яшириш — 208
Маъмурий назорат — 326, 327, 328, 329, 330
Маъмурий назорат ўрнатилиши учун асос — 328
Маъмурий назорат қоидаларини бузиш — 326, 329
Маъмурий-хўжалик ваколатлари — 251
Маъмуриятнинг ўз фаолиятини амалга оширишига бошқача
йўсинда тўсқинлик қилиш — 306
Маҳаллий солиқлар — 131
Маҳқум — 302–308, 370

- Маҳжумларни террор қилиш — 303, 305
 Металл тангалар — 83, 84
 Миллатлараро ёки ирқий адоват — 75
 Минерал ўғитлар — 227
 Митинг — 291, 292, 293, 294, 295
 Моддий борлиқ сингари хусусиятлар — 11
 Моддий жавобгар шахс — 70
 Моддий сохталаштириш — 261
 Моддий қимматликлар — 272
 Моддий ҳақ бериш ёки мулкый манфаатдор этиш — 273
 Молиявий йил — 145
 Молиявий-ҳўжалик фаолияти — 111
 Молиялаш — 139, 145, 146, 284
 Мол-мулк — 11–21, 26–33, 35–38, 41–44, 46, 47, 50, 54, 56, 58, 59, 68, 75, 94, 107, 110, 112, 121, 132, 161, 163, 166, 195, 251, 263, 359, 360, 361, 362, 384
 Мол-мулкка бўлган ҳуқуқ — 36, 38, 40, 41, 53, 57, 195
 Мол-мулкни хатлаш — 359, 360, 361
 Монополистик фаолият — 123
 Монополияга қарши қонун ҳужжатларини бузиш — 122, 123, 126
 Мотив — 41, 50, 72, 74; 75, 80, 96, 104, 106, 109, 112, 120, 128, 130, 136, 149, 151, 152, 165, 172, 174, 178, 188, 190, 194, 197, 198, 226, 307, 329, 334
 Муайян ҳаракатларни содир этишга мажбурлаш — 374
 Муассаса — 81, 99, 140, 295, 297
 Мувофиқлик белгиси — 169
 Мувофиқлик сертификати — 162
 Муддатли ҳарбий хизмат — 320
 Мулк — 9, 10, 11, 12, 13, 14, 28, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 44, 46, 53, 55, 67, 70, 72, 74, 79, 91, 185, 217, 219, 272, 275, 280, 286, 339, 352, 359, 361, 384, 386
 Мулкый зарар етказиш — 13, 67, 68, 69
 Мулкый зиён — 249
 Мулкый йўсиндаги ҳаракатлар — 36, 37, 38
 Мулкый манфаатлар беришни талаб қилиш — 37
 Мулкый характердаги фойда — 272
 Мулкка шикаст (зарар) етказиш — 31, 39, 75, 76, 121, 280
 Мулкка шикаст етказиш ёки уни нобуд қилиш билан қўрқитиш — 39
 Мулкни бериш талаби — 37
 Мулкни нобуд қилиш — 39
 Мулкни олдиндан ваъда бермаган ҳолда олиш ёки ўтказиш — 72, 73, 122

•

Мулкни растрата қилиш — 46, 47, 333, 361
Мулкнинг талон-торож қилиниши — 73
Мулкни ушлаб қолиш — 46
Мулкни кўриқлашга виждонсиз муносабатда бўлиш — 74
Мулк ҳуқуқини талаб қилиш — 37
Муниципал мулк — 10
Муомала — 11, 13, 37, 70, 83, 86, 95, 106, 113, 123, 163, 166, 167, 171, 177, 227, 253, 266, 337, 368, 371, 372, 373, 376
Муомалада бўлиш қоидаларини бузиш — 277
Муомаладаги мол-мулк — 13
Мурожаатни кўриб чиқишнинг имконсизлиги — 187
Муқобил хизмат — 321, 324
Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар — 233, 234, 241
Мухр — 261, 330, 333

– Н –

Назоратсиз фойдаланиш — 154
Намойиш — 291, 292, 293, 294
Нафақа — 146
Наф келтирмайдиган битим — 79
Ноаниқ хусусиятдаги кўрқитиш — 20
Нобуд қилиш — 12, 13, 31, 36, 37, 38, 39, 74, 75, 76, 219, 220, 221, 235, 243, 280, 330, 333, 360, 361, 384
Нолегал диний фаолият билан шуғулланиш — 288
Нотўғри таржима қилиш — 383
Нотўғри эксперт хулосаси — 383
Ноқонуний ов қилиш — 231

– О –

Объектлардан фойдаланиш — 204, 205
Ов (овчилик, ов қилиш) — 229, 230, 231, 232
Ов қилиш (овчилик) қоидаларини бузиш — 11, 229, 232
Озодликдан маҳрум этиш жазосини ижро этиш муассасаси маъмурияти вакиллариға ҳужум қилиш — 302
Озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасалари — 302, 303, 304, 305, 306, 307
Озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасаларининг ишини издан чиқарувчи ҳаракатлар — 302
Озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазони ижро этиш муассасалари маъмуриятининг вакиллари — 302

Олиб ўтиш — 259
Олиш — 68, 69, 70, 71, 73, 79, 80, 81, 90–97, 101, 122, 151,
152, 179, 180, 181, 183
Омборхона — 27–31, 44, 60
Оммавий жойларда давлат рамзларига ҳурматсизлик қилиш — 280
Оммавий мулк — 10
Очиқчасига олиб ўтиш — 120
Ошкор қилиш (этиш) — 194, 196, 197, 198, 199, 385, 386
Оқибатлар — 43, 74, 144, 165, 204, 205, 206, 207, 208, 211,
212, 213, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 223, 226, 227, 235, 238,
239, 240, 243, 250, 254, 257, 334, 352, 357, 376, 381
Оғир оқибатлар — 203, 211, 213, 217, 226, 239, 334, 377

– II –

Пайҳон қилиш — 221
Паспорт — 13, 278, 315, 333, 334, 335
Пора — 263, 264, 265, 267, 269, 270
Пора бериш — 97, 263, 264, 265, 267, 269, 270, 308
Пора берувчининг манфаатлари — 265
Пора берувчи ўз ихтиёри билан пора берилганлиги
ҳақида аърз қилиши — 270
Порани бевосита бериш — 270, 271
• Поранинг предмети — 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270
Пора олиш — 69, 81, 90, 97, 116, 253, 263–268, 352
Пора олиш-беришда воситачилик қилиш — 270, 271, 272
Пора олиш ёки бериш ҳақидаги битимга эришишга қаратилган
фаолият — 271
Пора олиш ҳақидаги келишувга эришиш — 270, 271
Порахўрлик (пора олиш-бериш) — 90, 263, 270, 271, 272
Пора эвазига оғдириш — 90, 97, 272, 273, 274, 275, 308
Портлатиш қурилмалари — 22, 25, 113, 237, 390
Портлатиш қурилмалари, заҳарли кимёвий моддалар
ёки бошқа ялпи қириб юборадиган ёки нобуд қиладиган
усулларни қўллаш — 237, 238
Портловчи моддалар — 29, 22, 25
Прозелитизм — 291
Прокурор — 252, 299, 308, 352, 363, 364, 365, 367, 370, 371,
373, 374, 377, 378, 379, 380, 385, 392, 394,
Психотроп моддалар — 13, 37, 113, 259, 266
Пулли хизматни кўрсатиш — 263
Пул маблағлари — 148
Пул маблағлари беришни асоссиз равишда кечиктириш — 146,
148, 149

Пул маблағлари беришни кечиктириш — 147, 148, 149
Пул ўтказиш — 52, 339

— Р —

Рангли металларни ноқонуний тайёрлаш — 151
Рангли металлар, уларнинг парчаси ва резги-чиқитлари — 152
Расмий ҳужжат — 193, 260, 261, 262, 330
Расмий ҳужжатни тайёрлаш — 335
Расмий ҳужжатни қалбакилаштириш — 335
Рақобат — 123
Рақобатчини обрўсизлантириш — 198
Раҳбарлик қилиш — 285, 295, 296
Реализация қилиш — 163, 164, 171, 172, 181, 183, 185, 237,
261, 337
Реал хавф (таҳдид) — 17, 21, 117, 127, 295
Резервдаги хизматни ўташ — 322
Резервчилар хизмати — 322
Рекуперация — 150
Республика мулки — 10
Руҳий зўрлик — 18, 20, 35, 38, 303, 372
Руҳий таъсир — 44, 301, 372, 373, 376
Рўйхатдан ўтганликни тиклаш — 187
Рўйхатдан ўтишдан бўйин товлаш — 187
Рўйхатдан ўтишни ўзгартириш — 187

— С —

Савдо ёки воситачилик фаолияти билан қонунга хилоф равиш-
да шуғулланиш — 185
Савдо ёки хизмат кўрсатиш қоидаларини бузиш — 189, 190
Савдо фаолияти — 185
Сафарбарлик бўйича чақирувдан бўйин товлаш — 326
Сафарбарлик чақируви резервидаги ҳарбий хизмат — 321
Сақлаш — 14, 62, 90, 93, 102, 161, 163, 165, 166, 167, 171,
177, 179, 182, 227, 228, 330, 359, 361, 362, 374
Сақлаш қоидаларини бузиш — 285
Сертификатлаштириш — 161, 162, 169
Сир тутиладиган ахборот — 194—198
Сир тутиладиган ахборотни ишлаб чиқариш хусусияти — 196
Сир тутиладиган ахборотнинг иқтисодий хусусияти — 196
Сир тутиладиган ахборотнинг савдо хусусияти — 196
Сир тутиладиган ахборотнинг фан-техника хусусияти — 195
Сир тутиладиган ахборотни ошкор этиш — 197

- Система дастурлари — 52
- Смета — 140—145
- Совуққонлик — 74, 80, 104, 135, 165, 240, 250, 256, 257, 258, 259, 356, 365, 368, 389, 394
- Совуқ қурол — 22, 23
- Содир этилган жиноят — 388
- Содир қилинган жиноят учун ўзбошимчалик билан жазолаш — 347
- Солиқ — 51, 69, 83, 103, 105, 106, 115, 130—139, 168, 185, 191
- Солиқлар тўлашдан бўйин товлаш — 103, 107, 132—139
- Солиқ солинадиган объектларни яшириш — 132, 134, 137
- Солиқ солишининг бошқа объектлари — 132
- Солиқ солиш объекти — 132
- Солиқ тўлашдан бошқача усулда бўйин товлаш — 134
- Сотиш — 54, 71, 85, 90, 91, 149, 165, 169, 171, 175, 253, 264, 274, 335, 336, 338
- Соф қуйма олтин — 87
- Сохта банкротлик — 107
- Сохта пул яшаш — 84
- Сохта тadbиркорлик — 105, 106, 107
- Сохта ҳужжатлар — 308, 312, 315, 324
- Соғлиқ учун хавfli бўлган зўрлик ишлатиш — 18
- Стипендия — 147
- Сув — 10, 114, 153, 204, 207, 209, 210, 212, 225, 228, 236, 237—240
- Сув ва сув ҳавзаларидан фойдаланиш шароитлари — 239
- Сув ёки сув ҳавзаларидан фойдаланиш шартлари — 237, 238
- Сувни ифлослантириш — 239
- Сувнинг (сув объектларининг) ифлосланиши — 215, 239
- Сувнинг камайиши (тугаши) — 215, 239
- Сув объектлари — 214, 217, 237, 239, 240
- Сув таъминоти манбалари — 214, 238
- Суд ишларини ҳал этиш — 377—380
- Судьяга қонунга хилоф равишда таъсир ўтказиш — 378
- Суд ҳал қилув қарорини бажармаслик — 358
- Суд ҳужжатини бажаришдан бўйин товлаш — 357
- Суд ҳужжатининг ижро этилишига тўсқинлик қилиш — 358
- Суд ҳужжатини ижро этмаслик — 357
- Сунъий қимматбаҳо тош — 89
- Суриштирув ёки дастлабки тергов маълумотларини ошкор қилиш — 385, 386
- Суриштирувчи — 69, 350, 359, 363, 364, 370, 374, 378
- Суриштирувчи, терговчи, прокурорга қонунга хилоф равишда таъсир ўтказиш — 378

- Табиий радиациявий фон — 210
Табиий хоссаларнинг ўзгача тарзда ўзгариши — 215, 240
Табиий хоссаларнинг ўзгача ўзгариши — 215, 240
Табиий худудлар — 233, 241, 242, 243
Тадбиркорлик — 55, 92, 105, 170, 186, 191, 250
Тайёрланаётган жиноят — 388
Тайёрлаш — 52, 54, 94, 107, 151, 179, 181, 182, 233, 274, 336, 337, 338
Такрорийлик (такроран) — 27, 48, 137, 267
Талаб (талаб қилиш) — 36, 37, 38, 222, 223, 268, 275, 276, 306, 340, 378, 384
Талабларни бажармаслик — 129
Талон-торожнинг шакллари — 15, 16, 50, 67
Талон-торожнинг қонунга хилофлиги — 15
Талон-торож қилиниш — 73
Талон-торож қилиш — 10–19, 22, 28, 32, 34, 35, 41–45, 47, 48, 51, 58, 59, 60, 62, 67, 70, 76, 87, 97, 104, 141, 262, 331, 333
Талон-торож қилишнинг яширин усули — 58
Талончилик — 10, 15, 19, 26, 27, 30, 34, 39, 42, 43, 44, 56, 59, 71, 90, 331, 340
Тамаки маҳсулотлари — 168–174
Тамғалаш — 338
Таржима (таржима қилиш) — 382–385
Таржимон — 382–385
Таржимонлар — 52
Тарификация рўйхати — 144
Тарқатиш — 47, 71, 175, 199, 286
Тарғибот — 286
Тасаввур — 17
Тасодифий равишда топиб олинган мол-мулк — 14
Ташвиқот — 284, 286, 291
Ташиш — 13, 47, 154, 161, 171, 176, 182, 223
Ташкилий-бошқарув ваколатлари — 251
Ташкилот — 51, 81, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 140, 143, 141, 142, 145, 148, 149, 150, 177, 243, 250, 253, 281, 283, 285–298, 321, 332
Ташкилотчи — 294, 304
Таъсир этиш — 372
Тақдим этиш (қилиш) — 110, 115, 125, 127, 128, 130, 133, 208, 210, 211, 212, 261, 336, 379
Тақиқланган жамоат бирлашмалари ва (ёки) диний ташкилотлар фаолиятини қайта тиклаш — 284

- Тақиқланган жамоат бирлашмасини ёки диний ташкилотни тузиш — 284
- Тақиқланган иш ташлашга раҳбарлик қилиш — 295–298
- Текинга олиш — 16
- Терговчи — 69, 351, 352, 359, 361, 370, 374, 378, 387
- Тергов қилиш — 352, 377–380
- Тергов қилишга ёки суд ишларини ҳал этишга аралашиш — 377–380
- Тергов ҳибсхоналари — 308
- Техноген равишда ўзгарган радиациявий фон — 210
- Тижоратчи (тадбиркорлик) ташкилот — 105, 106, 107
- Тижоратчи ташкилотни тузиш — 105
- Товар — 43, 56, 60, 80, 83, 85, 92, 98, 99, 101, 103, 112–132, 161–171, 174, 185, 186, 190, 198
- Товар ёки бошқа қимматликларни божхона чегарасидан ўтказиш (олиб ўтиш) — 115, 121
- Товарлар ёки бошқа қимматликларни божхона назоратини четлаб олиб ўтиш — 115
- Товарларни реализация қилиш — 125, 131, 183, 185
- Товламачилик — 10, 13, 15, 35–41, 90, 97, 190, 268, 276, 277, 333, 340
- Товламачиликдаги кўрқитиш — 38
- Товламачилик (тамағирлик) йўли билан пора олиш — 267, 268, 270
- Товламачилик йўли билан ҳақ беришни талаб қилиш — 275, 276, 277
- Топилма — 14
- Топшириш қоидаларини бузиш — 12, 149
- Транзит ўтиш — 316
- Тузиш — 55, 68, 79, 80, 105, 107, 125, 133, 185, 261, 281, 283, 284, 285, 288, 289
- Тўланмаган солиқ — 135
- Тўплаш — 194, 196, 197
- Тўплаш усуллари — 196
- Тўсқинлик қилиш — 253, 277, 295–298, 357, 358

– у –

- Узрли сабаблар — 323
- Уй-жой — 27, 28, 29, 30, 31, 44, 60, 162, 318, 360, 390
- Умумдавлат солиқлари — 131
- Ундаш — 285–288
- Унитар корхона — 105
- Ускуналар (мосламалар) — 22, 31, 51, 112, 166, 239

Устав (таъсис ҳужжатларда назарда тутилган) фаолияти — 105, 106

Ушлаб туриш — 351, 362–367

Уюшган гуруҳ — 32, 33, 34, 41, 44, 51, 57, 73, 76, 86, 96, 97, 104, 120, 121, 152, 173, 178, 184, 188, 236, 237, 253, 256, 263, 268, 272, 275, 381, 385

Уюшган гуруҳ манфаатлари — 34,

Уюштириш — 368, 369

– Ф –

Фавқулодда ҳолат — 295–298, 369

Фаол иштирокчилар — 305

Фаолият билан лицензиясиз шуғулланиш — 172, 191

Фаолият билан шуғулланиш — 205

Фаолиятнинг издан чиқарилиши — 303

Фаол қаршилик кўрсатиш — 298, 300

Фараз қилинган ҳуқуқ — 42, 340

Фирибгарлик — 10, 13, 15, 48, 53–57, 82, 85, 86, 95, 107, 265, 333

Фойда (даромад) — 131, 132, 133, 137, 138

Фойдаланиш — 11, 22, 23, 24, 49, 51, 52, 55, 68, 76, 81, 84, 85, 89, 98, 100, 111, 115, 116, 117, 122, 125, 133, 141, 142, 143, 150, 151, 152, 153, 162, 163, 174, 194, 196, 197, 198, 199, 204, 205, 207, 212, 217, 218, 219, 225, 227, 228, 229, 230, 233, 234, 236, 237, 238, 239, 241, 242, 247, 248, 263, 265, 273, 278, 280, 307, 321, 330, 332, 333, 335, 338, 351, 360

Фойдаланиш шартларини бузиш — 203, 237, 238

Фойдаланиш қоидаларини бузиш — 152, 227, 228

Фойдани, даромадни ёки солиқ солинадиган бошқа объектларни камайтириб кўрсатиш — 134, 137,

Фойдани, даромадни ёки солиқ солинадиган бошқа объектларни яшириш — 132

Фойда (даромад)ни солиқлардан озод қилиш ёки камайтириш — 106

Фуқаролик бурчи — 298–320

Фуқаролик бурчини бажараётган шахс — 299, 300, 301

Фуқаролик бурчини бажариш — 301

Фуқаролиги бўлмаган шахслар — 314, 315

Фуқарони қасддан ҳақ беришга мажбур этадиган аҳволга солиб кўйиш — 276

— X —

- Хабар (жиноят ҳақида) — 393
Хавфли рецидивист — 28, 41, 44, 48, 62, 69, 73, 86, 96, 152, 173, 178, 184, 188, 190, 194, 236, 263, 267, 268, 271, 275, 278, 335
Хавфсизлик — 115, 161, 164, 170, 181, 185, 191, 192, 204, 207, 219, 22, 224, 281, 285, 292, 310
Хази́на — 14, 93
Харидор ва буюртмачиларни бошқача тарзда алдаш — 190
Харидор ёки буюртмачини алдаш — 190
Харид қилиш — 91, 121, 124, 141, 182, 306
Хатланган мол-мулк — 359, 360
Хизмат — 162
Хизмат ваколатидан фойдаланиш — 122
Хизматлар кўрсатиш — 161, 164,
Хизматчини пора эвазига оғдириш — 97, 272, 273, 274
Хусусий мулк — 10
Хўжалик юритувчи субъект (хўжалик фаолияти субъекти) — 81, 83, 91, 108, 110, 123, 124, 129, 167, 174, 198

— Ч —

- Чақирувдан бўйин товлаш — 322
Чақирувлар — 286
Чегара режими — 309
Чегирмалар — 132, 135
Чет эл валютаси — 84, 85, 87, 90 91, 92, 94, 98, 99, 100, 101, 103, 113
Чет эл валютасидаги тушум — 99, 100
Чет эл валютасидаги тўлов ҳужжатлари — 87
Чет эл валютасидаги қимматли қоғозлар — 84, 85, 87
Чет эл валютасини яшириш — 97, 102, 103, 104
Чет эл фуқароси — 314
Чигитдан олинадиган маҳсулот — 174, 175, 177
Чикимлар бўйича бюджет маблағлари лимитида ошиб кетиш — 140, 143

— Ш —

- Шахс учун сир сақланиши лозим бўлган маълумотлар — 39
Шикаст (зарар) етказиш — 12, 13, 31, 37, 38, 39, 43, 73, 74, 118, 165, 219, 220, 221, 243, 255, 280, 298, 324, 330, 360

Штамп — 13, 54, 107, 113, 117, 261, 263, 274, 315, 330–336
Штат жадвали — 144
Штат-смета тартиби (интизоми) — 140, 144, 145
Штат-смета тартибини (интизомини) бузиш — 140, 144

— Э —

Эгаллаш (эгаллаб олиш) — 13, 14, 17, 18, 19, 21, 37, 41, 49,
107, 315, 330, 333, 334
Экинзор — 219, 220, 228
Экинзор, ўрмон ва бошқа дов-дарахтларга шикаст етказиш —
219
Экинзор, ўрмон ёки бошқа дов-дарахтларни нобуд қилиш —
12, 219, 228
Экологик оқибатлар таъсиридаги авария — 209, 211
Экология хавфсизлигига оид нормалар ва талабларни бузиш —
204, 205
Экология хавфсизлигига оид талаблар — 204, 205, 206
Эксперт — 27, 180, 207, 289, 371, 382–388
Экспертнинг хулоса беришдан бўйин товлаши — 388
Эксперт хулосаси — 383
Эпидемия — 141, 206, 214, 224
Эпидемия тарқалиши — 224
Эпизоотия — 226
Эркин божхона зонаси — 114
Этил спирти — 167, 168, 170, 172, 173

— Ю —

Юбориш — 115
Юридик аҳамиятга молик (эга бўлган) ҳаракатлар — 118, 131,
251, 260

— Я —

Яроқлилик муддати — 163
Ясаш — 83, 85, 86
Яшириш — 13, 49, 54, 72, 97, 102, 103, 104, 109–111, 116,
132, 135, 138, 151, 207, 208, 209, 223, 262, 330, 333, 360, 361,
363, 388, 390, 391, 392, 393
Яқин қариндошлар — 265, 371, 391

- Ўғрилиқ — 10, 15, 20, 26, 30, 47, 56, 68, 71, 333
Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларини бузиш — 314
Ўзбекистон Республикаси Давлат байроғи — 278, 279, 280, 281
Ўзбекистон Республикаси Давлат герби — 278, 279, 280, 281
Ўзбекистон Республикаси давлат ёки божхона чегаралари орқали қонунга хилоф равишда олиб ўтилиши — 259
Ўзбекистон Республикаси Давлат мадҳияси — 278, 280, 281
Ўзбекистон Республикаси давлат ягона сув фонди — 239
Ўзбекистон Республикаси манфаатлари — 80
Ўзбекистон Республикаси Қизил китобига ва Халқаро қизил китобга киритилган ноёб ёввойи ҳайвонлар ва ўсимликлар — 235
Ўзбекистон ҳудудига кириш — 310
Ўзбошимчалиқ — 12, 14, 15, 17, 36, 153, 243, 307, 329, 338–342, 366
Ўзганинг мулки — 16
Ўзганинг мулкани олиб қўйиш — 16
Ўзганинг мулкани талон-торож қилишнинг тугалланган вақти — 16
Ўзганинг мулкани ўзлаштириш — 145
Ўзлаштириш — 10, 44, 45–53, 90, 93, 94, 145, 253, 262, 333, 360, 361
Ўлдириш билан қўрқитиш — 297, 385
Ўрмон — 219
Ўсимлик дунёси объектларидан махсус фойдаланиш — 233
Ўсимлик дунёси объектларидан умумий фойдаланиш — 233
Ўсимликларнинг ўсиш биостимуляторлари — 227
Ўта оғир жиноят — 305, 353, 388, 389
Ўта хавфли рецидивист — 27, 28, 32, 33, 41, 44, 48, 57, 152, 268, 336
Ўтказиш — 70–73, 79, 80, 83–87, 90–97, 101, 122, 151, 152, 161, 164, 165, 166, 171, 177, 179, 181, 183, 196, 306, 337, 338
Ўтказиш мақсади — 84, 85, 86, 161, 165, 179, 183
Ўт қўйиш — 76
Ўқ-дорилар — 25, 37, 113, 390
Ўқотар қуроллар — 13, 22, 37, 70, 113, 266

- Қадр-қимматни камситувчи муомала ва жазо — 372
Қалбакилаштириш — 54, 69, 85, 261, 263, 274, 322, 324, 325, 335, 338, 390

- Қалбаки пул ясаш — 85, 86, 95
 Қалбаки ҳужжатни сотиш — 335
 Қамоқ — 70, 307, 308, 309, 350, 351, 353, 360, 362, 364, 366,
 375
 Қамоқдан қочиш — 308
 Қамоқда (ҳибсда) сақлаш — 362, 366, 367, 368
 Қаратиш — 16, 46
 Қарор — 25, 204, 205, 222, 238, 284, 299, 310, 314, 353, 354,
 363, 378, 380
 Қаршилик кўрсатиш (қаршилик) — 22, 298–302, 358, 379,
 Қасддан суд ҳужжатини бажармаслик — 357
 Қатнашиш — 33, 285, 286, 287, 288, 303, 305, 384, 391
 Қатъий ҳисобдаги бланкалар — 331
 Қийноқ — 368–377
 Қийноққа солиш — 368, 369, 372, 376
 Қимматбаҳо металлар — 149
 Қимматбаҳо металлар ва тошлардан ясалган буюмларнинг ярим-
 фабрикатлари — 89
 Қимматбаҳо метал (тош)лардан ясалган рўзғор буюмлари — 88
 Қимматбаҳо тошлар — 149
 Қимматли қоғозлар — 11, 13, 53, 83–87, 127, 253, 278, 384
 Қонунга хилоф равишда ахборот тўплаш, уни ошкор қилиш
 ёки ундан фойдаланиш — 194
 Қонунга хилоф равишда ишлаб чиқариш — 168, 173, 174, 175,
 178, 179
 Қонунга хилоф равишда муомалага киритиш — 168, 170, 172
 Қонунга хилоф равишда олиш — 87–97
 Қонунга хилоф равишда тайёрлаш — 338
 Қонунга хилоф равишда ушлаб туриш — 351, 362, 364, 365, 366
 Қонунга хилоф равишда чет элга чиқиш — 309
 Қонунга хилоф равишда эгаллаш — 37
 Қонунга хилоф равишда Ўзбекистон Республикасига кириш —
 309
 Қонунга хилоф равишда ўтказиш — 90, 91, 122, 170, 175, 338
 Қонунга хилоф равишда ҳақ бериш — 276
 Қонунга хилоф равишда ҳибсга олиш — 351, 362, 363, 366,
 367, 368
 Қонунга хилоф равишда ҳибсда сақлаш — 367, 368
 Қонунга хилоф эканлигини била туриб ҳақ бериш — 269, 272,
 273
 Қонуний асослар мавжуд бўлмаганлиги — 364
 Қочиш — 307, 308, 309

- Куриш — 204
 Курол — 13, 20, 22, 23–28, 37, 70, 88, 113, 266, 283, 390
 Курол ёки курол сифатида фойдаланиш мумкин бўлган бошқа нарсаларни қўллаш (ишлатиш) — 22, 24
 Курол қўллаш (ишлатиш) — 22, 24, 25
 Қўлга киритиш (тутиш, ушлаш) — 11, 229, 230, 231, 232
 Қўлга киритиш — 11, 17, 24, 40, 53, 55, 56, 67, 70, 106, 125, 196, 230, 232, 271
 Қўл юки — 60, 61, 62
 Қўриқланувчи объект — 16
 Қўриқлов остидаги сақлаш жойидан қочиш — 307
 Қўрсатмаларни бажаришдан бош тортиш — 129
 Қўрқитиш (таҳдид) — 17, 20, 21, 35, 37, 39, 40, 41, 297, 301, 303, 358, 376, 385
 Қўрқитиш воситаси — 38

– F –

- Файриинсоний муомала ёки жазо — 372
 Файриқонуний жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар фаолиятида қатнашиш — 285
 Файриқонуний жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар фаолиятида қатнашишга ундаш — 285, 286, 288
 •Файриқонуний (қонунга хилоф равишда) кесиш — 11, 220
 •Файриқонуний равишда кириш — 28, 30, 45, 60
 Файриқонуний ташкилотлар фаолиятида фаол иштирок этиш — 284
 Фараз (ғаразгўйлик, ғаразли манфаатдорлик) — 41, 104, 193, 194, 250
 Фаразли интилиш (ният) — 104, 275, 352, 358, 380
 Фаразли манфаат — 262
 Фараз мақсад — 17, 56

– X –

- Ҳаётга хавф солиш (ҳаёт учун хавф туғдириш) — 24, 163, 165, 209
 Ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфли бўлмаган зўрлик ишлатиш — 42, 43
 Ҳаёт ёки соғлиққа объектив зарар етказиши мумкин бўлган ашёлар — 23
 Ҳаёт учун хавфли бўлган зўрлик ишлатиш — 18, 19, 22, 23, 59

Ҳайвон ёки паррандаларнинг оммавий қирилиб кетиши — 226, 228

Ҳайвонлар, паррандалар ёки балиқларнинг оммавий қирилиб кетиши — 211, 213, 216, 228

Ҳайвонот ёки ўсимлик дунёсидан фойдаланиш тартибини бузиш — 12, 229, 234, 235, 236, 237

Ҳалокат — 75, 76, 295, 312, 321

Ҳал қилув қарори — 353–357, 378, 380

Ҳарбий хизмат — 320, 321, 322

Ҳақ (манфаат) беришни талаб қилиш — 275

Ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумот ёки ҳужжатларни тақдим этиш — 110

Ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумотлар — 127, 128

Ҳақиқий ёки фараз қилинган ҳуқуқларни ўзбошимчалик билан амалга ошириш — 339

Ҳақиқий ҳуқуқ — 340

Ҳақ эвазига — 272, 273–276

Ҳибсга (қамоққа) олиш — 351, 362, 363, 366, 367, 368

Ҳисоблаш асбоблари — 154

Ҳисоблаш асбобларини бузиш — 154

Ҳокимият — 50, 72, 165, 173, 174, 240, 247, 250, 251, 254, 255, 256, 257, 259

Ҳокимият вакилига қаршилик кўрсатиш — 298–302

Ҳокимият вакиллари — 351, 299–302

Ҳокимият ваколатини суиистеъмол қилиш — 248, 249

Ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш — 254, 255

Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш — 50, 72, 165, 173, 174, 240, 247, 250, 251, 254, 255

Ҳокимият ҳаракатсизлиги — 74, 247, 259, 260, 391

Ҳомийлик қилиш — 173

Ҳужжат — 30, 37, 50, 52, 54, 69, 70, 71, 87, 88, 92, 97, 100, 103, 105, 109, 110, 111, 112, 116, 117, 118, 123, 126, 132, 133, 137, 162, 181, 183, 186, 191, 193, 260, 261, 262, 263, 273, 278, 282, 283, 288, 289, 311, 312, 314, 315, 316, 317, 320, 322, 323, 324, 326, 330, 331, 333–341, 353, 378, 383, 386, 390

Ҳужжатлардан алдаш йўли билан фойдаланиш — 97, 116, 117

Ҳужжатларни қалбакилаштириш — 261, 324

Ҳужжатни нобуд қилиш — 333

Ҳужжатнинг қалбаки эканлигини била туриб, ундан фойдаланиш — 336

Ҳужум — 18—22, 25—28, 31, 304, 305, 306

Ҳукм — 32, 96, 265, 299, 302, 304, 305, 308, 327, 351, 353—359, 370, 378, 379, 380

Ҳурматсизлик қилиш — 278, 280

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг бошқа ходимлари — 375, 376

Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходими — 299, 363, 364, 374

М.Ҳ. РУСТАМБАЕВ

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ КУРСИ**

IV ТОМ

Махсус қисм

*Олий таълим муассасалари
учун дарслик*

Тошкент — «ILM ZIYO» — 2011

Муҳаррир *Б. Худоёрова*
Бадий муҳаррир *Ш. Одилов*
Техник муҳаррир *Ф. Самадов*
Мусахҳиҳ *Б. Саидова*

Нашр. лиц. АИ № 166, 23.12.2009 й.

2010 йил 31 декабрда чоп этишга рухсат берилди. Бичими 60x90¹/₁₆.
«Таймс» ҳарфида териблиб, офсет усулида чоп этилди. Босма табағи 26,5.
Нашр табағи 24,5. 2000 нусха. Буюртма № 413
Баҳоси шартнома асосида

«ILM ZIYO» нашриёт уйи, Тошкент, Навоий кўчаси, 30-уй.
Шартнома № 23 – 10.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг Ғафур Фулом
номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйида чоп этилди.
Тошкент, Шайхонтоҳур кўчаси, 86-уй.

P92 Рустамбаев М.Ҳ. Ўзбекистон Республикаси жиноят ҳуқуқи курси. *IV том*. Махсус қисм. Иқтисодиёт соҳасидаги жиноятлар. Экология соҳасидаги жиноятлар. Ҳокимият, бошқарув ва жамоат бирлашмалари органларининг фаолият тартибига қарши жиноятлар. Олий таълим муассасалари учун дарслик. — Т.: «ILM ZIYO», 2011. — 424 б.

УДК 343(575.1)(075)
ББК 67.408(5Ў)я73

